STORAGE-ITEM
MAIN

LP9-Q04C
U.B.C. LIBRARY

THE LIBRARY

THE UNIVERSITY OF
BRITISH COLUMBIA

Gift
Judaica.

LJ. ST. KOSIER:

JEVREJI U JUGOSLAVIJI I BUGARSKOJ

DIE JUDEN IN JUGOSLAWIEN UND BULGARIEN

SVA PRAVA PRIDRŽANA

JEVREJI

U JUGOSLAVIJI I BUGARSKOJ

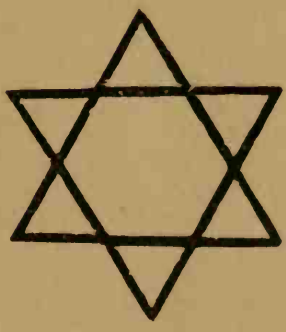

NAPISAO:

LJUBOMIR ST. KOSIER

1930

ZAGREB BEOGRAD LJUBLJANA

DIE JUDEN

IN JUGOSLAWIEN UND BULGARIEN

(DEUTSCHSPRACHIGES INHALTSVERZEICHNIS — SIEHE SEITE 401)

VON

LJUBOMIR ST. KOSIER

1930

ZAGREB BEOGRAD LJUBLJANA

USPOMENI

VELIKOGA JEVREJSKOG EKONOMISTE

† LUIGI LUZZATTI,

REKTORA I PROFESORA RIMSKOGA UNIVERZITETA, BIVŠEGA PREDSEDNIKA MINISTARSKOG SAVETA, MINISTRA I SENATORA KRALJEVINE ITALIJE

POSVEĆUJE OVO DELO

AUTOR.

NOVIJE KNJIGE OD ISTOG AUTORA:

KOSIER: L' ÉPARGNE ET LE CRÉDIT EN YOUGOSLAVIE, sa predgovorom PROF. Dra LUIGI LUZZATTI, BIVŠEG PREDSEDNIKA MINISTARSKOG SAVETA KRALJEVINE ITALIJE I REKTORA RIMSKOG UNIVERZITETA (Milano 1925.)

KOSIER: SRBI, HRVATI I SLOVENCI u AMERICI sa predgovorom Dra VOJE MARINKOVIĆA, MINISTRA INOSTRANIH DELA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (Beograd 1927.)

KOSIER: DAS MITTELEUROPÄISCHE KREDITPROBLEM, sa predgovorom PROF. Dra ANTON VAN GYN, MINISTRA FINANSIJA HOLANDIJE I PROFESORA UNIVERZITETA u HAAGU (Beč, 1926.)

KOSIER: BOSNA i HERCEGOVINA, sa predgovorom JOV. M. JOVANOVIĆA, MINISTRA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE u p. (Beograd 1927.)

KOSIER: PROBLEM NAŠE EMIGRACIJE, sa predgovorom Dra. LAZE MARKOVIĆA, MINISTRA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE u p. (Beograd 1927.)

KOSIER: EKONOMSKI PROBLEMI BOSNE i HERCEGOVINE, sa predgovorom Dra VELIZARA S. JANKOVIĆA, MINISTRA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE u p. (Beograd 1928.)

KOSIER: STATISTIKA JEVREJA u JUGOSLAVIJI i BUGARSKOJ (Zagreb 1930.)

KOSIER: NAŠI MEDJUNARODNI SAJMOVI UZORAKA (Zagreb 1929.)

KOSIER: CRNA GORA (Beograd 1930.)

KOSIER: JEVREJI u TRGOVINI JUGOSLAVIJE i BUGARSKE (Zagreb 1930.)

KOSIER: JEVREJI u JUGOSLAVIJI i BUGARSKOJ (Beograd 1930.)

Autor knjige: LJ. ST. KOSIER

(Crtež od Sergije Mironovića)

SADRŽAJ.

UVOD: ČITAOCIMA (Strana XVII—XXI).

PRVI DEO: JEVREJSKA RELIGIJA I PRIVREDA (Strana 1—13).

Šta je Jevrej? (strana 1) — Jevrejstvo i misticizam religije (strana 2) — Kult materijalizma u jevrejskoj religiji (strana 2—8) — Konfesionalna organizacija Jevrejstva u Jugoslaviji (strana 8) — Jevrej i sudbina (strana 9) — Bistroumnost Jevreja (strana 10) — Obrazovanost Jevreja (strana 10) — Individualizam i subjektivizam Jevreja (strana 11) — Izolacija Jevreja (strana 12) — Svetska privreda kao teren afirmacije jevrejskoga duha (strana 13).

DRUGI DEO: JEVREJI U PRIVREDNOJ HISTORIJI (Strana 15—56).

Balkan kolevka evropskog Jevrejstva (strana 15) — Jevreji u starom veku (str. 16—17) — Jevreji na dvoru Cara Dušana (str. 18) — Utecaj hebrejštine na glagolicu (str. 19) — Jevrejski trgovci pod kraljem Tomislavom (strana 19) — Jevrejka Sara docnija bugarska carica Teodora (strana 20) — Jevreji zakupci turskih poreza i monopola u Srbiji (strana 21) — Jevreji trgovci sa robljem u Dalmaciji (strana 21) — Kulturni utecaj Soluna i Carigrada (strana 23) — Vladavina sultana Bajazeta II. (strana 25) — Odnos Jevreja naprama Turskoj Imperij (strana 25) — Jevrejski sveštenici u Beogradu od 1.540.— 1.930. (strana 26) — Najstariji jevrejski hramovi u Jugoslaviji (strana 28) — Srpski Jevreji pod austrijskom okupacijom (strana 29) — Vladavina Miloša Obrenovića i Jevreji (strana 30) — Knez Mihajlo Obrenović (strana 32) — Kabaliste Digo Peres i Sabetaj Cevi (strana 33) — Dolazak Jevreja u Bosnu i Hercegovinu (strana 34) — Jevreji u bosanskoj privredi (strana 37—39) — Jevreji u Dalmaciji (strana 40) — Utecaj Jevreja u privredi Dubrovačke Republike (strana 40—42) — Značenje Jevreja za Split (strana 43) — Jevreji u Hrvatskoj pre dolaska Hrvata (strana 45) — Jevreji ministri na dvoru hrvatskog kralja Krešimira (strana 45) — Novo naseljavanje Jevreja u Hrvatskoj (strana 46—51) — Jevreji u Slavoniji (strana 51) — Jevreji u Vojvodini (strana 52) — Jevreji u Slovenačkoj (strana 52) — Utecaj slovenštine na jevrejski jezik (strana 53—54) — Berlinski Kongres i balkanski Jevreji (strana 55—56).

TREĆI DEO: JEVREJSKA NARODNOST I ASIMILACIJA (Strana 57—80).

Značenje Jevrejstva (strana 57) — Jevrejska narodnost (strana 58—60) — Jevrejska religija i njene frakcije (strana 61—62) — Nejedinstvenost južnoslovenskog Jevrejstva (strana 63—64) — Antisemitizam u srednjoj Evropi i na Balkanu (strana 64—65) — Semitofilska Jugoslavija (strana 66) — Srbija priznaje Jevrejsku Narodnost i pravo na Palestinu (strana 67—68) — Vladavina Karađorđevića i Jevreji (strana 68—70) — Simpatije proletarijata za Cionizam (strana 71—74) — Pitanje asimilacije južnoslovenskih Jevreja (strana 74—75) — Jevreji u političkom i društvenom životu balkanskih Slovena (strana 76—78).

ČETVRTI DEO: STATISTIKA JEVREJA (Strana 81—130).

Broj Jevreja pri proterivanju sa Pirinejskog Poluostrva (strana 81) — Statistika Jevreja na Balkanu (strana 81—82) — Statistika Jevreja u svetu (strana 83) — Statistika evropskog Jevrejstva (strana 84—85) — Jevreji u talijanskom delu Balkana (strana 86) — Statistika Jevreja u slovenačkim gradovima (strana 87) — Statistika Jevreja u Bosni i Hercegovini pre svetskoga rata (strana 88) — Statistika Jevreja u Hrvatskoj i Slavoniji pre svetskoga rata (strana 89—90) — Statistika Jevreja u Bugarskoj (strana 90—92) — Dve statistike Jevrejstva u Jugoslaviji (strana 93—94) — Statistika Jevreja u Severnoj Srbiji (strana 94) — Statistika Jevreja u Južnoj Srbiji (strana 95) — Statistika Jevreja u Crnoj Gori (strana 96) — Statistika Jevreja u Hrvatskoj i Slavoniji (strana 96—99) — Statistika Jevreja u Bosni i Hercegovini (strana 99—101) — Statistika Jevreja u Vojvodini (strana 101—102) — Statistika Jevreja u Slovenačkoj (strana 103—104) — Statistika Jevreja u Dalmaciji i Crnoj Gori (strana 104) — Statistika Jevreja u Bugarskoj (strana 105—106) — Jevreji u gradovima Severne Srbije (strana 107—108) — Jevreji u gradovima Južne Srbije (strana 109) — Jevreji u gradovima Vojvodine (strana 109—110) — Jevreji u gradovima Hrvatske i Slavonije (strana 110—111) — Jevreji u gradovima Bosne i Hercegovine (strana 111—112) — Jevreji u gradovima Slovenačke (strana 113) — Jevreji u gradovima Dalmacije i Crne Gore (strana 113—114) — Jevrejska emigracija iz Jugoslavije i Bugarske (115—117) — Statistika nacionalnog i jezičnog opredelenja Jevreja (strana 117—122) — Natalitet i mortalitet južnoslovenskih Jevreja (strana 122—125) — Statistika privrednih zanimanja Jevreja (strana 125—129).

PETI DEO: JEVREJI U TRGOVINI (Strana 131—190).

Utecaj Jevreja na privredni progres Balkana (strana 131) — Mletački Jevreji organizuju spoljnu trgovinu Dalmacije (strana 133—134) — Jevreji osnivači prve banke na Balkanu (strana 134) — Jevreji izgrađuju splitsku luku (strana 135—137) — Privredna borba dalmatinskih Jevreja i Hrišćana (strana 138) — Uloga Jevreja u zemunskoj trgovini (strana 141) — Udeo Jevreja u organizaciji srpske trgovine (strana 142—143) — Jevreji najbogatiji ljudi u Srbiji (strana 144) — Favorizovanje Jevreja pod Milošem Obrenovićem (strana 146—153) — Odnos Srba i Jevreja (strana 153) — Jevreji kao krijomčari (strana 154) — Jevreji glavni trgovci u Bosni i Hercegovini (strana 154—159) — Jevreji kao liferanti za vojsku (strana 160—162) — Jevreji organizatori duvanske trgovine (strana 162—163) — Jevreji populariziraju slavonsku hrastovinu (strana 163—164) — Položaj Jevreja u bugarskoj trgovini (strana 165—166) — Trgovina kao glavno zanimanje Jevreja (strana 166—167) — Jevreji nosioci privrednog poleta (strana 167) — Jevreji i Cincari (strana 168—173) — Radne metode jevrejskih trgovaca (strana 174—177) — Poslovni rivalitet Jevreja i Hrišćana (strana 177—180) — Jevrejski City u gradovima balkanskih Slovena (strana 180) — Novinska reklama Jevreja (strana 180—181) — Jevreji u telefonskom i telegrafskom saobraćaju (strana 182—183) — Uloga Jevreja u obaveštajnoj službi (strana 183—184) — Uloga Jevreja u trgovinskim odnosima s inostranstvom (strana 185—190).

ŠESTI DEO: JEVREJI U ZANATIMA (Strana 191—213).

Jevreji kao zanatlije (strana 191) — Borba Jevreja s hrišćanskim Bratovštinama (strana 192—193) — Jevreji u »Tefteru Aračkom Varoši Beogradske (strana 193) — Simpatije Miloša Obrenovića za jevrejske zanatlije (strana 194—197) — Gravitacija Jevreja u izvesne zanate (strana 197) — Učešće Jevreja u privredi Bosne i Hercegovine (strana 200—201) — Klasifikacija jevrejskih zanatlija (strana 202) — Krupno značenje Jevreje za osnivanje štamparija u Jugoslaviji i Bugarskoj (strana 105) — Hebrejska literatura štampana u Beogradu (strana 206—209) — Uloga Jevreja u književnosti (strana 211—212) — Uloga Jevreja u podizanju kućnog zanatstva (strana 212—213) — Brojni udeo Jevreja u zanatima (strana 213).

SEDMI DEO: JEVREJI U INDUSTRIJI I SAORAĆAJU (Strana 216—273).

Težnja Jevreja za individualnim radom i samostalnošću (strana 215) — Jevreji pioniri industrijalizacije (strana 216—217) — Jevreji u mlinskoj industriji (strana 218—221) — Jevreji u industriji šećera (strana 221—222) — Jevreji u alkoholnoj industriji (strana 223) — Jevreji u prehrambenoj industriji (strana 223—224) — Jevreji u drvarskoj industriji (strana 225—227) — Učestvovanje Jevreja u velikim preduzećima drvarske industrije (strana 227—233) — Jevreji u građevinskoj industriji (strana 233—237) — Jevreji u hemijskoj i petrolejskoj industriji (strana 237—238) — Učestvovanje Jevreja u velikim preduzećima hemijske industrije (strana) 238—241) — Učestvovanje Jevreja u malim preduzećima hemijske industrije (strana 242) — Jevreji u željeznoj i rudarskoj industriji (strana 243—247) — Jevreji u elektrotehničkoj industriji (strana 247—248) — Jevreji u tekstilnoj industriji (strana 248—249) — Jevreji u grafičkoj i papirskoj industriji (strana 250—251) — Jevreji u kožarskoj industriji (strana 251—252) — Učestvovanje Jevreja u ostalim industrijskim preduzećima (strana 253—255) — Jevreji i saobraćaj (strana 255—257) — Uloga Jevreja u organizaciji saobraćaja (strana 258) — Jevreji i »vicinalne« železnice (strana 259—261) — Jevreji u transportnim preduzećima (strana 261—262) — Stranci i strani Jevreji u privredi balkanskih Slovena (strana 262—270) — Stinnes, Castiglioni, Bosel, Morgan (strana 271—272) —Teškoće u iznalaženju jevrejskih imena u privredi (strana 272—273).

OSMI DEO: JEVREJI U BANKARSTVU I OSIGURANJU (Strana 275—319).

Jevreji kao pioniri modernog kapitalizma (strana 275) — Jevreji osnivači prve banke na Balkanu (strana 276) — Upliv jugoslovenskih Jevreja na bečkom dvoru u sedamnaestom veku (strana 276) — Jevreji finansiraju srpske vladike (strana 277) — Jevrejski sitan novac za vladavine Miloša Obrenovića (strana 278) — Milošev dvorski bankar Jevrej Davičo (strana 280—283) — Učestvovanje Jevreja u osnivanju provincijalnog bankarstva (strana 283—284) — Uloga Jevreja u jugoslovenskom bankarstvu (strana 284) — Jevreji i Narodna Banka Kraljevine Jugoslavije (strana 285) — Jevreji i Prva Hrvatska Štedionica (strana 286—288) — Jevreji u Jugoslavenskoj Udruženoj Banci (strana 289—292) — Jevreji u Jugoslavenskoj Banci (strana 292—293) — Jevreji u Hrvatskoj Sveopćoj Kreditnoj Banci (strana 293—295) — Finansijsko stanje velikih banaka, u kojima su angažovani Jevreji (strana 295) — Jevreji i slučaj Centralne Banke i Slavenske Banke (strana 296—297) — Utecaj Jevreja u beogradskom

bankarstvu (strana 298—299) — Jevreji u osrednjim novčanim zavodima (strana 299—304) — Jevreji u malim novčanim zavodima (304—305) — Jevreji kao sarafi (strana 305—306) — Privredni uticaj Jevreja u perspektivi berzanskog kursnog lista (strana 306—307) — Interesne grupacije jugoslovenskog bankarstva (strana 307—310) — Forma u kojoj se Jevreji javljaju u bankarstvu (strana 311—315) — Jevreji kao pioniri osiguravajućeg posla (strana 316) — 80% jugoslovenskih osiguranja u rukama Jevreja (strana 318—319).

DEVETI DEO: SOCIJALNI POLOŽAJ JEVREJA
(Strana 321—357).

Faktori od uticaja na progres Jevreja (strana 321) — Porodična povezanost Jevreja (strana 321) — Međunarodna rasprostranjenost Jevreja (strana 321) — Ograničenje zanimanja Jevreja (strana 322) — Jevrejska religija i stvaranje bogatstva (strana 323) — Primeri jevrejske radne aktivnosti (strana 324—325) — Jevrejski bogataši (strana 327) — Jevreji kao isključivo varoško stanovništvo (strana 328—329) — Izuzetno slabo stanje Jevreja u Makedoniji (329—330) — Jevrejska emigracija (strana 330—331) — Statistika zanimanja Jevreja (332—336) Jevrejski trgovci kao kičma Jevrejstva (strana 336—337) — Jevrejski industrijalci najimućniji građani (strana 337—338) — Predratna statistika veleporezovnika u Hrvatskoj (strana 338) — Uporedenje s Nemačkom (strana 340—341) — Poslovni uspeh i uticaj Jevreja (strana 341—343) — Učestvovanje Jevreja u trgovačkim organizacijama (strana 344—346) — Učestvovanje Jevreja u zanatskim organizacijama (strana 346—347) — Učestvovanje Jevreja u industrijskim organizacijama (strana 348—349) — Učestvovanje Jevreja u privrednim komorama (strana 349—351) — Učestvovanje Jevreja u berzama (strana 352—353) — Jevreji u ostalim organizacijama (strana 353—354) — Humanitaran rad Jevreja (strana 354—355) — Nacionalni dohodak i nacionalna imovina Jevreja (strana 356—357)

DESETI DEO: UTICAJ JEVREJA NA EKONOMSKE ODNOSE S INOSTRANSTVOM
(Strana 359—398).

Posledica rasprostranjenosti Jevreja po svetu (strana 359) — Gravitacija Jevreja u velike gradove (strana 360) — Jevreji i statistika najbogatijih ljudi na svetu (strana 361—362) — Zabluda Lewinsohna-Morusa (strana 362) — Uloga Jevreja u finansijskim vezama s inostranstvom (strana 363—366) — Jevreji i novčani promet jugosl.

američke emigracije (strana 366—370) — Uloga Jevreja u međunarodnim finansijama (strana 370) — Značenje Beča za Balkan i Jevreji u bečkom bankarstvu (strana 371—375) — Finansijske veze Beča sa zapadom (strana 375—377) Finansijska sfera Beča na Balkanu (strana 377—378) — Uloga Pešte u finansijskim odnosima balkanskih Slovena (strana 379) — Jevreji u budimpeštanskom bankarstvu (strana 379—382) — Utecaj Jevreja u kooperaciji austrijskog, nemačkog i madžarskog kapitala (strana 382—383) — Interes zapadnog kapitala na Balkanu (strana (384—388) — Talijanski Jevreji glavni akteri talijanske ekspanzije na Balkanu (strana 389—390) — Presudna uloga Jevreja u sudbini Beča (strana 391) — Jevreji kao glavni predstavnici stranog kapitala na Balkanu (strana 392) — Finansijska dinastija Rotschild i njena uloga u srednjoj Evropi (strana 393—394) — Raspad Austro-Ugarske i Jevreji (strana 395) — Stav Jevrejstva naprama ujedinjenju balkanskih Slovena.

INHALTSVERZEICHNIS (Strana 400—408).

ČITAOCIMA!

Svrha je ovog rada, da prikaže položaj Jevreja u narodnoj privredi balkanskih Slovena, dakle na onom radnom terenu, gde je njihova aktivnost u našoj sredini bila najveća i njihov uspeh najeminentniji. U koliko sam u tome uspeo, ostavljam čitaocu da sam oceni, pošto se upozna sa sadržinom sledećih četiristotine stranica, sa sadržinom ove knjige kao celine, jer ona je i idejno tako obradjena, da joj se vrednost prezentuje tek u celokupnosti objavljenoga materijala.

Proučavajući privredu, privredne probleme i privredne odnose balkanskih Slovena, zapazio sam veoma često krupan utecaj Jevreja na razne grane narodne privrede i tu činjenicu nisam mogao da ostavim nezapaženu, jer sam ju sretao i suviše često i ako u raznim oblicima.

Moje će prijatelje a moguće i poneke čitaoce interesovati da saznaju kako sam se baš zainteresovao za jevrejsko pitanje, kod toliko krupnih i nerešenih nacionalnih ekonomskih pitanja. Evo dakle i o tome nekoliko reči objašnjenja: Kao dete stanovao sam vis-a-vis jevrejske sinagoge i tu sam drugovao s decom jevrejskih sveštenika, a posle sam u internatu (gde sam vaspitan), u srednjim i stručnim školama dolazio u vezu s jevrepskim omladincima iz naše zemlje i inostranstva. Još sam veoma mlad počeo da čitam Buberov »Der Jude« i »Sozialistische Monatshefte«, pa onda za vreme rata razne Adlerove govore i članke i lektiru, koju su pružale »Arbeiter Zeitung«, »Vorwärts«, »Die Zeit«, i druga slobodoumna štampa u kojoj je utecaj Jevreja bio odlučan. Neposredna je posledica tog upliva bila moja saradnja u stranoj štampi u čijim su redakcijama opet Jevreji bili na kormilu (na pr. »Berliner Tageblatt«, »Welthandel« itd.). Službujući u novčanim zavodima imao sam naročito dobru priliku da upoznam Jevreje, njihove radne metode i njihov utecaj, a docnije sam na položaju direktora radio nekoliko godina u čisto jevrejskoj sredini. Za vreme svetskoga rata vodio sam u zajednici s jednim Jevrejem pokret činovnika u našoj najvećoj novčanoj ustanovi. Za vreme studija u inostranstvu stajao sam pod utecajem renomiranih jevrejskih naučnika: Raphael George Lewy, Jastrow, Nussbaum, Einstein, Heymann, Wolff, Julius Hirsch, Haas i drugih, a imao sam takodjer sreću da saradjujem s najvećim je-

vrejskim ekonomistom devetnaestog veka Luigi Luzzatti-jem, profesorom i rektorom Rimskoga Univerziteta i ranijim Predsednikom Kraljevske Italijanske Vlade, koji je napisao i predgovor mom delu: L' Épargne et le Crédit an Yougoslavie (Milano 1925.).

Vidi se dakle već iz ovo nekoliko redaka, da sam trajno podržavao vezu s Jevrejima, pa je i ovaj rad u izvesnoj meri posledica tih opažanja. Ovo je moguće bilo potrebno da se konstatuje za one, koji neće moći da shvate kako jedan Nejevrej može da piše o Jevrejima. Meni se naime sličan kuriozum već desio, kad je izašla moja knjiga »Srbi, Hrvati i Slovenci u Americi — Naša Američka Emigracija« (prvo izdanje sa predgovorom Dra Lazara Markovića, Ministra n. r.; drugo izdanje s predgovorom Dr. Voje Marinkovića, Ministra Spoljnih Poslova Kraljevine Jugoslavije), neki se »novinar« u jednom iseljeničkom listu strahovito naljutio na mene, kako sam mogao da pišem o pitanjima emigracije a nikad nisam bio u Americi (ma da sam ja upravo to objasnio u samom predgovoru knjige). Kad bi se naime uvažilo to, »gledište« onda bi ono imalo za logičnu konzekvencu: da starogrčku gramatiku može da piše samo neki savremenik Aristotela, istoriju staroga veka samo neko od koga više nema ni pepela, o Napoleonu sam onaj koji je sa njim ratovao, a o planetama onaj, koji je (na nekom Žil Vernovom torpedu!) imao sreću da lično obiđe te naše svemirske susede!

Ja nisam medjutim ni prvi ni poslednji van jevrejske nacionalne (i verske) zajednice, koji piše o Jevrejstvu i ako kod nas u Jugoslaviji i Bugarskoj nije do danas ništa pisano o ulozi Jevreja u privredi balkanskih Slovena ma da je upravo privreda onaj teren, na kome je jevrejska akcija bila najintenzivnija i najplodnija. Prema tome ovaj rad ima tu negativnu stranu, što sam morao sam da iznalazim sve iz osnova i nisam mogao da se koristim (kako su to kod nas neki uobičajili!) tuđim studijama, iskustvima i tezama. To uostalom ne umanjuje vrednost samoga rada, jer objektivan će čitaoc videti već po ovome što sam uspeo da dam u ovoj knjizi, koliko je to pitanje opsežno, koliko je mnogostrano i koliko je dalekosežan utecaj Jevreja u narodnoj privredi balkanskih Slovena i pored svega što čine tek jedan od sto stanovništva u Jugoslaviji i Bugarskoj.

Objavljen historijski materijal dokazuje, da su Jevreji na Balkanu starosedioci upravo kao i mi balkanski Sloveni. Oni su, istina, u delikatnom položaju na ovom vulkanskom terenu, kroz vekove izgubili mnoge svoje osobine, ali su i pored toga sačuvali glavne elemente, koji ih kvalifikuju kao zajednicu: rasnu, nacionalnu, konfesionalnu i društvenu. Hebrejski su jezik zadržali u

malom broju, ali zato španski petnaestoga veka govori i danas u svoj njegovoj lepoti polovina sviju naših Jevreja.

Nadam se, da stranice koje sleduju dovoljno ilustruju privrednu afirmaciju Jevreja u ovom delu Evrope. Odatle se vidi, da su Jevreji imali važne uloge na dvorovima naših vladara: srpskoga cara Dušana, bugarskoga cara Jovana Aleksandra, hrvatskoga kralja Krešimira i srpskoga kneza Miloša Obrenovića; bili su osnivači prve banke na našem teritoriju; bili su osnivači prvih štamparija (izuzetno crnogorske) i knjižara u Bugarskoj i Jugoslaviji; bili su osnivači industrije i željezničkoga saobraćaja; bili su pioniri u organizovanju izvozne i uvozne trgovine i glavni posrednici izmedju Jadranskoga i Crnoga Mora, izmedju Juga i Severa držeći kroz više od pet vekova u svojim rukama glavnu trgovačku arteriju izmedju Carigrada, Soluna, Skoplja, Sofije, Beograda, Sarajeva, Dubrovnika, Splita, Trsta, Venecije, Beča i Zapada. Uopšte historija pokazuje, da izuzetno poljoprivrede nema nijedne oblasti narodne privrede u kojoj Jevreji nisu imali primarno dejstvo.

Ali još više od prošlosti, čitaca interesuje sadanji položaj Jevreja u privredi balkanskih Slovena i u tom pogledu držim da sam uspeo dokazati njihov presudan utecaj u bankarstvu, osiguranju, industriji i spoljnoj trgovini i da su — izuzetno poljoprivrede i brodarstva — vrlo aktivni u saobraćaju i zanatima, što lepo ilustruje i njihovo brojno učestvovanje u klasnim privrednim organizacijama u Bugarskoj i Jugoslaviji. U privrednim je i finansijskim odnosima balkanskih Slovena s inostranstvom uloga Jevreja presudna i danas, kao i jučer.

Pokušao sam također da statistički integralno obuhvatim celokupno južnoslovensko Jevrejstvo i da tako dam prvu statistiku u tom pogledu, što nije bilo lagano kad se zna, da ne postoji ni jedinstvena statistika balkanskih Slovena (koja bi obuhvatila sve njihovo stanovništvo u Bugarskoj i Jugoslaviji, na Balkanu, u zagraničnim krajevima, u Evropi i u prekomorskim zemljama) a od postojanja ove zavisi i autentična statistika južnoslovenskih Jevreja.

U pogledu tehničke strane ovoga dela napominjem), da materijal koji se odnosi na Jevreje u Bugarskoj nije tako op-*

**) Pošto nisam imao mogućnosti, da vidim reviziju štampanoga materijala, ima u knjizi nekoliko grešaka, ali se nadam da će ih čitaoc i sam ispraviti. Francuski tekst na strani 11. preveo je korektor bez mog znanja. Na strani 8. štampano je pogrešno (treći gornji red) »Max Saul i Max Josif« umesto ispravno: Mar Saul i Mar Josif (kako se ponavlja na strani 33.). Takodjer su nepažnjom izmjena neka slova u hebrejskim citatima.*

sežno obrađen kao za ostali teritorij balkanskih Slovena i to zato, što nisam imao dovoljno vremena da lično obiđem veća mesta u Bugarskoj i da onde prikupim obaveštenja, koja su mi bila potrebna. Da bi se postigla veća popularnost za pojedina ovde tretirana pitanja, objavljeni su neki delovi ove knjige i separatno.

Literatura je s kojom sam se koristio citirana u samom tekstu. Kod izradjivanja jevrejske statistike upotrebio sam najnoviji zvanični materijal državnoga popisa stanovništva (objavljen do kraja 1929. godine) u Jugoslaviji, Bugarskoj, Albaniji, Italiji, Madžarskoj, Grčkoj i u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhipi, pored privatnih dostava Ministarstva Unutarnjih Poslova Albanije i pojedinih Rabinata. Od naučnih dela imao sam naročito u vidu rad moga učitelja Wernera Sombarta: »Die Juden und das Wirtschaftsleben« (München und Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot, 1922.) čija je pojava u svoje vreme izazvala čitavu senzaciju i medju Jevrejima i medju Nejevrejima. Moguće je čak, da sam radeći u Sombartovom Seminaru na Berlinskom Univerzitetu poprimio izvesne njegove sugestije i teze naročito u pogledu odnosa izmedju jevrejske religije i kapitalizma, ali nezavisno od toga pitanja (koje je za Sombarta od primarne a za ovu moju studiju tek od sporedne važnosti) ja sam pokušao da na osnovu autentičnoga materijala prikažem i dokumentujem raniji i sadanji položaj Jevreja u privredi balkanskih Slovena.

A da bi se mogao oceniti efekat ovoga mog rada potrebno je da se čitaoc upozna s ovim delom kao celinom, kod čega moram unapred da predpostavim poznavanje izvesnih pojava, problema i odnosa nacionalnih i internacionalnih u vezi s pitanjima o kojima je ovde reč.

Podstrek za ovaj rad dao mi je moj veliki učitelj i prijatelj Luigi Luzzatti i njegovoj uspomeni posvećujem ovo skromno delo u želji, da posluži boljem poznavanju jevrejskog pitanja na Balkanu i ideologiji Cionizma kao nosiocu velike ideje za oslobodjenje i ujedinjenje Jevrejstva i za ostvarenje njegove vekovne težnje: slobodne i nezavisne Jevrejske Palestine.

U BERLINU, (Niebuhrstrasse 65) krajem februara 1930.

Lj. St. KOSIER

PRVI DEO.

JEVREJI, NJIHOVA RELIGIJA I KARAKTERISTIKA.

I.

Šta je Jevrej?

Jevrej je — prema rečima Lava Tolstoja — osvećeno biće, koje je donelo s neba dole večni oganj, te tako prosvetilo čitav svet. On je religijski izvor i kladenac, iz kog su drugi narodi crpeli svoju veru i svoju religiju.

Jevrej je pionir kulture.

Jevrej je pionir slobode.

Jevrej je emblem gradanske i religijske tolerancije.

Jevrej je emblem večnosti.[1]

Jevrejstvo je nešto više od oznake, nešto više od rodnoga lista; to je jedan život. Biti roden kao Jevrej — kaže Morris Joseph[2] — ne znači, spadati medu izabrane, nego nas to upućuje, da se ubrojimo medu izabrane. Bog potpisuje ugovor, a mi ga moramo zapečatiti životom, koji služi Bogu. »Šta čini nekoga Jevrejem?« često je postavljano pitanje. Odgovor je dvojak: pripadništvo jevrejskom bratstvu i verno ispunjavanje dužnosti, koje nalaže ovo pripadništvo. Pripadati jevrejskoj rasi.

Primaran utecaj na Jevreje ima njihova vera.

I upravo nema sličnih primera u redu civilizovanih naroda, da bi gde vera vršila tako dominantan, tako presudan utecaj kao upravo kod Jevreja. — I to ne samo u pogledu njihovoga života, već pre svega u pogledu njihove materijalne kulture i njihovoga odnosa naprama privredi i zato nije nimalo čudno, kada Werner Sombart kaže: da u jevrejskoj religiji nalazi **iste ideje koje vode, koje karakterizuju i kapitalizam;** da vidi jevrejsku veru ispunjenu istim duhom kao i kapitalizam.

Osnovi se jevrejske religije nalaze prvo u Bibliji, onda u Talmudu, Kodeksu Maimonidesu, Kodeksu Turim i Kodeksu Šulhan Aruh. — Glavnu bazu predstavlja Biblija, naš stari testamenat, a sam religiozni sistem Jevrejstva osniva se na pet knjiga Mojsijevih (Tora). —

---

[1] Lav Tolstoj, Jewish World. London 1.908.

[2] Morris Joseph, The Message of Judaism. »Hebrew an the Synagoge«, 1.903.

Treba odmah kazati, da svaki Jevrej dobro poznaje jevrejsku religiju, što se kod pripadnika ostalih vera ne može kazati ni za intelektualce!

Pored toga još nešto, što je vrlo važno: veoma su retki slučajevi među Jevrejima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, da koji od njih nebi znao pisati i čitati! Dakle nema analfabeta, ma da ih ima podosta koji ne znaju srpsko-hrvatski jezik. —

I nije bez razloga već Mohamed nazvao Jevreje narodom književnim, čime je hteo da kaže, kako svoj život posvećuju knjizi (Bibliji) i kako je dobro poznaju. — Jer od stoleća do stoleća, pa čak do današnjega dana, kroz najlepša polja kulture vlada Biblija životom. Njen pogled na svet — kaže Israel Zangwill — uobličava državu i društvo. Njeni su psalmi popularniji od pesama vlastitih nacionalnih pesnika. Uz ovu jednu knjigu s njenim nebrojenim izdanjima... izgledaju druge literature kao tašta sujeta.[3]

Jevrejstvo ne poznaje misticizam religije!

A Hrišćanstvu i gotovo svim ostalim religijama i verskim sektama leži upravo jedan od osnova u misteriumu! Hrišćanska je vera neraspoložena prema zemaljskim imućnicima i poučava, da će lakše deva da prođe kroz ušicu igle, nego li bogataš kroz vrata nebeska (Matija 6, 24).

Međutim je kod Jevreja posve protivno! Kod Jevreja stecanje bogatstva ide u red ljudske dužnosti i u samom se bogatstvu vidi božji blagoslov. — Siromaštvo se smatra prokletstvom, a bogatstvo ne!

Uostalom evo nekoliko citata iz Talmuda:

»Ko vidi knjigu Kraljeva u snu, taj neka se nada bogatstvu.«

»Ko Toru u siromaštvu drži, držaće je posle u bogatstvu.«

»Ne treba da bude siromašnih među vama. Tvoje ide ispred svih ostalih ljudi.«

Ili u psalmima:

»Bojte se Gospoda; jer koji se njega boje, ne oskudevaju«.

»Blago čoveku, koji se boji Jahve i u njegovim zapovedima nalazi veliko zadovoljstvo; bogatstvo i obilje u njegovoj kući«,

ili na drugom mestu:

»Bogatstvo i čast je kod mene; savršeno blagostanje i dobročinstvo«,

»Imovina bogatog to je čvrst grad«,

ili u Koheletu:

---

[3] Israel Zangwill, The Position of Judaism, The voice of Jerusalem, 1.895.

»Ako Bog da nekom čoveku bogatstvo i imanja i dopusti mu, da od toga uživa i da se raduje nad svojim naporima, to je dar Božji«,

»Neka čovek jede i pije ispod svoje imovine, neka se odeva prema imovini, a ženu neka poštuje iznad imovine«,

»Ko je bogat? — Ko se sa svojim zadovoljava«,

»Ko je bogat? — Ko ima lepu ženu, naročito lepu po karakteru«,

»Četiri stvari ne može duh da shvati: ponosnoga siromaha, cipiju bogataša, pohotljivoga starca i ohologa činovnika,«

»Po trima stvarima poznaje se čovek: po peharu, po kesi i po gnjevu,«

»Ako detetu obećaš, treba da obećanje ispuniš, inače se uči lagati,«

»Većinom se umire od besposlice«.

Već ovo nekoliko citata dostaje, da bi čitaocu, koji nije Jevrej stvorilo predodžbu **o kultu materijalizma u jevrejskoj religiji.**

Kulturni i religijskohistoriski **značaj Talmuda** po Jevrejstvo izvanredan je. Ono bez Talmuda — prema rečima Edvarda Lampartera — ne bi moglo preživeti sve one bure, koje su ga snalazile. Što su se Jevreji, a to se ne može poreći, medu svima narodima, medu kojima su bili rasejani, odlikovali čitavim nizom gradanskih i domaćih vrlina, zasluga za ovu moralnu vrednost pripada bitno Talmudu. Dokle je njegova dogmatika u veoma bliskoj zajednici, dotle sve u njemu ide za tim, da život Jevreja u svim njegovim odnosima obuhvati čitavom mrežom propisa, koji se svode na Božju zapovest. — Svojom bogatom znanstvenom gradom i obiljem pravne i moralne nauke Talmud beše ona atmosfera, u kojoj je mladi Jevrej rastao vežbajući svoje pamćenje i svoj razum. Zato mu je izučavanje Talmuda davalo nadmoćnost u znanju i formalnom mišlenju nad hrišćanskim stanovništvom u vremenu, kad je ono bilo gotovo isključeno od svih duhovnih sredstava prosvete, i kad Hrišćanska Crkva još nije umela da učini narodu pristupačnim najčistiti duhovni i prosvetni izvor, Bibliju. Što su crkva i hrišćansko društvo pokušali, da se grubom silom otresu ove jevrejske nadmoćnosti, čini najmračnije strane historije.[4]

Kod Slovenaca se još pedesetih godina prošloga veka mogla čuti jedna nemačka pesma, koja aludira na štedljivost Jevreja:

---

[4] Edvard Lamparter, Das Judentum in seiner kultur- und religionsgeschichtlichen Erscheinung. (Gotha 1928., str. 316. i 320.)

»Selten sind sieben Dinge:
Eine Nonne, die nicht singe,
Ein Mädchen ohne Liebe,
Ein Jahrmarkt ohne Diebe,
Ein Geissbock ohne Bart
Und ein Jude, der nicht spart!«

Najzad i **Jevrejska religija naročito propoveda štedljivost i marljivost:**

»Ko svoj novac u ljutitosti i bez računa razbacuje, taj neće tako dugo biti opozvan, dok ne spadne na javnu potporu« (R. Nat. III/2);

»Jevrej treba da dan probudi, a ne dan njega!«

II.

Sugestija o potrebi stvaranja materijalnoga blagostanja susreće se i inače veoma često u jevrejskoj religiji uopšte a posebno u rabinskoj nauci. — Ona nastoji pored svoga vaspitnog i jakog moralnog utecaja da poveže religiju s materijalizmom i da ubedi svakoga pojedinog Jevreja, kako nije dovoljno biti samo bogat, već je potrebno jednovremeno biti i pobožan. — Samo materijalno blagostanje uz punu privrženost Izraelu može da se trajno održi.

U tom mi se pravcu čine naročito karakteristični dogodaji — čudesa — koji se vezuju uz ime proroka Ilije i ja ću dva takova primera — prema Sedar Elijahu rabu — ovde da navedem u potvrdu onog, što sam do sada napisao.

Prvo: Neki bogataš pošao na put, da kupi volove za svoju njivu. Uzme sobom kesu sa sto zlatnika. Uzput ga sretne prorok Ilija pa ga upita, kuda će. Čovek odvrati: Hoću da kupim volove. Ilija mu prigovori: Moraš dodati, ako Bog da. Ali čovek nato srdito reče: Meni je svejedno, dali Bog da ili neda, u mene je dosta para, pa ću kupiti šta hoću. Prorok reče: Videćemo. Čovek otide. Uzput mu padne kesa iz ruke, a kada posle nekog vremena turi ruku u nju, primeti, da je prazna. Zaprepašten pojuri kući, uzme drugi novac i pode opet na put. Međutim ovom prilikom ode u drugo selo, da bi izbegao susret s Ilijom. Ali ovaj ga ipak nađe, pa ga zapita: Kuda ćeš? Čovek odvrati: Idem da kupim volove. Nato će Prorok: Moraš reći, ako Bog da. Ali čovek mu opet odvrati ljutito: Da li Bog da, ili neda, meni je to svejedno, u mene je dosta para, pa ću kupiti, šta hoću. I produži svojim putem. Ali Ilija je tako udesio, da čovek postade umoran, pa leže i zaspa. Kada se probudi i ne nađe svoje pare, uplaši se, pohita opet kući i ponese nov novac. I po treći put sretne Iliju. Ali kada ga je ovaj pitao,

kuda će, odvrati mu čovek: Hoću da kupim volove, ako Bog da. Nato Ilija: Želim ti mnogo sreće pri tvom pazaru. — Čovek otide i kupi volove. Kada je trebao da plati za njih 100 zlatnika, reče: Toliko nema u mene; ipak izvadi kesu i — gle čuda — nađe u njoj svih 300 zlatnika. Isplati kupovninu, a posle proda volove svom kralju za 1000 zlatnika...

Drugo: Živeo neki pobožan čovek i položio zavet, da neće primiti od nikog milostinju. U njega je bilo samo jedno odelo i jedan čaršav, pa je znao da se moli po čitave noći, da plače i nariče pred Bogom i ne prestade da ispaštava svoje telo, dok mu odelo nije palo s tela, pa je bio prinuđen da sedi u smeću. — Jednoga se dana pojavi Prorok Ilija (u obliku Arapina) i stane pored njega. Pobožnik je tada počeo da uzdiše. Ilija mu reče: Ako hoćeš, pozajmiću ti dva srebrnjaka, pa počni s njima trgovati i tako ćeš moći da se ishraniš. Pobožnik odgovori: Učiniću, kako mi kažeš. — Dade mu Ilija dva srebrnjaka, a pobožnik kupi za taj novac posuđe, pa ga proda dalje s dobitkom. Tako je radio i drugi i treći dan. Jedva je prošla godina i siromah postade bogatašem. Ali tada napusti pobožnost i nije se više molio Bogu. I reče Večni Iliji: Beše u mom svetu jedan pobožan čovek, a ti si mi ga uzeo. Otide Ilija čoveku, koji je postao bogat i nađe ga, gde vodi veliku trgovinu. Ilija mu reče: Ja sam onaj, koji ti je nekada pozajmio dva srebrnjaka, potraži ih, pa mi ih vrati, jer ću da ih odnesem na njihovo mesto. Bogataš potraži srebrnjake i preda ih Iliji. — Ali jedva prođe taj dan i bogatstvo čoveka počne da opada. Nestade mu sav imetak i beše opet prinuđen, da spava na smeću. Opet je sedeo i plakao. U to se pojavi Prorok Ilija, pa mu kaže: A šta ćeš sada početi starče? Čovek odgovori: Jao meni, okrenula se moja sudbina na gore, izgubio sam sve, što sam imao. Ilija reče: Zakuni mi se, da ćeš opet početi da živiš pobožnim životom, da ćeš se moliti Bogu, kao i ranije, pa ću ti opet vratiti tvoja dva srebrnjaka. Siromah reče: Učiniću tako i Ilija mu preda ista dva srebrnjaka. Čovek je opet otpočeo da trguje, ali pored toga ostade i pobožan kao ranije, pa je živeo sretno sve do svoje smrti...

Uostalom **materijalni je interes kod Jevreja** neobično razvijen i on se ispoljava u njihovom privatnom, porodičnom i javnom životu. — Nesravnjivo jače nego kod Hrišćana.

Avram Altarac evocira na primer sledeći istiniti slučaj iz života sarajevskih Sefarda:

Posednik S... imadaše sina za ženidbu, a njegov prijatelj N... imadaše kćerku za udaju. Jedne večeri uputi se S... na selo sa svojom ženom prijatelju N... i, bez ikakove druge nakane do li

da prekrati kod njega dugu zimsku noć. Pošto popiše kafu i popušiše par cigara, nakon mnogih šala i razgovora o koječemu, okrene prijatelj N... — onako kao u šali — razgovor o ženidbi i udaji. Iza kratkog i punog humora obrazloženja, kako je njega njegov otac zaručio s njegovom današnjom dobrom ženom, reče: »Eto, prijatelju, ti imaš odrasla sina a ja imam kćer za udadbu, pa kako bi bilo s Božjim blagoslovom, da ih sjedinimo? Koliko tražiš prćije u novcu? Pošto je devojka bila ružna i boležljiva, ne htede otac natovariti sinu na vrat bolesnu ženu, a prijatelja nije mogao odrešito odbiti, pa pomisli kad bude zatražio veću svotu, da će ga time odbiti. Stoga zatraži 100 kesa, što je mislio da ovaj neće biti u stanju dati. Kad na to prijatelj N... pruži mu ruku i reče: »Neka vam bude sretno i blagosloveno!« Tako je bio nesretni sin osuđen, da kroz ceo život kuburi s boležljivom ženom. Ovakih i sličnih slučajeva imade mnogo.[5]

U opšte se čini, da je kod Jevreja u ženidbenom ugovoru (kituba) jedan od glavnih elemenata nabrajanje materijalnih vrednota, koje se unose u bračnu zajednicu. Ja se sećam takovog slučaja, kad sam službovao u jednoj jevrejskoj banci i kada me je njen predsednik umolio, da mu na mašini otkucam jedan ženidbeni ugovor, za čiji je materijalni deo uzeo za pravnu podlogu štampani blanket kupoprodajnoga ugovora i cela njegova sadržina bila je čisto poslovnog karaktera i ostavila na mene impresiju proste primopredaje u odnosu zainteresovanih roditelja i njihove dece. — Ne kažem da je ugovorni odnos u braku štetan, naprotiv, ma koliko da se nama Slovenima taj oblik ujemčavanja bračnoga poredka čini stran i ne odgovara našim pojmovima o porodici, pobratimstvu i prijateljstvu...

Za Jevreje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca važi državno bračno pravo, a u Srbiji, Bosni i Hercegovini, konfesionalno bračno pravo (prema Talmudu odnosno Kodeksu Šalhad-Aruhu).

Za Jevreje je, — prema rečima S. Hranisavljevića — brak privatna stvar onih, koji ga zaključuju. — Taj je brak međutim punovažan samo onda: a) ako je zaključen u prisustvu dvaju svedoka, b) ako je verenik dao verenici obeležje (zalogu) na primer danas burmu od zlata, čime je sebi on prisvaja; c) ako je verenik dao pismenu obavezu o odevanju, hrani i ispunjavanju svih bračnih dužnosti prema budućoj supruzi kao i obavezu o novčanoj ošteti i regulaciji u pogledu spreme na slučaj razvoda braka; d) ako je brak zaključen u prisustvu verskog službenika. — Jevrejsko bračno

[5] Avram Altarac: Ženidbeni običaji bosanskih Sefarda (Spomenica »La Benevolencija«, Beograd 1924, str. 41.).

pravo predvida u glavnom sledeće uslove za materijalno-pravnu punovažnost braka: a) verska bračna zrelost. Ona nastupa, po pravilu, kod muškaraca s navršenom 14 godinom, a kod žena s navršetkom 12 godina i 1 danom; b) umna nepomućenost; c) odsustvo srodstva po krvi i tazbini: 1. srodnici u pravoj liniji ne mogu zaključiti uopšte brak, a u pobočnoj liniji do 4 stepena; 2. jedan bračni drug i srodnici pravoj liniji drugog bračnog druga, ne mogu tako isto zaključiti brak ma na koji način da je brak prestao ili proglašen ništavnim. No, posle smrti prve žene, može muž zaključiti brak sa svojom svastikom. Isto tako može i treba da zaključi brak dever sa svojom snahom ako ona u braku nije imala dece. Ne želi li to dever da učini, mora da od zaključenja toga braka oslobodi svoju snahu. Formalnost oslobođenja zove se »halica«; d) Nebračnost supruga. Dok raniji brak nije prestao smrću ili getom, t. j. razvodnim pismom, ne može se, po pravilu, zaključiti drugi brak. Izuzetno se može novi brak zaključiti, i ako raniji nije prestao, i to u onom slučaju kada je žena umno obolela, tako da nije svesna primanja razvodnog pisma; e) Zakonski rok udovica i raspuštenica. Udove i raspuštenice mogu zaključiti drugi brak tek po isteku 91 dana od dana prestanka ranijeg braka. Ako je žena u drugom stanju, ne može zaključiti drugi brak pre no što dete koje se bude rodilo posle prestanka prvog braka, ne navrši drugu godinu života. — Redovno se brak može razvesti ako muž i žena na to pristanu i tu svoju nameru prijave rabinskom savetu (kolegiumu) od 3 lica. Razvodu prethodi postupak: pokušaj mirenja, osim slučaja kad je uzrok razvodu braka dokazani nemoralni život žene.[6]

Poznata je jevrejska religijska predaja, po kojoj **svaki čovek ima na drugom svetu svoj računski odnos,** na kome se knjiže sva njegova dobra i loša dela i reči pa iz prevage jednih ili drugih zavisi, kakav će saldo da proizađe i dali je čovek pravednik ili grešnik. — A pri tome se, kako R. J. Albo kaže — svaki greh zasebno ocenjuje i kazna se odmeri po objektu, a ne po subjektu povrede (prestupka).

Moguće je ovakovo gledište religije na svaki pojedini čin ljudi i žena razlogom, da Jevreji više nego Hrišćani paze što rade i nastoje da na kraju krajeva, još za života, postignu ako ne računski plus-saldo u svoju korist, a ono bar balans između dobrih i loših radnja na ovom svetu, kako bi mogli mirne savesti da otidu pred veliki Sud...

---

[6] Slavko Hranisavljević: Jevrejska Verska Zajednica (»Jubilarni Zbornik Života i Rada SHS 1918.—1928.«, Beograd 1929., str. 661.).

Ipak taj »računski odnos čoveka s Bogom« ne treba smatrati kao specifikum jevrejske religije, kad se zna, da se na takovo shvatanje nailazi i u drugim primitivnim religijama. — I kod Jevreja je to shvatanje ranije bilo osvojilo teren, ali je s usavršavanjem religije počelo da nestaje i danas pripada još samo historiji.

Moglo bi se gotovo kazati: da je Jevrej tim pobožniji, da tim više čita svete knjige, što je lično bogatiji i imućniji.

Tako, na primer biograf čuvene finansijske porodice Rothschild, priča za barona Amšel Rotšilda (Amschel Rothschild, umro 1.855. godine), da je važio za najpobožnijega Jevreja u celom Frankfurtu! — Kaže, da nije nikada video čoveka, koji bi se toliko patio, prsa razotkrivši, prema nebu zapomagao i vapio Svemogućem kao baron Rothschild na Dugi Dan u frankfurterskoj sinagogi. Od napora besprekidne molitve i neumornog učestvovanja u pevanju često bi pao onesvešten, pa bi mu onda sredstvom jakih narkotičnih biljki iz njegove bašte povraćali svest. (»Das Haus Rothschild« 1.857., strana 186.)

I kod nas, u većim gradovima, gdje se nalaze kompaktne kolonije ortodoksnih Jevreja, kao na primer u Sarajevu, ovakovi slučajevi verskoga fanatizma neće biti suviše retki.

III.

Pre Ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca bili su i Jevreji na našem državnom teritoriju pocepani i organizovani po pokrajinama i lokalnim opštinama, a da pojedine pokrajine medusobno nisu podržavale življe veze. — To se donekle može razumeti i tadanjim državnim poretkom, koji je u izvesnom pravcu i onemogućivao ma kakovu saradnju.

Tek posle Ujedinjenja, pružena je mogućnost, da se i u redovima Jevrejstva formira **jedna jedinstvena verska zajednica,** pa je to i učinjeno (1. i 2. jula 1.919.) u Osijeku, na Kongresu svih jevrejskih (verskih) opština, gde je zaključeno osnivanje Saveza Jevrejskih Verskih Opština za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, sa sedištem u Beogradu.

Posle je, nakon donošenja Vidovdanskog Ustava, osnovan Vrhovni Rabinat (sa sedištem u Beogradu), kao centralno predstavništvo Jevreja za ceo državni teritorij.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ima danas preko stotinu jevrejskih verskih opština, koje važe kao osnovne jedinice pri regulisanju pravnih odnosa Jevrejstva u Državi.

Njihov je zadatak — prema rečima S. Hranisavljevića — da se u granicama državnoga zakona, brinu za verske potrebe svojih

članova i da radi toga podižu, izdržavaju i unapreduju potrebne ustanove. Svaka veroispovedna opština mora imati svoj odreden teritorij, na kojem može da postoji samo jedna opština istoga verskog obreda. Članom veroispovedne opštine mora biti svaki Jevrej, koji ima na teritoriju te opštine svoj domicil (redovno sedište). Svima poslovima veroispovedne opštine upravlja predsedništvo, koje zastupa opštinu i prema državnim vlastima. Organizacija veroispovednih opština (predsedništvo, veće, odbor i t. d.) nije jednoobrazno i uvek se određuje posebnim statutom. Članovi predsedništva, veća, i t. d. dolaze na svoje položaje samo izborom. Uslove za izborno pravo propisuje statut svake veroispovedne opštine. No u predsedništvo mogu ući samo državljani naše Kraljevine, ako pored toga uživaju još i sva građanska prava. Isto tako i verskim službenicima mogu postati samo oni, koji su naši državljani i besprekornoga moralnog i političkog vladanja. — Verski službenici, koji su strani državljani mogu biti samo privremeno postavljeni. Veroispovedne opštine same određuju, prema statutima verske dažbine i takse za svoje članove. U koliko pojedine veroispovedne opštine ne mogu svojim materijalnim sredstvima da zadovolje svoje verske potrebe, priteče im u pomoć država sa svojim sredstvima u granicama budžetske mogućnosti i prema stvarno dokazanoj potrebi. Sve se jevrejske veroispovedne opštine nalaze pod nadzorom državne vlasti.[7]

IV.

Već je Goethe kazao, da nema Jevreja, pa ni najbednijega, koji nebi pokazivao odlučnu težnju za progresom. (»Nema nijednoga, pa ni najmanjega, ni najneznatnijega Jevreja, koji ne pokazuje odlučno nastojanje i to zemaljsko, vremenito i časovito nastojanje«).

Jevrej ne pozna sudbine! On nije sentimentalan u onom smislu kao mi Sloveni i ne predaje se iluzijama, ma da mu je fantazija bujna i nedostiživa.

On ne zna za sudbinu života, njegova je sudbina u tahlisu. Tu je njegova alfa i omega! Sombart kaže: »Ni jedna reč ne zvuči Jevrejevu uhu iskrenije, nego reč »Tachlis«, koja znači svrhu, cilj i konačni rezultat. »Tachlis« mora biti nešto, što treba vršiti. »Tachlis« je smisao života u celosti, kao i u svim svojim pojedino-

---

[7] Slavko Hranisavljević: Jevrejska Verska Zajednica (»Jubilarni Zbornik Života i Rada SHS 1918.—1928.«, Beograd 1929., strana 661.)

stima, »Tachlis« je sadržaj sveta. I za lude će zanesenjake držati Jevrej one, koji bi na to odgovorili: nije »Tachlis«, nego je tragika sadržaj života, sadržaj sveta«.[8]

Bistroumnost je jedna od najjačih odlika Jevreja i kod intelektualaca se ona zapaža veoma često u superiornosti Jevreja. — Oni pokazuju specijalne osebine i talente, tako na primer u matematici u ocenjivanju situacije, u diagnozi i t. d. (Wundt govori o kombinatornoj sposobnosti.)

Leroy-Beaulieu kaže za Jevreje: »Jevrejski je duh precizni instrumenat, on ima točnost ravnoteže«.

Werner Sombart pita s pravom: Ko neće posvedočiti od onih, koji su u životu često imali posla s Jevrejima, da su Jevreji prosečno bistroumniji nego drugi.

Španjolci imaju poslovicu: ni judio necio, ni libere perezosa, a naši susedi Rumunji kažu: galantan Grk, glup Jevrej i čestit Ciganin to je nemogućnost!

Jedna jevrejsko-poljska poslovica glasi: Gott soll behüten var gojische Händ und var jüdisch Köpp!

Znanje je kroz dve hiljade godina bilo — prema rečima A. Leroy-Beaulieu — jedino odlikovanje, koje je vredilo u Izraelu. Naučnik je uživao sve počasti: »Naučnik,« kaže se u Talmudu (Horajot 3, 3.), »ide ispred kralja, učeni bastard ispred neveštog prvosvešteníka«. Kakva razlika prema našim barbarima zapada: Francima, Gotima, Longobardima! Ovom načelu je ostao Izrael veran za sve vreme svoga poniženja.[9]

Koliko Jevreji cene **obrazovanost,** dovoljno je poznato, a i učenjaci su kod njih uvek smatrani prvima.

U jednoj rabinskoj pesmi (u Midrašu, Ester Raba I) nailazim na ove reči:

»... Kad nema učenjaka,
Nema starešina,
Kad nema starešina,
Nema nauke,
Kad nema nauke,
Nema učilišta,
Kad nema učilišta,
Ne postoji svet.«

Već pomenuti Leroy-Beaulieu lepo karakterizuje Jevreje, kada kaže: »Jevrej je u isto vreme i najizdržljiviji i najgipkiji, najtvrdoglaviji i najmekši od svih ljudi«.

---

[8] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben (München 1922., str. 321.).

[9] A. Leroy-Beaulieu: Israel chez les Nations. (Paris 1803., str. 214.).

Evo što Sombart kaže za njih: »Čudnovato je, kako može Jevrej biti žustar i pokretan, ako ima pred sobom jednu odredenu celj. — Tako mu polazi za rukom, da u velikom opsegu dade svojoj osobnosti ono obeležje, koje on sam hoće«. — A na jednom drugom mestu, govoreći o njihovoj moralnoj pokretnosti (Beweglichkeit) ovako rezonuje: »A u tome mu pomaže slabo svatanje ličnoga dostojanstva. Ne mora se baš previše naprezati ni onda, kada treba da zataji samoga sebe, ako ga to vodi u napred postavljenoj celji«.[10]

Medutim, ko dublje poznaje jevrejsku religiju i literaturu, tome se ovo i ne će činiti ni čudnim ni neobjašnjivim.

Derech Erez Sutta kaže: budi pokretan kao brod kog vetar u svakom smeru pokreće; jer Tora se održava samo kod onog, ko je poniznog duha. — Zašto se Tora uporeduje s vodom? Radi pouke: kako u prirodi same vode leži, da u svom toku nikad ne traži najveće visine, već dubine...

Pinto kaže za Jevreje (Pisma nekojih Jevreja): »Neka gorda ozbiljnost i neka plemenita oholost čine zaseban karakter te nacije«.

Jevreji su individualiste i subjektivni, kao malo koja rasa. — Sombart drži, da oni idu u red najsubjektivnijih naroda. (»Bez sumnje pripadaju Jevreji najsubjektivnijem narodu medu svim subjektivnim narodima«). — I politički su oni individualiste!

Jevreji imaju naročito razvijen psihološki talenat i majstori su u ocenjivanju ljudskih osobina i vrednota. Pri tome oni polaze uvek sa svoga stanovišta, kvalifikujući ličnost jedino u pravcu mogućnosti njenoga iskorištenja. Njih čovek kao takav i ne interesuje; njih interesuje ono drugo: njegove osobine, njegov položaj, njegov utecaj, njegova sprema jednom rečju sve ono, što može da im korisno posluži.

I radeći na ostvarenju svojih celji **Jevreji ne poznaju zapreka.** To naročito važi za Jevreje u privredi. Pa i kako bi se inače mogli objasniti njihovi eminentni uspesi u svima zemljama i na svima kontinentima.

Odlikuju se neslomivom voljom, neumornom radinošću i istrajnošću do postignuća celji.

Da bi ostvarili celj ne prežu oni pred ničim. Moral respektuju prvenstveno u porodici. Pitanje državljanstva, pitanje radne sfere sve to nije za njih od važnosti i oni su pravi veštaci u afirmaciji ma u kakovim se prilikama nalazili. — Pred nekoliko godina vozio sam

[10] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben. (München 1922., str. 327.)

se (iz Beograda u Berlin) s jednim jevrejskim industrijalcem, (direktorom fabrike konjaka u Požegi) koji mi reče, da je rođen u Italiji, škole je učio u Austriji, državljanin je Engleske, ima fabriku i stalno boravi u Jugoslaviji, a nacionalitet mu je jevrejski. — Pri kontroli putnih isprava video sam njegov engleski pasoš pa nisam ni slutio, da smo ja i taj gospodin zemljaci. Posle sam čuo da je oženio jednu Srpkinju. — Dakle savršena internacionala samo u jednom čoveku, ma da ovo nije nikako ni osamljen ni izuzetan slučaj...

V.

Pošto im je bilo onemogućeno da učestvuju u javnom radu i na opštim poslovima u zemljama, u kojima su živeli, Jevreji su via facti upućeni da potraže hleb nasušni u slobodnim zanimanjima. — Među tima stoji na prvom mestu privreda.

To **izolovanje Jevreja** u raznim državama, utecalo je, te su oni ostali politički dezinteresovani, nisu se vezivali ni stvarno ni formalno na teren na kome su živeli[11] i postigli su u tom pogledu bez sumnje najveći kosmopolitizam.

Upućeni u glavnom na jednu oblast rada: na privredu, Jevreji su upotrebili svu svoju inteligenciju, istrajnost i preduzetnost, da bi se u privredi što bolje afirmisali i oni su, to se može s pravom kazati, pioniri u svima naprednim savremenskim akcijama, koje su zapažene i zabeležene za ova dva milenija posle Hristova rođenja.

Tu se kao rezultat vekovnoga rada počela da oseća inteligencija jevrejskih pregaoca i njihova **supremacija na području privrede.** Osetili su ju oni sami, a još više drugi narodi, koji su dolazili s njima u vezu.

Uopšte jevrejska je literatura bogata ne samo frazeologijom, već i ubedljivom sugestijom o tom duhovnom pionirstvu i supremaciji Jevreja. Tako na primer i u pesmi o Hamanu, koja je — prema saopštenju Midraša, — nastala u perzijskoj diaspori, dolazi do izražaja to prvenstvo u sledećem: Adam je prvi među živim bićima, Kain je prvi među ubicama, Abel je prvi među ubijenima, Noa je prvi među spašenima, Abraham je prvi među obrezanima, Izak je

---

[11] Sombart kaže: »Isključenje je iz zajedničkoga života imalo kao posledicu ono, što bi se moglo nazvati političkom bezbojnošću: neka stanovita ravnodušnost prema državi, u kojoj su živeli, a još više prema vladi, koja je kada u toj državi držala kormilo u ruci. Hvala toj ravnodušnosti, bili su oni više nego igde iko sposobni da postanu nosioci svetskog kapitalističkoga gospodarstva, tim što su u raznim državama »stavili na raspolaganje svetskom gospotstvu jakost svoga kapitala«. — Nacionalni su sukobi postali upravo glavnim izvorom jevrejske zarade. (Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben, München 1922., str. 222.)

prvi medu svezanima, Jakob je prvi medu krotkima, Jehuda je prvi medu plemenima, Josip je prvi medu pobožnima, Aron je prvi medu sveštenicima, Mojsija je prvi medu prorocima, Jehošua je prvi medu osvajačima, Otnijel je prvi medu razdelivačima, Samuel je prvi medu pomazateljima, Saul je prvi medu pomazanima, David je prvi medu glazbenicima, Salomon je prvi medu graditeljima, Nevuhadnehar je prvi medu razaračima, Ahašveroš je prvi medu prodavačima, Haman je prvi medu kupcima.

Svaki Jevrej — kaže Nitzsche — ima u historiji svojih otaca i dedova rudnik primera najhladnije smišljenosti i postojanosti u užasnim položajima, od najfinije prevare i iskorišćivanja nesreće i slučaja; njihova hrabrost pod plaštom bedne podčinjenosti, njihov heroizam u spernere se sperni nadnosi vrline svih svetitelja. Htedoše ih učiniti prezrenima, jer su kroz dve hiljade godina prezreni, te im se sprečavao pristup svima častima, svemu što je časno; no zato su ih tim dublje gurali u prljave poslove, — i zaista pod ovom procedurom nisu postali čistijima. Ali prezreni? Oni sami nisu nikad prestali, da se drže pozvanima za najviše stvari; isto tako nisu prestale krasiti ih ni vrline svih paćenika. Način, kojim oni poštuju svoje oceve i decu svoju, razum njihovih brakova i bračnih običaja, odlikuju ih od svih Evropljana... I ušta će se ovo obilje prikupljenih velikih utisaka, koje jevrejska historija iznosi svakoj jevrejskoj porodici, ovo obilje strasti, vrlina, odluka, odricanja, borbi, pobeda svake vrste — ušta će se drugo izliti, ako ne najzad u velike duhovne ljude i dela![12]

I upravo je **svetska privreda jedan od terena, na kome je ta afirmacija jevrejskog duha i spreme naročito uspela.**

To je fakat, koji su već poodavno uvidele i priznale velike zapadne civilizacije, a na stranicama koje sleduju, videćemo eminentan utecaj Jevreja i u prirodi i u privrednom progresu balkanskih Slovena.

---

[12] Nitzsche: Morgenröte.

DRUGI DEO.

JEVREJI U PRIVREDNOJ HISTORIJI.

I.

Pre svega jedna konstatacija:

Ne postoji pisana historija Jevreja na Balkanu uopšte, a napose ne postoji za teritorij balkanskih Slovena.

Ovo je potrebno da čitaoc zna, kada pristupa čitanju sledećih redova i da ima u vidu pri ocenjivanju ovoga materijala, koji ima da bude pokušaj jedinstvenog prikaza najvažnijih historijskih momenata iz života Jevreja u južno slovenskim krajevima.

Kada sam, za vreme pisanja ove knjige uputio pitanje jednom od najvećih jevrejskih historika, koji sada izdaje celokupnu historiju Jevrejstva (u svetu), o historiji Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena, on mi je iskreno priznao, da je to njegova Ahilova peta i da o' tome najmanje zna.

Ipak i pored svega toga ima dosta osnova za važnu konstataciju, da su **prvi evropski Jevreji**[13] bili upravo oni, koji se naseliše u Grčkoj i Makedoniji. — Drugim rečima to znači, da je **Balkan kolevaka velikoga evropskog Jevrejstva,** koje danas broji preko dvanaest milijona ljudi.

I ne samo da su ovo na Balkanu bile prve jevrejske kolonije u Evropi, već su ovde u isto vreme bili i pioniri jevrejskog merkantilizma. Već se ovi prvi Jevreji istakoše kao odlične zanatlije, trgovci i kao posrednici izmedu Balkana, Male Azije, Afrike i Italije. Herzfeld kaže za njih: »... oni podržavahu živahan trgovački saobraćaj sa svim lukama celoga jugoistočnog luka od Cyrene i Egipta sve do Rhodosa, pa onda zapadnije sa svim lukama Jadranskoga mora i sa Sicilijom, a kasnije naravno i sa zapadnim primorjem Italije.«

Znači, da smo imali jevrejsku trgovačku organizaciju na Balkanu još u starom veku! Tu su Jevreji trgovali žitom, uljem, vinom i kožom, čega je već u ono vreme bilo u znatnim količinama u našim krajevima. A naročito ih je privuklo rudno bogatstvo našega Juga, gde se u ono vreme eksploatisalo srebro i zlato.

---

[13] Dr. L. Herzfeld: Handelsgeschichte der Juden des Alterthums (Braunschweig 1894., str. 259.).

Mi danas kvalifikujemo Makedonce kao odličan trgovački elemenat. Medutim neki historici, napose jevrejski, smatraju, da Makedonci nisu u starom veku bili naročiti trgovci, što dopušta zaključak, da su trgovačke veštine tek izučili u radu s Jevrejima i Grcima.[14]

Na balkanskom je Poluostrvu bilo Jevreja vrlo rano. **U starome veku** — prema rečima Tihomira Đorđevića — teško da je bilo jedne zemlje oko Sredozemnoga Mora, u kojoj nije bilo jevrejskih kolonija, sa zasebnim religijoznim opštinama. Naročito ih je bilo na ušćima reka. U Maloj Aziji ih je bilo vrlo mnogo. Iz nje su se postepeno rasturili po zemljama oko Crnoga Mora, po Grčkoj i po njenim ostrvima. Varoši: Atina, Korint ,Solun, Filipi, imale su jevrejskih kolonija vrlo rano. Apostol Pavle, na svome misijonarskom putu, nalazio ih je svuda po Maloj Aziji, Makedoniji, i Grčkoj. Svuda gde ih je bilo vodili su trgovinu, radili zanate, i bili posrednici izmedu svoje domovine, njene kulture, i njenog jednoboštva, i drugih zemalja. Kad nastadoše žalosni dani njihove historije u Palestini, kolonije im postajahu sve veće i sve mnogobrojnije. Na Balkansko su Poluostrvo došli mnogi jevrejski kolonisti i posle Titova razorenja Jerusalima (70 godina posle Hrista), posle pobede nad pobunjenim Jevrejima (135. godine) i zabrane cara Adrijana da se ne smeju ni približiti Cijonu.

Odlukom Nikejskoga Sabora pod carem Konstantinom (325.) — da su Jevreji odbačeni od Boga, čim nisu hteli primiti hrišćanstvo, — njihova je sudbina bila rešena za mnoge vekove. Specijalno na Balkanskom Poluostrvu, naporedo s rastenjem moći hrišćanske crkve, rasla je i mržnja na Jevreje. Car Teodosije II. oduzeo im je gradanska prava, ograničio vršenje religijoznih obreda, zabranio zidanje sinagoga, otežao držanje robova i isključio ih iz državne službe. Justinijan im onda još više oteža položaj. Ni unutrašnji potresi u Vizantiji nisu ostali bez teških posledica po njih. Za vreme ikonoborstva, carevi protivnici ikona gonili su ih, da bi pokazali da nisu pod njihovim utecajem, kao što se govorilo. U tako teškim

---

[14] Herzfeld piše: »No Makedonci nisu bili nikakav osobiti trgovački narod i trgovina se je odvijala verovatno ponajviše preko inostranih trgovaca, isto su tako preuzeli u svoje ruke domaću robu za export, kao što i raspačavanje importirane robe, ponajviše doseljenici, a medu ovim obadvoma mora da su makedonski Jevreji bili jako zastupani. — Tesalonia je onda bilo glavno sedište za trgovinu izmedu Evrope i Azije, također je za vreme Poliba vodio trgovački put u Apoloniu kao i u Agrahiumu na Jadranskome moru.« (Dr. L. Herzfeld: Handelsgeschichte der Juden des Alterthums, Braunschweig 1.894., str. 264.).

prilikama Jevreji su napuštali hrišćansko rimsko carstvo i odlazili medu varvare, koji su se pomaljali na horizontu historije.[15]

Kada je **posle raspada Rimskoga Carstva** osnovana Vizantijska Država (395. godine) nastali su veći pokreti Jevreja i to ovaj puta od Carigrada i Soluna na sever, u unutrašnjost Balkana, pa su tom prilikom nastala i razna naselja na teritoriju balkanskih Slovena. Ali i ta je sreća bila promenljiva! Tako je kralj Vasilije Prvi (Makedonac), koji je vladao od 867.—886. naredio, da se svi Jevreji imaju da pokrste, ali njegov je sin (Lav Šesti) opet povratio Jevrejima punu versku slobodu.

U to su vreme bili već kod balkanskih Jevreja **naročito razvijeni zanati.** — U Južnoj su Srbiji oni već imali organizovane tkaonice svile, a bilo ih je i u poljoprivredi, u kojoj su pokazali mnogo veći napredak od ostalih sugradjana. — U trgovačkim su vezama oni prelazili preko naših krajeva i bili su glavni posrednici izmedju Istoka i Zapada.

U Carigradu je i u Solunu bilo veoma bogatih Jevreja, o čijem bogatstvu govore mnogi stari carigradski zapisi...

U zagrebačkom se Narodnom Muzeju nalazi jedan nadgrobni spomenik, naden na Vratniku kod Senja, na kome se mogu čitati sledeće latinske reči klesane u grčkom alfabetu:

»Aurelius Dyonysius Judaeus Tiberiensis annorum XXXXX. Filiorum trium pater«.

Što takoder dokazuje ako ne o jevrejskom stanovništvu u ovim krajevima, a ono podizvesmo o njihovoj migraciji preko našega teritorija.

Clermont Gauneau, saopštava (u pariškom časopisu »Comtes renus de l' Académie des Inscriptions et Belles Lettres«), da je u Sofiji pronadjen nadgrobni spomenik Jevrejke Apronije, žene Malhosa iz Solina u Dalmaciji, što dokazuje, da su u rimskoj Saloni, dakle na današnjem teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca već u drugom veku po Hristu postojala jevrejska naselja.

Historija je Jevreja na teritoriju Kraljevine Srba,Hrvata i Slovenaca i Bugarske barem tako stara kao i naša narodna historija.

Beogradski Jevreji čitaju još i danas u svojoj Sinagogi drugog dana Purima knjigu o Estiri (מגלת אסתר), što odredjuje rabinski zakonik (Mišna) i odobrava jedino za stanovništvo onih tvrdava, koje su postale za vreme Jevrejske Države.

U Beogradu je bilo Jevreja u znatnom broju još **za vremena Cara Dušana i Kneza Lazara** i prema podatcima historika Salomona

---

[15] Dr. Tih. R. Đordević: Jevreji Balkanskog Poluostrva (Spomenica »La Benevolencija«, Sarajevo-Beograd 1.924., str. 9—10.).

Rosanes (דברי ימי ישראל בתזגרמה) i drugih imali su beogradski Jevreji već tada odlične trgovačke veze sa svojim sunarodnjacima u Dubrovniku i Veneciji. — Također i Konstantin Jireček pominje makedonske Jevreje, koji su postepeno naseljavali varoši u unutrašnjosti Srbije,[16] a po vladici Homatijanu bili su oni posednici poljoprivrednih imanja i vinograda u okolini Kostura.

Može se s izvesnošću tvrditi, da je već **na dvoru Cara Dušana bilo Jevreja.** — Nikolas Buća, Ministar Finansija cara Dušana podržavao je s njima veze, te su bila dvojica, koje se s pravom moglo smatrati za »dvorske Jevreje«. — Što više i poznata ličnost na Dušanovom dvoru, saraf Karavidas, držim da je bio Jevrej a ne Grk, već po tome, što se u svojim finansijskim operacijama ortačio gotovo isključivo sa solunskim i carigradskim Jevrejima, što kao Grk sigurno nebi učinio. — Njegov je utecaj bio velik i stalno ga se susretalo na carskom Dvoru.

Za vremena krstaških ratova Jevreji su teško postradali, ali su u Srbiji, koja je bila nezavisna od Vizantije, bili potpuno zaštićeni. — Tu su oni **pod vladavinom Stevana Nemanje, Stevana Prvovenčanoga** i Cara Dušana razvili trgovačke poslove širih razmera i mi ih susrećemo u prepisci s Dubrovnikom, Trstom, Venecijom, Solunom, Carigradom i Bečom.

Također i za Aleksandra Velikog, makedonskoga imperatora, govori historija., da je posle osvojenja Palestine (333.) ukazao velike usluge Jevrejima, kako u ovim našim krajevima. tako i u maloj Aziji i u Africi, gde je u Aleksandriji (pri njenom osnivanju) dao naročite povlastice Jevrejima, koje je onde kolonizirao. — Kako se **Aleksandar Veliki** i inače pominje više puta u Talmudu i glorifikuje u jevrejskoj predaji, nema sumnje, da su njegove zasluge za Jevrejstvo velike. — Čak se sećam. da je i na onom velikom mitingu 12. jula 1.920. (u londonskom Albert Hallu) Max Nordau kazao, da Jevreji neće nikada zaboraviti Aleksandra Velikog, jer kaže, »mi Jevreji često praštamo, ali nikad ne zaboravljamo«... Nordau je kazao tom prilikom, da jevrejske majke i danas, ma da nisu posvećene u klasičnu znanost, daju svojoj deci ime Aleksandar iz pieteta naprama ovom velikom zaštitniku Jevreja.

Teritorij je Bugarske i Srbije bio Jevrejima poznat od davnine i u tim je krajevima bilo Jevreja još pre Hrista.

Godine 379. pominje se **car Teodisije** i njegovo naredenje u pravcu zaštite Jevreja, koji su tada bili izvrgnuti mestimičnim progonima.

---

[16] Konstantin Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien vom XIII. bis zum XV. Jahrhundert (Wien 1.912.).

Posle su se Jevreji ojačali i njihovo je nastojanje išlo zatim, da nejevrejsko stanovništvo predobiju za Jevrejstvo. — Taj je pokret naročito zapažen u sedmom veku, pa takodjer i prelaz Hazara na Jevrejstvo ima da se pripiše tom utecaju.

Godine 865. uputili su Bugari pitanje Papi Nikoli o tome, dali se one stanovnike, koji su poprimili Jevrejstvo ima smatrati u buduće Jevrejima ili Hrišćanima (što su ranije bili) i dali je taj njihov prelaz punovažan, nadalje; kakovo meso treba da jedu, dali da svetkuju subotu ili nedelju i tako dalje.

Jevrejski putopisac Benjamin Tudela konstatuje, da su još medju balkanskim Slovenima sačuvana izvesna stara jevrejska imena. — Takoder i veliki **slovenski apostoli Ćiril i Metodije** podržavali su vezu s južnoslovenskim Jevrejima.

Najstarije slovensko pismo **glagolica, ima pet slova, koje je preuzela iz hebrejskog** i to: B, K, T, Š, Č, a ćirilica je preuzela jevrejsko slovo šin (ש).

Uopšte izgleda, da je utecaj bugarskih Jevreja bio velik i jevrejski historici tvrde, da je ruski knez Vladimir hteo godine 1.120. pod njihovim utecajem primiti jevrejsku veru.

Dr. Velimir Deželić, spominje u jednoj svojoj pripovetci[17] Jevreje i jevrejske trgovce još **za vladanja hrvatskoga kralja Tomislava.** — Prilikom kraljevoga dolaska u Zadar — priča Deželić — »bio je tu i lukavi Jevrejin, koji je pred kralja prostirao sag od kadife, a onda ga na malene komadiće rezao i prodavao kao amanet, po kojem je stupala posvećena noga kralja pobednika i kralja sveca... »Slušali ga, dragi moji, ovo ga imala veliko moć; ovo ga je dobro nositi u srcu. To je velika moć. Tko to nosi na srcu, on mora bit siguran, da ga ne će ubiti strijela. Imala ga sreća u poslu, a djevica, koja to nisi — smijuckao se lukavo žmireći i namigujući očima, — djevica, koja to stavi na grudi, ona će dobiti lijepoga i dobroga i bogatoga muža... I tako je Židov dobro pazario. Ljudi su se jagmili za komadićkom tkanine, po kojoj je stupala noga kralja Tomislava. A Židov je sebi tro ruke, pa se veselo smijao i gundao u sebi: — Imala ga Hrvati dobri dan, imala ga Tomislav dobri dan, imala ga i Židov Abraham dobri dan«.

Na jednom drugom mestu u istoj pripovetci (strana 71) kaže Deželić, da se hrvatski Kralj Tomislav prilikom krunisanja zakleo da će se »odupreti gusarima i trgovanju sa robljem«, pa kako su u ono vreme Jevreji bili glavni trgovci i posrednici u trgovini s robovima, znači, da se je ta njegova mera odnosila prvenstveno na Jevreje.

---

[17] Dr. Velimir Deželić st.: Hrvatske Slave Sjaj (Zagreb 1.925.).

Dalje pripoveda Deželić (strana 125.) kako je Kralj Tomislav uputio dva Jevreja u specijalnoj svojoj misiji u Palestinu i kaže o tome: »Židovi su Max Saul i Max Josif[18] došli u Palestinu i izvršili nalog Kralja Tomislava. Donijeli su bogate darove kalifu i umolili ga, da dade potražiti kneza Budimira. Kalif, koji je dobro poznavao ne samo ime, već i moć kralja Tomislava, a uz to je podržavao trgovačke veze s njegovom državom, odredio je odmah, da trubljari po svim gradovima i mjestima trube...«

Posle još kaže za Budimira, da je bio rob u jednoga Arapina i da su »dva Žida, koja stajahu postrance isplatila medjutim mesaru otkupninu i nije ništa bilo na putu ni Budimiru, ni Dragomiru, da se vrate kući« (strana 132).

U desetom veku, kada su Grci zaposeli bugarski teritorij naselilo se je u Bugarskoj i nešto grčkih Jevreja. — Ovi grčki Jevreji, kao i naši Aškenazi, koji su pridošli u sefardski milije Bosne, nisu prišli u versku zajednicu s bugarskim Jevrejima, već su organizovali samostalne bogoštovne opštine: kehillot de los grecos.

Za vreme vladavine Jovana Asena II. (1218.—1241.) naročito je porastao broj Jevreja u Bugarskoj.

Bugarska carica Teodora, koja je 1.335. postala supruga cara Jovana Aleksandra, **bila je Jevrejka** (zvala se ranije Sara) i pominje se još i danas u bugarskoj narodnoj pesmi. — Ona je imala — prema zapisima Rozanesa — naziv:

Новопросвѣщена царица и самодьжица всѣмъ блъгаромъ и грекомъ.

Čini se, da je bila žena velike inteligencije i iz izvesnih se dokumenata vidi, da je protežirala i favorizirala Jevreje pred ostalim gradanima. — Taj postupak proizveo je nezadovoljstvo u masama bugarskoga Naroda, pa je naročito na Koncilima 1.350 i 1.355. odlučno protestovano protiv toga povlaštenog položaja Jevreja i to je bio povod, da su Bugari omrznuli caricu Teodoru, smatrajući da — štiteći Jevreje — ne vodi dovoljno interesa o njihovim potrebama. — Za vladavine Jovana Aleksandra bugarski su Jevreji postigli znatan stepen materijalnoga blagostanja.

Takoder je jevrejska kolonija u Drenopolju (Adrianopolis) imala znatan utecaj na Jevreje i na privredu u najjužnijoj teritorijalnoj sferi balkanskih Slovena. — Tamošnji su Jevreji i ako pocepani na četiri velike grupe (na Aškenaze, Vizantince, Španjolce i italijanske Jevreje), imali veliku kulturu i tu je (u Drenopolju) bilo sedište ču-

[18] Jevreji Max Saul i Max Josip bili su ministri na dvoru hrvatskoga kralja Krešimira, a ne Tomislava.

vene Ješive, Talmudske Akademije, koja je dala ceo niz jevrejskih naučnika (koji su radili u našim krajevima).

Od kako su Turci zauzeli Drenopolje (1.361.) Jevreji su dobili zamah u privredi i podržavali su **naročito razvijene trgovačke veze** između Carigrada, Sofije, Skoplja i Soluna. — Jedino je za žalenje, što je taj deo historije uopšte neistražen, pa i od onih historika, koji su inače postavili zadatak, da prouče historiju Jevreja na evropskom Orijentu.

Bez poznavanja ovoga perioda, biće nemoguće napisati privrednu historiju Balkana.

Kada su Turci prvi puta zaposeli teritorij Srbije, **Jevreji su bili zakupci državnoga poreza i raznih monopola.** — Uopšte je položaj Jevreja pod turskim režimom bio dobar. — Dovoljno je pomenuti karakterističan manifest solunskog rabina Isaka Sarfati, koji je pozvao nemačke i mađarske Jevreje, da se sklone u Tursku, gde im je zagarantovana puna sloboda trgovine i puna jednakopravnost s ostalim građanima.

M. Franco piše za režim Sultana Murata I. (1.360.—1.389.): »Kada je Murat I. zauzeo Drenopolje, našao je doista tamo jednu siromašnu jevrejsku zajednicu, koja je oduševljeno izišla u susret pobednicima. Ali pošto ti nesretnici ne poznavahu drugog jezika osim grčkoga, koji behu prisvojili još pre četrnaest vekova, pozvaše svoje istoverce Brusse, da se nasele u Drenopolju, kako bi njihovim posredovanjem naučili turski jezik. Taj se je običaj generalizovao u svim grčkim gradovima, koji su bili pali pod osmanlijsku vlast. — Tada je stvoreno jedno osobito delo: tok selenja, koji je poveo Jevreje pod vlast Julija, da oslobode unutarnje gradove Filipol, Laris, Vis i Sofiju, kako bi izbegli tiraniji rimskih namesnika i kako bi se naselili u Varni, Albanskoj Scutari, Krfu, Ruštuku i t. d., taj se je tok, kažemo mi promenio. Primorski su se Jevreji opet nastanili u unutarnjim gradovima, gde je zastava s Polumesecom učinila, da vladaju pravda i snošljivost«.[19]

U desetom veku pominju se ponovno Jevreji u Dalmaciji, ovaj puta kao **trgovci robljem,**[20] a Farlatti piše, da su već 1397. imali u Splitu svoju sinagogu.[21]

Sredinom dvanaestoga veka, godine 1152., imala je jevrejska kolonija u Veneciji hiljadu i tri stotine članova. U šesnaestom je

---

[19] M. Franco: Essai su l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman (Paris 1.897.), str. 29.

[20] U »Radu« Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umetnosti, pominju se ovi jevrejski trgovci u Dalmaciji godine 960. (»Rad« 70, strana 177—178.).

[21] Farlatti: Illyricum Sacrum (str. 343.).

veku bilo u Veneciji oko šest hiljada Jevreja, pri čemu su samo jevrejski industrijalci uposlili oko četiri hiljade hrišćanskih radnika.

Sombart kaže za tadanju Veneciju, da je bila prava jevrejska varoš (»eine rechte Judenstadt«), a mi znamo vrlo dobro, koliko je bio krupan utecaj Venecije ne samo na materijalnu već i na duhovnu kulturu našega Naroda, naročito primorskih krajeva i jadranskih ostrva.

Godine 1.541. susrećemo Jevreje u Beogradu i Sarajevu, a malo kasnije, 1.550. u Sofiji, Filipopolu, Jedrenu, Silivriji i Serezu, pa posle u Skoplju i u drugim varošima naše nacionalne sfere.

Solunski rabin Šemuel de Medina pominje godine 1.560., veliki požar u jevrejskom kvartu Beograda, kojom je prilikom upropaštena većina kuća. To je izazvalo spor u pitanju naknade štete, koju je on posle presudio, po traženju beogradskoga rabinata (מהרשי"ם ח"מ סי' רכ"ז).

Stara su naselja Jevreja u Bugarskoj bila često puta poremećena pridolaskom novih grupa Jevreja iz raznih krajeva Evrope.

Već sam napred kazao, da su se u desetom veku naselili u Bugarskoj grčki Jevreji, koji su osnovali vlastite opštine. Posle, u četrnaestom veku, kada je godine 1.360. madžarski kralj Ljudevit Prvi proterao Jevreje iz Madžarske, velik se je deo njih naselio u Bugarskoj i to naročito u Vidinu i Nikopolju. Ovi su madžarski Jevreji bili tada poznati u Bugarskoj pod imenom »bene budun«.

M. Franco piše o tom periodu: »To je bilo posle osvojenja Budimpešte (1.530.), kada se je mnogo ugarskih Jevreja naselilo u Plevni, Nikopolju i naročito u Drenopolju, gde su podigli budunsku sinagogu i onu »Aškenazim« (severni Jevreji), a u Carigradu su sagradili alamansku sinagogu. U tu epohu spada takoder i dolazak tridesetak jevrejsko-portugiskih porodica, koje su došle, da se nasele u Bosni, u predelu Sarajeva. Namesnik toga kraja, koji se je zvao Majo-paša, dao im je jedan zaseban kvart: to je bilo učinjeno zato, da njihovi potomci mogu onde potpuno pravno stanovati. U tom je gradu 1.545. godine bilo uredeno i jevrejsko groblje.«[22]

Sredinom petnaestoga veka (oko godine 1.450.) uputio je već pomenuti Isak Sarfati svoju proklamaciju na evropske Jevreje, u kojoj ih poziva, da dodu u Tursku (u čijem su integritetu bili i naši krajevi) uveravajući ih, kako pod turskim režimom Jevreji odlično žive. I zaista se francuski, nemački i poljski Jevreji, koji su tada bili

---

[22] M. Franco: Essai su l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman (Paris 1.897., str. 51.).

progonjeni, naseliše u više skupina u Bugarskoj i Bugari su ove francuske Jevreje nazivali »frankos«.

Posle, kada je bavarski vojvoda Ljudevit proterao Jevreje iz Bavarske, dodoše oni predvodeni velikim rabinom Benjaminom Meirom na Balkan. Bilo ih je i u Sofiji, pa je po njima — Bavarcima — i jedna ulica nazvana »Baviera«, čiji je naziv izmenjen tek krajem prošloga veka.

Solun i Carigrad su imali jak kulturni utecaj na naše Jevreje, naročito u šesnaestom i sedamnaestom veku.

Turski geograf Hadži Kalfa kaže, da je Velika Jevrejska Škola — Hora — u Solunu »bila jedna od najvećih znamenitosti grada« u sedamnaestom veku i u njoj je predavalo više od dvestotine nastavnika, dakle više, nego li danas ima na ma kojoj školi Balkana! I u ruskim delima pominje se, da su solunski Jevreji imali u početku osamnaestoga veka šesdeset škola, iz kojih da su izlazili učeni Jevreji, koji su onda odlazili u ostale krajeve Balkanskoga Poluostrva.

Uopšte Solun je imao ne samo odlučan kulturni utecaj na južnoevropske Jevreje, već je bio i jedna od organizacionih baza za njihov docniji rad u svetskoj privredi.

To potvrduju mnogi dokumenti starije jevrejske literature, mnogi sačuvani dokumenti, a takoder i diplomatska prepiska engleske i francuske diplomacije. Tako, na primer francuski poslanik u Hagu piše*) u svom referatu (iz godine 1.698.) o utecaju solunskih Jevreja pored ostaloga i ovo:

»Oni su se slagali u dvome (u obrtu i u trgovini) s onima, koje zovu saveznicima, a medu njih se ubraja i Venecija (i ako manje bogata i manje naseljena) kao prva medu onima, koje oni nazivaju velikima, jer veže zapad s istokom i Midi sa solunskom zajednicom, koja upravlja njihovom nacijom na onim dvema stranama sveta i odgovara Veneciji, koja s Amsterdamom upravlja svim severnim krajevima (medu koje oni ubrajaju snošljivu zajednicu londonsku i

---

* Tekst koji sleduje prevod je jednog starog francuskog rukopisa, koji je teško prevodiv, no ja sam ga ipak zadržao u originalnoj koncepciji nezavisno od njegove stilske neukusnosti.

Original ima sledeću sadržinu:

»Ils s'entretiennent sur les deux (sc. nouvelles et commerce) avec ce qu'ils appellent leurs congregues (sic) dont celle de Vénise (quoique moins riche et moins nombreuse) est néanmoins comptée pour la première entre celles qu'ils momment grandes parce qu'elle lie l'Occident avec l'Orient et le Midi par la congregue de Salonique, qui régit leur nation en ces deux autres partiesdu monde et en répond avec celle de Venise qui, avec celle d'Amsterdam, régit toutes les parties du nord (dans lesquelles ils comptent celle tolérée de Londres et celles secrètes de France) en sorte qu'à ces deux égards, commerce et nouvelles, on peut dire qu'ils sont les premiers et les mieux informés de tout ce quise meut

tajnu francusku) tako, da se obzirom na ovo dvoje, na trgovinu i saobraćaj, može reći, da su oni prvi i najbolje informirani o svemu, što se dogada u svetu; time oni izgraduju svake sedmice svoj sistem u skupštini, koju oni drže tačno sutradan od subote t. j. u nedelju, dok su hrišćani svih sekata zabavljeni oko svojih verskih dužnosti. Ovi sistemi, koji su najtačniji izmedu svih onih, koji su primili izveštaje sedmice i koje su pretresli njihovi rabini i poglavice zajednice, a to su u tom najspretniji ljudi na svetu, koji pošto su se medusobno dogovorili idu od toga časa svaki za sebe da razglase novosti, prilagođene njihovim planovima, a koje će oni početi realizovati već drugi dan, ponedeljak ujutro, već prema tome kakovu dispoziciju duhova budu videli u pojedinim slučajevima.«

Vidi se dakle iz ovoga dokumenta (i ako ponekad u teškoj koncepciji, opet posve jasno), kako je i diplomaciji upala u oči medunarodna povezanost Jevreja, njihove veze izmedu istoka, juga i zapada, izmedu Soluna, Venecije i Amsterdama.

Iz te redovne prepiske, koja je vođena izmedu jevrejskih privrednika onoga vremena, njihove velike bankarske i trgovačke kuće, imale su uvek autentične informacije o situaciji u susednim državama i u svetu uopšte i koristile su se tim saznanjem u svojim poslovima, u finansiranju pojedinih država i privrede, a naročito u berzanskim spekulacijama, gde su već u ono vreme bili dorasli svoj delikatnosti toga posla.

Polovinom petnaestoga veka zapažamo jaku imigraciju Jevreja u Tursku, kao neposrednu posledicu već pomenute Sarfatijeve akcije.

Kada su medutim pod kraj petnaestoga veka, u julu 1492. kralj Ferdinand i Izabela proterali Jevreje iz katoličke Španije, prebačeno je preko španskih granica oko tri stotine hiljada jevrejskih

---

dans le monde, dont ils bâtissent leur système de chaque semaine dans leurs assemblées qu'ils tiennent fort à propos le lendemain du samedi, c'est-à-dire le dimanche, pendant que les chrétiens de toutes sectes sont occupés aux devoirs de leur religion. Ces systèmes, qui sont le plus subtil de tout ce qu'ils ont reçu de nouvelles de la semaine, alambiquées par leurs rabis et chefs de congregues, sont dès l'après-midi du dimanche, délivrés à leurs courtiers et agents juifs, les hommes les plus adroits en ce genre qu'il y ait au monde, qui, ayant aussi concerté entre eux, vont séparément, dès le même jour, répandre les nouvelles accommodées à leurs fins qu'ils vont commencer à suivre dès le elndemain, lundi matin, selon qu'ils voient la disposition des esprits à tous les égards particuliers: vente, achat, change et actions, dans tous lesquels genres de choses, ayant toujours entre eux de grosses masses et provisions, ils sont éclairés à faire le coup dans l'actif, dans le passif ou souvent dans tous les deux en même temps.«

gradana,[23] kao bespravno roblje i taj je veliki broj imao krupan uticaj na krajeve, koje je posle naselio, a medu kojima je Balkansko Poluostrvo zauzimalo prvo mesto.

Naročito je **sultan Bajazet II.** pokazao punu susretljivost naprama ovoj jevrejskoj emigraciji iz Španije i ukazao joj gostoprimstvo na prostranom teritoriju Turske Imperije. Jasno je, da Sultana pri tome nisu vodili jedino čovečanski motivi i čisti ideali, već mnogo više od toga: uverenje, da će kulturno dominantni Jevreji imati blagotvoran uticaj na opšti progres Turaka i na evoluciju Turske Države. Pored toga je Sultan s pravom računao na veliko trgovačko iskustvo Jevreja i kao što historija dokazuje, on se je često oslanjao na njihove finansijske veze, na njihove liferacije oružja i na produkciju municije, što je u ono vreme — jednako kao i danas — bio conditio sine qua non za jednu Državu, koja je htela da se održi i da napreduje.

II.

Odnos Jevreja naprama Turskoj Imperiji treba posmatrati sa dve polazne tačke. Svi su Jevreji bili zadovoljni, što su ovde naišli na srdačno gostoprimstvo. Ali čim su se tu udomaćili, oni ubrzo uvideše, naročito novije generacije, da za njih kao izrazito privrednu klasu Turska Imperija ne pruža ružičaste kondicije i perspektive u pogledu same radne akcije i ekspanzivnosti upravo zato, što je bila u večitim ratovima i što je ceo nivo njenoga nutarnjeg uredenja kočio privredni progres, koji je u poslednjem redu ipak bio celj tadanjih naprednih jevrejskih privrednika.

Svu teškoću i posledice čestih ratova osećali su naročito oni Jevreji, koji su živeli u tvrdavama, dakle pre svega Jevreji u Beogradu, čija je sreća bila veoma promenljiva i koji su često morali da se sele i sklanjaju ili u unutrašnjost ili u susedni Zemun ili da emigriraju još dalje na sever, na zapad ili na jug. U svojim ratovima Turci su učestvovali često s promenljivim rezultatom, ali su balkanski Sloveni: Srbi, Bugari i Hrvati uz Jevreje teško postradali.

Predusretljivost su Sultana Bajazeta II. podržavali još i Sultani Selim I. i Sulejman I., ali je posle i to napušteno, pa su u buduće i Jevreji, bili jednako kao i Sloveni, izvrgnuti tiraniji i samovolji pojedinih Vezira i Paša i ucenjivanju turskih vojnih zapovednika. Sloboda rada postala je ograničena i Jevreji su mogli i smeli da žive samo u naročitim jevrejskim kvartovima, zvanim Geto (s vanjskim demarkacijonim zidovima i zatvorenim kapijama), morali

[23] Tačan se broj nezna i mišlenja se historičara razilaze u tom pitanju.

su da plaćaju poseban porez, a njihov je broj u pojedinim gradovima bio strogo ograničen. Turci su često puta harangirali stanovništvo protiv Jevreja i progoni nisu bili nepoznati.

U ostalom stanje stvari lepo ilustruje broj preostalih Jevreja u Beogradu, koji je spao na minimum, i kada je 1.717. Evgenije Savojski oslobodio Beograd od Turaka — tamo su, — prema referatu generala Odiera od 24. maja 1.718. — nađene ove preostale jevrejske porodice: Solomon Levi, Mojsije Čaldeti, Avram Koen, Jakov Adanja, Jada (Juda) Ozer, Elija Adanja, Josif Tajtacak, Mordehaj Lediti, Sabitaj Almuzlin, Menahem Pasefik, Avram Ozer, Aron Tubu, Mena Talmide, Menahem Binja, Gabriel Seni, Avram Menahem, Baruh Adanja, Josef Menuze, Simon Isak, Isak Gerson, Juniš, Juda Manuel, Janit of Eljakim, Josif Benazre, Avram Koen, Hiršel, Ruben Jakov, Hajim Kolbo, Mojsis Manuel, Josif Leče, Hananel, Mojsis Hiršel, Samuel Nisim i Joel Matijaš.

Od naročitoga je značaja, da beogradska jevrejska opština ima sačuvana imena većine rabina i sveštenika, koji su u Beogradu službovali za poslednja četiri veka.

Evo njihovih imena (kalendarski poredanih):

Rabini:

1540. Avram Benjamin[24]
1580.[25] Avram Gaskon
1617. Meir Anđel
1642. Juda Lerma
1668. Simha Koen
1689. Josef Almosnino
1725. Moreno
1740. Levi Jerušalmi
1754. Natan Gincburg
1781. Šelomo Šalem
1760. David Hajim Pardo
1788. Šelomo Monejan
1791. Isahar Abualafija
1791. Azriel Jeh. Magriso
1812. Rafael Jeh. Mayriro
1817. Hajim David Pinto
1830. Avram Jichak Pardo
1850. Josef Jichak Finci
1865. Rafael Josef Sason

Hahami:

1872. Jakov Šal. Kalderon
1877. Avram Jichak Elija
1880. Josef Aron Amodaj
1891. Jakov Jichak Adanja
1896. Jakov Rosendorn
1898. Avram Israel Biderano
1898. David Sabetaj Demajo
1902. Moša David Alkalaj
1910. Julijus Fuks
1919. Jakov Moša Altarac
1920. Jonas Goldman
1922. Nisim Moša Testa
1926. Avram Moša Alkalaj

[24] Od godine 1.540. do 1.570. beogradski rabin.

[25] Pored rabina bili su još u periodu od 1.540.—1.580. sledeći sveštenici (Haham) u Beogradu: Josef ben Jichak, Josef behor Šelomo, Josef behor Daniel, Josef ben Jakov, Moša ben Nahman, Ašer Konforti, Rafael Parnaspal, Josef Aseo, Aron Eškenazi i Moša Koen.

Za nas je ovaj spisak jevrejskih sveštenika od naročite vrednosti, jer dokazuje neprekidno postojanje jevrejske opštine u Beogradu od sredine šesnaestoga veka.

Ali ne treba nikako smatrati ovaj spisak kao potpun, jer je on sve pre nego to.

U ostalom, koliko je morala biti velika jevrejska kolonija u Beogradu može se predpostaviti po okolnosti, koju rabin Josif Ben Lav (sin bitoljskog rabina Davida Ben Lava) navodi u svojim delima (štampana 1.577. godine) u predmetu jednoga spora oko nasledstva, na čijem se testamentu pored ostalih, nalaze potpisana četiri beogradska rabina: Josif Ben Jichak, Josif Behor Šelomo, Josif Behor Daniel i Josif Ben Jakov.

Znači, da je u početku šesnaestoga veka Beograd imao jednovremeno četiri rabina, dakle više, nego što ih ima danas gde broj beogradskih Jevreja premašuje deset hiljada duša! Beograd u šesnaestom veku nije bio nikakav naročiti duhovni centar Jevrejstva u onom smislu, kao na primer Solun, gde je živeo poveći broj jevrejskih svešetenika i rabina, koji nisu vršili redovne verske funkcije, već su se zanimali ili naukom ili su pored naučnoga (književnoga) rada otpravljali poslove oko reparticije stotina i hiljada jevrejskih emigranata, koji su svake godine dolazili u Solun, da bi otuda bili upućeni u svoje stalne kolonije.

Dakle, dopuštena je predpostavka, da su ova četiri rabina, živeći istovremeno u Beogradu, bila isključivo u službi beogradskih verskih opština, kojih je moralo biti više.[26] Inače se njihovo prisustvo ne bi moglo dobro objasniti.

Interesantno je međutim, da Ignaz Soppron pominje u drugoj polovini sedamnaestoga veka i postojanje karaitske sekte[27] medu beogradskim Jevrejima, ali se čini, da se ta tvrdnja ne osniva na historijskim faktima. Karaiti se, kao što znamo, odvojiše od (rabinskoga) Jevrejstva još u desetom veku, uzimajući za osnov verske nauke samo Bibliju, a glavni im je centar na Balkanu bio Carigrad.

Naselja su Jevreja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca raznoga datuma.

Najstarija se naselja — posle proterivanja Jevreja s Pirenejskog Poluostrva — nalaze u južnoj zoni Države, pošto su prvi jevrejski imigranti došli na naš današnji teritorij s Juga morskim putem preko Carigrada, Soluna, Dubrovnika i Splita, a posle preko Venecije.

---

[26] Ta pretpostavka je dopuštena i zato, što na testamentu koji pominje Josip Ben Lav, jedan od potpisnika, rabin Josif ben Jakov, pored svoga imena ispisuje i dodatak »od Sinagoge Šalom«.

[27] Ignaz Soppron: Monographie von Semlin und Umgebung (Zemun 1.890., str. 203.).

O tim najstarijim datumima nema pouzdanih dokumenata, a kad se zna, koliko je uopšte naša historija oskudna na podatcima iz ranijih vekova, nije nikakovo čudo, ako nema ni o Jevrejima potrebnih izvora, ma da su oni, po svojoj kulturi imali u ono vreme više razumevanja za te stvari, nego naš svet.

Ipak nalazimo nekoliko pouzdanih oslona u datumima podizanja jevrejskih hramova i grobova.

Najstariji hramovi podignuti su kod nas u Dubrovniku i Splitu, oba još u prvoj polovini četrnaestoga veka. Godine 1.500. sagrađen je u Splitu i drugi jevrejski hram. Tu su bila i prva groblja, pa posle, oko 1.400. godine u Štipu i Skoplju (1.400. godine), u Sarajevu, Kutini i Senti (1.600. godine); u Zemunu (1.747.), u Travniku (1.762.), u Stanišiću i Nišu (1.750.),. u Novoj Gradiški (1.780.), u Bezdanu (1.785.), u Subotici (1.795.), u Vršcu (1.798.), u Karlovcu, Novom Sadu i Mostaru (oko 1.800.), u Varaždinu (1.810.), u Virovitici i Vukovaru (1.830.) i tako dalje.

U Stanišiću je podignut jevrejski hram godine 1.750., u Travniku 1.769.. a u osamnaestom veku takoder u Bačkoj Topoli. U Sarajevu su podigli Sefardi svoj hram 1.800. godine, u Bezdanu 1.815., a u Subotici 1.817. godine.

Podizanje hramova dokazuje bez sumnje dve sigurne stvari: prvo, da su naseljeni Jevreji odlučili, da u tim našim mestima stalno žive i drugo, da je brojno stanje jevrejskoga stanovništva bilo toliko, da je nastala potreba da se hramovi podignu i da su postojale finansijske mogućnosti za njihovo izdržavanje iz redova verske opštine.

Engleski putopisac, Dr .Edvard Brown (Braun), koji je godine 1.679. proputovao južnoslovenske zemlje, konstatuje u svojim zapisima, da je u Beogradu bilo Jevreja i da je grad uopšte imao razvijenu trgovinu, te da je »mnogoljudno mesto«. Kaže, da je stanovao u jednoj jermenskoj trgovačkoj kući, da je posetio i ostale trgovce, koji su podigli »lepe kuće«. U jednoj od njih je video česmu i lepo kupatilo i haman, gde je služen kafon, šerbetom i izvrsnim vinom iz okolnih krajeva. Za beogradske Jermene kaže Brown, da mu se čini, da su »u trgovini pošteniji i umereniji od Jevreja i Grka«... Još je konstatovao, da se u beogradskoj trgovini (1.669.) ističu Dubrovčani, a bečki trgovci Jevreji da imaju u Beogradu svoju agenciju.

Pola veka docnije, piše Julius Taboci, koji je u jednoj specijalnoj misiji proveo u Beogradu više godina, 27. novembra 1.729., da je u Beogradu u to vreme bilo dvadeset hiljada stanovnika (uključivo vojske) i to: Pravoslavnih, Jevreja, Katolika, Luterana, Kalvinista i drugih. On pominje, da je tada Beograd bio podeljen na tri samostalna kvarta: Kalimegdan, Nemački grad (Donaustadt) i Savski Grad. Kako su u to vreme živeli u Beogradu i španski Jevreji, može

se predpostaviti, da je u »Nemačkom Gradu« bilo naseljenih nemačkih Jevreja, kao što je to slučaj i u Sofiji i u još nekim gradovima u ovim krajevima.

Pod austrijskom okupacijom, srpski Jevreji nisu imali zavidnu sudbinu. Razlika između Austrije i Turske bila je moguće samo u tome: što su pod turskim režimom poslednjih decenija Jevreji bili žrtvom korupcije i samovolje (turskih činovnika), a pod scepterom Austrije postali su žrtvom katoličke crkve.

Njihov je broj bio ograničen, nad njima je vršena stroga kontrola, jer je tadanja Austrija smatrala Jevreje kao zlo, koje se istina, ne može iskoreniti, ali ga baš zato ne treba pustiti da se razvije. I tako su Jevreji postali građani drugoga i trećega reda, koje se toleriralo u toliko, što su postojali i za to svoju, galantnu gestu Austrija je naplaćivala poznati »porez na toleranciju«.

No kao i mnoge druge vlasti u svetu, tako je i austrijska vlast bila slaba pred pojavom novca i zato nije čudo, da je jedan Jevrej (Süss) uspeo i samog princa Aleksandra von Wirtenberg, carskoga administratora da umekša i pridobije, te se je ovaj pokazao kao trpeljiv naprama Jevrejima u Srbiji i nije s mnogo rigoroznosti provodio zakone i naredenja svoga carskog gospodara.

Ovoj okolnosti imade se pripisati činjenica, da su Jevreji pod austrijskim režimom uspeli da zauzmu ugledne pozicije u srpskoj privredi.

Meseca oktobra 1.791. Austrija je evakuisala Beograd, koji je na osnovu mira zaključenoga između Rusije i Turske imao da pripadne Turskoj. — Medutim Jevrejima ta solucija nije popravila položaj i oni su se i nadalje nalazili u teškoj situaciji. — Jer povodom okupacije Beograda po Austriji, jedan je deo Jevreja ostao u Beogradu, a drugi otišao s turskim trupama; sada, kad su vraćene turske trupe, povratio se s njima i taj deo Jevreja, a oni, koji su u Beogradu ostali za vreme austrijske okupacije, iseliše se sada u Zemun i tu razviše veliku trgovinu.

Zemun je za to bio naročito pogodan kao granično mesto i po svome veoma povoljnom geografskom položaju i po dobrim vezama s evropskim centrima. — Posle, kada je **Karagjorgje** uspeo (1.804. do 1.806.) da izvrši u Šumadiji ustanak, zemunski su Jevreji bili njegovi glavni liferanti za puške, municiju i hranu.

Mezan kaže (u svojoj knjizi »Les juifs espagnols en Bulgarié, strana 18.) da sadanja jevrejska kolonija u Ruščuku datira od godine 1.792. i da su tamošnji jevrejski trgovci imali razvijenu trgovinu na Dunavu i da su još početkom devetnaestoga veka podržavali poslovne veze sa Zemunom.

Hatišerif od meseca novembra 1.830. priznao je srpskim Jevrejima punu ravnopravnost s ostalim građanima.

Od svih srpskih vladara, čini se, da je Miloš Obrenović bio najbolje raspoložen naprama Jevrejima i zato je period njegovoga vladanja od naročitoga interesa pri proučavanju historije Jevreja u Srbiji, a napose u Beogradu.[28]

Iz ono malo dokumenata, što je ostalo sačuvano o Jevrejima u Državnoj Arhivi u Beogradu, vidi se koliko je intimna veza bila između njih i Kneza Miloša Obrenovića.

Čini se, da je Knez imao naročiti interes, da s Jevrejima podržava što bolje odnose i da upravo on bude taj, koga oni neće moći da mimoidu. — Interesantno je pri tome. da je sudsku vlast u koliko se odnosila na Jevreje Knez Miloš pridržao isključivo za sebe i tako postao pored Gospodara i vrhovni sudija svima Jevrejima na srpskom teritoriju.

O tome je on izdao »Objavljenije, s kojim se svima u Srbiji živućim Jevrejima do daljeg mog raspoloženja pravo daje, da njima nikakva druga vlast u Srbiji ni u čemu suditi, sledovatelno ni danak na njih polagati ni tužbe njine primati, niti njine tužitelje prislušavati može, već da svakoga Jevreja ili njegovog tužitelja u prednavedenim događajima, po kom ću sa sredstvom moje dvorne kancelarije sam takva dela isto tako rešavati kao i na ištancije koje bi mi neposredno u ruke došle. Svi Jevreji kao i njini tužitelji neka u buduće svoje ištancije upravo u moju kancelariju šilju, bez razlike bio on tu a ne bio«.

Sve do godine 1.824. bili su Jevreji u velikom broju turski administrativni činovnici, kada je — prema jednom pismu Gjorgja Petrovića (Nar. Kanc. Državni Arhiv, Beograd) od 9. maja 1.824.) — izdan ferman od Sultana, da »Čifuti prestanu od svake službe carske svuda po carskoj državi«, a jedan dan docnije (10. maja 1.824.) piše Jovan Obrenović Knezu Milošu, da je beogradski vezir pročitao tamošnjim Jevrejima pomenuti sultanov ferman, prema kome se »isključavaju svi Čifuti otpravljanja kakve nibud carske službe, osobito durmuka kakvog mu drago roda, i opredeliće se na njino mesto Hristijani« .

Ali i taj je ferman docnije izmenjen, pa su opet mogli Jevreji da budu u službi Turske.

Tako je na primer krajem prošloga veka inspektor grada Bitolja bio Jevrej (Adiman Effendi), a također i direktor Pošta i Tele-

---

[28] To je i razlog, zašto su njegov rad, njegova epoha i njegovi jevrejski savremenici u ovoj knjizi opširno tretirani. To naročito važi za markantnu ličnost njegovog bankara Haima Davičo, o kome iscrpno govorim u docnijim poglavljima.

grafa u Bitolju (Jevrej Bencion Effendi), oba, prirodno, u službi turskoga režima. — Mnogi su ugledni Jevreji na našem teritoriju bili odlikovani od Sultana, tako na primer sarajevski vrhovni rabin Abraham B. Moše Halevy, dalje bosanski Jevreji Šelomo Šalom, David Haym, Jakob Halevy, Arije Adavičo iz Sofije, Merkado Efraim Alkalaj veliki rabin iz Niša i drugi.

Knez je Miloš Obrenović podržavao odlične veze s beogradskim Jevrejima, pri čemu je naročito markantna figura Hajim Davičo (pravo ime Hajim behor David), koga je Knez Miloš postavio za neku vrstu svoga dvorskog bankara, sigurno po ugledu na »dvorske Jevreje« (Hofjuden), koji su postojali na bečkom dvoru i čiji su utecaj i veze bile Knezu Milošu dovoljno poznate.

Ovaj Hajim Davičo (imao je sarafsku radnju u Beoradu, na čošku, do kafane »Grčka Kraljica«) naročito je karakterističan po tome, što je u isto vreme bio osoba ličnog poverenja i turskoga vezira i srpskoga Kneza.

Mita Petrović kaže za njega: »Davičo je u mnogim važnim prilikama i preduzećima, koje je trebalo tajiti od Turaka, kao pravi Srbin iskreno pomagao Kneza Miloša. On je rukovodio liferacijom robe, pušaka i sabalja, za koje je raspolagao s velikim sumama novaca; dopisivao se sa Knezom. Toliko je bio diskretan, da niko nije znao pravi njegov odnos prema Knezu i veziru Turskom«.

Savremenici pričaju, da je Davičo spasao život Milošu, koga je turski vezir Jusuf-Paša pozvao jednog dana k sebi na dogovor, a u stvari sa namerom, da ga da ubiti. — Davičo, koji je imao intimne veze s Jusuf-Pašom saopšti to knezu, kada je ovaj već bio pošao do paše, ali znajući što ga čeka, još se istog dana prebacio u Zemun i povratio se u Beograd tek po drugom povratku Kneza Miloša, godine 1.859.

Nije isključeno, da je ovaj bistroumni Jevrej i pored ove krupne lične usluge učinio Knezu Milošu i velike finansijske usluge, radi čega je Knez docnije uopšte zavoleo Jevreje.

Poznato je, da je on svoja odela nabavljao kod Jevreja Levinsohna, kape kod Jevreja Točinskog, a i za kapelnika muzike svoje garde postavio je jevrejskog komponistu Josifa Schlesingera,[29] u činu kapetana (i s godišnjom platom od 460 talira).

Kada je Knez Miloš (1.839.) napustio Srbiju, nastupili su za Jevreje teži dani pre svega zato, što su se za vremena Miloševa vladanja osećali u Srbiji kao u svojoj pravoj domovini.

---

[29] Karakteristično je, kako je Miloš Obrenović, možda baš pod utecajem Hajima Davičo dobio strogi sud o onima, koji rade i o onima, koji ne rade. Za vreme jednog koncerta gardijske muzike, Knez je Miloš posmatrao pojedine muzikante: one koji sviraju i one druge, koji od vremena

Miloševo je povlačenje u osnovu izmenilo situaciju. Kao prva posledica usledilo je naređenje, 30. oktobra 1.846., po kome je Jevrejima zabranjeno stanovanje u unutrašnjosti Srbije, usled čega je većina Jevreja morala da rasproda svoja imanja i da likvidira trgovačke i zanatske radnje, koje su imali.

Time je pogođeno oko dve hiljade srpskih Jevreja, koji su u to vreme živeli u srpskim pokrajinskim gradovima. — Pošto im je onemogućeno da žive u unutrašnjosti, oni se delomično preseliše u Beograd, a nekoliko je stotina, koji su usled toga znatno osiromašili, moralo da pređe granicu i da u susedstvu potraži osnov za održanje.

Kada se Knez Miloš ponovno vratio u Beograd (1.859.), on je onemogućio, da se ma šta preduzima protiv Jevreja, ali kako je ubrzo posle umro (1.860.), to njegov naslednik **Knez Mihajlo Obrenović** nije pošao stopama očevim, već je odobrio da se protiv Jevreja upotrebe i izvesne izuzetne mere.

Ali ovo ne iz sopstvene inicijative, nego na pritisak Senata, u kome su dominirali veliki trgovci, pod čijim je utecajam posle (u februaru 1.861.) izdano i drugo naređenje o proterivanju izvesnih jevrejskih porodica (šesdeset) iz unutrašnjosti Srbije.

Ovakovo je stanje stvari u Srbiji imalo za posledicu interpelacije čak u britanskom parlamentu o bezbednosti Jevreja u Srbiji i zajednički demarš predstavnika Britanije, Francuske i Austrije, u Beogradu sa celju, da se ovi zakoni dokinu. I sam je Knez Mihajlo uvideo još za svoga života, da ovo izuzetno stanje u pogledu Jevreja više štetuje nego koristi interesima Srbije i karakteristična je njegova izjava, da vidi uzrok ovim merama u tome »što Jevreji prodaju bolju robu i što daju svoj novac pod jeftiniji interes nego drugi«.

Akcija Jevreja da se dokinu pomenuti zakoni, koji ograničuju njihovu punopravnost i jednakopravnost s ostalim građanima bila je posle više formalne prirode, jer kako i M. Ubicini priznaje »Jevrejska opština, koja postoji u Beogradu i igra ulogu veroispovestne opštine, nije formalno priznata nijednim zakonom, pa opet radi pod istim uslovima kao i hrišćanske crkve«.[30] — Također i Loeb konstatuje da srpski Jevreji uživaju pred sudom i pred vlastima jednaka prava kao i ostali građani. — Mogu biti birani u opštinske odbore, imaju dva delegata u Trgovačkom Udruženju, mogu biti porotnici

---

do vremena ne sviraju. Knez upozori kapelnika Šlesingera na to i ovlasti ga, da ove »lenjivce« kazni, na što mu kapelnik objasni, da oni nisu leni, već da tehnika muzičke kompozicije zahteva da se izvesni radovi nadopunjuju i da pojedine grupe naizmenično sviraju. Izgleda da to knez Miloš nije razumeo, smatrajući da »svi moraju svirati, koji dobijaju platu« ...

[30] U. Ubicini: Les Serbes de Turquie (str. 80.).

u trgovačkim procesima, mogu biti birani za poslanike u Narodnoj Skupštini i Senatu, pa je čak i u Srpskoj Konstituanti od 28. februara 1877. bilo Jevreja.[31]

Najzad je Berlinskim Kongresom zagarantovana jednakopravnost srpskih Jevreja, a ustavom od 1.888. izjednačeni su svi građani Kraljevine Srbije, pa s njima i Jevreji u pravima i dužnostima...

III.

Iz zapisa putnika, koji su putovali u južni i srednji deo Balkana u dvanaestom veku, vidimo, da su već tada postojala naselja Jevreja u mnogim mestima u unutrašnjosti Srbije. — Tako se naročito pominju u Skoplju, Bitolju, pa onda u Ohridu, Štipu, Nišu, Smederevu, Požarevcu i drugde.

Oni su u tim mestima imali već svoje verske opštine i svoja groblja. — Godine 1.500. podigli su skopski Jevreji novo groblje, pošto su sa staroga groblja izvesni (nejevreski) preduzetnici počeli da odvoze zemlju za proizvodnju cigle. — Jevrejima je međutim skopski rabin (Aron) zabranio da kupuju te cigle i da se njima služe pri gradnji kuća, smatrajući to pravim oskvrnućem jevrejske vere.

Iz materijala, koji je sačuvan u Oksfordskoj Biblioteci, vidi se da je ovde na jugu, ubrzo procvala i jevrejska književnost. — Naročito se pominju ohridski rabini Juda Leon Moskon, Menahem i Johanan Ben Ruben, pa onda Dosa iz Vidina, Šelomo Buber i Meir iz Kostura, David Ben Lav, Jakov Ben Jehuda, Sabetaj Sada, Šelomo Nahmijas, Reuben Brondon, Šelomo Morsa, Juda Alpaki, Jichak Lav, Josif Alrueti. Gabriel de Susa, Josif Agudiš, svi iz Bitolja, Aron, Šelomo Abijov, Elija Arbaro, Josif Handali, svi iz Skoplja i još mnogi drugi. Velik se deo ovih i ostalih rabina bavio književnošću i vidi se po svemu da su bili ljudi velike inteligencije.

Još treba pomenuti dve jevrejske ličnosti, koje su makar i u negativnom smislu afirmisale južni teritorij balkanskih Slovena. — To su kabaliste: Digo Peres, autor knjige »Sefer Hamefoar« (ספר המפואר) koji je pod pseudo-imenom Šelomo Molho pokušao u početku šesnaestog veka da izvede »oslobođenje« Jevreja i njegov još inteligentniji sledbenik Sabetaj Cevi, koji je sredinom sedamnaestoga veka propovedao Mesijanizam, da ubrzo zatim sam dezertira u Islam. Obojica su imala sličnu sudbinu: Digo Peres je (Šelomo Molho) spaljen na lomači u Mantovi (Italija), decembra meseca 1.532., dok je Sabetaj Cevi bio od Turske interniran, — istina ne u

[31] Loeb J.: La Situation des Israelites en Turquie, en Serbie et en Roumanie, Paris 1.877.

Brusu(!) već — u mojoj užoj Otadžbini, u Ulcinju, u kršnoj Crnoj Gori, gde je i umro 1.667. godine...

Pored Beograda, Jevreji su se koncentrisali u Skoplju. Bitolju, Štipu i Nišu, a bilo ih je u manjim kolonijama i po ostalim gradovima. — Po zanimanju trgovci, Jevreji su se redovno nastanjivali u mestima, koja su imala razvijenu trgovinu ili, koja su po svom geografskom i prometnom položaju davala najbolje perspektive za budući razvoj trgovine.

Jevreji, već tada bistri i pismeni, došavši iz jedna sredine koja je kulturno i ekonomski stajala na nesravnjivo višem nivou nego ovde na Balkanu, mogli su bez teškoće da pravilno ocene situaciju i mogućnost razvoja dogodaja u bližoj ili daljoj budućnosti. — Tako može da se objasni i okolnost, što Jevreje susrećemo u ponekim varošima, čija je trgovačka važnost bila ili veoma malena ili nikakova, ali koje saradnjom Jevreja i prvenstveno njihovim vezama s uvoznim lukama i stranim svetom, ubrzo postaju trgovački centri za bližu i dalju okolinu.

Takova ekonomska evolucija zapaža se veoma drastično u Skoplju, gde se tamošnji rabin učenjak i Josif ben Lav žali na materijalno teško stanje u petnaestom i u šesnaestom veku. Kada je pod kraj šesnaestoga veka Skoplje dobilo privredni zamah, susrećemo blagostanje i u redovima skopskih Jevreja, koji su naročito trgovali sa svilom, pamukom i suknima, te stvorili iz Skoplja ukrsnicu izmedu Istoka i Zapada. — U tom su poslu postigli krupne rezultate čuveni jevrejski trgovci: Vidal, Pinto, de Kalo i drugi.

U Bitolju su Jevreji imali takoder jak utecaj u trgovini i zanatima. — I dok su se skopski Jevreji prvenstveno posvećivali velikoj trgovini, posredništvu i sarafskim poslovima, dotle su ovi u Bitolju bili čuveni kao zanatlije: kožari i bojadije i njihovi su kožarski produkti izvažani ne samo u Carigrad, već i preko granica turske Imperije.[32]

IV.

O dolasku Jevreja **u Bosnu i Hercegovinu,** nema pouzdanih historijskih podataka, a i oni koji postoje znatno se razilaze.

Posle proterivanja iz Španije i Portugala, Jevreji su kao što znamo došli u masama na Balkan, blagodareći simpatijama turskoga Sultana Bajazeta II. i utecaju carigradskoga Hahambaše (Vrhovnog Rabina) Moše Kapsali.

---

[32] M. Franco kaže za Bitolj sedamdesetih godina: Taj je grad bio 1.863. godine žrtva strahovitoga požara: od 2.080 kuća i dućana, bilo je tamo 1.008 jevrejskih stanova. (»Essai sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman«, Paris 1.897., str. 20.).

U knjizi »Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild« piše Dr. Glück o bosanskim Jevrejima: »Mnoštvo danas naseljenih Španjolaca u Bosni vuće svoju lozu od trideset do četrdeset porodica, koje su 1.604. godine bile ovamo dovućene po Naftali ben Mandjuru, bankiru guvernera Baltadži Mehmed-paše iz Carigrada u Sarajevo. Mnoge su se obitelji kasnije doselile iz Rumelije, Srbije i Bugarske, a neke napokon i iz Padove i Venecije«.

Ako bi ovo imalo značiti, da su se Jevreji tek 1.604. godine naselili u Bosni i Hercegovini, onda takovu tvrdnju treba smatrati netačnom i proizvoljnom. To će se uostalom videti iz ovoga što sledi i što dokazuje, da su Jevreji živeli u tim krajevima već u prvoj polovini šesnaestoga veka.

U Jevrejskoj Enciklopediji (»Jews Encyklopädia«) susrećemo konstataciju (autor M. Franco) prema kojoj se Jevreji naseliše u Bosni, godine 1.575. i to zauzimanjem Don Jozefa Nasi (španskojevrejskoga dostojanstvenika na Dvoru Sultana Selima II.) i njegove tetke Done Gracie.

Ni ovi podaci nisu verodostojni, jer se iz zvaničnih protokola sarajevskoga Šerijatskog Suda nesumnjivo vidi, da su Jevreji bili u Sarajevu već godine 1.541., pod režimom Hadim Ali Bega. — Time još nije dokazano, da su to morali biti prvi jevrejski kolonisti u Bosni i Hercegovini, ali je dokazano, da Jevreji žive u toj pokrajini besprekidno gotovo četiri stotine godina.

U sudskim se protokolima od godine 1.565. nalazi tužba Jevreja Rafaela, koji tuži Šerijetskom Sudu Osmana, sina Balijinog, radi nekog duga za prodano sukno.

Jedan Musliman, Mustafa (sin Mehmedov) tuži sarajevskom Sudu Jevreja Isaka, sina Abrahamovog zato, što mu je pri transportovanju njegove robe, usled suviše velikoga tereta uginuo konj. — Povodom toga izjavljuje Isak pred Sudom: »od Dubrovnika do Krupljine izvršio je prevoz moje robe jedan drugi prevoznik i tek tu mi se ponudio tužioc sa rečima: prepusti meni prevoz tvojih tkanina, natovarujući u isto vreme i iz sopstvene inicijative moju robu na svog konja«. Pošto je ovakovo stanje stvari priznao i Musliman (Mustafa), a pored toga Jevrej Isak i nije bio lično prisutan pri pretovarivanju i transportu robe (već njegov zastupnik), Sud je Jevreja oslobodio dužnosti da plati poginulog konja.

Imade još zapisan i treći slučaj, gde ovaj isti jevrejski trgovac Isak (sin Abrahamov) traži od Suda, da odobri naplatu jednoga duga, koji je kod njega učinio Džafer Halvadžija, sin Hasanov (a koji se medutim utopio u Dunavu) od njegovih naslednika, pozivajući se na svedočanstvo Ferhada, Abdulahovog sina i Memija, Turalisovog sina. Pošto su ovi svedoci potvrdili navode Isakove

tužbe, Šerijetski je Sud presudio naslednike Džafera Halvadžije, da plate dužnu sumu.

Ovi sačuvani dokumenti nesumnjivo dokazuju ne samo postojanje Jevreja u Bosni i Hercegovini sredinom šesnaestoga veka, već — što je za nas od naročitoga interesa — da su se još tada **Jevreji bavili trgovinom** (napose uvoznom trgovinom), da su trgovali s Muslimanima (što dokazuje da je među njima postojala trpeljivost) i da su robu davali na kredit (što opet dokazuje da su imali dovoljno finansijskih sredstava za vođenje posla ili bar da su sami dobivali robu na kredit).

Računa se, da je u to vreme živelo u Sarajevu oko petnaest jevrejskih porodica. Svakako, da je njihov broj ubrzo posle toga uvećan pridolaženjem novih imigranata (s Juga), jer se samo tako može objasniti težnja Muslimana, da se u buduće Jevreji odvoje u zaseban deo grada — u Geto.

O tome je u jednom protokolu Šerijetskoga Suda sačuvana sledeća zabeleška:

۹۸۹ تاریخنده سیاوش پاشای عتیق روم ایلی بکلربکی ایکن بعض امور
مهمه‌لرینه بناء سرای بوسنه حین تشریفلرنده او زمان یهودیلر مدینهٔ سرایك
برقاچ محله‌لرینه یایلمش بولنمسیله و حقیقة ملت مرقومه برطرفدن اهل ملت
رجاجلری و عدم تقیدلرندن اکثر دفعه‌لر آرالرنده حریق ظهور ایده‌کلدیکی
اعیان مملکت مشار الیه پاشا حضرتلرینه ملت مزبوره اسلام محله‌لرندن دور
و تنکیل اولنلری ضمننده استدعا ایتدکلرندن پاشای مشار الیه هم اهل
اسلامك استدعاسنه مجیب و هم ملت مذکوره‌نك کوکلرینی کسر ایتمکمك
ایچون بعد المشاوره یهودیلره مخصوص بر خان کبیر انشا ایده‌رك وقفی
اولادیته مشروطه ایدوب یاکنده برسناغوغی باتق ایچون رخصت و اجازت
اعطا اولمشدر .

Iz nje proizlazi, da je godine 1.580./1.581. Siavuš Paša sam došao u Sarajevo i primio tu od Muslimana molbu, da tamošnje Jevreje, koji žive po turskim mahalama, izdvoji (jer da njihovom nepažnjom često dolazi do vatre i da inače prave suviše veliku galamu) te da ih naseli u zaseban deo varoši.

Paša je izašao u susret ovoj želji Muslimana i podigao za Jevreje naročiti Han, za koji su plaćali najamninu i pored koga su smeli da izgrade Sinagogu.

---

[33] »Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild«: Bosnien und Hercegovina (Wien, str. 286.).

Iz ovoga vrlo interesantnoga turskog zapisa, zaključujem sledeće: prvo, da je u Sarajevu morao u to vreme živeti veći broj Jevreja (moguće i do stotinu porodica), jer se samo tako može objasniti, da je njihovo prisustvo u tolikoj meri zapaženo od Muslimana i ovima smetalo, što svakako kod maloga broja ne bi bio slučaj. — Drugo: iz okolnosti, da su Muslimani bili uznemirivani velikom galamom (larmom) Jevreja, zaključujem, opet, da su ovi živeli u Sarajevu u povećem broju, a pojava »galame« može da se objasni tim, što je više porodica živelo u pojedinoj mahali, gde nisu imali dovoljno prostora, pa su brojna deca (od više porodica zajedno) izazivala viku. — Tako se može objasniti i »opasnost od vatre« upravo usled (suviše malih) stanbenih prostorija, koje nisu odgovarale.

O samom postanku sarajevskog Geta piše solunski učenjak Abraham de Boton:[34]

תושבי עיר שאראיי יא היה להם בתים לדור בשכונת יהודים וגם התוגרמים יא היו רוצים יהשביר להם בתים בשכונתם, והלכו אל השר ובקשו ממנו שיבנה להם בתים תחתיים שניים ושלישים בחצר לדור הם ובניהם ונשיהם והוציהו על זה סך מעות עד שנתרצה השר לבנות הבנין, ויהי היום ומת השר ההוא ונשאר הבנין בטל בלתי נגמר ומקצת מן היהודים לא מצאו בית לדור ולהיות שלא היה לדור עד פני השדה הלכו לדור אל ארץ אהרת ובתוכם הלך ראובן לראגווה. ועתה העיר ה' רוח איש אחד והוא השר לגמור הבנין בתנאי שיתנו לו כל כך מעות בשבירות מוקדם, ויודע הדבר לראובן העומד בראגווה ושלח לאמר לתושבי שאראגי שיש לו זכות בבנין ההוא. וגם עתה שרוצה השר אבנות הבנין יתן מה שנוגע לו בשבירות מוקדם שכן נתן חלקו בתחילת הבנין ואם שמת השר ונתבטל הבנין לא בכך אבד זכותו ועתה שנתחדש גמר הבנין נתחדש זכותו אשר יש לו שם' ובמה שעקר דירתו לא אבד זכותו.

Otuda proizlazi, da su se sami Jevreji, pošto u muslimanskim kućama nisu mogli dobiti pogodne stanove, obratili Paši s molbom, da im u »avliji«[35] podigne kuće na jedan, dva i tri sprata. — Paša je na to pristao, ali kako je pre umro, nego što je Geto potpuno izgraden, jedan se je deo sarajevskih Jevreja iselio u Dubrovnik (nemajući u Sarajevu mogućnost za stanovanje).

---

[34] ש"ות להם רכ (Smirna 1660)

[35] Posle od Turaka nazvana »Čifutana«, a i danas se ta sarajevska ulica zove »Velika Avlija«, gde je nekoć bio Geto.

Razume se samo po sebi, da su ti u Dubrovniku prolazno naseljeni Jevreji imali presudno značenje za trgovinske odnose s Bosnom. — Jedan je deo ostao stalno u Dubrovniku, dok se drugi vratiše posle u Sarajevo.

U već pomenutoj knjizi »Die Oestrerreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild« ima o Jevrejima i sarajevskom Getu ova notica: »Oni su se doselili otprilike pre dvestotine godina (1.685.) i uzeli su jedno prostrano gradilište tik uz samu Čaršiju, na početku Ferhadija i Čemaluše, koje im je Siavuš paša Daira doznačio kao Geto. Ta je čifutana, gde stoji jedan stari i jedan novi hram, bila strogo odeljena i tek je oko sredine toga stoleća počela s Omer-pašom Latasom nova era za Jevreje«.[36]

U sedamnaestom veku pročulo se za sarajevsku jevrejsku opštinu po jednom kabalističkom učenjaku Nehemiji Kija Kajonu (Chija Chajon), koji je rođen u Sarajevu (1650. g.), sa svojom kabalističko-teozofskom naukom ravolucionirao Amsterdam, Hamburg, Berlin, Beč, Prag i ostale jevrejske centre. — Njegov je rad — po oceni savremenika — i pored sve njegove prirodene inteligencije bio mnogo štetan za interese jevrejske religije i njegovom su se smrću zapadno evropski Jevreji oslobodili stalne napasti. Jedan od njegovih najvećih protivnika bio je amsterdamski rabin Cevi Aškenazi (Zewi Aschkenazi) zvan haham Cevi, koji je i sam ranije bio u Sarajevu rabin i haham, ali se posle iselio u Nemačku, kada je Princ Eugen Savojski (1697.) počeo opsedati Sarajevo.

Iz zabeleške o njemu u »Megilat Seferu« (strana 8/9) vidimo,

אחר כך היה רב וחכם בקהל שאראיי בארץ בוזנא שהיו שם
גם כן עשירים מופלגים והנהיגו בו כבוד גדול. וכאשר קרבה
פקודת העיר שאראיי ותבוא גם היא במצור מאנשי חיל הקי'רה
גם כשמעו כי נשבה אביו ואמו הלך לו ופנה מאותה מדינה
ובא לו לארץ אשכנז.

da su u to vreme sarajevski Jevreji bili »bogati i ugledni« i da je Rabin bio poštovan i cenjen od sviju članova verske opštine.

Posle, kada je Princ Eugen Savojski zauzeo Sarajevo, sarajevski su Jevreji teško postradali (u oktobru 1697.) i bili opljačkani. — Tom im je prilikom uništena gotovo sva imovina, a što nije izgorelo to je opljačkano, dok su oni sami odvedeni kao zarobljenici austrijske vojske.

---

[36] »Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild« (Band: »Bosnien und Hercegovina«, Wien, strana 52).

U osamnaestome veku, nailazimo u sačuvanim zapisima na učestvovanje Jevreja u gradnji bosanskih cesta i mostova. — Istina, oni nisu lično učestvovali pri tim radovima, već su se sredstvom novca otkupljivali. — Uz njihovo učestvovanje podignut je na primer most preko potoka Željeznice kod Ilidže. Međutim pri podizanju utvrđenja, sarajevski su Jevreji morali fizički raditi zajedno s ostalim Sarajlijama i nisu mogli da se novčano otkupe. — Ti su radovi vršeni četrdesetih godina osamnaestoga veka.

Ali, kad se proučavaju razni dokumenti iz toga vremena, dobiva se impresija da su bosanski Jevreji pored dužnosti, koje su imali (jednake sa ostalim građanima), bili još posebno izvrgnuti korumptivnim prohtevima raznih turskih paša i vezira, koji su gazdovali u Bosni i Hercegovini.

To se lepo vidi iz starih knjigovodstvenih knjiga (pinakes), u koje je sarajevska jevrejska opština unosila pojedina plaćanja, koja je morala da vrši.

U knjizi — pinakesu za godinu 1.838. (5.598.) nalaze se pored ostalih i sledeća naročito simptomatična knjiženja (isplate): 48 groša za šećer i 67.2 groša za deset oka kafe, predatih Paši, prilikom posete predstavnika jevrejske (verske) opštine (dakle gostoprimstvo Paše na račun trećega! Alal mu vera!); 3 groša za limonadu i flašu predatu pukovniku; 4 groša za zrcalo Mustafa Paše; 417 groša za gubitak pri menjanju novca, koji je Paša poslao; 31 groš za kupljen šećer Paši; 9 groša za limune nabavljene za Pašu; 605 groša izdatih Behor Papu, da na sopstveni riziko posudi Paši i Kadiji 9.500 groša; 70 groša gubitak Meira Kohena pri menjanju novca za Pašu; 8 groša, gubitak pri izmeni defektnih dukata, koje je Paša poslao; 300 groša, izdatih kao dar prilikom »afere sa šljivama«; 288 groša za svilene minderluke koji su upućeni Veziru iz Travnika za Kiseljak; 52 groša za ćilim nabavljen za Begluk; 51 groš za platno, koje je Paša uzeo kao »mustru«, ali ga nije nikad povratio« i tako dalje.

Već ovih par pozicija pružaju dovoljnu ilustraciju stanja, koje je vladalo pod turskim režimom i čitaoc može i sam da si predstavi situaciju, u kojoj su se tada nalazili bosanski Jevreji. — I ne samo u Sarajevu, već i u drugim mestima Bosne i Hercegovine, valije su eksploatisale Jevreje i korumpirali činovnički kader.

Kada je u drugoj polovici devetnaestoga veka Turska pod utecajem evropske javnosti bila prisiljena da pristupi izvesnim reformama u upravi Bosne i Hercegovine, formirano je Savetodavno Telo: Medžlis Idareh, u koje je ušao i predstavnik bosanskih Jevreja, koji je posle bio i član Turskoga Parlamenta u Carigradu.

V.

U Dalmaciji je bilo Jevreja još u osmom veku.

Posle, kada je usledilo proterivanje iz Španije i Portugala, Jevreji se naseliše, kao što znamo prvenstveno u lučke varoši na Sredozemnom i Jadranskom Moru.

Tom se prilikom naselilo više porodica španskih Jevreja u Dubrovniku, Splitu i u ostalim dalmatinskim gradovima.

U Dubrovniku susrećemo Jevreja davno pre proterivanja iz Španije. — Oni su tu uporedo sa starim dubrovačkim kućama radili na trasiranju trgovinskih veza sa unutrašnjošću Balkana i imali su pri tome vidnoga uspeha.

Naročito je u pogledu dobave soli Dubrovnik imao monopol, pa su pri tome Jevreji uzeli znatno učešće, a koliko je veliko bilo u ono vreme značenje Dubrovnika kao trgovačkoga centra za Balkan uopšte, a ne samo za balkanske Slovene, svedoči činjenica, da je Sultan Bajazet, pošto je zauzeo srpski teritorij bio primoran da pregovara sa Dubrovačkom Republikom u celju obnove trgovinskih odnosa s tim pokrajinama.

Nažalost starijih dokumenata nema i to što je najstarijeg datuma poteće iz početka petnaestoga veka. — Tu se, u jednom rešenju Dubrovačkoga Senata od 30. avgusta 1.407. odobrava Jevrejima da slobodno žive u Dubrovniku, ali pod uslovom, da se ne bave trgovinom. — Posle toga **jevrejski utecaj u Dubrovniku ojačava** iz godine u godinu, a naročito nova migracija, koja je pridošla iz Španije i u čijim je redovima bilo imućnih privrednika, daju Dubrovniku nov polet, u privrednim odnosima sa zaledem i posle naročito u intenzivnoj trgovini na jednoj strani s Venecijom i zapadom, a na drugoj strani sa Solunom, Carigradom, i daljim istokom.

Slično kao u Veneciji, tako je i ovde u Dubrovniku dolazilo nekoliko puta do oštrih sukoba između Jevreja i ostalih građana, koji su redovno imali za posledicu proterivanje Jevreja (tako su pored ostalog proterivani 1502. i 1622. godine radi »ritualnog umorstva«). — No ni ta proterivanja nisu trajala duže vremena, jer su se turski sultani svaki puta zauzimali za Jevreje, imajući u vidu velike koristi koje je Turska imala od njihovog posredovanja u oblasti trgovine i finansijskih poslova.

Pri proterivanju Jevreja iz Dubrovnika, Senat je primenjivao protiv njih iste mere, koje su primenjivane i u Veneciji i o čemu govorim na drugom mestu. — Karakteristično je i za ovu studiju od naročitog interesa, da se nakon svakoga proterivanja Jevreja iz Republike, osećao izvestan bojkot, koji su **jevrejski privrednici u lukama Sredozemnog Mora** i u ostalim važnim trgovačkim centri-

ma Evrope organizovali protiv Dubrovnika kao demonstraciju radi proterivanja svojih konfesionala. — Tako je na primer, 7. decembra 1.514. Dubrovački Senat primio vladin predlog, da se Jevreji proteraju što je i izvršeno posle pola godine (5. maja 1.515.) — Međutim čim je usledilo to proterivanje, južnotalijanski Jevreji prave smetnje u dovozu žita za Dubrovnik i stvaraju svojom kampanjom situaciju, u kojoj je Senat morao da opozove svoj raniji akt i da dopusti ponovno vraćanje Jevreja, jedva godinu dana iza njihovog progona. — Tako je bilo i u Splitu!

Takoder je interesantno, da su se u početku Dubrovčani bunili **protiv pojave Jevreja u dubrovačkoj trgovini** i kao što znademo iz već pomenutog akta Senata od 30. avgusta 1.407., Jevrejima je bilo dopušteno da slobodno žive u Dubrovniku, ali im je zabranjeno da vrše trgovačke poslove. — Posle međutim, 16. juna 1.571. godine, Senat donosi posve oprečan zaključak: da se iz Dubrovnika proteraju svi oni Jevreji, koji se ne bave trgovinom i nemaju svoju robu u gradu.

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas! Iz ovoga jednog primera — a moglo bi ih se naći još isto ovako drastičnih! — jasno se vidi, da je Dubrovnik u ta dva veka i te kako osetio blagotvornost **i korisnost Jevreja u dubrovačkoj trgovini i finansijama,** jer se samo tako, može razumeti ovo rešenje Senata, da se proteruju svi oni, koji ne rade trgovačke poslove. — Time je indirektno kazano, da su ostali Jevreji-trgovci, u Dubrovniku dobro došli, da je njihovo prisustvo u privredi ne samo korisno već i potrebno. — Uostalom, da se nije radilo o materijalnom interesu i o efektivnoj koristi, koju je balkanska privreda uopšte imala od saradnje jevrejskih trgovaca, sarafa i zanatlija, volem, što bi se i turski Sultani zauzimali za decu Izraela...

Smatram, da su jedni od prvih Jevreja, koji se naseliše u Bosni i Hercegovini, bili ovi, s obale Jadranskoga Mora.

Ne mogu zato da se složim s Dr. M. Levyem, koji piše: »Tvrdnja, po kojoj bi se bosanski Španjolci doselili preko Dubrovnika, čini mi se neverovatnom. Nije poznato, da bi se jevrejski begunci iz Španije nastanili u dalmatinskom primorju«.[37]

Povodom toga treba kazati sledeće:

Još su prvi Jevreji, koji su došli na Balkan (u Grčku i Makedoniju) podržavali trgovačke i poslovne veze s raznim gradovima na našoj obali. — Posle proterivanja iz Španije i Portugala tamošnje su jevrejske izbeglice prvenstveno opet naselile lučke varoši,

[37] Dr. Moritz Levy: Die Sephardim in Bosnien (Sarajevo?, str. 85).

pa je već otuda osnovana predpostavka, da su bili u Dubrovniku i u Splitu mnogo ranije, nego u Sarajevu.[38]

Dolazak se Jevreja u Mostar i Sarajevo iz Dubrovnika može objasniti već trgovačkim vezama, koje su prvenstveno išle s mora u unutrašnjost, a tek docnije, iz unutrašnjosti na obalu. — Ako se pored toga uvaže i tadanje saobraćajne prilike, mnogo je verovatnije, da se migracija Jevreja za Bosnu kretala od istočne jadranske obale (prvenstveno od Dubrovnika i Splita), nego od Soluna i Carigrada.

Kada se uporede imena u poznatom procesu protiv dubrovačkih Jevreja (od godine 1.726.) nailazi se tamo na jedan deo istih imena kao i u Sarajevu. — Razlog, zašto nisu i ostala sarajevska imena Jevreja zastupana u dubrovačkoj koloniji može se objasniti tim, da su se ove jevrejske porodice već ranije iselile za Sarajevo.

Posle je, prirodno postojala na toj liniji (Sarajevo—Dubrovnik i Sarajevo—Split) stalna migracija Jevreja u oba pravca, što je zavisilo, kako o političkim odnosima, tako i o poslovnoj konjunkturi u Primorju i u unutrašnjosti. — O nekoliko takovih migracija, o kojima postoje pouzdani podatci, ja govorim zasebno.

Venecijanski su Jevreji, koji su trgovali s Dubrovnikom, Splitom i ostalim dalmatinskim gradovima, bili nastanjeni na venecijanskom ostrvu Spinalunga, koje je posle po njima dobilo i ime: Giudecca. — Godine 1.152. bilo je na tom ostrvu hiljadu i tri stotine Jevreja.

Mletačka je Republika cenila Jevreje, imajući u vidu njihovu ulogu u trgovini i prometu i korist koju je otuda Republika imala. — Tako se može objasniti i pojava, da u Veneciji nije bilo inkvizicije protiv Jevreja, a kada bi ih proterali, ubrzo su opet vraćani. — I upravo je zato, da ne preotmu trgovinu u svoje ruke, **Mletačka Republika,** kolonizovala Jevreje po izvesnom sistemu, dajući im naselja koja su stajala pod stalnom kotrolom vlasti.

Farlatti pominje još 1.397. godine jevrejsku Sinagogu u Splitu (Farlatti: Illyricum Sacrum, strana 343.).

Posle proterivanja iz Španije i Portugala došle su u Split nove grupe Jevreja. — Verovatno, da su se tu naselili odma prvih godina šesnaestoga veka, ali o tome nema bližih podataka. — Tek 1.573. nailazimo na prve jevrejske grobove na Marjanu (u Splitu).

Četiri godine posle (1.577.) podnosi splitski Jevrej Daniel Rodriguêz (Rodriga) predlog Mletačkom Senatu, da u Splitu izgradi

---

[38] Dr. L. Herzfeld: Handelsgeschichte der Juden des Altertums (Braunschweig 1894).

luku. — Senat usvoji ovaj predlog i poveri predlagaču, da ga izvede o čemu će još biti docnije govora.

Pošto je splitska trgovina usled toga počela da se naglo razvija osetila se potreba i jedne bankarske ustanove. — Jevreji dadu sugestiju i učine predlog u tom pravcu gradskoj opštini u Splitu i ova uputi predstavku Mletačkom Senatu, koji odobri (5. maja 1.592.) osnivanje ove prve jevrejske banke, koja je u isto vreme i prva bankarska institucija na teritoriju balkanskih Slovena.

Godine 1.606. imao je Split 4.223 stanovnika (s predgradima) ali posle kuge — 1.728. — bilo je u gradu svega samo dve hiljade ljudi, od toga 24 jevrejske porodice. — Godine 1.620. bilo je u Splitu svega oko dve stotine Jevreja, a dva decenija docnije (1.638.) još 29 porodica.

Kada su 1.657. Turci opsedali Split, Jevreji su imali vidnoga učešća u obrani grada i samostalno vršili obranu jedne utvrde, koja je docnije prozvana po njima »Posto degli Ebrei«.

Tri decenija docnije susrećemo Jevreje gde vrše **velike trgovačke poslove u Splitu** i u tu svrhu osnivaju ortakluk s domaćim plemićima i privrednicima.

U prvoj polovici osamnaestoga veka, godine 1.738. mletački je Dužd Alvizo Pisani regulisao pravni položaj Jevreja na teritoriju Mletačke Republike, pa se tim aktom i splitskim Jevrejima priznala sloboda u izvesnoj trgovini i brodarstvu.

Razvijajući iz godine u godinu svoje radnje i opseg trgovačkih i zanatskih poslova, splitski su Jevreji izazivali **zavist hrišćanskih privrednika,** koji su nastojali da se otresu Jevreja. — To im je i uspelo u toliko, što su Jevreji nekoliko puta proterivani, ali su, kako sam već rekao, ubrzo posle opet vraćani, jer se pokazaše neophodni u snabdevanju grada i okolišnog stanovništva. — Naročito su poznate dugotrajne borbe splitskih krojača (organizovanih u Bratovštini) s tamošnjim Jevrejima.

Sredinom osamnaestoga veka živelo je u Splitu svega pedeset jevrejskih porodica. — Među ovima su bile sledeće: Ventura, Morpurgo, Curiel, Russo, Piazza, Lucena, Desa, Giora, Gentilomo, Penso, Levy, Lopis, Misrai, Lucato, de Seraglio, da Livorno, Gioserum, Marchioro, Citta Nuova, Abenum, Nauaro, Schenesi, Parolo, Fermo i druge.

Jedan Anonimus (R. von H-g) koji je proputovao Dalmaciju 1.818. kaže, da je tada Split imao 11.080 stanovnika, od toga 151 Jevrej,[39] a tri decenija posle njega, konstatuje Wilkinson Gardner

---

[39] R. von H—g: Reise durch das östliche Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818 (Meissen 1822).

(1.845.) da Split ima preko devet hiljada gradana, medu njima 320 Jevreja.[40]

Inače su dalmatinski Jevreji naročito u Dubrovniku zauzimali ugledne položaje. — Dovoljno je pomenuti krupnu figuru dubrovačkog Jevreja Didaka Pirha!

Sve glavnije **finansijske operacije Dubrovačke Republike svršavali su Jevreji.** — Oni su pored toga bili u konzularnoj i diplomatskoj službi i u specijalnim misijama diplomatske i političke prirode u inostranstvu. — U šesnaestom veku bio je dubrovački Konzul za Hrecegovinu jedan Jevrej, a jevrejska je porodica Goduto u Valoni vršila nasledno dužnost dubrovačkih konzularnih predstavnika ceo jedan vek!

I inače su Jevreji uživali ugledan društveni položaj. — To se vidi pored ostaloga i iz perioda karlovačkoga mira (16. oktobra 1.698.) iz koga vremena Dr. David Kaufmann pominje sledeći karakterističan deo jednog protokola: »Obadva su carska poslanika ručala kod venecijanskih poslanika i bilo je ponešto čudno, da se je u društvu ovih i različitih poznatih časnika nalazio kod stola i jevrejski lekar«. (Kaufmann: Dr. Asrael Conegliano und seine Verdienste um die Republik Venedig bis nach dem Frieden von Karlowitz).

Karakteristično je za društvene odnose onoga vremena, da je splitska Opština gotovo uvek ustajala u obranu Jevreja i nalazila najpohvalnije reči, kada je trebalo da se oceni njihov rad i njihova korist za opšte opštinske interese.

Razlog tome treba tražiti pre svega u izdašnim dobrotvornim delima Jevreja i onda u njihovoj prirodenoj taktici, da Opštini ne učine ništa na žao. — Tako sama Opština u jednom svom aktu na mletačkog Dužda (od 10. marta 1.749.) kaže, da su Jevreji Splitu neophodni, jer da njih nema, nebi se mogli zakupiti javni nameti i grad bi ostao bez trgovačke robe i živeža, dok Jevreji sredstvom svoje trgovačke organizacije i svojih agenata uvoze potrebnu robu i ispomažu grad, kada je god to potrebno.

Medutim i vreme je počelo da čini svoje, pa je pod kraj osamnaestoga veka i venecijanska trgovina počela da propada, a time je i položaj jevrejskih privrednika ovde na obalama Jadrana postao sve bedniji. — Njihova materijalna sredstva postaju sve skromnija i oni su prisiljeni da se zadužuju. — Tako na primjer dug splitskih Jevreja kod Bianchina u Zadru iznosi 1.770. godine hiljadupetstotina dukata u zlatu.

---

[40] Wilkinson Gardner: Dalmatia and Montenegro, with a jowney to Mostar in Hercegovina (London 1848, strana 74).

Kada se 1.797. slomila nekoć moćna Mletačka Republika, Jevreji, koji preostaše u većim gradovima Dalmacije uvideše, da su perspektive postale i suviše ozbiljne, pa se znatan deo iselio, nešto u unutrašnjost (u Bosnu i Hrvatsku), a jedan deo u Trst. — U samom je Splitu ostalo te godine još samo stotinu i sedamdeset Jevreja.

Od propasti Mletačke Republike, pa sve do danas, naša jadranska obala pokazuje opadanje u pogledu jevrejske populacije.

VI.

Pored Dalmacije, može se kazati, da su Jevreji još veoma rano došli i u ostale hrvatske krajeve.

Ima verodostojnih dokaza u staroj jevrejskoj literaturi, iz kojih proizlazi kao **sigurno, da su Jevreji živeli u Hrvatskoj još pre dolaska Hrvata.** — Istina, nije ih bilo mnogo, moguće svega desetak porodica, ali ih je bilo i to kao konstatacija dostaje!

Već sam napred kazao, da je **hrvatski kralj Krešimir,** postavio za svoje ministre, dva Jevreja: Mar Saula i Mar Josifa, koje pominje Hazdaj Ibn Šaprut (ministar na dvoru arapskog Kalifa) u svom pismu kralju Hazara.

Ima historijskih dokumenata, koji nesumnjivo dokazuju, da je u Hrvatskoj, a naročito u Zagrebu, bilo Jevreja u desetom i dvanaestom veku — I posle toga, u četrnaestom veku pominje se neki parvus Elyas (u jednom procesu od 3. jula 1.377.) iz Zagreba, pa onda u petnaestom veku: Salamon filius Mozzi (2. februara 1.452.), Isaac de Sthubbicza (2. februara 1.456.), koji je moguće četiri i po veka pre Fellera fabricirao neki spasonosni fluidum — »Isaac Fluid«...!? Još se pominje Andreas Judeus Je Modruszya (11. juna 1.456.) i drugi.

Iz ostalih se isprava, koje su sačuvane u zagrebačkom gradskom arhivu vidi, da je još u prvoj polovini petnaestoga veka postojao u Zagrebu Jevrejski Dom — Domus Judaeorum.

Vredno je takoder napomenuti, da su prvi Srbi u Zagrebu pokapani na starom jevrejskom groblju, pošto im je katolička crkva uskratila pravo da budu sahranjeni na parcelama zagrebačkoga katoličkog groblja.

Posle se Jevreji raseliše i njihov povratak pada tek veoma kasno, u osamnaestom veku, u period u kome nailazimo i na najstarije grobne spomenike koji su sačuvani u ovim krajevima.

Zakonom od godine 1.729. zabranjeno je Jevrejima, da se naseljavaju u Hrvatskoj izuzetno Zemuna, u kome je Karlo III. (1.711.—1.740.) kolonizovao češke Jevreje.

Postoji među tim i druga verzija, koja je također verovatna i po kojoj je general, koji je komandovao u Zemunu sam izdavao odobrenja za nastanjivanje (nesaljivanje) Jevreja u pojedinim varošima. — Sačuvano je nekoliko takovih dekreta zemunskog komandanta (Georga Oliviera, grofa od Wallisa) od kojih jedan, od 12. februara 1.739. imade sledeću sadržinu: »Pošto se špansko Jevrejstvo pokazalo u svako doba osobito vernim i pružilo mnogo korisnih usluga za čuvanje carskoga interesa, ali je sada za evakuiranja Beograda moralo otići i smestiti se u drugim mestima, napose u Temišvaru i nastaviti svoj način života, zamolili su me, da im podelimo i nadalje sadašnje njihove protekcionalije. Ja se dakle ne ustručavam udovoljiti njihovoj molbi, jer je dokazana njihova izvanredna revnost i korisne usluge.

»Istodobno se pak umoljava, da se španskim Jevrejima svuda mesta ma gde bilo, pa i u Temišvaru, koji su potčinjeni mome zapovedništvu, pruži ne samo svaka moguća pripomoć i nužno zaklonište, nego da im se također ne prave ni najmanje zapreke u vođenju njihove trgovine, ne sumnjajući u to, da će doskora biti daljnje u tome pogledu određeno sa strane veleslavnoga carsko-kraljevsko-dvorskog Vojnog Saveta«.

Može se dakle s razlogom predpostaviti, da su slične dekrete primili i zemunski Jevreji, pre nego što se naseliše u Zemunu.

Po povratku u bansku Hrvatsku, susrećemo prve Jevreje posle u osamnaestom veku i prema onome, što sam mogao da ustanovim (iz veoma oskudnog materijala), prva je kolonija nastala u Varaždinu.

Prvi Jevreji naseliše se u Varaždinu 1.777. godine. — Među ovima bili su Mojzes Jakobsohn, Isak Jud, Heinrich Dragoner, Mojzes Notl i njegova supruga Ester Notl. Oni su stanovali izvan gradskih zidina, a nisu mogli da poseduju nikakove nepokretnosti. Tako im je na primer i zemljište, koje su dobili (godine 1.802.) za uređenje groblja dano samo kao zakupnicima, dok je varaždinska gradska opština ostala i dalje sopstvenik.

U prvo vreme, usled toga što im je pravo boravka i lične slobode bilo ograničeno, Jevreji su imali koješta da ispaštaju. Morali su da kuluče, kada su izlazili iz grada i natrag se vraćali, morali su da plaćaju takse, a pored toga plaćali su dosta znatne poreze. — Njihovo je zanimanje bilo isključivo ograničeno na trgovinu i trgovačka zvanja, pa je interesantno, da su već 1.778. godine varaždinske zanatlije organizovane u krznarskom cehu optužile Jevreje gradskom Magistratu, da »kupuju sva krzna koja dodu u grad«, tako da ništa ne preostaje za potrebe ostalih (hrišćanskih) zanatlija. — Povodom toga je gradski kapetan izdao rešenje, da Jevreji mogu

samo u izvesne dane da kupuju krzna. — Godine 1.789., prema zapisima u varaždinskom gradskom arhivu, odobreno je Adamu Reicheru (Rajheru), da sme vršiti staklarski zanat.

Kazao sam već, da je pravo stanovanja Jevreja u Varaždinu, pa posle i u drugim gradovima Hrvatske, bilo u prvo vreme ograničeno i posle je produžavano od vremena na vreme, na par godina i na razne intervencije, počevši od varaždinskog podžupana do zagrebačkog biskupa...

U periodu od godine 1.777. do 1.805. Jevreji su iz hrvatskih gradova proterivani šest puta i onda, posle opet vraćani, verovatno pod utecajem zlatne monete!

Interesantno je, da su svakom Jevreju, koga bi posle ovakovih proterivanja zatekli u gradu, naplaćivale vlasti kaznu (»penale«) od jednog carskog dukata za svaki dan boravka posle roka kada je proterivanje izvršeno.

Carskim se je reskriptom od 3. septembra 1.795. odustalo od dalnjih progona Jevreja u gradovima Hrvatske i Slavonije i od toga doba datiraju počeci stalnih jevrejskih naselja u Zagrebu, Karlovcu, Virovitici, Bjelovaru, Križevcima, Koprivnci, Požegi, Sisku i t. d. Ovo verovatno kao posledica »patenta o toleranciji«, koji je Josif II. car austrijski potpisao 2. januara 1.782. godine.

Ali je i pored toga, bilo još uvek trzavica i mi vidimo iz historijskih dokumenata, koji su sačuvani, da su varaždinske jevrejske porodice — njih dvadeset devet — dobile tek 1.807. godine pismeno odobrenje (dekret) o pravu stalnoga boravka u gradu Varaždinu.

Dekret o tome, sadržaje u početku ovu formulu: Nos Franciscus Kukuljevics Judex Substitus Consul Capitanus Caeterisque Liberae, ac Regiae Civitatis Varasdinensis jurati Senatores damus pro Memoria tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis, quot, dum Nos 13. Mensis et Anni Curentis infrasertorum in Domo Praetoreo Senatorea Loco quippe celebrandorum Consessuum nostrorum Magistratualium solito, fine pertractandorum publicorum negotiorum et administrandae causantibus Justitiae convenissimus, simulque, adinvicem Constituti fuissemus, eotum et ibidem relata sint Nobis Acta Deputationis in Obiecto qualiter pro Juadeis gremialibus ellaborandarum constitutiones, et Regulamenti deducta per Nos quoque approbata et ratihabita, quorum Tenor sequens est.

Taj Dekret obuhvata pet glava i njime su regulisana ova pitanja: broj naseljenih Jevreja (taj je ograničen na dvadeset porodica), verski obredi i dužnosti, političke dužnosti, prava i dužnosti opštinskih predsednika i kazne.

Ono, što je u tom Dekretu za nas od važnosti (sa ekonomskog gledišta) može u glavnom da se u sledećem obuhvati:

Poreze i sve druge takse treba da godišnje redovito plaćaju. — Kod gašenja vatre treba da sudeluju s ostalim stanovnicima najpripravnije, svaka porodica treba da drži u kući posudu s vodom, a na mestu, gde se nalazi sinagoga, treba da imaju 2 lestve i 4 vile (čl. 3.). — Ako prime pod krov stranca, treba da pasoš predaju predstojniku, a ovaj će ga doneti gradskom sucu. Gradski će sudac izdati ispravu za ličnu sigurnost, koja vredi za tuzemca tri dana, na dan sajma pet dana, za strance vredi jedan dan, na dan sajma ili prigodom blagdana tri do šest dana. Svaki dulji boravak stranca podleži kazni (čl. 4.). — Svakoj je obitelji dopušteno, da drži stranog slugu, ali treba takovoga prijaviti gradskom sucu i predati mu pasoš s napomenom, koliko će ga vremena držati kod sebe u službi (čl. 5.). — Svakom je dozvoljeno trgovati s domaćom robom i proizvodima po opštim propisima, ali treba da se čuva svake prevare u meri ili novcu, a svi ugovori treba da su sastavljeni u hrvatskom ili nemačkom jeziku i pismu (čl. 6. i 7.). — Svima je zabranjeno živežne namirnice prekupovati ili kupovati na trgu u svrhu dalje prodaje. Naprotiv dozvoljeno je za vlastitu upotrebu sve vrsti namirnice i druge predmete na trgu kupovati u svako doba, no zabranjeno je, kako su do sada često činili, mešati se u pazar drugih (čl. 9.). — Dozvoljeno im je, ako to smatraju za potrebno, držati vlastitoga mesara iz svoje sredine (čl. 10.). — Otvorenu radnju dozvoljeno im je držati uz pristanak Magistrata (čl. 11.). — Svaka prevara u meri, vagi ili novcu kazniće se s dvostrukom vrednošću za oštećenoga te trodnevnim zatvorom. — Kogod kupi za prodaju na trgu odredene namirnice, perad i slično, drva, seno, voće na ulicama ili pred gradom, izgubiće kupljenu robu, te će se uz to prvi put kazniti još s polovinom vrednosti, drugi put u celoj vrednosti, a treći put još sa zatvorom od dva dana (čl. 8.). — Kogod se upusti u kupovanje robe a vidi, da ju već drugi kupuje, biće kažnjen prvi put s onom sumom, koju više nudi od drugoga kupca, drugi put još i zatvorom od 3 dana a kupnja neće vrediti u oba slučaja (čl. 9.). — Ako ko znade za koju sumnjivu osobu te ju ne prijavi, potpada kazni od 2 dukata u korist policijske kase, a ako je ova osoba zločinac, još će odgovarati po kaznenom zakonu kao jatak (čl. 10.). — Tko kupuje ukradene stvari od sumnjivih osoba, smatraće se kao sukrivac krade, i oduzet će mu se kupljene stvari (čl. 11.).

Ovaj varaždinski Dekret o naseljavanju Jevreja od godine 1.807. dopunjen je još jednim peštanskim Rešenjem od 26. marta 1.811., koje u izvodu ima sledeću sadržinu:

»Na izveštaj ovoga poglavarstva od 2. januara o. g. Nr. 25. u kojem se predlaže način, kako bi se u buduće udesilo s ovdašnjim Jevrejima i njihov preveliki broj smanjio, ovim se odgovara, da su Jevreji, o kojima se govori u ovom izveštaju ili takovi, koji su došli u grad Varaždin i na susedno dvorsko zemljište pre 1.740. godine, koji prema tome, jer stoje pod zaštitom zakona ne mogu više biti odstranjeni, ili su pak takovi, koji su se smestili u gradskoj sudnici posle 1.790. godine sa znanjem i dopuštenjem gradskoga poglavarstva, ili su opet primljeni od vlastela na dvorsko zemljište. Njima, samo ako nisu inozemci, nego tuzemci i ako su došli ovamo iz drugih austrijskih zemalja, jer okružna naredba od 18. augusta 1.806. Nr. 16.240 zabranjuje samo inozemcima naseljavanje, ne može se oduzeti bez njihove krivnje od poglavarstva priznata prednost prijema i razume se samo po sebi, da od vlastele primljeni Jevreji na dvorsko zemljište ne mogu biti odatle proterani ,a da se ne povrede vlasteoska prava, tim manje, što bi bilo proti pravici i proti redu, da budu prisiljene tolike porodice da ostave svoje staro sedište bez svoje vlastite krivnje i to samo u ovoj državi, naravno ne bez uznemirivanja i drugih ljudi i da se isto tako traži javna sigurnost od onih putnika, koji nisu ni sami bez pogibelji. Čitava se ova naredba odnosi prema tome samo na one Jevreje, koji su kao inozemci istom posle najviše naredbe od 25. jula 1.805. Nr. 6.996 doputovali u ovaj grad. Napokon ne može biti ni Abraham Hiršl, predpostavivši, da je sa svojom ženom izdržao sudbenu kaznu poradi zataje krađe, samo radi toga odstranjen, jer poradi jednoga te istoga zločina ne može biti niko dva puta kažnjen.«

Dr. Janko Barlè dao je u »Vjesniku Kr. Hrv. Slav. Dalm. Zemaljskog Arhiva« spisak zagrebačkih Jevreja — ili kako ih on naziva »laškouličkih Židova« — početkom devetnaestoga veka, godine 1.812.

Iz tih se zapisa vidi, kako su Jevreji još pred sto godina bili u ovim krajevima u nezavidnom položaju. Tako Barlè piše o Samuelu Epsteinu (koji je roden 1.790. u Trenčinu i došao otuda još kao šegrt u Zagreb) sledeće, što je za nas naročito zato od interesa, jer pruža nešto malo svetla u tadanji položaj Jevreja u privrednim zanimanjima:

»God. 1.818. zamolio je biskupa Maksimilijana Vrhovca neki **Samuel Epstein,** knjigovoda kod trgovca **Jakova Stieglera,** da se smije naseliti u Laškoj ulici. On je već tri godine boravio u gradskoj jurisdikciji te se ovdje vrlo pohvalno vladao. Svojoj molbi priložio je dvije svjedodžbe svoga gospodara Jakova Stieglera i nadzornika dobara grofa Jurja Erdödyja — nekoga Ferde Tomeko-

vića. U tim se svjedodžbama ističe njegova marljivost, okretnost i poštenje. Epstein bio je dne 2. svibnja 1.818. doista primljen u biskupsku jurisdikciju, uz obične pogodbe: »als den Obliegenheiten der Gemeinde in der wallachisch-Gassen sich zu unterziehen, dem Burggrafen-Amts-gericht gehorsam und ergeben zu zeyn die Schutztaxe alle Jahre bey der Cassa zu erlegen, ruhig und ehrlich zu leben«... Usprkos toj dozvoli, nije se Epstein naselio u Laškoj ulici, već je i nadalje ostao u gradskoj jurisdikciji. On je valjda poslije toga zamolio, da bude primljen u gradsku jurisdikciju, no gradsko poglavarstvo mu je molbu odbilo, pače se i posebnom predstavkom obratilo na ugarskog palatina i na ug. Namjesničko Vijeće, u kojoj se tuži na biskupsku jurisdikciju, da se ona ne drži strogo zakona kod primanja židova.

»Na tu se predstavku dne 14. prosinca 1.819. sa strane biskupske odgovorilo da nije bilo nikakvog razloga, da se Epstein u jurisdikciju ne primi, budući da je već treću godinu u gradu boravio i pohvalno se zadržavao; tim više, što je na temelju prastare povlastice biskup mogao u svoju jurisdikciju primati, koga je htio. No Epstein se i onako onda nije poslužio dobivenom dozvolom, pa je i nadalje ostao u gradskoj jurisdikciji, a tekar kasnije se naselio u Laškoj ulici, pa je bio i sudac tamošnje židovske općine«.[41]

Isti Samuel Epstein uputio je s Mavrom Spitzerom i Josipom Kohnom predstavku Varaždinskoj Opštini (25. maja 1.838.), u kojoj ovako prikazuje tadanje stanje zagrebačkih Jevreja:

»Potpisani se sada nalaze medu ovdašnjim gradanima u tako jadnom položaju, da ne samo da imaju opravdanoga razloga da traže vašu dobrostivu pripomoć i vaše posredovanje, nego su oni osim toga bili i od najboljeg vrela preporučeni, da s molbom zatraže od susedne ugledne opštine pomoćno sredstvo, a oni da će se kao što dalje dole navodimo, hteti dobrostivo zauzeti za naše dobro.

Ovdašnji su trgovci gore spomenutoga mesta već nekoliko godina držali svoje obrtne zborove, za koje smo vreme mi preživeli dosta neugodnih napadaja, ali posle pismenih molbi na namesništvo, bio je opet u našu korist uspostavljen mir i red.

Prošle je godine slavni Magistrat ponovo dopustio mnogim stanovnicima naše veroispovesti, da ovde borave i da se bave svojim trgovanjem. To je naše zlobne protivnike ponovno razbesnelo i sada traže razne pobune, strke i potpise svih obrtnika, da ovde sasvim istrebe i unište Jevreje.

Njihova bi nam nameravana svrha mogla doduše nešto malo škoditi, ali javni škandali, pogrde i izazivanja, koji smeraju na sam stvarni ustanak, čine nam stanje stvari zabrinutim i teskobnim.

[41] Dr. Janko Barlè: Vjesnik XI/128.

K tome smo mi, na našu žalost morali još gledati i samovolju zbora na stranim trgovcima.«

Posle dva decenija (1.843.) Epstein je opet s drugom dvojicom zagrebačkih Jevreja (Josipom Epsteinom i Mavrom Goldmanom) uputio predstavku Hrvatskom Saboru, u kojoj traži, da se Jevrejima odobri da u zanatskim radnjama uposluju pomoćnike Hrišćane, da mogu svoju decu po potrebi dati da izuče zanate kod hrišćanskih majstora, da mogu stecati nepokretnosti u gradovima i na selima i da mogu inače da se školuju i obrazuju kao i ostali građani.

Deset je godina docnije (1.852.), bilo, prema jednoj statistici (koja je sačuvana), u Zagrebu svega četrdeset jevrejskih porodica, koje osnivaju svoju sinagogu i konfesionalnu školu.

Hrvatski su Jevreji učestvovali u Ilirskom Pokretu.

Posle, nakon zaključenja madžarsko-hrvatske Nagode od godine 1.878. (član četrdesetsedmi i četrdesetosmi), imala je Hrvatska i Slavonija potpunu autonomiju u verskom pogledu, koju je vršila preko Hrvatskoga Sabora u Zagrebu (odnosno preko upravne vlasti: Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Zemaljske Vlade u Zagrebu). — Hrvatski je sabor izglasao 14. decembra 1.905. zakon o uređenju jevrejskih bogoštovnih opština na teritoriju Hrvatske i Slavonije (sankcioniran 7. februara 1.906.), čime je i jevrejsko pitanje dobilo svoje rešenje.

U Slavoniji se Jevreji pominju već u šesnaestom veku. — U zapisima jevrejskih hroničara nalazimo, da su po neki Jevreji, za vremena turskih ratova bili zatvoreni u osječkim kazamatama. — Ovakove zarobljenike su posle iskupljivali bogati pojedinci i verske opštine i takav gest se smatrao bogougodnim — pidjon ševujim.

Iz jedne naredbe grofa Nikole Palfija (Palffy) — spectabili ac magnifico Comiti Ludovico Patachich de Zajezda perpetuo in Kerlovecz et Krakovecz, Comitatus Verocziensis, Supremo Comiti et Conciliario nostro Regis Hungarico et fideli Nobis dilecto — izdane u Varaždinu godine 1.747., proizlazi, da je Jevrejima bilo odobreno, da izvesno vreme mogu provesti unutar zidina osječke tvrdave. — Poznato je naime, da Jevreji nisu smeli stanovati u tvrdavama, u mestima gde ima rudnika ni na tadanjoj državnoj granici.

Iz jednoga zapisa, koji je ostavio Josephus Dellimanich ord. Judex Nobilium od iste godine proizlazi, da je u to vreme (u donjem gradu) **u Osijeku** živelo jedanaest Jevreja. — Postoji također verzija da je jedan madžarski general, koji je iz Györa bio premešten za Osijek doveo sa sobom svog »kućnog Jevreja« (Michel Singer), koga je smestio u jednoj vojnoj zgradi.

Godine je 1.849. bilo u Osijeku svega četrdeset Jevreja i te je godine osnovana bogoštovna opština.

VII.

O Jevrejima **u Vojvodini** nema specijalnih podataka, već su obuhvaćeni u historiji madžarskih Jevreja i mnogi ih smatraju i danas za deo madžarskog Jevrejstva. — O Jevrejima u Madžarskoj dosta je pisano, ali je pri tome veoma oskudan materijal, koji bi mogao da bude za nas od naročitoga interesa.

O Jevrejima u Subotici imademo podataka iz početka osamnaestoga veka.

Godine 1.743. (28. juna) zaključila je Subotica (tada zvana Grad Svete Marije) ugovor s Komorom u Požunu, prema kome je gradski Senat dobio ovlaštenje, da u gradu može naseliti Grke, Jermene, Jevreje i Cigane, kako se u originalu kaže — Graecorum, Armenorum, Judaeorum et Ziganorum admissio a solo oppidani huius magistratus arbitrio dependebit.

Medutim je docnije ugovorom (od 8. marta 1.749.) zabranjeno stalno nastanjivanje Jevreja. Četvrt veka docnije, Gradski je Senat ipak odobrio jednom jevrejskom trgovcu (Jakob Herschel), da se može stalno nastaniti **u Subotici,** a posle njega sledovale su druge porodice, mahom siromašnoga stanja. — Godine 1.794. (7. nvembra) izdao je vladar dekret, kojim je odobrio Jevreju Salomonu Hajduški iz Topole, da može u Subotici otvoriti radnju. Iste je godine živela u gradu svega 21 jevrejska porodica s blizu stotinu Jevreja a pet godina docnije izdao im je sam car odobrenje, da mogu podići svoj hram.

Sudeći po svemu čini se, da je subotička jevrejska kolonija najstarija u Vojvodini.

U ostalim se gradovima i selima Jevreji javljaju tek docnije. Tako su na primer godine 1.789. tri jevrejske porodice dobile odobrenje da se nastane u Somboru, ali i to samo prolazno i preko dana, dok posvršavaju svoje poslove. Posle se broj Jevreja uvečavao, pa su godine 1.825. mogli da sagrade hram, ma da ni u to vreme nije bilo više od dvanaest porodica.

VIII.

I u krajevima je, koje nastavaju Slovenci, bilo Jevreja već vrlo rano. Najstariji dokumenti sačuvani su iz dvanaestoga veka.

U Ljubljanu se naseliše Jevreji iz Cividale i Valvazor kaže za njih, da su već 1.213. godine podigli u Ljubljani impozantnu Sinagogu. Dakle pred sedamstotina godina!

Krajem četrnaestoga veka su **Jevreji bili glavni izvoznici i uvoznici u Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj.** Naročito su trgovali vinom, drvima i vršili sarafski pasao. Tako je sačuvana povelja od 31. marta 1.478., kojom Fridrih III. odobrava mariborskom Jevreju Abrahamu Maulu da može i sme godišnje izvesti i prodati gde

hoće »dvadeset i četiri bačve hrišćanskog vina« (Rosenberg A.: Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark). — Čudan li je pojam imao Fridrih III. o vinu, kada ga je klasificirao na hrišćansko i — verovatno — nehrišćansko!...

U velikim su slovenačkim šumama Jevreji zakupili veće komplekse i tu je drvo sečeno za izvoz, koji se kretao rekama, na kojima su podržavali potreban broj velikih šlepova. — Na godišnjim sajmovima kupovali su **u Štajerskoj** mnogobrojne konje, ali nisu svoju trgovinu ograničili isključivo na seljake, već su trgovali i sa »sveštenicima i studentima«.

Od zanata bilo ih je zlatara, dok su ostali zanati bili vezani na ograničenja i koncesije pojedinih knezova, a i pored toga su, kao i u Dalmaciji, u petnaestom veku cehovske organizacije (Bratovštine), koje su obuhvatile jedino Hrišćane, onemogućile Jevrejima da vrše zanate.

Najveći slovenački pesnik F. Prešern, pominje Jevreje u Sloveniji, u svojoj pesmi »Judovsko deklè«:

Stoji Moravski trg Lescè,
več lepih deklic v njem cvetè,
med njimi judovsko deklè.

Kristjane v cerkev hodijo,
Po trgu se sprehajajo,
po ljubih se ozirajo.

Rodu Abrahamòv'ga hči
pa dan na dan doma sedi,
le malokdaj gre med ljudi.

Prišel je spet sabotni dan,
ki ne poštuje ga kristjan,
od vernih Judov praznovan...

Ima verodostojnih dokaza, iz kojih se može zaključiti, da su **Jevreji duže vremena živeli izmešani sa Slovencima** ili bar u neposrednoj blizini te severno-zapadne granice balkanskih Slovena. — To se naročito zaključuje iz jevrejskoga jezika — jidiš — (mamelošn, jüdisch, jiddisch) u kome se zapaža još i danas izvestan **utecaj slovenštine,** a za koji Strack[42] kaže, da je bar u tolikoj meri samostalan jezik, koliko i engleski.

Mieses[43] nastoji takoder dokazati da prvobitni utecaj germanizma na jidiš poteče iz Koruške, Štajerske, dakle iz kolevke naših Slovenaca. On navodi sledeće reči, koje su na osnovu njegovog istraživanja mogle u jevrejski jidiš-jezik da predu samo iz naše slovenštine:[44]

trostene — **trsten; trepičke** — **trepet; krečme** — **krčma; zajde** (dede) — **sed; ouskornjajn** — **iskoreniti; bleben** — **blebati** (blebetati); **cugn** (češljati) — **crzka** (pletenice); **mezynik, mezimke**

---

[42] Herman Strack: Jüdisches Wörterbuch (I. C. Hinrichs, Leipzig 1916).

[43] Mathias Mieses: Die jiddische Sprache (Benjamin Harz, Berlin-Wien, 1924).

[44] Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar (Ljubljana 1893).

— **mezimek, getuves** — **šegavost** (šala); **bajtn** (menjati); — **baratati; chašter** (mešetar) — **mešetar;** — **vijre** (ravnalo) — **ravnilo; bube (babica)** — **baba.** I neka imena tumači Mieses slovenačkim ili pače hrvatskim podreklom: **Lijpe** **Lipe** (Filip); **Reše** — **Reza; Zlate** — **Zlata; Manes** — **Mane** (Emanuel); **Avrom** — **Avram.**

Dr. Cvi Rothmüller, dopunjuje Matthiasa Miesesa, navodeći još sledeće termine, za koje kaže »da nema nikakove sumnje, da poteču iz slovenačkoga«: **Jadn (ärgern, quälen)** izvode obično od poljskoga **jadać** (jesti, žderati). Međutim je jasno, da je to slovenačka reč **jaditi,** koje nema u severnoslovenskim jezicima. Značenje joj je jednako jevrejskom **jadn.** (Vidi Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1.893. I. sv. str. 354.). — **Pamejlech** je po Miesesu (str. 80) slovensko **pomalo** sa jevrejskim sufiksom **ch.** Samo se pita, zašto i nemački dijalekti u ovoj slovenskoj tudici imadu **ch.** U bajuvarskom dijalektu Koruške govore **bamachla.** To je slovenački utecaj, jer slovenački jedini između slovenskih jezika imade uz **pomale** još i **pomaleh.** (Pleteršnik, II. sv. str. 127.). — **Chrakn** (sich räuspern) glasi u slovenskim jezicima **charkati, charkać,** dok je u slovenačkom sačuvan oblik **hrakati.** — Imade još jevrejskih reči, koje su po obliku jednake slovenačkom, dok se severnoslovenskih jezika razlikuju. — **Žandar** glasi na severu **žandarm,** ali u slovenačkom i u hrvatskom **žandar.** — **Veverke** (veverica) je u slovenačkom **veverka;** u severoslovenskim jezicima **wiewiórka, vevirka, vevjorka.** Značajno je, da se sad poređ **veverke** govori i **vevjorke** pod uticajem severnoslovenske okoline. — **Kest** (kesten) je u svim slovenskim jezicima, pa i u današnjemu slovenačkom **kaštan** ili **kostanj.** No u staroslovenskom i u hrvatskom imamo **kesten.** — **Grabljen** (grabljati) po svojoj konzonantskoj grupi **blj** odgovara slovenačkomu i hrvatskomu, dok svi drugi slovenski jezici imadu **bj** ili **bl.** — **Ugerke** (krastavac) biće da je iz slovenačkoga, dok se srednjevisokonemačka reč **agúrke** izvodi iz slovenskoga (Mieses, str. 225.). U slovenačkom ima **ugorka,** dok je u češkom **ohurka,** u ruskom **ogurec,** u poljskom **ogórek.**[45]

Inače u slovenačkim krajevima Jevreji nemaju samostalnu historiju, već su sastavni deo austrijskih Jevreja, jer je i današnja Slovenija bila u integritetu Austrijske Imperije. — Obzirom na versku homogenost Slovenaca, Jevrejima je bio rad u slovenačkim krajevima znatno otežan već i zato što su imali da izdržavaju borbu s jakom katoličkom Crkvom.

Pod vladavinom austrijskoga Cara Josifa II., nakon tristogodišnjega progonstva, Jevreji su smeli da se vrate u ove krajeve.

---

[45] Dr. Cvi Rothmüller: Slovenština u židovskom jeziku (»Židov« broj 37/38. od 14. septembra 1928. Zagreb, strana 5).

Josif II. je smatrao, da će tim gestom učiniti Jevreje korisnima za državu, a računao je sigurno i na njihov međunarodni upliv.

Godine 1.867. rešila je konačno **Austro-Ugarska** jevrejsko pitanje zakonskim putem — pedeset godina pred svoj slom!

IX.

Interesantno je, da je jedno od važnih pitanja i **na Berlinskom Kongresu** (koji je zasedao od 13. juna do 13. jula 1.878.) bilo pitanje balkanskih Jevreja.

Inicijativu za to dala je Alliance Israelite Universelle, koja je preko pojedinih uglednih ličnosti utecala na tok rasprave Kongresa. — Tim je povodom predloženo Kongresu, da se pri rešavanju orijentalnog (balkanskog) pitanja postavi kao uslov načelo da »verska razlika i versko ubedenje ne sme da bude povod ili razlog da se nekoga isključi ili onesposobi u gradanskim pravima, za javne funkcije, položaje i počasti, kao ni u izvršavanju raznih zanimanja i privrednih položaja, ma gde bilo«. — Ova je koncepcija nišanila naročito na Rumuniju, u kojoj su Jevreji živeli u podosta teškoj situaciji i gotovo bespravnom položaju.

Medutim je ruski delegat, Knez Gorčakov, u sednici od 28. juna 1.878. odbio predloženu rezoluciju, izjavivši, da je on uvek zato, da se Jevrejima prizna puno pravo i sloboda verskoga ispovedanja, ali što se tiče političkih i gradanskih prava — kaže Gorčakov — Kongres ne sme da zameni (pobrka) berlinske, pariske, londonske i bečke Jevreje s »Jevrejima Srbije, Rumunije i ruskih zemalja, koji po njegovom mišlenju predstavljaju pravu muku za tamošnje domaće stanovništvo«.

Ipak je, pod utecajem Bismarcka, a naročito engleskoga premijera lorda Beaconsfielda,[46] Srbiji, Bugarskoj, Crnoj Gori i Rumuniji priznata državna nezavisnost samo pod uslovom, da te kneževine izjednače svoje podanike Jevreje u gradanskim pravima s ostalim stanovništvom.

Član 5. Berlinskoga Ugovora (od 1.878.) glasi u bugarskom jeziku:

„Следнитѣ положения ще служать за основа на публичното право въ България: различието въ религиознитѣ вѣрвания и вѣроизповѣданията не може за никого да бжде мотивъ за изключването му или считането му неспособенъ въ всичко, що се отнася до ползуването съ граждански и

[46] Benjamin Disraeli Earl of Beaconfield, britanski Predsednik Ministarskog Saveta, bio je i sam Jevrej (sin londonskog jevrejskog književnika Isaka d' Israeli) ali je u trinaestoj godini pokršten. — Bio je šef engleskih konzervativaca i rival Gladstona.

политически права, приемането му на публични служби, длъжности и почести или упражняването на разнитѣ професии и индустрии, .въ която и да е мѣстность".

Interesantno je, da su Jevreji u Bugarskoj do Berlinskoga Kongresa (1.878.) bili u povlaštenom položaju, koji je stvorio raniji turski režim i tek ih Berlinski Kongres izjednačio — dajući im građanska prava — s ostalim građanima nove Bugarske. To znači, da su Jevreji u Bugarskoj Berlinskim Kongresom gubili na svojim pravima, dok je na primer u Rumuniji taj Kongres imao Javrejima tek da dade građanska prava, slobodu i ravnopravnost s ostalim građanima.

Kako Bugarska tako i Srbija i Crna Gora bez daljnjeg su udovoljile obavezi preuzetoj na Berlinskom Kongresu, ali za Jevreje najvažnija zemlja Rumunija, nije ispunila ugovorne obaveze ni do danas, ma da je od tada proteklo više od pet decenija...

X.

Već iz ovo nekoliko stranica može čitalac da dobije impresiju o historiji Jevreja na današnjem teritoriju balkanskih Slovena.

Moja namera nije bila, da ovde izradim historiju Jevrejstva u našim krajevima, već da obeležim samo glavne konture njihovoga kretanja i važnije datume u osnivanju njihovih naselja, dakle pitanja koja mogu da budu od vrednosti za jednu raspravu ekonomsko-socijalne sadržine, kao što je ova. — O samom utecaju Jevreja na naš privredni razvoj, ja govorim još posebno u pojedinim delovima (glavama) ove knjige.

Jedno međutim mogu već ovde da konstatujem: koliko god se nastojalo, da se Jevreji proteraju iz pojedinih gradova, pokrajina i zemalja, koliko god se pokušavalo uništiti njihovo materijalno blagostanje, uvek ih ponovno susrećemo, zastupane još brojnije nego pre toga, s novim, mladim i spremnijim generacijama, a njihovo blagostanje ne samo da nije umanjeno, već stalno napreduje tako, da i oni pojedinci, koji su još pre nekoliko decenija bili siromasi danas se već prezentuju kao imućni gradani svoje države.

I tako mi dolazi, da završujući ovaj historijski deo moje studije i sam poverujem u karakteristične reči Aime Palliersa:

Izrael je živo Čudo! Počevši od najstarije historije pa sve do preporoda na starom biblijskom terenu, celokupno njegovo nastojanje ide za tim, da poremeti ljudske račune. — I u okviru tog stalnoga Čuda, održavanja Jevrejskoga Naroda po volji Božijoj, dešavala su se neprekidno mnogobrojna mala čudesa, koja su postala predmetom udivljenja za vernike i iznenadenja za historike...

Za nas, ekonomiste, možda još i više!

TREĆI DEO.

JEVREJSKA NARODNOST, CIONIZAM I ASIMILACIJA.

I.

O tome, dali su Jevreji rasa, narod ili samo verska zajednica, o tome postoje i mogu da postoje razna mišljenja.

Čak i medu Jevrejima i medu našim balkanskim Jevrejima ima takovih, koji na primer kažu, da su samo jevrejske vere, a hrvatske narodnosti.

Za mene lično tu nema dileme; ja polazim od uverenja, da su Jevreji ne samo poseban narod već i posebna rasa, a jevrejska im je religija samo jedna od brojnih osobina, koje ih karakterizuju. — To gledište zastupam i u ovoj knjizi. — Uostalom lepo kaže A. Ruppin, ako pod rasom treba podrazumevati samo takove zajednice, koje su svoje karakteristične antropološke osobine izgradile u predhistorijsko doba i koje su uspele u historijskom periodu, da se sačuvaju od seksualnoga mešanja i vezivanja s drugim zajednicama, u tom slučaju medu ljudima bele kože uopšte nema rasnih razlika, pošto su svi oni u toku stoleća medusobno izmešani.

Dali su Jevreji pre njihovog ulaženja u historiju predstavljali jedinstvenu rasu i dali su tu rasnu jedinstvenost uvek sačuvali, nije bitno. — Ali je medutim neosporna činjenica, da su članovi Jevrejske Verske Zajednice još krajem osamnaestoga veka i posle mnogih vekova najstrožega odricanja živeli u razmerno malenom i prostorno ograničenom terenu i da su po antropološkim osobinama predstavljali zajednicu koja se oštro odvajala od hrišćanskog elementa. — I zato, kako Ruppin kaže da jevrejske zajednice, koje su genealogično potekle iz ove sredine treba — u oskudici boljeg znamenovanja za antropološki istovetne grupe ljudi — kvalifikovati kao jednu rasu, dakle kao Rasu Jevrejsku

Jevrejstvo je — prema rečima M. L. Perlzweiga — prosta oznaka duševnoga života Jevrejskoga Naroda. Jevrejstvo nije vera. Kada je uopšte Izrael primio neku »veru«!? Vera i narodnost su

nerazdvojivi i ne može biti Jevrejstva bez Jevreja, upravo kao što ne može biti ni Jevreja bez Jevrejstva.

Duboka čežnja za slobodnim, živim Jevrejstvom — prema rečima Nahuma Sokolova — vruća žudnja, da se iz pustoši i mrtvila Galuta dođe do svežih izvora pradomovine, do realnog osebujnog jedinstva; to unutarnje oslobođenje stvorilo je nove ljude i nove Jevreje. — »Naša borba protiv asimilacije, naš tridesetgodišnji rat, što ga je cionizam vodio i mora voditi, započeo je ovde. Jedan od najvećih umova, što ih je rodilo Jevrejstvo, jedan od najrečitijih, koji su ikada živeli, besedili i pisali, Max Nordau, proglasio je ovde smrt asimilaciji. Asimilacija je dovela do pocepanosti, preziranja samoga sebe, indiferentnosti i renegatstva, naročito omladine. Toj sramoti morao se učiniti kraj. Zato je morao Nordau sipati munje i vitlati bičem da prikaže svu golotinju asimilacije«.

Pre trideset godina — kaže Chaim Weizmann — »mi smo radosna srca i oduševljeno uzeli na se breme nemirna života, da bi dokrajčili nemir i bezzavičajnost Jevrejskoga Naroda. Obnova Jevrejstva proizvela je silan učinak i izvan našeg pokreta. **Cijonizam** — a to mu je možda najveće delo — dao je Jevrejstvu nov pojam vrednosti. Što je nekad bio fantastičan san, ostvaruje se danas u historijsku zbilju, koja je tako jaka, da je ne može mimoići nijedan Jevrej, u kome još ima jevrejskih osećaja«.

I tako je, cionistička ideja i cionističko delo izgradnje Erec Israela — prema rečima Weizmannovim — proizvelo duboku i odlučnu promenu u stavu sveta prema jevrejskom pitanju. Svet je svatio, da se za to pitanje mora i može naći naravno rešenje. Tim saznanjem aktivirano je Jevrejstvo koje je ujedno dozrelo za političko delovanje. Narod bez prirodnoga nacionalnog središta morao se organizovati u celji samopomoći, kako bi našao tlo za svoje korenje...

II.

Nisu svi Jevreji na teritoriju balkanskih Slovena jednodušni u deklaraciji svoga nacionaliteta; pretežan se deo inteligencije i mahom mlada **jevrejska inteligencija smatra članom Jevrejske Nacije.**

Od starijih se velik deo uopšte nije opredelio i ti vole da se o njima »što manje govori«. — Najmanji deo, smatra se samo verskom zajednicom, pobijajući stvaranje specifično jevrejskoga nacionalizma. — Za njihovu organizaciju (»Narodni Rad«) kaže njen pred-

sednik, da je »Udruženje Hrvata, odnosno Jugoslovena, izraelske konfesije, kao stecište svih onih koji se osećaju nerazdruživim delom narodne sredine u kojoj se rodiše, u kojoj i s kojom žele unapred i za uvek deliti dobro i zlo, te posvetiti joj najbolje svoje sile«. U logičnoj afirmaciji ovog našeg stanovišta — tako glasi ta izjava — »odlučno otklanjamo i pobijamo cionistički i židovsko-nacionalistički smer, koji ide za otudivanjem i odnarodivanjem od rodene grude«.[47]

Slično je i u Južnoj Srbiji. — Dr. S. Löwy piše o tamošnjim odnosima medu Jevrejima: »U židovskoj opštini u Skoplju postoje dve struje: cijonistička i necijonistička. Cijonisti nastoje, da se židovske kulturne vrednosti gaje i jačaju, dok necijonisti zahtevaju bezuvetno prilagodivanje okolini. Najveća im je težnja, da se židovsko-srpska škola, gde se osim općenitih predmeta uče i židovski, pretvori u čisto srpsku školu, kako bi eliminirajući židovske predmete deca mogla još više vremena posvetiti srpskom jeziku, kojim se, kako učitelji sami vele, najmlađa generacija i onako služi. Jasno je, da necijonisti nemaju nikakvog interesa na jačanju židovskog nacionalnog pokreta u Skoplju koji se protivi njihovim asimilatorskim nastojanjima«.[48]

Ja sam ovo registirao, da bi se videla orijentacija ovoga dela Jevreja, čiji broj nije velik i koji u jevrejskom pokretu na Balkanu nemaju jaču reč i ostaju za nas Jevreji, ma da se oni sami toga odriču.[49] — Najzad je bilo vremena, (za vreme evropskog rata), kada se pokušalo svet ubediti, da naša braća Bugari nisu Sloveni. — Pa ipak, — eppur si muove!

I zemunski nadrabin Dr. Hinko Urbach traži, da se naše Jevreje prizna za »članove zasebnog Jevrejskog Naroda« i kaže pored ostaloga sledeće: »Kad su nas narodi u zapadnoj i srednjoj

---

[47] Mirko Breyer, predsednik Udruženja »Narodni Rad«: Glas srca i savesti (»Nova Evropa«, od 21. jula 1.922., str. 282.).

[48] Dr. Salamon Löwy: Dojmovi iz Južne Srbije (»Židov« Zagreb. br. 25. od 22. juna 1.928., str. 5.).

[49] Dr. Aleksandar Licht, kaže jednom prilikom: »... Ja ne mislim iznositi dokaze o nacijskoj posebnosti Židova; meni je dosta to, što mi, mladi, ponosniji i samosvesni židovski naraštaj, jednako osećamo i zamećujemo kao i svet oko nas«.

Dr. Lavoslav Schick, podpredsednik jevrejske bogoštovne opštine u Zagrebu kaže: »... Nemojte tražiti, da se odričemo naše židovske narodnosti, jer i mi smo je čuvali kroz tisuće godina kao i vi svoju, pa je ni mi ne možemo svakom generacijom menjati; ostanimo svaki veran svojim tradicijama«.

Evropi u prošlom veku emancipirali, onda su to učinili u pretpostavci, da prestanemo — živeti kao zaseban narod i da postanemo jedna veroispovest, pa da se priključimo vladajućim državotvornim narodima. To jest, da postanemo u Francuskoj Francuzi, u Nemačkoj i u Austriji Nemci, u Ugarskoj Mađari, u Poljskoj Poljaci Mojsijeve vere i t. d. Jevrejin nije se smeo deklarirati Jevrejinom po narodnosti, »Jidiš« nije se priznavao materinskim jezikom njegovim, nego nekim prezrenim nemačkim »žargonom«, pa su nas vodili u celoj Austro-Ugarskoj do godine 1.867. kao Nemce. A posle austro-ugarske nagodbe u istoj godini postalo je 800.000 jevrejskih Nemaca preko noći jevrejskim Mađarima. U Galiciji se opet 850.000 Nemaca Mojsijeve vere, — čim su tamo zavladali Poljaci— jednim potezom pera pretvorio u Poljake Mojsijeve vere.«[50]

Ovaj su apsurd, — da bude uteg na poluzi naroda, koji vladaju Jevreji morali zapaziti i uvideti koliko je pri tome nedostojna i bedna njihova sudbina. — Odatle njihova težnja za evolucijom, za jedinstvom, težnja za jednom zajedničkom otadžbinom. — Otuda cionizam!

Nigde se nije izrodilo nešto u toj meri ispolinsko, paradoksalno, herojsko, čudotvorno kao ovo čudesno: težnja Jevreja k jedinstvu. Težnja Jevreja k jedinstvu čini ga pojavom čovečanstva a jevrejsko pitanje pitanjem čovečanstva... Kao što je ideja unutrašnjeg dvojstva jevrejska, tako je i ideja spasa, otkupljenja od dvojstva, — jevrejska...

Nacijonalno osveštavanje za Jevreje znači — prema rečima Dra A. Lichta — **prestanak spoljašnje zavisnosti,** — »ono je pitanje našega dostojanstva. Hoćemo da svoj narod načinimo od posrednika stvaralačkim skupom. Nije nam cilj nacijonalni egoizam, ali nećemo ni da se damo podjarmiti nacijonalnim egoizmima drugih nacija. Individualizam je nacije dragoceno oplođivanje kulture, time što u nju unosi mnogolikost, raznobojnost, i duševnu i ćudorednu i estetsku. Nacijonalni individualizam nije ekskluzivan; on ne smatra druge narodnosti neprijateljskima, već u njima vidi diferenciranost čovečanstva u cilju izgradnje harmonične svečovečanske zajednice. U njoj se neće izgubiti mnogolikost, — ona ima da bude viša sinteza zajedničkih napora oko bratimljenja svih ljudi.«[51]

---

[50] Dr. Hinko Urbach: Naša životna borba (Jevrejski Almanah IV. 5.689., str. 88.—89.).

[51] Dr. Aleksandar Licht: »Nova Evropa« (Zagreb 1922., sveska od 21. jula 1922., str. 290.).

III.

Jevrejska se religija može smatrati da je jedna i jedinstvena i ma da imade više sekata (frakcija) u redovima njenih sledbenika, opet se ne može kazati, da postoje diference dogmatske prirode. Naši su Jevreji podeljeni u tri formacije i to: Neologe, Ortodokse i Sefarde. — Sefardi podržavaju kult historije i tradicije i oni su mahom potomci onih izbeglica, koj su proterani iz Španije; kod nas su najbrojniji u Bosni i Srbiji. — Izmedu Ortodoksa i Sefarda postoji razlika u samoj tehnici izvršavanja ritualnih funkcija, pa se tim može i objasniti, što u pojedinim gradovima imademo više bogoštovnih opština jedne jevrejske religije.

Izmedu Jevreja, Sefarda i Aškenaza postojao je još nekoć velik razdor. — Tako ima dokumenata, iz kojih se vidi, da su na primer 1.761. Sefardi dali iz Bordoa proterati Aškenaze, smatrajući ih skitnicama. — Iz toga vremena saopštava André de Pinto (Ephraim Justifié, 1.758.) pismo jednog Sefarda nekom Aškenazu, u kom ovaj s mnogo odlučnosti piše: »Ja znam gospodine, da portugiski Jevreji imaju s nemačkim Jevrejima zajedno samo verski čin i da vaspitanje i običaji nemaju izmedu njih ni jedne stvarne sličnosti osim građanskoga života. Ja znam, da je srodstvo izmedu jednih i drugih jedna odviše daleka tradicija i da su Gal Vercingetorig i Nemac Armin bili bliži rodaci tastu Herodotu, nego što ste vi sinu Efraimovu«.

Takoder i u svojoj polemici s Volterom (Reflex. critiques sur le premier chap. du VII tome des oeuvres de M. Voltaire, 1.762.) isti se autor odlučno ograduje od pokušaja, da se nemačke Jevreje (Aškenaze) identifikuje sa španjolskim Jevrejima (Sefardi) i ovako rezonuje: »Jedan Jevrej iz Londona liči isto tako malo na jednoga Jevreja iz Carigrada, kao i na jednoga Mandarina iz Kine. Jedan portugiski Jevrej iz Bordoa i jedan nemački Jevrej iz Meca pokazuju dva apsolutno različita bića«. »Gospodin Volter ne može preći preko delikatnih skrupula portugiskih i španskih Jevreja, da se oni ne mešaju s ženidbom, savezom ili kako drugačije s Jevrejima drugih nacija«. Pa onda produžuje na jednom drugom mestu. »Ideja, u kojoj oni uopšte žive, to jest, da su proizašli ravno iz Judine opštine, iz koje oni drže, da su prvaci obitelji bili poslani u Španiju još za vreme osvojenja Babilona, ta ih ideja odlikuje i igra ulogu kod odgoja čuvstava, koja nalazimo kod njih«.

Pa i danas se čini, da **Sefardi** imaju više ličnoga ponosa nego **Aškenazi**.

Ne slažem se s Werner Sombartom, kada kaže: »Svatanje sefaradskih Jevreja, da su dostojanstvo i čast najveće kreposti, to

svatanje — koje je tako jasno pokazivalo protivnost svemu aškenaskom — to nam se svatanje dakle pokazuje kao uzrok radi kojega španjsko-portugiski Jevreji nisu nikada živeli u Getu, pokazuje nam se dakle ne kao posledica, nego kao uzrok ove činjenice. Drugim rečima: bez sumnje je jedan deo Jevreja samo zato živeo u Getu, jer je svojom naravi težio za takovim životom«.[52]

Tvrdnja, da Sefardi nisu nikada živeli u Getu, pogrešna je. Ja ne znam od kuda Sombartu osnov za tu predpostavku. — Naprotiv čitaoc već zna, iz onoga što sam već kazao, da su upravo kod nas na Balkanu, bili Sefardi (tačnije: španjski i portugalski Jevreji) prvi, koji su kod nas živeli u Getu. — Čak i danas sami jevrejski pisci zapažaju, da na primer skopski i bitoljski Jevreji žive društveno i duhovno odvojeno od ostaloga stanovništva u tolikoj meri, kao da žive u Getu i poređ svega, što su njegove zidine davno pale.

Ja smatram da se **diferenciranje izmedu Sefarda i Aškenaza** može objasniti historijskim razvojem stvari i po tome, što su Aškenazi živeći u nemačkoj i slovenskoj sredini poprimili izvesne osobine ovih naroda, dok su Sefardi iz njihove ranije zajednice sa Španjolcima i Portugizima, poprimili naročito razvijen ponos, samosvest i druge odlike ove markantne južnoevropske rase.

To za nas međutim u ovoj raspravi i nema većega značenja, pošto je to čisto interna i verska stvar unutar Jevrejstva, koja nas i ne može da interesuje. — Interesantno je ipak još toliko kazati, da se i kod nas još uvek zapaža izvesna podvojenost među Jevrejima Aškenazima i Sefardima.

To rezultuje ne samo iz zasebnih hramova i sveštenika u pojedinim gradovima (Beograd, Banja Luka, Sarajevo, Senta, Subotica i Zagreb), već također i iz fakta, da postoje podvojene konfesionalne škole, posebna udruženja, posebni klubovi, lože, lokali i tako dalje.[53]

Čak i u centralnim (svetskim) organizacijama, Sefardi su (pa i naši!) u poslednje vreme smatrali za potrebno da se afirmišu zasebno i osnovali su Svetsku Konfederaciju Sefardskih Jevreja (u kojoj jugoslovenske Jevreje predstavlja Moša David Gaon, sada kolonista u Palestini).

---

[53] Ipak ne treba podceniti značenje vere i mojsijevske zajednice za Jevrejstvo, jer kako i Sombart kaže: »Isključivo su religija i međusobna bračna veza bile one dve karike, koje su čvrsto obuhvatile jevrejski narod, održavši ga kroz milenije kao jedinstvenu i čvrstu masu«.

[52] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben (München 1922., str. 431.—432.).

IV.

Jugoslovensko je **Jevrejstvo** — prema rečima C. Rothmüllera — skupina bez jedinstva.

Povezano istom pre devet godina u zajednicu stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ono dosad nije dospelo da se udruži u pravu celinu. Pojedini su delovi bili u prošlosti izvrgnuti različitim udesima, a neki su od njih bili dotad uklopljeni u veće celine na pr. Vojvodina u madžarsko Jevrejstvo, a Bosna i još više Južna Srbija u sklop tursko-sefardskoga Jevrejstva. Slobodno i neovisno o razvitku ostaloga Jevrejstva po svetu živeli su srpski Jevreji, koji su postali nedeljivim delom borbene srpske nacije, a da pri tome nisu morali zatajiti jevrejstva, jer je i njihova sredina visoko cenila veru i njene razlike i granice. Hrvatsko-slavonski Jevreji bili su smesa različitih, ponajviše madžarsko-slovačkih doseljenika, koji su pomalo u toku prošloga stoleća i sve do rata prodirali u ove krajeve i stvarali opštine, a da one naravno nisu mogle da imadu razvijen jevrejski život. — Ujedinjenjem Srba, Hrvata i Slovenaca ujediniše se i Jevreji, koji su među njima stanovali. Nastalo je novo Jevrejstvo, kojega nije bilo pre 1.918., ma da su odavna pre rata Jevreji južnoslovenskih zemalja osećali, da su u svetskom Jevrejstvu posebna jedinica, vezani upravo time, što žive na području Južnih Slovena.[54]

Ni **bugarsko Jevrejstvo nije** jedinstvenoga tipa!

Bugarski Jevreji u svojoj današnjoj formaciji predstavljaju mešavinu španskih, italijanskih, francuskih, nemačkih, madžarskih i mongolskih Jevreja. — Evo što kaže o njima, jedan bugarski Jevrej: »Bugarsko Jevrejstvo pokazivaše onda mozaik različitih elemenata. Kraj Jevreja, za koje se misli, da su bugarski, nalazilo se je i grčkih (Pizanti, Papos, Kalo, Polikronos, Jesani, Parasko i tako dalje), nemačkih i bugarskih Jevreja (Aškenazi, Madari, Tevteri, Grumberg, Neustadt) i još španskih, portugiskih, talijanskih i francuskih Jevreja, a možda i nešto malo judeo-kozačkih mongolske pasmine. U prvom su početku živele sve ove malene kolonije potpuno zasebno, a međusobno su održavale veoma slabe odnose. To je bilo radi razlike u jeziku, obredu, naukama i običajima«.[55]

Ali ne treba ovo smatrati kao specifičnu pojavu našu ili jevrejskih naselja na teritoriju balkanskih Slovena. — Ta se pojava

---

[54] Dr. Cvi Rothmüller: Zašto je jugoslovensko židovstvo cijonističko? (»Židov« br. 1. 1.928., Zagreb, str. 3.).

[55] Dr. Saül Mezan: Le juifs espagnols en Bulgarie (Sofia 1.925., str. 14.).

susreće i u mnogim drugim zemljama, jer su Jevreji kao narod bez stalne otadžbine bili često puta prisiljeni, da se sele i preseljavaju, pa odatle i te česte mešavine u njihovoj sredini.

Najzad je na primer u Rumuniji još gore u tom pogledu. — U predratnoj Rumuniji, Jevreji su se razvijali pod utecajem rumunjske kulture, u Erdelju, pod utecajem Madžara, u Bukovini, pod utecajem Nemaca, u Besarabiji, pod utecajem Rusa. Međutim jevrejske mase govore »jidiš« a u novije vreme zapaža se i jak pokret za hebrejski jezik! To je prvenstveno posledica cionističke akcije, koja nastoji, da Jevrejstvo svede u jedinstvene formacije i da im da nacionalno obeležje (Jevrejstva), eliminirajući sve atribute vremena i asimilacije...

V.

Inače su Jevreji u svome historijskom razvoju bili gotovo uvek u izuzetnom položaju u zemljama, u kojima su živeli i pored svega, što je u ponekim krajevima njihov broj išao na milijone. I tek se u najnovije vreme, poslednjih par decenija popravilo njihovo stanje u tome pogledu.

Političke su se partije i pojedinci, koji su držali državnu vlast u svojim rukama, umeli okoristiti tim delikatnim položajem Jevreja, izazivajući time veoma često opravdano ogorčenje masa protiv jevrejskoga stanovništva, ma da je ovo u stvari veoma često bilo primorano da se pokloni pred silom vlasti, kako to već obično biva u svetu...

Madžarska je **Vlada** iskorištavala Jevreje za sebe i protiv ostalih narodnosti, a naročito protiv Srba, Hrvata i Rumunja. — Narodni je poslanik Istoczy predlagao krajem prošloga veka u peštanskom parlamentu, da se dokine građanska ravnopravnost Jevreja, ali nije uspeo. Posle je bilo još pokušaja i s drugih strana, dok nakon svetskoga rata nije došao režim admirala Hortya, koji nosi odgovornost za krvave progone madžarskih Jevreja.

Za vreme prevrata (1.918.) Dr J. Holländer ovako prikazuje **položaj vojvođanskih Jevreja pod madarskim režimom:**

»...Po svršetku rata okrenula se poražena vojska i prevareni, ogorčeni narod protiv svojih ratnih drugova i sudeonika svojih patnja, ili protiv vlastitih svojih ratnih žrtava. Nećemo, da se osvrnemo na političke tendence, koje su rukovodile vodstvo armije i državni aparat, kada su izazvali progon Jevreja, tek hoćemo da konstatujemo žalosnu činjenicu, da je mesec novembar god. 1.918. bio period

najveće katastrofe za vojvodansko Jevrejstvo. Vojnici, koji su se vraćali sa fronta zajedno sa seoskim ološem zapalili su i opljačkali stotine jevrejskih kuća, proterali su stotine starosedelačkih porodica jevrejskih sa njihovih ognjišta, izvršili su bezbrojna nasilja, a na mnogim su mestima čak i prolivali nedužnu krv. To je poslednja scena mađarskog imeperija! Koli mračne, toli jevrejske slike! U tom je momentu ušla pobedonosna srpska vojska u Vojvodinu. Služiće na čast trupa i vodstva za večna vremena, da su uzeli u zaštitu Jevreje i obezbedili telesnu i imovnu sigurnost onih Jevreja, koji su se vraćali svojim razorenim kućama.«[56]

U Rumuniji su Jevreji bili od uvek u izuzetnom položaju, i ma da je na Berlinskom Kongresu (1.878.) Rumunija preuzela obavezu (o tome sam već napred govorio) da će Jevrejima dati puna građanska prava kao i ostalim građanima, ona to nije nikada izvršila tako, da i danas vlasti posmatraju Jevreje kao strance u Rumuniji, ma da u isto vreme ne postoji ni jedna druga Država, koja bi ih primila i priznala za svoje. — Dakle u punom smislu reči: narod bez državljanstva! Također je i u Rumuniji antisemitski pokret uhvatio jak koren (ranije Jorga sada Cuza!) i progoni se Jevreja ponavljaju svakih nekoliko godina.

I **u Grčkoj** je protujevrejska struja u akciji. — Ona se naročito ispoljila posle grčkog sloma u Maloj Aziji i najjače se oseća u Solunu, gde Grci nastoje svima sredstvima, da se kurtališu Jevreja u privredi i da važnije ekonomske položaje zadobiju u svoje ruke, a trgovinu i zanate za svoje izbeglice iz Carigrada i Male Azije. — Od ranije su poznati grčki progoni na ostrvu Krfu (osamdesetih godina), čija je posledica bila da se više stotina jevrejskih porodica iselilo, naselivši se u glavnom u Trstu.

U isto se vreme javljaju počeci antisemitizma i **u Bugarskoj,** koji je već krajem prošloga veka toliko uznapredovao, da su Jevreji potisnuti s javnih i državnih položaja, pa su se sledstveno tome povukli i iz javnog rada. — Posle svetskoga su rata bugarski Jevreji bili u više mahova izloženi teroru ulice (naročito za vreme komunističke i komitske akcije), a također i radi atentata na katedralu Svete Nedelje u Sofiji, osuđen je pored ostalih na smrt i jedan bugarski Jevrej, dok ih je za vreme prevrata poubijano nekoliko. — Također i udruženje bugarskih oficira »Rodna Zaštita« suzbija svaku akciju Jevreja i nastoji da ih eliminira gde god stigne. — A iz novina su poznate i izvesne ucene uglednih jevrejskih trgovaca u Sofiji od strane pojedinih nacionalnističkih organizacija.

---

[56] Dr. Josip Holländer: Jevreji u Vojvodini (Jevrejski Almanah IV., str. 55.—56.).

Za Kraljevinu se Srba, Hrvata i Slovenaca, može kazati, da je jedina zemlja u srednjoj Evropi i na Balkanu, u kojoj nema i nije bilo protujevrejskoga pokreta. — Posle sloma Austrije, »zeleni kadar« pljačkao je po selima Hrvatske i Slavonije, ali taj je pokret bio uopšte upućen na adresu lične svojine i nije štedio ni Jevreje ni ostale gradane. Kako se desilo, da su u mnogim selima i varošicama upravo Jevreji bili najbogatiji, zapala ih je nezavidna sreća da izdrže prve udarce mase. — Meni su međutim poznati mnogi slučajevi iz naših najbogatijih krajeva (na primer u osječkoj oblasti), gde su seljaci, pošto su »prečistili račune« s Jevrejima, Madžarima i Nemcima (u koliko ih je bilo) okrenuli na svoje seoske trgovce i na bogate seljake, otimajući i odnoseći gde je ko šta stigao. Taj je pokret hrvatskog sela godine 1.910.—1.919. bio prvi pokušaj boljševiziranja našega sela i nema nikakove veze sa protujevrejskom akcijom. — Ova je konstatacija potrebna zato, što mnogi naši Jevreji nisu na čisto sa celjima tadanjega seljačkog pokreta tako, da je po toj pogrešnoj predstavi i svetska jevrejska literatura[57] htela u tome videti antisemitizam Hrvata.

U srpsko-bugarskom je ratu (1.885.) bilo (na obe strane) Jevreja, koji su se borili i pod bugarskom i pod srpskom zastavom. Bugarski je Knez Aleksandar I. pohvalio jevrejske vojnike — »true descendants of the ancient Maccabees« (Friedländer). — I **u balkanskim su ratovima** bugarski i srpski Jevreji imali srazmerno učestvovanje, naročito u snabdevanju trupa i kao lekari. — Bugarski je Jevrej (Dr Sason Alcalay) postigao šta više čin pukovnika i bio šef-lekar četvrte bugarske armije u (balkanskom ratu).

Srpski su Jevreji (sa teritorija Kraljevine Srbije) radili veoma često ruku o ruku sa Srpskom Vladom i potpomagali su srpske nacionalne težnje u jevrejskim krugovima Evrope i Amerike.

Takova je **akcija srpskih Jevreja** zapažena za vreme aneksije Bosne, za vreme balkanskih ratova i najzad, u pojačanoj meri, u svetskome ratu. — Interesantno je, da je za vreme balkanskih ratova mobilizovano deset odsto jevrejskog stanovništva i od nekih šest hiljada, koliko je bilo svega Jevreja u Srbiji, više od šest stotina Jevreja izašlo je na granicu, da se bori protiv Turske i za proširenje granica naprama jugu.

Ceneći krupno značenje Jevrejstva u međunarodnoj kolaboraciji u svetu, kraljevska je Srpska Vlada došla na pametnu ideju — sigurno inicijativom tadanjeg srpskog poslanika u Parizu pokojnog Milenka Vesnića (čija je supruga bila Jevrejka) — da izašalje u

---

[57] Vidi na pr.: Geschichte des Antisemitismus (Jüdisches Lexikon, Berlin 1.928., str. 369.—370.).

Ameriku u specijalnoj misiji beogradskog rabina Dra Isaka Alkalaja i vojnoga lekara Dra Davida Albalu, koja je u utecajnim redovima američkih i engleskih Jevreja uspela da stvori simpatije i u celoj Americi dobro raspoloženje za našu nacionalnu stvar. — Ta je **misija Alkalaj-Albala,** išla uostalom uporedo s akcijom Milenka Vesnića, s akcijom Jugoslovenskog Odbora medu iseljenicima i s ostalim sitnijim radovima, koji su najzad postigli svoj velik efekat: u držanju američkog predsednika W. Wilsona i u odzivu naše američke emigracije.

Kada je 2. novembra 1.917. engleski državni sekretar (ministar) za spoljne poslove (James Balfour) dao u ime svoje Vlade onu poznatu deklaraciju na Jevreje **(Balfurova Deklaracija),** ona je imala snažan eho na svim kontinentima.

U njoj se pored ostaloga kaže:

»... Vlada Njegovog Veličanstva sa naklonošću prati stvaranje narodne domovine u Palestini za Jevrejsku Naciju i učiniće najveće napore, da olakša ostvarenje tog cilja, pri čemu želi naročito da naglasi, da ne će biti ništa preduzeto, što bi moglo da ošteti gradanska i verska prava nejevrejskih zajednica, koje žive u Palestini, ili prava i politički položaj Jevreja u ma kojoj drugoj zemlji.«

Karakteristično je za samu stvar, da engleska Vlada ovu svoju deklaraciju nije uputila cionističkoj Organizaciji, već lično lordu Rotschildu (The Right Hon. Lord Lionel Walter Rothschild), čime je bez sumnje dovoljno naglašena ne samo svetska reputacija Rotschilda (o čijem finansiskom značenju i utecaju govorim u docnijim poglavljima ove knjige), već i ozbiljnost samoga pokreta, kada mu na čelu stoji jedna tako utecajna i finansijski toliko eminentna ličnost, kao što je lord Rotschild.

Mesec i po posle ovog akta engleske Vlade, Kraljevska je **Srpska Vlada** na isti način manifestovala svoje simpatije za Jevreje i za ostvarenje jevrejskih težnja u jednom pismu, koje je Izvanredni Poslanik i Opunomoćeni Ministar Njegovoga Veličanstva Kralja Srbije, Dr. Milenko Vesnić, uputio srpskom vojnom lekaru Dr. Davidu Albala, jednom od vodá cionističkoga pokreta u Srbiji.

Taj akt ima sledeću sadržinu:

SRPSKA RATNA MISIJA
U SJEDINJENIM DRŽAVAMA

Washington, 27. XII. 1917.

Moj dragi kapetane Albala,

Želim da izrazite Vašoj jevrejskoj braći simpatije srpske Vlade i srpskoga naroda za ponovnim uskrsnućem Jevrejske države u Palestini shodno njihovim mnogobrojnim sposobnostima i njihovom

nesumnjivom pravu, čime će oni ponovo zauzeti svoje istaknuto mesto u društvu naroda. Uveren sam, da će ostvarenje njihovih ideala biti ne samo njima od koristi, već i vaskolikom čovečanstvu.

Vama je dobro poznato, dragi kapetane Albala, da nema drugoga naroda na svetu, koji simpatiše sa pre spomenutom idejom više no srpski narod. Zar mi ne prolevamo gorke suze na obalama Vavilona, na dogledu naše ljubljene i tek nedavno izgubljene domovine? Kako da ne učestvujemo u težnjama i patnjama jevrejskoga naroda, kada su se naši zemljaci Vašeg porekla i Vaše vere borili za njihovu srpsku otadžbinu isto tako hrabro, kao i naši najbolji sinovi?

Nama će biti žao, ako će nas i jedan od sugrađana Jevreja napustiti i vratiti se u njihovu obećanu zemlju, ali mi ćemo se tešiti nadom, da će nam oni ostaviti zamašan deo svojih srdaca i postati najjačom vezom između slobodnog Izrailja i Srbije.

Uveravajući Vas, dragi kapetane Albala, u svoje odlično poštovanje *Vaš,*

Vesnić, s. r.

Kada je već reč o raspoloženju Srbije za Jevrejstvo, treba kazati da je i **Petar Karagjorgjević,** Kralj Srbije i docnije Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, ukazivao svakom prilikom mnogo pažnje i poštovanja za Jevreje. — Jednom prilikom, on je kazao beogradskom (sada vrhovnom) Rabinu Dr. I. Alkalaju:

»Bilo bi dobro,« reče Kralj, »da poradite u vašoj zajednici, da ona ostane verna svojoj veri i svojim tradicijama, jer samo kad je zajednica čvrsta u veri i tradiciji, može da se uzdigne u oduševljenju prema državi u kojoj živi. To znam iz svog ličnog iskustva. Ja sam u francusko-pruskom ratu video, da su baš one trupe pokazale najviše elana i najoduševljeniji patriotizam, koje su po svojim nazorima bile svojoj tradiciji najvernije, a to su bile trupe, koje su po zavičaju iz Bretanje, a Bretanjci su bili podizani u konzervativnom duhu. Zato ponavljam vam, poradite i vi, da naši Jevreji ostanu svakad verni svojoj veri, svojim tradicijama i svome patrijarhalnom životu«.[58]

Posle, u emigraciji (za vreme njegovoga vladanja) njegov opunomoćeni ministar i poslanik Dr. Milenko Vesnić dao je onu simpatičnu deklaraciju kraljevske Srpske Vlade povodom Balfourove izjave o priznanju Palestine za Jevrejstvo.

---

[58] Prema zapisu dra. Davida Albala: Kralj Petar i Jevreji (»Židov«, Zagreb, br. 7. od god. 1.928.).

Pa i posle, Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca preko pojedinih članova Kabineta (Dr. Vojislav Marinković, Dr. Milan Srškić i t. d.) sa simpatijama je pratila rad Jevreja.

Čak i nakon dokidanja parlamentarnog režima, Ministar Spoljnih Poslova Dr. V. Marinković dao je predstavniku Jevrejske Telegrafske Agencije izjavu o pogledima na jevrejsko pitanje, u kojoj je pored ostalog kazao i sledeće:

»Naša zemlja, izjavio je g. Marinković, ne pati od otrova antisemitizma. Naprotiv, mi cenimo i volimo Jevreje. I to nije nikakav slučaj. Istorijski razvoj našeg Naroda bio je u mnogom pogledu sličan razvoju **Jevrejskog Naroda.** Mi smo imali da podnosimo tolike patnje i nevolje, u tako mnogo krvavih bitaka da podnosimo najveće žrtve za Oslobodenje, da mi imamo i uvek smo imali puno razumevanje za Jevreje, čija istorija poznaje toliko patnji i mučeništva, i to baš zato što je i Jevrej večno čuvao svoju veru i zajednicu. U ovom pogledu nas vezuje ista izdržljivost, žilavost i nepokolebljiva istrajnost. Zato je i prirodno što se Srbin i Jevrej uzajamno razumeju.

»Mi cenimo lojalnost koju Jevrejin ima prema svojoj veri i od nas je sasvim daleko svaka pomisao da Jevreja zbog toga preziremo ili zapostavljamo.

»Najbolji primer tog uzajamnog poverenja nalazimo u početcima naše Države. Kada je Turska posle dugih i teških borbi dala našoj zemlji izvesnu autonomiju i kada su obrazovane dve samoupravne grupe, srpska i turska, **Jevreji, koji su imali pravo opredeljenja, nisu se pridružili Turcima, koji su na kraju krajeva bili vladajuća nacija, već nama,** iako Turci prema Jevrejima nisu vodili antisemitsku politiku, nego su bili više tolerantni. Ovo dokazuje, da je prisno i prijateljsko držanje izmedu Srba i Jevreja jedna istorijski data činjenica i da se ona ispoljava u celom toku razvića našeg državnog života. Mi veoma visoko cenimo patriotizam jevrejskog stanovišta. Jevreji su sa nama u ratu delili sve nevolje i patnje i jevrejski vojnici ispunjavali su svoje dužnosti isto tako hrabro i verno kao i ostali«.*

Taktičnost Kraljevske Vlade i opšte dobro raspoloženje u Narodu, prema Jevrejima, nije ostalo nezapaženo u njihovim redovima i jevrejska štampa** od vremena na vreme, sa simpatijama registrira tu pojavu.

---

* Dr. V. Marinković: O našim Jevrejima (»Politika«, br. 7.599. od 1. jula 1.929.).

** Vidi kao primer «Brief aus Jugoslawien« u »Jüdische Rundschau« Berlin, br. 38. od 17. maja 1.929. (XXXIV. godište, str. 241.).

Raspuštanjem parlamentarnih stranaka, raspuštene su u pojedinim mestima i cionističke organizacije, ali ta pojava neznači ništa, kad se ima u vidu, da je Vlada raspustila većinu ostalih organizacija u državi i zauzela stav protiv udruživanja uopšte.

Da bi odali priznanje Kralju Petru Karagjorgjeviću, jugoslovenski su Jevreji pokrenuli preko Keren Kajemeta akciju, da se u Palestini zasadi šuma od najmanje deset hiljada drveta na ime pokojnoga Kralja i to u Dželi, na putu iz Hajfe u Nazaret, na brežuljastom terenu Ginegara, par kilometara udaljeno od naše jugoslovenske kolonije. Ta šuma Petra Karagjorgjevića biće neposredno do šume lorda Jamesa Balfoura, koja obuhvata pedeset hiljada drveta i predstavlja akt priznanja engleskog Jevrejstva ovom velikom britanskom državniku, kome Jevreji blagodare svoju obnovnu akciju.

Takoder su i bugarski Jevreji (Sefardi) organizovali u Palestini sopstvenu koloniju Ar-Tov (Artúf), koja dobro napreduje.

VI.

Još su pre svetskoga rata bila podeljena mišlenja o cionizmu i simpatije o tom novom, nacionalističkom pokretu u redovima Jevreja.

Mnoge su države, pa i medunarodne radničke organizacije posmatrale s rezervom to što se dogada. — I lider srpskih socijalista

Dragiša Lapčević, u jednom je svome propagandističkom predavanju o jevrejskom pitanju, odlučno ustao protiv cionizma, smatrajući ga obmanom jevrejskog proletarijata. Prikazujući tada poglede i ideologiju socijalne demokratije na to pitanje, Lapčević je kazao da »nije spas jevrejske sirotinje i proletarijata od gonjenja i bede u Palestini, već u ekonomskom oslobođenju čovečanstva, ne u cionizmu, već u socijalizmu«, aludirajući pri tome na reči Karla Marxa da se socijalna emancipacija Jevreja postizava jedino emancipacijom ljudskoga društva od kapitalizma.

Čine mi se karakteristične ove Lapčevićeve reči: »Kapitalistička klasa i njezini ideolozi svesno dakle, iz sopstvenih klasnih interesa, propovedaju Cionizam, da u tu kapitalističku mrežu uhvate ne sebe, već drugoga. Proletarijat veoma oprezno oko mreže obilazi, ali se, kao otrovana, u nju hvata sitnoburžoaska jevrejska riba. Nalazeći se u jednoj mučnoj situaciji, jednim okom žudno ali uzaludno pogledajući u kapitalističke visine a drugim u ambiz ekonomske propasti i bede, bez pribranosti i orjentacije, sitna buržoazija se hvata za svaki jedik, koji joj se pruži, ma on i od paučine bio, i zatkan. Takav se jedik brzo kida; sitna buržoazija pada u ambiz, ekonomski propada. Krupna buržoazija postiže svoj cilj; sitna buržoazija kao zrela kruška pada joj u krilo, ona je ekspropiše danas, da bi je sutra kao najamnog radnika eksploatisala. Ali, kapitalistička buržoazija još jedan uspeh postiže: poslednjeg trenutka, sve dok je konačno ne ekspropiše, ona sitnu buržoaziju drži u jednoj nečuvenoj hipotezi na poprištu između proletarijata i sebe, radi toga, da grudi sitne buržoazije primaju hitce od proletarijata upućene kapitalističkoj buržoaziji.«

Međutim se je od tada situacija bitno izmenila i upravo su **socijalna demokratija** i njeni prvaci bili u celom svetu prvi, koji su kao predstavnici svetskoga i jevrejskoga proletarijata pružili potporu i zaštitu novome jevrejskom pokretu: cionizmu. To je danas već dovoljno poznato i nije potrebno da ovde naročito dokazujem. — Sećam se, da je tu skoro na jednom velikom zboru u Berlinu (na kom sam učestvovao) jedan od prvaka cionizma kazao: ako nas svi ostave, dva su nam zaleđa sigurna: Socijalna Demokratija i Velika Britanija ...

Da je proletarijat revidirao svoje gledište na pitanje cionizma, to dokazuje pre svega velika organizacija jevrejskog proletarijata u Rusiji (Poale-Cijon), koja u svom programu traži: 1. Proglašenje produktivnih sredstava društvenom svojinom i uspostavljenje društva na temelju socijalizma i to klasnom borbom jevrejskoga proletarijata u redovima internacijonalne socijalne demokracije; 2. teri-

torijalna autonomija za Jevrejski Narod u Palestini na demokratskoj bazi kao bitan preduvet za normalan i nesmetan razvoj njegovih produktivnih sila; 3. nacijonalno-politička autonomija za Jevreje u svim zemljama, gde stvaraju nacijonalnu manjinu, i to sa potpunom ekonomskom, kulturnom i finansijskom kompetencijom u svim nacijonalnim pitanjima, čije interese ne mogu izvršiti lokalne i teritorijalne samouprave.

Ta je afirmacija važna, jer je opšte poznato, a i Branting je priznao, da je »snaga jevrejskog pokreta u jevrejskim masama na Istoku. U zapadnoj je Evropi istom pre kratkog vremena našao ovaj pokret razumevanja. Oživotvorenje cijonizma je bilo omogućeno u najnovije vreme usled deklaracije engleske vlade.

I u vreme svojih najvećih patnja dao je Jevrejski Narod svetu znamenite ličnosti. Može se stoga sa sigurnošću tvrditi, da će jevrejski narod pod boljim okolnostima još mnogo više stvarati za čovečansku kulturu. Internacijonala se zauzima za stvar svih potlačenih naroda, pa mora tim više podupirati preporod Jevrejskog Naroda, jer su Jevreji mnogo učinili za internacijonalu. Nadam se, da će Jevrejski Narod pripadati savezu naroda kao jednakopravan član, da će u zemljama velikih jevrejskih masa doći do potpune autonomije i da će unutar i izvan Palestine i u buduće raditi za napredak čovečanstva«.

Pored toga znamo, da je i veliki Kongres Američkog Radništva, održan u septembru 1.917. (u Minneapolisu, USA) priznao punu legitimaciju jevrejskom pokretu svojom rezolucijom, prema kojoj se »Amerikanski Savez Radnika i Demokracije izjavljuje neograničeno suglasnim s iskrenim priznanjem predsjednika Wilsona, da je jedan od onih motiva, radi kojih se Amerika umešala u rat, da brani i osigura pravo malih nacija, da ove smiju voditi svoj vlastiti život na vlastitoj grudi i ujedno razviti svoju kulturu pod vlastitom slobodnom nacijonalnom zaštitom. — Obzirom na to što je među svim tim malim narodima jedini jevrejski bez vlastite grude, upozoravamo Predsednika i Internacijonalni kongres, koji će morati odrediti mirovne uvete, na opravdani zahtev Jevrejskog Naroda, da podigne sebi opet svoj nacijonalni dom u Palestini na temelju samouprave«.

Posle je to priznato i upotpunjeno od strane engleskoga radništva, čiji je predstavnik (Artur Henderson, sadanji Ministar Spoljnih Poslova Velike Britanije) kazao, da radnička klasa priznaje opšte zahteve Jevreja u svim zemljama u pogledu elementarnih prava, koja napokon moraju uživati pripadnici svih naroda i u svim zemljama, a to su tolerancija, sloboda i gradanska jednakost. Osim toga očekuje radnička klasa, da će se posle rata

postići sporazum, kako će biti Palestina oslobođena i kako će internacijonalnim ugovorom postati državom, u kojoj će biti jevrejskom narodu moguće, da na svojoj grudi živi slobodnim samostalnim životom.

Tako je isto i predstavnik francuskih socijalista Albert Thomas,[59] glavni direktor Međunarodnog Biroa Rada priznao punu vrednost cionističkoga pokreta. »Razlog, zašto mi demokrati i socijalisti pozdravljamo cijonizam s puno simpatije, leži u tome, što pre svega on ujemčava punu slobodu Jevreja u onim zemljama, gde nisu mogli postići jednaka ljudska prava. Ali on nam je i stoga simpatičan, jer je cijonizam najčistiji izraz i najsavršeniji dokaz jedne težnje za slobodnim nacijonalnim životom; rat je prouzročila upravo ova pojava neslobodnih naroda, a kod obnove sveta biće ovo pitanje temelj svega. Ako jedan narod, koji već pred mnogo vekova iz svoje zemlje proteran živi kao razasuti pepeo po čitavoj zemlji, danas teži za obnovom svoje domovine, da ima grudu, na kojoj će ujedinjen živeti, onda je to najbolji dokaz za novu snagu, koja živi u nacijonalnoj ideji. Ova je ideja u bitnoj vezi sa modernom demokracijom. Svi narodi, kojima nije demokracija samo prazna riječ, Englezi, Amerikanci, Francuzi, zahtevaju, da se Jevrejski Narod moralno i materijalno podupire. Rat će ovom narodu pomoći do pobede njegovih težnja. Liga naroda bila bi nepotpuna, ako ne bi u njoj i vekovima potlačeni Jevrejski Narod bio zastupan.«

Predstavnik ruskih socijalista (Paul Axelrod) kazao je u pogledu cionizma: »Što se cionizma tiče, moram... priznati, da se ne bore u meni samo dve, nego tri i više duša. Kad se podam onom snivanju o sretnom ujedinjenju čovečanstva, čini mi se, da je šteta za energiju, što je troše Jevreji na kolonizatornom poduzeću u Palestini. Ali kad stojim na tvrdom tlu krutih činjenica, pa pomislim na pogrome i tlačenja Jevreja, budi se u meni simpatija za Palestinu i rada se želja, da se oživotvori ideal cionizma, jer je cionizam jedino pristanište za taj nesretan narod.«

I Huysmans, prvak belgijskih radničkih klasa priznao je, da Jevreji moraju dobiti pravo, da po principu narodnog samoodredenja urede svoj život, prema svojim željama i idealima. Također je i predstavnik nemačkih socijalista (Max Cohen-Reuss) — da završim tako ovaj pregled socijalizma u odnosu naprama cionizmu — došao do uverenja, da samosvesnost Jevreja neće moći duže vremena podnositi čustvo, da su svuda u svetu nacionalna manjina i da prema tome stoje pred pitanjem asimilacije, jer asimilacija rešava

---

[59] Albert je Thomas napisao predgovor mojoj knjizi: Međunarodna organizacija štednje (Ženeva 1.927.).

pitanje samo za jednu manjinu, a nipošto za mase same. Stoga teže za tim, da stvore nacijonalno središte u Palestini. Historija, osećaj i ekonomska sposobnost pokazuju im put u Palestinu; u zemlji otaca neće umreti, nego raditi i stvarati; tako će delima svojim najbolje dokazati, da imaju pravo na nacijonalno samoodređenje.

VII.

U ovoj knjizi **ja tretiram Jevreje kao Narod.**

Ako dakle izdvojimo Jevreje kao posebnu narodnu zajednicu u okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Bugarske, onda je stvar prilično jasna. Oni su kao zaseban Narod — kod nas narodna manjina. — Mnogo bi teže i komplikovanije bilo ocenjivati ih samo kao versku sektu, jer se u tom slučaju nebi znalo, kud ko zapravo spada, a naročito u onim krajevima, gde je do jučer asimilacija bila u akciji.

Ja ovde prvenstveno imam u vidu vojvođanske Jevreje. — Od svih Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena oni čine izuzetak, jer su najmanje Jevreji i najmanje iskreni saveznici balkanskih Slovena.

Vojvođanski su se Jevreji, kada je postojao integritet Madžarske, smatrali za deo madžarskog Jevrejstva i gravitirali su Pešti. Oni u to vreme nisu imali gotovo nikakovih veza sa svojom najbližom okolinom i s glavnim elementima teritorija na kojem su živeli sa Srbima i Hrvatima. — Taj se proces provodio kroz decenije i madžarska je vlada, kao što sam već ranije kazao, favorizirala vojvođanske Jevreje i iskorištavala ih svakom prilikom protiv interesa našega naroda.

Asimilacioni pokret kod vojvođanskih Jevreja kao »dela madžarskog Jevrejstva« znatno je uznapredovao naročito za vreme svetskoga rata i velik je deo njih počeo već u drugoj generaciji da se oseća »pravim Madžarima«. — Za nas balkanske Slovene nije ova pojava nimalo utešna,[60] jer kud nam je i onako položaj na severnoj granici delikatan, tud je ova protujugoslovenska (ili nacionalno indiferentna) orijentacija većine vojvođanskih Jevreja naro-

[60] Interesantan se čini u tome pogledu i rezultat akcije oko sakupljanja priloga za podizanje šume (Kralja Petra Karađorđevića) u Palestini. Iz te se akcije vidi, koliko je slab bio odziv na primer u Subotici u poredenju s ostalim našim velikim gradovima (za godinu 1.927. i 1.928.). U Beogradu je sakupljeno Din 122.815.— i Din 116.312.—; u Zagrebu Din 168.911.— i Din 221.762.—; u Subotici samo Din 9.874.— i Din 28.669.—! Ovo dokazuje ne samo izvesnu indiferentnost naprama jednoj akciji patriotske kolorature, već indiferentnost i naprama cionizmu kao nosiocu i izvršiocu te akcije.

čito štetna za naš nacionalni rad u tim krajevima tim više, što su tamošnji Jevreji imućni i društveno utecajni.

Holländer, jedan dobar poznavalac vojvođanskih Jevreja kaže za njih: »U pogledu nacionalnog uverenja vojvodanskih Jevreja postoje tri mišlenja. Prema jednome oni su madžarski nacionalisti, prema drugome anacionalan, a prema trećemu antinacionalan elemenat«,[61] što znači, da u nijednom slučaju nemaju i neće da imaju duhovnu vezu sa Srbima, Hrvatima i Slovencima. — Ipak, Holländer smatra, da su vojvodanski Jevreji ostali u duši prvenstveno Jevreji i da madžarski utecaj nije bio na njih toliko presudan, da ga se nebi mogli otresti. — Kaže nadalje, da je »prvi nastup srpskih trupa (u Vojvodini) bio od presudnoga značenja za duševni pravac, za novu orijentaciju vojvođanskih Jevreja« i da je nakon toga počeo »proces prilagodivanja novoj državi, novoj domovini, proces, koji neoslabljeno traje sve do današnjega dana...«

Svakako i contra-propaganda ima u Vojvodini svoje dejstvo. To treba imati u vidu i zato, u koliko ima nekog uspeha među vojvođanskim Jevrejima u pravcu demadžarizacije, to je prvenstveno zasluga cionističke akcije.

Interesantna je konstatacija, koju daje Rothmüller **o utecaju cionizma u pogledu demadžarizacije Jevreja** u Vojvodini. On kaže: »Cionizam omladine u Vojvodini nameće srpski jezik onima, koji su do juče govorili madžarski. Sefardizam u Sarajevu, a pomalo i u Južnoj Srbiji privodi letargičnu i pasivnu narodnu gomilu životu sredine. Cionistička su udruženja istrgla omladinu iz madžarske kulture, da je posredno ili neposredno osposobe za učešće u životu jugoslovenske okoline«.[62]

Prema tome može taj pokret nama, balkanskim Slovenima konvenirati i to je jedan razlog više, da budemo iskreni prijatelji cionističke orijentacije među Jevrejima.

Jer to, što mi tražimo od Jevreja, samo je njima od koristi: da budu i ostanu dobri Jevreji i dobri građani Države koja ih hrani, koja im daje sva prava građanska i punu slobodu u privrednom radu i akciji.

---

[61] Dr. Josip Holländer: Jevreji u Vojvodini (Jevrejski Almanah IV., str. 57.).

[62] Dr. Cvi Rothmüller: Zašto je jugoslovensko Židovstvo cijonističko? (»Židov«, Zagreb, br. 1. od god. 1928., str. 3.).

VIII.

Kako u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, tako i u Bugarskoj, **Jevreji učestvuju i u političkom životu,** te su zastupani u svim većim političkim partijama izuzetno »Slovenske Ljudske Stranke« (koja je ekskluzivno katolička), ali ih na primer ima u Jugoslovenskoj Muslimanskoj Organizaciji, ma da je i ovo bila politička formacija na prvenstveno konfesionalnoj osnovi.

I u Beogradu su i u Sofiji Jevreji imali nekoliko narodnih poslanika. — To isto važi i za raniji Hrvatski Sabor u Zagrebu i Bosansko-Hercegovački Sabor u Sarajevu. — Karakteristično je, da je narodni poslanik, koga je birao Beograd, bio Jevrej (beogradski advokat, Šemaja De-Majo). — Također i vođa bugarskih Jevreja (sofijski advokat Haim Farhi) bio je narodni poslanik Demokratičeskog Zgovora u Sobranju.

U radničkom su pokretu Jevreji naročito dobro zastupani i zauzimaju nekoliko uplivnih položaja. U vezi s tim interesantno je, da se naročito ističu kao prvaci komunističkoga pokreta.[63] Kada je izvršen atentat na sofijsku katedralu Svetoga Kralja, uhapšeno je nekoliko bugarskih Jevreja, od kojih je jedan presuđen na smrt i ubijen.

Jače nego u političkom partijskom radu, Jevreji se ističu **u komunalnoj politici,** pošto tu kao eminentno varoški stanovnici i po svom odličnom materijalnom položaju, imaju znatno veći upliv i utecaj.

Gotovo u svim gradovima na teritoriju balkanskih Slovena, gde je jevrejska kolonija kompaktna, oni su zastupani u gradskoj upravi (opštinskom odboru, gradskom zastupstvu). — Njihov je rad naročito zapažen u opštinskim upravama naših glavnih gradova: u Beogradu, Sofiji, Zagrebu, Sarajevu, Subotici, Novom Sadu, Skoplju i Osijeku. — U ponekim su gradovima Jevreji istupali sa samostalnim listama (redovno cionističkim) ili su birani kao kandidati ostalih gradanskih grupa (i partija). — U novoj se beogradskoj opštinskoj upravi, koja je postavljena (Kraljevim Ukazom) u februaru 1.929. nalaze četiri Jevreja.

S političkog gledišta naročito je interesantan **slučaj sarajevskih Jevreja.** — Usled velike partijsko-političke heterogenosti sarajevskoga stanovništva, tamošnji su Jevreji bili dugo godina prevaga u političkoj borbi izmedu Srba, Hrvata i Muslimana. — Situacija je

---

[63] Srpski Jevrej Moša Pijade, sedi i danas u kaznenom zavodu u Lepoglavi, a bugarski Jevrej dr. Naim Isakov, nalazi se u emigraciji. Obojica su imala vidan utecaj na političko vaspitanje jugoslovenskog radništva.

bila takova, da je ona frakcija, koju su podupirali sarajevski Jevreji imala većinu, ne samo u opštinskim, već i u parlamentarnim izborima. — Ta je okolnost davala naročitu poentu sarajevskoj komunalnoj politici i tamošnji su Jevreji — blagodareći tom svom izuzetnom položaju — imali zadovoljstvo, da češće vide u svojoj sredini predstavnike Kraljevske Vlade i blagodareći političkoj zainteresovanosti ovih, da budu naročito paženi i najpredusretljivije susretani od vlasti i njenih organa...

Le lion n'est pas si furieux qu'on le peint!

Već sam kazao, da su na teritoriju balkanskih Slovena, Jevreji aktivni i da učestvuju u javnom radu u Srbiji sa Srbima, u Bugarskoj s Bugarima, u Hrvatskoj i Dalmaciji s Hrvatima, u Sloveniji sa Slovencima, u Slavoniji, Bosni, Hercegovini sa Srbima i Hrvatima.

I kao patriote pokazali su već u više mahova, da su ljudi od časti i ponosa. — Ja ću ovde da navedem samo dva slučaja, koji izgledaju naročito pogodovni za ilustraciju mentaliteta srpskih Jevreja.

Srbijanski političar, Pavle Anđelić priča u beogradskom »Odjeku« sledeće: »Bio sam zarobljenik iz 1914. god. u logoru Boldogasonju u Madarskoj. Samnom je bilo i nekoliko Jevreja iz 7. puka, među njima i g. Danilo Albahari, špediter iz Đevđelije. — Nesreća koja beše snašla otadžbinu našu 1.916. g. beše nas sve i zabrinula i rastužila. Kad je komanda u logoru vrbovala Makedonce, od naših vojnika, kao Bugare sa bugarsku vojsku, Danilo dobije pismo od familije iz Vidina, u Bugarskoj, da je sve uređeno, samo da se on prijavi komandi logora i kaže, da je bugarski Jevrejin, i biće pušten kući. — Ja sam za drugim stolom čitao, a Danilo spremio, da piše odgovor svojima. Njegovi drugovi i prijatelji Jevreji savetuju mu, da treba da izjavi, da je bugarski Jevrejin. On se brani i neće. Kad mu počeše i španski govoriti da treba, on se na njih trže i bacivši pero iz ruke glasno reče: »Neću! Jesam Jevrejin, ali sam se rodio u Šapcu, srpsko me sunce ogrejalo, srpska zemlja odhranila, srpski sam vojnik, i što god bude sa nesretnim srpskim vojnicima ovde, neka bude i sa mnom«.

»Njegovi drugovi pogledaše u mene i u njega i rekoše: »Tako je, Danilo«. — Danilo je bio vojnik trećeg poziva, čovek od 45 godina, slabunjav ,ima ženu i decu...« (»Odjek«, Beograd, broj od 1. maja 1.924.).

Ili ovaj drugi, moguće još tipičniji slučaj, koji je zabeležio Bora Stanković u svojim zapisima iz svetskoga rata:

»Čujemo da u i knjižari pokupljeni, odvedeni u Grad, i biće internirani. Za Cvijanovića i ne čudimo se. Zna se, da je izdavao almanahe jugoslovenske i svu patriotsku literaturu. I čudo da je smeo i ostati, kao što je čudo što nije i do sada diran. Ali nas čudi za Gecu Kona, koji je kod nas važio kao »Švaba« i »Čivut«. — Ali, kada su na stanici utrpani u voz sa ostalim interniranima, u poslednjem času Cvijanović je pušten a Geca odveden. Sigurno Geca kao opasan, onako kljakav sposoban za vojnika! Posle se čulo da ga je teretilo što je on štedro pomagao porodice svojih profesora i drugih pisaca, čija je dela štampao i izdavao«.[64]

Napomenuh ova dva slučaja kao naročito markantna, ma da nisu jedini.

Za odnose među hrvatskim Jevrejima čine mi se naročito karakteristične fondacije: S. Bergera osnivača Etnografskog Muzeja i Šandora A. Aleksandra, osnivača »Prehrane« u nizu mnogobrojnih primera većih i manjih, o čemu pišem zasebno.

Sve ovo dokazuje, koliko su se Jevreji u našim krajevima uživeli u naš milije i da ovu našu zemlju smatraju i svojom i našom Otadžbinom.

Što se tiče asimilacije, nje ima, ali izuzetno i kao produkat slobodne odluke. — Kolike li razlike pri tome između Jevreja i Cincara!

Asimilacija Cincara je išla nesravnjivo brže nego asimilacija Jevreja. — Cincari su se naročito brzo asimilirali onde, gde su oni bili raseljeni pojedinačno ili u malom broju među našim svetom, a teže onde, gde se naseliše u većem broju porodica, jer im je to onda davalo mogućnost stalnog ophodnjenja i na taj su način održavali duže vreme jezik (redovno grčki) i običaje, u koliko su ih doneli. — Već su neki historici utvrdili, da se je proces nacionalizacije brže razvijao kod trgovaca (naročito kod stočarskih trgovaca), koji su bili u stalnoj vezi s narodom, nego kod komisionara i špeditera.

Posle sukoba u Temišvarskom Saboru (1.790.) počinje, da opada snaga Cincara u našim čaršijama. — Tako je išlo sve na niže, dok sedamdesetih godina prošloga veka zapažamo konačno njihovo nestajanje u prečanskim krajevima. — Novi je pridolazak Cincara također počeo da prestaje iza kako se pojavila slobodna Grčka i oni su verovatno okrenuli posle u te krajeve, tim pre, što su se često po neki među njima smatrali nacionalno Grcima.

---

[64] Borisav Stanković: Interniranje knjižara Kona (Pod okupacijom, Beograd 1.929., str. 85.).

Oslobođenje Srbije ispod turskoga jarma i najzad odlučan stav Obrenovića protiv Cincara utecao je, da su oni, koji su bili ostali u Srbiji — prema rečima St. Sremca — »grunuli listom u Srbadiju«.

Jevreji su međutim i pored mnogo teže situacije u kojoj su živeli, uspeli da održe svoju individualnost i asimilacija je u glavnom zapažena u Hrvatskoj i u Srbiji (u Zagrebu i u Beogradu), ali se čini, da će snažan val cionističkoga pokreta i u tome pogledu imati svoje dejstvo i da će u masama Jevreja osvežiti njihovu jevrejsku narodnost.

Čim se to ostvari, asimilacija će nestati sama od sebe...

ČETVRTI DEO.

JEVREJI U STATISTICI.

I.

Teško je ustanoviti koliko je Jevreja stvarno proterano s Pirinejskog Poluostrva, jer se i računi historika u tome razilaze.

Loeb računa, da je 1.492. bilo u Španiji i Portugalu svega oko 235.000 Jevreja, dakle toliko, koliko i krajem trinaestoga veka. — Od ovih je pokršteno prisilno na katolicizam oko 50.000 (Marani), a iselilo svega 165.000 Jevreja, od toga najviše na Balkan i u azijsku Tursku (90.000), u Englesku, Holandiju i Baltik oko 25.000; u Alžir 10.000; u Maroko 20.000; u Italiju 9.000; u Ameriku 5.000 i tako dalje (Leob: Le nombre des juifs de Castille et d' Espagne au moyen age; Revue des etudes juives; 1887.).

Medutim se i **nakon velikoga progona Jevreja s Pirenejskoga Poluostrva,** vidi iz jednoga akta tadanjega Venecijanskog Poslanika, da je još uvek u Španiji jedna trećina gradjana i trgovaca — Marani, dakle Jevreji!

Venecijanski poslanik kaže: »si giudica in Castilia ed in altre provincie di Spanga il terzo esser Marrani un terzo dico di coloro che sono cittadini e mercanti perche il populo minuto e vero cristiano, a cosi la maggior parte delli grandi«.

Znači, da su se i ovi preostali i pokršteni Jevreji iselili u toku sledećega, šesnaestoga veka, pri čemu je opet jedan deo došao bez sumnje i na naše obale, tim pre što su ovde već živeli njihovi sunarodnjaci, koji se ranije naseliše u našim krajevima.

II.

Računam da **na Balkanu živi danas oko 1,257.500 Jevreja,** od toga preko dve trećine u Rumuniji, a ostali raspodeljeni u Grčkoj, Turskoj, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Bugarskoj i Albaniji. — Najviše ih ima u Besarabiji, zatim na obali Crnoga Mora, nadalje u Solunu, a najmanje, — na našoj i albanskoj (jadranskoj) obali.

Prvenstvo pred ostalim balkanskim državama za kolonizaciju Jevreja imala je od uvek Turska. — To lepo ilustruje jedan turski Jevrej — Davis Trietsch — govoreći, da je »Turska jedina zemlja u kojoj se Jevreji ne osećaju zapostavljeni pred drugom narodnosti. — Poznate su im teškoće i zakonska ograničenja, koja

važe za Jevreje u pojedinim zemljama tako da se oni u Turskoj osećaju srazmerno zadovoljni, i često puta im zavide Jevreji iz ostalih država.«

Balkanski se Jevreji mogu u glavnom svesti po jezičnoj pripadnosti na dve glavne grupe: jedni, koji govore nemački i drugi, koji govore španski. — Prvu kategoriju čine potomci onih Jevreja, koji su 1.352. — u godini crne smrti — proterani iz Nemačke, dok je druga kategorija proizašla iz španskih Jevreja, koji su 1.492. proterani iz Španije, naseliše na Balkanu.

S obzirom na njihovu koncepciju unutar Jevrejske Religije, mogli bi se balkanski Jevreji opet podeliti na tri dominantne sekte: na sefardsku, aškenasku i ortodoksnu.

Stalan je broj balkanskih Jevreja veoma teško ustanoviti. jer statistički podatci o tome nisu uvek pouzdani. — Pre svega treba napomenuti, da je velik broj jevrejskih porodica emigrirao iz Sovjetske Rusije u danaašnju Rumuniju (naročito u Besarabiju), gde imade varoši u kojima Jevreji čine više od 70 od sto stanovništva. — Broj Jevreja koji su poslednjih godina naselili današnji teritorij Rumunije, ceni se na par stotina hiljada duša. — Pored toga, naročito u Turskoj i Grčkoj (u Solunu!) imade i posebnih manjih jevrejskih sekata kao ona solunska — Mamini (Kavajero, Konjo), koje se po spoljašnosti odevaju kao Turci-muslimani, pohadjaju forme radi mošeje, putuju šta više i u Meku, a u stvari su Jevreji i u potaji ispovedaju jevrejske veru. — Te se sekte svode na pokret jevrejskoga rabina Sabetaj Cevi, koji je u sedamnaestom veku počeo da propoveda novu jevrejsku nauku i koji je naišao na dosta pristaša ne samo u Turskoj (Drenopolje, Smirna, Stambul) i Grčkoj (Solun), već i kod nas, u Skoplju.

Prema poslednjim državnim popisima (1.919.—1.922.) broj balkanskih Jevreja iznosi 1,146.073, a raspodeljeni su na pojedine države kako sledi:

Država	Popis	Sve stanov.	Jevreji	1.930.[65]
Rumunija	1.919.	17,393.149	834.344 = 4.8%	910.000
Grčka	1.920.	4,943.088	110.000 = 2.2%	110.000[66]
Evrop. Tuska	1.922.	1,872.697	85.000 = 4.5%	95.000
Jugoslavija	1.921.	12,017.323	64.221 = 0.5%	80.000
Bugarska	1.920.	4,861.439	45.600 = 0.9%	55.000
Albanija[67]	1.926.	828.593	108 = 0 %	200
Ital. Balkan	1.922.	1,400.000[65]	6.800[65] 0.5%	7.300
Ceo Balkan	Ukupno	43.316.289	1,146.073 = 2.7%	1.257.500

[65] Procena autora o stanju jevrejskoga stanovništva u god. 1.930.

Prednja statistika pokazuje, da je — prema zvaničnom popisu stanovništva, koji je vršen u pojedinim državama — bilo godine 1.921. na Balkanu blizu 1,150.000 Jevreja ili prosečno 2.7% celokupnoga balkanskog stanovništva. — Dve trećine od toga broja odnose se na Rumuniju, koja sama ima blizu pet od sto jevrejskoga stanovništva; na drugom mestu stoji Grčka, na trećem mestu Evropska Turska, na četvrtom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a na petom mestu Bugarska. — Najmanje Jevreja imade u Albaniji i ja računam da njihov broj ne prelazi hiljadu stanovnika.

Kako je u toku poslednjega decenija u nekim krajevima dosta znatno uvećan broj Jevreja, to sam pokušao da izračunam približno stanje jevrejskoga stanovništva na Balkanu, za godinu 1.930. i prema prednjoj statistici koju sam naveo, ono daje ukupan broj od 1,257.500 Jevreja.

III.

Biće medjutim od interesa, ako se čitaoc upozna sa statistikom jevrejskoga stanovništva u celom svetu. — Ja sam pokušao na osnovu popisa koji su vršeni u pojedinim državama, da ustanovim broj Jevreja (u svetu) i dobio sam pri tome sledeće rezultate:

Kontinent	Popis	Stanovništvo	Jevreji	1.930.[72]
Evropa	1.919./23.	439.962.942	9,232.684 = 2.1%	12,181.700
Azija[68]	1.920./22.	769,676.175	596.622 = 0.1%	732.000
Afrika[69]	1.919.	44,402.052	426.253 = 1 %	460.000
Amerika[70]	1.920./22.	187,753.660	3,884.089 = 2.1%	4.600.000
Australija[71]	1.921.	6,655.707	24.002 = 0.4%	25.000
Ceo svet ukupno:		1,448.450.536	14,163.650 = 1 %	17,998.700

[66] U najnovije vreme zapaža se iseljavanje Jevreja iz Grčke, pa je time apsorbovan ceo prirodni porast u deceniju 1.920.—1.930.

[67] Vredno je ovde konstatovati, da albanska državna statistika (popis stanovništva) od godine 1.926. iskazuje samo tri vere: »»Muhamendance«, »Ortodokse«« (podrazumevaju se Srpsko-pravoslavni) i »Katolike« (podrazumevaju se Rimo-katolici). — O Jevrejima nema nikakovih podataka. — Ipak sam, susretljivošću Ministra Unutrašnjih Poslova Albanije saznao za sledeća naselja Jevreja u Albaniji: Delvina = 40 Jevreja, Gjinokasta = 6 Jevreja, Llaka = 14 Jevreja, Varra = 14 Jevreja, Vlora = 34 Jevreja, — Ovaj mi broj ne izgleda pouzdan. — Ja računam, da u Albaniji imade podizveno 200 Jevreja, a moguće i više (1.930.).

[68] U Aziji popis obuhvata sledeće zemlje: Azijatsku Rusiju, Sibir, Turkestan, Kavkaz, Republiku Dalekog Istoka, Mezopotamiju, Palestinu, Azijatsku Tursku, Perziju, Siriju i Libanon, Arabiju, Indiju, Buharu, Aiganistan, Kinu, Japan, Aden i Perim.

Dakle, kao što se vidi, stoji **Evropa na prvom mestu,** a Amerika na drugom. — Na američkom kontinentu živi najviše Jevreja u Sjedinjenim Američkim Državama (USA) — 3,600.000 ili 3% celoga stanovništva, prema statistici od godine 1.920.

U Evropi su Jevreji ovako kolonizovani po pojedinim državama (sredjeno po veličini naselja):

Država	Popis	Stanovništvo	Jevreji	1.930.[72]
Poljska	1.921.	27,192.674	2,829.456=10,4 %	2,880.000
Evropska Rusija	1.920.	94,591.449	2,626.667= 2,8 %	2,500.000
Ukrajina	1.920.	25,620.952	1,772.479= 6,9 %	1,700.000
Ostala Rusija	1.920.	68,970.497	854.188= 1,2 %	900.000
Rumunija	1.919.	17,393.149	834.344= 4,8 %	910.000
Nemačka	1.919.	59,181.512	575.000= 1,0 %	650.000
Madžarska	1.920.	7,980.144	473.310= 5,9 %	510.000
Čehoslovačka	1.921.	13,611.349	354.342= 2,6 %	370.000
Engleska	1.920.	44,313.642	286.000= 0,7 %	320.000
Austrija	1.923.	6,526.661	300.000= 4,6 %	310.000
Litvanija	1.923.	2,028.971	155.126= 7,6 %	175.000
Francuska	1.921.	39,209.518	150.000= 0,4 %	185.000
Nizozemska	1.920.	6,865.314	115.229= 1,7 %	125.000
Grčka	1.920.	4,943.088	110.000= 2,2 %	110.000
Letonija	1.920.	1,596.131	79.644= 5,0 %	110.000
Evropska Turska	1.922.	1,872.697	85.000= 4,5 %	95.000
Jugoslavija	1.921.	12,017.323	64.221= 0,5 %	80.000
Belgija	1.920.	7,465.782	50.000= 0,7 %	70.000
Bugarska	1.920.	4.861.439	45.600= 0,9 %	55.000
Italija	1.921.	46,123.006	45.000= 0,1 %	55.000
Švajcarska	1.920.	3,880.320	20.955= 0,5 %	25.000
Švedska	1.920.	5,904.489	6.474= 0,1 %	7.000
Danska	1.921.	3,267.831	5.924= 0,2 %	6.500
Estonija	1.922.	1,110.538	4.639= 0,4 %	5.500

[69] U Africi popis obuhvata sledeće zemlje: Britansku Južnu Afriku, Transval, Rt Dobre Nade, Francuski i španski Maroko, Alžir, Egipat, Abesiniju, Tunis, Tripolis, Tanger.

[70] U Americi popis obuhvata sledeće zemlje: Sjedinjene Američke Države, Kanada, Argentina, Meksiko, Kuba, Čile, Brazilija, Surinam, Kurakao i Jamaiku.

[71] U Australiji popis obuhvata sledeće zemlje: Novi Wales, Viktoriju, Novi Siland, Zapadnu Australiju, Queensland, Južnu Australiju i Tasmaniju.

[72] U ovoj rubrici, ja sam pokušao da proračunam stanje jevrejskoga stanovništva za godinu 1.930. i prema tome te podatke treba smatrati samo kao procenu, a ne kao materijal zvaničnog popisa.

Država	Popis	Stanovništvo	Jevreji	1.930.[72]
Španija	1.919.	21,347.335	4.000= 0,02%	5.000
Daucig	1.919.	351.380	4.000= 0,1 %	9.000
Portugal	1.920.	6,032.991	2.000= 0,03%	7.000
Finska	1.920.	3,366.507	1.618= 0,03%	2.000
Norveška	1.920.	2,649.775	1.457= 0,05%	1.500
Gibraltar	1.921.	17.160	1.300= 7,6 %	1.500
Luksemburg	1.922.	260.767	1.270= 0,5 %	1.500
Albanija	1.926.	828.593	108= 0%	200

Otuda proizlazi, da najviše Jevreja živi u Poljskoj. Posle nje dolazi Unija Sovetskih Socijalističkih Republika, zatim: Rumunija, Nemačka, Madžarska, Čehoslovačka, Austrija i Engleska. — Naselja su u ostalim državama manja od stošesdeset hiljada stanovnika.

I prema tome, ja računam, da stanje jevrejskoga stanovništva godiine 1.930. iznosi u Evropi 12,181.700 osoba, a u celom svetu[73]) da dosiže osamnaest milijona ljudi. — To znači, da **Jevreja ima u svetu odprilike isto toliko, koliko i balkanskih Slovena.**

IV.

Statistika je od uvek bila slaba strana na Balkanu, pa otuda i nije čudo, što nema nikakovih pouzdanih starijih podataka o broju Jevreja u ovim krajevima.

Ipak se računa, da je posle proterivanja s pirinejskoga Poluostrva bilo na celom Balkanu oko stotinu hiljada Jevreja. — Jedan francuski hroničar (Bois le Conte) kaže, da ih je 1.834. bilo u Srbiji oko dve hiljade, a nemački hroničar (Dr. B. Kunibert) ceni broj Jevreja u samom Beogradu (1.838.) na 1.530 osoba, koje su stanovale u dvestotine i devet domova. — Može se medjutim s verovatnošću uzeti, da je broj Jevreja u to vreme u celoj Srbiji iznosio blizu tri hiljade duša. — M. Petrović pominje, da je u samom Negotinu bilo (1.837. godine) šesnaest jevrejskih radnji.

Ali se ni zvaničnoj statistici Jevrejstva ne može uvek pokloniti puna pažnja. — Tako na primer ističe S. Mayer, da zvanična trgovačka statistika iskazuje godine 1.845. u Beču svega 63 tolerirana jevrejska trgovca, koji su smeli da trguju s izvesnom robom u ograničenom opsegu, ma da se zna, da je već ceo decenij pre toga, Beč bio »pun Jevreja« i da su u jevrejskim rukama bile stotine velikih trgovina i sva tekstilna trgovina. — I dok tako zvanična privredna statistika registruje broj Jevreja trgovaca svega s 63, verodostojni hroničari cene njihov broj na najmanje dvadeset hiljada lica!

Pred stotinupedeset godina — prema statistici od 1.776. — bilo je **u pokrajinama Gorici i Gradiški** 389 Jevreja, od toga 189 muških i 200 žena. — Deset godina docnije 1.784./1.785. izgledao je odnos Jevreja ovako:

	Jevreji		Hrišćani	
Pokrajina	1.784.	1.785.	1.784.	1.785.
Štajerska	—	—	819.024	822.796
Kranjska—Gorica	425	425	529.764	531.590
Koruška	—	—	295.522	294.890

O Trstu u to vreme nisam mogao da prikupim podatke, ma da nas iz raznih razloga tršćanski Jevreji mogu naročito interesovati. — Takodjer statistika pokazuje da u Štajerskoj i Koruškoj u drugoj polovini osamnaestoga veka nije bilo Jevreja. — Znači, da ih nije bilo kao stalnih stanovnika, ali da su i u tim krajevima vršili trgovačke i finansijske poslove, to dokazuju mnogi dokumenti sačuvani u bečkom Arhivu.

Sredinom devetnaestoga veka, (prema austrijskoj statistici od godine 1.857.), na severo-zapadu jugoslovenskoga teritorija, stanje je Jevreja izgledalo ovako:

Pokrajina	Stanovništvo	Jevreji
Štajerska	1,056.773	6 = 0%
Dalmacija	404.499	318 = 0.08%
Koruška	332.456	— —
Kranjska	451.941	— —
Trst i okolica	104.707	3.301 = 4.3%
Primorje	520.978	3.713 = 0.21%

Najbrojniji su dakle bili **Jevreji u Trstu** i okolici (4.3%) pri čemu su u samom gradu Trstu predstavljali 2.77% gradskoga stanovništva.

Krajem prošloga veka, broj je Jevreja uvečan, kako se to vidi iz sledećih podataka:

Pokrajina	Jevreji			Stanovništvo	
	1.869	1.880.	1.890.	1.900.	1.900.
Štajerska	?	1.782=0.15%	1.979=0.15%	2.283=0.17%	1,356.058
Koruška	?	114=0.02%	164=0.05%	212=0.06%	367.344
Kranjska	?	96=0.03%	89=0.02%	145=0.03%	508.348
Trst-okolica	?	4.640=3.21%	4.708=2.99%	4.954=2.77%	178.672
Gorica-Gradiška	?	319=0.15%	331=0.15%	295=0.13%	232.338
Istra	?	171=0.06%	229=0.07%	285=0.08%	344.173
Dalmacija	?	283=0.06%	329=0.06%	334=0.06%	591.597

Prednji podatci pokazuju, da su i krajem prošloga veka, Jevreji bili najbrojniji u Trstu (i okolici) u poređenju s ostalim našim severnozapadnim teritorijem. Njihov je odnos u pojedinim gradovima bio ovakav:

Grad	Hrišćani 1.900.	Jevreji 1.900.	Jevreji 1.890.
Celje	6.690	23 = 0.34%	6 = 0.09%
Maribor	24.539	62 = 0.25%	64 = 0.32%
Celovac	24.145	139 = 0.57%	115 = 0.58%
Ljubljana	36.452	95 = 0.26%	76 = 0.25%
Trst	173.645	4.954 = 2.77%	4.708 = 2.99%
Gorica	25.184	248 = 0.98%	274 = 1.26%
Rovinj	10.282	20 = 0.19%	16 = 0.16%

O ranijem kretanju Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena nema, kao što sam već kazao, pouzdanih podataka, jer nema potpune opšte statistike i prema tome mogu da se vrše samo procene na osnovu zapisa pojedinih putnika i ponekih vlasti, koji su o tome sačuvani.

Nas ovde interesuje najnovije vreme, dakle devetnaesti i dvadeseti vek. — U glavnome podatci koji su sačuvani i koji se odnose na ovaj period, dok iz osamnaestoga veka nema pouzdanoga materijala.

Ja računam, da je **u početku devetnaestoga veka bilo na teritoriju balkanskih Slovena oko deset hiljada Jevreja,** koji su u glavnom bili trgovci i zanatlije; nešto malo, moguće osmi deo, bio je u službi otomanskih vlasti.

Posle je taj broj počeo da se uvečava, pa je sredinom prošloga veka dosegao blizu pedeset hiljada Jevreja; od toga najviše u Bugarskoj: oko dvadeset hiljada Jevreja, u Hrvatskoj i Slavoniji oko osam hiljada, u Vojvodini oko osam hiljada, u Srbiji oko četiri hiljade u Bosni i Hercegovini oko tri hiljade, na Jadranu oko četiri hiljade osoba.

Od tada se broj Jevreja u jugoslovenskim krajevima stalno uvečava.

V.

Da bi se dobila impresija o kretanju jevrejskoga stanovništva iznosim ovde uporedne brojke, koje pokazuju odnos Jevreja prema ostalom stanovništvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Bugarske (u koliko je to bilo moguće izraditi).

U Bosni je i Hercegovini, u periodu 1.879.—1.910. stanje bilo ovakovo:

Konfesija	1.879.	1.885.	1.895.	1.910.
Srpsko-pravoslavni	496.761	571.250	673.246	825.418
Rimo-katolici	209.391	265.788	334.142	434.061
Grko-katolici	—	—	163	8.136
Evangelici	—	—	3.596	6.342
Muslimani	448.613	492.710	548.632	612.137
Jevreji	3.426	5.805	8.213	11.868
Razni	249	538	88	63
Bez konfesije	—	—	12	19
Svega	1,158.440	1,336.091	1,568.092	1,898.044

Pri prvom popisu, koji je vršila austro-ugarska vlast u tim našim pokrajinama, zatečeno je dakle svega 3.426 Jevreja.

Taj se broj međutim u sledećem deceniju udvostručio, tako, da je već pri sledećem popisu (koji je vršen 1. maja 1.885.) bilo 5.805 Jevreja, a pri popisu od 22. aprila 1.895. njihov je broj već iznosio 8.213 lica. Nakon toga je sledeći popis stanovništva vršen tek s razmakom od petnaest godina, — 10. oktobra 1.910. i to je bio poslednji popis pred svetskim ratom (uopšte poslednji koji je vršila austro-ugarska vlast) i tom prilikom ustanovljen je broj Jevreja sa 11.868.

U odnosu s drugim glavnim veroispovestima na teritoriju Bosne i Hercegovine, vidi se, da su Jevreji najjače porasli; iza njih dolaze Katolici, čiji je broj za ta tri decenija udvostručen, onda pravoslavni Srbi, koji su porasli za 65%, a najmanji porast — za jednu četvrtinu — iskazuju Muslimani.

Godine je 1.879. bilo jedva 3.426 Jevreja, a godine je 1.910. taj broj porastao na 11.868 osoba ili od 0.29% na 0.62% celokupnoga stanovništva u tim pokrajinama.

U samom Sarajevu odnos Jevreja prema ostalim grupama stanovništva izgleda ovako:

Veroispovest	1.895. apsolutno = %	1.910. apsolutno = %	Porast apsolutno = %
Muslimani	17.158 = 45.06%	18.460 = 35.56%	1.302 = 7.59%
Rimokatolici	10.672 = 28.02%	17.922 = 34.52%	7.250 = 67.93%
Srpsko-Prav.	5.858 = 15.38%	8.450 = 16.27%	2.592 = 44.25%
Jevreji	4.058 = 10.66%	6.397 = 12.32%	2.339 = 57.64%
Ostali	337 = 0.88%	690 = 1.33%	353 = 104.75%
Svega	38.083 = 100.00%	51.919 = 100.00%	13.836 = 36.33%

U Hrvatskoj i Slavoniji, poslednjih deset godina pred svetskim ratom, kretanje jevrejskoga stanovništva u odnosu s ostalim veroispovestima, izgleda ovako:

	1.869.	1.880.	1.890.	1.900.	1.910.
Rimokatolici	1,286.749	1,346.476	1,553.075	1,710.425	1,863.847
Grko-katolici	9.592	10.649	12.367	12.819	17.396
Srpsko-Pravoslavni	511.802	497.746	567.443	612.604	649.453
Evangelici (Augs.)	12.970	15.241	23.326	29.785	33.467
Evangelici (Refor.)	6.941	8.443	12.365	13.843	16.985
Jevreji	9.876	13.488	17.261	20.032	21.013
Razni	268	456	573	1.258	383
Ukupno	1,838.198	1,892.499	2,186.410	2,400.766	2,602.544

Godine je 1.869. bilo dakle na teritoriju Hrvatske i Slavonije 9.876 Jevreja (gradjanskih osoba) a ako se k tome pridodaju vojna lica, njihov ukupan broj prelazi deset hiljada. Da bi se taj broj udvostručio trebalo je puna tri decenija i tek su krajem devetnaestoga veka Jevreji dosegli dvadeset hiljada osoba.

Godine su 1.869. oni iznosili pola procenta od celokupne populacije Hrvatske i Slavonije, pa su onda uvećani (1.880.) na 0.7% i 1.890. na 0.8%, koju su poziciju u relaciji s ostalim stanovništvom zadržali i pri sledećim popisima.

I ovde se vidi, iz upoređenja kretanja Jevreja s Hrvatima i Srbima, da je njihov porast znatno povoljniji, ma da na drugoj strani zaostaju za protestantima (većinom Madžari i Nemci, koje je austro-ugarska vlast sistematski kolonizovala u ovim krajevima).

U prvom deceniju ovoga veka, **jevrejsko stanovništvo u odnosu sa Srbima i Hrvatima,** na teritoriju Hrvatske i Slavonije, pokazuje sledeći pokret:

Godina	Jevreji	Hrvati	Srbi
1.900.	20.216	1,721.416	616.518
1.901.	20.317	1,734.347	619.127
1.902.	20.500	1,751.631	622.582
1.903.	20.624	1,766.990	624.502
1.904.	20.717	1,784.005	628.580
1.905.	20.801	1,794.614	629.930
1.906.	20.931	1,809.702	634.923
1.907.	20.980	1,827.474	639.227
1.908.	21.095	1,841.818	624.814
1.909.	21.153	1,860.902	649.196
1.910.	21.231	1,877.833	653.184

Stanje Jevreja u Hrvatskoj i Slavoniji, rasporedeno po oblastima (županijama) u odnosu s Hrvatima (odn. rimokatolicima uopšte) i Srbima (odn. pravoslavnima uopšte) izgleda u prvom deceniju ovoga stoleća ovako:

Županije	Rimokatolici		Pravoslavni		Jevreji	
	1.900.	1.910.	1.900.	1.910.	1.900.	1.910.
Ličko-Krbavska	102.123	100.620	107.176	104.041	7=0.0%	12=0.0%
Modruš.-Riječka	154.276	156.060	73.632	74.941	335=0.2%	382=0.1%
Zagrebačka	360.515	387.214	110.553	118.787	1.422=0.3%	1.447=0.3%
Varaždinska	263.275	290.628	2.252	2.168	884=0.3%	722=0.3%
Bjelovar-Križ.	254.062	282.450	44.872	44.658	2.275=0.7%	2.406=0.7%
Požeška	161.883	185.896	59.332	67.273	2.390=1.0%	2.432=0.9%
Virovitička	168.028	186.230	40.829	45.051	2.974=1.4%	2.859=1.2%
Sremska	162.543	172.506	167.455	183.156	3.248=0.9%	3.098=0.8%
Zagreb Grad	54.165	69.209	2.712	4.074	3.237=5.3%	4.233=5.4%
Varaždin Grad	11.836	12.410	250	241	728=5.6%	619=4.5%
Osijek Grad	20.111	24.976	2.092	2.943	2.070=8.3%	2.340=7.5%
Zemun Grad	8.599	9.634	5.363	5.851	646=4.3%	681=4.0%
Svega	1,721.416	1,877.833	616.518	653.184	20.216=0.8%	21.231=0.8%

Prema tome faktični porast iznosi kod Jevreja 5% što naprama prirodnom porastu (9.7%) pokazuje manjak od 4.7%; kod rimokatoličke veroispovesti čini stvarni porast 9.1%, dakle za 4.6% manje od prirodnoga (13.7%), a kod srpsko-pravoslavnih 5.9%, dakle za 6.7% manje od prirodnoga porasta koji je iznosio 12.6% u deceniju 1.900.—1.910.

Najviše je Jevreja, krajem 1.910. godine od hrvatskih gradova imao Osijek (7.5%), a odmah iza njega Zagreb (5.4%).

U Bugarskoj: Promatramo li Bugarsku kao jedinicu unutar jugoslovenskoga nacionalnog i jezičnog teritorija, to ćemo vidjeti, da su u njoj Jevreji — izuzev našu Vojvodinu — najbrojnije zastupani. — Ni jedna druga jugoslovenska zemlja, uzeta kao jedinica nema toliki broj Jevreja.

To se vidi već iz same činjenice, što su Jevreji u Bugarskoj već u početku ovoga veka imali gotovo jedan od sto celokupnoga stanovništva, što znači, da je na svakih hiljadu Bugara dolazilo po deset Jevreja.

U odnosu s celokupnim stanovništvom Bugarske, brojno stanje Jevreja pruža sledeću sliku:

Godina	Bugarska	Jevreji
1.887.	3,154.375	24.352=0.77%
1.892.	3,310.713	28.307=0,86%
1.900.	3,744.283	33.663=0.90%
1.905.	4,035.575	37.656=0.93%
1.910.	4,337.513	40.067=0.92%
1.920.	4,846.971	43.232=0.89%

Kako se vidi iz ovih brojaka, godine je 1.887. bilo u Bugarskoj svega 24.352 Jevreja ili 0.77% celokupnoga stanovništva. — Taj se broj posle uvećava i dostiže — godine 1.905. — maksimum u odnosu s ostalim stanovništvom. Docnije je — posle svetskoga rata — ta relacija smanjena usled uvećanja Bugarske (za vremena balkanskih ratova, kada nije popis vršen!) i pridolaženja makedonskih i dobrudžskih izbeglica.

Kao i u ostalim jugoslovenskim pokrajinama tako su i u Bugarskoj Jevreji u glavnom koncentrovani na varoši. Pri poslednjoj statistici, od godine 1.920. bilo je od 43.232 bugarskih Jevreja samo 768 na selima, a ogromna većina (od 42.464) živela je u gradovima.

Ta se njihova »urbanistička« karakteristika vidi lepo iz sledećega pregleda:

Jevreji u u gradovima Bugarske:

Godina	Po veri	Po jeziku	Po narodnosti
1.905.	36.097=4.57%	34.931=4.42%	36.099=4.57%
1.910.	38.483=4.64%	37.000=4.46%	38.546=4.65%
1.920.	42.464=4.39%	41.167=4.26%	42.441=4.39%

Jevreji u selima Bugarske:

Godina	Po veri	Po jeziku	Po narodnosti
1.905.	1.559=0.05%	1.515=0.05%	1.564=0.05%
1.910.	1.584=0.05%	1.557=0.04%	1.587=0.05%
1.920.	768=0.02%	760=0.02%	768=0.02%

Vidi se dakle, da su Jevreji, godine 1.910. iznosili 4.65% varoškoga stanovništva tako, da je u to vreme na hiljadu bugarskih gradjana dolazilo 46 Jevreja, a na hiljadu bugarskih seljaka jedva pet Jevreja.

Još je interesantan kod bugarskih Jevreja odnos muških i ženskih lica. — Na hiljadu Jevreja (ljudi), dolazi 1.047 žena, a kod Bugara samo 1004 žene (na 1.000 muškaraca); kod bugarskih Muslimana 992 žene na 1.000 muškaraca, a kod bugarskih Armenaca samo 928 žena na 1.000 muškaraca.

U Srbiji su Jevreji predstavljali pre svetskoga rata 0.2% stanovništva, a u Vojvodini 1.7% stanovnišstva, oboje prema statistici od godine 1.910. — Odatle proizlazi, da je u Vojvodini brojni utecaj Jevreja bio najjaći.

To je bilo u glavnom, što sam imao da kažem o predratnoj statistici, dok će o nekim pojedinostima (o jezičnoj pripadnosti, o uposlenju itd.) biti još govora pri kraju ovoga poglavlja o statistici.

VI.

Prema državnom popisu od 31. januara 1921. **Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca** imade svega 12,017.323 stanovnika na teritoriju od 248.987 kvadr. kilometara. — Po veroispovesti odnosi se od toga 5,602.227 na srpsko-pravoslavnu, 4,735.154 na rimokatoličku, 216.847 na protestantsku i 41.597 na grčko-katoličku crkvu, dok Muslimana imade 1,337.687 a Jevreja 64.159. — Prema tome stoje Jevreji po brojnoj snazi na petom mestu, posle protestanata a ispred grko-katolika.

Pojedine pokrajine u pogledu Jevreja pružaju sledeću sliku:

Pokrajina	Površina	Domaćinstva	Stanovniš.[73]	Jevreji
Srbija	95.667	755.892	4,129.638	11.731
Crna Gora	9.668	41.418	199.857	17
Bosna i Hercegovina	51.199	336.295	1,889.929	12.028
Dalmacija	12.732	120.432	621.429	322
Hrvatska-Slavonija[74]	43.822	556.440	2,739.593	20.338
Slovenija-Prekomurje	16.197	215.761	1,056.464	946
Vojvodina[75]	19.702	329.900	1,380.413	18.777
Svega	248.987	2,356.138	12,017.323	64.159

Prema tome, **najviše Jevreja živi u Hrvatskoj i Slavoniji,** gotovo trećina. — Na drugom mestu stoji Vojvodina, na trećem Bosna i Hercegovina, na četvrtom Srbija. — U ostalim pokrajinama, ima Jevreja malo, a najmanje u Crnoj Gori (17!)

U odnosu s glavnim veroispovestima (pravoslavnom i katoličkom) promene u kretanju Jevreja (u periodu 1.910.—1.921.) na teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izgledaju ovako:

---

[73] Uključivši Jevreje.
[74] Sa Međumurjem, ostrvom Krkom i opštinom Kastav.
[75] Vojvodina = Banat, Bačka, Baranja.

Pokrajina	Jevreji		Pravoslavni		Katolici	
	1910.	1921.	1910.	1921.	1910.	1921.
Srbija[76]	0.2%	0.3%	99.0%	83.1%	0.3%	0.9%
Crna Gora	0.0%	0.0%	96.0%	84.3%	?	4.3%
Bosna-Herceg.	0.6%	0.6%	43.5%	43.9%	22.9%	23.5%
Dalmacija	?	0.1%	16.7%	17.0%	83.1%	82.8%
Hrvatska-Slav.[77]	0.8%	0.7%	23.8%	24.1%	72.8%	72.7%
Slovenija[78]	0.1%	0.1%	?	0.6%	97.1%	96.6%
Vojvodina[79]	1.7%	1.4%	34.6%	34.4%	51.9%	52.2%

Medutim, pre nego što predem dalje, želim odmah konstatovati da ova državna statistika — iz nepoznatih razloga — nije potpuna i postoje u njoj znatne greške i diference, usled kojih je celokupan (iskazan) broj Jevreja manji, nego što stvarno jeste.

VII.

Izmedju državne statistike (od godine 1.921.) **i popisa, koji je proveo Savez Rabina** (godine 1.924.) **postoji znatna razlika u** pogledu broja Jevreja, koji žive u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Tako, na primer, državna statistika konstatuje (1.921.) u Vinkovcima 742 Jevreja, a Savez Rabina (1.924.) 995; u Velikoj Kikindi, državna statistika 528, Savez Rabina 435; u Banja Luci, državna statistika 480 Jevreja, Savez Rabina samo 280 (aškenaskoga obreda); u Bjelovaru, državna statistika 574, Savez Rabina — 800 Jevreja i tako dalje.

Dok prema državnom popisu od 31. januara 1.921. ima u Kraljevini svega 64.159 Jevreja, Savez Rabina, u svojoj statistici za godinu 1.924. označuje ukupan broj s 73.267 (organizovanih u 111 verskih opština) rasporedjen po pojedinim pokrajinama, kako sledi:

	Stat. Sav. Rab.	Stat. Države
Severna Srbija	7.800	5.994
Južna Srbija	6.218	5.737
Crna Gora	17	17
Bosna i Hercegovina	13.701	12.028
Dalmacija	412	322

[76] Srbija Severna i Južna.
[77] Hrvatska, Slavonija, Medjumurje, Krk i Kastav.
[78] Slovenija sa Prekomurjem.
[79] Vojvodina = Banat, Bačka i Baranja.

	Stat. Sav. Rab.		Stat. Države
Hrvatska i Slavonija	21.810		20.338
Slovenija s Prekomurjem	1.038	}	946
Medjumurje	921	}	
Bačka	16.320	}	18.777
Banat	5.029	}	

pa već prosto uporedjenje ovih dveju statistika pokazuju tolike razlike, koje ne mogu da budu posledice kretanja jevrejskoga stanovništva, već proizlaze iz netačnih podataka.

Ako se uvaži, da je u godini 1.929. bilo u samom Beogradu oko 11.000 Jevreja, vidi se već iz toga jednog jedinog slučaja, koliko je pogrešna prednja statistika, koja za celu Severnu Srbiju označuje (godine 1.924.) samo 7.800 ili godine 1.921. samo 5.994 jevrejska stanovnika. — Isto tako u Hrvatskoj, u Vojvodini i u Bosni, broj Jevreja iskazanih u pomenutim statistikama ne odgovara stvarnom stanju stvari i potrebno je da se ispravi u korist jevrejske populacije.

Prema podatcima, koje sam ja prikupio i prema korekturama, koje sam preduzeo nakon savetovanja s licima koji su po svom položaju u mogućnosti da ispravno ocene stanje stvari, računam, da je godine 1.930. broj Jevreja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca prešao 80.000, a u Bugarskoj 55.000 duša.

VIII.

Nakon ovih opštih napomena, želim da prikažem **stanje Jevreja u pojedinim pokrajinama.**

Severna Srbija.

Okrug	Površina[80]	Domaćinstva	Stanovništvo[81]	Jevreji
Beograd[82]	2.025	24.128	138.943	19
Valjevo	2.458	22.385	133.984	57
Vranje	5.158	42.144	254.371	124
Kragujevac	2.295	31.740	165.768	80
Krajina	3.031	21.791	105.458	10
Kruševac	2.710	27.210	152.976	12
Morava	2.899	34.429	183.959	9
Niš	2.558	31.709	185.945	538

[80] U kvadratnim kilometrima.
[81] Uključivši Jevreje.
[82] Okrug beogradski, bez grada Beograda.

Okrug	Površina[80]	Domaćinstva	Stanovništvo[81]	Jevreji
Pirot	3.003	20.533	131.660	142
Podrinje	3.551	32.091	182.358	70
Požarevac	4.157	44.258	217.895	16
Rudnik	1.569	13.872	76.094	—
Smederevo	1.277	23.953	128.218	77
Timok	3.322	28.218	135.048	4
Toplica	2.839	17.255	107.731	20
Užice	3.288	22.416	119.042	3
Čačak	3.798	23.389	121.888	13

U Severnoj Srbiji (Stara Srbija) ima svega 5.994 Jevreja. uključivo Beograda, a 1.194 isključivo Beograda. — Najviše ih ima u okrugu niškom, 538, od toga u samom gradu Nišu, 537 osoba.

U Severnoj Srbiji ima prema državnoj statistici od godine 1.921. svega 5.994 Jevreja, prema statistici Saveza Rabina, 7.800. a prema mojim procenama, oko 12.000 osoba (godine 1.930.).

Južna Srbija.

Okrug	Površina[83]	Domaćinstva	Stanovništvo[84]	Jevreji
Berane	987	4.382	23.860	1
Bijelo Polje	1.215	5.128	26.165	—
Bitolj	5.803	36.115	179.595	2.682
Bregalnica	4.956	20.096	104.460	486
Zvečan	1.810	10.720	70.370	94
Kosovo	4.046	26.981	171.082	313
Kumanovo	3.556	24.439	146.911	18
Metohija	1.997	12.834	88.701	—
Ohrid	1.956	15.034	69.179	11
Plevlja	1.293	4.900	26.775	2
Prizren	2.216	16.914.	96.773	1
Prijepolje	1.760	7.682	42.289	—
Raška	2.828	12.383	72.545	230
Skoplje	3.475	26.770	146.205	1.889
Tetovo	3.609	22.664	117.329	—
Tikveš	4.210	10.508	92.321	10

U Južnoj Srbiji ima prema državnoj statistici od godine 1.921. 5.737 Jevreja, prema statistici Saveza Rabina, 6.218 a ja računam

[83] Površina u kvadratnim kilometrima.
[84] Uključivši Jevreje

njihov broj na preko sedam hiljada osoba. — Najviše ih ima, kako se iz gornjega pregleda vidi, u skopskom (1.889) i bitoljskom (2.862) okrugu — prema državnoj statistici, dok dr. Rothmüller[85] računa, da ih u samom Bitolju imade 3.500. Godine 1.910. imao je Bitolj sedam hiljada Jevreja.

Crna Gora.

Okrug	Površina[86]	Domaćinstva	Stanovništvo[87]	Jevreji
Andrijevica	1.275	5.008	24.666	—
Bar	859	6.581	28.519	7
Kolašin	1.023	3.167	14.901	—
Nikšić	3.724	9.748	50.592	—
Podgorica	1.644	10.048	49.369	6
Cetinje	1.143	6.866	31.810	4

U Crnoj se Gori državna statistika od 1.921. godine, slaže sa statistikom Saveza Rabina u tome, da broj Jevreja iznosi sedamnaest. — Ta kontrola nije teška, — može po potrebi da se izvrši i plebiscit, jer ih znademo sve od reda, počevši od Rajnvajna sa Cetinja do nikšićkoga šegrta Moše...

Tačno sedamnaest!

Hrvatska, Slavonija i Međumurje.

Okrug	Površina[86]	Domaćinstva	Stanovništvo[87]	Jevreji
Bjelovar-Križevci	5.050	69.979	331.027	1.651
Varaždin	2.454	53.951	291.336	402
Virovitica	4.807	49.612	242.649	1.913
Zagreb	7.061	92.175	487.859	817
Lika-Krbava	6.211	35.876	199.625	9
Modruš-Rijeka	4.880	45.147	220.868	282
Požega	4.931	51.939	260.327	1.977
Srem	6.810	87.822	388.501	2.491
Međumurje	775	18.055	96.945	736
Krk i Kastav	513	7.261	28.710	—

Prema državnoj je statistici od godine 1.921. bilo u Hrvatskoj i Slavoniji u to vreme 20.338 Jevreja, dok ih prema statistici Saveza Rabina ima 21.810. — Ja računam, da je taj broj još veći.

---

[85] Dr. Cvi Rothmüller: S puta po Južnoj Srbiji (»Židov«. Zagreb. feljton u broju od 7. januara 1.927.).

[86] Površina u kvadratnim kilometrima.

[87] Stanovništvo uključivo Jevreja.

ali ipak ne prelazi dvadesetpet hiljada osoba, podrazumevajući ovde i teritorij Medjumurja.

Najviše Jevreja ima županija zagrebačka i to: 7.265 s gradom Zagrebom i 1.375 bez grada Zagreba, koji sam broji 5.890 Jevreja. — Posle dolazi po redu: županija sremska s (1.977), virovitička (s 1.913) i belovarsko-križevačka (s 1.651) Jevreja.

Usled toga, što su ovde najveća naselja jevrejskoga stanovništva, prikazaću njihovu brojnu snagu po pojedinim srezovima, u Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini, Bosni i Hercegovini, a docnije učestvovanje Jevreja u stanovništvu naših glavnih gradova.

Dakle, **u srezovima Hrvatske i Slavonije,** jevrejska naselja pokazuju sledeću sliku:

Srez[88]	Površina[89]	Domaćinstva	Stanovništvo[90]	Jevreji
Bjelovar	977	13.339	61.934	134
Garešnica	538	5.712	28.389	51
Grubišno Polje	422	4.552	22.857	70
Đurđevac	609	11.056	52.506	91
Koprivnica	471	7.062	32.574	106
Križevci	780	10.924	53.870	51
Kutina	503	5.090	24.120	69
Čazma	643	7.504	34.127	63
Varaždin	355	7.537	41.318	56
Zlatar	393	8.437	48.075	30
Ivanec	312	7.535	42.674	52
Klanjec	208	5.360	27.559	5
Krapina	230	5.847	31.526	84
Ludbreg	413	6.718	35.470	105
Novi Marof	343	6.230	33.120	51
Pregada	200	6.287	31.594	19
Valpovo	366	4.859	22.352	206
Virovitica	666	7.913	40.323	400
Donji Miholjac	515	4.682	23.910	156
Đakovo	898	10.051	47.615	407
Našice	993	8.042	41.247	401
Osijek	468	6.921	29.583	68
Slatina	901	7.144	37.619	275
Velika Gorica	552	6.199	32.461	57
Vrginmost	416	4.397	26.276	4
Glina	589	7.124	42.098	41

[88] Bez autonomnih gradova.
[89] Površina u kvadratnim kilometrima.
[90] Stanovništvo uključivo Jevreja.

Srez[88]	Površina[89]	Domaćinstva	Stanovništvo[90]	Jevreji
Dvor	505	3.690	25.176	4
Dugo Selo	326	4.686	20.892	43
Zagreb	351	10.108	52.207	77
Jastrebarsko	605	7.771	37.734	24
Karlovac	581	7.032	37.533	19
Kostajnica	506	5.262	28.172	26
Petrinja	485	6.066	30.814	31
Pisarovina	461	3.944	21.265	21
Samobor	313	4.238	23.354	24
Sv. Ivan Zelina	313	5.977	31.799	15
Sisak	668	5.840	26.752	38
Stubica	327	6.785	36.980	45
Brinje	328	2.903	17.025	1
Gospić	1.105	6.589	34.888	3
Gračac	1.016	4.510	27.353	2
Donji Lapac	535	2.847	16.685	—
Korenica	696	4.158	22.188	—
Otočac	890	6.058	35.075	3
Perušić	569	3.540	19.701	—
Senj	596	2.233	10.856	—
Udbina	473	2.293	12.817	—
Vojnić	696	5.677	34.857	10
Vrbovsko	414	3.363	16.145	19
Delnice	634	4.779	20.325	1
Novi	336	2.509	9.962	—
Ogulin	1.195	8.216	42.560	59
Slunj	847	6.956	41.945	6
Sušak	335	4.917	19.389	1
Crikvenica	115	2.895	13.311	10
Čabar	285	1.625	6.755	—
Brod	946	9.700	46.116	46
Daruvar	594	6.276	33.748	276
Nova Gradiška	935	10.002	50.684	266
Novska	618	6.088	27.397	50
Pakrac	724	6.757	36.606	282
Požega	1.069	8.947	48.132	67
Vinkovci	744	7.734	31.991	78
Vukovar	645	7.410	31.945	28
Županja	806	7.731	32.697	142
Zemun	824	6.860	33.368	6
Ilok	451	6.797	28.333	304
Irig	373	5.105	23.876	14

Srez[88]	Površina[89]	Domaćinstva	Stanovništvo[90]	Jevreji
Mitrovica	610	6.256	31.078	27
Ruma	800	11.255	51.646	348
Stara Pazova	625	10.215	48.030	122
Šid	687	6.977	32.462	78
Prelog	356	8.828	48.092	105
Čakovec	419	9.227	48.853	631
Ostrvo Krk[91]	513	7.261	28.710	—

Bosna i Hercegovina.

Prema državnoj statistici od godine 1.921. bilo je u Bosni i Hercegovini svega 12.028 Jevreja, a prema statistici Saveza Rabina, 13.701.

U pojedinim okruzima, prema državnoj statistici njihovo je stanje sledeće:

Okrug	Površina[92]	Domaćinstva	Stanovništvo[93]	Jevreji
Banja Luka	9.018	73.134	423.240	1.152
Bihać	5.603	36.443	217.023	275
Mostar	9.139	44.333	265.330	227
Sarajevo	8.405	55.834	287.214	7.980
Travnik	10.116	47.694	280.709	948
Tuzla	8.918	78.857	416.413	1.446

Kao što se vidi najviše je Jevreja u sarajevskom okrugu — 7.980 — od toga 7.458 u samom gradu Sarajevu. — Ostali su skoncentrovani na Banja Luku i Tuzlu. — U pojedinim srezovima Bosne i Hercegovine naselja Jevreja — godine 1.921. — pružaju sledeću sliku:

Srez[94]	Površina[95]	Domaćinstva	Stanovništvo[96]	Jevreji
Banja Luka	1.614	9.104	59.654	1
Bos. Gradiška	832	8.097	45.190	22
Bos. Dubica	459	4.504	27.354	32
Bos. Novi	521	4.961	30.666	25
Derventa	1.089	13.137	71.155	343

[91] S opštinom Kastav.
[92] Površina u kvadratnim kilometrima .
[93] Stanovništvo uključivo Jevreja.
[94] Bez autonomnih gradova.
[95] Površina u kvadratnim kilometrima.
[96] Stanovništvo uključivo Jevreja.

Srez[94]	Površina[95]	Domaćinstva	Stanovništvo[96]	Jevreji
Kotor-Varoš	926	3.258	22.072	4
Prijedor	804	8.074	45.245	44
Prnjavor	1.192	8.836	49.893	17
Tešanj	1.533	9.493	54.010	180
Bihać	555	4.864	27.152	182
Bos. Krupa	866	6.601	40.633	4
Bos. Petrovac	1.415	6.487	40.704	16
Ključ	1.084	5.002	29.602	7
Sanski Most	1.017	6.316	37.607	66
Cazin	666	7.173	41.325	—
Bileća	811	3.102	19.106	—
Gacko	722	2.394	13.667	6
Konjic	1.314	4.851	27.485	6
Ljubinje	582	2.240	14.422	—
Ljubuški	773	7.568	42.035	11
Mostar	1.907	7.885	51.921	—
Nevesinje	1.211	3.346	22.643	3
Stolac	955	5.542	34.221	5
Trebinje	848	3.700	21.654	9
Visoko	1.109	8.721	43.948	150
Višegrad	683	4.232	21.333	144
Rogatica	1.462	6.132	32.113	57
Sarajevo	1.909	7.857	46.315	101
Fojnica	807	4.427	22.335	29
Foča	1.890	6.490	35.583	8
Čajniče	532	3.905	19.270	33
Bugojno	1.681	8.146	45.767	40
Varcar-Vakuf	666	3.964	22.743	—
Glamoč	1.523	3.138	20.377	—
Duvno	946	3.728	23.032	2
Žepče	434	3.236	15.586	189
Zenica	660	5.591	29.004	227
Jajce	941	5.084	32.423	52
Livno	1.753	5.921	42.795	7
Prozor	613	2.265	12.449	9
Travnik	899	6.621	36.533	422
Bijeljina	848	11.163	58.152	400
Brčko	928	10.488	56.997	139
Vlasenica	1.175	5.081	28.865	49
Gradačac	886	10.278	56.846	124
Gračanica	619	6.264	31.905	27
Zvornik	858	9.411	47.233	134

Srez[94]	Površina[95]	Domaćinstva	Stanovništvo[96]	Jevreji
Kladanj	715	2.125	10.931	61
Maglaj	780	5.214	28.038	11
Srebrenica	843	4.800	27.378	6
Tuzla	1.248	11.092	56.026	25

Za poslednja dva decenija Jevreji u odnosu s ostalim stanovništvom Bosne i Hercegovine pokazuju sledeće promene:

Godina	Jevreji			Rimokatolici	Pravoslavni	Bos.-Her.
	M[97]	Ž[98]	Svega	Svega	Svega	Ukupno
1.913.	6.361	6.374	12.735	458.999	867.909	1,990.271
1.914.	6.481	6.455	12.936	468.141	877.806	2,015.259
1.915.	6.555	6.500	13.055	469.385	873.125	2,010.159
1.916.	6.553	6.484	13.037	466.990	864.312	1,992.363
1.917.	6.553	6.517	13.070	463.713	859.164	1,978.980
1.918.	6.519	6.475	12.994	450.958	831.070	1,917.289
1.919.	6.508	6.499	13.007	452.358	828.131	1,910.245
1.920.	6.530	6.519	13.049	459.269	842.146	1,939.345
1.921.	6.584	6.558	13.142	466.496	857.781	1,969.707
1.922.	6.668	6.619	13.287	472.325	873.867	1,999.149
1.923.	6.732	6.675	13.407	479.563	886.828	2,027.553
1.924.	6.775	6.716	13.491	486.950	903.715	2,061.089
1.925.	6.818	6.736	13.554	495.480	920.048	2,097.195
1.926.	6.859	6.784	13.643	503.350	936.389	2,134.040

Zapaža se u prednjim brojevima, da je u početku svetskoga rata nastupila stagnacija u redovima jevrejskoga stanovništva u Bosni i Hercegovini, a pod kraj se rata primećuje i opadanje njihovoga broja. — To se ima svesti na okolnost, što se naročito 1.918. godine izvestan broj Jevreja izselio iz Bosne i Hercegovine, obzirom na neizvesnost, koju su oni videli u novo stvorenom stanju, nastalom raspadom Austro-Ugarske Monarhije.

Vojvodina.

Na teritoriju je Vojvodine (Banata, Bačke i Baranje) bilo pre svetskoga rata više Jevreja, nego što ih sada ima, ali njihov se broj opet uvećava i čini se, da će se ta razlika uskoro izravnati.

Prema državnoj je statistci od godine 1.921. bilo na vojvodjanskom teritoriju u to vreme 18.777 Jevreja, dok Savez Rabina

---

[97] Muški stanovnici .
[98] Ženski stanovnici.

u svojoj statistici, računa da samo u Bačkoj i Banatu ima 21.349 Jevreja (od toga 16.320 u Bačkoj i 5.029 u Banatu). — I ja držim, da je broj jevrejskoga stanovništva u Vojvodini znatno veći, barem za jednu polovinu od onoga, koji izkazuje državna statistika tako, da će ih biti na tom teritoriju oko 25.000 osoba.

Po pojedinim srezovima njihovo stanje u Vojvodini — prema državnoj statistici — izgleda ovako:

Srez[99]	Površina[100]	Domaćinstva	Stanovništvo[101]	Jevreji
Alibunar	526	6.308	27.955	43
Bela Crkva	720	7.966	34.247	31
Velika Kikinda	544	6.831	29.791	142
Veliki Bečkerek	1.030	12.522	53.543	68
Veliki Gaj	453	4.276	18.689	36
Vršac	478	5.964	24.514	6
Žombolj	520	9.750	38.041	155
Kovačica	921	10.036	46.001	267
Kovin	798	7.580	33.706	52
Novi Tur. Bečej	812	10.179	48.412	244
Pančevo	911	10.398	46.954	21
Srpski Itebej	450	5.167	21.522	36
Turska Kanjiža	655	8.641	37.780	337
Čenej	204	3.016	12.054	32
Apatin	580	12.311	46.235	251
Batina	372	5.178	20.466	76
Darda	842	7.169	28.953	291
Žabalj	440	6.792	30.073	202
Kula	569	12.900	50.645	478
Novi Sad	665	13.541	54.603	342
Odžaci	708	12.165	48.351	164
Palanka	553	10.051	41.192	407
Senta	503	10.870	49.372	682
Sombor	931	16.272	64.099	460
Stari Bečej	762	13.380	56.629	745
Titel	469	6.533	29.041	204
Topola	707	14.708	57.121	742

Broj je Jevreja po srezovima malen, a to zato, što su iz prednje tabele izdvojeni vojvodjanski gradovi, a oni kao što znamo

[99] Bez autonomnih gradova.
[100] Površina u kvadratnim kilometrima.
[101] Stanovništvo uključivo Jevreja.

upravo i obuhvataju glavna naselja Jevreja. — O tim gradovima govorim na sledećim stranicama.

Kazao sam već, da je državna statistika u pogledu Jevreja nepouzdana, a to naročito važi ovde u Vojvodini i zato brojeve koje sam napred izneo treba primiti samo kao informativni materijal državne statistike, uvažujući moje ranije napomene i stranice koje sleduju, radi dobivanja približne slike o stanju Jevreja u Vojvodini.

Ostaje još da čitaoc upozna dve pokrajine: Sloveniju i Dalmaciju.

Slovenija.

Državna statistika od godine 1.921. registruje u Sloveniji s Prekomurjem 946 Jevreja, a Savez Rabina u svojoj statistici: 1.038.

Slovenija sama po sebi ima veoma malobrojno jevrejsko stanovništvo i ona bi — da nije Prekomurja — stajala na predposlednjem mestu, ne zaostajući jedino za Crnom Gorom. — Medjutim, administrativnim prisajedinjenjem Medjumurja Sloveniji, broj je Jevreja uvećan za tri četvrtine od prethodnoga stanja, tako, da iznosi — prema državnoj statistici — 946, od čega sam medjumurski srez Murska Sobota ima 642 Jevreja.

Evo specifičnoga pregleda:

Srez[102]	Površina[103]	Domaćinstva	Stanovništvo[104]	Jevreji
Brežice	614	9.487	50.245	12
Kamnik	611	7.954	38.914	1
Konjice	352	4.249	20.766	—
Kočevje	1.158	9.224	40.433	—
Kranj	1.099	10.602	50.602	—
Krško	870	9.561	53.082	1
Litija	683	7.451	36.212	—
Logatec	912	5.123	25.212	1
Ljubljana	905	12.134	66.585	—
Ljutomer	369	7.053	32.747	9
Maribor	1.246	20.511	96.639	9
Mozirje	509	2.720	14.061	—
Murska Sobota	950	18.395	92.416	642
Novo Mesto	931	9.544	45.446	—
Prevalje	405	3.547	15.095	—
Ptuj	984	17.334	81.353	27

[102] Bez autonomnih gradova.
[103] Površina u kvadratnim kilometrima.
[104] Stanovništvo uključivo Jevreja.

Srez[102]	Površina[103]	Domaćinstva	Stanovništvo[104]	Jevreji
Radovljica	1.046	7.186	32.774	7
Slovenjgradec	817	7.977	41.613	4
Celje	1.139	22.347	102.307	20
Črnomelj	546	5.074	23.812	—

O Jevrejima u slovenačkim gradovima govorim docnije.

Dalmacija.

Dalmacija je nekad bila uporište i ishodište Jevreja za njihovu akciju na Balkanu naročito na ovom našem teritoriju balkanskih Slovena.

To naročito važi za gradove Dubrovnik i Split, u kojima su Jevreji odigrali značajnu ulogu. — Mada se može predpostaviti, da u Dalmaciji nije bilo velikih jevrejskih naselja, opet je izvan svake sumnje, da je njihov broj pred nekoliko vekova bio veći nego danas. — Sadanje se brojno stanje Jevreja u Dalmaciji može uopšte smatrati za najniže.

Po pojedinim se srezovima naseljeni dalmatinski Jevreji, prezentuju u sledećim brojkama:

Srez[105]	Površina[106]	Domaćinstva	Stanovništvo[107]	Jevreji
Benkovac	1.581	7.339	44.097	—
Dubrovnik	778	7.935	38.184	113
Zadar (ost.)	1.586	11.685	65.355	—
Imotski	647	7.263	41.367	—
Knin	1.407	12.347	54.984	—
Korčula	537	5.960	28.356	1
Kotor	674	7.828	36.539	13
Makarska	537	5.203	27.398	2
Metković	384	2.810	15.710	6
Sinj	1.247	9.339	56.216	4
Split	1.584	20.389	108.470	179
Supetar (Brač)	395	4.065	19.326	4
Hvar	413	7.795	27.050	—
Šibenik	962	10.474	58.377	—

Dakle najviše ih ima u Splitu i Dubrovniku.

---

[105] Bez autonomnih gradova.
[106] Površina u kvadratnim kilometrima.
[107] Stanovništvo uključivo Jevreja.

Bugarska.

Prema poslednjem popisu stanovništva, bilo je u Bugarskoj godine 1.920. svega 43.232 Jevreja ili 0.89% celokupnoga stanovništva.

U pojedinim okruzima Bugarske brojno stanje jevrejskih naselja pruža sledeću sliku:

Okrug	Svega Bugarska	Jevreji Muški	Ženski	Svega
Burgas	428.128	1.545= 0.71%	1.683= 0.80%	3.228= 0.75%
Varna	203.137	1.050= 1.02%	1.072= 1.08%	2.132= 1.05%
Vidin	247.980	954= 0.76%	1.025= 0.83%	1.979= 0.80%
Vraca	345.985	324= 0.19%	323= 0.19%	647= 0.19%
Kistendil	228.646	1.294= 1.13%	1.377= 1.21%	2.671= 1.17%
Mastanli	112.774	2= 0.00%	— —	2= 0.00%
Pahmakli	63,916	9= 0.03%	— —	9= 0.02%
Petrić	156.458	220= 0.28%	251= 0.32%	471= 0.30%
Plovdiv	488.181	3,201= 1.32%	3.462= 1.41%	6.663= 1.36%
Plevna	395.499	353= 0.18%	343= 0.17%	696= 0.18%
Roussé	303.859	1.839= 1.21%	2.117= 1.39%	3.956= 1.30%
Sofia	531.204	8.712= 3.21%	8.856= 3.41%	17.568= 3.31%
St.-Zagora	549.805	1.098= 0.40%	1.131= 0.41%	2.229= 0.41%
Trnovo	468.959	25= 0.01%	12= 0.01%	37= 0.01%
Šumen	322.440	481= 0.30%	463= 0.29%	944= 0.30%
Sofia (Grad)	154.025	8.450=10.39%	8.588=11.81%	17.038=11.10%
U gradov.	966.375	20.705= 4.17%	21.759= 4.63%	42.464= 4.39%
U selima	3,880.596	412= 0.02%	356= 0.02%	768= 0.02%
Svega 1.920.	4,846.971	21.117= 0.87%	22.115= 0.91%	43.232= 0.89%

Kako se vidi, najviše Jevreja ima u okrugu sofijskom, (17.568) od toga u samoj Sofiji 17.038 ili preko 11% svega stanovništva. — Na drugom mestu stoji okrug plovdivski s 6.663 Jevreja.

Kretanje se Jevreja u selima i varošima Bugarske za poslednja dva decenija (u periodu 1.905.-1.920.) vidi iz ovoga pregleda:

Godina 1.910.	Svega Bugarska	Jevreji Muški	Ženski	Svega
U gradovima	829,522	19,081= 4.45%	19,402= 4.84%	38,483= 4.63%
U selima	3,507,991	909= 0.05%	675= 0.04%	1,584= 0.05%
Svega 1.910.	4,337.513	19.990= 0.90%	20.077= 0.94%	40.067= 0.92%

Godina	Svega	Jevreji		
1.910.	Bugarska	Muški	Ženski	Svega
U gradovima	789,689	17,821= 4.35%	18,276= 4.81%	36,097= 4.57%
U selima	3,245,886	932= 0.05%	627= 0,04%	1,559= 0.05%
Svega 1.905.	4,035.575	18.753= 0.91%	18.903= 0.96%	37.656= 0.93%

Ma da je celokupan broj Jevreja uvećan, njegov je odnos s ostalim bugarskim stanovništvom nešto umanjen, usled prisajedinjenja novih krajeva dobivenih u balkanskom ratu, u kojima je bilo srazmerno vrlo malo Jevreja i onda pridolaženjem izbeglica, medju kojima nema Jevreja.

IX.

Jevreji u glavnom žive u gradovima i to redovno u većim i velikim gradovima.

Prema predratnoj statistici, živeli su u Engleskoj i u Sjedinjenim Američkim Državama svi Jevreji u gradovima s više od pedeset hiljada stanovnika; u Italiji, Švajcarskoj, Danskoj i Holandiji, živelo je četiri petine Jevreja a u Nemačkoj 43.5% u takovim gradovima.

Kod nas je na teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pre svetskoga rata bilo dosta Jevreja i na selu. — To naročito važi za teritorij Hrvatske, Slavonije i Vojvodine. — Posle rata, ili tačnije u prevratnom periodu (raspad Austro-Ugarske) ovi su seoski Jevreji dosta postradali od pljačke, pa su pobegli u varoši i tu su mnogi ostali. — Tek se je jedan, mnogo manji deo, vratio natrag na selo.

Inače, bar po onom što sam ja mogao videti, čini se da postoji kao neko pravilo za naše Jevreje, da na selu počinju raditi, pa tek pošto su se tu uputili u trgovinu, upoznali mentalitet sveta i iskušali najefikasnije metode rada, prelaze u obližnje varoši i najzad u velike gradove. — Veliki deo, upravo većina onih, koji su uspeli da ostvare u celosti svoj program i da postignu poveće materijalno blagostanje, sele se pod starije dane u veće gradove (Zagreb, Subotica, Sarajevo, Osijek, Novi Sad) i tu onda provode starost.

Ja znam tako mnoge odlične jevrejske privrednike, koji su počeli na selu, pa su odatle prešli u pokrajinske gradove, pa pošto im se je i tu teren činio suviše ograničen i uzan, oni se preseliše u Zagreb, u Osijek ili u Suboticu.

Već sam u nekoliko mahova naglasio, da su Jevreji gotovo isključivo varoško stanovništvo i to ne samo kod nas, već — izuzetno Rusije, Poljske, Rumunije i Palestine — i u svim ostalim državama. — Njihove su glavne kolonije skoncentrovane u varo-

šima i to prvenstveno u velikim trgovačkim i lučkim gradovima.

U Gradovima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca brojno stanje Jevreja u odnosu s celokupnim gradskim stanovništvom izgleda ovako:

Gradovi Severne Srbije.

Gradovi	Površina[108]	Domaćin. Stanovništvo[109]		Jevreji[110]	
				I.	II.
Beograd	12	27.821	111.740	4.800	7.250
Kragujevac	?	3.864	15.664	77	?
Negotin	?	1.221	5.872	6	?
Kruševac	?	1.710	7.576	12	?
Čuprija	?	1.011	4.917	1	?
Niš	?	5.595	25.096	537	430
Pirot	?	2.099	10.462	132	?
Šabac	?	2.127	9.224	62	68
Požarevac	?	2.293	10.625	16	65
Gor. Milanovac	?	535	2.186	—	?
Smederevo	?	1.611	6.296	76	78
Zaječar	?	2.112	8.995	1	?
Prokuplje	?	1.109	5.390	20	?
Užice	?	1.034	4.893	1	?
Čačak	?	1.094	5.088	10	?

Kad se uporedi državna statistika sa statistikom Saveza Rabina, vide se razlike, koje su znatne i koje ćemo susretati na sledećim stranicama, često još u većem opsegu. — Medjutim potrebno je pri tome konstatovati, da državna statistika iskazuje stanje Jevreja u pojedinom gradu (gradskoj opštini), dok statistika Saveza Rabina obuhvata versku (bogoštovnu) opštinu. — To znači, da se državna statistika s rabinskom statistikom ne mora uvek podudarati, jer je po tehnici rada (sastava), statistika Saveza Rabina obuhvatila ponegde i okolišno stanovništvo, koje pripada izvesnoj verskoj opštini (u jednom gradu), ma da ne živi u samom gradu i prema tome se od državne statistike nije moglo zavesti kao gradsko stanovništvo.

Ako se ta predpostavka uvaži kao tačna, proizlazilo bi, da će rabinska statistika biti ili istovetna s državnom (ako bogoštovna

[108] Površina u kvadratnim kilometrima.

[109] Uključivo Jevreja.

[110] U levom delu rubrike (I) iskazano je stanje prema državnom popisu stanovništva od godine 1.921., a u desnom delu rubrike (II.) statistika Saveza Rabina u Beogradu (od godine 1.925.).

opština obuhvata samo gradsko stanovništvo bez okolišnog) odnosno, da će biti veća za slučaj, da u bogoštovnoj opštini jednoga grada ima pored gradskoga još i seoskog stanovništva iz okoli:e. Pa ipak, vidi se na primer kod podataka o gradu Nišu, da je državna statistika zabeležila 537 Jevreja, a rabinska statistika samo 430 Jevreja. — Kako se može predstaviti i po prirodi jevrejske veroispovesti i po obrazovanju rabina, da upravo verska opština ima najbolje saznanje o brojnom stanju i odnosima medju mesnim Jevrejima, to smatram, da se u ovom slučaju, kao i u sličnim, koji će se još ponoviti, može rabinska statistika uzeti kao merodavna.

Beograd, metropola Jugoslavije, ima prema državnoj statistici — od godine 1.921. — 4.800 Jevreja, a prema rabinskoj statistici, 9.250 Jevreja, dakle još jednom toliko! Kako je tolika razlika moguća, nije moja stvar da ispitujem na ovom mestu!

Po pojedinim kvartovima Prestolnice, beogradski su Jevreji ovako naseljeni:

Kvartovi	Stanovništvo[111]	Jevreji	Pravoslavni	Katolici[112]
Dorćol	13.910	3.175	8.999	1.174
Varoš	6.597	480	5.107	661
Vračar	37.543	327	34.029	2.671
Palilula	26.265	309	23.600	1.888
Savamala	11.916	248	10.016	1.404
Terazije	7.030	244	5.980	674
Topčider-Senjak	8.479	17	8.479	731
Beograd	111.740	4.800	95.205	9.203

Ovo su podatci državne statistike i nisu potpuni. — Ipak se vidi, da najviše Jevreja stanuje u Dorćolu, na tom historijskom terenu beogradskih Jevreja — Jevrejskoj Mali, Čifutani. — Ja računam, da u samom Dorćolu ima oko pet hiljada Jevreja, a znatno je uvećan i njihov broj u ostalim beogradskim kvartovima.

Gradovi Južne Srbije.

U celoj Južnoj Srbiji imade 5.737 Jevreja prema državnoj i 6.218 Jevreja prema rabinskoj statistici.

Po gradovima su oni ovako naseljeni:

[111] Uključivši Jevreja.
[112] Rimokatolici.

Gradovi	Površina[113]	Domaćinstva	Stanovništvo[114]	Jevreji[115] I.	II.
Skoplje	?	8.525	41.066	1.886	3.000
Bitolj	?	7.136	28.418	2.679	?
Berane	?	520	2.772	1	?
Bijelo Polje	?	719	3.297	—	?
Štip	?	2.461	11.191	486	500
Kos. Mitrovica	?	1.902	9.981	94	93
Priština	?	2.705	14.290	313	400
Kumanovo	?	2.950	13.372	18	?
Peć	?	2.895	14.762	—	?
Ohrid	?	2.194	9.603	4	?
Plevlja	?	1.275	6.360	2	?
Prijepolje	?	778	3.327	—	?
Prizren	?	3.724	16.433	—	?
Novi Pazar	?	2.492	11.207	212	?
Tetovo	?	3.287	15.109	—	?
Kavadar	?	1.199	5.525	3	?

Glavna su dva jevrejska centra **Skoplje i Bitolj.**

Podatci se o brojnom stanju Jevreja u ovim gradovima razilaze u osnovi. — Državna statistika, na primer registruje u Bitolju 2.679 Jevreja, rabinska statistika ne izkazuje podatke, ali predstavnici cionističkoga pokreta (Rothmüller i drugi), koji su obišli te krajeve, računaju broj bitoljskih Jevreja s 3.500! Još je veća razlika u Skoplju: državna statistika nalazi samo 1.836 Jevreja, rabinska statistika 3.000, a same vodje skopskih Jevreja računaju, da ih ima »oko četiri hiljade«.

Ovi se podatci toliko razilaze i razlike su toliko velike, da to bitno uteče na celokupan broj Jevreja u Južnoj Srbiji, a napose na njihovo brojno stanje u ovim glavnim gradovima.

Gradovi Vojvodine.

U većim gradovima Bačke, Banata i Baranje, Jevreji imaju dosta jaka naselja. To su u glavnom madžarski Jevreji, kao uopšte ogromna većina Jevreja, koji žive u Vojvodini i u ostalim krajevima koji su nekada bili u integritetu Madžarske (Prekomurje, Medju-

[113] Površina u kvadratnim kilometrima.

[114] Uključivo Jevreja.

[115] U levom delu rubrike (I.) iskazano je stanje prema državnom popisu stanovništva (od godine 1.921.), a u desnom delu rubrike (II.) statistika Saveza Rabina u Beogradu (od godine 1.925.).

murje). — Ta je ista kategorija madžarskih Jevreja naseljena još i u hrvatskim gradovima, na ranijoj granici s Madžarskom (Osijek, Koprivnica i t. d.).

Njihovo brojno stanje izgleda ovako:

Gradovi	Površina[116]	Domaćinstva	Stanovništvo[117]	Jevreji[118] I.	II.
Novi Sad	159	8.984	39.147	2.594	?
Subotica	779	23.251	101.857	3.881	6.500
Vel. Bečkerek	131	6.488	27.511	1.328	1.200
Vršac	197	7.559	26.975	567	600
Pančevo	113	5.268	19.394	603	620
Senta	373	7.047	30.697	1.318	1.374
Sombor	308	7.850	31.332	1.155	1.150
Stara Kaniža	206	4.275	18.060	163	285

Najviše Jevreja ima u Subotici. Ja računam, da njihov broj u tom pograničnom gradu prelazi sedam hiljada. Rabinska statistika registruje 6.500, a državna statistika od 1.921. samo 3.881 Jevreja. — U Novom je Sadu bilo prema državnoj statistici 2.594 Jevreja. I taj je broj suviše malen.

Gradovi Hrvatske i Slavonije.

Prema poslednjem je državnom popisu — od godine 1.921. — bilo na teritoriju Hrvatske i Slavonije 20.338 Jevreja i to u glavnom nastanjenih u sledećim gradovima:

Gradovi	Površina[119]	Domaćinstva	Stanovništvo[120]	Jevreji[121] I.	II.
Zagreb	66	26.225	108.338	5.890	12.000
Osijek	57	7.704	34.412	2.683	2.960
Karlovac	84	3.356	16.827	300	400
Varaždin	67	2.983	13.645	564	1.400

[116] Površina u kvadratnim kilometrima.

[117] Uključivo Jevreja.

[118] U levom delu rubrike (I.) iskazano je stanje prema državnom popisu stanovništva od godine 1.921., a u desnoj polovini rubrike (II.) statistika Saveza Rabina u Beogradu.

[119] Površina u kvadratnim kilometrima.

[120] Uključivo Jevreja.

[121] U levom delu ove rubrike (I.) iskazano je stanje prema državnom popisu stanovništva od godine 1.921., a u desnoj polovini rubrike (II.) prema statistici Saveza Rabina u Beogradu.

Gradovi	Površina[119]	Domaćinstva	Stanovništvo[120]	Jevreji[121] I.	II.
Bjelovar	8	1.713	7.859	501	800
Koprivnica	61	1.893	8.096	359	?
Križevci	38	1.134	4.695	156	210
Sisak	23	1.945	8.802	329	?
Sušak	20	3.562	13.214	176	?
Brod n/S.	21	2.597	10.621	655	500
Požega	24	1.572	7.023	335	468
Vinkovci	54	2.894	10.173	742	995
Zemun	56	4.355	18.524	623	1.200
Vukovar	52	3.203	10.244	453	600
Mitrovica	48	2.727	11.848	143	?
Petrovaradin	43	1.193	5.101	6	?
Srem. Karlovci	48	1.465	5.709	—	?
Senj	3	745	3.037	—	?
Bakar	3	648	2.405	—	?

Statistika Saveza Rabina označuje ukupan broj Jevreja u Hrvatskoj i Slavoniji sa 21.810 (godine 1.924.).

Najviše je Jevreja bilo **u Zagrebu.** Statistika Saveza Rabina izkazuje stanje članova zagrebačke bogoštovne opštine s dvanaest hiljada, dok prema državnoj statistici nema u Zagrebu ni šest hiljada Jevreja. Još je velika jevrejska kolonija u Osijeku, gde ih ima oko tri hiljade.

Interesantno je, da u Brodu na Savi, rabinska statistika izkazuje samo 500 Jevreja, dok je prema državnoj statistici broj Jevreja u tom gradu iznosio 655 osoba (godine 1.921.).

Gradovi Bosne i Hercegovine.

U Bosni je i Hercegovini bilo godine 1.921. svega 12.028 Jevreja prema državnoj statistici, a 13.701 prema rabinskoj statistici (1 924.). — Gotovo svi žive u četiri grada: u Sarajevu, Banja Luci, Mostaru i u Tuzli.

Gradovi	Površina[122]	Domaćinstva	Stanovništvo[123]	Jevreji[124] I.	II.
Sarajevo	13	14.070	66.317	7.458	8.300
Banja Luka	48	3.670	18.001	484	280
Mostar	16	3.705	18.176	187	310
Tuzla	18	2.941	14.042	470	?

[122] Površina u kvadratnim kilometrima.
[123] Uključivo Jevreja.

Najviše ih ima u Sarajevu. — Rabinska statistika izkazuje za **grad Sarajevo:** oko 7.0000 Sefarda i 1.300 Aškenaza, dakle 8.300 Jevreja. — U Banja Luci izkazuje državna statistika 484, od toga je — prema rabinskoj statistici — bilo 280 Aškenaza.

Prema podatcima Sarajevske Gradske Opštine za 1.928 godinu o broju stanovništva, u gradu Sarajevu živi 68.756 stanovnika, od kojih je: Muslimana 24.972 ili 36.5%, Katolika 19.203 ili 28%, Pravoslavnih 16.209 ili 23%, Jevreja 7.894 ili 11.5%, Ostalih 498 ili 1%.

Najveće uvećanje pokazuju Jevreji medju sarajevskim stanovništvom. Povodom toga piše sarajevski list »Novo Vrijeme« (Maj 1.929.): »U najnovije doba zapaženo je, da se u grad doseljava dosta Jevreja iz provincije, koja slabo radi, u nadi da će ovde naći bolje poslovanje« ...

Pre svetskoga rata — prema državnoj statistici od godine 1.910. — stanovništvo je Bosne i Hercegovine bilo ovako sastavljeno:

	Celo stanovništvo	Od toga u gradovima
Srpsko-Pravoslavni	825.418=43.49%	55.416=19.92%
Muslimani	612.137=32.25%	141.225=50.76%
Rimo-Katolici	434.061=22.87%	68.113=24.49%
Grko--Katolici	8.136= 0.43%	619= 0.22%
Jevreji	11.868= 0.62%	11.115= 4.00%
Protestanti	6.342= 0.33%	1.641= 059%
Ostali	82= 0.01%	74= 0.02%
Svega:	1,898.044= 100%	278.203= 100%

Za nas su ovi podatci instruktivni, jer pokazuju u kome odnosu žive pojedine grupe stanovništva u varošima i na selu.

Gornji nam podatci pre svega pokazuju, da je više od 95% Jevreja — prema statistici od 10. oktobra 1.910. — živelo u gradovima, a tek jedan, posve neznatan deo, na selu. — Unutar Jevrejstva opet, Sefardi teže u jačoj meri urbanizaciji, nego Aškenazi, koji su još iz Austro-Ugarske Monarhije (od kuda su prešli u Bosnu i Hercegovinu), navikli da otpočinju na selu, pa tek postepeno i u sredenim materijalnim prilikama prelaze u varoši. — Evo kakav je odnos medju njima:

	Jevreji	Od toga u varošima	
	Ukupan broj	Apsolutno	Relativno
Sefardi	8.219=0.43%	7.843=2.82%	95.42%
Aškenazi	3.649=0.19%	3.272=1.18%	89.66%

[124] U levom delu ove rubrike (I.) iskazano je stanje prema državnom popisu stanovništva od godine 1.921., a u desnoj polovini rubrike (II.) prema statistici Saveza Rabina u Beogradu.

Od sarajevskoga je stanovništva bilo Jevreja više od 12%.

Interesantno je, da su Srbi u Bosni i Hercegovini bili najslabije zastupani u gradovima (jedva 6.71%) od celokupnoga broja Srba ili 19.92% od celokupnoga gradskog stanovništva. — Muslimani su sačinjavali više od polovine — 50.76% — svega varoškog stanovništva, Hrvati (i ostali katolici) 24.49%, što čini kod muslimana 23.07% a kod Hrvata 15.69% njihovoga ukupnog broja.

Gradovi Slovenije.

Godine je 1.921. — prema državnoj statistici — bilo u celoj Sloveniji (uključivo Prekomurja) 946 Jevreja, od toga 213 u gradovima:

Gradovi	Površina[125]	Domaćinstva	Stanovništvo[126]	Jevreji[127] I.	II.
Ljubljana	38	10.305	53.306	97	
Maribor	7	5.528	30.641	63	
Ptuj	4	1.081	4.449	28	
Celje	2	1.374	7.754	25	

Njihov je broj u slovenačkim gradovima bio pre rata manji i jedan je deo ovih u glavnom naseljen u novije vreme.

Preostaje još da se kaže nekoliko reči o Dalmaciji i o Crnoj Gori.

Gradovi Dalmacije i Crne Gore.

U Crnoj je Gori bilo od uvek najmanje Jevreja, tako, da njihov broj u onim krajevima ne dolazi do značenja.

U našoj su nacionalnoj sferi jadranskoga primorja, Jevreji bili zastupani u većim gradovima i to najviše u onima, koji su pripali Italiji (Trst, Rijeka). U dalmatinskim je i crnogorskim gradovima njihovo stanje sledeće:

Gradovi	Površina[125]	Domaćinstva	Stanovništvo[126]	Jevreji[127] I.	II.
Cetinje	?	988	5.473	3	?
Bar	?	426	1.639	—	?
Kolašin	?	187	1.355	—	?

[125] Površina u kvadratnim kilometrima.

[126] Uključivo Jevreja.

[127] U levom delu ove rubrike (I.) iskazano je stanje prema državnom popisu stanovništva od godine 1.921., a u desnoj polovini rubrike (II.), prema statistici Saveza Rabina u Beogradu.

Gradovi	Površina[125]	Domaćinstva	Stanovništvo[126]	Jevreji[127] I.	II.
Nikšić	?	708	3.942	—	?
Podgorica	?	1.687	8.727	6	?
Andrijevica	?	106	488	—	?

Kada se rekapituliše ovo, što sam napred kazao, vidi se, da je godine 1.920. prema državnom popisu, bilo u Bugarskoj 43.232 Jevreja ili 0.89% celokupnoga stanovništva (4,846.971), dok je na teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, njihov broj iznosio 64.159 ili 0.53% stanovništva (12,017.323).

Pretežna većina Jevreja živi u gradovima i to opet u glavnim trgovačkim centrima: u Beogradu (4.800), Sofiji (17.038), Zagrebu (5.890), Skoplju (oko 4.500), Subotici (6.500), Sarajevu (8.300), Bitolju (oko 3.500), u Osijeku (oko 3.000).[128]

Videli smo, da se statistike ne slažu.

Prema statistici Saveza Rabina u Beogradu, bilo je na teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca svega 73.267 Jevreja. Medutim, kada se saberu podatci te iste statistike iskazani u »Jevrejskom Almanahu« (II. za god. 5.687 strana 190.—193.) daje njihov zbir (suma) 68.765 Jevreja i to bez bogoštovnih opština: bitoljske, novosadske, bajmočke, daruvarske, koprivničke, kragujevačke, sremsko-mitrovačke, molske, staro-moravičke, sisačke, smederevske, tuzlanske i drugih. — Ako se predpostavi, da samo bitoljska i novosadska bogoštovna opština obuhvataju osam hiljada Jevreja, znači, da ove neiskazane opštine zajedno prevazilaze deset hiljada Jevreja. — Ako pridodamo ovaj neiskazan broj (10.000) iskazanom (68.765) dobivamo stanje od 78.765 ili okruglo osamdeset hiljada Jevreja.

Bugarska je statistika nešto tačnija od naše, a treba priznati da su pri njenoj izradi postojale mnogo manje teškoće nego kod naše, gde se ukrštavalo nekoliko administrativnih režima i sistema rada. — Bugarska statistika — od godine 1.920. — registruje kao što smo videli, 43.232 Jevreja na teritoriju Bugarske. Ovu cifru treba ispraviti, na 55.000 osoba.

Dalje računam, da ima na jugoslovenskom teritoriju Italije oko 6.800, u bugarskim krajevima Rumunije oko pet hiljada Jevreja starosedioca (stanje od godine 1.912.), a pored toga još oko hiljadu pokrštenih Jevreja na celom teritoriju.

---

[128] Sve prema državnom popisu od godine 1.921.

X.

Pored toga **treba još uvažiti jevrejsku emigraciju,** kontinentalnu i prekomorsku. — Ja ovde mislim na one Jevreje, državljane Bugarske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji se iseliše, bilo prolazno, bilo stalno.

Njihov je broj veoma teško ustanoviti, jer nema gotovo nikakovih podataka. — Podatci, koji postoje o prekomorskoj emigraciji ne znače ništa, kada je reč o Jevrejima, jer njihovo je iseljavanje posredno, što znači, da oni odavde s Balkana sele u koju drugu evropsku zemlju, pa tek odatle polaze u zajednici s drugim Jevrejima na Atlantik i Pacifik. Prema tome i ne ulaze ni u našu ni u bugarsku statistiku prekomorske migracije.

I ma da nam prema tome prekomorska iseljenička statistika ne može kazati ono, što nas interesuje, ja ću ovde da prikažem nekoliko podataka o toj migraciji.

Prema austro-ugarskoj statistici, emigracija Jevreja iz bivše Podunavske Monarhije u odnosu s južnim Slovenima (u terminologiji austrijske statistike!) krajem prošloga i početkom ovoga veka pokazuje sledeće kretanje:

	1.898./99.	1.899./00.	1.900./01.	1.901./02.
Jevreji	11.701=17.7%	16.920=14.7%	13.006=11.5%	12.848= 7.5%
Slovenci, Hrvati	8.612=13.8%	17.163=14.9%	17.905=15.8%	30.223=17.6%
Bugari, Srbi[129]	41= 0.1%	34= 0.0%	41= 0.0%	461= 0.3%
Dalmat. Bosanci[130]	367= 0.6%	672= 0.6%	717= 0.6%	1.004= 0.6%

Godine 1.902./1.903. znatno je uvećan broj iseljenika Srba i Bugara (na 4.227 osoba) a Dalmatinaca, Bosanaca i Hercegovaca (na 1.723).

Interesantna je pri tome **pojava »porodičnoga iseljavanja« kod Jevreja,** dok su kod našega sveta redovno emigrirali samo muški radnici. — Na stotinu naših iseljenika Srba, Bugara i Crnogoraca, otpadalo je prosečno (u periodu 1.898.—1.903.) šest žena, dok na stotinu Jevreja blizu četrdeset i tri žene! Kod Hrvata i Slovenaca iznosile su žene 12% emigracije.

U pogledu imovnoga stanja vredno je zabeležiti, da je deset od sto naših iseljenika (Srba, Hrvata, Bugara, Crnogoraca i Slovenaca) imalo pri ulazu u Ameriku više od trideset dolara, dok je 12.9% Jevreja bilo u istom položaju. — Dok se je naša emigracija razilazila po celom prostranom teritoriju Sjedinjenih Američkih

[129] Uključivši Hercegovce.
[130] Uključivši Crnogorce.

Država, Jevreji se u glavnom smestiše u državi New-York (68.9%) i Pennsylvania (10%), od toga opet najviše u samom gradu New-York-u. — Od kvalifikovanih je radnika medu Jevrejima, koji su ulazili u Ameriku bilo najviše stolara i krojača, posle postolara, staklara, bravara, mesara i trgovačkih pomoćnika.

U pogledu emigracije u Kanadu i u Argentinu, računa se, da je broj jevrejskih iseljenika s teritorija Austro-Ugarske Monarhije iznosio godine 1.901./1.902. oko 3.500 osoba, Hrvata i Slovenaca oko 2.300, a »Srba, Slovaka i Rutena« oko 5.000 osoba.

Nakon Ujedinjenja najveći broj Jevreja (u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca) emigrirao je iz Južne Srbije i Vojvodine. O Južnoj Srbiji nemam pouzdanih podataka, dok je u Vojvodini (Banat, Bačka, Baranja) udeo Jevreja u prekomorskom selenju bio sledeći:

	1.921.	1.922.	1.923.	1.924.	1.925.	1.926.	1.927.	Svega
Rimo-Katolici	462	750	3.517	6.159	2.234	2.727	3.297	19.146
Pravoslavni	166	204	371	377	244	384	799	2.545
Grko-katolici	13	65	19	47	18	27	5	194
Evangelici	1.603	91	62	1.448	551	115	256	4.216
Muslimani	—	1	—	1	—	—	—	2
Jevreji	26	6	1	2	1	5	23	64
Ostali	—	1	—	14	2	—	4	21
Svega	2.270	1.118	3.970	8.048	3.050	3.258	4.384	26.098

Dakle veoma neznatan!

Slično je i sa statistikom prekomorske emigracije za ceo teritorij Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. — Ona pokazuje za posleratni period sledeće rezultate u pogledu Jevreja:

	Broj iseljenika	Od toga Jevreji	Od toga Muslimani
1.920.	5.988	?	?
1.921.	12.965	64	5
1.922.	6.086	18	7
1.923.	11.473	18	8
1.924.	19.575	34	25
1.925.	17.643	22	11
1.926.	18.230	18	39
1.927.	21.976	71	51

Kao što se vidi, najviše se Jevreja iselilo u prekomorske krajeve godine 1.927. (svega 71) i to: 27 iz Hrvatske i Slavonije, 23 iz Vojvodine, 11 iz Srbije, 9 iz Bosne i Hercegovine i jedan iz Slovenije.

Da ovi podatci mnogo ne znače zaključujem naročito iz izjava predstavnika bitoljskih Jevreja, koji tvrde, da samo iz njihovog grada ima u Njujorku 250 jevrejskih porodica, što bi — kad bi se računalo svaku porodicu s četiri člana — moglo da znači hiljadu duša. — I to samo iz Bitolja i samo u Njujorku! Kamhi tvrdi da u USA ima četiri hiljade, a u Republici Chile (u glavnom u gradu Temuco) oko dve hiljade bitoljskih Jevreja-iseljenika, čije je materijalno stanje »svuda prilično dobro, naročito onih u Republici Chile«. (Leon Kamhi: Bitolj, »Jevrejski Almanah«, godina 5.690., strana 221.).

Takodjer i bugarska Makedonija iskazuje znatan broj jevrejskih iseljenika.

Pored prekomorske od važnosti je za Jevreje i kontinetalna (evropska) migracija. U poslednje vreme mladji ljudi odlaze u Palestinu, gde već postoji malo naselje jugoslovenskih kolonista (u blizini Džede) i bugarska kolonija (Ar-Tov-Artuf).

Sve u svemu ja računam, da jevrejska emigracija iz Bugarske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, obuhvata hiljaduosamstotina do dve hiljade osoba.

XI.

I ako sada čitalac sumira te rezultate do kojih sam došao — u Bugarskoj 55.000, u Jugoslaviji 80.000, u zagraničnim krajevima oko 12.300, u emigraciji oko 2.000 i prekrštenih oko 1.000 Jevreja — videće, da **ukupan broj Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena (i u emigraciji) prelazi 150.000 građana** (i to kao minimum). — Ako se k tome doda i prirodan porast stanovništva, koji sam u prednjim tabelama samo ponegde uvažio proizlazi, da na našem slovenskom delu Balkana živi danas podizvesno preko 150.000 Jevreja (prema stanju od godine 1.930).

I ko god bude savesno proučavao i prikupljao podatke o kretanju jevrejskoga stanovništva kod nas, doći će do uverenja, da prednja ocena nije preterana i da njen rezultat odgovara stvarnosti.

Sada da vidimo **nacionalno i jezično opredeienje Jevreja u koliko** je ono obuhvaćeno u bugarskoj i jugoslovenskoj državnoj statistici.

Dok statistika Bugarske sadržaje naročite (zasebne) podatke o jevrejskoj veri (Израилтянско — Israélite), o jevrejskom jeziku (Еврейски — Juive) i o jevrejskoj narodnosti (Евреи — Juifs) dotle statistika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca govori samo o jevrejskoj veroispovesti (Izraelskoj — Israelites).

Smatram prema ovome, da je bugarska statistika liberalnija i naprednija od jugoslovenske i ja bih želeo, da bar ova konstatacija

da poticaj Direkciji Državne Statistike u Beogradu, da u statističke blankete namenjene sledećem državnom popisu zavede u rubrici narodnosti i jezika, Jevreje kao specifičnu jedinicu. — To našim državnim interesima neće nikako da štetuje, a biće makar i indirektno priznavanje jedne nacionalne zajednice koja stoji pred izgradnjom svoje državne individualnosti i samostalnosti.

U pogledu verskom, kaže Dr. Dragiša M. Gjurić o jugoslovenskim Jevrejima sledeće:

»Izraelićana ili Jevreja (sefardskog i aškenaskog obreda) ima samo 64.159 ili 0.5% svega stanovništva. — Izraelitska veroispovest ima relativno najviše pripadnika u Banatu, Bačkoj i Baranji sa 1.4%, zatim u Hrvatskoj i Slavoniji sa 0.7%, Bosni i Hercegovini sa 0.6%, Srbiji sa 0.3% i najzad u Dalmaciji i Sloveniji sa po 0.1% stanovnika.«[131]

Iz Gjurićevoga se predgovora »Prethodnim Rezultatima Popisa Stanovništva« vidi, da su Jevreji u pogledu jezične pripadnosti subsumirani u rubrici »drugi jezici« i pomenuti autor kaže o tome (na strani XXII./XXIII.) sledeće:

»Grupa drugih jezika zastupljena je u celoj Kraljevini samo sa 1.7% stanovnika. Najveći deo drugih jezika pripada Srbiji (4.4%), i to naročito Južnoj Srbiji (11.2%) zbog Turaka; Bosna i Hercegovina pokazuje 0.4% zbog Španjolskih Jevreja, a Banat, Bačka i Baranja 0.4% zbog Cigana«.

Za nas je ova konstatacija važna zato, što iz nje vidimo, da su ako ne svi, a ono mnogi naši Jevreji deklarisali javno i pred vlastima jevrejski jezik, kao svoj materinji jezik. — Interesantno je pri tome, da je od Jevreja u Bosni i Hercegovini, koji onde čine 0.6%, dve trećine (0.4%) priznalo jevrejski jezik kao materinji.

Taj fakat dopušta predpostavku, da bi i ostali Jevreji deklarisali svoj jevrejski nacionalitet, da im je zato bila dana mogućnost i prilika u listinama državne statistike.

Pri najnovijem popisu stanovništva u Beogradu — od 15. aprila 1.929. — deklarisao je 1.651 Jevrej, jevrejski kao materinji jezik, dok su ostali Jevreji priznali srpski za svoj jezik.

To je dalo povoda podpredsedniku Beogradske Opštine, da da sledeću izjavu:

»Malo poteškoća kod obradivanja materijala bilo je kod Jevreja koji su vrlo često označavali jevrejski jezik kao materinji. Takvih lica ima 1.651, ma da očigledno da ni starojevrejski ni njihov noviji »žargon« nisu u tolikom broju zastupljeni u Beogradu. Pored toga, 605 lica su označili španjolski jezik kao materinji. Ako se uzme

[131] »Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji od 31. januara 1.921. godine« (Sarajevo 1.924., strana XX.).

u obzir da među licima koja su označili jevrejski materinji jezik većina stanuje na Dorćolu, onda nije teško povući zaključak da je stanovništvo pod jevrejskim jezikom uglavnom razumevalo španjolski. Zato se ne bi pogrešilo kad bi se uzelo da stanovništva sa španjolskim materinjim jezikom ima u Beogradu oko 2.000; ostali Jevreji sefardiskog obreda označili su srpski materinji jezik (svega Jevreja po veroispovesti oba reda ima u Beogradu 7.443).«

Čudi me ta izjava (»Politika«, Beograd, br. 7685 od 25. IX. 1.929. str. 2.) što se u njoj jevrejski jezik kvalifikuje kao »žargon« ma da ima bar toliko elemenata i osobina koje mu daju karakter samostalnoga jezika, koliko i naš srpsko-hrvatski jezik. — A to bi bar trebalo da bude poznato ljudima, kojima je poverena izrada statistike u ovoj zemlji.

U našoj statistici od godine 1.921. — bar u onoj, koju sam ja imao u rukama[132] — nije iskazana jevrejska narodnost. — Biće prema tome od interesa, ako se čitalac upozna s predratnim odnosima u tom pogledu.

U Bosni je i Hercegovini, prema statistici od godine 1.910.[133] — situacija izgledala ovako:

Okrug	Jevreji		Mat. jezik
	Sefardi	Aškenazi	Španski
Sarajevo	5.568=1.93%	1.678=0.58%	5.441=1.89%
Tuzla	964=0.23%	652=0.15%	801=0.19%
Banja Luka	481=0.12%	587=0.14%	453=0.11%
Bihać	206=0.09%	69=0.03%	203=0.09%
Travnik	904=0.32%	362=0.13%	904=0.32%
Mostar	96=0.04%	301=0.11%	84=0.03%
Svega:	8.219=0.43%	3.649=0.19%	7.886=0.42%

Prednje brojke dokazuju, da je više od 95% sviju Sefarda priznalo španski kao materinji jezik. — Zvanična ga statistika naziva »spaniolisch« a Jevreje kao narodnost »Spaniolen«. — Bilo bi interesantno videti, kakovi su odnosi u tom pogledu kod Aškenaza (koje zvanična statistika naziva »andere Israeliten«), ali nažalost manjka svaka podloga za takovu konstataciju u zemaljskoj statistici Bosanske Vlade. — Možemo samo predmevati, da se je većina Aškenaza priznala za Madžare i Nemce, ali kako je madžarsko-

[132] »Prethodni rezultati Popisa Stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji. 31. januara 1.921. godine« (Sarajevo 1.924.).

[133] Vidi »Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina« von 10. Oktober 1.910. (Sarajevo 1.912., strana LI.).

nemačka kolonizacija u Bosni i Hercegovini obuhvatila i nejevrejski elemenat u jednoj stavci (statističkoj poziciji), to se odatle ne može videti ništa detaljnije.

Iz statistike se još vidi,[134] da je većina Jevreja Sefarda priznala državnu (zemaljsku) pripadnost Bosni i Hercegovini (to su u glavnom starosedioci), a tek manji deo Austriji, Madjarskoj i inostranstvu. — Tako je na primer u sarajevskom okrugu 1.910. godine od 5.441 Sefarda bilo državljana Bosne i Hercegovine — 5.213— Austrije — 42; Madžarske — 12; stranih 174. U celoj Bosni i Hercegovini, imalo je od 7.886 Jevreja-Sefrada 7.589 bos.-hercegovačko državljanstvo, 54 austrijsko, 31 madžarsko i 212 strano državljanstvo.

U Hrvatskoj su i Slavoniji, u isto vreme — prema statistici od godine 1.910. — Jevreji priznali sledeće jezike za materinje:

Apsolutni odnos:

	Hrvatski[135]		Češki		Mađarski		Nemački	
	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.
Rimo-Kat.	774.461	833.527	14.925	15.368	42.803	43.721	48.189	54.166
Grko-Kat.	4.177	4.870	5	4	96	85	26	26
Srpsko-Prav.	315.902	325.441	8	15	88	153	63	218
Evang. Agusb.	331	303	119	122	773	613	9.250	9.525
Evang. Reform.	512	462	327	275	5.381	5.034	2.189	2.186
Jevreji	5.087	4.658	45	34	2.295	2.316	2.738	3.446
Ostali	216	41	1	4	28	19	11	17
Svega	1,100.686	1,169.312	15.430	15.822	51.464	51.941	62.465	69.684

Relativni odnos:

	Hrvatski[135]		Češki		Mađarski		Nemački	
	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.
Rimo-Kat.	86.21	86.34	1.66	1.59	4.76	4.53	5.36	5.61
Grko-Kat.	50.09	53.77	0.66	0.04	1.15	0.94	0.31	0.29
Srpsko-Prav.	98.66	98.85	0.00	0.00	0.03	0.05	0.02	0.07
Evang. Augsb.	1.99	1.80	0.71	0.73	4.64	3.65	55.54	57.24
Evang. Reform.	5.87	5.59	3.75	3.33	61.73	60.90	25.11	26.44
Jevreji	49.04	43.87	0.43	0.32	22.12	21.77	26.39	32.39
Ostali	73.97	45.05	0.34	4.40	9.59	20.88	3.77	18.68
Svega	87.15	87.30	1.22	1.18	4.07	3.88	4.95	5.20

[134] Vidi »Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina von 10. Oktober 1.910.« (Sarajevo 1.912. strana XXVI./if).

[135] »Hrvatski ili srpski jezik«, tako ga naziva statistika.

Kao što se vidi, gotovo je polovina svih Jevreja na teritoriju Hrvatske i Slavonije, priznalo hrvatsko-srpski jezik za svoj i to 49% ljudi i blizu 44% žena; znači, da su mnogi bili ženjeni sa stranjkinjama. — Od ostalih jezika najviše ih je bilo s nemačkim (26% ljudi i 32% žena) i s madžarskim (22%) materinskim jezikom.

Po pojedinim je županijama Hrvatske i Slavonije ta jezična pripadnost Jevreja pružala — godinę 1.910. — sledeću sliku:

Županija[136]	Hrv.[135]	Slov.	Češki	Slovač.	Rus.	Mad.	Nem.	Ost.	Svega
Lika-Krbava	8	—	—	—	—	1	3	—	12
Modr.-Rijeka	161	1	4	2	—	78	119	17	382
Zagreb	964	—	6	9	1	255	200	12	1447
G. Zagreb	2533	3	26	7	—	794	784	86	4233
Varaždin	498	3	—	—	—	108	108	5	722
G. Varaždin	379	—	3	2	—	102	125	8	619
Bjel.-Križ.	1450	—	10	6	—	590	341	9	2406
Požega	1233	1	18	10	1	646	497	26	2432
Virovitica	1179	1	1	7	1	903	753	14	2859
G. Osijek	731	—	7	3	—	542	1047	10	2340
Srem	565	—	8	6	—	571	1938	10	3098
G. Zemun	98	—	2	—	—	104	348	129	681
Svega	9799	9	85	52	3	4694	6263	326	21231

Ovi se poslednji podatci ne slažu u svemu s podątcima, koje sam napred prikazao za opšte stanje jezične pripadnosti, ali ta statistička diferenca nije u ovom slučaju za nas od veće važnosti.

No i u pogledu jezične pripadnosti, vreme je učinilo svoje, pa su odnosi za poslednja dva deceenija znatno izmenjeni.

Tako je na primer, dr. Lavoslav Šik, konstatovao (1.904.) u jednom članku (»Židovi i Patriotizam«) u izvještaju Društva Židova Akademičara iz Jugoslovenskih Krajeva u Beču, da od 20.216 Židova u Hrvatskoj priznaju svojim materinskim jezikom njih 17.190 — hrvatski, 8.141 — nemački, i 4.246 — madžarski. Ulagali smo protest protiv toga »da Židovi u tu slovensku zemlju unose tudu reč«, madžarsku i nemačku, te smo kao svoj ideal postavili, da svi Mojsijevci budu **ljudi židovske narodnosti,** koji žive u hrvatskome narodu i s njime, i koji, doduše, gaje i jezik svojih otaca, hebrejski jezik, ali u saobraćaju se jedino služe hrvaštinom, isto kao Židovi u Bosni, Srbiji i Bugarskoj. »Onda ne bi bio moguć slučaj, da je Židov, koji je pre tri godine došao iz Ugarske, danas već izraelitski Hrvat, nego bi svi ostali, kao oni Židovi u Bosni, Dalmaciji, i u

[136] Županija = Oblast.

Zemunu, **kroz vekove Židovi, po veri, po plemenu, po narodnosti,** iako uza sve to dobri **hrvatski državljani** i hrvatski domoljubi«.[137]

Interesantan je slučaj zagrebačkoga Jevreja knjižara Lava Hartmanna, koji je u jednoj svojoj knjizi (izdanoj u Madžarskoj) napisao, da dobar Jevrej treba da bude Madžar, a posle, kad se preselio u Zagreb, štampao je u hrvatskom izdanju iste knjige, da dobar Jevrej treba da bude dobar Hrvat...

Odatle se vidi, da nacionalizam nije proizlazio iz uverenja, već iz oportuniteta, i da je jedino Jevrejstvo onaj faktor, koji je ostao nepromenjen i pored čestoga menjanja boravišta, društvene sredine i državnih teritorija.

XIII.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ne postoji tačna statistika, iz koje bi se mogle videti promene u stanju stanovništva po narodnostima i verama, kao što je to razrađeno u bugarskoj državnoj statistici.

U pogledu Jevreja postoje samo podatci, koje vode pojedini rabinati, ali i taj matrijal nije obradjen za celu Državu ili bar nije pristupačan.

U statistici se zagrebačkih Jevreja zapaža na primer opadanje mortaliteta. — Godine 1.926. iznosio je broj umrlih 84, naprama 166 godine 1.925., 94 godine 1.923. i 97 godine 1.922. Medjutim ova utešna pojava gubi na značaju, kada se uvaži jednovremeno opadanje poroda i venčanja (zaključenih brakova) u petgodištu 1.921 do 1.925.:

Godina	Porodaji	Mortalitet	Venčanja
1.921.	86	77	83
1.922.	96	97	56
1.923.	91	94	57
1.924.	107	116	51
1.925.	95	108	54

Kao što se vidi, izuzetno je druge godine mortalitet veći od porodaja. — Takoder se i pri venčanjima opaža nazadovanje, pa je godine 1.926. bilo u Zagrebu svega 37 novih brakova među Jevrejima.

---

[137] Prema izjavi Dr. Lavoslava Šika, podpredsednika Jevrejske Bogoštovne Opštine u Zagrebu u »Novoj Evropi« (»Židovi u slovenskim zemljama, nekad i sad«) od 21. jula 1.922. strana 279. — Moja napomena: U citiranim brojkama mora da je neka greška, jer zbir jezične pripadnosti znatno prelazi ukupan broj Jevreja, koji su u to vreme živeli u Hrvatskoj i Slavoniji! Lj. St. K.).

U Bosni i Hercegovini, izgleda situacija u periodu 1.913.—1.926. ovako:

Godina	Rodeni	Umrli	Brakovi
1.913.	380	143	54
1.914.	349	148	53
1.915.	278	159	13
1.916.	199	217	18
1.917.	196	163	18
1.918.	166	242	52
1.919.	171	158	218
1.920.	221	179	106
1.921.	247	154	92
1.922.	270	125	104
1.923.	253	133	87
1.924.	235	151	77
1.925.	181	118	70
1.926.	187	98	81

Upada u oči izuzetno velik broj mortaliteta za vreme svetskoga rata, kao i velik broj zaključenih brakova čim je rat dovršen (1.919.—1.920.).

U Bugarskoj se brakovi Jevreja, zaključenih za poslednja dva decenija vide iz sledećih brojeva:

Period	Jevreji	Bugari
1.899.—1.902.	218=13 %	27.878=18.5%
1.904.—1.907	273=14.5%	35.892=21.5%
1.909.—1.912.	329=16.4%	29.476=16.2%
1.919.—1.920.	732=33.9%	61.680=30.4%

Kao što se vidi iz prednjih podataka, brakovi su među Bugarima bili brojniji nego među Jevrejima i tek se je u poslednjem periodu (1.919.—1.920.) njihov odnos popravio na 33.9% naprama 30.4% kod Bugara.

Za period 1.888.—1.920. pokazuju apsolutni brojevi sledeće stanje:

Godina	Jevreji	Bugari
1.888.	171	21,072
1.889.	189	20,321
1.890.	236	23,739
1.891.	260	24,163
1.892.	188	22,298
1.893.	191	17,896

Godina	Jevreji	Bugari
1.894.	227	22,375
1.895.	242	26,780
1.896.	210	24,443
1.897.	245	23,996
1.898.	248	22,877
1.899.	230	26,615
1.900.	218	26,211
1.901.	204	27,992
1.902.	221	30,693
1.903.	230	30,413
1.904.	250	38,040
1.905.	261	37,290
1.906.	303	33,203
1.907.	278	35,035
1.908.	302	31,577
1.909.	330	32,030
1.910.	336	32,574
1.911.	356	34,164
1.912.	295	19,137
1.918.	185	38,250
1.919.	796	65,035
1.920.	668	58,324

Kretanje se porođaja u isto vreme — kod bugarskih Jevreja — vidi iz sledećega pregleda:

	Živorođeni				Mrtvorođeni			
	M	Ž	Nep.	Svega	M	Ž	Nep.	Svega
1.888.—1.890.	546	385	—	931	4	1	—	5
1.891.—1.895.	627	445	1	1,073	22	17	—	39
1.896.—1.900.	731	575	—	1,306	27	22	—	49
1.901.—1.805.	676	591	—	1,267	27	23	—	50
1.906.—1.910.	665	609	—	1,274	23	20	—	43
1.918.	302	289	—	591	3	1	—	4
1.919.	446	441	—	887	27	16	—	43
1.920.	677	632	—	1,309	24	22	—	46

Broj je mrtvorođenih bio najveći u petogodištu 1.901.—1.905., a najmanji 1.918. godine, kada je i broj živorođenih usled ratnoga stanja i mobilizacije jednoga dela muškoga jevrejskog stanovništva opao na minimum (591 živorođen i 4 mrtvorođena).

Na deset brakova kod Jevreja i kod Bugara otpada dece:

Period	Bugari			Jevreji		
(godina)	Muški	Ženski	Svega	Muški	Ženski	Svega
1.891.—1.895.	25	22	47	29	21	50
1.896.—1.900.	26	24	50	33	26	59
1.901.—1.905.	21	20	41	30	26	56
1.906.—1.910.	23	22	45	22	20	42

Moguće je još od interesa, ako kažem, da u Bugarskoj imaju Jevreji sedam svojih (privatnih) osnovnih škola, u kojima je bilo 1.920./1.921. svega 396 učenika i osam učitelja, a godine 1.921./1.922. 369 učenika i devet učitelja.

Statistika starosti Jevreja u pojedinim zemljama, koje ovde dolaze za nas u obzir, pokazuje sledeće rezultate (u procentima):

Starost	Srbija[138]	Bugarska[139]	Rumunija[140]	A.-Ugar.[141]
Godina do 10	25.01%	26.05%	28.79%	27.94%
od 10—20	22.86%	24.05%	22.00%	22.55%
od 20—30	17.89%	16.26%	15.54%	17.06%
od 30—40	12.49%	11.64%	12.35%	12.23%
od 40—50	8.85%	8.77%	9.34%	9.32%
od 50—60	5.85%	6.63%	5.96%	6.25%
od 60—70	3.40%	4.35%	3.62%	3.28%
od 70—80	0.85%	1.44%	1.26%	1.18%
Preko 80	0.30%	0.38%	1.14%	0.17%
Nepoznato	2.05%	—	—	0.02%
Svega:	100%	100%	100%	100%

XIV.

Mi na žalost nemamo objavljenu statistiku zanimanja, iz koje bi se moglo videti kako i u kom su omeru raspoređeni Jevreji po pojedinim **zanimanja,** i — što nas naročito interesuje — u pojedinim granama narodne privrede.[142]

[138] Prema statistici od godine 1.900.
[139] Prema statistici od godine 1.905.
[140] Prema statistici od godine 1.899.
[141] Prema statistici od godine 1.890.
[142] Zagrebački su Jevreji (članovi-poreznici bog. Opštine) krajem godine 1.926. bili ovako raspoređeni pri oporezovanju:

Grupa	Broj članova	Godiš. crkv. prinos
Neolozi	2.622=95.13%	Din. 762.—
Ortodoksi	41= 1.48%	Din. 863.—
Sefardi	95= 3.37%	Din. 715.—

Meni su poznati odnosi u pojedinim gradovima, koji mogu takoder da koriste bar informativno. — Tako su na primer krajem 1.926. godine 2.756 članova-porezovnika (to su članovi, koji su plaćali bogoštovno-opštinski porez) pri bogoštovnoj opštini u Zagrebu ovako razvrstani:

Zanimanje	Članovi
Privatni nameštenici	1.617 = 58.9%
Trgovci, industrijalci	586 = 21.3%
Slobodne profesije	238 = 8.5%
Zanatlije	160 = 5.7%
Rentijeri-privatnici	102 = 3.7%
Državni činovnici	53 = 1.9%
Svega:	2.756 = 100%

Kako se iz ovih brojaka vidi 90% Jevreja grada Zagreba, pripada privrednim zanimanjima, a i od onih ostalih, — mislim ovde na slobodne profesije — dobra je trećina usko vezana s privredom pri čemu su među privatnim nameštenicima ubrojeni i činovnici dakle i direktori raznih preduzeća i ustanova.[143]

Prema statistici od godine 1.907. Jevreji su u Nemačkoj bili ovako porazdeljeni po pojedinim zvanjima:

Poljoprivreda	3.746 = 1.03%
Industrija	62.995 = 21.09%
Trgovina, Promet	145.606 = 50.05%
Radništvo	1.350 = 0.46%
Javna zvanja	18.848 = 6.05%
Bez zanimanja	55.417 = 19.02%

Interesantna je **predratna statistika zanimanja,** u koliko se odnosi na Jevreje u Hrvatskoj i Slavoniji.

Prema popisu stanovništva od godine 1.910. (to je bio u Austro-Ugarskoj Monarhiji poslednji predratni popis) Jevreji su bili u pojedinim zvanjima, ovako zastupani (u Hrvatskoj i Slavoniji):

[143] Vrhovni je Rabin G. Dr. I. Alkalaj preduzeo inicijativu, da se prikupi materijal, upravo da se izradi statistika privrednih zanimanja Jevreja, ali za vreme dok je ova knjiga štampana, taj materijal nije prikupljen i prema tome nije mogao ovde da bude upotrebljen.

Županija	Prv. prod.[144] I.	Prv. prod.[144] II.	Rudar. I.	Rudar. II.	Zanati I.	Zanati II.	Trgovina[145] I.	Trgovina[145] II.	Saobraćaj I.	Saobraćaj II.	Svih Jevreja[146] I.	Svih Jevreja[146] II.
Lika Krbava . . .	—	—	—	—	1	1	2	—	1	1	6	6
Modruško Riječka .	6	1	—	—	49	49	82	120	12	20	210	210
Zagrebačka . . .	15	7	1	2	118	211	327	443	55	80	856	851
Grad Zagreb . . .	9	8	6	15	427	558	787	1.059	106	216	1.863	2.370
Varaždinska . .	37	23	1	2	53	74	170	303	12	12	290	432
Grad Varaždin . .	5	5	—	—	58	68	130	175	5	10	289	330
Bjelovar—Križevci .	47	34	1	1	270	359	569	797	21	33	1.026	1.380
Požeška	54	59	—	—	279	357	499	767	35	73	1.012	1.420
Virovitička . . .	108	100	—	—	418	624	507	751	41	74	1.188	1.671
Grad Osijek . . .	11	21	—	—	289	373	434	708	36	66	980	1.360
Sremska.	42	56	—	—	286	425	702	1.134	39	65	1.225	1.873
Grad Zemun . . .	—	1	—	—	62	82	119	263	4	9	225	426
Svega Apsolutno	334	321	9	20	2.310	3.181	4.329	6.520	367	660	8.902	12.329
Svega u %	3·75	2·60	0·10	0·16	25·95	25·85	48·64	52·88	4·12	5·35	100·00	100·00

Županija	Slob. zv.[147] I.	Slob. zv.[147] II.	Vojska I.	Vojska II.	Radnici I.	Radnici II.	Posluga I.	Posluga II.	Privatnici[148] I.	Privatnici[148] II.	Nepoz. I.	Nepoz. II.	Svih Jevreja[146] I.	Svih Jevreja[146] II.
Lika-Krbava . . .	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6
Modruško Riječka .	12	15	—	—	—	—	3	—	8	5	—	—	172	210
Zagrebačka . . .	35	47	11	5	1	—	8	—	24	17	1	39	596	851
Grad Zagreb . . .	201	247	41	28	—	—	19	2	218	192	49	45	1.863	2.370
Varaždinska . . .	8	10	1	—	—	—	2	—	6	—	—	8	290	432
Grad Varaždin . .	31	33	14	4	—	—	3	—	38	22	4	13	239	330
Bjelovar—Križevci .	51	96	9	—	3	—	5	—	45	47	5	13	1.026	1.380
Požeška	47	83	44	1	2	4	6	4	37	38	9	34	1.012	1.420
Virovitička. . . .	55	82	5	2	5	1	10	—	39	15	—	15	1.188	1.671
Grad Osijek . . .	55	86	41	10	8	6	10	—	84	66	11	24	980	1.360
Sremska.	66	114	27	4	5	2	9	—	47	52	2	21	1.225	1.873
Grad Zemun . . .	12	27	24	6	2	8	1	—	30	24	1	6	255	426
Svega Apsolutno	575	844	218	60	26	21	76	6	576	478	82	218	8.902	12.329
Svega u %	6·46	6·85	2·45	0·49	0·29	0·17	0·85	0·05	6·47	3·88	0·92	1·77	100·00	100·00

Kako se odatle vidi, ogromna je većina Jevreja u Hrvatskoj i Slavoniji uposlena u privredi i to prvenstveno u trgovini (10.848) i zanatima (5.491).

U javnoj ih je službi bilo malo, svega oko šest od sto.

Interesantno je učestvovanje Jevreja u poljoprivredi, gde se redovno drži, da ih nema, pošto su izrazito merkantilan narod.

Evo kako su bili zastupani u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije, godine 1.910.

---

[144] Prvotna produkcija.

[145] Trgovina i bankarstvo.

[146] U prvoj polovini pojedine rubrike (I.) označen je broj onih koji samostalno privređuju, a drugoj (desnoj) polovini (II.) broj članova porodice .

[147] Slobodna zvanja i javni službenici.

[148] Privatnici = penzioneri, rentijeri i sl.

Posednici

	preko 1000 j.		od 100—1000 j.				od 50—100 j.			
	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.	M.	Ž.
Rimo-katolici	47	13	26	73	609	368	401	693	2.743	2.005	1.717	2.731
Grko-katolici	—	—	—	—	4	2	6	5	31	14	20	30
Srpsko-Pravosl.	6	5	4	9	224	150	181	294	1.579	1.115	1.110	1.673
Evang. Augsb.	5	—	1	3	36	18	24	36	204	118	159	243
Evang. Reform.	3	—	1	5	11	2	3	14	43	11	32	59
Jevreji	9	2	1	11	20	7	9	23	13	7	8	14
Ostali	—	—	—	—	7	1	9	2	1	1	—	2
Svega:	70	20	33	101	911	548	633	1.067	4.614	3.271	3.046	4.752

Ovo su podatci o Jevrejima-posednicima.

Iz tih se podataka vidi, da su Jevreji bili znatno angažovani kao veliki posednici (imanja od preko hiljadu jutara površine) i da je više od devetog dela sviju veleposeda u Hrvatskoj i Slavoniji bilo u njihovim rukama.

Bilo ih je i kao zakupaca u poljoprivredi.

Evo, kako izgledaju podatci u tom pogledu (prema stanju od godine 1.910.):

Zakupci

	od 50—1000 j.				do 50 j.			
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Rimo-katolici	92	21	71	124	365.918	217.402	248.172	466.865
Grko-katolici	4	1	2	2	3.100	2.180	2.593	4.496
Srpsko-pravoslavni	19	7	9	17	142.289	88.294	105.563	181.774
Evangelici (Augs.)	4	—	—	7	4.785	2.242	3.530	6.449
Evangelici (Refor.)	2	—	1	2	2.348	1.004	1.164	2.751
Jevreji	10	—	2	13	95	110	36	136
Ostali	—	—	—	—	3	12	6	10
Svega:	131	29	85	165	518.538	311.244	361.064	662.481

U Bugarskoj je situacija sledeća:

Od 43.232 Jevreja, koliko ih je bilo, u Bugarskoj, prema državnom popisu od godine 1.920. odnosilo se 13.444 na lica, koja su aktivno priredjivala, od toga 11.522 muškaraca i 1.922 žene.

U pojedinim granama narodne privrede u Bugarskoj Jevreji učestvuju ovako:

	Jevreja
Poljoprivreda i šumarstvo	63
Industrija, zanati i sabraćaj	4.929
Trgovina	8.373

Moise Benaroya[149] računa, da se dve trećine bugarskih Jevreja odnosi na trgovinu, a jedna trećina na zanate i industriju, u kome su slučaju ovamo uračunana i slobodna zanimanja.

Od slobodnih je profesija bilo u Bugarskoj: 35 lekara (lečnika), 25 zubara, 24 apotekara, 33 magistra farmacije, 51 advokat, 5 inžinjera i 1 arhitekt, prema državnoj statistici od godine 1.920. Međutim, prema novijoj statistici (od godine 1.926.) bilo je u Bugarskoj: 74 lekara i apotekara, 33 zubara i zubotehničara, 31 advokat i 10 inžinjera. — Interesantno je, kako u Bugarskoj ima mnogo manje jevrejskih advokata i lekara nego u Hrvatskoj. — U Hrvatskoj je bio još pre svetskoga rata (prema državnoj statistici od godine 1.910.) 101 jevrejski advokat (od svega 532) i 101 jevrejski lečnik (od svega 397).

XV.

Neosporno je, da su Jevreji poprimili izvesna obeležja naroda, u čijoj sredini žive; to naročito važi za velike narode zapadne civilizacije. — Čujemo često gde se govori o Madžarima mojsijeve veroispovesti i o Nemcima mojsijeve veroispovesti. — Takovi su slučajevi mogući, ma da danas predstavljaju izuzetne pojave u Jevrejstvu, koje više nema razloga ni potrebe da se prikriva pod tuđa imena ili da se odriče svoga nacionaliteta. — Ipak treba priznati, da te pojave znatno otežavaju statistiku proučavanja naročito u onim zemljama, koje i pored toga bilo iz kog razloga nastoje da u zvaničnoj statistici prikazuju broj i stanje Jevreja na način koji ne odgovara stvarnosti.

Najzad je bilo vremena i to ne tako davno, još pre dva decenija, kada su i Srbi i Hrvati morali da se deklarišu kao Bosanci, Dalmatinci, a Slovenci kao Austrijanci, ostajući i pored svega toga u svojoj duši i savesti dobri Sloveni.

Setimo se najzad američke državne statistike, koja je u duture stotine hiljada naših iseljenika u pogledu nacionalne klasifikacije označivala kao Austrijance, ma da su upravo ovi naši ljudi bili prvi, koji su još prve godine svetskoga rata kazali jasno i glasno: da se osećaju Južnim Slovenima, Srbima i Hrvatima, da se identifikuju s narodom Srbije i Crne Gore i da neće sve dotle mirovati, dok ne vide ostvarenje svoje nacionalne težnje.

---

[149] G. Moise je Benaroya, bugarski Jevrej, održao u Sofiji (godine 1.929.) predavanje o »Jevrejima u bugarskoj narodnoj privredi« i bio je ljubezan, da mi stavi na raspolaganje manuskript toga svog predavanja. — I prema tome, na par mesta u ovoj knjizi, gde se pozivam na njegove podatke, odnosi se to na pomenuto predavanje u Sofiji.

To vredi i za Jevreje. — **Jevrejstvo nije stvar spoljašnosti,** ono nije osobina, koja se može uobraziti ili negirati već svest koja se ispoljava u svakom čoveku i ženi jevrejske zajednice, ma gde on živeo.[150]

Jer, kako ono kaže Sveti Petar, nije Jevrej onaj, koji je po spoljašnosti Jevrej, već onaj, koji je u svesti i po ubeđenju Jevrej . . .

[150] Sombart kaže: »U težnji, da ustanovimo udeo Jevreja u gospodarskom životu stoji nam kao stalna zapreka činejnica, da se Jevreji svaki čas pokazuju kao da su hrišćani, a to samo zato, jer su se oni ili nekoji od njihovih predaka prekrstili na hrišćanstvo. Već sam rekao, da se ovo zasenjivanje činjenice osobito opaža kod upotrebe statističke metode, jer se statistika uvek drži veroispovesti. Ali i kod drugih metoda osećamo kao čestu nepriliku to, što je pravi status osobe samo zato sakriven, jer je promenjen religiozni ogrtač.« — (Werner Sombart: »Die Juden und das Wirtschaftsleben«. München 1.922., strana 9.).

PETI DEO.

JEVREJI U TRGOVINI.

I.

Dolaskom Jevreja na slovenski teren Balkana, počele su naše varoši privredno napredovati.

To naročito važi za Sofiju, Drenopolje, Beograd, Skoplje, Bitolj, Split, pa i za sam Dubrovnik. — Od velikih trgovaca, koji su se iz Španije i Portugala naselili u Skoplju spominju se: de Kalo, Pinto, Vidal, Abravanel, dok je u Bitolju bio čuven trgovac Mordehaja Kamhi (קורא הדורת).

Skopljanski su se Jevreji bavili u glavnom trgovinom svile i sukna, dok su se oni u Bitolju pored manufakturne trgovine posvetili unosnim granama zanatstva, pa su poznati kao zlatari, kožari, a naročito kao odlične bojadžije.

Raznovrsna je bila roba, s kojom su Jevreji trgovali na slovenskoj zoni Balkana, izmedju Crnoga i Jadranskoga Mora, izmedju Istoka i Zapada.

Iz Turske su izvozili vosak, loj, med, kože, tkanine, pšenicu, gvožde, šljive, meso, janjce, konje, volove, svinje i drugo. — S obale Jadranskoga i Crnoga Mora izvozili su u unutrašnjost vino, rakiju, sir, vunu, so,[151] ulje, soljenu ribu[152] i t. d. — Kod nas se je u Dalmaciji zadržavao samo jedan deo ovoga uvoza, a drugi je, kao tranzit — s razmerno povećanim cenama! — odlazio za Veneciju i Levant. — To naročito važi za kože i stoku. Na konjima, koji su bili izvažani iz Bosne i Hercegovine, zaradjivali su dalmatinski Jevreji i ostali trgovci sto procenata!

Iz jedne presude solunskoga rabina Šemuela de Medina od godine 1.582. vidi se, da je ovaj odobrio beogradskim trgvcima (Jevrejima) da posećuju **veliki vašar u Struzi,** što im je beogradski rabin (Avram Gaskon) zabranio. — Gaskon je svoju zabranu motivirao time, što taj čuveni vašar pada upravo u dane velikih

---

[151] Izvoz je ulja i soljene ribe iz Mletačke Republike bio zabranjen, ali su i pored toga dalmatinski trgovci uspevali da manje količine proture preko granice.

[152] Pietro Nutrizio Grisogono: Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia (Firenze 1.775., strana 93).

praznika (Roš-Hašana i Jom-Kipura), a pored toga hteo je tim aktom da izbegne naplaćivanje krupnih taksa, koje su jevrejski posetioci toga sajma morali naplaćivati.

Medjutim je, kako sam već rekao, solunski rabin Šemuel de Medina (koji je važio kao autoritet u rabinskim i pravnim pitanjima), dokinuo tu odluku svoga beogradskog kolege s argumentacijom, da »veći deo trgovaca živi od toga Sajma«, na koji su dolazili — nuzgred rečeno — i veliki jevrejski trgovci iz Soluna, Skoplja i Bitolja.

Iz zapisa se čuvenoga beogradskog rabina Jude Lerma (autora knjiga »Tešuvot« i »Peletat bet Jehuda«) o kome govorim u sledećem odseku, vidi, da je on u početku sedamnaestoga veka presudjivao u jednom trgovačkom sporu koji je nastao iz nekog ortačkog posla izmedu beogradskih i ankonskih[153] Jevreja. — Kako je to bilo odmah u početku sedamnaestoga veka, dokazuje, da su **beogradski Jevreji već pred tri stotine godina imali trgovačke veze s Italijom** i da su pri tome svršavali poslove većih razmera, što se vidi upravo po ovom spornom slučaju u koji su ortaci zajednički uložili 4.406 zlatnika.

Interesantno je takoder i drugo jedno gledište rabina Lerme o tome, da Jevreji ne treba da budu **zakupci carskih harača** (poreza), pošto je to naplaćivanje moguće jedino posredstvom sile pa je Lerma imao sigurno u vidu, da bi takav rad Jevreja mogao omraziti ih medju stanovništvom u čijoj su sredini živeli. — Ta ideja, da se Jevrejima zabrani zakup carskoga harača poteće medutim od rabina Lava, koji je te mere predložio za opštinu Petrovac, što dopušta predstavku, da su onde pre toga Jevreji bili zakupci harača.

Rabini su gotovo uvek nastojali, da Jevreji sačuvaju što veći moral i u čisto privrednim poslovima, ističući da svaki neispravan rad stoji u opreci s verom.

No kao u svakom narodu, tako je i medu našim Jevrejima bilo izuzetaka i sporovi u njihovim redovima nisu bili nikako retki. — Bilo je često puta i težih slučajeva, koji su medutim tek površno zabeleženi, tako, da se iz sačuvanih spisa ne mogu potpuno rekonstruisati.

Interesantan je sledeći spor, koji pominje beogradski rabin Josif Almosnino[154] medu dvojicom tamošnjih Jevreja: Jakov Abuaba je izdao nekom Menahemu Maliji obligaciju na hiljadu

---

[153] Ancona u Italiji.

[154] Josip Almosnino roden u Solunu 1.642. bio je u sedamnaestom veku beogradski rabin.

zlatnika, napisanu pred turskim sudijom i na osnovu te obligacije Menahem traži isplatu duga. — Medutim Jakov Abuaba se brani, da ga je Menahem silom odveo pred turskoga zapovednika, koji je odredio da ga tako dugo biju dok ne potpiše obligaciju. — Menahem na to kaže, da je prvo zvao Jakova, da izadu pred Rabina, pa pošto ovaj na to nije pristao, morao ga je pred turskim pašom potsetiti na obavezu...

On connaît l' oiseau à son chant!

O privrednom položaju beogradskih Jevreja u to vreme, pri kraju sedamnaestoga veka, daje I. Šlang sledeći prikaz:

Trgovina je, kojom su se Jevreji bavili bila raznovrsna; bilo je uvoznika i izvoznika na veliko, koji su imali svoje ortake u Dubrovniku, Ankoni, Veneciji, kasnije u Sarajevu, pa razume se, i u samoj Carevini sve do Budima. Bilo je posrednika kod vlasti, sarafa, torbara i sitničara. — Bilo je dosta doseljenika, koji su pri traženju zanimanja i zarade često menjali mesto stanovanja i samo se prolazno zadržavali u Beogradu. Bilo je zanatlija sviju vrsta, a naročito krojača — »terzija«, koji su izradjivali mušku i žensku odeću, zanat koji su Jevreji osobitom pažnjom vršili u Solunu.[155]

II.

Dalmacija je imala razvijenu trgovinu davno pre nego što je došla pod vlast Venecije. — To naročito važi za Dubrovnik i Split.

Proširenje je mletačkoga režima na Dalmaciju uputilo trgovinu u Veneciju, usled čega su naši krajevi trpeli znatnu štetu. — U to vreme, **u četrnaestom veku, sretamo u Dalmaciji, naročito u Splitu mletačke jevrejske trgovce.**

Sa Splitom nije imala Venecija većih neprilika, ali je tim tvrdi orah bio Dubrovnik, koji je sistematskim radom kroz decenije uspeo, da svu trgovinu balkanskih Slovena poveže uz sebe. Oslanjajući se na povoljne trgovinske ugovore, odličnu reprezentaciju van svojih granica, imajući dobru trgovačku mornaricu i prokušane veze s turskom administracijom, Dubrovnik se osećao potpuno obezbedjen od utecaja Venecije.

Mletačkom Duždu to nije moglo biti svejedno i zato je Venecija nastojala da pri svakoj prilici ometa rad dubrovačkih trgovaca i pomoraca. — Radeći u tom pravcu, ona je rado iskorištavala Jevreje, pa se tako može objasniti i njeno usvajanje predloga splitskoga Jevreja Daniela Rodriguezâ za osnivanje trgovačke luke u Splitu. — Venecija je pri tome imala u vidu, da će ojačanjem Splita,

[155] Ignjat Šlang: Jevreji u Beogradu (Beograd 1926. strana 44).

ovaj biti u mogućnosti da s vremenom zauzme položaj Dubrovnika i da ovome preotme odlične trgovačke i pomorske veze.

No razume se, da ni bistroumni Dubrovčani nisu gledali ovu akciju Venecije skrštenih ruku, već su nastojali da se oduže, gde god su stigli. — Pre svega su koristeći se svojim velikim utecajem u Turskoj, nastojali, da preko turskih činovnika u Bosni onemoguće izvoz za Split. — Istina, imali su u tome tek delomičan uspeh, jer je Venecija umela da raznim sredstvima parira tu protuakciju. — Tako je pored podizanja trgovačke luke u Splitu, Venecija liferovala so za pola cene jeftinije od Dubrovnika i davala je vojnu pratnju jedrenjačama, koje su opštile sa splitskom lukom. — Za so treba kazati da je bila jedan od glavnih predmeta trgovine i bilo je nekoliko dobro organizovanih jevrejskih firmi, koje su vršile taj posao.

Godina 1.592. predstavlja historijski datum i za južnoslovenske Jevreje i za balkanske Slovene.

Te godine — stotinu godina posle proterivanja iz Španije — **dalmatinski Jevreji osnovaše prvu banku na slovenskom Jugu** (u Splitu) **i izgradiše splitsku luku**, koja se posle, još za njihove uprave razvila do jedne od najvažnijih trgovačkih luka na gornjem Jadranu.

Već pomenuti **Daniel Rodriguêz,** španski Jevrej (koji se stalno nastanio u Splitu), uputi odatle predstavku Mletačkom Senatu, da se u Splitu izgradi trgovačka luka. — Kako je Venecija i pored toga nastojala, da organizuje trgovinu s Turskom i da paralizuje rad Dubrovnika, ovaj predlog Rodriguêza došao joj je a tempo i Mletački ga Senat usvoji u celosti već sledeće godine (1.578.). poveravajući u isto vreme predlagaću, da izvede gradnju luke.

Splićani medutim — kao što to obično biva kod našega sveta — čim su primetili da se radi na jednoj novoj stvari, počeše taj rad ometati i Rodriguêz je imao stotinu neprilika na svima stranama da izvede svoje delo. — Naročito je pri tome bio karakterističan istup tadašnjega splitskog kneza Alviza Loredana, koji se je bojao, da otvaranje trgovačke luke u Splitu i nagomilavanje robe u gradu ne izazove Turke, pa da oni, predpostavljajući da se tu radi o velikom bogatstvu ne zauzmu grad.[156]

No Rodriguêz je ostao istrajan i već je 1.581. pristupio izgradnji Carinarnice i Lazareta (u Splitu), a posle deset godina uspe naposletku da (1.592.) **preda prometu splitsku luku i stovarište.** Iz

---

[156] Relazione fatta alla Ilma S. della Citta di Spalato per il Clarissimo M. Alvise Loredan fu del Clmo. M. Lorenzo fu Conte et Capitano in essa Citta (Venecija, F 72).

jednoga rukopisa (koji je sačuvan u Padovanskoj Biblioteci) proizlazi, da je ubrzo iza otvorenja ove luke, Split postao važna trgovačka i prometna tačka, u koju su dolazili trgovci sa svih strana iz »celog turskog Carstva, iz Indije i Perzije«.

Čini se, da je ovaj eminentan uspeh Daniela Rodriguêza bio presudan ne samo za njegov lični ugled u Veneciji, nego i za položaj Jevreja u Dalmaciji uopšte. — To se vidi pre svega odatle, što ga je Mletački Senat imenovao za jevrejskoga Konzula u Splitu, odobravajući mu kao specijalnu beneficiju, da na onoj strani pristaništa, koja je odredjena za putnički saobraćaj uzme za svoje potrebe potreban teren. — Pored toga, Mletački Senat oslobodi Rodriguêza i njegovu porodicu (brata i zeta) od plaćanja ma kakovih taksi (koje su inače naplaćivane od nemačkih Jevreja), a isto tako oslobodi od plaćanja taksi i ostale Jevreje (levantinske i ponentinske), koji se isele iz Splita, a hteli su da dodu natrag u Split.

Čini se, da je sve ovo Rodriguêz lično svršio u Veneciji i da mu je to Mletački Senat rado dao, želeći da ga na taj način nagradi i da mu oda priznanje pred njegovim zemljacima i satisfakciju pred splitskim gradjanima, s kojima je dva decenija bio u stalnoj borbi.

Posle Rodriguêza bio je jevrejski konzul u Splitu **Josif Penso**, koji je bio imućan i podržavao naročito odlične veze s Bosnom i Albanijom. — Bilo je slučajeva, kada je Penso pozajmljivao novac i predstavniku vlade (Alvisu Zorzi), a takoder ga je i zastupao u misijama trgovačke i diplomatsko-političke prirode (pri raznim pregovorima). — Izgleda da je u svom radu imao dobar uspeh, dok ga je posle (1.631.) i Mletački Senat uputio kao svoga delegata bosanskom Paši, da s ovim pregovara o važnim državnim pitanjima.[157]

Basadonna (splitski knez) pominje u svom izveštaju (od 1.638.) **pored Pensa još trojicu** Jevreja, koji su bili u to vreme redovni konzuli u Splitu. To su: Sentob Sauraca, Jakob Lucenia i Jakob Abraff.

Splitska je luka, kako rekoh, odlično napredovala već u prvom početku. I ne samo za luku, nego i za Lazaret postoje zapisi iz kojih proizlazi, da su u početku šesnaestoga veka oni, koji su uložili novac za podizanje splitskoga Lazareta dobili odatle šest puta povraćene investicije. Dakle »masna dividenda!«

---

[157] No sudeći po svemu, Rodriguêz i Penso nisu bili nikako jedini Jevreji, koji su stajali u službi (u političkoj misiji) Mletačkoga Senata. — Ja potsećam na splitskoga Jevreja Samuela Limu, koji je 1.667. izveo uspešnu špijunažu u Turskoj za račun Venecije!

Splitski knezovi Baltazar Contarini i Leonardo Bollani izveštavaju svoju Vladu, krajem šesnaestoga veka, da splitska luka tako odlično funkcioniše i da je tako dobro organizovana, da njen rad ne može ništa sem rata poremetiti. — Njen se položaj vidi iz sledeće Coronelijeve karte (od godine 1.678.):

Pored toga Bollani kaže, da je splitska luka mnogo prostranija, jeftinija i da pruža veću bezbednost od dubrovačke luke,[158] a sem toga Split je imao nov Lazaret u kome su trgovci dobivali zdrave i jeftine stanove. — Takoder se i Polo Trevisan slaže u svom izveštaju Mletačkom Senatu (od 2. maja 1.605.) s ranijim referatima svojih prethodnika Contarinija i Bollanija u pogledu potpune sigurnosti splitske luke.[159]

Čini se zaista, da je Split u to vreme imao odlično razvijenu trgovinu, jer i knez Marin Bandumier u jednom svom referatu (od 22. maja 1.606.) kaže, da stizava u luku toliko mnogo robe, da svu nije mogao smestiti u starom Lazaretu, već je morao osamstotina bala voska i kordovana da deponuje u novom Lazaretu gde stanuju trgovci (i putnici).[160]

---

[158] Relazione di me Leonardo Bollani ritornato di Conte et Capitano di Spalato (3. aprila 1.600. Venecija, F 72).

[159] Relazione di N. H. Polo Trevisan ritornato di Conte et Capitano di Spalato (od 9. maja 1.605. Venecija, F. 72).

Ovaj napredak splitske trgovine posvedočava uostalom i Andrea Rhenier koji izveštava (od 24. septembra 1.610.) Mletački Senat, da splitska luka odlično radi, ali »usled stalnog pridolaženja nove robe iz Turske i ostalih veoma udaljenih krajeva, neće u buduće dostojati dve redovne galije« za prevoz robe.[161] — Rhenier kaže, da u novije vreme dolazi roba u Split iz svih pokrajina, koje leže »izmedu Dunava i Save«, a naročito iz Vlaške, Erdelja i Moldavske, koji teritorij ranije nije neposredno trgovao sa Splitom.

Još je interesantniji u ovom pogledu splitski knez Marin Mudazzo, koji u svom izveštaju Vladi (od 30. juna 1.619.) kaže, da je potpuno »zatrpan robom«, koja je izvršila karantenu i s novom, koja svakodnevno pridolazi. — Ta roba stiže u tolikim količinama u luku, da su zauzete sve raspoložive prostorije, pa su se već morali upotrebiti i izvesni delovi splitskih utvrda za smeštanje robe, a kako ni to nije pomoglo, knez je morao odrediti, da se hiljadu i tri stotine sanduka voska baci u more.[162] — Na to su pristali i trgovci-sopstvenici, da bi se na taj način dobio potreban prostor za nove (vrednije) terete, koje su lađe iskrcale.

Kada ovo budu čitali sadanji splitski privrednici, oronuli u političkoj borbi i ekonomskoj krizi i depresiji, moguće će po neki od njih da izade u stari »porto« i da izvidi vidi li se na dnu mora još što od toga starog voska iz jedne slavne epohe...

Da bi se dobile perspektive o razmerima tadanje dalmatinske trgovine, dovoljno je napomenuti, da se samo u junu mesecu 1.619. godine, dakle pred tri sto'ine godina, nalazilo u splitskoj luci oko sedam hiljada kola!

Dva decenija docnije, pominje splitski knez Bosadonne, da je za njegove ere (1.636.—1.638.) od tri godine došlo u Split 77.104 kola, što čini prosečno osamdesetišest kola svakoga radnog dana. — Ja sumnjam, da ih danas, u dvadesetom veku stizava više!

Uloga Jevreja u ovom velikom prometu bila je eminentna i njihova važnost tim veća, što su u glavnom oni bili neposredno vezani (kao članovi jednoga naroda) s inostranstvom i što su članovi istih porodica i bliži i dalji rodaci živeli u isto vreme u mestima, koja su za tadanju transbalkansku trgovinu bila odlučna:

---

[160] Relazione di N. H. Andrea Rhenier Proved. alla Sanita (od 24. septembra 1.610. Venecija, F 72.).

[161] U to vreme vladala je u raznim mestima kuga, pa je usled toga sva roba, koja je dolazila u luku morala pre upotrebe i pretovarivanja biti dezinficirana. Otuda pojava, da u mnogim izveštajima iz toga vremena čitamo o velikim zalihama robe u Lazaretu.

[162] Relazione di Marin Mudazzo (od 26. juna 1.614. Venecija, F 72).

Carigrad, Solun, Sofija, Drenopolje, Beograd, Bukurešt, Pešta, Zemun, Sarajevo, Split, Dubrovnik, Venecija, Trst i tako dalje.

U početku su jevrejske trgovinske akcije u Splitu plemići bili njihovi odlučni protivnici, ali posle, pošto su i oni uvideli veliku korist Jevreja i trgovačkih poslova, neki su se od njih počeli ortačiti s Jevrejima i iz jednoga se dokumenta, koji je sačuvan u splitskom arhivu (»Copia tratta dal libro dei Bilanzi, comincia li 20. ottobre 1.692.«) lepo vidi trgovački ortakluk splitskoga plemića Giacomo Papali s tamošnjim Jevrejom Jakobom Russo. — Postoji još bilanca zajedničke trgovačke firme splitskih Jevreja: već poznatoga Josifa i Isaka Penso s C. Marchi-jem, (Hrišćaninom) i druge.

Godine je 1.713. (24. septembra) zabranjena splitskim Jevrejima slobodna trgovina s živežnim namirnicama i neposredno iza toga povećane su cene na celom primorju. — Iz jednoga protokola, koji je sačuvan iz toga vremena proizlazi, da je splitski Jevrej Vita Levi prodavao u septembru 1.714. pirinač po pet dalmatinskih soldi, a nakon zabrane, u novembru iste godine, njegov hrišćanski kolega naplaćivao je osam solda. — Zaista nimalo »hrišćanski!«

Iz ovoga se primera naročito lepo vidi ono, što sam kazao već na nekoliko mesta, da je **poslovni antagonizam protiv Jevreja** bio inaugurisan čisto materijalističkim motivima.

Dr. G. Novak ovako ilustruje privrednu situaciju u Splitu na kraju šesnaestoga i u početku sedamnaestoga veka:

»Novi život, koji se razvio u Splitu izmenio je sasvim fizionomiju samog grada. Na stotine goniča, koji s robom dolaze u grad, punili su njegove ulice i njegove gostione, **mnogobrojni trgovci, Židovi,** Mlečani, Jermeni, Grci, Turci i drugi, koji su po čitave mesece ostajali u Splitu, izmešaše se s građanima, pa Split nije više izgledao mali grad, kakav je u istinu bio, već veliko trgovačko središte, u kom je na jugoistoku njegovih zidina ključao jak trgovački život, uz buku i viku nosača, goniča, radnika i mornara, škripanje konopa i udaranje sanduka i drugih denjaka«.[163]

Na jednom drugom mestu, Dr. G. Novak piše: »Kako su Židovi **(Jevreji) jedini od stanovnika Splita bili trgovci na veliko,** i imali velik upliv na trgovinu u samom gradu, postali su najpozvaniji, da se mešaju u sve moguće gradske poslove, u koliko su se odnosili na trgovinu i promet, što je silno smetalo i nekim knezovima i nekim građanima.«[164]

---

[163] Dr. Grgo Novak: »Split u svjetskom prometu« (Split, 1.923. strana 111).

[164] Dr. Grgo Novak: »Split u svjetskom prometu« (Split, 1.923. strana 114).

Splitski knez Basadonna kaže za tamošnje Jevreje (1.638.) da imaju »najlepše i najudobnije stanove« i kuće po celom Splitu.

Historik Casimiro Freschot, govoreći o Dalmaciji pri kraju sedamnaestoga veka kaže za Split, da ima »odličnu luku, u koju dolazi sva trgovačka roba, koja se izvozi iz Italije za Tursku kao i ona, koja se izvozi iz Turske za Italiju. — Freschot naziva Split »lukom Levanta.«[165]

Godine je 1.738. regulisao mletački Dužd Alvis Pisani **pravni položaj Jevreja u Mletačkoj Republici,** pa je time bila rešena za neko vreme i sudbina dalmatinskih Jevreja.

Tom je prilikom dana dalmatinskim Jevrejima sloboda u izvesnoj trgovini i prometu (brodarstvu), zajamčena im je lična i imovinska bezbednost i izjednačeni su u izvesnim pravima i dužnostima s ostalim gradanima Mletačke Republike (bar formalno) dok su u stvarnosti morali i dalje da nose preko šešira crveno platno, a levantinski Jevreji žutu kapu (kao znakove raspoznavanja od ostalih gradana). — Od poslova, koji su im bili zabranjeni napominjem: štampanje i izdavanje knjiga, u koliko nisu bile verske (jevrejske) sadržine, agenturski posao, zanati uopšte, kao i trgovina s manufakturom (novim odelom i tkaninama).[166]

Posle kada je Dalmacija potpala pod austrijsku vlast, javljaju se u većoj meri **nemački (austrijski) Jevreji u poslovima s našom jadranskom obalom.**

Razmeri se, u kojima se je kretala tadanja dalmatinska trgovina izmedu Turske i Dalmacije, vide po sledećem godišnjem uvozu iz Turske, koji je iznosio 1,638.000 forinti,[167] a odnosio se u glavnom na ovo: dvadeset hiljada goveda (u vrednosti od 300.000 forinti), tri hiljade konja (u vrednosti od 48.000 forinti), nadalje ovnova (u vrednosti od 200.000 forinti), meda i voska (u vrednosti od 60.000 forinti), vune (u vrednosti od 150.000 forinti) i t. d. — Dalmacija je medjutim izvozila za 2,310.000 forinti i to u glavnom sledeće produkte: vino (u vrednosti od 750.000 forinti), rakiju (u vrednosti od 240.000 forinti), smokve (u vrednosti od 50.000 forinti), kože (u vrednosti od 30.000 forinti), soli (u vrednosti od 140.000

---

[165] Casimiro Freschot: »Memorie historiche e geographiche della Dalmazia« (Napoli 1.687. strana 203—204).

[166] Trgovina s krpama, starim tkaninama i nošenim odelima, bila je Jevrejima dopuštena .

[167] Austrijska forinta u srebru, bila je moneta Austrije, koju je ona zavela u Dalmaciji u zamenu za venecijansku liru, a u relaciji: jedna austrijska forinta = pet mletačkih lira. — U odnosu s dalmatinskom monetom (dalmatinskom lirom) vredila je jedna forinta dvanaest dalm. lira.

forinti), nadalje loj, med, vosak i vunu (Cattalinich: Memorie, strana 235—236).

Antagonizam se Splićana i Jevreja — koji se javljao od vremena do vremena — može svesti pre svega na poslovnu zavist, jer je u Splitu bilo u ono vreme velikih jevrejskih trgovaca (a la Rodriguêz, Penso, Russo, Levi i drugi) koji su po svojoj opštoj kulturi i trgovačkoj veštini stajali znatno iznad sredine, u kojoj su živeli.

Drugi je razlog bio u tome, što su u spoljnoj trgovini **strani Jevreji** imali vrlo jak utecaj, a ovi su opet predpostavljali (favorizovali) splitske Jevreje od ostalih, tim pre, što je medu ovima, po neki od njih imao i svoje bliže rodake.

Kao treći razlog (čisto lične prirode) leži u činjenici, što su se splitski građani i trgovci bili zadužili u znatnoj meri kod tamošnjih Jevreja i zato su priželjkivali da Jevreji iz Splita budu proterani u nadi, da će se na taj način najjednostavnije rešiti svojih dugova i obaveza. — Inače, da su (kao što nisu) Jevreji imali pravo da poseduju nepokretnosti,[168] više je nego sigurno, da bi barem polovina Splita bila u ono vreme u njihovim rukama, kao što se slično dogodilo i u Veneciji.

Treba još kazati da su splitski Jevreji imali veliku zaslugu za **osnivanje Trgovačke Komore (u Splitu)** i čini se, da je jedan od inicijatora bio Jevrej Vita Vintura, docniji komorski sekretar, čiji je rad naročito zapažen.[169]

Venecijanski su Jevreji imali jak utecaj ne samo kod nas u Dalmaciji i Bosni, već takoder i u samoj Veneciji na tamošnje privrednike-hrišćane.

To najbolje posvedočava slučaj, koji se desio 1.550. godine, kada je Mletački Senat rešio da protera sve Marane iz Venecije i kada su hrišćanski trgovci tražili da se ta odluka povuče, argumentirajući to time, da oni sami žive od trgovine s Jevrejima i ako se Jevreje protera, mogu i oni onda s njima da napuste Veneciju... To se isto ponovilo i kod nas u Dubrovniku i Splitu. — Jevreji su već tada imali u rukama trgovinu sa španskom vunom, svilom, šećerom, paprom, indijskom kolonijalnom robom, draguljima i sarafski posao.

Jevreji su pored toga držali još pred petstotina godina u rukama trgovinu Jadrana i slali su — prema Kaufmannu — mletačkim

---

[168] Splitski su Jevreji mogli u ono doba posedovati nepokretnosti samo po prethodnom odobrenju Mletačkoga Senata, inače su potpadali pod stroge kazne i nepovlasno stečeni objekti bili su im oduzimani.

[169] O tome govorim u odseku: Jevreji u privrednim organizacijama.

trgovcima robu u komisiju »acciochè gele vendiamo per lor conto guadagnando solamente le nostre solite provisione« (The Jew. Quart. Rev. 1.901.). — I ne samo na Jadranu, nego i u Sredozemnom Moru i u ostalim francuskim lukama.

Tako postoje sačuvani dokumenti iz druge polovine sedamnaestoga veka, kada su bogati jevrejski trgovci usled pljačke koja se nad njima vršila nameravali (1.675.) da napuste Bordeaux. — Opštinski Odbor konstatuje tim povodom zastrašeno: »Portugizi i stranci, koji vrše najveće poslove traže, da odu odavde: Gasparad Gonzales i Alvares, koji su bili najotmeniji izmedu njih nedavno su otišli. Mi opažamo, da trgovina prestaje«.[170]

A nekoliko godina posle toga sam intendant varoši konstatuje, da bi bez Jevreja trgovina Bordoa i cele provincije bila osudena na smrt...

To bi se moglo kazati i za naše krajeve, za teritorij balkanskih Slovena, naročito u koliko je u pitanju trgovina s inostranstvom.

Jevreji su bili prvi, koji su toj trgovini dali nov polet i blagodareći svojim vezama s velikim trgovačkim centrima Evrope omogućili, da i na Balkan dolazi roba dobroga kvaliteta.

Kao naročita trgovačka mesta na teritoriju balkanskih Slovena treba pomenuti: Dubrovnik, Split, Trst, Ljubljanu, Beograd, Zemun, Skoplje, Drenopolje, pa onda razna mesta na Dunavu.

Za Zemun kaže Taube (III. strana 108) »da je bio »veliko trgovačko mesto za svu nemačku i tursku robu, za koju su trgovci onde sazidali velika stovarišta«. Kupa i Sava donosile su mnoge lade i čamce iz Hrvatske i Kranjske s nemačkom i talijanskom robom, a Dravom i Dunavom dolazile su lade iz Štajerske, Madarske i Austrije s nemačkom, francuskom, mađarskom i engleskom robom. Čim se lade istovare, natovare se turskom robom i šalju natrag, a neke se lade prodaju pošto ih je teško uz vodu vratiti u Nemačku. — Još je više nemačke i holandeske robe dolazilo kolima kroz Mađarsku preko Petrovaradina. Kola odavde nose natrag sremsku i tursku robu. Ovde (u Zemunu) čovek može poslati novac i promeniti ga za sve zemlje u Aziji i Evropi, što je bez sumnje pouzdani znak razgranate velike trgovine.«

Godine je 1.753. bilo u Zemunu dvadeset jevrejskih porodica.

U kakovim se razmerima kretala **zemunska trgovina** govori činjenica, da je oko dve stotine lada izvozilo žito (pola milijona metarskih centi) a deset lada duvan.

Tu su, u Zemunu Jevreji, kao što znamo, imali veoma rano svoje kolonije i držali su pojedine grane trgovine u svojim rukama.

---

[170] Th. Malvezin: Les juifs à Bordeaux (1.875.).

— Naročito sa Srbijom i u posredovanju između Srbije i evropskoga Severa i Zapada, zemunski su Jevreji imali važnu ulogu, ma da je trgovina sa Srbijom, usled nesređenih političkih odnosa, bila znatno otežana.

III.

U Srbiji je situacija bila teška i pod Turskom i pod austrijskom okupacijom.

O trgovini Jevreja u Srbiji pod austrijskom okupacijom piše Dr. Dragoljub M. Pavlović, sledeće:

»Pored sveg ovog nezgodnog položaja, **Jevreji su imali značajnog udela u srpskoj trgovini** sa svoje preduzimljivosti i zbog veza, koje je Princ Aleksandar imao sa Sisom (Süss). — On ih je pomogao i dopuštao im da se takmiče sa Nemcima i Srbima. Najbogatiji od eškenaskih Jevreja behu Braća Kapeš, a pored njih se ističu kao znatni trgovci: Isak Mozes, Jakov Frankl, Aron Hiršl i drugi. Braća Kepeš sazidali su pivaru u koju su uložili do 100.000 forinti, a usled velikih nameta državi, 1.730. godine predali su ključeve Administraciji.«

»Sem pivare, pomenuti su Jevreji imali i državne liferacije. S toga su Srbi i Nemci gledali u njima svoje najopasnije konkurente. Kada su 1.734. Isak Hiršl i Isak Kepeš sagradili novu pivaru i tražili dopuštenje da mogu variti i prodavati pivo, Dvorsko Kameralno Veće, po tužbi beogradskih građana, to im je zabranilo. Šta više, Jevrejima bi zabranjena svaka trgovina i dopušteno da samo među sobom mogu trgovati. Nu ova zabrana nije mogla dugo ostati, jer već 1.735. godine, kada je Austrija učestvovala u ratu za poljski presto, jedini liferanti, koji su iz Srbije liferovali žito vojsci u Italiji, behu opet Jevreji, pošto među hrišćanima ne beše tako preduzimljivih ljudi.«

»Isak Mojsije, Samson i Kepel Frenkel dobili su monopol za pečenje rakije za šest godina po cenu od 14.000 forinti na godinu. Monopol za varenje piva nije uspeo i zakupac Kepeš je bankrotirao. — Međutim Srbi su uzeli pod zakup desetak i bolje su prošli, jer su bili manje obzirni od Jevreja.«

Povodom ovoga beogradski rabin Ignjat Šlang opravdano konstatuje sledeće:

»Zaista se čudimo zauzimljivom duhu i smelosti pojedinih Jevreja, koji su ulagali za ono vreme basnoslovne sume novca u razna preduzeća, koja im nisu uspevala zbog prevelikih nameta. Izgleda da je veličina tih nameta više zavisila od veroispovesti zakupčeve nego od propisanih tarifa. Dok su Nemci i Srbi, »koji su bili manje obzirni nego li Jevreji«, dobro pro-

lazili, izgubili su Jevreji svoje kapitale uložene u industrijska preduzeća u Beogradu. Sličan tome bio je i slučaj sa liferacijom žita za vojsku u Italiji. Tek tada, kad nije bilo drugih ponuda, primljene su jevrejske. One su onda bile dobre, kad nikog drugog nije bilo, koji bi stavio svoj kapital i zaradu na kocku. Ne treba se čuditi smelosti onih ljudi, kad znamo da nisu imali bolje izglede na zaradu, jer im se redom zabranjivalo svaki uredan posao.«[171]

Ali i pored svih teškoća opšte, društvene i političke prirode, Jevreji su ipak uspeli, da s vremenom postanu važan faktor u trgovini Beograda i u trgovini s unutrašnjosti (Srbije).

Interesantna je u tom pogledu jedna predstavka Rada Vučinića, upućena Napoleonu (u početku devetnaestoga veka, u kojoj kaže, da je potrebno da se Srbija oslobodi radi mogućnosti »organizovanja trgovine od Soluna do Jadranskoga Mora«, navodeći da je Beograd pre Ustanka bio stovarište za trgovinu »tursku, austrijsku, vlašku, moldavsku i crnogorsku.[172] — A kao što znamo, **glavni su predstavnici trgovine u Solunu i u važnijim lukama Jadrana, bili Jevreji** (pa tek posle: Cincari i Grci).

Hyamson dokazuje, da su Jevreji još u početku sedamnaestoga veka, dakle pre nego što su bili zvanično pripušteni trgovini, držali u rukama dvanaesti deo cele engleske trgovine!

Posle su oni bili jedni od glavnih faktora **na velikim sajmovima** i od godine do godine njihov je broj i utecaj rastao. — Interesantno je, samo primera radi, da je godine 1.730. prosečan broj jevrejskih trgovaca na Lajpciškom Velikom Sajmu (Leipziger Messe) iznosio manje od 900, a sto godina docnije (1.830.) popeo se na blizu 6.500! U to vreme u Lajpcigu susrećemo već i Jevreje s Balkana.

Naročito je njihov utecaj na međunarodnu trgovinu znatno porastao od kako su poterani iz Španije. — Pre svega se oni naseliše na obalama Sredozemnoga Mora i našega Jadrana i otvoriše svoje radnje, ostajući u vezi s ranijim poznanicima i trgovcima u ostalim zemljama. — I prema tome ova formalna pocepanost i odvojenost jednih od drugih nije samoj trgovini nikako bila na štetu. — Istina, u prvom su početku vođeni poslovi skromnih razmera, ali su se ubrzo docnije razvili i trgovina je sa stranim tržištima stalno napredovala.

I onda ne treba zaboraviti, da je **pojava Jevreja u privredi** ovih krajeva izvela revoluciju u punom smislu, jer dok su do tada domaći trgovci mahom navikli da trguju s određenom vrstom robe

---

[171] Ignjat Šlang: Jevreji u Beogradu (Beograd, 1.926. strana 51.).
[172] Vidi: M. Gavrilović: Ispisi iz Francuskih Arhiva (strana 579.).

(i broj predmeta, s kojima su trgovali nije bio nikako velik ni suviše različit), Jevreji se bacaju »svestrano« na trgovinu, kupujući i prodavajući sve što im je došlo pod ruku i zašto su mogli da nadu interesente (potrošaće).

A naš beogradski slučaj (Davičo) za vreme Kneza Miloša (o kome govorim opširnije na drugom mestu) ma da je mnogo novijega datuma, dokazuje, kako je i tu poduzetan duh jednoga jedinog Jevreja umeo da se snade u svemu što mu je samo došlo pod ruku.

Davičo je pozajmljivao Knezu novac, vršio je za njega novčane transakcije s inostranstvom, prodavao je njegove stvari, kupovao mu raznu robu, posredovao pri raznovrsnim poslovima, savetovao Kneza u trgovačkim stvarima, vršio za njega poverljive političke misije i najzad mu kako historici tvrde, spasao glavu...

Pa zar to nije mnogo za jednoga običnog jevrejskog sarafa u odnosu s Knezom Srbije?! Zar to ne dokazuje preimućstvo ovoga jevrejskoga sarafa nad okolinom i zar ne opravdava veliko poverenje koje mu je stalno ukazivao taj simpatični srpski Knez...

U početku Ustanka — kaže T. R. Đorđević:[173] — **jevrejski su trgovci bili najbogatiji ljudi u Srbiji.** I u doba Kneza Miloša bilo je medu njima vrlo bogatih i vrlo istaknutih trgovaca. Oni su imali jakih trgovačkih veza s Evropom.

Kad su Srbi 1.806. godine osvojili Beograd, zatekli su u njemu i Jevreje, ali budući na njih kivni, više »zbog varanja u trgovini, nego li zbog zakona«, oni ih sinodalnim zaključenjem ne samo iz grada, već i iz cele zemlje proteraju, te se raziđu po Sremu i po Bosni. Izgleda da se tom prilikom, zajedno s Turcima, nešto Jevreja i pokrstilo. No pri svem tom se za vreme prvoga ustanka pominju Jevreji u Beogradu. Odmah posle osvojenja Beograda doveden je u Beograd Maksim Evgenović i dat »na terzijski zanat majstoru terziji, španskom Čivutinu, gde je, za godinu dana, prilično naučio šiti i španski govoriti«. 1.813. godine pominje se jedan španski Jevrej u Beogradu, koji je govorio francuski.[174]

Turci se i Jevreji susreću takoder u Srbiji, Bosni i Dalmaciji i kao trgovce roblja, već samo Turke[175] i to još za vreme Kneza Posle, bar u ovom našem delu Balkana ne nalazimo više Jevreje kao trgovce roblja, već samo Turke i to još za vreme Kneza

---

[173] Dr. Tihomir R. Đorđević: Iz Srbije kneza Miloša (Beograd 1.924. strana 158).

[174] Dr. Tihomir R. Đorđević: Iz Srbije kneza Miloša (Beograd 1.924. strana 153).

[175] Vidi: Dr. Mih. Gavrilović: Miloš Obrenović (Beograd, II. strana 602).

Miloša, kad su oni dovodili robove iz Afrike i Azije prodavajući ih za hiljadu do hiljadu petstotina groša »po komadu!« Ali svi su Srbi, a naročito Miloš Obrenović nastojali da taj rad onemoguće, bilo nasilnim oslobađanjem (otmicom) bilo otkupom robova.

Kad se prelistavaju oni skromni dokumenti u Državnom Arhivu u Beogradu koji su sačuvani iz prvih decenija prošloga veka, vidi se, da nije bilo nekoga normiranog gledišta u tome, kako treba u Srbiji postupati s Jevrejima u poredenju s ostalim gradanima.

Ta se neizvesnost naročito zapaža **u eri Kneza Miloša,** a kako je bila poznata njegova velika naklonjenost i predusretljivost prema Jevrejima, vlasti nisu htele ništa da preduzimaju na svoju ruku, dok ne dobiju zato Kneževo naročito odobrenje.

U nizu dokumenata, koji nam to posvedočuju nalazimo i pismo Vučića Perišića od 30. juna 1.835., u kome ovaj piše Knezu iz Beograda sledeće:

»Ovdašnji varošani od toliko godina čine kuluk, kad i gde što potrebuje, a Čifuti od toliko godina kuluka ne daju, neznam zašto, pak je našim ljudima protivno, što i oni, t. j. Čifuti, kuluk ne daju, za koje pitam Vašu Svetlost hoćemo li i njih na kuluk izgoniti, trebaće nam da pomognu sad oko kupljenja sena, ili da ih ne diramo.«

Sledeće godine, 15. juna 1.836. piše Ispravničestvo Okružija Crnogoročkog, iz Zaječara Sovetu: da su »nekoliko Jevreja iz Vidina ovde u Zaječar dućane od žitelja ovdašnjih pod kiriju pouzimali i ovde trgovinu svoju imajući obitavaju, a proča im familija sva u Vidinu živi. Tako istima Jevrejima ima kako su ovamo došli sada o prošlom Đurdevu dne već dve godine, i nije do sad od njih ništa naplaćivano, niti su u poreskom tefteru stavljeni.« Dalje Ispravničestvo pita »hoće li i na njih o ovom đurdevskom polgodu što poreze udariti«, na što Knez Miloš odgovara da se »porez na iste Jevreje, na trgovinu kao i na meane po šest talira na godinu udari.«

Slično je i u drugim krajevima. — Tako, na primer Ispravničestvo Okružija Krajinskog upućuje predstavku Knezu Milošu (13. septembra 1.837.) sledeće sadržine:

»Odgovarajući Ispravničestvo Krajinsko na visočajše predpisanije Vaše Svetlosti Milostivjejšeg Knjaza i Gospodara našeg od 22. avgusta t. g. B. Nr. 3385, kasatelno onih podanika turskih, koji bi iz Turske u Srbiju dolazili, a putne teskere imali ne bi, ili bi pak više od godinu dana u Srbiji bavili se, pa teskeru ne promenuli, da se ti k Vašoj Knjaževskoj Svetlosti šilju, izdano: najučtivije javjam da se u Okružiju Krajinskom takovih turskih podanika ne nalazi okrom u Negotinu i Kladovu nekoliko iz Vidina Jevreja, koji dućane

drže, no ti svoju daciju u Vidinu plaćaju premda od više godina ovde žive i svoju trgovinu vode. U buduće pak, ako bi se po visočajšem propisu turskih podanika ovde pojavilo to će takove ispravničestvo neotložno Vašoj Svetosti opravljati«.

Interesantan je **slučaj s raspisom poreza beogradske Opštine,** pre stotinu godina!

Jevreji, smatrajući da ih se suviše opterećuje apeluju na Kneza Miloša u predstavci od 30. januara 1.831. da im on »pravedljivost učini.«

Povodom te predstavke, Knez Miloš Obrenović upućuje 8. februara iste godine iz Kragujevca, akt sudu Beogradske Opštine u kome kaže:

»Meni je došlo do znanja, da ste troškove tamošnje porezali na varošane hristijane i Jevreje; no kako ste porezali i na koliko ste glava raspoložili ili kakvi su poimence ti troškovi, o tom jošte mi ništa poznato nije. Meni se čini da bi potrebno bilo, da najpre popišete koliko svega hristijanski oženjeni članovi u Beogradu živi, koliko li čifutskij, koliko pri tom služitelja, popova i učitelja naših ima, koliko evrejskij, i koliko bećara od obe sekte, a koliko inostranaca koji su tekom došli u Beogradu (!), pak danas jesu, sutra nisu, a potom poslati takav spisak najpre meni na providenje kako medutim i sumu od troškova, pak posle toga da se raspoloženje učini. Vi dobro znate, da je ova stvar za Beograd još nova, pa svaka novost pričinjava nezadovoljstvo onakvim na koje se nalaže. Zato je nužno, da se u ovakim slučajevima vesma predostrožni nalazimo. Jevreji odlaze opet tamo, koji će vam i ovo pismo uručiti. Ja sam ji uspokojio da ćete im spravedljivost učiniti, i po tomu gledajte te ih uzmirte, da ne bi nezadovoljni ostali. Pozabeležite sve žitelje i hristijane i Jevreje, pak prizvavši kmetove od obe strane, pokažite im sve troškove da znadu na šta je što otišlo i je li red da se sve struke oni troškova na sve poreže, pak, onda po spravedljivosti i porežite taj trošak. Ovo sve urediti kako treba javite i meni da znam kako ste uredili. Kažite i kmetovima varoškim za i u buduće, kad što od troškova imali budu da porežu, pozovu svakoga i kmetove jevrejske, jer kad i njih bacaju porez trebalo bi da bar i oni znadu našto što troši. Kako se isključavaju iz poreza naši služitelji, sveštenici i učitelji, tako bi trebalo da se isključavaju jevrejski kmetovi, popovi i učitelji«.

No s ovim nije bilo svršeno pitanje.

U mesecu aprilu, beogradski Jevreji upućuju novu predstavku Knezu Milošu (12. aprila 1.931.), u kojoj se žale, da sud beogradske opštine nije hteo uvažiti spisak (koji obuhvata 176) jevrejskih

članova (verovatno porodica!) već traži, da se u spisak zavedu i sinovi domaćina i trgovački pomoćnici.

Čini se, da je ova predstavka naišla na negodovanje Kneza Miloša i on svojim aktom od 16. aprila 1.831., koji je uputio beogradskom rabinu, kategorički izjavljuje, da u zemlji ne može niko biti pošteden od plaćanja poreza. — Taj knežev akt glasi:

»Iz pisma vašeg od 12. t. vidim da se tužite na obštestvo beogradsko, što su na Evreje tamošnje preveliki danak naložili i da ga vi ne možete dati dok se najpre k meni ne odnesete. Istina da sam ja zapovedio beogradskom Sudu da se ne bi u pročim otnošanijima vašim mešali bez mojeg znanja, kako ti u stvarima otnosećim se k presudeni, kazni i t. d. da ne bi vam se u takvim slučajevima kakva nepravda učinila; što se pak danka tiče, tu ne bi trebalo ni malo da protivoeslovite tamošnjem opštestvu niti da se k meni za takvu stvar odnosite. Danak je obšti i svaki koji u jednoj zemlji trguje i živi mora danak da daje. Na vama je sada tekem varoški trošak naložen i to po analogiji, pak se tužite; a kako će biti, kad se ustanovi pravilni danak i to po imućstvu svakom ili ti na čilde kao što je i po drugim carstvima? Ja vas izveštavam da će taj red poreza skoro i na vas i na proče trgovce vaspostaviti i ako kom nepovoljna bude ova uredba slobodno neka odlazi odatle u drugo carstvo kuda misli da će biti slobodan od toga danka; ovde bez danka niko ne može živeti«.

Opet i pored svega toga, što se Knez zalagao za pravedno oporezovanje svih privrednika, Jevreji su stalno smatrali da su im nametnute nesrazmerno velike obaveze i zato nisu prestajali obraćati se Knezu Milošu, tražeći njegovu zaštitu.

Takova jedna predstavka, od 16. juna 1.833. koju su beogradski Jevreji uputili Knezu imade sledeću sadržinu:

»U leto 1.831. imali smo čest preklinjati se pred Vašu Svetlost za uzrok danak i Vaša Svetlost preporučio nas da ne bi nam nepravdu učinili i dali smo prviput 1800 groša, a drugi put odma su nam više uzeli i tako proče su nam usuvišili do najposlednji put su višili do 4.500 groša i osobito toga obligirali da pratimo narod da se čisti grad i morali smo platiti više od 600 groša; pak smo trpili medu nas da ne dosađujemo Vašoj Svetlosti. I Vaša Svetlost zna kako je naše življenje od malo čest ili kredit koje smo ga dobili so tim što se nalazimo pod Vašemu Svetlost Državine, a drugo nemademo ništa u našim rukama i sas ničim živimo i od toga dajemo sirotima i učiteljima i proče tolike troškove i to sam jedan Bog zna i naše srce kako živimo dok možemo izvaditi naš leb i kad ide sva naša trudba i mučenije badava. Sotim čekali smo Vašu

Milost dolazanije u Beogradu i da se prosimo da nam milost učinite, ali sada ne mogući više trpeti videći kako su nam dali kmetovi beogradski jednu notu sas jednu veliku sumu od novca koe ne možemo izplatiti i ošte hoće da im dajemo kuluk i patrole, i ovo ne možemo razumeti črez kakva uzrok nama sve suvišaju toliko tovar i stegost. Nego mi drugo ne možemo naći okrom da traže kraja kako da begamo od vaše zemlje. Za oto pripadamo vašoj otečeskoj milosti i prosimo da bi Vaša Svetlost nami darost učinili da nam zapovedate reznom što da platimo i da se ne mešaju na nas i pokrijete nas pod vašu milostivjejšij krila i ne raspustite nas. I ostajemo moliti se Boga dan i noć za vaše dobro, život i od vaše familije i da traje Vaša Milost višečajstvo dovek amin«.

T. R. Gjorgjević kaže za Kneza Miloša da je »bio jedan od glavnih trgovaca« svoje epohe. — »Za njegov su račun kupovali stoku i hranu mnogi posrednici po čitavoj Srbiji. To je bio uzrok te je trgovina za svakoga drugog bila ograničena i drugim propisima i naredbama, koji su opštu trgovinu ometali i sputavali, samo da bi njegova bila što uspešnija. Naredbe su ponekad bile prava nasilja i šteta ne samo za trgovce, već i za narod. Da bi ko mogao trgovati, morao je ne samo imati odobrenje Kneza Miloša i pasoš od Nahijskog Suda ili Magistrata, nego još i reskirati da se izloži svima ograničenjima i šteti, samo da Kneževa trgovina ne bude ometena. I inače je on bio za trgovinu sve i sva. On je izdavao propise za solidnu trgovinu, za zaštitu interesa prodavaca i kupaca, za slobodno trgovanje i tako dalje«.[176]

Inače za vreme Kneza Miloša, trgovina u Srbiji nije bila vezana o naročite kvalifikacije, pa je to i razlog što su počeli u trgovinu ulaziti i oni, koji su razumeli posao i oni, koji nisu mogli da se užive u taj mentalitet.

Trgovina sama po sebi i nije bila razvijena, niti je mogla da bude na nekom naročitom stepenu progresa, jer je zemlja bila malena i narod siromašan, bez većih zahteva i potreba. — **Izmena se je dobara vršila još u naturalnom obliku, a njeni su glavni akteri bili Jevreji,** koji su od seljaka kupovali poljoprivredne produkte, kožu i dlaku od stoke i divljači, a u zamenu su zato davali seljaku industrijske produkte manje vrednosti. — Ovo su vršili i preko posrednika.

Pod utecajem prekosavskih krajeva i onda u težnji, da i sami što pre dodu do jačega imovnog stanja, srpski su privrednici,

[176] Dr. Tihomir R. Đorđević: Iz Srbije kneza Miloša (Beograd 1922. strana 12).

naročito oni iz unutrašnjosti nastojali da onemoguće Jevreje kao trgovce u nadi, da će u tom slučaju taj deo trgovačkih poslova sami obavljati i odatle crpsti punu korist. — Ta je akcija uspela u toliko, što je 30. oktobra 1.846. **zabranjeno Jevrejima stanovanje u unutrašnjosti Srbije,** a također im je zabranjeno da imaju nepokretna imanja. — To je imalo za posledicu, da se svi Jevreji iz unutrašnjosti Srbije (oko 2.500) raseliše i to jedan deo u Beograd, a drugi u susedne krajeve, koji danas formiraju Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Kada se godine 1.859. Knez Miloš vratio u Srbiju, on se u Narodnoj Skupštini odlučno usprotivio tome, da se srpski Jevreji proglase bespravnima izjavljujući, da želi izjednačiti slobodu i blagostanje za sve gradane svoje zemlje, bez razlike vere i narodnosti i da će poništiti sva naredenja, koja s tim težnjama nisu u skladu. Želeo je da se zakonom zagarantuje svakom stanovniku, bez razlike vere i narodnosti, da može živeti gde hoće i da može vršiti zanat, koji hoće i trgovinu koju sam odabere.

Godine 1.824. (22. aprila) obraća se Knez Miloš beogradskim trgovcima s traženjem, da otkupe njegovu robu. — Povodom toga odgovara mu boltadijski i jevrejski esnaf, »da je espap preko jego natovaren i tridupliren nego što ovde mi s našim trgovačkim interesom prodajemo i da se ovde takav espap igda i vavjeki potrošiti ne može«. Zatim se veli »da espap nije sve kao što njegova faktura glasi«, mnogi artikli ne bi se sad mogli prodati, a neki se nigde ne mogu potrošiti. Pokorno mole knjaza da se ne ljuti što odbijaju ponudenu im robu. Oni bi za njegovu ljubav primili i deset puta veću količinu, ali su uvereni da knjaz ne želi njihovu štetu«.

Svakovrsni su poslovi, radi kojih su se srpski Jevreji obraćali Knezu Milošu Obrenoviću. — Godine 1.833. (5. juna) Jakov Bula i Simon Polak mole Kneza da im ustupi u arendu pijavice. — Godine 1.829. (22. decembra) Mojsije Lebl traži odobrenje za izvoz deset hiljada oka loja u »Cesariju« i tako dalje.

Jedan od prvih apotekara u Srbiji bio je Jevrej. — Lekar Vito Romita, koji je (27. januara 1.826.) izvršio pelcovanje (cepljenje) Kneza Mihajla Obrenovića (sina Kneza Miloša) doneo je sobom i apoteku.[177] No međutim se čini, da je prva stalna apoteka otvorena u Beogradu tek godine 1.830., dakle pred sto godina i njen je sopstvenik bio Matej Jovanović (Zemunac).[178]

---

[177] Prema pismu D. Davidovića Knezu Milošu, od 3. maja 1.823. (Drž. Arhiv, Beograd).

[178] Prema pismu Mateja Jovanovića Knezu Milošu, od 13. aprila 1.830. i od 18. septembra 1.832. (Državni Arhiv, Beograd).

Da bi se video **opseg poslova pojedinih beogradskih jevrejskih radnja** za ere Kneza Miloša, objavljujem ovde jednu predstavku Salomona Konortića, Jevreja iz Beograda (od 12. februara 1.834.), u kojoj se ovaj obraća Knezu s molbom, da mu bude blagonaklon u teškoj finasijskoj situaciji, koja ga je snašla.

Salomon je Konortić obustavio, tako se čini, plaćanja i da bi izbegao konkurs, on se obraća Knezu sledećom predstavkom:

»Prosim Vašu Svetlost da bi milostivnim i štedroljubivim otečeskijim okom pogledali i prošenije moje nasmotrili u prizreniju sadašnjeg mojeg konečnog padenija, ako ne bi Vaša Svetlost k meni blagonaklona i rukopomoć bila. Črez štastija mojeg koje mi se dogodilo pre 26 dana, putujući od Zemuna do Indije i nestane mojeg bureta s novcima u kojem je bilo 17.200 for. srebra, tako ja utrefim se onda u Beču, kada se ovo štastije moje dogodilo, čujući to kreditori moji pak mene prizovu i kažu: mi zahtevamo siguraciju od tebe. Tako ja pokažem račun njima od celog mog stanja i primanja, tako videći kreditori moji da od trgovaca beogradski imadem primati i da se mogu oni naplatiti, tako oni onda zahtevadu od mene da ja njima dam police da od sviju trgovaca beogradski da se oni mogu naplatiti, tako ja onda budem prinuždan, budući da sam se trefio u njiovom mestu, a u tudem carstvu i nužda me primoravala i tako dam od strane moje police na trgovaca beogradski, i tako nezadržano odma iz Beča podem svome otečestvu da bi mogao pre dospeti u Beograd no što bi police prispele. Tako jedan dan pre u Beograd police dospele no što ću ja doći, i trgovci se na police podpišu, a imade nekoliko police što se nisu hteli ovdašnji trgovci podpisati, a osobeno, Milostivjejši Gospodar, imadem ja kojekome i ovdašnjim ljudima davati«. Moli i preklinje Kneza da naredi trgovcima potpisnicima menica »da ne priznadu drugome plaćati po meni, a ja se obećavam pred Svetlosti Vaše da ću iste police s podpisom postavit ovde i svakom predat natrag, pak onda svakom razložit po dugu i svima ravno isplaćivat. K tome mogu za prekratkog vremena svima se odužit i u čast svoj ostat i padanija svog sačuvat«.

U toj predstavci od 12. februara 1.834. Konortić dostavlja Knezu spisak svojih poverioca i svojih dužnika. — Poverioci su sledeći:

	Forinti
Leon Adut, Beč	2.000
Sabetaj Semo, Beč	8.000
Isak Iliša Koen, Beč	9.000
Ašer Samuel, Beč	5.000
Jakob Eškenazi, Beč	4.500
Koka Jakov Elias, Beč	7.000
Isak Avram, Beč	6.000
Jakov Semo, Beč	3.500
Aron de Majo, Beč	5.500
Lazar Menahem Koen, Beč	1.800
Isak Kamondo, Carigrad	25.000
R. S. A. Srna, Carigrad	3.600
Hiskija Karmon, Carigrad	6.000
Frateli Treves, Venecija	3.800
»U Lipiski od prilike««	12.000

Pre svega upada u oči, da su svi poverioci iz inostranstva i svi su Jevreji. — Više od polovine Konortićevoga duga odnosi se na Beč i više od trećine na Carigrad. — Po tome se raspodeljenju može da dobije informativna slika o utecaju Beča i Carigrada na beogradsku trgovinu onoga vremena.

Dužnici Konortićeve radnje bili su — prema njegovim zabeleškama sledeći:

	Forinti	Forinti
Mojses Elias	3.600	—
Đura Glavnić	8.000	4.000
Mojses Iliša Koen	6.000	4.000
Cvetko Karastefaca	7.000	6.000
Kosta Saraf	7.000	6.000
Janićije Mijović	6.500	4.200
Milutin Radovanović	6.000	6.000
Hajim Bahar Avram	10.000	5.000
Isak Samuil Koen	10.000	—
Mojses Bahar Avram	7.000	4.000
Mojses Benjamin Amar	3.000	—
Mihajlo Pavlović	650	—
Dimitrije Lazarević	1.300	—
Salamon David d' Majo	2.400	—
Hajim Bahar Modrehaj	22.000	110.850

Među dužnicima zastupani su — kao što se vidi — u glavnom beogradski Jevreji i onda nekoliko srpskih trgovaca.

Ipak se konkurs nije dao izbeći i Konortić nakon dve i po godine, uspeva da se izravna sa svima poveriocima sa 49.5% izuzetno jednoga (18.000 forinti srebra) i moli Kneza da mu izda uverenje da taj preostao dug ne može da se protestuje, kako bi (nakon što je od te opasnosti zaštićen) mogao da otpočne nov posao. — Knez Miloš mu izlazi u susret i pod datumom od 30. juna 1.836. izdaje »Objavljenije« sledeće sadržine:

»Budući da je pokazatelj prižjatatelj ovog žitelja i trgovca beogradskog Salamona Konortića sve imanije pod kridu maglu podpalo i budući da su se kreditori i agovi iz kride magle guremili već naplatili, to se računi tij u kridu maglu njegovu ulazeći za sasvim svršene i okončane izdalo; a ovim objavljuje se svakomu znati nadleži da je dana svoboda Salamonu Konortiću trgovcu svoju na novo započeti i u ovoj niko nikakva prepjastvija da mu nečini«.

Pod jesen se godine 1.839. obratila beogradska jevrejska opština (Obštestvo Jevrejsko u Beogradu) s molbom, da se Jevrejima odobri, da mogu svoje radnje držati otvorene i nedeljom.

Povodom toga piše Namesništvo 8. novembra 1.839. »Popečitelstvu Vnutrenih Dela: Namesničestvo, uzevši predmet ovaj u razsuždenije, sa soglasijem Soveta rešila je da se prosba Jevreja ne uvaži, iz uzroka što, dok bi danim im dozvolenijem prazdnovanje nedelje i prazdnika i povredili uredbu u tom smotrenju izdanu, kojom se obdržavanje onih preporučuje. Olakšica druga pak ne može da im se učini zbog toga što je pravitelstvo naše izdajući rečenu uredbu imalo i njih u vidu, opredelivši vtornik za pazarni dan naročito njih radi. — Soobštavajući dakle rešenje ovo Popečitelstvu Vnutrenih Dela, Namestničestvo preporučuje mu da ono o tom rečeno obštestvo izvesti«.

Krajem godine 1.845. bilo je u Beogradu 363 jevrejske porodice s 1.087 Jevreja, od kojih je 120 porodica stanovalo u sopstvenim kućama. — Interesantno je pri tome, da je broj žena bio znatno veći od broja muškaraca; na sedamnaest ženskih članova porodice, dolazilo je deset muških, tako, da je bilo svega 677 žena i 410 muškaraca.

U pogledu privrednih zanimanja beogradski su Jevreji bili u to vreme ovako razvrstani:

Sitničari	47	Torbari	5
Kožari	30	Špekulanti	5
Boltadžije	29	Iglari	4
Sarafi	8	Terzije	4
Tenečedžije	6	Krojači	3

Krpači	3	Prekupci	69
Samsari	3	Duvandžije	17
Trgovci brašna	2	Apotekari	1
Telali	102	Kazasi	36
Mlekari	28	Mehandžije	5
Jogutdžije	18	Alvadžije	17
Tipografi	6	Gabelj	3
Trgovci	216	Nadničari	81

Interesantno je, da ista statistika pored gornjih privrednih zanimanja evidentira broj »skitinica« s 86, broj prosjaka s 27, broj osoba bez zanimanja s 67! Ova je konstatacija veoma karakteristična ako se uzme u ocenu progres u oblasti materijalne kulture, kod beogradskih Jevreja za poslednjih pedeset godina (od tada pa do danas).

»Odnosi između Srba i Jevreja« — prema rečima T. R. Đorđevića — »nisu bili osobito srdačni. Živeći večito u tuđim zemljama i među tuđincima, Jevreji su bili prekaljeni u borbi za održanje i za gomilanje bogastva. Umešni, elastični, kad je potrebno servilni, a kad god je moguće drski, oni su se, i ako malobrojni, isticali i osećali. Dok su bili pod Turcima bili su uz vlast, pod Srbima brzo su umeli dobiti naklonost Kneza Miloša. Međusobno dobro organizovani i složni, njima nikad nije išlo rđavo. Vredni, štedljivi, sebični, gramžljivi i zadovoljni s minimalnom dobiti, oni su bili jaki konkurenti srpskim trgovcima i zanatlijama. Zbog toga se ovi često žale na Jevreje. 25. juna 1.836., No. 2.442. uputio je Knez Miloš Sovetu »dva originalna predstavlenija« Ispravničestva Beogradskog, od kojih u jednome boltadžijski esnaf u Beogradu traži »da jevrejskih dućana preko deset ne bude više u Beogradu«.[179]

Knez Miloš nije imao prema Jevrejima nikakvih predrasuda, već im je od početka poklanjao istu pažnju kao i Srbima. Haim Davičo, ako mu nije bio više, a ono mu nije bio ništa manje simpatičan od srpskih trgovaca. 11. augusta 1.822. piše Knez Miloš Vulu Grigorijeviću u Poreč »za Avrama Čivutina, kojemu su 3.000 groša pokradeni, da učini stegu Vlasima onim, ne bi li kako ovaj siromah svoje dobio«.[180] Kad je 1.823. godine poharan dućan jednoga Jevreja u Smederevu i odneto mu na 2.500 groša, on je naredio Petru Vulićeviću »da naplati Čifutinu polovinu štete od onih, koji su bili prvi povod da se ukine čuvanje dućana noću, a polovinu neka

[179] M. Petrović I. 356.
[180] Državni Arhiv, Državni Savet 1.836.

štetuje sam Čifutin, što nije čuvao svoj dućan«.[181] — Kad je 1.824. godine poharan neki Jevrej u Jagodini, on je naredio knezovima Jagodinskog Suda, »da se postaraju koliko je vozmožno« da se krivci uhvate.[182] — 11. aprila iste godine naredio je[183] Jagodinskom Sudu »da Mitra Rabadžiju iz Trešnjevice Nahije Jagodinske, ubicu jednoga Čifutina, na Mramorcu Nahije Smederevske, u Jovac nahije Čuprijske obesi« i da ga ne skine odmah s vešala.[184]

IV.

Uopšte se čini, da su **Jevreji u krijomčarenju** u osamnaestom i devetnaestom veku imali jedan od glavnih vrela prihoda, bar ovde, u našim krajevima. — Zna se na primer, da pošto je Napoleon proglasio trgovačku blokadu Engleske (21. novembra 1.806.), da je turski pamuk (pošto se tada nalazila Srbija u ratu s Portom) išao kroz Bosnu, ali ne samo turski, nego i engleski pamuk i u Sarajevu su bili glavni depoziti i jednoga i drugoga.

Ali nisu bili jedini Jevreji,, koji su imali učešća pri tom krijomčarenju. — Bilo je tu i našega sveta, koji je uvek imao ponešto smisla da zaradi onde, gde je ceh plaćao neko treći...

Bosanski su Jevreji nabavljali robu u glavnom u Veneciji, koja je otuda dolazila u Sarajevo preko Dubrovnika i Splita. — Jedan manji deo, naročito oni Jevreji koji su stanovali uz bosansko-srpsku granicu, podmirivali su svoje trgovačke potrebe u Beogradu. — Pri tome je vodio put preko Vlasenice i Zvornika, pa onda brodom po Drini i Savi do Zemuna i Beograda.

Kako su poslovi sarajevskih Jevreja u Veneciji bili odlično razvijeni i kvantumi robe koja je tamo kupovana impozantni, to su Sarajlije postavile u Veneciji svoga naročitog agenta-komisijonara, koji je za njih robu kupovao i starao se oko transporta do Dubrovnika ili Splita.

Do godine 1.773. plaćali su **sarajevski Jevreji** Mletačkoj Republici četiri odsto od vrednosti sve robe koju su u Veneciji kupovali na ime poreza, a posle te godine, pretvoren je taj namet u paušalnu godišnju kvotu (taksu) od tristotine venecijanskih lira,

---

[181] Državni Arhiv, K. K. Nah. Smederevska 1.823.; Delovodni Protokol od 10. februara 1.823. No. 196.

[182] Državni Arhiv, K. K. Delovodni Protokol od 19. februara i 24. aprila 1824.

[183] Državni Arhiv, K. K. Delovodni Protokol od 11. aprila 1.824. No. 608.

[184] Dr. Tihomir R. Đorđević: Iz Srbije kneza Miloša (Beograd 1.924. strana 161.)

koje su sarajevski Jevreji, preko svoga komisionara-agenta, plaćali unapred svake godine u blagajnu Mletačke Republike. — Taj je godišnji namet rasporeden onda na svu robu, koja je uvezena u Sarajevo iz Venecije i na taj je način izvršeno oporezovanje konzumenata.

U glavnom je iz Venecije dolazilo sledeće: sukno, svila, platno, kafa, šećer, tutkalo, gvožde, olovo, porcelan, staklena roba kemikalije, medikamenti i slično, a izvažana je u Veneciju najviše sirova koža i vosak.

Akt o tome od 10. aprila 1.773. sačuvan je u Sarajevu (na hebrejskom) i imade sledeću sadržinu:

»U vezi našega ranijeg sporazuma, odobrenog od našeg verskog predstavnika (rabina), po kome smo obvezani da plaćamo četiri od sto od celokupnoga našeg trgovačkog prometa sa Venecijom, radi naplate troškova, a uvaživiši izraženu želju protustranke u Veneciji, koja traži da se plaća paušalna taksa za trgovački promet (umesto dosadanje procentualne takse), rešili smo, da u buduće plaćamo paušalno tristotine venecijanskih lira godišnje.

»Radi naplate (ubiranja) ovih tristotine lira mi potpisani smo rešili, da se u buduće za svaki tovar robe koja se izvozi u Veneciju, ako je to vosak, koža od stoke ili zečeva, naplaćuju dve pare, a za svu ostalu robu jedna para od tovara; za robu, koja se uvozi iz Venecije, naplaćivaće se od svakih deset para džumruka po jedna para, od svakog groša po četiri pare, a od svakog cekina po deset para.

»Svake godine odrediće se kockom dva trgovca, koji će tačno i savesno naplaćivati ovu taksu i niko nesme da se uzdrži od plaćanja. — Ova dva trgovca imadu dužnost, da ubranu taksu (i ako nije potpuna) svake godine u aprilu šalju firmi M. Papo & Levi u Veneciji, koja za nas garantuje, odnosno onome, ko docnije tu sumu bude za nas garantovao. — Sarajevo, na treći dan Pashe godine 5.533.«[185]

Jevreji su od davnine trgovali sa zlatom, zlatnim novcem i predmetima i nakitima od zlata. — Oni su (Čivuti iz Vidina«) bili jedin kupci zlata, koje su srpski seljac iz Peka, Timoka i Bezdanice dobivali sredstvom ispiranja. — Interesantno je pri tome, kako su jevrejski trgovci naplaćivali to zlato: trideset do tridesetisedam groša su plaćali oni seljacima za zlatnu jedinicu (kvantum) koja

[185] Potpisan je glavni rabin i šesnaest opštinara iz Sarajeva.

je odgovarala jednom dukatu! Takoder su uz bagatelnu cenu Jevreji kupovali i olovo, koje je vaćeno u podrinjskom bazenu.[186]

U trgovini sa stokom, Jevreji su imali velik udeo.[187] Glavni izvoz iz jugoslovenskih zemalja išao je preko njih i to u dva pravca, jednom za Peštu i Beč, a drugi puta za Veneciju.

Uopšte stoka je bila jedan od glavnih predmeta trgovine. — Pred stotinu godina, izvažano je iz Srbije samih svinja do 225.000 komada godišnje gde su ih Jevreji (»austrijski trgovci«) kupovali par za sedamdeset i osamdeset groša. — Krave, volove i junce, kupovali su opet bosanski Jevreji radi izvoza za Dubrovnik i otuda dalje za Veneciju. — Tako u jednom pismu (od 20. februara 1.822.) piše Jevrem Obrenović Knezu Milošu: »Ovde (u Šapcu) Bosanci najviše junce traže, koje oni, po svom običaju, nekoliko godina za delo (rad) upotrebljavaju, a po tom urane ih i prodaju u Veneciju. Zato skuplje plate junca, nego najdebljeg matorog vola. Ovde su preko dvesta groša par plaćeni«.[188]

Za jevrejsku trgovinu u Srbiji pedesetih godina (prošlog veka) kaže I. Šlang, da **trgovina Jevreja** onoga doba nije ni iz daleka bila slična trgovini — izvozu i uvozu na veliko iz šesnaestoga i sedamnaestoga veka. Ona se sada u malenoj i zavisnoj Državi ograničila na sitničarstvo i torbarenje po manjim mestima, gde su Jevreji kupovali od seljaka njegove proizvode, kao med, jaja, dlaku, perje, kože od sitne stoke i divljači i tome slično. U zamenu za ovakvu robu davali su torbari: igle, konac, dugmad, marame, trake i t. d.[189]

Pod otomanskim je režimom privredni život u Bosni i Hercegovini bio primitivan. — Industrije u onom smislu, kako to danas podrazumevamo nije bilo. Komunikacija nikakvh, sem volovskih kola. Nešto zanata i trgovine. Kreditnih ustanova uopšte nije bilo.

Na privredni život nepovoljno je dejstvovalo stalno haotično stanje u ovim pokrajinama i večiti nemiri, koji su se ponavljali, bez malo svakih nekoliko meseci. I onda da bi se ocenilo tadanje stanje privrede, a napose trgovine pod otomanskim režimom potrebno je, da čitalac predstavi sebi stanje u kome se nalazio glavni potrošač, a to je seljak. Seljak je živeo u zavisnosti od aga i begova kao kmet i njegove su potrebe bile minimalne, upravo

---

[186] Vidi: Barona Ž. A. B. Herdera: Rudarski put po Serbiji 1.835. Beograd 1.845 (strana 5—41).

[187] Spomenik 17. (strana 35); Spomenik 24. (strana 25).

[188] Prema pismu Jevrema Obrenovića iz Šapca od 20. februara 1.822. (Državni Arhiv, Beograd).

[189] Ignjat Šlang: Jevreji u Beogradu (Beograd 1.925. strana 80).

ispod minimuma! Sve što je trebao sam je izradivao i snabdeo se kako je znao i mogao. Oranica ga prehranjivala, seoske zanatlije vršili bi mu najprešnije odevne potrebe, a to se onda i nije obnavljalo tako često.

Begovi i imućniji gradani nisu se po načinu života u veliko razlikovali od seljaka. Kod njih se bogatstvo sastojalo u tome, ko ima veće i punije hambare, ko ima više konja i lepog oružja. Kuće su im bile lepše gradene, novčana imovina čuvana je u zlatu, ali inače nekih drugih, kulturnih prohteva ni većih potreba nije osećala ni ova klasa bogatoga sveta.

Sarajevski su Jevreji uspeli da organizuju trgovinu velikih razmera. I to ne samo lokalnu trgovinu (za Bosnu i Hercegovinu) već prvenstveno tranzit, koji je išao od Istoka na Zapad.

Iz Sarajeva je ta roba upućivana u Dubrovnik i Split, a odavde preko Jadrana u Veneciju, koja je snabdevala ostalu Evropu.

Interesantan je u tom pogledu jedan izvještaj splitskoga kneza Cezara Dolfina (od 22. aprila 1611.), koji obaveštava Mletački Senat, da se u Sarajevu sakuplja roba »iz Perzije, Armenije, Sirije, Kaira, Aleksandrije, Angore, Carigrada, Sofije, Soluna i bližih mesta«. Obzirom na tu činjenicu Dolfin predlaže Senatu, da se u Sarajevu postavi Konzul, čija bi dužnost bila, da trgovački promet iz Sarajeva upućuje u Split (umesto u Dubrovnik).

Za ovaj je transbalkanski tranzit od interesa konstatacija pomenutoga Dolfina, koji kaže da sofijski trgovci upućuju vodiče karavana na Dubrovnik, a on misli, da bi umesto toga trebalo dejstvovati na »korespondente« u Skoplju, da oni usmere karavane na Sarajevo, a konzul bi onda trebao da ih uputi neposredno za Split.[190]

No i pored toga modernih trgovačkih kuća u Bosni i Hercegovini pre okupacije nije bilo. Tek okupacijom i ulaženjem vojske u ove krajeve izazvane su veće potrebe, a novi dogodaji imali su odlučan utecaj na promene običaja i načina života. Robe je u zemlji bilo veoma malo, a potreba je rasla dnevno, tako, da su cene pojedinih predmeta dosegle basnoslovnu visinu, kao u doba neke krajnje novčane inflacije.

Čim su austro-ugarske trupe okupirale Bosnu i Hercegovinu došlo je i u ekonomskom životu zemlje do radikalnih promena. Dok je pre toga trgovina gravitirala na Carigrad i na Dubrovnik, sada se iz osnova menja i glavna arterija udara na Trst i Beč.

[190] Relazione del N. H. Cezare Dolfin, ritornato di Conte et Capitanio da Spalato (od 22. aprila 1611. Venecija, Fa 72).

Razume se, da ovaj prekid nije mogao od jednom da se izvrši, jer su naročito bogati Muslimani mnoge stvari pogotovo luksusne, nabavljali u Carigradu i onda je carigradska roba i po svojoj spoljašnosti i izradi bolje odgovarala njihovom ukusu nego roba italijanska, austrijska ili nemačka.

Jedan od uslova za razvijanje i progres trgovine to je dobar saobraćaj. Bosna nije imala železnica, a pod otomanskim režimom bili su i putevi te jedine komunikacije, u očajnom stanju. Novi režim koji je došao s okupacijom postarao se, da dovede u red bar glavne puteve u zemlji i da tako na taj način poveže trgovačka mesta međusobno. Posle je uvedena telegrafska mreža preko cele zemlje, organizovano sudstvo, koje je naročito brzo postupalo u predmetima trgovačke i menične prirode, pa je sve to dejstvovalo da se trgovina počela sve jače da razvija i sve bolje organizuje.[191] Još 1880. god. nema u zemlji velikih izvoznih kuća, pravih trgovaca ima svega nekoliko. Ono su ostalo špekulanti, koji rade s preteranom zaradom, u glavnome s kolonijalnom robom i poljoprivrednim produktima. Ovi su radili neposredno s potrošačima.

Glavna zapreka bržem razvoju trgovačkih poslova i trgovine bila je pored nepostojanja brzih komunikacija naročito u nemanju potrebnoga kapitala. U celoj zemlji nije bilo ni jedne jedine kreditne ustanove. Sve se plaćalo s gotovim novcem, a ko je pozajmljivao novac naplaćivao je pri tome basnoslovne interese.[192]

Bosanski su Jevreji umeli da nešto iskoriste ovu državnopravnu promenu u Bosni i Hercegovini i blagodareći svojim vezama s centrima Podunavske Monarhije: Bečom i Peštom, Jevreji su uspeli da u ovim krajevima ubrzo postanu važan faktor, naročito važan u oblasti ekonomske akcije.

Pored toga su sarajevski Jevreji imali lep ugled u trgovačkom svetu i odlične veze i sa svojim sunarodnjacima u Srbiji, u Solunu i u velikim jadranskim i sredozemnim lukama. Dubrovčani su često preduzimali spletke protiv bosanskih i hercegovačkih Jevreja, jer su im ovi svojom dovitljivošću pokvarili mnogu spekulaciju i trgovinu.

---

[191] Kirchmayer piše: Zumeist benöthigt der hiesige Kaufmannsstand Geld und Kredit; denn Wechsel sind hierzulande zwar auch üblich, allein es wird zumeist alles baar gezahlt, und da keine Kreditinstitute bestehen, so ist Geld nur zu sehr hohen Zinsen (gewöhnlich 20 Percent) zu bekommen. (Franz Kirchmayer: Bosnien-Hercegovina, Triest 1.882. strana 22.).

[192] Vidi: Lj. St. Kosier: Bosna i Hercegovina (Beograd 1.927. strana 109.)

U prvoj polovini osamnaestoga veka, važili su sledeći jevrejski trgovci u Sarajevu kao imućni: Atias, Auvi, Altarac, Alavo, Almuli, Abinun, Alkalaj, Danon, Ešķenazi, Finci, Fero, Franko, Fajon, Farhy, Gaon, Gabaj, Gurmisan, Chay, Chavijo, Chajon, Katan, Kuriel, Krispi, Kohen, Musafia, Montilja, Madoro, de Mantova, Mandolio, Nakas, Nones, Pinto, Pardo, Perec, Papo, Zevi, Alkozer, Alperin, Ašer, Baruh, Burla, Benveniste, Eljasaf, Gatenjo, Israel, Kazes, Kupin, Levy, Maestro, Misrahy, Molho, Magreso, Navon, Navaro, Osmo, Pesah, Penso, Rikec, Romano, Ruso, Sason, Salom, Sonino, Sorožan, Sefaradi, Tolentino i drugi.

Čim je prekinuta državno-pravna veza s Carigradom, trgovina je počela da traži nove veze, prema novo stvorenoj državno-političkoj situaciji i Jevreji su postali naročito aktivni.

Na taj način stvorene su dve glavne linije u trgovini s inostranstvom i to prva na sever prema hrvatskoj granici s gravitacijom Beču, Pešti i ostalim austro-ugarskim tržištima i druga na Jadransko More i odavde preko Trsta opet na unutrašnjost. Tim pravcem kretao se glavni deo izvoza i uvoza iz Bosne i Hercegovine. U pravcu severne granice, trgovački saobraćaj kretao se putem od Sarajeva preko Travnika dolinom Bosne za Slavonski Brod, druga je varijanta išla preko Brčke u Posavinu i dolinu Spreče, dok je treća varijanta ulazila u zemlju u Bosanskom Novom i odavde preko Banja Luke i Travnika kretala za Sarajevo. Najvažnija od ove tri bila je prva, koju je posle zamenila i glavna železnička arterija od Bosanskog Broda ka Sarajevu. Što se tiče veze s Jadranskim Morem, to je najvažniji put Sarajevo—Konjic—Mostar—Metković. Pored ove postojale su još tri veze: od Sarajeva preko Travnika i Livna za Split, onda put Bihać—Senj preko Hrvatske, dalje Trebinje—Dubrovnik i najzad Ljubinje—Vrgorac—Makarska.

S razvojem trgovine naročito su se razvili nedeljni sajmovi u većim mestima, tako naročito u Sarajevu, Visokom, Fojnici, Foči, Mostaru, Nevesinju, Bihaću i Bosanskoj Krupi, Travniku, Livnu, Banja Luci, Kostajnici, Priedoru, Tuzli, Brčkom, Zvorniku, Bjelini i t. d.[192]

U prvo je vreme posle okupacije bio najjači promet u pravcu prema Dubrovniku, ali je ta veza postepeno gubila od značenja, naročito od kako je uveden železnički saobraćaj iz Sarajeva za severnu granicu i otuda na dobro organizovana austro-ugarska tržišta.

Tu su došli do naročitoga izražaja **bečki i peštanski Jevreji.**

[192] Vidi: Lj. St. Kosier: Bosna i Hercegovina (Beograd 1.927. str. 109).

V.

Kao **liferanti za vojsku,** Jevreji su radili s mnogo uspeha u celom svetu. Nemajući izgradjen nacionalni osećaj dešavalo se, da rodjaci i članovi istih porodica snabdevaju hranom vojsku dvaju različitih (protivničkih) fronti...

Historija je zabeležila još u sedamnaestom veku Ant. F. Carvajala (zvanog »the great Jew«), koji je bio najveći vojni dobavljač za vreme Commonwealth-a. Posle njega, u ratovima Viljema III. javlja se »the great contractor« Jevrej Sir Kolomon Medina (prozvan »the Jew Medina«), koji je za svoje zasluge kao vojni liferant dobio i plemstvo i bio prvi nekršteni jevrejski plemić (baron) u Engleskoj.

U Francuskoj su zapaženi Jevreji u državnim liferacijama još u osamnaestom veku, za vreme Luja XIV. i njegov je glavni vojni liferant bio Jevrej Jakob Worms.

U Nemačkoj susrećemo Jevreje kao vojne liferante još u šesnaestom veku, od kojih se naročito istakoše: Isak Meyer i Josef Rosheim; u sedamnaestom veku zapažen je češki Jevrej Lazarus. Posle toga susrećemo Samuela Juliusa kao carskoga i kraljevskog liferanta konja za vreme Kurfürsta Friedricha Augusta von Sachsen i porodicu Model — u sedamnaestom i osamnaestom veku — dvorske i ratne liferante u Kneževini Ansbach.

Lepo karakterizuje Jevreje iz tog vremena H. W. Moscherosch, kad kaže »Dannenhero sind alle Commissarii Juden, und alle Juden sind Commissarii«...

Kao liferanti za vojsku, Jevreji nisu bili uvek solidni, ali imade mnogo slučajeva, da je njihov rad naišao na puno priznanje od strane vladara i država u čijoj su službi stajali. Tako sam već pomenuo da je Jevrej Solomon Medina dobio od engleskoga kralja baronat za zasluge pri vojnim liferacijama. Nemački maršal Moritz von Sachsen, rekao je posle bitke kod Fontenoy-a »da njegove armije nisu bile nikada bolje opskrbljene hranom nego kad se obratio na Jevreje«. Također je i francuski Jevrej Cerf Beer, koji je bio vojni liferant za vreme poslednjeg Luja, stekao priznanje francuskoga Imperatora, što se lepo vidi iz patentnoga akta o njegovoj naturalizaciji, gde se kaže »da mu je poslednji rat kao i glad, koji se osetio u Alsasu godine 1.770 i 1.771. dao prilike, da da dokaze hrabrosti i njim se je oduševio za našu službu, a s tim i za ovu državu«.

König kaže, da se veliki Kurfürst uspešno koristio u svojim poslovima s Jevrejima (Leimann Gompertz i Salomon Elias) — »s velikom koristi pri svojim ratnim operacijama, jer su oni imali

posla s mnogim liferovanjem streliva, oružja, praha, odeće i t. d., za potrebe armija«.

Takoder su i u Austriji prvi Jevreji, koji su za vreme cara Leopolda — posle proterivanja od godine 1.670. — smeli ponovno da se vrate i u Beču stalno nastane, bili mahom vojni liferanti: Mayer Herschel, Wertheimer, Oppenheimer i drugi.

I ne samo u zapadnoj i srednjoj Evropi i u Americi, nego su i kod nas na Balkanu, Jevreji kao liferanti za vojsku i pri državnim liferacijama uopšte imali jako učestvovanje. Naročito u Turskoj i u Rumuniji, pa u Grčkoj, oni su vodili glavnu reč.

Za balkanskih ratova, oni su bili glavni liferanti u Turskoj, Grčkoj i Rumuniji.

Najpoznatiji nemački »dvorski« Jevrej bio je Josif Sis Openhaimer (Joseph Süss Oppenheimer) prozvan kratko Jevrej Sis (»Jud Süss« i »Hoffaktor Karl Alexanders von Würtemberg«). Curt Elwenspoek kaže za njega »kao gospodarski i finasijski političar bio je Süss bez sumnje za jedno, a možda i za dva stoleća ispred svoga vremena. On je već tada došao do spoznaje, da je ključ prave moći u okupljanju narodnoga imetka, koji je onda bio raspršen i s kojim se je zlo postupalo.[193]

Sis je korumpirao carskoga administratora Srbije, princa Aleksandra Wirtenberškog.

Takoder se i za vreme svetskoga rata 1.914.—1.918. **glavne liferacije za vojsku i državne potrebe u Austro-Ugarskoj nalaze u rukama Jevreja,** bilo neposredno, bilo posredstvom raznih lica i ustanova, onde, gde se neposredna dobava nije mogla da postigne. Tako je bilo i u Americi, u Engleskoj, Francuskoj i Rusiji. U Austro-Ugarskoj Monarhiji ne samo da su bile vojne dobave u rukama Jevreja, već su sve važnije grane trgovine bile podložene njihovom utecaju.

Svi se još sećaju slučaja s madarskim Jevrejem Manfredom Weissom, koji je kao dokaz priznanja za svoje zasluge pri vojnim dobavama dobio baronat i bio imenovan za člana madarske Velikaške (Gospodske) Kuće (Gornjeg Doma) i — ako se dobro sećam — bio je prvi jevrejski privrednik, koji je ušao u taj reprezantativni dom madarske aristokracije. Vodiči, koji su strancima prikazivali i objašnjavali razne znamenitosti u prekrasnoj monumentajnoj palati madarskoga parlamenta (u kome je smeštena i go-

[193] Curt Elwenspoek: Jud Süss Oppenheimer, Der grosse Finanzier und galante Abenteuer des 18 Jahrhunderts (Stuttgart 1.926. strana 35.) — Elwenspoek daje o Süssu još ovu karakteristiku: Rein finanzpolitisch gesehen ist die Art, wie Oppeiheimer immer wieder und wieder neue Geldquellen zu schaffen wuste, schlechterdings genial.

spodska kuća), pokazivali su — pri jednom prolazu — na krajnju fotelju iznad koje se moglo čitati »Weiss Manfred«...

I u jugoslovenskim je krajevima bivše Austro-Ugarske Monarhije bio jedan od glavnih liferanata za austro-ugarsku vojsku — hrvatski Jevrej (Makso Hafner), koji je na tom poslu takodjer zaradio znatne sume novaca tako, da je još za vreme svetskoga rata mogao da kupi i da se useli u jednu od najlepših palata stare hrvatske aristokracije, na zagrebačkom Zrinjevcu...

VI.

Takoder i **u organizaciji duvanske trgovine,** Jevreji su pokazali lepe rezultate.

Kada je 1.880. godine (1. septembra) austrijska vlada obustavila slobodnu proizvodnju i prodaju duvana na teritoriju Bosne i Hercegovine (uzevši taj posao u svoje ruke), predala je celokupnu duvansku trgovinu u ruke Jevreja i to prvo Mađarskoj Opštoj Kreditnoj Banci a posle Wiener Bank Vereinu, preko Zemaljske Banke u Sarajevu. Organizaciju duvanske trgovine u Bosni i Hercegovini, Bosanska je Vlada poverila Madžarskoj Opštoj Kreditnoj Banci, (od 1.880. do 1.884.), posle bečkoj Union Banci, odnosno njenom privilegovanom sarajevskom odelenju (1.884.—1.898.), a od 1.898. na dalje Zemaljskoj Banci za Bosnu i Hercegovinu. — Zemaljska je Banka vršila taj posao sve do sloma Austrijskoga Imperija. — Posle je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca organizovala taj posao na drugoj bazi, a Zemaljska Banka zakupila je pravo prodaje duvana na veliko u svima srezovima Bosne i Hercegovine.

Duvanska trgovina Bosne i Hercegovine od 1.894. do balkanskih ratova kretala se ovako:

God.	Vrednost izvoza	God.	Vrednost izvoza
1.894.	Din u zl. 7,723.877	1.909.	Din u zl. 13,647.748
1.901.	» » » 8,635.088	1.911.	» » » 15,665.221
1.905.	» » » 10,527.893	1.912.	» « » 17,303.282

Bosansko-hercegovačke fabrike duvana producirale su duvan i duvanske fabrikate za potrebe zemlje i onda za izvoz. — Za unutrašnju potrebu fabricirane su cigarete, rezani duvan za savijanje i za čibuk, dok je duvan za lulu, burmut i cigare uvažan iz austro-ugarskih duvanskih fabrika.

Godine 1.880. učinjen je prvi pokušaj, da se bosansko-hercegovački duvan i njegovi produkti plasiraju u inostranstvu. — Otada se trgovina u tome pravcu stalno razvija. — Da se je to postiglo, zasluga je Jevreja, koji su posredstvom svojih veza u

inostranstvu uspeli organizovati izvoz bosanskih duvana na međunarodnom tržištu.

Izvažane su najviše duvanske sirovine, a manje gotovi fabrikati. — Od sirovina glavni izvoz kretao se za Egipat, pa je tako na primer godine 1.911. od celokupnoga izvoza koji je u sirovinama iznosio 16.000 metarskih centi u vrednosti od 3½ milijona kruna u zlatu, izvezeno 11.382 metarske cente za Egipat u vrednosti od preko 2½ milijona kruna. — Pored Egipta izvažane su duvanske sirovine u Austriju i Madarsku i onda nešto malo u Nemačku, gde su ih opet tamošnje fabrike preradivale u razne fabrikate. Duvanski fabrikati izvažavani su iz Bosne i Hercegovine tek u manjoj meri. — Od aneksije pa do svetskoga rata duvan za pušenje izvažan je u malim kvantumima za Dansku, Švedsku i Švajcarsku, dok su cigarete plasirane u većima kvantitetima naročito u Danskoj i Švedskoj, a odlazile su veće partije čak u nizozemske kolonije u Indiji. Izvoz bi se moguće razvio i u većoj meri, da nisu bili i suviše veliki transportni troškovi, carina i najzad dominantna konkurencija stranih producenata, koji su naročito u pogledu spoljne opreme bili daleko ispred bosanskih i hercegovačkih fabrikata.[194]

VII.

I u Hrvatskoj su i Slavoniji Jevreji imali značajnu ulogu u trgovini još sredinom prošloga veka. To naročito važi za izvoznu i uvoznu trgovinu. — Više od **dve trećine celokupnoga uvoza dolazilo je od jevrejskih firmi;** tako šećer iz Češke, Mađarske i Trsta; kava i petrolej iz Trsta, Rijeke, Londona i Bremena, a ostala kolonijalna roba (pirinač, ulje, riba i južno voće) u glavnom iz Trsta, a posle s Rijeke.

Galanterijsku i nürnberšku robu liferovali su jevrejski trgovci iz Austrije, Nemačke, Francuske i Engleske, bižuteriju iz Češke i Francuske; konfekciju iz Beča i Pešte; parfumeriju iz Beča i Pariza; manufakturnu robu iz Beča, Pešte, Praga, Lotza, Sternberga, Königsberga, Römerstadta i Mülhausena; vunenu robu iz Bielitza, Brna, Beča i Reichenberga; modne predmete iz Reichenberga, Böhmisch-Eicha, Ascha, Glachau i tako dalje.

Također i **slavonska hrastovina blagodari svoju popularnost prvenstveno Jevrejima,** koji su uspeli da za nju zainteresuju ne samo Beč, već i velike francuske uvoznike u lučkim gradovima: Bordeaux, Marseille, Nantes, Cette i engleske trgovačke kuće u Londonu i Liverpoolu.

---

[194] Vidi Lj. St. Kosier: Bosna i Hercegovina, strana 132—133 (Beograd 1.926.)

Naročito je hrastova dugâ iz Slavonije bila mnogo tražena i — prema statistici od godine 1.880. — izvezeno je (iste godine) 47,172.140 komada duga, od toga 4,507.500 u riječku luku, a 42,664.646 u Trst. — Pored toga izvezeno je: u Francusku 45 milijona 326.580, u Englesku 1,312.950 i manje količine u ostale zemlje. Glavni su izvoz držale u rukama sledeće firme:

Izvoznici	Trst[196]	Francuska	Engleska
I. B. M. Gairard	14,629.618	15,170.007	967.946
Th. Schadeloock	12,183.865	8,832.502	30.000
Eugen Ciotta	2,297.356	5,142.639	—
Ofenheimer & De Amicis	1,429.904	596.603	60.700
Succ. di P. Revoltella	1,153.837	866.830	12.304
A. Dreher	25.200	?	?
C. Burgstaller & Co.	18.227	?	?
Succ. d' J. C. Riffer & Co.	11.900	?	?
Morpurgo & Parente	?	234.954	?
Greenham & Allodi	—	—	232.000

Sledeće godine (1.881.) izvezeno je svega 35.907.609 hrastovih dugâ, od toga preko Rijeke 6,480.000, a 29,427.609 preko Trsta.

Glavni izvoz kretao se ovako:

Izvoznici	Trst[197]	Francuska	Engleska
I. B. M. Gairard	13,740.545	9,459.267	1,396.472
Th. Schadeloock	11,390.261	9,605.278	?
Succ. di P. Revoltella	1,319.235	166.656	156.700
Ofenheimer & De Amicis	338.210	700.008	226.644
Eugen Ciotta	295.252	507.948	—
J. Berger	131.418	—	—
Union Banka	10.125	—	—
Greenham & Allodi	?	?	634.766

Vidi se već iz ovih brojaka, u kome su omeru učestvovale pojedine jevrejske firme u celokupnom izvozu slavonske hrastovine, za koju se sme s pravom kazati, da je bila jedan od glavnih izvoznih predmeta u prošlom veku s našega teritorija.

U osamnaestom veku susretali su se često Jevreji na svim većim sajmovima, u hrvatskim i slavonskim gradovima. Nastojali su da dobiju pravo stalnog boravka u pojedinim gradovima i važnim trgovačkim mestima ali im to nije uspelo i austrijska carica Marija Terezija odbila je njihovu predstavku svojim reskriptom od 8. marta 1.753. nazivajući ih »gens fraudibus potissimum intenta«.

[196] Sledeće brojke izkazuju broj izvezenih hrastovih dugâ.

Usled toga što im je bilo onemogućeno, da se nastane u gradovima, Jevreji se zadovoljiše da žive u obližnjim selima, gde su trgovali sa seljacima i od vremena do vremena dolazili u gradove. Tu su u selima pored trgovaca živeli i rabini, koji su tu vršili verske dužnosti. Takav je slučaj bio na primer u slavonskom selu Alagincima kod Požege, gde je živeo rabin Krakauer i postojao jevrejski hram. Odatle se preselio u Požegu i Mojsija Rosenberg, prvi jevrejski privrednik koji se stalno nastanio u tom gradu. On se doselio oko godine 1.805. i vršio je mnogostran rad, vodeći trgovinu s kožom, žitom, rakijom i starim krpama, a pored toga je imao sapunarski i svećarski zanat. — Pri dolasku u gradove, Jevreji su morali da plaćaju naročitu taksu, koja je u Požegi u drugoj polovici osamnaestog veka iznosila jednu austrijsku forintu od osobe.

Interesantno je, prema zapisima koji su sačuvani u Požeškom gradskom Arhivu (od godine 1.848.), da su u to vreme odande oterani svi Jevreji izuzetno pomenutoga Rosenberga koji je ostao jedino zato što građanstvo nije moglo da bude bez njegovih sveća i sapuna, a moguće i zato, što je on za vreme gladi (nerodnih godina 1.815.—1.817.) prodavao gradanstvu žito po znatno sniženoj ceni. — Pored njega pominju se još stari jevrejski trgovci Samuel Singer i Tobija Sternberg.

Progona je bilo više puta, pa se tako pominje u Arhivu župne crkve u Pleternici (Liber memorabilium, strana 26.) vlastelin Jakob Svetić, koji je 1.816. godine proterao Jevreje s teritorija svojih imanja (Pleternica, Velika, Kutjevo). Ta i ostala proterivanja usledila su iz materijalističkih pobuda i poslovnoga antagonizma domaćih privrednika i posednika protiv Jevreja, jer — kako dobro kaže Dr. Gavro Schwarz (»prilozi k povijesti židova u Hrvatskoj« u »Vijesniku Kr. Slav. Dalm. Zemaljskog Arhiva, 1.908.-X. strana 210) — »štogod je bilo napastovanja i proganjanja Jevreja u Hrvatskoj ne izvire iz verskog fanatizma ili iz narodnog šovinizma nego iz straha onih krugova, koji su u dolasku Jevreja nazirali štete svog staleža. Sam narod, kako u gradovima tako na ladanju, nije u tom napastovanju sudelovao i nije se dao nahuškati od trgovačkoga staleža i obrtničkih cehova protiv Jevreja«.

VIII.

U pogledu odnosa u Bugarskoj treba kazati sledeće:

Oko **dve trećine bugarskih Jevreja žive od trgovine.** U pojedinim granama trgovine, bugarski su Jevreji ovako zastupani: 831 trguje sa starim stvarima i kao maloprodavaoci; 305 trguje s raki-

jom, kafom i imaju gostione (kafane); 216 trguje s predmetima za kućnu potrebu (nameštaj i sl.); 181 trguje s kožom i krznima.

Same ove brojke — prema rečima Moise Benaroya — ne znače mnogo, jer je jevrejski utecaj u pojedinim granama trgovine i privrede uopšte znatno jači, nego što se to dade zaključiti na osnovu same statistike.

Naročito **treba istaći bugarske Jevreje u trgovini s drvom** i gradjevinskim materijalom, u trgovini s željezom, hemijskim produktima, drogama i luksusnim predmetima.

S »komisijom i izvoznim poslom« bavi se u Bugarskoj 563 Jevreja (od svega tri hiljade, koliko ih uopšte radi u toj privrednoj grani) pri čemu se podrazumevaju trgovačka zastupstva, agenture, komisione radnje, transportna preduzeća i slično.

U bugarskoj su trgovini uopšte Jevreji ovako zastupani:

	Muški	Ženski	Svega
Samostalni privrednici	4.542	123	4.665
Nameštenici i pom. osoblje	1.540	207	1.747
Radnici	876	85	961

Prednja statistika pokazuje, da je daleko najveći broj Jevreja, uposlenih u trgovini — samostalni trgovci.

IX.

Trgovina kao što znamo, predstavlja **glavno zanimanje Jevreja.**

Početkom godine 1.927. bilo je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca blizu 99.000 trgovačkih radnja. — Ne postoji kod nas uopšte privredna statistika, a naročito nema podataka iz kojih bi se moglo videti broj Jevreja u trgovini i trgovačkim preduzećima.

Svakako je njihov broj znatan i ako nije podjednako raspodeljen na sve pokrajine Države. — Na teritoriju Slovenije i Dalmacije, jevrejskih trgovaca imade malo i ti su isključivo u većim gradovima (Split, Maribor, Šibenik, Dubrovnik, Ljubljana).

Najviše Jevreja-trgovaca radi u glavnim trgovačkim centrima balkanskih Slovena: u Zagrebu, Sarajevu, Sofiji, Subotici, Beogradu, Novom Sadu, Skoplju, Osijeku, Filipopolu i Ruščuku.

Jedna od najstarijih jevrejskih trgovačkih radnja koje danas postoje na teritoriju balkanskih Slovena, jeste firma Morpurgo u Splitu.

Nju je osnovao godine 1.740. Moise Morpurgo sa svojim sinovima Davidom, Vidom, Elijom (Ilijom), Abramom i Isakom pod imenom Moise Morpurgo & Figli. — Pod ovim imenom radila je

firma punih stotinu godina (do 1.840.), kada je razortačena, a produžio je da ju vodi Mojsijev sin, David Morpurgo (pod svojim imenom), kako i danas postoji.

Na teritoriju zagrebačke Trgovačke Komore imade 13.139 trgovaca, od toga oko 1.450 Jevreja; na teritoriju sarajevske Komore (Bosna i Hercegovina) ima 21.661 trgovac, od toga oko 1.070 Jevreja; na teritoriju skopske Komore (Južna Srbija) ima oko 10.000 trgovaca, od toga oko 600 Jevreja; na teritoriju beogradske komore ima oko 20.000 trgovaca, od toga blizu 900 Jevreja; na teritoriju novosadske i bečkerečke Komore (Vojvodina) ima 7.660 trgovaca, od toga oko 2.800 Jevreja i najzad na teritoriju osječke Komore (Slavonija) ima 3.900 trgovaca, od toga oko 750 Jevreja.

Naročito napominjem da, ovi podatci nisu uzeti iz neke statistike, jer takova, na žalost ne postoji, već su procene, za koje se može predpostaviti da približno odgovaraju faktičnom stanju odnosa u našoj trgovini, početkom godine 1.927.

Za razvoj naše trgovine, kako unutrašnje tako i vanjske, Jevreji imaju nesumnjive zasluge.

Oni su bili među prvima, koji su počeli da vrše trgovačke poslove na terenu balkanskih Slovena, a bez sumnje su bili prvi u oblasti vanjske trgovine većih razmera. — Njihova pocepanost i raseljenost po celoj Evropi i Vizantiji, omogućivala je Jevrejima u srednjem veku i pre toga, da mnogo lakše nego ostali narodi, vrše trgovačke poslove i da održavaju vezu sa stranim svetom (opet s Jevrejima). — To je i historijski dovoljno dokumentovano i zato nije od potrebe da to ovde posebno dokazujem.

I baš iz tih razloga ja ne mogu da primim tezu Dr. D. J. Popovića da su pokretači varoške privrede u Srbiji bili Cincari, a u ostalim krajevima države Nemci.

Ja naprotiv verujem, da su i u Srbiji i u ostalim jugoslovenskim pokrajinama **Jevreji bili nosioci privrednoga poleta i savremene trgovačke koncepcije** i razlika je u tome jedno ta, što su Srbija, Bugarska, Makedonija, Bosna, Dalmacija i Istra bile naseljene prvenstveno španskim Jevrejima i stajale pod utecajem Soluna i Venecije, dok su ostale pokrajine, naročito Slovenija, Vojvodina i Hrvatska predstavljale interesnu sferu nemačkih Jevreja.

I ne samo da se kod nas Jevreji veoma često zamenjuju s Cincarima, nego se gotovo redovno identifikuju stranci s Jevrejima, što je u osnovi pogrešno i pogodno da stvori pogrešno mišlenje i u redovima intelektualaca.

Neosporno je, da među strancima koji rade na Balkanu ima dosta Jevreja. — Ja verujem da sam uspeo dokazati, da su Jevreji

u redovima stranaca, koji rade na terenu balkanskih Slovena u većini, ali to još uvek nije razlog, da se strance smatra za Jevreje ili sve Jevreje za strance.

Jer ko bude hteo da operiše s tom konfuznom pretpostavkom, neće nikako uspeti da dode do tačnih rezultata i zaključaka ni u jednom, ni u drugom pravcu.

M. M. Savić kaže: »U trgovini se stranci nalaze u uvoznoj i izvoznoj trgovini kao i u špediterskim preduzećima. U uvoznoj trgovini stranci imaju agenture, kao i stovarišta stranih fabrika. U ovoj uvoznoj trgovini činovništvo je ili čisto stranačko, ili pokupljeno od podanika naše države ali ljudi strane krvi i običaja. Našu izvoznu trgovinu imaju većinom stranci ili nama strani ljudi. Gotovo je cela naša izvozna trgovina žita, kože, opijuma, hrvatskog, slovenskog i bosanskog drveta itd. u rukama stranaca i nama stranih ljudi.[196]

I Šlang (Schlang) priznaje, da su »Jevreji srazmerno njihovom broju, u merkantilnoj struci jače zastupani nego Srbi. Pošto su silom prilika, skoro sasvim isključeni iz konkurencije u drugim strukama, na primer, težaka, državnih činovnika i oficira, prirodno je, da se, kao varoški elemenat, moraju koristiti slobodnom trgovinom i slobodnim profesijama, tražeći polje rada tamo gde ga mogu naći.«[197]

I St. Sremac kaže u svom Kir Gerasu, »Nekada je sam Grk vladao tu, samo grčka firma, a tek po neka srpska. Samo čitaš: onaj iz Vlahoklisure, onaj iz Moskopolisa, onaj tamo opet iz Gopeša ili Magareva ili Smrdeža, tamo iz Mecova, iz Janjine, Korče. A sad obratno, tek po gde koja grčka a ono sve neki Čifuti i Srbi, a Grka puškom da gadaš!«

X.

Kada je već reč o strancima, treba nešto više kazati i o Cincarima, tim pre, što se često puta brkaju pojmovi o tome, ko ima gde kakovu zaslugu u osnivanju naše privrede: dali Cincari ili Jevreji.

Tako na primer D. J. Popović svoju studiju »O Cincarima« počinje ovim rečima: »Poznata je činjenica, i ako ne dovoljno proučena, da su našu čaršiju osnovali stranci, srpsku Cincari, a

[196] Milivoje M. Savić, Načelnik Ministarstva Trgovine i industrije: Naša Industrija, Zanati i Trgovina. VI. Deo; strana 133—134. (Izdanje Ministarstva Trgovine i Industrije; Sarajevo 1.928.).

[197] Ignjat Šlang: Jevreji u Beogradu, strana 135 (Beograd 1.926.).

hrvatsku Nemci«.[198] — Ovo je za mene bilo posve novo i mogu kazati, da ta tvrdnja ne samo što nije poznata, nego ni njen autor nije ničim uspeo da ju dokaže.

Ja naprotiv mislim, da mogu kazati, da su **Cincari imali nesravnjivo slabiji utecaj na formiranje privrede balkanskih Slovena od Jevreja.** — Jevrejski utecaj smatram, da je na celom Balkanu bio od punoga značenja u raznim epohama i periodama naše privredne historije. — Postoji ceo niz dokumenata i kod nas i kod stranih naroda, na osnovu kojih se ova predpostavka može nesumnjivo dokazati, dok je glavni materijal, na kome se osniva utecaj Cincara na našu privrednu evoluciju, veoma često nepouzdan.

Cincari nazivaju sebe Aromunima, a ime Cincari dobili su od našega sveta; Weigand (Aromunen I.) računa, da ih je godine 1.890. bilo oko 150 hiljada duša. — Nemaju književna jezika ni posebne kulture, ma da su bili u glavnom pod utecajem grčke civilizacije; St. Novaković kaže za njih, da zato nemaju gramatike, »što im je ona bila napisana na listovima od kupusa pa su ga krave, po nesreći, pojele« i tako su oni ostali bez književnoga jezika...

Cincari su podeljeni u dve grupacije: na pečalbarsku (trgovačku) i stočarsku.

Poznato je, da je 1.400. godine neki Vonko zauzeo Artu za koga M. Šufflay (Srbi i Arbanasi) kaže da se nazivao »Serboarvanitobulgarovlahom«!

Jedna od najmarkantnijih osobina Cincara — identična s osobinama Jevreja — je njihova ženidba između sebe. — Popović misli, da se kao najjednostavniji i gotovo najsigurniji kriterij pri traženju ovih porodica može uzeti profesija. Ljudi se iz ovoga kruga nisu nikada i nigde bavili zemljoradnjom. Prvobitno su oni trgovci, handžije i mehandžije, a u manjoj meri zanatlije; kujundžije, simindžije, rezbari, dunđeri, abadžije i t. d.; kasnije se bave svim poslovima, koji nose materijalnu korist.[199]

Cincariti znači u našem jeziku isto što i tvrdovati, te otuda i ime Cincar odgovara Tvrdici.

St. Sremac daje u Kir Gerasu oblik ovakovoga tvrdice govoreći za njega, da »godinama nije skoro nikada formalno sedao za sto i ručao, nego je onako celoga dana mereći sir, masline, haringe, sarage, rogčiće i smokve čalabrcnuo, malo od jednog malo od drugog, i to što je zakinuo od prave mere, to bi mu bio obično ručak«...

---

[198] Dr. D. J. Popović: O Cincarima, (Beograd, strana 5).
[199] Dr. D. J. Popović: O Cincarima, (Beograd, strana 18).

I Popović kaže za Cincare, da su »imali osnovne sposobnosti dobrih trgovaca, umeli su dobro kupiti i dobro prodati. Pored toga što su bili pravi veštaci u trgovanju, bili su vrlo vredni i štedljivi, naročito štedljivi. Po ovoj svojoj osobini najbolje su poznati u svetu i u našem narodu«.[200]

Kada sam čitao Popovićevu studiju dobio sam impresiju, da je on u mnogom slučaju pod Cincarima podrazumevao i Makedonce, čija je dovitljivost i bistroumnost poslovična, dok o samim Cincarima postoje i podeljena mišlenja. Tako ima jedna priča o Kucovlahu (Cincarinu) i Ciganinu, iz koje se vidi, da cincarska dovitljivost nije baš velika. — Ta priča — prema Kići glasi:

»Radili zajedno na žarkom danu, Vlah i Ciganin a nisu imali dovoljno hrane, te su već prepletali od gladi. Ono jela i hleba što su imali, behu ostavili za večeru, da se bar tada najedu.

Po svršetku rada, u veče, sedoše pod jedno drvo da večeraju. Lukavi Cigo, da bi mu što više palo u deo da pojede, upita Vlaha:

— Je li, bre, nisi mi pričao kako ti je živeo i umro otac?

Vlah poče priču od polovine očevog veka, a Ciga maklja. Vlah po neki zalogaj metne u usta, pa priča, priča, a Ciga samo mota.

Kad Vlah dovrši priču, a Cigo beše pri kraju večere, upita on Cigu:

— A kako je umro tvoj otac?

— Bog i duša, on je crko — promrmlja Cigo preko zalogaja«.

Cincari — prema rečima Weigand-a ne mare za bezazlene priče o životinjama, toliko omiljene kod Južnih Slovena. Kod njih dominiraju priče o trgovcima i zanatlijama, koji svojom pameću stiču bogatstvo i ugled, a Cvijić kaže, da se osobito cene i smatraju za najpametnije lukavi ljudi. — B. Jugović uverava za njih, da će trpeti i ruglo i podsmeh i batine i jedino im je stalo do novaca.

Podatci se o broju Cincara u našim krajevima, naročito u Srbiji veoma razilaze. — I dok neki historici dokazuju, da ih je bilo mnogo, u glavnom u varošima, dotle ih drugi uopšte negiraju.

Ovim potonjim priključio se i Dragiša Lapčević koji kaže:

»Za tursko vreme su sami gospodari u svojim rukama držali trgovinu i zanat; u koliko su drugima dopuštali da se tim poslovima bave, ti su drugi bili Srbi, ili domorodci ili doseljenici iz drugih srpskih krajeva, jer oni uvek kulturno stajahu više od Cincara i više podobnosti od njih imadahu za razvijeniji privredni život.

---

[200] Dr. D. J. Popović: O Cincarima (strana 31).

I pre oslobođenja i posle oslobođenja pored gospodara, behu Srbi zanatlije i trgovci. U Delovodnom Protokolu Kara-Đorđevu, u Protokolu Magistrata Šabačkog i u Protokolu i Arhivama Magistrata Požarevačkog je puno imena trgovaca i zanatlija ondašnjih i puno je raznovrsnih sporova, ali nigde — Cincara!«[201]

Biće svakako ovde nešto istine, jer na primer statistički podatci u koliko ih ima, od godine 1.800., 1.804., 1.820. i 1.834. ne spominju Cincare kao beogradske stanovnike, ma da Jevreje uvek navode, pa tako, na primer konstatuju, da je 1.820. imao Beograd tri hiljade i petstotina Srba i Jevreja.

U osamnaestom su veku, za Požarevačkoga Mira počeli Cincari iz Srbije da se sele u jugoslovenske krajeve Austrije i Madarske, u Zemun, Vršac, Osek, Mitrovicu, Novi Sad, Belu Crkvu, Karlovac, Zagreb i t. d.

Propisi koji su postojali sprečavali su slobodnu trgovinu, pa se zna na primer, da je samo zemunskim Cincarima u Slavoniji bilo dopušteno trgovanje preko cele godine, a ostali su smeli trgovati jedino na vašarima.

Austrijski je Car Josif II. potpisao najzad 1.781. patent o toleranciji, a pored toga je naredio vlastima u budimskoj oblasti »da Race i neunijatske Grke, koji se bave trgovinom u ovoj oblasti, naročito u Budimu, Pešti, Jegri i Sent Andreji treba najbolje zaklanjati od svake zlostave, jer oni teraju doista promet na veliku državnu korist« (Bartenštajn-Sandić: Kratak izveštaj o Ilirskom Narodu). — Blagodarnost Cincara Caru Josifu II. za ovaj njegov gest, vidi se na bečkom Darvarhof-u[202] (u trećem kvartu Beča) u sledećem napisu:

»Dieses Haus ist vergänglich, Josephs Nachrum nie,
Er gab uns Toleranz, Unsterblickeit gab sie«...

U jugoslovenskim su krajevima Madarske, Cincari i Jevreji nanosili veliku konkurencu domaćim trgovcima Srbima i Madžarima. — Tako su debrecinski trgovci izjavili pred vlastima »pod zakletvom, da su ih Grci, Raci, Jermeni i Jevreji tako preplavili svojom robom, da će oni postepeno izgubiti svoju pijacu, i da nebi mogli snositi porez, da se pored trgovine ne bave još i ekonomijom«.[203]

---

[201] Dragiša Lapčević: Cincarstvo u Srbiji, strana 23 (Beograd?)

[202] Darvarhof su podigla Braća Darvar iz Zemuna.

[203] Ascadi »Magyarorszag nepessege a pragmatica santin koraban 1.720./1. (1.896.).

Da bi vlasti nekako izašle u susret svojim domaćim trgovcima, zabranile su Cincarima i Jevrejima trgovati kratkom robom, dok ne polože zakletvu i ne presele svoje porodice. — Radi kontrole o tome vršeni su često njihovi popisi, svakih par meseci, a redovno svake pola godine. — Bilo je također i pritisaka na Cincare, da postanu austrijski građani. — Tako se pominje jedan slučaj u Oseku, gde je vlast (1.773.) srušila trgovačku kuću jednom trgovcu (koju je ovaj podigao pre osam godina) samo zato, što nije hteo da postane austrijski podanik.

Knez je Miloš Obrenović nepovoljno utecao na pridolaženje i naseljavanje Cincara u srpskim krajevima, jer ih je progonio a protežirao je Srbe i Jevreje.

Cincari su — prema rečima D. J. Popovića — bili najvećim delom učitelji naših trgovaca i taj je utecaj morao biti svakako vrlo znatan. — Kao trgovci oni su vrlo često na strani, a i prema strancima u prečanskim gradovima, istupali pod srpskim imenom. Njihovom su zaslugom stavljeni na Zapadu pojedini produkti naše zemlje (stoka, hrana, karlovačko vino) u promet. — Sedamdesetih je godina prošloga veka, usled nestajanja ovih porodica u prečanskim srpskim čaršijama, nastao krah tamošnje naše čaršije. Mesto ovih tada već potpuno posrbljenih porodica, došli su Jevreji: u prečanske varoši — nemački, a u srbijanske — španski.[204]

Ja ne mogu da se saglasim s ovom tvrdnjom. — Pre svega, kao što sam i napred kazao, ne treba Cincarima pripisivati i onaj utecaj, koji nisu imali, a naročito ne treba brkati Makedonce s Cincarima. — Nadalje ne treba potcenjivati utecaj Jevreja. — Sedamdesetih godina, Jevreji ne samo da nisu došli u naše krajeve, već davno pre toga, a sedamdesetih godina bio je njihov utecaj već vrlo velik. — U to su vreme oni već imali nekoliko organizovanih banaka, tako pored ostalih Hrvatsku Eskomptnu Banku u Zagrebu.

Ako se porede zasluge pojedinaca cincarskoga porekla — kaže Popović — za dobro i napredak srpskog dela našega naroda s ulogom Jevreja u hrvatskom delu našega naroda i hrvatskoj čaršiji koji su i danas vrlo znatan faktor u životu hrvatskoga dela našeg naroda a pogotovo u čaršiji, daleko znatniji nego što su ikad bili Cincari u čaršiji srpskoga dela našeg naroda onda se može videti kako i srpski deo našeg naroda pa i naš narod kao celina može da bude zahvalan ovome elementu.[205]

Ne mogu se osporavati ni zasluge Jevreja za privredni progres balkanskih Slovena. — Uloga Jevreja u našoj privredi nije

[204] Dr. D. J. Popović: O Cincarima, strana 133.
[205] Dr. D. J. Popović: O Cincarima, strana 134.

još završena i prema tome bi bilo preuranjeno davati o njoj definitivan sud. — Ali iz mnogih dokumenta i fakata (koji su delimično sadržani i u ovoj knjizi) vidi se, da su Jevreji na mnogim područjima bili pioniri i da su dali dobre rezultate, pored svega, što je njihov položaj u našoj sredini iz mnogih razloga bio znatno teži nego položaj Cincara, s kojima smo pre svega imali jednu veru, a vera je, kao što znamo, u ono vreme bila često puta presudnija od narodnosti.

Međutim je Srbija imala tu sreću, da je postala slobodna Država mnogo ranije nego ostali teritoriji Srba, Hrvata i Slovenaca, pa se je prema tome i njen društveni milieu razvijao pod utecajem mladoga nacionalizma i sačuvao tu osobinu do danas.

Jer ispravno kaže M. M. Savić:

»Buržoazija je nosilac nacionalizma i kulture u svakoj zemlji. To je kod nas u Srbiji, ali nije u Vojvodini, Bosni Hrvatskoj i Slavoniji, jer tamo veći ili manji deo buržoazije nije narodan. — Od buržoazije prelazi kultura na seljaka i radnika. Ona u pojedinim slučajevima teško prelazi, jer u toj našoj buržoaziji su stranci koji stoje prema narodu kao voda i ulje, i zbog toga ne utiču na narod. Da bi mogla ova buržoazija imati uticaja na narod, treba je narodovati, i ako se ne može razbiti i razjuriti, da bi se narodna buržoazija obrazovala i vršila svoj blagodetni uticaj. Ne samo da nisu stranci nosioci naše kulture i duha našeg, nego nosioci nama svega protivnog i nosioci najopasnije mržnje protiv nas i podražavaoci unutrašnjeg nereda i nemira. Stranci u našoj buržoaziji su kao kukavičino jaje podmetnuto u gnezda tice koja treba da ga izleže i odgaji, a kada ga odgaji da ono odleti mesto u tice pomajke, kod kukavice«.[206]

XI.

Da bi postigli što veći **uspeh u trgovini**, Jevreji preduzimaju sva sredstva, koja im stoje na raspoloženju, sva sredstva koja su dopuštena, ponekad i ona koja nisu dopuštena. — Oni, kao pravi trgovci, iskorištavaju sve chanse, koje može pružiti jedan posao, da ne dođe u opreku s odredbama kaznenoga zakona. — Ta barijera, koju postavlja kazneni zakonik, ograničuje mnogostran teren rada, koji u raznim formama eksploatiše savremena trgovina.

Sombart kaže: »Stanovište je, koje zastupa Jevrej nasuprot opštem mišljenju kroz sva ova stoleća, individualno načelno

[206] Milivoje M. Savić: Naša Industrija, Zanati i Trgovina. VI. Deo, strana 152 (Izdanje Ministarstva Trgovine i Industrije, Sarajevo 1.928.).

poimanje gospodarstva: da delokrug pojedinoga gospodarskog lica nije omeđen ni prema gore ni prema dole nikakovim objektivnim pravilom ni što se tiče veličine prode robe, ni što se tiče grana zvanja; da si svako gospodarsko lice mora u svako doba iznova osvajati svoj položaj i u svako ga doba braniti od napadaja; ali da ima i pravo izvojštiti si na tudi račun tako široki delokrug, koliko leži u njegovoj moći; da bojna sredstva lukavost, prevejanost i podmuklost leže u glavnom u duševnoj sferi; da se u gospodarskoj utakmici ne uzimaju obziri osim na kazneni zakonik; da moraju svi gospodarski postupci biti udešeni prema vlastitom mišlenju pojedinaci koliko je moguće svrsishodno.[207]

Naš je svet rešen da poveruje, da **Jevreji rade sa srećom** i da zato moraju uspevati! Kad je sada nedavno umro francuski maršal Foch, jedan nemački general u svom nekrologu kaže za njega da je imao mnogo sreće. — L'amorce et ce yui gagne le poisson et non la ligne, kažu Francuzi, pa i mi imademo lepu poslovicu: pregaocu Bog pomaže! Kakva ironija: Foch je imao sreću! — kao da nije imao spremu. — To je upravo i kod Jevreja: oni imadu potrebnu spremu, oni su umešni, radini, istrajni i ne poznaju prepreke koje im se ukazuju pri ostvarenju njihove celji.

Jevreji pre svega ozbiljnije shvaćaju svoj položaj u trgovini, od njih svaki pojedinac još kao šegrt, ne samo da želi postati samostalan trgovac, već je rešen da mu radnja bude znatno veća nego što je ona u kojoj šegrtuje. On još kao šegrt, kada govori o poslovnim stvarima izražava se u majestetskom pluralu: »naš posao ide dobro« ili »sad preuređujemo radnju« ili »sad se spremamo da izašaljemo putnike u Južnu Srbiju« i tako dalje. — Dakle se već po toj sitnici vidi njegova samosvesnost, njegovo pouzdanje, njegovo uverenje, da i on ima pravo da iskaže svoje mišljenje, ma da je poslednji u radnji i ma da je samo šegrt...

Da bi postigli svoju celj, Jevreji u trgovini, kao i u drugim područjima privrede, rade proračunano, po izvesnom programu i sistematski. — Retko kada, da ih što iznenadi, jer računaju sa svima mogućnostima i slučajnostima.

Jedno je od njihovih značajnih načela to, da **ne ulažu svu imovinu u jedan oblik investicije;** oni nikada ne ulažu sve u robu, ako su trgovci; ili sve u kuću, ako su rentijeri; ili sve u industrijski objekat ako su industrijalci. — Oni nastoje uvek, da i pored toga glavnog zanimanja, koje redovno zahteva glavnu investiciju, odvoje jedan deo i da ga plasiraju u investicije drugoga oblika. —

[207] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben (München 1.922. strana 180).

Ako su trgovci, oni pored robe imaju kuću i nepokretnosti, pored nepokretnosti imaju izvesnu gotovinu, (kod nas vrlo često u zlatu ili u stranoj moneti); ako su rentijeri, oni nikad ne ulažu sve pare u jednu ustanovu ili u jednu vrstu efekata, već svoj angažman porazdele na više raznovrsnih objekata. — Oni, kao rentijeri imaju i uloženoga novca na štednju, imaju akcije banaka stranih i domaćih, stranu valutu, industrijske papire, srećke i tako dalje, uvek u predpostavci, ako propadne jedan papir, neće propasti svi. — Polazeći od te pametne i za Jevreje naročito karakteristične predpostavke, oni ne samo da se ne vežu na pojedine efekte ili ustanove, već se ne vežu ni teritorijalno na zemlje i države. — Oni su u nacionalnim pitanjima i odnosima pojedinih naroda, pa tako i kod nas, balkanskih Slovena, gotovo dezinteresovani a u koliko su u našoj privredi zainteresovani, oni su još uvek i u dovoljnoj meri zainteresovani i van državnih granica bilo u kom obliku, ili, ako su u celosti zainteresovani u pojedinoj zemlji, — što kod bogatijih privrednika treba posmatrati kao izuzetnu pojavu, — onda je tu njihova interesna sfera oprezno i pažljivo rasprostranjena na razne objekte i u raznim oblicima. — U takovom će se slučaju oni zainteresovati, počevši od gotova novca i za robu, za nepokretnosti za pokretna imanja, za osiguranja, za potraživanja, u vrednosnim papirima, u zlatu i dragocenostima...

Rekao sam već, da **jevrejski trgovci rade po izvesnom sistemu i programu.** — Ako počinju u selu ili maloj varošici, oni nastoje, čim se malo finansijski podkože da predu u gradove, pa onda, pošto su uspeli da se smeste u gradovima, oni nastoje s periferijskih položaja preseliti se u centar.

Dovoljno je, prilikom nekoga velikog jevrejskog praznika, kada su njihove radnje zatvorene, proći zagrebačkom Ilicom, Jelačićevim Trgom, beogradskim Terazijama, sarajevskom Ulicom Kralja Petra i ostalim glavnim poslovnim arterijama naših najvažnijih gradova, da bi se videlo u kakovom su odnosu zastupani Jevreji s ostalim građanima, u oblasti trgovine i zanata.

I svakom čitaocu ovih redaka, kome se poneko mesto u ovoj knjizi možda i neće činiti posve jasno, mogu samo da preporučim, da o nekom velikom jevrejskom prazniku obide jednu ili dve od najprometnijih ulica u našim glavnim gradovima, pa će tu »na licu mesta« dobiti impresiju, koja često puta može znatno da nadmaši ovo, što može da se iskaže sredstvom mrtvih slova na beloj hartiji.

Jedan od vođa zagrebačkih Jevreja (Dr. Šik), i sam priznaje velik utecaj Jevreja u zagrebačkoj i hrvatskoj privredi uopšte. — On kaže: »Zagreb je bio sam po sebi još krajem osamnaestog veka

mala varoš sa jedva osam hiljada stanovniika, kada su se opet, i to prvenstveno kao štićenici biskupa, pojavili Jevreji. O Zagrebu kao privrednom centru može se govoriti tek u drugoj polovini devetnaestog veka, a uvek u merilu dotičnog vremena. **Jevreji su veoma mnogo doprineli tom privrednom razvoju grada. Velik deo industrije osnovan je, a većinom još i danas vođen po Jevrejima** kao vlasnicima, direktorima i inžinjerima«.

Bettauer je napisao u Beču »Die Stadt ohne Juden«, a Landsberger »Berlin ohne Juden« — i kad bi si čovek zamislio Zagreb bez Jevreja, bio bi to mrtav i pust grad. Veliki koncerni zaposluju na stotine činovnika i radnika, a naravno — kaže Dr. Šik — da se kao uvek kod Jevreja, ne gleda na to, kako se ko moli Bogu. Gosti »Zagrebačkog Zbora« opazit će upliv Jevreja na privredni život Zagreba na svakom koraku — ta velik broj tih lepih palata i kuća sagradili su Jevreji, gradili jevrejski arhitekti... Imade stotina i stotina trgovaca i mnogo zanatlija, samostalnih i nameštenih — ovaj veliki život, koji bruji gradom, nošen je velikim delom po Jevrejima, a dan Jomkipur, kada je **ogromna većina radnja** zatvorena, najbolje vanjski dokumentuje **eminentni** jevrejski značaj zagrebačke privrede.[208]

Jevreji pokazuju veliku aktivnost i veliku umešnost u svim granama privrede, a naročito u trgovini.

Tu je njihova domena i oni upravo sistematski rade na tome, da iznadu nove metode rada i nova sredstva, koja će magnetizovati i privlačiti konzumente. — Gotovo su sve velike svetske trgovačke kuće poznate kod nas pod imenom »Warenhaus« (kao pariški Louvre ili berlinski Wertheim i Tietz ili bečki Gerngross, kod nas u malom obliku: Kastner & Öhler u Zagrebu) u rukama Jevreja.

Oni su veštaci u spekulaciji i kombinaciji, u iznalaženju novih izvora i noviteta i neumorni su u radinosti.

I naši **Jevreji nesravnjivo više putuju nego privrednici-Hrišćani.** — Ko god zalazi u jevrejske porodice, može proveriti ovo. Oni su svake godine po više nedelja, ponekad i više meseci na putu. — Putuju u velike privredne centre i svagde nailaze na poznanike, na intimne veze i na srodnike, bliže ili dalje, svuda susreću Jevreje. — I pod impresijom tih velikih jevrejskih preduzeća i gigantskih uspeha u evropskim centrima, oni se vraćaju u naše varoši i palanke, s pojačanom ambicijom i svaki pojedinac

[208] Dr. Lavoslav Šik: Zagrebački Židovi u privredi (»Židov«, Zagreb, broj 17/1.927. strana 7—8). — Masno štampana mesta podvukao sam da bi na taj način ukazo na potvrdu mojih konstatacija u tom pogledu.

od dvadeset hiljada jevrejskih trgovaca na teritoriju balkanskih Slovena radi tako, kao da nema ni pare u džepu i s tolikim pregnućem i samosvesti, kao da želi da dostigne i prevazide uspehe svojih velikih preteča u Beču, Parizu, Berlinu, Londonu i drugde.

Poznavanje više jezika kod Jevreja je redovna pojava. — Ja nisam još naišao ni na jednoga našeg jevrejskog trgovca, koji ne govori (ili bar ne razume) manje od tri jezika.

To je **poznavanje stranih jezika** kod Jevreja upalo u oči i austrijskom caru, kada se vraćao iz Carigrada (27. oktobra 1.869.) u Beč, u Ruščuku, među tamošnjim Jevrejima, ma da je inače on imao priliku u Beču da pozna te osobine Jevreja.

Između njega i jedne deputacije bugarskih Jevreja, razvio se tom prilikom u Ruščuku ovaj dialog:

— C a r: Ima li među vama ko govori nemački?

— D e p u t a c i j a: Ima, Veličanstvo, nekolicina nas govorimo taj lepi jezik.

— C a r: Pa gde ste ga naučili?

— D e p u t a c i j a: Sire, Upućeni na česta poslovna putovanja u Beč i na trgovačke veze sa Austrijom, morali smo da poznajemo i taj jezik.

— C a r: Kakovo je vaše zanimanje?

— D e p u t a c i j a: Mi smo, Sire, trgovci...

XII.

Od interesa je **pitanje poslovnoga rivaliteta Jevreja sa Nejevrejima.**

Čini se, da je poslovna konkurencija često puta zavadila ne samo Jevreje s Hrišćanima, nego i međusobno. — Tako iz zapisa beogradskoga učenjaka i rabina Jehude Lerma proizlazi, da je Jevrej Kuriel denuncirao bosanskom veziru Mahmud Begu, Jevreja Altaraca: da je ovaj pisao njegovim poveriocima u Veneciju, da Kurielovo imovinsko stanje nije povoljno, pošto je primoran da velike količine sukna i svilene robe prodaje znatno niže ispod cene koštanja pomenutom veziru. — Nadalje je Altarac optužen, da se bavi kriomčarenjem zlata, dragoga kamenja, svile i štofova. — Da bi se spasao smrtne kazne Altarac mora veziru da plati kaznu od 205.250 pula i obraća se nakon toga opštini s tužbom protivu Kuriela radi klevete, tražeći odštetu.

Već je Jan Hus kazao, da se čovečanstvo bori za ekonomske interese kao što se psi kolju oko bačene kosti. I kao što se psi umire, kad se kost ukloni, tako će i uklanjanjem ekonomske konkurencije biti uveden mir i ljubav među ljudima.

I Dragiša Lapčević u jednom svom predratnom predavanju (o Jevrejskom Pitanju) priznaje, da kad je 1.869. donašan u Srbiji Ustav, u Velikoj Narodnoj Skupštini protiv ravnopravnosti Jevreja nije bio ni jedan seljak, čak ni jedan pop, ali je za to bio jedan krupan trgovac i poslanik beogradski (Karabiberović). — On je tražio isključenje Jevreja iz ravnopravnosti zakonske iz jednog jedinog »buržoaskog razloga«: jer su mu Jevreji, zbog svoje konkurentske sposobnosti, smetali trgovanju i gomilanju bogatsva.

Onamo, gde Jevreji nisu izmakli konkurentskom sposobnošću, ne pojavljuje se antisemitski pokret, niti se opaža mržnja protiv Jevreja. Takav je, na primer, kod nas slučaj u Leskovcu. Leskovčani su okretni trgovci i pronicljivi preduzetnici, vrlo sposobni u konkurentskoj borbi, gotovo sposobniji, od tamošnjih Jevreja. — Jednim primerom, sitnim i kurioznim, koji karakteriše veliku trgovačku i konkurentsku sposobnost leskovačkih Srba, mi ćemo to i potvrditi: jednom dođe jedan Jevrejin kod svoga komšije Srbina i zamoli ga da mu da u zajam 20 jaja, pa će mu ih on vratiti prvoga pazarnog dana, čim kupi. Srbin mu izađe u susret, jer su uzajamne usluge između Srba i Jevreja u Leskovcu sasvim redovna pojava.

— Drage volje, komšija, sad ću ti poslati, čim mi stigne dečko.

Kad je dečko došao u dućan, Srbin pošalje Jevrejinu 20 jaja.

Pazarnoga dana Jevrejin kupi jaja i donese komšiji svome da vrati. Ovaj ih uzme i stavi na terazije da ih izmeri.

— Šta to radiš, komšija? upita iznenađen Jevrejin.

— Da vidim jesi li mi vratio onoliko koliko sam ti uzajmio.

— Pa, jesam. Eto, izbroji: doneo sam ti 20 jaja.

— Jest, izbrojao sam, doneo si 20. Ali, merenjem treba da vidim, da mi nisi vratio manje!

Jevrej je zaprepašten izišao iz dućana, a Leskovčanin je i na ovome slučaju pokazao, da u utakmici ne izostaje iza Jevreja i da zato nema razloga mrziti i goniti Jevreje. Stoga tamo i nema antisemitskog pokreta: Srbi i Jevreji žive u lepim odnosima, posećuju jedni druge, tuđenje se kakvo i izdvajanje među njima ne oseća. Nešto više: na jednome zboru u Leskovcu s jednim našim agitatorom sedeli su zajedno jevrejski i srpski pop i sasvim se bratski međusobno odnosili.[209]

---

[209] U svom predavanju »O jevrejskom Pitanju« Dragiša Lapčević čini još i sledeću interesantnu konstataciju:

»Kad se pre sedam godina pojavio antisemitski pokret, onda se protiv njega istakoše proleteri srpski i jevrejski, a kapitalisti su srpski i jevrejski

Gonjenje Jevreja proizlazi u glavnom iz poslovne zavisti, jer protivna strana nastoji teroriziranjem Jevreja prvenstveno da se reši njihove konkurentske sposobnosti — rivaliteta — i da ih izoluje iz privredne utakmice.

I kada taj primaran interes nebi postojao, ja sumnjam, da bi bilo progona onde, gde se oni danas javljaju. — Jer i Liebknecht kaže da je gonjenje Jevreja prosta konkurentska zavist hrišćanskih račundžija.

Kod nas nema jevrejskih progona i to je bez sumnje dokaz čovečanskih i kulturnih osobina balkanskih Slovena.

Poslovna netrpeljivost gde postoji nije veća, nego inače među poslovnim svetom, ma koje vere. — Jer kod nas u privredi ljudi prvenstveno gledaju na svoj interes, a u poslednjem redu i veoma retko na ostale osobine: partizanstvo, konfesiju i nacionalitet. — I samo tako možemo da objasnimo u izvesnim naročito u velikim privrednim preduzećima jednovremeni ortakluk svih mogućih veroispovesti, partija i narodnosti. — Tu gde odlučuje monetarna vrednost, sve ostale pojave idu u pozadinu...

To ne mora da je uvek u opštem interesu, ne mora da odgovara društvenim osećajima, može čak da bude i nezgodno pa i nemoralno, ali postoji kao činjenica i kao takovu treba da ju primimo. — Jer kako je Dragiša Lapčević[210] još u svoje vreme kazao za našu sredinu, ona je podeljena na klase, a klasni interesi nivelišu sve rasne, nacionalne i verske razlike, da se gotovo može reći: »danas postoje samo dve nacije — buržoazija i proletarijat, samo dve vere — kapitalizam i socijalizam«. — Mi tu podelu vidimo i u Beogradu: jedne zajedničke interese imaju:

Bencion Buli i Mihajlo Pavlović,
Solomon Azriel i Ljuba Krsmanović,
Alkalaj i Ječmenica,

---

zajedno sedeli u bankama, kontoarima, trgovinama i industrijskim preduzećima i zajednički gulili i srpski i jevrejski proletarijat. »Kapitaliste Jevreji se ne osećaju kao Jevreji, kao što se kapitalisti Srbi ne osećaju kao Srbi. Ništa njima ne smetaju Mojsije i Hristos da osnivaju zajednička kapitalistička preduzeća. I kao što Srbin kapitalista bez ikakve osetljivosti davi Srbina siromaka i proletera, tako isto i Jevrejin kapitalista bez ikakve osetljivosti davi Jevrejina siromaka i proletera. Srbin Ilić u svome fabričkom preduzeću do svireposti eksploatiše Srbe i Srpkinje proletere, ali u toj istoj meri i s jednom životinjskom svirepošću Jevrejin Eškenazi čini prema Jevrejima i Jevrejkama proleterima, kao što su u celom svetu, pa i u Londonu, najstrašniji i najsvirepniji eksplotatori jevrejskog proletarijata glavom baš jevrejski kapitalisti«.

[210] U svom predavanju »O Jevrejskom Pitanju«.

zato »oni predstavljaju jednu klasu, kojoj je Kapital religija i Profit nacija«. — A na suprot toj zajednici, vidimo druge, koji takoder imaju jedne zajedničke interese:

Albert Firt i Nikola Veličković,
Benvenisti i Risantije Jovanović,
Sofija Levi i Jelena Stefanović,

zato »oni predstavljaju drugu klasu, kojoj je Socijalizam religija a Klasna Borba nacija«, prema rečima Dragiše Lapčevića.

XIII.

Pored toga, što nastoje da svoje **trgovine plasiraju u poslovnom centru pojedinih gradova,** Jevreji nastoje, da im radnje i inače budu snabdevene potrebnom robom, da su im stovarišta što bolje sortirana, da su im radnje što lepše uredjene i naročitu pažnju posvećuju ukusnom dekorisanju izloga. — U koliko je u tom pogledu napredovao ukus kod ostalih trgovaca (naročito Hrvata i Srba), u Sarajevu, Subotici, Novom Sadu, Osijeku i Zagrebu, to treba u znatnoj meri pripisati utecaju Jevreja.

Jevreji su u svom radu vazda pokretni i nastoje da svaki dan iznadju makar nešto, što može da privuče veću pažnju publike i da primami nove potrošače. — U tom pogledu oni u mnogo većoj meri nego naš svet koriste propagandu i reklamu u svakom obliku.

Istina, period u kome živimo i koji je karakterizovan krizom, a u nekim oblastima višegodišnjom depresijom, nije pogodan da se ova tvrdnja kod nas naročito dokaže. — Ali ona je opšte poznata u svetu, pa i kod nas svakom, ko duže vremena prati razvoj i odnose u privredi.

I **u novinskoj reklami,** Jevreji zauzimaju i kod nas znatno veći udeo, nego što bi trebalo očekivati obzirom na broj jevrejskih trgovaca u našoj privredi. — Pored toga treba imati u vidu, da su glavne jevrejske radnje toliko dobro uvedene i imaju stalne potrošače tako, da i nemaju potrebu da se afirmišu sredstvom novinske propagande. — Njihova su imena dovoljno poznata. — Prema tome, od jevrejskih trgovačkih kuća, koriste novinsku reklamu u glavnom one, koje su po prirodi svoje poslovne organizacije i po sistemu rada na to naročito upućene.

U poslednjem deceniju, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, najveću su novinsku reklamu — na celom državnom teritoriju — vršile sledeće firme: Fabrike Sapuna »Zlatorog« u Mariboru, R. Strmecki u Celju, Bâta u Beogradu-Zagrebu, H. Suttner u Ljubljani, Feller u Donjoj Stubici i Trgovačka Kuća Kastner & Oehler. — To su firme, koje su svojom novinskom propagandom obuhvatile

ceo državni teritorij. — Pored ovih dolazi u obzir još nekoliko predstavništava automobilskih marki (fabrikata), dok ostali oglasi, koji se u pojedinim novinama susreću pa bilo to i veoma često imaju lokalno značenje i ne obuhvataju celu zemlju.

Najveću propagandu pre svetskoga rata, na teritoriju balkanskih Slovena vršio je Jevrej-apotekar Eugen Feller, koji ima svoj laboratorij u jednom malom mestu hrvatskoga Zagorja (Stubica Donja) i koji će i čitaocima biti poznat sa svojim popularnim proizvodima: Elsa-Fluid i ostalim kosmetičkim Elsa-preparatima.[209] Feller je pre svetskoga rata davao za novinsku reklamu na stotine hiljada kruna u zlatu i postigao je rezultate, koji se mogu meriti sa sličnim preduzećima u stranom svetu.

I sada, dve trećine velikih oglasa (od četvrt strane pa na više) u dnevnicima koji izlaze na teritoriji Bugarske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosi se na jevrejske firme. — U ovogodišnjim uskršnjim brojevima naših dnevnika (izdanih prigodom katoličkog Uskrsa) odnos između jevrejskih i ostalih oglasa većeg formata, izgledao je ovako:

List	Veći oglasi	Od tih jevrejski
»Politika« (Beograd)	?	?
»Vreme« (Beograd)	22	10
»Pravda« (Beograd)	28	11
»Novosti« (Zagreb)	42	26
»Obzor« (Zagreb)	18	10
»Jutarnji List« (Zagreb)	51	25
»Slobodni Glas« (Zagreb)	15	5
»Jug. Lloyd« (Zagreb)	18	10
»Morgenblatt« (Zagreb)	55	31
»Jutro« (Ljubljana)	104	23
»Slovenec« (Ljubljana)	?	?
»Novo Doba« (Split)	25	3

Ova uskršnja izdanja i njihovi oglasi ne pružaju neku naročitu sliku, pošto je upravo ove godine krajem marta bila oskudica na gotovom novcu naročito osetljiva, pa su prema tome mnogi propustili da reklamišu. — Ali pored svega, ovi oglasi ma koliko da se odnose samo na jedno novinsko izdanje, mogu otprilike da okarakterizuju učestvovanje Jevreja u oglasnom delu naše dnevne štampe.

---

[209] Poznat je doskorašnji »Fellerov Dom« na Jelačićevom Trgu u Zagrebu s natpisom: »Što je Elsa-Fluid, to se zna!«

Kao dalnje sredstvo u službi jevrejske trgovine (organizacije) je **telefon i telegraf**. — I u tom pogledu naši Jevreji stoje znatno ispred privrednika Srba, Bugara, Hrvata i Slovenaca.

Evo i u tom pogledu nekoliko interesantnih brojeva:

Od celokupnoga broja privrednika u Zagrebu koji su telefonski pretplatnici (1.021) ima gotovo jedna trećina (324) Jevreja;

U Beogradu, imaju privrednici 1.348 telefonskih pretplatnika, od toga Jevreji 200;

U Subotici, od 217 privrednika, koji poseduju telefon, gotovo polovina — njih 101 — odnosi se na Jevreje;

U Sarajevu, od 218 telefonskih pretplatnika iz redova privrednika, ima 80 Jevreja;

U Novom Sadu, od 216 privrednika, koji poseduju telefon, 93 su Jevreji, sve ovo prema stanju od godine 1.928. i bez akcionarskih društava.[210] — A da su uračunana akcionarska društva, ona koja su u rukama Jevreja i u kojima Jevreji imaju jači utecaj, njihov bi broj znatno porastao, naročito u Zagrebu, Sarajevu, Novom Sadu i Subotici.

Ali iskorišćenje se telefonskoga saobraćaja za trgovačke poslove od strane Jevreja, vidi još mnogo jače po njihovom stvarnom učestvovanju u telefonskim razgovorima, medjugradskim (interurbanim) i međunarodnim. — Njihov udeo u našem međunarodnom telefonskom saobraćaju — godine 1.927. — to znači u razgovorima između naših i stranih telefonskih stanica i obratno: izmedu stranih i naših telefonskih stanica, izgleda ovako:

Direkcija	Razgovori		Učestvovanje
Telegrafa	Polazni	Dolazni	Jevreja
Beograd	24.279	31.737	15%
Novi Sad	46.796	49.626	65%
Sarajevo	644	401	70%
Split	7.994	6.353	10%
Zagreb	60.350	54.649	60%
Ljubljana	28.921	24.754	20%

Razume se samo po sebi, da je tačna konstatacija ovoga broja veoma teška i nepouzdana, gotovo nemoguća, jer se najzad ne

[210] Ovo je prebrojavanje izvršeno prema štampanim Telefonskim Imenicima, koje je izdalo Ministarstvo Pošta i Telegrafa od 7. XI. i 13. IX. 1928. (izuzev akcionarska društva).

može svakoga po nosu oceniti da li je Jevrej ili nije. — I prema tome ovi podatci baziraju u glavnom na onim računskim podatcima, koji su poznati i koji su onda uveličani srazmerno lokalnim prilikama, a prema oceni ljudi, koji se po položaju, koji zauzimaju u telefonsko-telegrafskom saobraćaju, mogu smatrati merodavnima u ovakovim ocenama.

To isto važi i za **telegrafski saobraćaj** s inostranstvom, gde sam za godinu 1.927. uspeo da ustanovim sledeći približno ocenjen udeo Jevreja.[213]

Inostranstvo	Telegrami[214]		Udeo
	Primljeni	Otpremljeni	Jevreja
Austrija	115.455	95.503	40%
Nemačka	41.448	46.505	30%
Rumunija	11.517	12.507	10%
Madarska	47.403	42.202	48%
Francuska	24.379	16.636	18%
Čehoslovačka	35.594	33.468	23%
Švajcarska	11.740	10.234	20%

Ove brojke i udeo Jevreja u telegrafskom saobraćaju sa inostranstvom govore jasno tako, da im je komentar suvišan.

XIV.

Interesantno je, da se i informaciona (obaveštajna) služba nalazi u rukama Jevreja.

Naši glavni novčani zavodi, u poslovima s inostranstvom, koriste se obaveštajnom službom bečkih i peštanskih obaveštajnih kancelarija, koje su u glavnom u rukama Jevreja. — Ta je veza ostvarena na taj način, što su bečki i peštanski Jevreji imali najbolju mogućnost da se upoznaju s prilikama na jugoslovenskom teritoriju još za ere Austro-Ugarske Monarhije. — Tretirajući pojedina pitanja, oni su prvenstveno dolazili u vezu s ovdašnjim Jevrejima i preko njih je crpen glavni deo poslovnih informacija (često i iz čisto tehničkih razloga, jer su Jevreji bezizuzetno poznavali nemački jezik, pa je prepiska već tim faktom bila olak-

---

[212] Kako telefonski, tako se i telegrafski saobraćaj odnosi samo na privatne razgovore, pri čemu su dobiveni rezultati o učestvovanju Jevreja izraženi u procentualnom odnosu približno i tako, da su i one ustanove, u kojima ima Jevreja, ali nisu u većini, ipak uzete kao da su jevrejske.

[213] Treba imati u vidu, da su ovde uračunani svi telegrami, dakle i privatni.

šana). — Oslanjajući se docnije na reference i preporuku onih zavoda s kojima su radili i blagodareći potpori jevrejske kapitalističke privrede, ove su ustanove postale važan faktor u obaveštavanju inostranstva o našoj privredi, tim pre, što ni Bugarska, ni Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nisu uspele da organizuju veće nacionalne ustanove za obaveštajnu službu. — Obaveštajni Odseci Narodne Banke u Beogradu i Bugarske Narodne Banke u Sofiji, ograničeni su (na novčane zavode) u svom delokrugu i pored toga tek posve nove ustanove.

Glavne informacione kancelarije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca drže u rukama Javreji. — Evo ih nekoliko: »Jugo-Istok«, Pollak & Schön u Zagrebu, V. Salinger i Sin u Zagrebu, Hinko Glocke u Zagrebu, Trgovački Obaveštajni Zavod A. D., predje R. G. Dun & Co. u Beogradu i Zagrebu (direktori Jevreji) i tako dalje.

Od ovih imaju najveću organizaciju u našoj Državi: »Jugo-Istok« u Zagrebu i Trgovački Obaveštajni Zavod A. D. u Beogradu. — »Jugo-Istok« proizašao je iz inform. radnje Pollak & Schön, a Trgovački je Obaveštajni Zavod A. D. prede R. G. Dun & Co. osnovan godine 1.924. — Njegov delokrug rada obuhvata davanje obaveštenja o firmama i preduzetnicima, privatnih lica u koliko se tiče njihovog poslovanja uopšte kao i kreditnih njihovih sposobnosti. — Zatim nabavljanje adresa za trgovački promet i pijacu, i trgovačkih posrednika; vršenje naplata trgovačkih potraživanja u zemlji i van zemlje, kao i produženje svih obaveštajnih posala firme R. G. Dun & Co., New-York na teritoriju Kraljevine. — Ovaj je zavod korespodent od Deutsche Auskunftei Berlin, G. m. b. H. prede R. G. Dun & Co. i sviju njenih organizacija, zatim Handels-auskunftei G. m. b. H. vormals R. G. Dun & Co, Wien, Prag, Budapest i sviju njenih organizacija, kao i R. G. Dun & Co u svim evropskim i vanevropskim državama.

Imajući u rukama informacionu službu, Jevreji su u mogućnosti, da već samim tim faktom vrše jak utecaj na sudbinu pojedinih firmi i preduzeća, kod kojih često puta informacije igraju veliku ulogu. — Tako su, u maju, 1.929., sopstvenici velike beogradske firme Jovanović (u palati Akademije Nauka) naveli u svom aktu Sudu (u kome su tražili otvaranje stečaja) kao jedan od razloga za pad ove velike firme: poljuljan kredit kao posledica rdavih informacija o situaciji radnje...

XV.

U trgovinskim odnosima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca s inostranstvom, **Jevreji imaju primarnu i dominantnu ulogu.**

Ili tačnije; glavni deo naše izvozne trgovine drže Jevreji, a još više od toga — oko 70% — uvozne trgovine vezano je bilo posredno bilo neposredno uz jevrejske trgovce.

Naša trgovina s inostranstvom posle godine 1.920. pokazuje sledeći razvoj:

	Izvoz		Uvoz		Bilanca	
God.	Tonaža	Vrednost*)	Tonaža	Vrednost*)	Tonaža	Vrednost[214]
1920	915.186	1,320.606	439.563	3,465.819	+ 475.623	— 2,145.213
1921	1,583.658	2,460.737	733.638	4,122.097	+ 850.020	— 1,661.360
1922	2,213.881	3,691.166	1,232.414	6,441.876	+ 981.467	— 2,750.710
1923	3,025.914	8,048.843	1,123.019	8,309.635	+ 1,902.895	— 260.792
1924	3,915.700	9,538.774	1,127.686	8,221.743	+ 2,788.014	+ 1,317.031
1925	4,398.466	8,904.539	1,513.862	8,752.879	+ 2,884.604	+ 151.660
1926	4,884.718	7,818.180	1,241.054	7,631.779	+ 3,640.664	+ 186.401
1927	4,251.459	6,400.153	1,331.256	7,286.290	+ 2,920.203	— 886.137

Više nego kod izvoza, Jevreji su angažovani u uvoznoj trgovini. — Treba samo imati u vidu velike trgovačke radnje u Italiji, Austriji, Čehoslovačkoj, Nemačkoj, Francuskoj i Engleskoj, koje rade s našom državom i od kojih su dve trećine u rukama Jevreja.

Najzad većina komisionara i posrednika za račun jugoslovenske izvozne i uvozne trgovine — to su bečki, peštanski, talijanski i nemački Jevreji.

To znači, da Jevreji dirigiraju pravac naše spoljne trgovine, pa je zato od interesa, da se čitaoc upozna sa zemljama u koje gravituje naša izvozna trgovina.

U poslednjem deceniju one su ovako rasporedene u procentualnom učestvovanju na našem izvozu:

---

[214] Vrediost je iskazata u hiljadama dinara.

Zemlje uvoznice	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Italija	26.98	23.43	28.05	28.66	28.91	25.26	25.07	24.84
Austrija	42.67	35.86	22.97	28.93	24.46	18.55	20.59	22.64
Čehoslovačka	5.12	4.10	8.11	7.82	9.89	9.37	12.01	11.35
Rumunija	0.08	0.35	0.29	0.38	2.65	13.63	10.00	0.50
Nemačka	7.52	16.15	8.43	4.22	4.08	7.15	9.27	10.60
Grčka	4.57	5.19	4.67	5.74	7.09	7.40	7.39	9.68
Madarska	2.14	1.21	5.24	4.79	7.93	5.15	4.74	7.63
Švajcarska	3.68	6.87	7.62	6.43	4.08	4.10	3.79	3.38
Francuska	3.13	1.66	5.85	4.33	3.80	2.00	2.41	2.76
Engleska	0.25	0.72	1.88	2.14	1.38	0.97	0.87	1.31
Egipat	0.65	0.37	0.60	0.56	1.16	0.95	0.71	0.84
U. S. A.	0.34	0.21	0.46	0.36	0.53	0.86	0.64	0.75
Holandija	0.04	0.06	0.38	0.20	0.38	0.32	0.36	0.33
Turska	0.36	0.71	1.16	1.38	1.07	0.76	0.33	0.24
Argentina	—	0.05	0.03	0.04	0.08	0.16	0.26	0.34
Poljska	0.75	0.04	0.03	0.09	0.22	1.10	0.25	0.50
Belgija	0.12	0.06	0.16	0.13	0.24	0.14	0.25	0.31
Španija	0.02	0.02	0.13	0.06	0.08	0.14	0.24	—
Engl. Indija	—	0.08	0.30	0.29	0.18	0.07	0.19	0.28
Bugarska	1.30	0.26	0.44	0.97	1.14	0.83	0.11	0.20
Ostale zemlje	0.28	2.60	3.20	2.48	0.65	1.09	0.52	1.52
Svega:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Ne treba ovo, što sam napred kazao shvatiti tako, kao da su Jevreji jedino odlučni u našoj spoljnoj trgovini, jer su najzad u trgovačkim poslovima potrebna barem dva kontrahenta i sporazum da bi došlo do zaključenja nekoga posla. — Ali se i pored toga ne može osporavati, da Jevreji po samom faktu, što drže u rukama glavne finansijske arterije naše Države s inostranstvom, što zauzimaju dominantan položaj u našoj kreditnoj i industrijskoj organizaciji, što imaju u rukama velike izvozne radnje i najzad svoje veze (sa stranim Jevrejima), da oni samim tim faktom dolaze u položaj, da našoj trgovini s inostranstvom dadu onaj pravac, koji je za njih najpogodniji, držeći kao taktičari u vidu i političko raspoloženje sredine, u kojoj rade.

Kao što se iz prednjega uporedenja vidi, Austrija je uvezla iz naše Države godine 1.920. blizu 43% celokupnog našeg izvoza i postigla time maksimum u ovom deceniju. — Razume se da taj naš izvoz nije bio isključivo namenjen za potrebe Austrije, već je za znatan deo Austrija poslužila kao posrednik i upravo su bečki Jevreji bili oni, koji su uspeli da svrše tu posredničku organizaciju opsežnih razmera.

Sledećih godina opada **posrednička uloga Beča** za više od polovine i iznosi godine 1.925. samo 18.5% od našega izvoza, ali se zato uvečavaju naše neposredne trgovinske veze s ostalim državama, pre svega s Nemačkom, Čehoslovačkom, Grčkom i Madarskom.

Budimpešta, Solun, Prag, Hamburg i Berlin postaju važni centri za našu spoljnu trgovinu i njene glavne veze prolaze kroz ruke Jevreja i to ne moguće slučajno, već prvenstveno zato, što Jevreji i inače u Evropi, u oblasti spoljne trgovine, imaju veoma jaku ulogu, kroz decenije i vekove.

Naš je uvoz u istom periodu dolazio iz sledećih zemalja (u procentualnom odnosu):

Zemlje izvoznice	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Italija	20.60	28.15	28.89	26.94	19.77	18.33	20.08	12.90
Austrija	9.28	20.44	19.84	18.51	20.07	17.81	18.70	19.55
Čehoslovačka	36.59	20.74	15.30	17.69	20.52	18.78	13.82	19.20
Rumunija	1.45	4.23	7.17	8.71	8.30	9.90	12.03	3.76
Nemačka	7.05	5.97	7.12	9.91	10.63	8.15	5.75	12.34
Grčka	0.40	0.99	2.63	1.69	2.90	5.03	4.65	1.41
Madarska	3.82	4.56	3.04	3.25	3.36	3.69	4.63	4.91
Švajcarska	3.82	1.86	3.78	2.55	2.23	3.61	4.35	1.41
Francuska	2.37	2.40	3.50	3.69	3.90	3.90	4.05	4.37
Engleska	0.06	0.24	0.07	0.21	0.26	1.13	2.46	7.01
Egipat	9.11	5.89	2.82	2.04	3.23	2.98	1.94	—
U. S. A.	0.96	0.55	0.39	0.24	0.47	0.85	1.16	3.49
Holandija	1.01	0.94	0.40	0.65	0.77	0.97	1.12	1.03
Turska	0.10	0.29	0.62	0.40	0.47	0.48	0.96	0.52
Argentina	0.01	0.59	0.91	1.07	0.95	0.84	0.94	0.54
Poljska	0.13	1.15	1.48	0.91	0.90	1.82	0.85	1.48
Belgija	0.03	0.03	0.07	0.04	0.06	0.11	0.52	0.84
Španija	—	0.05	0.15	0.23	0.17	0.40	0.39	—
Indija	—	—	0.02	—	—	0.22	0.20	1.04
Bugarska	0.01	0.03	0.02	0.03	0.08	0.10	0.17	—
Ostale zemlje	3.20	0.90	1.78	1.24	0.96	0.90	1.23	4.20
Svega:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Kao što se vidi, i u našem su uvozu najvažnije iste države koje apsorbišu naš izvoz: Austrija, Nemačka, Čehoslovačka i Italija.

Trgovinski odnosi s Italijom primetno su oslabili, jer dok je na primer 1.922. godine Italija učestvovala na našem izvozu s 28% i uvozu s 28.9%, njeno učestvovanje godine 1.927. iznosi na izvozu

istina još uvek 24.8%, ali je zato naš uvoz iz Italije spao za više od polovine i iznosi manje od 13%.

Godine 1.920. učestvovala je ČSR sa 36.5% na našem uvozu, a u poslednje vreme znatno je uvečan i udeo Nemačke, u glavnom pod utecajem reparacionih liferacija.

Godine 1.927. iznosila je vrednost našega uvoza 7.,286,290.000 dinara a vrednost izvoza 4.,251,459.000 dinara, a iz uporednoga se pregleda na prednjim stranicama jasno vidi, koliko je osetno oslabila naša izvozna trgovina poslednjih godina.

Što se tiče prekomorske trgovine, naročito s Južnom Amerikom, tu pokušavaju naši iseljenici da stvore stalnu organizaciju za odnose čilensko-jugoslovenske i argentinsko-jugoslovenske, ali inače i tu trgovinu, koja je još u povojima nastoje Jevreji organizovati i zadržati je u svojim rukama. — Kao jedan primer iz najnovijega vremena napominjem pokušaj s uvozom brazilijanske kafe u našu Državu (iz Brazilije s jevrejskom inicijativom i jevrejskim kapitalom).

Ja sam jednom ranije kazao, da Jevreji ne učestvuju u poljoprivredi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,[215] pri čemu sam imao u vidu samo prost poljoprivredni rad, čiji je glavni nosioc naš seljak. — Ali, ako se uvaži uloga Jevreja u poljoprivrednoj industriji i onda — što je najvažnije — u trgovini s poljoprivrednim produktima, dolazimo do zaključka, da je i u toj oblasti rada Jevrejski utecaj veoma znatan.

Da bi se dobila približna predodžba o tome, dostaje ako ovde prikažem učestovanje poljoprivrednih proizvoda u izvoznoj trgonivi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. — Taj odnos za poslednje tri godine izgleda ovako:

Godina	Celokupan izvoz	Od toga poljoprivreda
1.925.	Din. 8.904,000.000	Din. 5.402,000.000 ili 63%
1.926.	Din. 7.800,000.000	Din. 5.084,000.000 ili 64%
1.927.	Din. 6.400,153.065	Din. 3.511,693.475 ili 54%

Ako se sada uvaži **uloga Jevreja u izvoznoj trgovini** naše Države uopšte, o čemu je već bilo govora, razumeće se i njihov utecaj u oblasti poljoprivrede, upravo sredstvom izvoza poljoprivrednih produkata.

---

[215] Pojave u južnoj Srbiji treba posmatrati kao izuzetne.

XVI.

O utecaju Jevreja u spoljnoj trgovini Bugarske, treba kazati sledeće:

Pedesetih godina prošloga veka, zauzimali su Jevreji u Bugarskoj važnu ulogu kao izvoznici. — Od tada su prilike izmenjene na štetu Jevreja — i prema mišljenju koje je izneo Moise Benaroya u svom nedavnom sofijskom predavanju — mogu se razlozi za to svesti na okolnost, što su danas za izvoz potrebni veliki kapitali s kojima bugarski Jevreji ne raspolažu. — Pored toga, posle svetskoga rata Bugarska naročito favorizuje zadrugarstvo i u oblasti trgovine, a inače slobodnoj trgovini pravi znatne teškoće tako, da Jevreji ne mogu svoju inicijativu dovoljno da razviju.

Ipak treba kazati, da su do pred dva decenija bugarski Jevreji zauzimali prvo mesto u izvozu žita, dakle u najvažnijoj izvoznoj grani bugarske trgovine. — Danas su oni naročito zastupani u kožarskoj trgovini i u izvozu jaja, svilene bube i voća.

U izvozu duvana, koji danas zauzima vrlo važno mesto u bugarskoj spoljnoj trgovini, čini se, da **dominiraju strani Jevreji,** dok bugarski Jevreji tretiraju taj posao više kao spekulanti (komisionari i preprodavaoci).

Benaroya kaže, da u izvozu ružinoga ulja bugarski Jevreji »gotovo ne učestvuju«.

U oblasti bugarske uvozne trgovine, domaći Jevreji, imaju apsolutno odlučnu poziciju u manufakturi, tekstilijama i gvožđu.

Više od polovine uvozne trgovine, drže bugarski Jevreji u svojim rukama dok je polovina svih stranih firmi (uvoznika i izvoznika) koje rade s Bugarskom držana od stranih Jevreja.

Godine 1.926. iznosio je uvoz Bugarske 6.2 milijardi leva. — Od toga se odnosi 2.100,599.000 na tekstilnu robu i 1.020,134.000 leva na željeznu i metalnu robu, dakle polovina celokupnoga uvoza.

Da bi se ocenila uloga Jevreja (domaćih) pri tome dostaje konstatacija, da dve trećine jevrejskih trgovaca pripada ovim dvema granama trgovine. — Na primer u prestonici Bugarske, u Sofiji, gde živi gotovo polovica bugarskih Jevreja, ima Savez Manufakturnih Trgovaca 300 članova, od toga više od dve trećine Jevreja, dok sofijski Savez Trgovaca Željeznom Robom ima 75 članova, od kojih su 44 Jevreja.

Ako se pored domaćih (bugarskih) Jevreja uzme u račun angažman stranih jevrejskih firmi i preduzeća u izvoznoj i uvoznoj trgovini Bugarske, onda se dolazi do konstatacije, da podizvesno **dve trećine bugarske spoljne trgovine drže u rukama Jevreji.**

Uopšte uloga Jevreja u trgovinskim odnosima s inostranstvom u toliko je veća, što se i u Bugarskoj i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca ne javljaju samo domaći Jevreji, nego pre svega strani, s velikim izvoznim i uvoznim radnjama u Beču, Pešti, Pragu, Hamburgu, Trstu, Milanu, Parizu, Berlinu, Bukureštu i Carigradu, koji će sredstvom svoje odlične poslovne organizacije i veza sa svetskim finansijskim centrima i prekomorskim krajevima još za dugo vršiti presudan utecaj na spoljnu trgovinu i trgovinsku politiku balkanskih Slovena.

ŠESTI DEO:

JEVREJI U ZANATIMA.

I.

U oblasti zanatstva na slovenskom teritoriju Balkana, Jevreji se javljaju istovremeno kad i u trgovini.

Pri tome može da se uzme kao pravilo: da su se zanatstvu posvećivali redovno siromašniji, dok su oni, koji su imali bar nešto novaca, vršili posredničke i trgovačke poslove. — U lučkim su varošima na obalama Jadranskoga i Crnoga Mora, Jevreji bili u glavnom trgovci, dok su na primer na Jugu (u Makedoniji) vršili prvenstveno zanatski posao.

Do svoje današnje pozicije u oblasti zanatstva medu balkanskim Slovenima nisu Jevreji došli olako, već ona predstavlja **produkat istrajne borbe** njihove i s plemićima i s klasnim drugovima, s hrišćanskom crkvom i raznim vlastima, s pojedincima, bratovštinama, udruženjima i masama. — Teška je to bila borba, mnogo teža no što se i pomišlja, kada se u sarajevskoj Baščaršiji posmatraju oni markantni španski tipovi jevrejskih zanatlija, koji tu vekovima sede i rade, plašeći se svakog dana iznenadjenja: strogih zakonskih mera i bogatih evropskih putnika-potrošača, ali živeći i danas, kao i u petnaestom veku, u istoj nadi u bolju i lepšu budućnost Izraela.

Da li ste ih kad gledali u sarajevskoj Baščaršiji?

Za celo da niste, ma da ti markantni tipovi evropskoga Juga, skromni i povučeni, istrajni i pobožni, zavredjuju da ih obide svaki prolaznik kroz one sredovečne partije pitoresknoga Sarajeva.

A kolika im može biti nedeljna zarada? Jedan napoleon najviše i od toga jednoga napoleona žive i umiru pojedinci i porodice. — Kada sam jednom na berlinskom Univerzitetu govorio o tim odnosima, niko nije hteo da poveruje, da postoji i takova vrsta zanatskog proletarijata, tako blizu »kulturne Evrope«...

Pa ipak je tako!

Iz mnogobrojnih borbi, koje su Jevreji vodili za održanje svojih pozicija u zanatstvu ovde na našem terenu, za poslednja četiri veka, ja želim samo da potsetim na **slučaj sa splitskim krojačima.**

Godine 1.734. (17. avgusta) uputili su splitski krojači predstavku Mletačkom Senatu, da im odobri, osnivanje Bratovština (scola), kakove su tada već postojale u Veneciji s jednakim pravima i povlasticama. — Kako je ova akcija bila uperena protiv splitskih jevrejskih zanatlija, imale su svoga zaštitnika (nekog sveca) i stajale su i inače pod jakim utecajem Katoličke Crkve.

No to, što nisu mogli postići 1.734., splitski krojači pokušavaju dva decenija docnije (2. jula 1.758.) ali ovaj puta upute predstavku prvo splitskom Knezu, koji je odobri (10. jula 1.758.) a dva meseca posle (23. septembra 1.758.) usvoji je i Mletački Senat.

Na taj je način osnovana u Splitu Krojačka Bratovština, čiji statuti (član 13.) naročito odreduje, da nitko, ko nije začlanjen u ovoj Bratovštini nesme vršiti krojački zanat, niti može prodavati gotova odela. — Kako Jevreji kao nehrišćani nisu mogli da budu članovi jedne katoličke Bratovštine upute oni (23. septembra 1.758.) predstavku u Veneciju ističući, da oni nisu protivnici postojanja ove katoličke Bratovštine, ali nema osnova da se ovaj zanat njima zabrani, tim manje što oni savesno i besplatno vrše krojačke radove za vojsku i vojsku i vojnu bolnicu.[215]

Povodom ove molbe Mletački Senat dokine (24. januara 1.759.) član 13. statuta Krojačke Bratovštine u Splitu time, da se isti ne odnosi na Jevreje. — Predstavnici Bratovštine medutim apeluju na prošireno Gradsko Veće u Splitu i uspevaju, da ovo donese odluku u njihovu korist (8. maja 1.760.), ali ni Jevreji nisu mirovali, već se obrate ponovno na Mletački Senat (10. januara 1.761.) tražeći za krojački zanat punu slobodu rada. — Da bi sa svojim stanovištem još bolje upoznali Mletački Senat, upute oni u Veneciju specijalnu delegaciju od trojice svojih članova i uspu konačno uveriti Senat, da je ranije njegovo rešenje doneto na osnovu neispravnih informacija koje je dala Krojačka Bratovština (o tome, da su i ostale splitske zanatlije udružene u slične bratovštine). — Senat, upoznavši ovu činjenicu, dokida Dekret od 23. septembra 1.758. i raspušta Krojačku Bratovštinu kao i Postolarsku Bratovštinu, koja je medutim osnovana (bez ičijeg odobrenja).

Karakteristična je taktika kojom su se Jevreji služili, da bi postigli ovu celj. — Oni su pre svega snizili cene svojih radova i bili su na usluzi i opštini i vladi. — Opština se bila toliko zauzela za Jevreje, da su predstavnici Krojačke Bratovštine posumnjali, da su Jevreji potplatili splitskoga Kneza. — Pored toga oni se ponude i glavnom zapovedniku Dalmacije (Alvisu Contariniju), da izvrše u Sarajevu (tada Turska) špijunažu za račun Venecije (o

[215] Supplica Ebrei di Spalato di 12. novembre 1.758.

tome, da saznaju koliko je artiljerije i ratnog materijala Turska onde skoncetrisala i u koju celj, kao i to, da provere zdravstveno stanje u Sarajevu i Bosni) pa pošto su i tu misiju preko svojih ljudi svršili s mnogo uspeha, Venecija im je naposletku priznala slobodu krojačkoga zanata.

Ali se čini, da nisu ni u Veneciji u ono vreme radili iz prostih ideala i čovečnosti, već da je i zveckava moneta imala svoje dejstvo. To zaključujem iz fakta, što se je pomenuta jevrejska deputacija koja je u Veneciji intervenirala u tome predmetu zadužila (kod Bianchinija u Zadru) za hiljadu i pet stotina cekina. — To je u ono vreme bila krupna suma, pa je vrlo verovatno da je jedan deo toga novca upotrebljen za »udobrovoljenje« mletačkih gospodara...

Ovaj jedan jedini slučaj neka dostaje, da bi se ukazalo na teškoće, s kojima su Jevreji imali da se bore da bi se održali u pojedinim granama našeg zanatstva.

A ovo nije bio nikako izuzetan slučaj. — Na ostalom teritoriju balkanskih Slovena, gde je korupcija turske administracije bila u cvatu, Jevreji su — i pored sve formalne tolerancije turskih paša i vezira — morali svako svoje pravo da otkupe zveckavim zlatom i da taj postupak obnavljaju pri svakoj ličnoj promeni u redovima predstavnika vlasti, počevši od gordoga vezira, pa do njegovoga poslednjeg čauša...

II.

U »Tefteru Aračkom Varoši Beogradske« za godinu 1.825. u rubrici »čislo arača« bilo je zapisano 208 Jevreja, od toga 114 domaćih, a u Tefteru za 1.827. imade 239 Jevreja-arača.

U zanatima, koji su stajali van esnafa odnos Jevreja s ostalim srpskim zanatlijama bio je ovaj:

Zanati	Jevreji	Ostali	Svega
Bakali	3	5	8
Mehandžije	2	30	32
Tutundžije	1	2	3
Terzije	16	5	21
Telali	1	—	1
Kavasi	5	—	5
Tenećedžije	1	—	1
Sarafi	1	—	1
Hećimi	1	—	1

Iz raznih se dokumenata, sačuvanih iz ere Kneza Miloša Obrenovića vidi da su jevrejske zanatlije bile mnogo cenjene i da su

često svršavale poslove ne samo za Kneza, već i za vojsku i za činovništvo Srbije.

Tako čitamo u jednom aktu (od 3. septembra 1.835.), kojega »Ispravničestvo Okružja« upućuje Beogradskom Savetu pored ostaloga i to, da se u Beogradu »nalazi jedan Jevrej, po imenu Aron Elma, koji je iz Bukurešta, imajući i pasoš tamošnje vlasti, ovamo došao i znade soldačke cokule praviti i preporučuje se, ako bi kakovih mladića ili soldata bilo, učiti cokule praviti, da bi ih on rad istome zanatu učiti«.

Iste godine, 31. decembra, javlja pukovnik Stefan Stefanović iz Negotina Knezu Milošu, da je »neki Ilija Borogovac, Jevrej i majstor od epoleta, sa svoja četiri druga iz Bukurešta, došavši ovde u Negotin, danas preko Zaječara, s družinom svojom u Kragujevac otišao. On se izjašnjava da po upustovaniju Gospodina Mikaila Germana u Srbiju dolazi« našto Knez odgovara »polkovniku« Stefanoviću: »budući nam je potreban onaj sposobni šnajder iz Vidina, to preporučujemo Vam da se postarate čas pre poslati nam ga ovamo«.

Godine 1.837. (5. maja) Knez Miloš javlja Jovanu Obrenoviću u Beograd: »ovdašnji šnajder, Jevrejin, dolazi tamo k Vama da uzme mere za uniforme, kako od vojenih, tako i statskih činovnika, kojima će on, i po izdanom propisu, uniforme napraviti. Preporučujem Vam, dakle, da objavite tamošnjim činovnicima da je šnajder došao uzeti mere za građenje uniformi«.

Već se iz ovo par primera vidi važnost koja se je poklanjala jevrejskim zanatlijama. — Čak se zbog onoga krojača Lazara Jevreja, koga je Knez Mihajlo tražio preko pukovnika Stefanovića preduzimala docnije intervencija kod Čehaja Bega da on dopusti da krojač dođe u Srbiju jer je »neophodan Knezu Milošu«.

Kakovoga su kvaliteta bili radovi tih jevrejskih zanatlija u Srbiji, iz onoga vremena, to će biti teže ustanoviti, jer sumnjam da ima sačuvanih radova za koje bi se znalo, ko ih je radio. — U jednom pismu od 12. oktobra 1.836. piše Aleksa Savić, beogradski trgovac Knezu Milošu, da mu šalje neke poručene stvari pa pored ostaloga piše i ovo:

> »novi fes Vaše Svetlosti, koji se ovde pravi, nije još gotov iz tog uzroka, što je Čifutin pokvario jedan vez, koji treba na fes odozdo da dođe, pa sad pravi drugi«.

Dali ovo treba razumeti kao slučajnu grešku ili kao površan rad jevrejskih zanatlija!? A može najzad da je to čiča Aleksa podvalio Knezu da bi našao ispriku za zadocnelu isporuku...

Ja sam već ranije istakao negodovanje koje se je počelo da javlja protiv beogradskih Jevreja kod srpskih zanatlija i trgovaca, četrdesetih godina prošloga veka i koje je trajalo sve do posle Berlinskoga Kongresa.

Za poznavanje tadanje čaršijske psihologije potrebno je, da ovde upoznam čitaoca s jednom predstavkom Terzijskog Esnafa u Beogradu, koju je Esnaf, 5. decembra 1.840. uputio Knezu Mihajlu.

U njoj se kaže: »Kako god što su svi ovdašnji esnafi zbog nezavedenog poretka i nepoloženih pravila svojih do sad iz mnogih uzroka i mnoge neugodnosti pretrpili, tako je isto i naš svepodanjenjše dolepotpisani, u Beogradu postojeći, terzijski esnaf već od više godina od strane ovdašnjih dućandžija jevrejskih ne u maloj meri i sve to više pritešnjen, time što pomenuti Jevreji, koji voobšte svaki svoju dućansku i osim ove drugu trgovinu i radnju pritjažavaju, videći da se ni u jednom esnafu poredak ne zavodi i da njima, osim sviju ostalih esnafa, naš esnaf najprimetniju korist prineti može, ne samo od pravih majstora kalfe premamljuju i takove kod sebe, da im za njihov račun rade, obdržavaju, već i one espape, koje im kalfe naše izraduju, javno po svojim dućanima, kao i sami terzije koji su zanat svoj kao šegrti, kalfe i posle priznani za majstore, izučili, prodaju i so tim svima nami, a naipače onima, koji su pomed nami najsiromašniji prekomerno ukraćenje uživljenja nanose.

»Od sviju predpomenutih Jevreja, protiv kojim mi s prepokornom tužbom predstajemo, nijedan nije terziluk učio, niti je pravilno u esnafu za majstora priznan, već svi idući na našu konečnu propast, naše kalfe, kao što je navedeno, primamljuju, te ih po svojim sobama, da krišom rade, obdržavaju i takovim ih postupkom razvraćaju, da svaku poslušnost i pokornost pravim majstorima otdavati otriču.

»Naš esnaf, sastavljen iz više od 90 majstora, a nijedan od nas osim jedne igle drugoga uživljenja nema, a svi smo pored svega, što kao i veća čast beogradskih žitelja, u gruntovima nikakvih dobara ne pritjažavamo i svojih sopstvenih dućana nemamo, već znatnu kiriju plaćajući u tudim binama sedimo, s nadležnim dankom obterećeni i iz jedinstvenog tog načina radnje (terziluka) sebe i zadružinu svoju obdržavamo. A na protiv Jevreji, poznati kao trgovci, u stanju su i drugim načinom radnje živiti, niti bi im nuždno bilo, da to iz zlobe ne čine, naš zanat pobijati, i protiv nas, koji smo i s druge strane, što se sad više evropejske neže li turske haljine nose, ugnjeteni, raznih struka ubitočna izmišleni'a upotrebljavati.

»U ovakovoj, kao što je navedeno, krajnosti nahodeći se, i da se ne bi ovo zloupotreblenije, črez nebreženija našeg od strane Jevreja, na našu i konečnu propast umložilo, po zaključeniju esnafskom, otvažili smo se u Vašoj Svetlosti vernopodano obratiti se svepokornjejše moleči, da bi črez nadležne vlasti, kako pretpomenutim ovdašnjim Jevrejima, koji nam u zanatu našem veliku štetu nanose, prepjastvovati, da u svojim trgovinama gotove sašivene espape ne prodaju, tako i svakom onom koji ga učio nije, il za majstora u esnafu priznan nije, da ga nigdi krišom, osim javno kod pravog majstora, pod strogu kaznu, raditi ne sme, blagonaklono i milostivjejše ukratiti ne otrekla se; a što se tiče onih espapa, koje su predpomenuti Jevreji do sad predugotovili i u svoj dućan na prodaju smestili, za takove se mi svi obvezujemo, da ćemo im, po pravednoj proceni esnafa našeg i trgovačkog, koliko god vredni budu, ujednički dragovoljno platiti«.

Povodom ove predstavke, upućuje Knez Mihajlo, 31. decembra iste godine akt (B Nr. 2690) Sovetu, sledeće sadržine:

»Kao što je Sovetu poznato još nisu nikakve uredbe ustanovljene za trgovački red i za esnafe u otečestvu našem. Ravno je i to poznato Sovetu, da zbog oskudosti u položitelnim pravilima u ovim važnim strukama, do sad je mnoge neugodnosti trgovina otečestva našeg trpila, i esnafi naši bili su mnogo prepjatstvovatni u soveršenom upražnjavanju dela svojih.

»Obstojatelstva ova dala su povod da mi je esnaf terzijski u Beogradu nalazeći se podneo ovde priloženo prošenije.

»Sve ovo uzimajući u rasuždenije, ja se nalazim pobuđen preporučiti Sovetu, da on obrati svoje vnimanije na predmet ovaj i da na konac taj opredeli jednu komisiju, koje će dužnost biti da uredbe za trgovački red i za sve esnafe u otečestvu našem, pervo od Beograda počinjući, sočini, imajući izmedu pročeg i to motriti da uredbe ove stanju našem shodne budu.«

Povodom toga piše Sovet 1. februara 1.841. Popečitelstvu Vnutrenih Dela. — »Sprovedeno Sovetu s pismom Njihove Svetlosti Knjaza od 31. dekem. 1.840. B Nr. 2.690. prošenije trgovačkog (!) esnafa obštine beogradske uzevši Sovet u razsuždenije toga je mišljenja, da se kasatelno položitelnih pravila za trgovački red i ostale esnafe u otečestvu našem Upravitelstvu Varoši Beogradske preporuči da ono rečeni predmet črez pojedine esnafe preduzeti, o tome medusobno posavetovati se, pravila ona koja su do sad pri sebi imali i nabljudavali obstojatelno spisati, a i druga nova, koja bi za shodna našli k onima dodati, pa po tom sverhu mnenja svojih Sovetu svojim putem predstavljenije, daljeg rešenija radi, podneti uskori.

»Pri čemu prikjučavajući Sovet u voprosu stojeće prošenije preporučuje Popečitelstvu da ono izvoli po prednavedenom postupiti«.

9. jula 1.845. godine piše Popečitelstvo Vnutrenih Dela Sovetu: — »Obštestvo beogradsko posredstvom Upraviteljstva Varoši Beograda podnelo je popečitelstvu ovome prošenije, kojim žaleći se da veliko ugnjetenije u trgovini zbog dolazeći i umnožavajući se Evreja trpi, koji su, veli, spoljašnje radnje, magaze, kože, ćurčiluk, brašno i proče zauzeli, u isto vreme moli da bi se ove ovolike radnje strani Evreja ograničile i time gradanstvu našem od strane pravitelstva u pomoć priteklo.

»Popečitelstvo nije moglo zasad obštini po predmetu ovog molbenog zahtevanja njenog nikakovo udovlenije učiniti zato, što ne ima nikakvog pravila, na koje bi se osnovati moglo. A da ova sekta ljudi sve trgovine naše i osobito ove u Beogradu u njihovim predprijatijama trgovačkim jako ubije i upropašćuje, o tome je i samo popečitelstvo uvereno; no kako se za sad Evrejima nikakovo ograničenije u predoznačenim radovima trgovine ovdašnje postaviti ne može, a kako je opet sa druge strane ovo za naše trgovce neobhodno nužno da se u koliko god učini, popečitelstvo je iziskalo spisak svih ovde naodeći se stalnih i privremenih Evreja i takovi ovde u prilogu dostavlja Visokoslavnom Sovetu, da bi on po ovome pri sočitavanju ustrojenija esnavskog i prednavedena obstojatelstva u prizrenije uzeti i potome u jedno rasuditi blagovolio, neće li se moći ustrojenjem istim ograničenje kakvo za Evreje u trgovini postaviti«.

III.

Socijalno najslabiji deo samostalnih privrednika u redovima naših Jevreja, to su zanatlije.

Zanat je pored trgovine ona grana narodne privrede u kojoj su Jevreji najbrojnije zastupani.

Njih imade, može se kazati, u svim vrstama zanata, no pošto kod nas uopšte ne postoji statistika zanatstva, ne može se kazati kako su zastupani u kojoj oblasti zanatske proizvodnje.

Ipak, od zanata, u kojima je **broj Jevreja naročito primetan,** ja ističem ove: krojački, obućarski, šeširdžijski, modiskinje (naročito Jevrejke), krznarski, opančarski, kožarski, stolarski (naročito modelski), inštalaterski (za elektriku, vodovod, umetno grejanje, gas) graverski, časovničarski, optički, juvelirski, ortopedijski, hemijsko-čistački i farbarski, gostioničarski, štamparski, fotografski, gradjevinsko-preduzimački, poslastičarski, mesarski, fri-

zerski, kinematografski, zubotehnički, umetno-cvećarski i knjigoveški zanat.

Socijalan položaj jevrejskih zanatlija nije jednak u svim krajevima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. — U Bosni i Južnoj Srbiji prevladava sitan zanat i siromašna zanatska klasa, dok u Vojvodini, Hrvatskoj i u Beogradu znatan deo zanata poprima oblik malih industrijskih preduzeća i naročito oni zanati, koji se nalaze u rukama Jevreja pokazuju i pored sve ekonomske i političke krize poslednjih godina lep progres.

Srazmerno su **najjače zastupani Jevreji u onim zanatima, koji iziskuju velike obrtne kapitale,** kao što su: juvelirski, štamparski, apotekarski i hotelski.

Za razvoj zanata u Južnoj Srbiji i Bosni imaju Jevreji naročitih zasluga.

Doduše bio je to zanat prvenstveno maloga opsega i onda zanat orijentalni, koji se mnogo odvaja od zanata u zapadnoevropskom smislu. I onda, razume se, ceo zanatski rad vršen je na najobičniji i najprostiji način, ručnim radom i alatom, dok mašinerija i neki novovremeni izumi nisu ovde bili poznati.

Opet su i u takvim prilikama, bosanske zanatlije pokazivale mnogo volje za rad, njihovi proizvodi, ma da su izradivani na jedan primitivan način, često su puta bili veoma ukusni, bili su fino izradivani i moglo bi se i danas naći takvih radova iz početka i sredine prošloga stoleća, koji po kvalitetu izrade nadmašuju mnoge fabričke radove, producirane u ono vreme na severu i zapadu Evrope. Zanatlije u Bosni i Hercegovini pokazivale su od uvek izvesnu meru višega ukusa i razumevanja za ukus publike.

Još se je pod otomanskim režimom broj zanatlija bio znatno uvećao, upravo bio je to najbrojniji stalež varoške privrede. Nu i pored toga interesantno je zabeležiti, da Turska nije imala zakonom regulisane odnose u zanatu, ona nije imala nikakvoga zakonodavstva ni regulativa u toj oblasti privrednoga rada, izuzetno zakonskih propisa za štamparije, gostionice i za upotrebu parnih mašina.

U to vreme **osnov zanata bio je u esnafskoj organizaciji,** koja se starala oko toga, da reguliše odnose u pojedinim zanatima, onda izmedu zanata medusobno, pitanje produkcije, radne snage i t. d.

Esnafi su imali jak autoritet i u vreme dok su oni postojali može da se kaže, da je zanatsko pitanje bilo dovoljno zaštićeno i za tadanje prilike dovoljno sretno rešeno.

Esnafsko je uredenje — prema rečima sarajevske komore — pružalo jamstvo, da će se zanatom baviti samo onaj, koji je zanat izučio. Esnafi su uplivisali i na tehniku produkcije, uredivali su

prodaju i ostale odnose u privrednim pitanjima, a svrha im je bila da se zanatlije, uz obvezu da će prodavati dobru robu, pomognu do smernog opstanka. Čitava je Bosna i Hercegovina bila polje rada tadanjih zanatlija, jer su sve potrebe, — osim na selu i preko putujućih majstora — podmirivane kod ovih zanatlija. U onom času kad je Bosna i Hercegovina privredno prisajedinjena Austro-Ugarskoj Monarhiji to se promenilo iz temelja. Naše zanatlije moradoše stupiti u utakmicu s tehničkim obrazovanim konkurentima iz monarhije. Industrijski produkti zbog jeftinoće počeše malo po malo istiskivati zanatske proizvode. Potrebe su se pojedinaca promenile čim se udomaćiše zapadni običaji. Neizbeživa posledica toga bila je, da su neki zanati, za koje radi promene ukusa nije bilo više prođe, potpuno potisnuti, a drugi su se održali u životu jedino tim, da su se u tehnici i u obliku prilagodili novim prilikama.[216]

I time od godine 1.878. kada je izvršena okupacija Bosne i Hercegovine od austro-ugarske vojske, ovaj teritorij ulazi u jedan novi ekonomski period, koji ima znatan utecaj na njen budući razvoj, a naročito je presudan u oblasti zanata, njegovoga progresa i njegove dekadanse.[217]

Kazao sam već, da mi nemamo ni državnu ni privatnu statistiku zanata. — I baš zato, što u tom pogledu vlada velika neizvesnost, koja doprinosi razilaženju u pogledima na stvari i probleme, biće od interesa, **ako ovde napomenem jedan zanat i industriju,** koju je austro-ugarski režim izvršio u Bosni i Hercegovini.

Sredinom godine 1.913. stanje zanata i industrija Bosne i Hercegovine bilo je sledeće:

	Zanati		Srbi	Nemci	Ma-	Stran-
	glav.	spor.	Hrvati	Česi	dari	ci
Tekstilni zanat	513	91	495	7	7	3
Tapetarski zanat	58	11	40	8	10	—
Odevni i čistilački zanat	4.959	472	4.261	382	372	44
Industrija papira	43	27	31	4	7	1
Industrija hrane	6.468	1.595	5.957	119	260	32
Gostioničarski zanat	9.081	4.309	4.283	459	447	94
Hemijska industrija	175	19	145	25	8	—
Građevni zanat	5.186	252	4.799	185	158	45
Grafički zanat	99	10	37	26	24	12
Prometni zanat	2.664	—	2.524	103	36	1

[216] Sumarni izveštaj Trgovačke i Obrtničke Komore za Bosnu i Hercegovinu za god. 1.911.—1.912. (Sarajevo 1.913. str. 113.).

[217] Lj. St. Kosier: Bosna i Hercegovina (Beograd 1.927. str. 157-158).

	Zanati		Srbi	Nemci	Ma-	Stran-
	glav.	spor.	Hrvati	Česi	đari	ci
Kosmetički zanat	14	—	10	1	3	—
Prvotna proizvodnja	376	79	330	12	19	15
Ciglane i kamenolomi	979	213	842	66	31	44
Preradivanje metala	3.290	369	2.966	169	178	17
Mašin. ind. i zanati	929	113	784	55	89	2
Rezbar. zanat i ind. drva	1.641	242	1.396	149	75	21
Kožarski zanat i ind.	272	45	220	34	17	2

Naročito mnogo stranaca susrećemo u hotelskom i gostioničarskom obrtu i onda u odevnoj industriji i zanatima. U samom gostioničarskom obrtu, bilo je godine 1.913. hiljadu stranih zanatlija.

Karakteristično je u ovoj statistici —i to je upravo i razlog zašto ju objavljujem — da se većina Jevreja (starosedioca) deklarisala kao Srbi i Hrvati! Jevrejska narodnost nije uopšte isticana, a madžarski i nemački Jevreji — doseljenici, smatrali su za oportuno da se predstave kao Madžari i Nemci...

Učešće Jevreja u privredi Bosne i Hercegovine pre svetskoga rata (prema statistici od godine 1.913.) izgldalo je ovako:

	Zanati		Vlasnici	
Zanatsko preduzeće[218]	Glavni	Sporedni	Jevreji	Srbi
Prvotna proizvodnja	376	79	3	74
Levaonice	4	—	—	—
Ciglane	979	213	19	282
Preradivanje kovina	3.290	369	86	967
Proizvodnja strojeva	929	113	7	237
Industrija drva	1.641	242	28	341
Industrija kože	272	45	13	35
Tekstilna industrija	513	91	12	147
Tapetarski zanat	58	11	9	10
Industrija odevanja	4.959	472	225	1.220
Industrija papira	43	27	9	10
Industrija hrane	6.468	1.595	155	2.132
Gostioničarski zanat	9.081	4.309	251	3.137
Kemijska industrija	175	19	10	27
Građevni zanat	5.186	252	33	1.813
Grafički zanat	99	10	18	26
Elektrika	4	4	2	—
Razna industrija	20	—	2	2

[218] Trgovina bez stalnog sedišta.

Zanatsko preduzeće[218]	Zanati		Vlasnici	
	Glavni	Sporedni	Jevreji	Srbi
Trgovina	10.834	3.174	890	4.429
Trgovina[219]	972	9	47	96
Novčarstvo	101	3	5	32
Pomoćni trg. zanati	218	25	73	55
Prometni zanati	2.664	—	25	655
Kosmetika	14	—	1	1

U Sloveniji — sem nekoliko izuzetaka — nema jevrejskih zanatlija. — A najbrojniji su onde, gde je i najveća koncentracija jevrejskoga stanovništva, dakle u Sarajevu, Subotici, Zagrebu, Beogradu, Skoplju i u Novom Sadu.

U severnim krajevima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prevladava mašinski rad u zanatskim radionicama i naročito su Jevreji u tom pogledu napredovali, tako, da se u tim krajevima jevrejski zanati mogu smatrati, da su na zapadnoevropskom nivou.

U Vojvodini, tu su — kako kaže novosadska Komora — nosioci zanatstva još uvek i većim delom pripadnici narodnih manjina, koje su ovamo doseljavane na osnovu politike, vođene od strane habsburške Monarhije i Ugarske prema Vojvodini. Zanatlije narodnih manjina, naročito Nemci, koji su došli iz krajeva, gde je zanatstvo imalo za sobom jedan neprekidan hiljadu godišnji razvitak, podigli su zanatstvo na onu visinu, na kojoj se nalazi zanatstvo u severnim i zapadnim zemljama Evrope. — Napredak je zanatstva u Vojvodini imao za osnovu neobično jaku potrošačku moć sela i visoki standard života seoskoga i gradskoga stanovništva, kakav ne postoji ni u jednom drugom našem kraju. To je bio razlog i za neobično naglo umnožavanje zanatlija na selu i u gradovima i sve težu borbu za život, koja se razvijala između zanatlija iste struke na tesnom prostoru njihovih potrošačkih pijaca. S druge strane, relativno jak napredak industrije, koja je mnogim zanatskim strukama oduzimala potrošače i koja je mogla s uspehom da konkuriše zanatlijama zbog jeftinije proizvodnje u velikom preduzeću i zbog jeftinije proizvodnje artikala u masi nego što je to slučaj, kada se radi po porudžbini, prinudila je zanatstvo da se prilagođuje novim prilikama. Jedan veliki broj zanatlija primio je borbu s industrijom, prilagodio se potrebama i zakonima pijace i preudesio proizvodnju svoga preduzeća prema tehničkim preimućstvima većih preduzeća.[220]

---

[219] Ova statistika ne obuhvaća akcionarska društva.

[220] Prema izveštaju Trgovačko-Zanatske Komore u Novom Sadu za godinu 1.92[illegible]. (Novi Sad 1.927. strana 109.).

U severnim je krajevima Države broj jugoslovenskih Jevreja srazmerno malen u odnosu s madžarskim i nemačkim Jevrejima-zanatlijama. — Oni tu još nisu uspeli da se prilagode novoj državnoj i ekonomskoj formaciji i što je naročito za žaljenje, njihove su veze — naročito u Vojvodini mnogo srdačnije i intenzivnije s tamošnjim Madžarima, nego sa Srbima i Hrvatima. — Uopšte se može kazati, da vojvodjanske jevrejske zanatlije imaju glavnu klientelu iz redova Madžara, a bez sumnje im i njihovo nepoznavanje nacionalnoga jezika otežava poslovni saobraćaj s našim svetom, ma da je i u tom pogledu razvoj dogodaja mogao da bude drugi, nego što jeste. — Ali nema sumnje, da je i državna politika u tom pravcu podbacila, a političko-partijske strasti još više zaoštrile i onako delikatne odnose u tim krajevima s kompaktnim naseobinama stranih narodnosti.

Ako bismo hteli da izvršimo klasifikaciju zanatstva prema opsegu privrednoga produktiviteta na velike, srednje i male zanatske radnje, onda za Jevreje možemo kazati, da **u Vojvodini i Hrvatskoj** drže u rukama mahom srednji zanat, a malih zanatlija nema u njihovim redovima. — Naprotiv je njihov udeo u velikim zanatskim radnjama naročito znatan u celoj Državi i ja smatram, da me neće demantovati, ako ustvrdim, da se jedna trećina velikih zanatskih radnja u Subotici, Novom Sadu, Senti, Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Osijeku, Skoplju i Bitolju nalazi u rukama jevrejskih zanatlija.

U Južnoj Srbiji i u Bosni, ima nekoliko stotina Jevreja koji su sitne zanatlije, ali opet, nastoje uposlujući muške članove porodice podignuti svoje radnje na viši stepen. — Ima medu njima već odličnih primera privrednoga uspeha i ne malen broj, koji je u srazmerno kratkom vremenu postigao pohvalne rezultate. — To posvedočava takoder i uspeh južnosrbijanskih jevrejskih zanatlija koje se iseliše u Njujork (U. S. A.), gde su uspeli po svojoj spremi da se odlično afirmišu.

Možda bi bio i broj velikih jevrejskih zanata još i veći u našoj Državi, ali kod njih prevladava težnja za stvaranjem većih kapitala i bezimenih preduzeća (akcionarskih društava) pa otuda i pojava, da znatan deo dobro razvijenih zanata poprima oblik industrijskih preduzeća, a veoma često i formu akcionarskih društava.

Što je jedan zanat veći, potreban mu je i veći kapital. — Naše zanatlije (naročito Srbi) često se ispomažu na taj način, što formišu ortakluk. — Čak i kod Jevreja nailazimo na taj kolektivni oblik privrednoga rada.

Od naročitoga je interesa uloga Jevreja u knjižarskim i grafičkim zanatima balkanskih Slovena.

IV.

U kulturnom su pogledu jugoslovenski Jevreji bili sve do kraja osamnaestog veka pod utecajem Soluna, što naročito važi za Jevreje u Srbiji, Bosni i Makedoniji, dok su Jevreji u Dalmaciji i na ostrvima bili podloženi utecaju Venecije.

Domaći su književnici štampali svoja dela u inostranstvu, pa se otuda i **knjižarski zanat** medu našim Jevrejima ograničio u glavnom na preprodavanje jevrejskih izdanja strane provenianse.

ספר

פלימה בית יהודה

IN VENETIA, 1647.

Appresso Antonio Calecai

Con Licenza de Superiori.

Postoji cela plejada rabina s teritorija balkanskih Slovena, koji su dali odlične rezultate u književnosti.

Nije moja namera da o tome ovde iscrpno pišem, ali nebi hteo da predem preko te pojave, koja je značajna ne samo za jevrejsku književnost kod nas, već i za jevrejsko knjižarstvo kao zanat uopšte.

Izgledaju mi pri tome naročito markantne dve figure beogradskih rabina, koji su živeli u sedamnaestom veku: Juda Lerma i Simha Koen.

Juda je Lerma postavljen za beogradskoga rabina 1.617. te se od njegovog dolaska primećuje vidno duhovni pokret medu Jevrejima u ovim krajevima. — Juda je Lerma dao više dela od kojih napominjem »Tešuvot« (תשובות) i »Peletat bet Jehuda« פלימת בית יהודה. — Ovo je poslednije delo (»Peletat bet Jehuda«) iz-

dao Lermin učenik i naslednik: Simha Ben Geršon Hakoen, beogradski rabin, a izašlo je u Veneciji 1.647., kao što se vidi iz naslovnoga lista objavljenog na prednjoj strani.

Za nas je Juda Lerma važan, što je po svom položaju kao rabin vršeći dužnosti sudije među beogradskim Jevrejima ostavio nekoliko zapisa, koji daju mali uvid u trgovačke poslove beogradskih Jevreja .

Druga ličnost, koja nas interesuje, beogradski rabin Simha Koen, imao je kao i njegov prethodnik Juda Lerma, veliku reputaciju u redovima jevrejskih naučnika.

Naročito je čuveno njegovo delo: »Sefer-Šemot« (ספר שמות) štampano u Veneciji 1.657. godine u opsegu od pet stotina stranica.

ספר
ש מ ו ת

בויניציאה

Apresso l'Illustriss. & eccell. comissaria Vendramina.

Per Antonio Rizzini.

Con licentia De superiori.

Iz predgovora se »Sefer-Šemota« (čiji naslovni list objavljujem) vidi, da je u ono vreme bio u Beogradu razvijen književni rad među Jevrejima i da su mnogi rabini, koji su tu živeli i kroz Beograd prolazili imali zabeleške historijske i literarne vrednosti.

Prve su jevrejske knjige na jevrejskom jeziku štampane u našim krajevima dosta kasno. — Pouzdanih podataka o tome nema već zato, što veoma često nisu označeni ni izdavači ni štamparije, koje su knjige štampale. — Pored toga treba imati u vidu jednu naročito važnu pojavu u tome, da su viđeni jevrejski naučnici i rabini u ovim krajevima veoma često sami slagali i štampali svoja

izdanja i to postepeno, kako su ih svršavali, pa to još više otežava pregled pravoga stanja stvari.

Izgleda ipak, da je u **devetnaestom veku centar jevrejskoga književnog života bio u Beogradu.** — To naročito važi počevši od dolaska Kneza Miloša, čiji je lični pouzdanik Hajim B. David-Davičo, već 1.837. izdao prvu knjigu na jevrejskom jeziku, štampanu u »Tipografiji Knažestva Serbskog«. — Nema sumnje, da je pomenuti Davičo imao svoj uticaj na Kneza, kad se ovaj rešio, da za Državnu Štampariju nabavi i jevrejsko pismo.

Iste je godine dobio Beograd i **prvu Jevrejsku Štampariju** i otada je izdavanje jevrejskih knjiga išlo ubrzanim tempom.

I prvu štampariju u Srbiji — »Knjaževsko-Serpsku Knjigopečatnju« u Beogradu, organizovao je nemački Jevrej Adolf Beermann, koga su Rajović i Petronijević doveli iz Petrograda. — On je bio prvi direktor »Knjaževsko Serpske Knjigopečatnje«, kažu da je bio »vrlo sposoban«, te je pod njegovim rukovodstvom izdana prva štampana knjiga u Srbiji.

To je bilo gotovo pre stotinu godina (1.832.). Naslovna se strana te prve srpske knjige vidi iz gornje reprodukcije.

Kako je taj događaj imao krupno značenje za budući kulturni progres Srba, Adolf je Beermann uputio Knezu Milošu Obrenoviću veliku diplomu sa sledećom posvetom: »Njegovoj Svetlosti, vlada-

telstvujućem Gospodaru i nasledstvenom Knjazu Serbije, Milošu Teodoroviću Obrenoviću I., Otcu Otečestva, osnovatelju prve knjigopečatnje u Serbiji, pri dovršeniju pervog pečatnog dela«.

Dok se »knjigovezac« Gligorije Vozarović istim povodom, obraća Knezu sledećim rečima: »S dužnim strahopočitanijem usudujem se kolenopriklono podneti Svetlosti Vašoj i sijatelnim mladim knezovima, diki i obrani srpskoj, mali darak ovaj, aki pervo iz novozavedene Svetlosti Vaše pečatnje izišavše delo, Kratki Stihotvorenija Serbski. Izvolite ga, visoki heroju i pokrovitelju serbski s običnim velikodušijem primiti u visočajšu milost Vašu«.

Za historiju srpske knjige, a naročito za historiju srpskoga književnosti, biće pojava i rad Jevreja Beermanna od naročitoga značenja.

Do kraja devetnaestoga veka štampane su u Beogradu sledeće jevrejske knjige:

Tikun Hacot (1.837.), ritual za posle ponoći, izdao Hajim B. David Hajim (Davičo);

Imre Vina (1.837.), moralna upustva na španskom (jevr. pismenima);

Ševet Mišor (1.837.), razne zakonske odredbe;

Zemirot Jsrael, I. Olat Tamid (1.837.), sadrži himne i verske pesme od Izraila Nadare; prvi put štampan u Mlecima 1.600. god.; izdao Hajim B. David Hajim (Davičo). Štamparija Knjaževstva Srbije;

II. Olat Šabat, Olat Hodeš (1.839.), isti ritual za subote i praznike;

Darhe Noam (1.839.), Gramatika jevrejskog jezika; napisao Juda Haj Alkalaj. (Štamparija Knjaževstva Srbije);

Hamad Eloim (1.841.), ritual i razne molitve za praznik Sukota. Uredio Hajim B. David Hajim (Davičo), španske delove preveo Ruben Moša Farhi. Složio za štampanje Jakov Š. Kalderon. (Štamparija Knjaževstva Srbije);

Šomerim Laboker (1.842.), molitvenik za jutarnju službu;

Bajlaket Josef (1.842.), sadrži selekcije raznih tumačenja Sv. Pisma »za mlade ljude, da se uče veri«; uredio Josef Finci, beogradski rabin, izdao H. B. David Hajim (Davičo), složio Jakov Š. Kalderon. (Štamparija Knjaževstva Srbije);

Seder Tefila Mikol Ašana (1.843.), jevrejski molitvenik za celu godinu; uredio H. B. David Hajim (Davičo), složio Jakov Š. Kalderon. (Štamparija Knjaževstva Srbije);

Sehijot Ahemda (1.844.), ritual za 7. Adar i prvih 13 dana meseca Nisana; sastavio David Pardo, sarajevski rabin, prvi put

štampan 1.756. god. u Solunu, izdao H. B. D. H. Davičo. (Štamparija Knjaževstva Srbije);

Sefer Minhat Erev (1.844.), molitvenik za popodnevnu i večernju službu; izdao Samuel Isak B. Moše Altarac, H. B. D. H. Davičo, Složio Jakov Š. Kalderon;

Tikun Šovavim (1.845.), ritual za šest zimskih nedelja; uredio Jakov David Pardo, prvi put štampan u Mlecima, složio J. Š. Kalderon;

Sefer Teilim (1.846.), Psalmi Davidovi za svakodnevno čitanje; izdao Samuel Isak B. Moše Altarac, složio J. Š. Kalderon;

Tikun Hacot (1.851.), ritual za posle ponoći; uredio Juda Josif Finci, složio J. Š. Kalderon;

Sefer Atikunim (1.851.), sadrži kabalističke formule; izdao Isak Farhi iz Jerusalima;

Kirjat Hana (1.853.), španski komentar knjige o Propovedniku: napisao Moša Isak Almuli iz Bukurešta, izdao H. B. D. H. Davičo, složio Solomon Šimšon Haviljo;

Avodat Ašana (1.856.), molitvenik za celu godinu; uredio i izdao David M. Alkalaj;

Seder Lešaloš Regalim (1.857.), molitvenik za Pesah, Šavuot, Sukot; uredio i izdao David M. Alkalaj;

Sehijot Ahemda (1.858.), II. beogradsko izdanje; izdao David M. Alkalaj;

Jekara Dešihve (1.859.), kabalistički spis Izara Zuta; izdao i složio za štampanje Jakov Š. Kalderon;

Sefer Leket Azoar (1.859.), španski prevod kabalističke knjige Zoara (jevrejskim pismenima); preveo i izdao Avram Moša Finci;

Ševet Jeuda (1.859.), španski prevod spisa, o proterivanju Jevreja iz Španije od braće Jude, Solomona i Josifa ibi Berga; preveo i izdao Moša D. Alkalaj;

Ze Ašulhan (1.859.), razne odredbe i zakoni koji se odnose na obed; sastavio Moša D. Alkalaj;

Bet Tefila (1.860.), pouke i značaj molitava; napisao (španski jevrejskim pismenima) Eliezer Papo, izdali D. M. Alkalaj i sin, složio za štampanje Isak Pinto;

Zoveah Toda (1.860.), španski prevod knjige za učenje ritualnog klanja od Josifa Molho; preveo Rafael Josif Sason, složio Mihael Papo;

Ševile Olam (1.860.), putopis po Aziji i krajnjem Istoku; napisao Šimšon Bloh Levi, preveo i izdao Jakov Š. Kalderon;

Seder Agada (1.860.), ritual za pashalno veče u kući; izdao D. M. Alkalaj;

Hinuh Hearim (1.860.), jevrejska gramatika i čitanka za učenike; napisao i izdao D. M. Alkalaj;

Damesek Eliezer (1.861.), sadrži zakone i odredbe kanona Šulhan Aruha i drugih knjiga; napisao na španskom (jevr. pismenima) Eliezer Papo, složio Mihael Papo;

Hok Lejisrael (1.861.), ritual, odlomci iz Tore, Sv. Pisma, Mišne i Talmuda; izdao D. M. Alkalaj, složio J. Š. Kalderon i Mihael Menahem Papo;

Abodat Ašana (1.867.), molitvenik za celu godinu; izdao Moša D. Alkalaj;

Pirke Avot (1.867.), mudre izreke otaca, rabina iz Mišne sa španskim prevodom; izdao David M. Alkalaj;

Hok Lejisrael (1.867.), ritual za lektiru i verske studije; izdali D. M. Alkalaj i sin (štampan u Državnoj Štampariji);

Bou Hešbon (1.867.), upustva za učenje računa; sastavio D. M. Alkalaj;

Hok Lejisrael (1.868.), II. deo; izdali D. M. Alkalaj i sin (štampan u Državnoj Štampariji);

Hok Lejisrael (1.869.), III. deo; izdali D. M. Alkalaj i sin (štampan u Državnoj Štampariji);

La Punta De La Tempesta (.1871.), priča iz knjige Meam Loez na španskom (jevrejskim pismenima); izdao D. M. Alkalaj;

Hinuh Lašon Ivri (1.871.), udžbenik i čitanka jevr. jezika; napisao i izdao D. M. Alkalaj (štampan u Državnoj Štampariji);

Čitanka (1.871.), za drugi razred; napisao i izdao David M. Alkalaj (štamp. u Državnoj Štampariji), složio Isak Pinto;

Aidara Raba Kadiša (1.872.), kabalistički spis; izdao Moša D. Alkalaj, složio Isak Pinto (štamp. u Državnoj Štampariji);

Maase Moše (1.874.), izreke iz Talmuda; sredio Moša Levi, izdao Moša D. Alkalaj;

Hinuh Lašon Ivri (1.874.), udžbenik i čitanka jevrejskog jezika za drugi i treći razred; sastavio i izdao Moša D. Alkalaj (Štamparija N. Stefanovića i dr.);

Kolumbova Istorija i Otkriće Amerike (1.875.); izdao Moša D. Alkalaj (Štamparija N. Stefanovića i dr.);

Jevrejski Bukvar (1.886.), sastavio Dr. S. Bernfeld (Trgovačka Štamparija, Beograd);

Načela Jevrejske Religije (1.886.), katehizam za učenike osnovnih škola; napisao Dr. S. Bernfeld (Trgovačka Štamparija Đ. Kimpanovića, Beograd);

Zihron Jerušalajim (1.887.), posmatranja o povratku u Palestinu; napisao Jakov H. Altarac (Trgovačka Štamparija Đorđa Kimpanovića, Beograd);

Jevrejski Bukvar (1.887.), sastavio Moša Pinto (Trgovačka Štamparija Lazara Isakovića, Beograd);

Narodni Prijatelj (1.888.—93.), mesečni časopis na španskom (jevrejskim pismenima) izdala Jevrejska Opština u Beogradu. Urednik Jakov M. Alkalaj;

Istorija jevrejskog naroda (1.890.), od početka do razorenja drugog Hrama; napisao Dr. S. Bernfeld (Štamparija kod »Prosvete« S. Horovica);

Blago Izrailjevo (1.890.), jevrejska istorija, od Jakova H. Altarca, I. i II. deo (Štamparija kod »Prosvete« S. Horovica);

Blago Izrailjevo (1.894.), jevrejska istorija, od Jakova H. Altarca, III. deo (Štamparija kod »Prosvete« S. Horovica);

Jismah Jisrael (1.896.), molitvenik; napisao Josif Jakov Izrael (Štamparija kod »Prosvete« S. Horovica);

Jevrejski Bukvar (1.900.), sastavio Šalom A. Ruso (Štamparija kod »Prosvete« S. Horovica);

Keilat Jakov (1.904.), molitvenik za celu godinu; sredio Jakov H. Altarac (Štamparija kod »Prosvete« S. Horovica).

Pored ove jevrejske literature štampane u Beogradu, štampali su beogradski Jevreji svoja dela i u inostranstvu, u glavnom u Beču.

Tako napominjem sledeće knjige:

Otsar Ha-Haim (1.823.), hebrejska gramatika; napisao anonimni autor iz Beograda, izdao Israel Behor Haim u Beču;

Šalom Jerusalem (1.840.), napisao anonimni autor iz Beograda; prevod jevrejskog dela Jude Alkalaja, zemunskog rabina;

Damešek Eliezer (1.850.), moralna knjiga; napisao Eliezer Papo iz Beograda;

Zibhe Baal Sem Tob (1.852.), napisao beogr. rabin Rab Santo;

Tikoun Seouda (1.859.), ritualni obredi; napisao Moise Alkalaj iz Beograda;

Hobat Abraham (1.862.), napisao Abraham Pardo, rabin iz Zemuna;

Tisa Avon (1.863.), napisao Eliezer Papo iz Beograda;

Boou Hešbon (1.867.), aritmetika; napisao Moise Alkalaj iz Beograda;

Mišnajot (1.868.), jevrejsko-španski prevod Maseket-Abota, napisao anonimni autor iz Beograda;

Zikharon Jerusaleim (1.887.), napisao Jakov M. Altarac iz Beograda i razne druge.

Sve je ovo dokaz literarne produktivnosti, obrazovanosti i znatnog stepena duhovne kulture, na kome su živeli beogradski Jevreji, i ako malobrojni za razliku od Jevreja u drugim mestima.

Za kvalitet jevrejskih knjiga štampanih u Beogradu govori činjenica, da su pojedina dela štamapna u više izdanja. To naročito važi za Molitvenik, koji je kroz pola veka doživeo pet izdanja i za koga vrhovni rabin Dr. I. Alkalaj kaže da je »svako izdanje vrlo brižljivo uređeno, puno raznih uputstava i naređenja, a mnoge su molitve i na španski prevedene, te se ovi praktični molitvenici i danas traže i vrlo rado čitaju«.

Naročito je interesantno, da su beogradska izdanja jevrejskih knjiga bila bolja i od bečkih, što nam potvrđuje jedan autoritativan poznavalac toga pitanja (Dr. I. Alkalaj), dajući sledeću ocenu: »štampa je lepa i jasna, a štamparskih grešaka nema, te su **beogradska izdanja mnogo bolja od bečkih,** koja su puna grešaka i nepotpunosti.«[222]

Beogradski su Jevreji izdavali osamdesetih godina također i poznati list »El Amigo del Pueblo« (Prijatelj Naroda) na jevrejsko-španskom jeziku, u redakciji Jakoba M. Alkalaja.

Pored tog lista, čitana je u redovima naših Sefarda i razna druga (jevrejska) štampa u glavnom na španskom jeziku, koja je izlazila u Beču i koja je imala naročito znatan broj pretplatnika u Srbiji i u Bugarskoj. — To su bili bečki listovi »El Dragoman« (1.856., u redakciji Josifa Calvo), »El Nacional« (1.866., u redakciji Josifa Calvo), »Risi Bisi« (1.867., u redakciji Josifa Calvo), »El Correo de Viena« (1.870., u redakciji Adolfa Zemlinskog), »Illustra de Hestoria« (1.877., u redakciji A. Semo), »La Politica« (u redakciji Adolfa Zemlinskog) i još neki.

Jevrejska literatura, štampana u Beogradu, nije služila samo za Jevreje u Srbiji, Bosni i Hrvatskoj, već su se njom koristili i Jevreji u Vojvodini, u Bugarskoj i u Turskoj.

Kao što se iz prednjega pregleda vidi, bile su to u glavnom knjige verske sadržine. — Izuzetak od toga čini list »Narodni Prijatelj«, koji je pokrenut 1.888. godine pisan na španskom jeziku, ali jevrejskim pismenima, pa onda »Blago Izrailjevo« (u tri dela od Jakoba Altarca) i »Istorija Jevrejskog Naroda« (od beogradskoga rabina Dr. S. Bernfelda).

Na izmaku devetnaestoga veka, bili su Srbi, Hrvati i Slovenci već nacionalno osvešteni, u školama se je učio isključivo narodni jezik, pa je to imalo utecaja i na Jevreje. — Potreba za jevrejskom knjigom na jevrejskom jeziku nestaje, a umesto nje se javlja knjiga

---

[222] Dr. I. Alkalaj: Jevrejske Knjige (Jevrejski Almanah, II. str. 140.).

pisana evropskim pismom i nemačka literatura u glavnom postaje lektirom naših Jevreja. Pored toga prate jevrejski intelektualci novu cionističku literaturu koja dolazi iz Londona, Njujorka, Pariza, Berlina i Beča, i njene dobro uređivane časopise, a domaći jevrejski knjižari-izdavači posvećuju se isključivo domaćoj književnosti i štampaju svoja izdanja prvenstveno na srpsko-hrvatskom jeziku i tek izuzetno na nemačkom.

Treba na ovom mestu naročito podvući veliku zaslugu jugoslovenskih Jevreja-izdavača za našu noviju književnost.

Oni su bili prvi, koji su u ovim krajevima postavili izdavački i knjižarski zanat na širu bazu. Dovoljno je već, da se iz nekoliko hiljada dobrih knjiga i iz desetine odlično uređivanih časopisa koje su oni izdali dobije potrebna impresija **o ulozi Jevreja u knjižarskom i izdavačkom poslu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.**

Ne treba napokon zaboraviti ni uvoz knjiga iz inostranstva, na kome Jevreji (naši i strani) učestvuju s više od 80%.

Kao knjižari i izdavači, Jevreji se susreću po celom teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca; u Beogradu (4), u Apatinu (2), Banja Luci (2), Bjelini, Bjelovaru, Celju, Cetinju, Čakovcu, Daruvaru, Djakovu, D. Miholjcu, Karlovcu (2), Križevcima (2), Ljubljani, Mariboru, Novoj Gradiški, Novom Sadu (3), Ogulinu, Osijeku (5), Pančevu (2), Podgorici, Rumi, Sarajevu (7), Senti (2), Slatini (2), Somboru (3), Splitu, St. Bečeju, Subotici (6), Travniku (2), Varaždinu, Velikom Bečkereku (2), Velikoj Kikindi (2), Vinkovcima (2), Vršcu, Vukovaru (2), Zenici i u Zagrebu (7).

Glavne se izdavačke knjižare u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Subotici i Osijeku nalaze u rukama Jevreja. — Rad je ovih knjižara bio obilan i one su imale primaran utecaj na širenje literature i na duhovno vaspitanje našega Naroda.

Naročito želim da spomenem zagrebačku izdavačku **Knjižaru St. Kugli,** najstariju i najveću na teritoriju balkanskih Slovena. — Ona je osnovana pred stotridesetipet godina (1.795.) po Franu Županu, sjedinjena (1.852. godine) s knjižarom Dra. Ljudevita Gaja, poznatoga nacionalnog radnika i nalazi se već nekoliko decenija u vlasništvu Jevreja.

Njena delatnost je eminentna: izdala je više od tri hiljade i devetstotine dela i preko pet stotina muzičkih kompozicija o svom trošku, posvećujući pri tome naročitu pažnju pedagoškoj literaturi, glazbenim izdanjima domaćih i stranih kompozitora i umetnom zanatu. — Ona je Knjižara zagrebačkoga Univerziteta, Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umetnosti, imade sopstvenu štampariju, knjigovežnicu, fabriku papirne konfekcije i veletrgovinu s harti-

jom; zaposluje sto pedeset nameštenika i radi s celim inostranstvom a naročito s našom emigracijom.

Odmah posle nje dolazi poznata **Izdavačka Knjižarnica Gece Kona** (Kohn) u Beogradu, takoder jevrejska radnja, koja je stekla velikih zasluga za širenje srpske knjige. — Više od polovine svih važnijih srpskih izdanja, koja su u ovom veku izdana u Srbiji, izašla su u izdanju ove knjižare (osnovana 1.901.). Do sada je izdala oko dve hiljade knjiga razne sadržine, od tih mnoge u više izdanja, a neki su udžbenici postigli već i tridesetipeto izdanje, što je za naše prilike pojava vredna da bude registrirana i zapažena.

Takoder je i **prvu knjižaru u Bugarskoj osnovao bugarski Jevrej Danon, još pred stotinu godina** — godine 1.829. — Povodom stogodišnjice te knjižare sva je bugarska štampa s mnogo simpatija pisala o njenom osnivaču.

Kao četvrtu po redu, treba istaći veliku jevrejsku kooperativnu knjižaru »**Ivriah**« u Sofiji (na Trgu Cara Karolijana), koja je novijega datuma, ali ima već sada važno značenje naročito za jevrejsku književnost kod Bugara.

Pored ovih mnogobrojnih jevrejskih knjižara u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Jevreji imaju u svim napred nabrojanim i u mnogim drugim mestima svoje štamparije, koje redovno izdaju po kakav lokalni list. — Preko tih lokalnih listova i držeći u rukama štamparsku mašinu, Jevreji imaju krupan utecaj na javno mišlenje i pregled svega, što u pojedinom mestu izlazi sredstvom štampane reči.

U Bugarskoj je zaposleno danas u štamparijama 200 Jevreja.

Prva knjiga na bugarskom jeziku štampana je u Beogradu i složena od jevrejskih grafičkih radnika.

U krojačkim, postolarskim i kosmetičkim zanatima zaposleno je u Bugarskoj 1.967 Jevreja i to: 454 kao krojači, 288 kao postolari, 274 kao opančari, 154 kao berberi i pralje rublja, 91 kao modistkinje i modiste.

Na ovom mestu želim da još istaknem veliku zaslugu zagrebačkoga Jevreja Salomona Bergera **na podizanju kućnog zanatstva** u našem narodu.

On je bio jedan od prvih, koji je zapazio sve lepote našeg narodnog veziva i nastojeći da ga usavrši i unapredi, organizovao je sopstveno preduzeće za promicanje kućnoga zanatstva i (posle neuspeha njegovih predšasnika Daniela Hermanna i Srećka Laya) bio je prvi kome je uspelo, da plasira i afirmiše rad naše seljakinje na medunarodnom tržištu. — Berger je primenom i racionalnim iskorišćivanjem nacionalnih motiva u narodnom vezivu započeo još 1.885., podučavajući seljačku ženu u ovom korisnom radu. —

Dimenzije se njegove akcije na selu vide iz broja zaposlenih seljakinja koji je iznosio: 1.898. godine — 800 seljakinja; 1.890. godine — 1.200 seljakinja; 1.892. godine — 1.800 seljakinja; 1.895. godine — 2.500 seljakinja i 1.908. godine — 2.800 seljakinja (godišnje).

S materijalom, koji je na taj način proizveden, S. Berger je priredio u inostranstvu (evropskom i vanevropskom) blizu stotinu izložbi i neposredno je iza Ujedinjenja darovao celokupnu svoju etnografsku zbirku Državi. — To je bila osnova iz koje je proizašao zagrebački Etnografski Muzej, koji baš po toj Bergerovoj fondaciji ide u red važnih evropskih etnografskih instituta i može da služi na čast i Jevrejstvu, iz čije je sredine proizašao donator i našem Narodu, koji je umeo da stvori i sačuva te radove svoje nacionalne individualnosti.[223]

V.

Ja računam, da jevrejske zanatlije u odnosu s ostalim zanatlijama u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca pružaju sledeći odnos:

Pokrajina	Broj zanatlija	Od toga Jevreja
Severna i Južna Srbija	70.000	1.300
Hrvatska i Slavonija	38.000	1.600
Vojvodina	26.000	1.400
Slovenija	22.000	70
Bosna i Hercegovina	20.000	900
Dalmacija	6.000	35
Crna Gora	2.600	5

Zanatstvo se na teritoriju balkanskih Slovena nalazi još u previranju. — Ono posle rata nije uspelo da se snade i još nije zauzelo odreden stav.

To važi i za jevrejske zanate na našem terenu. I oni, kao i ostali trpe od teške ekonomske situacije, ponegde i više, naročito u Vojvodini, Hrvatskoj i Severnoj Srbiji, gde (Jevreji) drže u rukama veći zanat.

Po svojoj obrazovanosti, po stručnoj spremi i pismenosti, a najzad i po klasnoj svesti, jevrejske zanatlije stoje iznad ostalih, pa otuda i pojava, što zauzimaju vidne pozicije u zanatskom klasnom pokretu na celom terenu balkanskih Slovena.

[223] Ako se tačno sećam, ima i sarajevski Jevrej, trgovac Kabiljo znatnih zasluga na promicanju bosanskoga kućnog zanata, naročito radova vezenih zlatom i srebrom i njegova radnja u Ulici Kralja Petra, poznata je kao stecište zainteresovanih stranaca i našeg sveta, koji se interesuje za skupocena narodna veziva bosanskoga i orijentalnoga motiva.

SEDMI DEO.

JEVREJI U INDUSTRIJI I SAOBRAĆAJU.

I.

Ja sam već ranije konstatovao težnju, koja se zapaža kod svakoga, pa i najmanjega jevrejskog privrednog pregaoca: svaki teži da postane samostalan, da postane svoj na svome, da postane slobodan čovek, dakle pre svega materijalno obezbeđen i nezavisan.

Ako se ta karakteristika uvaži kao tačna, onda se može objasniti zašto Jevreji tako retko i nerado ulaze u radničke redove, — u redove industrijskih radnika. Tu, u fabričkoj industriji, vlada režim šablone, režim mase, sve se radi po izvesnim opštim principima i onako, kako s gledišta celokupnosti daje što bolje rezultate i što veći rentabilitet. — Tu pojedinac isčezava, ličnost se gubi i javljaju se samo mašine i bezimeni ljudi u brojevima i prostoru, sračunati na kapacitet dnevni, nedeljni, mesečni ili godišnji....

U takovom se sistemu uopštavanja i šablone Jevrej oseća nezadovoljan, upravo nesretan, jer je sve što vidi i što radi u suštoj protivnosti s njegovim temperamentom, s njegovim duhom i težnjom za promenom, za pokretnošću, za stvaranjem, za ostvarenjem samostalnosti. — To treba znati, da bi se razumelo, zašto Jevrej, ako je već prisiljen da se prehranjuje kao radnik, predpostavlja zanatski rad industrijskom ili tačnije: ručni rad mašinskom. — I nije čudno što Morris Rosenfeld, osećajni pesnik njujorškoga Geta plače nad sudbinom jevrejskoga radničkog proletarijata u New-Yorku, ne zato, što se bedno prehranjuje i još bednije stanuje i živi, već pre svega zato, što mašinski rad i šablona tehničkoga progresa ubija duhovnost i duševnost onih bezimenih hiljada, koje izgraduju kapitalističku organizaciju velike Američke Unije.

Ali koliko je god mašinizacija industrije duhovno upropastila čoveka kao radnu jedinicu, ona je opet omogućila stotinama i hiljadama bistroumnih i umešnih Jevreja, da postignu zavidne položaje, da postanu privredni magnati i da razviju svoje sposobnosti i svoj talenat do najširih granica. — Upravo se za industriju pored bankarstva može kazati, da predstavlja onaj teren, na kome su Jevreji postigli najlepše rezultate i zauzeli prve pozicije u borbi i rivalitetu s ostalim narodima.

Ruppin kaže da je nepostojanje velike industrije i velike trgovine u Galiciji i njen slab razvoj u Rusiji, Rumuniji i Turskoj onemogućio Jevrejima, da u punoj meri iskoriste svoje sposobnosti, već su bili primorani da životare u malom zanatu i u maloj trgovini. [224]

To se isto može kazati i za Jevreje u Jugoslaviji i Bugarskoj. I ovde su oni otpočeli na selu i u našim malim varošima kao sitni trgovci, pa su s opštim napredkom privrede, razvijali i uvećavali svoje poslove.

Imajući stalne veze s Bečom, Peštom i ostalim velikim gradovima, **naši se Jevreji pojavljuju kao pioniri industrije,** koja je kod nas počela da se javlja tek u drugoj polovici prošloga veka i to sporadično i u manjem opsegu. Tek devedesetih godina i početkom ovoga veka, zapažamo ozbiljnu industrijsku akciju i susrećemo nova preduzeća, koja se po obimu rada, po investiranim kapitalima i kvantitetu produkcije vrlo primetno izdvajaju iz dotadanjeg nivoa zanatskih radnja. — Medu osnivačima te nove industrije vidimo u prvom redu Jevreje i strance, a tek docnije naše ljude.

Interesantan je udeo Jevreja u organizaciji svilarstva u Južnoj Srbiji i Slavoniji.

U Južnoj su Srbiji **Jevreji racionalno organizovali svilarstvo** a naročito izvoz koji su dugo godina držali u svojim rukama. — U Slavoniji je svilarstvo organizovano u osamnaestom veku, ali je propalo sredinom prošloga veka usled bolesti koja je upropastila svilene bube. Posle je Adolf grof Pejačević uveo japansku svilenu bubu (Saturni Yama mayu), koja se nije mogla uzgojiti u većoj meri, ma da su se naročito Jevreji angažovali kod seljaka u želji unapredenja svilarstva.

Tako je bila na glasu jevrejska svilara Wollheim & Pscherhof u Novoj Gradiški (Slavonija), o čijem radu godine 1.880. osječka Komora daje ovakav izveštaj:

»Ista sastoji iz 64 kazana, i isto toliko čekrka uz sve ino za predenje svile potrebno mekaničko oruđe, iz medu koga je mnogo po najnovijoj konstrukciji. Popune li se u istoj svilari svi čekrci, to mogu u njoj 120 prelja poslovati i dnevno pri 12-satnom poslovanju oko 600 kg. čaura odmotati i na 35 kg. sviletine opresti.

Iz pomanjkanja veće množine čaura, ne može ta svilara dakako nikad da svoju radnu snagu razvije i upotrebi, kako i iz istog uzroka godišnje samo 5—6 nedelja radi. Vlastnici svilare doduše

---

[224] Dr. Arthur Ruppin: Die Juden der Gegenwart (Berlin, 1.920. strana 46).

ne žale nikakvog napora, da svilogojstvo u zemlji promiču i proizvadanje čaura povećaju. U to ime razdeljuju medu siromašni diel pučanstva potrebno sjeme badava, a u svrhu podučavanja puka u racionalnom hranjenju buba podržavaju naročite strukovnjake, koji u pravo vreme po tamošnjoj okolici putuju, i hranjnje buba kod seljaka nadgledaju. Nu sva ova trudba postizava samo manje uspehe; prvo, što se je narod svilogojstvu već odviše odučio, a drugo što mu se naplata za njegov trud, koga u hranjenje buba uložiti mora, pri današnjoj niskoj ceni čaura premalenom čini. Godine 1.880. donešeno je istoj svilari 140 metr. centi čaura uz cenu od for. 1.80 po kilogram žutih milanskih i for. 1.60 po kilogram zelenih japanskih; god. 1.881. donešeno je oko 180 metr. centi uz cenu od for. 1.80 po kilogram milanskih i for. 1.50 po kilogram japanskih čaura.«[225]

Izvoz opiuma iz Južne Srbije, drže makedonski i solunski Jevreji u rukama već stotinu godina.

Prirodna su bogatstva Jugoslavije i Bugarske dala već vrlo rano poticaj strancima, da pristupe eksploataciji naših šuma i rudnoga blaga, pa takova preduzeća susrećemo na raznim mestima i u raznom obliku već kroz ceo devetnaesti vek. — Naročito su šume privukle pažnju stranaca i njihova seča i eksploatacija počinje ubrzanim tempom čim su izgradene prve saobraćajne (železničke) arterije, koje su omogućile izvoz drva u lučke varoši, na Jadran, Savu, Dravu, Drinu i Dunav.

Posle je s komercijalizacijom industrije nastupio — prema rečima Wernera Sombarta — čas, kada su Jevreji počeli da prodiru u prostranu oblast produkcije dobara i saobraćaja upravo onako, kao što su ranije zauzeli teren berzanske trgovine, novčarstva i kreditne organizacije.

II.

Poljoprivredna industrija.

Prosečno se polovina celokupnoga izvoza iz Kraljevine Jugoslavije odnosi na izvoz industrijskih produkata.

Za poslednjih pet godina naša industrija pokazuje sledeće učestvovanje u državnom izvozu:

---

[225] Izvješće Trgovačko-Obrtničke Komore u Osijeku o narodnogospodarstvenom stanju Slavonije do konca godine 1.881. (Osijek, 1.882., strana 129).

Godina	Ukupan izvoz	Izvoz industrije	
1.923.	Din 8.048,800.000	Din 3.956,700.000	= 49.2%
1.924.	» 9.538,700.000	» 4.953,900.000	= 51.8%
1.925.	» 8.904,500.000	» 3.824,500.000	= 42.9%
1.926.	» 7.818,200.000	» 3.076,200.000	= 39.3%
1.927.	» 6.400,100.000	» 3.265,900.000	= 54.1%

Već ovi brojevi dovoljno posvedočavaju važnost industrije u privredi Srba, Hrvata i Slovenaca.

U početku je godine 1.927. bilo u Kraljevini Jugoslaviji 4.031 industrijsko preduzeće, raspodeljeno na sledeće industrije:

	preduzeća
Poljoprivredna i prehranbena industrija	1.387
Drvarska industrija	635
Građevinska industrija	535
Metalurgijsko-mašinska industrija	235
Tekstilna industrija	213
Hemijsko-petrolejska industrija	216
Kožarska industrija	112
Grafička i papirska industrija	183
Mašinska i električna industrija	272
Rudarska industrija	124

Kako se vidi iz ovoga pregleda, prvo mesto (po broju preduzeća) zauzima poljoprivredna (i prehranbena) industrija, koja sama obuhvata više od jedne trećine svih industrijskih preduzeća u Državi.

U pojedinim je pokrajinama Kraljevine Jugoslavije poljoprivredna (i prehranbena) industrija raspoređena ovako:

Srbija	318	preduzeća
Hrvatska i Slavonija	491	»
Slovenija	56	»
Vojvodina	286	»
Bosna i Hercegovina	98	»
Dalmacija	138	»
Cela Država:	1.387	preduzeća

Mlinska industrija, kao izrazito poljoprivredna u jednoj poljoprivrednoj zemlji kao što je naša, ima primarno značenje.

U našoj je Državi bilo oko 750 parnih i motornih mlinova, ali nakon učestalih likvidacija poslednjih nekoliko godina, njihov

je broj spao na 620, a dnevni kapacitet produkcije iznosi oko 750 vagona žita.

Treba odmah kazati sledeće: **pretežna se većina velikih mlinova nalazi u rukama Jevreja.** — To nije čudno! Ali je bez sumnje čudno kada kažem, da se, osim nekoliko izuzetaka, svi veliki mlinovi nalaze u rukama stranih Jevreja, mahom madarskih, koji su sopstvenici velike mlinske industrije u Vojvodini i u Hrvatskoj.

S nacionalnoga gledišta situacija nije ni malo zavidna ma koliko da se ona dade objasniti ranijom državnom i ekonomskom formacijom, po kojoj su neslavenski elementi bili gotovo isključivo gospodari u kapitalističkoj privredi Austro-Ugarske Monarhije.

Naša mlinska industrija ima svoj centar u Vojvodini a udešena je bila za snabdevanje jedne velike države od pedeset milijona stanovnika. — Čak se može kazati, da se mlinska industrija u Vojvodini i abnormalno razvijala! Treba imati u vidu, da je 1.870. postojalo u Vvojvodini svega petnaest mlinova s blizu 580 HP pogonske snage. — Posle mlinska industrija pokazuje sledeći razvoj:

Period	Mlinovi	HP.
1.870.—1.880.	36	1.514
1.880.—1.890.	62	2.957
1.890.—1.900.	114	6.279
1.900.—1.910.	152	11.196
1.910.—1.920.	239	18.801
1.920.—1.927.	274	21.327

Pre svetskoga rata bilo je u Vojvodini svega 180 mlinova sa kapacitetom od 13.750 konjskih snaga, koji su radili za teritorij Austro-Ugarske. — Kako je za vreme svetskoga rata pitanje ishrane postalo suprema lex, to su osnovana nova 44 mlinska preduzeća sa 3.642 HP. — Kada se je raspala podunavska Imperija velik je deo ovih mlinova ostao bez tržišta i to je, pored ostalih utecajnih okolnosti proizvelo krizu u oblasti mlinske industrije tako, da vojvodjanski mlinovi iskorištavaju danas samo 27.7% svoga stvarnog kapaciteta.

Od 274 mlinska preduzeća koliko ih svega postoji, radi 139 sredstvom motorske snage, 126 sredstvom pare, a samo 9 sredstvom vodenoga pogona. — Većina je ovih mlinova staroga tipa i vrlo maloga proizvodnog kapaciteta, što se najbolje vidi iz fakta, da blizu 150 mlinova nema veći kapacitet od pola vagona dnevno!

Već sam napred kazao, da se velika mlinska preduzeća nalaze u rukama Jevreja. — Njih i pogađa u glavnom sadanja kriza. — Posle svetskoga su rata ti mlinovi bar formalno nacionalizovani

preko nekih zagrebačkih i beogradskih banaka, ali je taj veo nacionalizacije već toliko izbledeo, da se sada i prostim okom može videti, ko je gde zastupljen.

U upravi glavne mlinske industrije u Državi, Jevreji su zastupljeni ovako:

	Uprava		Direktori[226]	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
»Union«, Parni Mlin, Osijek	11	5	3	3
Narodna Mlinska Ind. Zagreb	8	5	3	3
Čakovečki Paromlin, Čakovec	12	7	3	2
Dom. Industrija Mlina, Indija	12	7	1	1
Pančevački Parni Mlin, Pančevo	10	3	2	1
Senć. Mlin na Valjke, Sombor	8	3	1	1
Somb. Mlin na Valjke, Sombor	13	5	2	1
Vel. Kik. Parni Mlin, V. Kikinda	10	5	2	2
Bant. Mlin na Valjke, V. Kikinda	9	4	2	2
Dom. Mlin. Industrija, V. Bečkerek	8	6	2	2
Vel. Izvozni Mlin, V. Bečkerek	7	2	1	1
Bant. Mlinska Industrija, Vršac	8	4	2	1
Izv. Mlinska Industrija, Vršac	10	3	2	1
»Zvijezda«, Parni Mlin, Brod	7	2	?	?
Baranjski Parni Mlin, Darda	10	6	1	1
I. Os. Mlin na Valjke, Osijek	7	3	2	2
Hessler & Co., Senta	8	2	3	2
Gornjobačko Ud. Par. Subotica	10	2	2	2
»Cereale« A. D., Zagreb[227]	11	6	1	1
Zagrebački Parni Mlin, Zagreb	6	3	3	3

Prednji pregled obuhvata glavna preduzeća mlinske industrije u Kraljevini Jugoslaviji i posvedočava velik utecaj Jevreja u ovoj grani industrijske produkcije.[228]

Naročitu je ulogu imala Narodna Mlinska i Gospodarstvena Industrija (Akcionarsko Društvo) u Zagrebu, osnovana godine 1.920. po Prvoj Hrvatskoj Štedionici u celji da izvrši koncentra-

---

[226] Direktori i zastupnici direktora.

[227] Društvo »Cereale« preuzelo je bivši Parni Mlin u Kuli i Mlin na Valjke u Djakovu.

[228] Pri sastavu ovog pregleda poslužio sam se godišnjim izveštajima pojedinih društava za period 1.924.—1.926. — Na taj se period odnose u glavnom i ostali podatci u ovom delu u pogledu statistike odnosno učestvovanja Jevreja u privredi balkanskih Slovena. — Razume se, da su ovde obuhvaćena samo akcionarska društva, pošto su ona zakonom obvezana na javno polaganje računa.

ciju i »nacionalizaciju« slavonskih i vojvodjanskih mlinova. — Akcionarski kapital društva iznosi trideset milijona dinara i Jevreji imaju većinu članova Upravnoga Odbora (četiri od sedam). — U samom je početku Društvo uspelo da okupi oko sebe nekoliko većih mlinskih industrija, ali je osetna kriza naročito u ovoj grani narodne privrede poremetila ranije kombinacije, tako, da su pojedini mlinovi, koje je Društvo uzelo u zakup, istupili docnije iz te veze. — Društvo još drži u rukama većinu akcija od sledeća tri velika preduzeća: Zagrebački Parni Mlin u Zagrebu, Osječki Mlin na Valjke u Osijeku i Baranjski Parni Mlin u Dardi.

Nakon Ujedinjenja većina se je mlinova u Slavoniji i Vojvodini, koji su pre toga bili u interesnoj sferi peštanskih velikih banaka, okupila oko zagrebačkih zavoda: Prve Hrvatske Štedionice, Hrvatske Sveopće Kreditne Banke i nešto malo, oko Hrvatske Eskomptne Banke i Hipotekarne Banke (sada Jugoslavenske Udružene Banke) u Zagrebu. — No kako je ta mlinska industrija stajala pod upravom Jevreja, to su se oni poslužili posredovanjem izvesnih jevrejskih ustanova, pri čemu je nekadanja Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju (u Zagrebu) imala naročitoga udela.

Kriza u oblasti mlinske industrije i imobilizacija našega novčanog tržišta pokolebala je te nove veze, pa su neki naši veliki zavodi (n. pr. Prva Hrvatska Štedionica) nastojali da se oslobode tih veza, i pod utecajem toga i madžarske nacionalne propagande i ekonomske ekspanzije, jedan se deo vojvodjanskih mlinova opet koalirao sa svojim starim peštanskim vezama. — Ta pojava nebi trebala da ostane nezapažena za Kraljevsku Vladu i pored svega što se ne nalazi u štampanim izveštajima vojvodjanskih mlinova...

Jevreji, angažovani u našoj i bugarskoj mlinskoj industriji stoje danas u stavu iščekivanja. — Objekti, koje drže u rukama predstavljaju znatnu vrednost, ma da momentano ne pružaju rentabilitet. — Ne samo jevrejska, već celokupna mlinska industrija, kako sam već kazao, teško je postradala pa su pri tome pogodjeni i mnogi Jevreji. — Ali to je uostalom sudbina privrednoga procesa!

Pored mlinske, najvažnije su grane poljoprivredne industrije: industrija šećera i alkohola.

Industrija šećera u Kraljevini Jugoslaviji predstavljena je s osam velikih fabrika šećera, od toga šest privatnih i dve državne. — Zajedno imaju maksimalan godišnji kapacitet od 12.500 vagona šećera, koliko su i proizvele (u kampanji 1.924.—1.925.), te pored toga 5.400 vagona suvih rezanaca (šećerne repe).

Većina se šećernih fabrika nalazi u rukama Jevreja i njihovo se učestvovanje u pojedinim preduzećima vidi iz sledećega pregleda.

	Uprava		Direktori[229]	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Fabrika Šećera, Vel. Bečkerek	15	8	2	2
Fabrika Šećera a. d. Crvenka	10	3	2	1
I. H. S. Industrija Šećera, Osijek	13	4	2	1
Fabrika Šećera »Bačka«, N. Vrbas	15	7	2	1
Srp. Čes. Fabrika Šećera, Ćuprija	11	1	1	—

Najveća je fabrika u Vel. Bečkereku i ona je izkazala za godinu 1.926. čistu dobit od 11,318.638 dinara i 50 para na akcionarski kapital od 12 milijona dinara u isto vreme, kada državna fabrika šećera u Belju iskazuje deficit...

Kada bi Država izdala Belje u zakup Jevrejima — bar za probu kroz pet godina — onda bi mogla da vidi što Belje vredi i kakav je rentabilitet preduzeća i instalacija, koje se danas smatraju »nerentabilnima« ili se bar kao takove pojavljuju u budžetu državnih prihoda i rashoda!

U Velikom su Bečkereku angažovani bečki i peštanski Jevreji (interesna sfera bečke Zemaljske Banke i Madžarske Eskomptne i Menačne Banke), u Crvenki Jevreji oko Anglo-Madžarske Šećerne Industrije (iz Beča i Pešte), u Novom Vrbasu peštanski Jevreji (Peštanska Madžarska Komercijalna Banka i Madžarska Opšta Kreditna Banka) a u Osijeku domaći Jevreji (grupa oko Jugoslovenske Banke) sa Česima.

U našoj Državi postoji svega 14 alkoholnih industrija (industrijskih pecara) s kapacitetom od 24,754.600 lit. apsolutnog alkohola (hl. stepeni). — Pored toga postoje 34 pivarska preduzeća s kapacitetom od 1,500.000 hektolitara piva (dok stvarna produkcija iznosi oko 50%). — Fabrike alkohola iskorišćuju samo 30% svog kapaciteta.

Učestvovanje se Jevreja u jugoslovenskoj alkoholnoj industriji, vidi iz ovoga pregleda većih preduzeća:

---

[229] Direktori i zastupnici direktora.

	Uprava		Direktori[230]	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
J. F. Všetečka a. d., Beograd	10	2	1	1
Deonička Pivara, Sarajevo	12	3	7	6
Zag. D. Tvornica Likera, Zagreb	8	8	2	2
Bos. Industrija Špirita, Brčko	6	2	2	1
Pivovara »Union«, Ljubljana	13	3	?	?
Zagreb. Dion. Pivovara, Zagreb	7	5	2	2
Industrija Žeste, Zagreb	12	8	3	3
J. Aman, Pivovara, Apatin	9	6	2	2
Braća Königstädtler, Novi Sad	3	3	1	1
Industrija Žeste, Zagreb	4	2	1	1
Tvornica Žeste M. Mayer, Zagreb	9	6	1	1
Stock Cognac Medicinal, Požega	8	5	1	1

Jevreja nema u preduzećima Gjorgja Vajferta, Dungjerskog (čije se akcije nalaze u glavnom u porodičnom posedu), i Petra Teslića.

Jedno od najstarijjih preduzeća ove industrije jeste Pivovarna T. Götz u Mariboru. — Majoritet se akcija Deoničke Pivare u Sarajevu i Pivovarne Union u Ljubljani nalazi u rukama bečkih Jevreja (grupe oko Wiener Bank Vereina i Credit-Anstalta). — U portfelju se Pivovarne Union u Ljubljani nalazi takodjer i većina akcija »Združene Pivovarne Žalec-Laško«.

Zagrebačka se Dionička Pivovara i Tvornica Slada (Akcionarsko Društvo) u Zagrebu nalazi u rukama uglednoga zagrebačkog Jevreja S. D. Alexandra. — On je uspeo, da ovom Društvu prisajedini Sisačku Pivovaru Akc. Društvo u Sisku (1.927.) i Gradjansku Pivovaru V. Wambrechtsamer Akc. Društvo u Karlovcu (1.929.), tako, da nakon ove fuzije Zagrebačka Pivovara (u Zagrebu, Sisku i Karlovcu) ima godišnji kapacitet od preko 200.000 hektolitara piva i 150 vagona slada, a radi — izuzetno predratne Srbije — za celokupni teritorij Države.

Od preduzeća prehranbene industrije u kojoj su zastupljeni Jevreji napominjem sledeća preduzeća:

Industrija za Preradu i Konzerviranje Voća i Povrća A. D. u Beogradu s akcionarskim kapitalom od 1,500.000 dinara (Jevreji u većini); Josip Fuchs D. D. u Koprivnici, s akcionarskim kapitalom od 500.000 dinara (isključivo Jevreji); »Kulpin« Fabrika Konzervi A. D. u Novom Sadu, s akcionarskim kapitalom od 5.000.000 dinara;

[230] Direktori i zastupnici direktora.

»Slavonija« Fabrika Praške Suhomesnate Robe A. D. u Osijeku s akcionarskim kapitalom od 1,000.000 dinara; »Itak«, Jugoslovenska Fabrika Alimentarnih Konzerva A. D. u Splitu, s akcionarskim kapitalom od 5,000.000 dinara (Jevreji u većini); Löwy & Comp. Fabrika Štirke A. D. u Subotici (isključivo Jevreji); »Globus«, Konzervna Tovarna A. D. u Vrhniki (Slovenija) s akcionarskim kapitalom od 5,000.000 dinara; »Mostonga«, Bački Paromlin i Fabrika Škroba A. D. u Srpskom Miletiću i Zagrebu (isključivo Jevreji); »Vital« A. D. Fabrika Hranivih Sredstava u Zagrebu, akcionarskim kapitalom od 500.000 dinara i t. d.

Od većih preduzeća, koja se bave trgovinom i izvozom poljoprivrednih i prehranbenih produkata, a u kojima su angažovani Jevreji ističem sledeća:

Eksportno i Importno Dion. Društvo u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 3,000.000 dinara (nekolicina direktora Jevreja); »Konzum«, Dion. Društvo za Promet s Robom u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 1,000.000 dinara (1.926., Jevreji u većini); »Agraria«, Trgovačko Akcionarsko Društvo u Čakovcu, s akcionarskim kapitalom od 1,500.000 dinara (isključivo Jevreji); »Granum«, Trgovačko Akcionarsko Društvo u Osijeku,[231] s akcionarskim kapitalom od 3,000.000 dinara (Jevreji u većini); »Hrana« Trgovačko Akcionarsko Društvo u Rumi, s akcionarskim kapitalom od 500.000 dinara; »Merkantilia«, Trgovačko Akc. Društvo u Sarajevu, s akcionarskim kapitalom od 1,250.000 dinara; Trgovačko prometno Akc. Društvo za Vojvodinu u Subotici, s akcionarskim kapitalom od 2,500.000 dinara (Jevreji u većini); »Grafak«, Trgovačko Akcionarsko Društvo u Zagrebu s akcionarskim kapitalom od 1,000.000 dinara (isključivo Jevreji); »Ovex« Izvozno Akcionarsko društvo u Zagrebu,[232] s akcionarskim kapitalom od 3,000.000 dinara; Prometno Akcionarsko Društvo u Zagrebu s akcionarskim kapitalom od 2,400.000 dinara i t. d.

Prehrambena je industrija, ako se izdvoji mlinove, kod nas tek u povoju, dok je trgovina u toj struci dobro razvijena. — Pored toga treba kazati da je u ovoj grani privrede tek izuzetna pojava akcionarskih društava, već su gotovo sve radnje lična preduzeća pojedinaca. — Tako treba u Subotici pomenuti firmu Hartmann & Conen, jednu od najvećih radnja ove vrste u Srednjoj Evropi.

U Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini su **Jevreji na tom području vrlo dobro zastupljeni.** — U Zagrebu se i u Beogradu susreće i ortakluk u njihovim redovima u većem broju nego inače.

---

[231] »Granum« je osnovala Jugoslavenska Banka (Zagreb) i društvo imade većinu akcija Parnog Mlina na Valjke u Donjem Miholjcu (Osijek).

[232] Jedan od glavnih izvoznika jaja.

III.

Drvarska industrija.

Posle poljoprivredne industrije, stoji na drugom mestu (po broju preduzeća) industrija drva, koja u isto vreme, po vrednosti investicija i po svom kapacitetu predstavlja najveću i najvažniju granu industrijske produkcije u Kraljevini Jugoslaviji.

U Državi postoji svega (početkom 1.927.) 635 preduzeća drvarske industrije i to po pokrajinama:

	Preduzeća
Srbija	72
Hrvatska i Savonija	239
Vojvodina	50
Bosna i Hercegovina	181
Slovenija	87
Dalmacija	6
Cela Država:	635

Pored ovih preduzeća industrijskoga karaktera, ima velik broj malih preduzeća, naročito pilana na vodu: godine 1.924. bilo ih je oko 2.380! **Jevreji su i stranci gotovo isključivo angažovani u velikoj drvarskoj industriji,** dok su male radnje u rukama domaćih ljudi. — Mala preduzeća naročito teško ispaštaju konkurenciju velike industrije, pa je upravo u oblasti drvarske industrije došlo (1.929.) do otvorenoga sukoba, tako, da je Ministarstvo Šuma i Rudnika moralo da intervenira u korist malih pilana donošenjem specijalnog zakona.

Da bi se videlo značenje drvarske industrije za Kraljevinu Jugoslaviju uopšte, a napose u pogledu izvoza i da bi se u vezi s tim mogao oceniti položaj Jevreja u oblasti ove naše najvažnije grane industrijske produkcije, evo nekoliko podataka o izvozu drva (u milijonima dinara) za period 1.924.—1.927.

Drvo gradjevno	1,620,0	1,118,0	802,0	885,0
Drvo ogrevno	166,0	76,0	83,0	127,0
Drvo preradjeno	65,0	79,8	35,0	62,0
Željezn. duge	54,0	73,0	92,0	135,0
Drveni ugalj	77,0	54,0	48,0	54,0
Izvoz drva:	1,882,0	1,400,8	1,060,0	1,263,0
Celokupan izvoz:	9,538,7	8,904,5	7,818,2	6,400,1

Obzirom na prirodu naših krajeva drvo je već vrlo rano postalo jedan od najvažnijih faktora industrijske prerade i trgovine, kako lokalne, tako i medjunarodne.

Jevreji su bili medju prvima, koji su zapazili i ispravno ocenili veliko značenje i bogatstvo naših šuma i otuda pojava, da ih susrećemo medju prvima koji rade u toj oblasti i medju prvim strancima, koji dolaze, da eksploatišu šume u ovim krajevima.

Već sredinom devetnaestoga veka susrećemo Jevreje u radu na eksploataciji šuma u Srbiji, Bosni, Slavoniji i Hrvatskoj.

Tako je firma Jäger iz Osijeka eksploatisala u Egmeču i Pustinji šume vlastelinstva baruna Prandau i to u Egmeču s deset gatera i jedanaest kružnih pila. — Godišnji kapacitet bio je u Egmeču 12.000 stabala i 38.000 kub. metara drva, a u Pustinji: 8.000 stabala i 30.000 kub. metara drva.

Firma Eugene Schmidt & Comp. iz Steinburgu u Elsasu, eksploatisala je: u Gorjanu (s deset gatera i pet kružnih pila) šume biskupskoga vlastelinstva iz Djakova s godišnjim kapacitetom od 5.000 stabala i 9.000 kub. metara drva; u Vukovju (s pet gatera i devet kružnih pila) šume vlastelinstva Tükery iz Daruvara, s godišnjim kapacitetom od 6.000 stabala i 17.000 kub. metara drva; u Toplici (s jednim gaterom i šest kružnih pila) šume vlastelinstva Tükery iz Daruvara, s godišnjim kapacitetom od 5.000 stabala i 10.000 kub. metara drva; u okolici Barča (s šest gatera i deset kružnih pila) Levanićeve šume, s godišnjim kapacitetom od 8.000 stabala, 15.000 kub. metara drva, 8.000 »sirovog frisa« i 6.000 kub. metara drugih produkata. — Pored toga eksploatisala je firma Eugene Schmidt & Comp. iz Barča šumski kompleks Poganovci (u Podravini) i to s četiri gatera i šest kružnih pila.

Drvarska je industrija, kako sam već kazao najveća grana industrijske produkcije u Kraljevini Jugoslaviji. To je u isto vreme ona oblast industrije, u kojoj su **Jevreji i lično i s kapitalom najviše angažovani i zauzimaju upravo odlučan položaj**. — I ono par velikih drvarskih industrija koje su nakon sloma Austrijske Imperije nacionalizovane (ja mislim ovde na velika industrijska preduzeća u Bosni) i ta su u svoje vreme bila osnovana od Jevreja i jevrejska svojina sve dok nije promenjena državna konstelacija u ovom delu Balkana.

U ostalom učestvovanje se Jevreja u Upravnim Odborima i na direktorskim položajima glavnih drvarskih industrija vidi iz sledećega pregleda:

Preduzeće:	Uprava Svega	Uprava Jevreja	Direktori Svega	Direktori Jevreja
S. H. Gutmann a. d., Belišće	9	7	6	4
Croatia a. d. Zagreb	4	3	2	2
A. D. za Ekspl. Drva, Zagreb	15	10	3	5
Jug. Šum. Industrija, Zagreb	6	3	2	1
Nar. Šumska Industrija, Zagreb	12	5	2	1
Nihag akc. društvo, Zagreb	15	10	5	1
Ogulin-Lika a. d., Zagreb	9	5	3	2
Slavex a. d. Zagreb	12	11	2	2
Slavonija a. d., Zagreb	10	3	4	3
Bos. Akc. Društvo, B. Luka	9	3	—	1
Una a. d. Brod n/S.	6	2	2	2
Dobrljin-Drvar a. d. Sarajevo	—	—	4	1
Buttazzoni & Venturini, Sarajevo	9	2	?	?
Jela a. d., Sarajevo	10	5	2	1
Ugar d. d., Turbe	12	6	?	?
Drach a. d. Sisak-Caprag	10	5	2	2
»Krivaja« Šum. Ind., Zavidovići	9	5	3	2
Zagreb. Tvor. Bačava a. d. Zagreb	10	5	?	?
Petrinj. Parna Pilana a. d., Zagreb	8	4	2	2
Našička Tvornica Tanina, Zagreb	12	6	9	9
Jugo-Tanin a. d. Zagreb	7	6	1	1
A. D. Proizv. Hrast. Ekstr. Zagreb	7	6	1	1
I. Jug. Dr. za Šum. Gospod., Zagreb	9	7	1	1

Pored toga, treba još dodati, da su — godine 1.924. — u industrijskom preduzeću »Croatia«, »Slavex« i u Dioničarskom Društvu za Eksploataciju Drva, svi članovi Nadzornog Odbora bili Jevreji. — U Društvu S. H. Gutmann, Jevreji su bili u većini, u Narodnoj Šumskoj Industriji i u »Slavoniji« imali su dva od četiri člana Nadzornog Odbora i tako dalje.

Ovaj odnos, nije ni docnije bitno izmenjen, već su naprotiv — godine 1.929. — angažmani Jevreja u drvarskoj industriji još pojačani.

Nekoliko objašnjenja:

Akcionarsko je društvo S. H. Gutmann, preduzeće porodice barona Gutmanna, madžarskih Jevreja. — Ovde se setih reči moga učitelja Wernera Sombarta:[233] — »bei dem Bemühen, den Anteil der

[233] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben (München 1.922. strana 9).

Juden am Wirtschaftsleben festzustellen, erweist sich nun unausgesetzt als ein lästiges Hindernis der Umstand, dass immer wieder als Christen Leute erscheinen, die Juden sind, nur weil sie oder ihre Vorfahren einmal getauft wurden«...

Društvo S. H. Gutmann uživa odličnu reputaciju, ima akcionarski kapital od 40 milijona dinara, uposluje četiri hiljade radnika, ima sopstvene pilane, fabriku tanina, bačava, kamene majdane, destilaciju drva, levaonicu željeza, ribogojstvo, velike šume (49.000 jutara šume), 150 km. željeznice itd. — Koncern društva formiraju: »Tanin« u Zagrebu, Fabrika Nameštaja u Valpovu, »Kemika« u Zagrebu, »Podravina« u Donj. Miholjcu itd.

U drvarskoj su industriji »**Croatia**« angažovani domaći Jevreji i grupa oko Hrv. Sveopće Kreditne Banke.

Akc. Društvo za Eksploataciju Drva u Zagrebu predstavlja interesnu sferu peštanskih i bečkih Jevreja okupljenih u zavodima, koji patroniziraju Hrv. Sveopću Kreditnu Banku. — Ovo je preduzeće do pred nekoliko godina radilo u velikom opsegu, ali je posle, usled pretrpljenih gubitaka reduciralo poslove. — Iz njegovog koncerna napominjem: Bosansko Društvo za Proizvodnju Drva u Banjauci, »Slavex«, Zagrebačku Fabriku Bačava, Heiman & Höfler u Zemunu itd. — Većina se akcija nalazi u rukama Jevreja i jevrejskih ustanova.

Narodna je šumska Industrija proizašla iz šumskog odelenja Jugoslavenske Banke, koja drži u rukama većinu kapitala. — Glavni je direktor Jevrej, a i u upravi imaju Jevreji odlučnu reč.

U »**Nihag**«, akc. društvu za industriju i trgovinu drva bili su godine 1.924. Jevreji deset od petnaest članova Upravnog Odbora. Posle im je uspelo da uvuku i Državu kao akcionara. — Preduzeće je bilo u čisto jevrejskim rukama (koncern bivše Centralne Banke za Trgovinu, Obrt i Industriju) i obuhvata u interesnoj zajednici: Industriju Drva »Dugoselo« i Jugo-Tanin. — »Nihag« ima akcionarski kapital od 28 milijona dinara i uposluje oko 800 radnika i proizvodi godišnje oko 100.000 m^3 drva.

U drvarskoj industriji »**Ogulin-Lika**« angažovani su u glavnom Jevreji oko Jug. Udružene Banke, (ranije Hrvatske Eskomptne Banke) i oni su — godine 1.924. — imali većinu u Upravnom Odboru Društva.

»**Slavex**« je domena stranih Jevreja, bečkih i peštanskih, predstavljenih u Wiener Bank Vereinu i Madžarskoj Opštoj Kreditnoj Banci. — U »Slavexu« učestvuje i D. D. za Destilaciju Drva, a sam »Slavex« u Zagrebačkoj Fabrici Bačava. Upravni i Nadzorni

Odbor i direktori društva rekrutovani su isključivo iz redova Jevreja.

»**Slavonija**« se pod utecajem Jevreja i uz finansijsku pripomoć Prve Hrvatske Štedionice razvila do jedne od naših najvećih drvarskih industrija ali je usled neracionalnoga rada i neuspelih angažmana, društvo pretrpilo velike gubitke. — U »Slavoniji« i pri društvu Bothe & Ehrmann, imala je dugo godina presudan utecaj jevrejska porodica Ehrmann, koja se, čini se, u poslednje vreme na tom poslu dezinteresovala. — Koncern »Slavonije« obuhvata nekoliko industrijskih preduzeća drvarske struke: Bothe & Ehrmann, Arbor, Slatina itd. nadalje Prvu Jugosl. Fabriku Vagona i Mostova u Brodu. — »Slavonija« ima fabrike u Brodu na Savi i strugaru u Draganiću kod Karlovca; godišnja produkcija iznosi 1,500.000 m³ raznih furnira, domaćeg i egzotičnog drva, dok fabrika parketa proizvodi oko 150.000 m³ godišnje. Društvo uposluje preko dve hiljade radnika i izvozi u velika evropska tržišta, zatim u Afriku i Južnu Ameriku. — Fabrika je Nameštaja **Bothe & Ehrmann** u Zagrebu, najveće preduzeće ove vrste u Državi, koje zaposluje do 600 radnika i može godišnje da izradi oko 2.500 kompletnih soba za privatne stanove. Njen akcionarski kapital iznosi šest milijona dinara.

U »Slavoniji« su angažovani Jevreji u Upravnom Odboru sa tri člana (ranije su bili brojniji) a u akc. društvu Bothe & Ehrmann sa dva člana. Većina direktora su Jevreji.

Našićka Fabrika Tanina i Parna Pilana A. D. u Zagrebu, proizašla je godine 1.919. iz istoimenog preduzeća Jevreja Neuschlosza. — Društvo ima akcionarski kapital od 12 i po milijona dinara i radilo je poslednjih godina s obrtnim kapitalom od preko dve stotine milijona dinara, što dokazuje opseg poslova. — Društvo predstavlja našu najveću taninsku industriju i zainteresovano je u preduzećima «Tanin«, »Kutjevo«, »Krndija«, »Podravina«, u Akcionarskom Društvu za Kolonizaciju i Parcelaciju itd. — Od deset članova Upravnog Odbora šestorica su Jevreji, a takodje i većina direktora.

U Bos. Akcionarskom Društvu za Iskorišćenje Drva u Banja-Luci, većina je kapitala i uprava u rukama Jevreja. — Akcionarski kapital iznosi 30 milijona dinara, a društvo eksploatiše na osnovu dugoročnog ugovora (s važnošću do 1.942.) bosanske šume, godišnje 80.000 m³ mekanog i 40.000 m³ tvrdog drva. — Društvo radi s preko sto milijona dinara i pripada koncernu Dion. Društva za Eksploataciju Drva u Zagrebu. — Istom koncernu pripada nadalje »Virbo«, Akcionarsko Društvo za Eksploataciju Drva u Zagrebu

(kod kojega učestvuje Država s 30% a D. D. za Eksploataciju drva sa 70%!), ima kapital od 10 milijona dinara, radi svega sa preko 30 milijona dinara i eksploatiše šumski kompleks Ivanovoselo (godišnje 10.000 m^3 hrastovog i 30.000 m^3 bukovog drva, te 70.000 m^3 hrastovih i bukovih parketa).

Industrija drva Drach Akcionarsko Društvo je svojina jevrejske porodice Drach, koja ima i u inostranstvu znatne angažmane (u Beču firma: Moritz Drach jun.). — Akcionarski kapital iznosi 10 milijona dinara, ali preduzeće radi s osam puta većim sredstvima, ima strugare u Capragu i Virovitici i zaposluje dve hiljade radnika, od toga 1.300 u šumama. — Izvozi u evropske i prekomorske zemlje i ima u poslovnom svetu velik renome.

Šumsko Industrijsko Preduzeće Dobrlin—Drvar A. D. u Sarajevu poznato pod imenom Štajnbajsovog preduzeća, najveća je drvarska industrija ne samo u Bosni i Hercegovini, već u celoj Kraljevini Jugoslaviji.

Osnovano je 1.893. od Nemca Ota Štajnbajsa, transformirano godine 1.910. u akcionarsko društvo pod firmom: Bosansko deoničarsko društvo za industriju drva Oto Štajnbajs s akcionarskim kapitalom od 8 milijona kruna, od čega je uplaćeno 6 milijona kruna u zlatu. Godine 1.913. počela je sarajevska zemaljska vlada da kupuje akcije toga preduzeća na teret redovnog budžeta, pa je ta transakcija u našoj Kraljevini konačno i završena, tako, da je naša Država u posedu svih akcija. Akcionarski kapital iznosi sada Din. 20,000.000.— podeljenih u 20.000 akcija po nominalnih Din. 1.000.—. Vlasnik svih akcija je državni erar Kraljevine SHS, odnosno Ministarstvo Šuma i Rudnika, Beograd. Godine 1.926. procenila je jedna mešovita državna komisija vrednost preduzeća zajedno sa železnicama na 276,807.328 dinara. Prometni kapital iznosi oko 70 milijona dinara godišnje, a preduzeće se od vremena do vremena koristi privremenim pozajmicama kod novčanih zavoda u visini do 10 milijona dinara. Sudeluje (s 50% akcija) u Fabrici Celuloze Drvar A. D. u Drvaru i (s 50% akcija) u »Durmitoru« A. D. u Sarajevu.

Preduzeće ima dve velike strugare, jednu u Dobrlinu (8 gatera) i drugu u Drvaru (16 gatera). Ovde su pored fabrika instalirane fabrike sanduka, buradi i t. d. Godišnji je kapacitet preduzeća u Dobrlinu 100.000 kubnih metara, a preduzeća u Drvaru 200.000 kubnih metara raznog drva. Broj zaposlenih radnika kreće se između 3.500 i 7.000.

»Krivaja«, Bosanska Šumska Industrija, pre Eisler & Ortlieb u Zavidoviću ima najveće strugare u Bosni i Hercegovini. Osno-

vana 1.900. godine od stranih Jevreja Eislera i Ortlieba s kapitalom od 6 milijona kruna u zlatu, ono ima 26 modernih švedskih gatera, i kada je u punom pogonu, može da izradi dnevno 800 kubika drva, dakle godišnje oko 250 hiljada kubnih metara, rezane robe. Zaposluje 1.300 do 3.800 radnika, a drvo izvozi u Italiju, Egipat, Afriku, Južnu Ameriku, Francusku i Englesku. Nakon sloma Austrije, preduzeće je stavljeno pod sekvestar, ali se to nije moglo održati, pa je posle našu Državu zapalo svega 25% na ime sekvestriranog udela jednoga ortaka te firme (Luja Ortlieba).

Bosansko je Akcionarsko Društvo za Iskorišćivanje Drveta i Parnih Pilana u Banjaluci osnovano neposredno pred svetski rat, godine 1.914. na akcionarskoj bazi, s kapitalom od 6 milijona kruna u zlatu. Posle je kapital povišen na 10 milijona i najzad na 30 milijona dinara. Ono je proizašlo fuzijom iz tadanjih industrijskih preduzeća: Vrbanja a. d. i Gec. — Ima sopstveni šumski kolosek u dužini od 100 kilometara i zaposluje oko 3.000 radnika.

»Ugar« Šumska Industrija d. d. u Sarajevu osnovano je god. 1.912. od Nemaca, braće Hagenbuher s akcionarskim kapitalom od 2,650.000 kruna u zlatu. Sada iznosi akcionarski kapital 5 milijona dinara. Ima strugare u Turbetu s 10 gatera i godišnjim kapacitetom od 100.000 kubika drva i uposluje 1.000 do 1.200 radnika.

»Jela« d. d. za Eksploataciju i Eksportaciju drveta u Sarajevu proizašlo je 1.911. godine transformacijom jevrejske firme Rafael Z. Finci i Komp. u akcionarsko društvo. Početan mu je kapital bio 700.000 kruna u zlatu, a sada iznosi 5 milijona dinara.

Ima strugaru u Tarčinu s 9 gatera, te fabriku sanduka i gradevnu stolariju. Godišnji kapacitet 30.000 kubika rezanog drva i 5.000 kubika gorivog drva.

»Bosna» Industrijsko i Trgovačko d. d. u Sarajevu osnovano je godine 1.913. na taj način, što je firma Mahmudbeg Fadilpašić, koja je već tada postojala pretvorena u akcionarsko društvo s kapitalom od 600.000 kruna u zlatu. Posle, godine 1.918. kapital je povišen na 1 milijon dinara.

»Una«, Društvo na Deonice za Industriju Drveta u Bos. Dubici osnovano je 1.901. godine s akcionarskim kapitalom od pola milijona kruna. Sedište mu je u Zagrebu, a u Bosanskoj Dubici ima svoju strugaru sa 9 gatera i kapacitetom od 30.000 kubika bukovog, 2.000 kubika jelovog i 3.000 kubika lipovog i jasenovog drveta.

Trgovačka radnja **Butaconi i Venturini d. d. u Sarajevu** osnovana je još 1.885. a u akcionarsko društvo pretvorena 1.911. god.

sa kapitalom od 2 milijona kruna u zlatu. Ima dve pilane i to u Sarajevu sa 4 gatera i u Ilijašu nedaleko Sarajeva sa 7 gatera. Kapacitet ovih pilana iznosi godišnje 9.000 kubika raznog drveta i 18.000 četinjastog drveta.

Preduzeće **Đusepe Feltrineli i Komp., Sjetline** osnovano je 1.898., ima pilanu u Sjetlini u rogatičkom srezu, sa 8 gatera i kapacitetom od 50.000 kubika drva.

Gregersenova Šumska Industrija d. d. u Zavidoviću osnovana je 1.898. transformacijom drvarske firme G. Gregersen i sinovi (Pešta) u akcionarsko društvo sa kapitalom od 2½ milijona kruna u zlatu. Ima pilanu u Zavidoviću sa 6 gatera i godišnjim kapacitetom oko 70 hiljada kubika bukovog drva. — Zaposluje do 1.000 radnika.

Babić Industrija Drva d. d., Banja Luka proizašla je godine 1.914. iz drvarske firme Spasoja Babića (osnovana 1.912.) Akcionarski je kapital ovog novoga društva iznosio u početku 750.000 pri Banjaluci sa 2 gatera i godišnjim kapacitetom od 10.000 kubika drva.

»Varda« Industrija Drva d. d. (pre Gustav Mehtershajmer) u Sarajevu osnovana je godine 1.906. s akcionarskim kapitalom od 1 milijon kruna u zlatu, koji je godine 1.912. reduciran na 750.000 kruna.

Nakon sloma Austrije, društvo je sekvestrirano i izvršena je nacionalizacija time, što je formalno osnovano novo preduzeće »Varda« koje je preuzelo sve instalacije pomenute firme. Akcionarski je kapital ovog novoga društva iznosio u početku 750.000 dinara, pa je docnije povišen na 10 milijona dinara. Društvo ima sedište u Sarajevu i pilane u Dobrunu kod Višegrada i u Laćarku pri Sremskoj Mitrovici sa 5 gatera i kapacitetom od 50.000 kubika drva.

Viktoria, Šumska Industrija a. d. u Beogradu proizašla je iz Tuzlanskog Akcionarskog Društva za Drvarsku Industriju u Tuzli, koje je godine 1.906. kupnjom preuzeo Jevrej Liska i vodio sve do sloma Austrije pod firmom Moric Liska i sin. Godine 1.922. društvo je primilo akcionarski oblik i promenilo ime i po treći put. Akcionarski kapital iznosi 1 milijon dinara, a sedište je društva u Beogradu, i nalazi se u srpskim rukama.

U toku godine 1.929. postao je naročito utecajan i odlučan u oblasti jugoslovenske drvarske industrije **Jevrej Ludwig Sohnenfeld,** glavni direktor društva »Ofa« (u Ženevi) i »British and European Timber Trust Ltd« (u Londonu). — Društvo »Ofa« ima kapital od 12 milijona švajcarskih franaka i drži u rukama sledeća naša

drvarska preduzeća: »Vardu«« Industriju Drva u Sarajevu, »Sloviju« D. D. za Industriju Drva u Zagrebu, »Dom«, D. D. za Industriju Drva u Zagrebu i Narodnu Šumsku Industriju D. D. u Zagrebu, a angažovana je još u deset drvarskih preduzeća u Čehoslovačkoj, Rumuniji, Madžarskoj i Francuskoj. — Ludwig Sohnenfeld raspolaže danas godišnjom produkcijom od preko dva milijona kubnih metara drva i po svom položaju diktira cene našem mekom drvu, vršeći na taj način presudan utecaj na sudbinu jugoslovenske industrije i trgovine drva.

U industriji drva **u Bugarskoj** domaćih Jevreja ima malo, ali su zato jače zastupljeni strani Jevreji. — Domaći su Jevreji u glavnom zainteresovali za industriju nameštaja, a opseg tih preduzeća ne prelazi zanatski karakter.

IV.

Građevinska industrija.

Građevinska je industrija u Kraljevini Jugoslaviji dosta razvijena i obuhvata svega 535 preduzeća, pri čemu se najveći broj (346) odnosi na ciglane.

Raspoređena po pojedinim pokrajinama Države, građevinska industrija pruža sledeću sliku:

	Cement	Ciglane	Kamen
Srbija	15	84	23
Hrvatska i Slavonija	33	75	25
Vojvodina	35	129	5
Bosna i Hercegovina	6	24	2
Slovenija	18	26	4
Dalmacija	11	8	12
Cela Država:	118	346	71

Od građevinske industrije, treba po svojoj važnosti u prvom redu pomenuti cementnu industriju, koja kako po investiranim kapitalima, tako po kapacitetu i značenju za izvoz, zauzima važan položaj.

Gotovo se sva velika preduzeća cementne industrije nalaze u rukama Jevreja ili bar pod njihovim odlučnim utecajem. Ali ne treba kod toga zaboraviti, da su oni bili pioniri u toj oblasti narodne privrede, pa jedan od naših najvećih cementnih bazena, beočinski, blagodari svoje »otkriće« jevrejskim preduzimaćima.

Tako čitam u izveštaju osječke Trgovačko-Obrtničke Komore od godine 1.881. sledeće: »Tekar u drugoj polovini šestog decenija (reč je o prošlom veku!) bijaše započeta fabrikacija u samom Beočinu. Josip Csik i braća Ohrenstein (Orenštajn) podigoše u samom nalazištu priesnog materijala etablissemente, prilično čednih dimenzija, kao male začetke industrije, koja se od onda u veliko razvila, usprkos svim poteškoćama, kojima se imala boriti sve od svoga postanka«.[234]

To mogu da se smatraju početci naše cementne industrije i kako se vidi, Jevreji su bili u redovima njenih pionira...

Od preduzeća cementne industrije treba napomenuti sledeća:

Beočinska Fabrika Cementa Akcionarsko Društvo u Beočinu, s akcionarskim kapitalom od 13,500.000 dinara i obrtnim sredstvima od 80 milijona dinara (početkom 1.927.). Društvo je proizašlo iz madarskoga cementnog koncerna »Union«, zaposluje 2.000 radnika i ima godišnji kapacitet od 3½ milijona metarskih centi portland-cementa i milijon metarskih centi roman-cementa. U društvu imaju većinu madarski i naši Jevreji.

»Split« Anonimno Društvo za Cement Portland u Splitu, ima akcionarski kapital i rezerve od 90 milijona dinara i radi s 165 milijona (početkom 1.927.) dinara. Produkcija 2—3 milijona metarskih centi cementa godišnje. — Većina se akcija nalazi u rukama tršćanskih Jevreja (na čelu Emil Stock).

»Dalmatia«, Akcionarsko Društvo za produkciju Cementa Portland u Sućurcu kod Splita, ima kapital od 6.500.000 dinara i radi s 20 milijona dinara. I ovde odlučuju talijanski Jevreji.

Raljska Fabrika Cementa Akcionarsko Društvo u Beogradu, ima fabriku u Ralji (kod Beograda) i akcionarski kapital od 4 milijona dinara, a obrtni kapital od 15—20 mlijona dinara. — Fabrika je bila ranije u interesnoj sferi talijanskih Jevreja (okupljenih u dalmatinskoj cementnoj industriji »Split«), ali se čini, da je u novije vreme majoritet akcija prešao u ruke Beočinske Fabrike Cementa u Beočinu, čime je nastupio odlučan utecaj madarskih Jevreja.

Takoder i u Portland-Cementnoj Tovarni Delniška Družba Dovje (Mojstrana u Sloveniji), koja ima akcionarski kapital od 3 milijona dinara (proizašla iz firme Amman, Hartmann & Beinkofer), ima Jevreja.

»Croatia«, Fabrika Portland Cementa Akcionarsko Društvo u Zagrebu. Ima fabriku u Podsusedu (pri Zagrebu), kapital od 7 mili-

[234] Izvješće Trgovačko-Obrtničke Komore u Osijeku o narodno-gospodarstvenom stanju Slavonije do konca godine 1.881. Osijek 1.882., strana 129).

jona dinara i radi s 20 milijona dinara obrtnoga kapitala. — Proizvodi godišnje 7.000 vagona cementa i nalazi se u interesnoj sferi naših i stranih Jevreja.

Na ovom mestu treba pomenuti industriju boksita. — U njoj ranije nije bilo Jevreja, ali su u novije vreme Jevreji uspeli da zauzmu dominantan položaj. — Evo nekoliko podataka o tome:

Jadransko Bauxit Akcionarsko Društvo u Splitu osnovano 1.921. godine, ima akcionarski kapital od 2 milijona dinara i radi svega s 2 milijona dinara obrtnog kapitala. — Jevreji su zastupani u Upravi.

»Adriabauxit«, Rudarsko i Industrijsko Društvo u Zagrebu, osnovano 1.920., ima fabrike u Drnišu u Dalmaciji i akcionarski kapital od 2,500.000 dinara. — Ranije nije bilo Jevreja, ali je u novije vreme većina akcija prešla u ruke Beočinske Industrije Cementa, čime je Društvo ušlo u interesnu sferu naših i madarskih Jevreja. — Još treba napomenuti Primorski Bauxit, Akcionarsko Društvo u Splitu, s akcionarskim kapitalom od 1 milijon dinara, u kome ima stranih Jevreja.

I **»Aluminium«**, Rudarsko i Industrijsko Akcionarsko Društvo u Zagrebu, koje vadi u Kalunu (kod Drniša) boksit, predstavlja interesnu sferu bečkih Jevreja. — Oni su, godine 1.927. imali većinu.

U Akcionarskom Društvu **»La Dalmatienne«, Société française des forces hydroélectriques de la Dalmatie** ima Jevreja u Upravnom Odboru i medju direktorima preduzeća. — Društvo ima akcionarski kapital od 130 milijona francuskih franaka, proizašlo je iz ranijeg talijanskog preduzeća »Sufid« i predstavlja jedno od najvećih hidroelektričnih instalacija na Balkanu.

Od velikih preduzeća opšte građevinske struke treba napomenuti sledeća:

»Zagorka«, Akcionarsko Društvo za Građevnu Industriju u Zagrebu, osnovana pod kraj svetskoga rata, ima akcionarski kapital od 5 milijona dinara i predstavlja koncern Jugoslovenske Udružene Banke. — Društvo ima fabriku cementa u Zidanom Mostu i ciglarsku industriju u Bedekovčini, Kutini, Krapini i Zagrebu, te je po opsegu rada najveće u zapadnom delu Države (i radi s obrtnim kapitalom od 30 milijona dinara). — Većina članova Upravnog Odbora i svi direktori društva su Jevreji.

Građevinsko Društvo (Akcionarsko Društvo) u Beogradu, proizašlo je iz ranije Stavbne Družbe u Ljubljani (osnovane 1.873.), ima akcionarski kapital od 1,500.000 dinara, ali radi s kapitalom od preko četrdeset milijona dinara. Angažovani su u glavnom bečki

Jevreji (od Austrijskog Kreditnog Zavoda za Trgovinu i Industriju) a ima i domaćih.

Opšte Akcionarsko Društvo za Gradnju i Promet sa Građevnim Materijalom, pre Josip Heiman u Zemunu (radi u glavnom u Beogradu), ima akcionarski kapital od 7 milijona dinara i tri puta tolika obrtna sredstva. — Ovde je angažovana ista jevrejska i finansijska grupa kao i kod prednjeg Građevinskog Društva.

Učestvovanje se Jevreja u glavnim preduzećima građevinske industrije vidi iz sledećeg pregleda:

	Uprava		Direktori	
Preduzeće:	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Zagorka a. d., Zagreb	14	8	2	2
»Croatia« a. d., Zagreb—Podsused	11	7	2	2
»Dalmacia«, Sućurac—Split	11	5	?	?
Splošna Stavbena Družba, Maribor	10	2	2	2
Beoč. Fabrika Cementa, Beočin	8	5	5	5
Ralj. Fabrika Cementa a. d., Beograd	9	6	?	?
»Split« a. d., Split—Solin	16	7	10	7
Port. Cementna Fabrika a. d., Dovje	6	2	?	?

Pored toga treba još pomenuti jevrejsko učestvovanje u sledećim institucijama građevinske industrije:

Splošna Stavbna Družba u Teznu pri Mariboru (akcionarski kapital 5 milijona dinara); J. N. Schulhof, Parna Ciglana, Tvornica Kreča i Leda, Akcionarsko Društvo u Osijeku (isključivo Jevreji); Bosansko-Hercegovačko Građevno Akcionarsko Društvo u Sarajevu (većina kapitala u rukama Jevreja); St. Kanjiška Prva Parna Cigljana i Crepana Akcionarsko Društvo u Staroj Kanjiži (radi sa 10 milijona obrtnog kapitala; isključivo Jevreji); »Beton«, Građevna Industrija Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akcionarski kapital 2 milijona dinara); »Omega« Akcionarsko Društvo za Gradnju Kuća u Zagrebu (akcionarski kapital 1 milijon dinara; Jevreji u većini); »Pilot« A. D. za Građevnu Industriju u Zagrebu (akcionarski kapital 1 milijon dinara; zastupljeni naši i strani Jevreji); »Pruga« Hrvatsko Akc. Društvo za Gospodarske i Industrijske Željeznice (akc. kapital 1,250.000 dinara; domaći Jevreji); »Sava« Akcionarsko Društvo za Promet s Nekretninama u Zagrebu (akc. kapital 1 milijon dinara; ima domaćih Jevreja); Zagrebačko Građevno Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 2,500.000 dinara; ima domaćih Jevreja) itd.

Pored akcionarskih društava, ima naročito mnogo jevrejskih ličnih firmi i preduzeća, čiji su sopstvenici Jevreji.

U gradjevinarstvu **u Bugarskoj** radi svega 317 domaćih Jevreja, ali i to u glavnom kao zanatlije i tek neznatan broj industrijalaca.

U novije je vreme **znatan broj jevrejskih inžinjera i arhitekata,** naročito u gradovima Zagrebu, Sarajevu, Osijeku, Novom Sadu i Subotici. — U trgovini s gradevinskim materijalom Jevreji imaju vidan udeo. — To se može objasniti i time, što uživaju kredite i ostale povoljne dobavne uslove kod velike industrije, u kojoj smo već videli, da je njihov položaj dovoljno utecajan, da im obezbedi potrebne beneficije. — Taj fakat otežava konkurenciju i blagodareći njenoj nemoćnosti, gradevinstvo u rukama Jevreja dobro napreduje. — Razume se relativno dobro, u koliko u sadanjoj našoj ekonomskoj situaciji o dobrom uopšte može biti govora.

U Beogradu je podignuto u prvom deceniju posle Ujedinjenja preko tri hiljade novih zgrada s deset hiljada stanova, 1.140 dućana 55 kafana, 210 sala, 370 magacina, 120 radionica, 40 garaža itd. — U Zagrebu je podignuto u istom periodu 1.918 zgrada, od toga 1.040 prizemnih, 565 na jedan sprat, 126 sa dva sprata, 127 na tri i više spratova. — Pri izgradnji ovih kuća Jevreji su imali srazmeran udeo (kao inžinjeri i arhitekti i sa svojim gradevinskim preduzećima). — U Zagrebu računam, da na njih otpada do 60% svih većih objekata (izuzetno prizemnica).

V.

Hemijsko-petrolejska industrija.

U Kraljevini Jugoslaviji postoji svega 194 preduzeća hemijske grupe i 22 preduzeća hemijsko-farmaceutskih (i kosmetičkih) produkata.

Na pojedine pokrajine **hemijska industrija** rasporedena je kako sledi:

Srbija	22
Hrvatska i Slavonija	93
Vojvodina	40
Bosna i Hercegovina	17
Slovenija	32
Dalmacija	12
Cela Država:	216

Ovaj broj sam po sebi mnogo ne kaže, jer se radi u glavnom o malim preduzećima, koja veoma često više liče zanatima nego industriji.

Velikih preduzeća hemijske industrije ima u Državi svega nekoliko, i ta su u glavnom **u rukama Jevreja** kako se to uostalom vidi iz sledećega pregleda:

Preduzeće:	Uprava		Direktori[235]	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Danica d. d., Zagreb	9	4	7	6
Tvornica za Dušik, Ruše	12	6	5	3
Kemijska Tovarna, Šoštanj	15	7	1	1
Jug. Serum Zavod, Zagreb	7	4	1	1
Destilacija Drva, Zagreb	12	6	7	4
Jugofarmacija, Zagreb	11	4	1	1
Moster d. d., Zagreb	11	10	3	3
Kemika, Zagreb	7	4	4	—
Titanit, Zagreb	10	7	2	1
Tanin, Zagreb	10	5	4	2
Zorka, Zagreb—Subotica	15	5	3	3
»Isis«, Zagreb	12	2	2	1
I. Hrv. Tvor. Ulja, Zagreb	10	7	1	1
Anglo-Petrol. d. d., Zagreb	10	8	1	1
Fabrika ižica, Sarajevo	6	4	?	?
Jug. Petrol. Društvo, Zagreb	9	5	?	?
Kemijska Tvornica, Osijek	8	4	2	1
»Drava«, Osijek	9	4	2	1
Fabrika Tanina, Sisak	7	4	1	1
Bos. d. d. za Elektr. Jajce	6	3	4	4
Industrija Ulja, Koprivnica	6	4	1	1
Albus, Novi Sad	9	3	?	?
Tvornica Ulja, Vel. Bečkerek	5	3	?	?
»Danica« za Petrolej, Zagreb	4	1	1	1
Jug. Nafta, Zagreb	5	3	1	1
Vacuum Oil Comp., Beograd	4	3	1	1
Anilin, Beograd	?	?	2	2
Bril A. D., Beograd	4	2	1	1

Od velikih preduzeća hemijske industrije, treba naročito istaći sledeća:

»Danica« Akcionarsko Društvo za Hemijske Proizvode u Zagrebu, osnovano 1.907., ima fabriku u Koprivnici i reprezentaciju u Beču. — Društvo ima akcionarski kapital od 12 milijona dinara, rezerve od 7 milijona dinara, a obrtni kapital premašuje 100 milijona dinara. — Predsednik, podpredsednik i svi direktori društva

[235] Direktori i zastupnici direktora.

su Jevreji, a od sedam članova Upravnog Odbora trojica su Jevreji (1.928.). — U Nadzornom Odboru, Jevreji imaju četiri od pet mesta. — Društvo se nalazi u interesnoj sferi Jugoslovenske Udružene Banke, ali se jedan deo kapitala nalazi u rukama madarskih Jevreja. — Društvo ima sve akcije Prve Jugoslovenske Fabrike Šarafa A. D. u Koprivnici i Oesterreichische Kunstdünger und Schwefelsäure-und Chemiche Fabriks Aktien-Gesellschaft u Beču; nadalje ima većinu akcija »Fosfat«, Akcionarskog Društva za Promet s Umetnim Gnojivom u Zagrebu i Stabilimento Prodotti Chemici na Rijeci.

Tvornica za Dušik Akcionarsko Društvo, Ruše (Slovenija), osnovano je u početku svetskoga rata u glavnom za potrebe austrijske vojske i stoji danas u interesnoj sferi Austrijskog Kreditnog Zavoda za Trgovinu i Industriju u Beču. — Ima akcionarski kapital od 5 milijona dinara, rezerve od 1,500.000 dinara, a prometni kapital od blizu 50 milijona dinara. — Proizvodi dušik i umetno gnojivo. — Većina je akcija u rukama Jevreja. — Preduzeće je od naročite važnosti za vojne potrebe.

Englesko-Jugoslovenska Destilacija Drva Akcionarsko Društvo u Zagrebu, onovano je nakon Ujedinjenja, ima akcionarski kapital od 20 milijona dinara (1.926.). — Društvo je zakupilo od Države (do 1.948.) destilaciju drva u Tesliću i proizvodi važne hemijske produkte, potrebne naročito za Zemaljsku Odbranu. — U društvu ima naših i stranih Jevreja. — Godine je 1.929. prešla većina akcija (77%) u ruke novoosnovanog preduzeća Chemical and Wood Limited u Londonu, na čijem osnivanju učestvuju velike londonske banke: Barclys Bank, Westminster Bank, nadalje Galderova Destilacija i Etablissements Kühmann iz Pariza.

»Zorka« Prvo Jugoslovensko Društvo za Hemijsku Industriju u Zagrebu, s fabrikama u Subotici, osnovano je 1.920. i proizašlo iz ranije »Clotilde«, industrijske kreacije madarskih Jevreja (u Subotici). — Godine 1.926. iznosio je njen akcionarski kapital 5 milijona 750.000 dinara, a obrtna sredstva preko 40 milijona dinara. U njoj su angažovani bečki, češki, madarski i naši Jevreji. — Proizvodi superfosfat i sumpornu kiselinu.

U oblasti petrolejske industrije (i trgovine petrolejskih produkata) treba naročito spomenuti **Anglo-Jugoslovensko Petrolejsko Akcionarsko Društvo** za Rafiniranje i Promet Petroleja u Zagrebu. Društvo je osnovano 1.921. od Asiatic Petrol Co. u Londonu, ima akcionarski kapital od 25 milijona i prometna sredstva (1.926.) od 217 milijona dinara. — Predsednik, podpredsednik i glavni direktor su Jevreji.

Jugoslovenska Standard Oil Company (Akcionarsko Društvo) sa sedištem u Beogradu, osnovano je 1.921. godine, ima akcionarski kapital od 100 milijona dinara i vrši promet istoimenih produkata američke petrolejske industrije. — Društvo poseduje sve akcije »Danice« Akcionarskog Društva za Petrolejske Proizvode u Zagrebu, čiji kapital iznosi 6 milijona dinara (početkom 1.927.). — Interesantno je da kod nas u ovom Društvu ima Jevreja, ma da ih nema u američkom (središnjem) Upravnom Odboru.

Vacuum Oil Company (Akcionarsko Društvo) u Zagrebu, osnovano je 1.920. godine, radi s kapitalom od preko 100 milijona dinara (1.927.) i vrši promet produkata Vacuum Oil Company iz New-Yorka i Pešte. — Upravni je Odbor sastavljen od bečkih Jevreja, a direkcija od domaćih Jevreja (koji su pre živeli u Americi).

U petrolejskoj industriji u svetu, Jevreji su ranije bili odlično reprezentovani, pre svega po Sir Markusu Samuelu, osnivaču Shell Transport and Trading Company i po porodici Rotšild, koja je posedovala velike petrolejske terene u Rusiji. — Rotšildove posede preuzela je za vreme balkanskih ratova Royal Dutch Shell-Combine (englesko-holandska grupa), koja pored američke Standard Oil Company predstavlja danas jednu od najvećih industrija i zajedno s ovom drži u rukama više od polovine celokupne svetske petrolejske produkcije. — Glavni predstavnici ovih organizacija: Rockefeller, C. Bedford, W. C. Teagle (od Standard Oil Company) i H. W. A. Deterding (od Royal Dutch Shell Combine) nisu Jevreji, ma da u njihovim zastupstvima (na svima kontinentima) susrećemo Jevreje na važnim i utecajnim položajima. — U Jugoslaviji, Bugarskoj, Mađarskoj, Rumuniji, Grčkoj i Turskoj, organizacija petrolejske industrije — da se zadržimo samo na tom nama najbližem terenu — nalazi se u rukama Jevreja.

Akcionarsko Društvo za Preradu Kukukruza i Fabrika Ulja u Velikom Bečkereku, osnovano za vreme svetskoga rata, ima akcionarski kapital od 5 milijona i radi sa preko 22 milijona dinara. — Poseduje sopstveni Mlin s dnevnim kapacitetom od 10 vagona. — Predsedništvo i direkcija u rukama Jevreja.

»Titanit« Akcionarsko Društvo za Hemijsku Industriju u Zagrebu, proizvodi eksplozive, ima fabriku u Mahičnom kod Karlovca. Akcionarski kapital 8 milijona, a prometna sredstva 13 milijona dinara (početkom 1.927.). — Glavni direktor i većina članova Upravnog Odbora — Jevreji.

»Tanin«, Akcionarsko Društvo za Promet Proizvoda za Preradu Kože u Zagrebu, radi sa sredstvima od nekih 20 milijona dinara i ima zastupništva u celoj srednjoj Evropi (Beč, Pešta,

Sofija, Brno). — Vrši prodaju produkata Našičke Fabrike Tanina, Mitrovačke Fabrike Hrastovog Ekstrakta u Mitrovici, Županji i Sisku. — Društvo se nalazi u rukama bečkih i peštanskih Jevreja i u interesnoj sferi Opšteg Jug. Bankarskog Društvo (ancien Wiener Bank Verein).

Moster, Fabrika Laka i Boja, Akcionarsko Društvo u Zagrebu, predstavlja najveće preduzeće ove vrste u Državi, te opskrbljuje državne železnice, vazduhoplovstvo, vojsku, ratnu i trgovačku mornaricu (s lakom i bojama). — Osnovano od Jevreja, Društvo je u početku bilo isključivo u njihovim rukama, a sada pored Jevreja učestvuje Jugoslovenska Udružena Banka i Prva Hrvatska Štedionica. — Akcionarski kapital 7,500.000 dinara, radi s preko 27 milijona dinara (početkom 1.927.).

Bosanska Solvay Fabrika, Akcionarsko Društvo u Lukavcu (Bosna) osnovano je po čuvenoj belgijskoj industriji (Usines Solvay & Cie, Bruxelles), ima akcionarski kapital od 80 milijona dinara i može da proizvodi dnevno dvadeset vagona amonijakove sode. — Jevreja ima u direkciji.

Bosansko Akcionarsko Društvo za Elektriku u Jajcu (Bosna) ima akcionarski kapital od 3,375.000 dinara, ali radi s preko 30 milijona dinara (početkom 1.927.). — Društvo se nalazi u interesnoj sferi bečkih Jevreja, koji su u Upravnom Odboru (i u Direkciji) u većini. — Proizvodi naročito kalcijev karbid, klorove derivate, ferosalicil itd.

»Isis«, Akcionarsko Društvo za Industriju i Promet Droga i Hemikalija, osnovano pred kraj svetskoga rata, ima vlastita sredstva od blizu 10 milijona dinara i radi s 30 milijona dinara (početkom 1.927.). — Društvo se nalazi u interesnoj sferi Jugoslovenske Banke. — Jevreji su zastupljeni u Upravnom Odboru i imaju većinu u Nadzornom Odboru Društva.

Još da napomenem najveću industriju žižica — **»Drava« Akcionarsko Društvo za Proizvodnju Žižica** u Osijeku; ima akcionarski kapital od 7,500.000 dinara i radi sa sredstvima od preko 20 milijona dinara. — Jevreji su zastupljeni u Upravnom Odboru.

Ovom prilikom treba kazati, da veliki Švedski Žižični Trust predvođen po Ivaru Kreugeru, koji je dao i našoj Državi (Samostalnoj Monopolskoj Upravi) zajam dobivajući u isto vreme monopol žižica, nije jevrejski. — Majoritet se akcija nalazi u rukama Amerikanaca, a organizacijom rukovode Švedani (Kreuger).

Predaleko bi vodilo, kada bi svako pojedino preduzeće hemijske industrije na ovaj način prikazivao i zato će dostajati ovih nekoliko konstatacija u koliko se odnose na glavnu industriju.

Pored glavnih preduzeća hemijske industrije, u kojima sam učestvovanje Jevreja prikazao na prednjim stranicama, Jevreji su još zastupljeni u sledećim fabrikama:

Munk, Akc. Društvo za Hemijsku Preradu Kostiju i Životinjskih Otpadaka u Beogradu, s akcionarskim kapitalod od 3 milijona dinara (isključivo Jevreji); »Standard«, Industrija Kaučuka A. D. u Beogradu s akcionarskim kapitalom od 2 milijona dinara; Elektrohemijska Tvornica u Karlovcu s akcionarskim kapitalom od 1,250.000 dinara; Zavod za Proizvodnju Cepiva protiv Zaraznih Bolesti A. D. u Križevcima; »Kaštel« Fabrika Hemijsko-Farmaceutskih Produkata u Karlovcu, s akcionarskim kapitalom od 3 milijona dinara; Prva Jugoslovenska Hemijska Fabrika u Novom Sadu, s akcionarskim kapitalom od 500.000 dinara; Novovrbaška Fabrika Žižica u Novom Vrbasu; »Plumbum« Akcionarsko Društvo za Hemijsku Industriju na Sušaku, s akcionarskim kapitalom od 750.000 dinara; »Acetik« Akc. Društvo u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 2 milijona dinara (Jevreji u većini); Akcionarsko Društvo za Asfaltiranje u Zagrebu; »Chromos«, Juooslovenska Fabrika Hemijskih Produkata u Samoboru; Contienetal-Kaučuk Akc. Društvo u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 500.000 dinara (većina Jevreji); »Elema«, Akcionarsko Društvo u Zagrebu; »Fermenta«, Akcionarsko Društvo u Zagrebu s akcionarskim kapitalom od 500.000 dinara; »Gvozdobran«, Akcionarsko Društvo za Mašinsko Struganje i Farbanje Željeza u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 500 000 dinara; Jugoslovensko Akc. Društvo za Promet Kemikalija u Zagrebu; Metalokemika, Akcionarsko Društvo za Hemijske i Rudarske Produkte u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 2,500.000 dinara (isključivo Jevreji); »Fosfat«, Akc. Društvo za Promet i Trgovinu sa Umetnim Gnojivima u Zagrebu; Dr. A. Wander, Akcionarsko Društvo Farmaceutskih i Dietičkih Preparata u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 2 milijona dinara (Jevreji u većini); Prva Osječka Fabrika Sapuna u Osijeku, s akcionarskim kapitalom od 750.000 dinara; Hrvatska Industrija Katrana u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 3 milijona dinara; Zagrebačka Fabrika Sapuna »Lavov« u Zagrebu, s akcionarskim kapitalom od 750.000 dinara (isključivo Jevreji); Zemunska Fabrika Asfalta i Krovne Lepenke u Zemunu, s akcionarskim kapitalom od 5 milijona dinara i mnoga druga.

U hemijskoj industriji Bugarske imaju Jevreji u rukama dve fabrike masti za obuću, jednu fabriku octene kiseline, jednu fabriku mašinskog ulja, jednu fabriku ulja od sunčanica, tri fabrike sapuna i tako dalje.

VI.

Željezna i rudarska industrija.

U Kraljevini Jugoslaviji postoji 272 preduzeća mašinske (metalurgijske), željezne, elektrotehničke i električne industrije.

Od tih se odnosi na mašinsku industriju 235 preduzeća, na industriju vagona, brodova i avijona 19 preduzeća, na elektrotehničku industriju 18 preduzeća i 147 preduzeća na električne centrale i plinare. — Po pojedinim je pokrajinama Države ta industrija ovako zastupljena.

	Mašinska	Vagoni[236]	Elektrotehn.
Srbija	47	5	1
Hrvatska i Slavonija	70	2	6
Vojvodina	58	2	5
Bosna i Hercegovina	13	—	—
Slovenija	46	—	6
Dalmacija	1	10	—
Cela Država:	235	19	18

U svim ovim industrijama ima Jevreja. — Izuzetak čini avijonska industrija i ratni arsenal, gde Jevreja nema, a također i veći deo komunalnih preduzeća (električne centrale i plinske centrale) u koliko nisu akcionarska društva.

Rudarska industrija (uključivo ugljenika) broji 144 industrijska preduzeća i to kako sledi:

	Rudarstvo	Ugljenici
Srbija	7	16
Hrvatska i Slavonija	20	31
Vojvodina	—	—
Bosna i Hercegovina	4	9
Slovenija	5	24
Dalmacija	—	8
Cela Država:	36	88

U oblasti rudarske industrije, ima nekoliko preduzeća velikih dimenzija. — Tu su industriju u Srbiji zauzeli u glavnom stranci, a u ostalim krajevima stranci i Jevreji (domaći i strani).

Evo nekoliko primera:

Trboveljska Premogokopna Družba (Trbovljansko Ugljenarsko Društvo) u Ljubljani, predstavlja bez sumnje najveće industrij-

[236] Industrija vagona, brodova, avijona i hidroavijona.

sko preduzeće na teritoriju balkanskih Slovena. — Akcionarski kapital iznosi 200 milijona dinara, a obrtni kapital iznosi još jednom toliko. — Društvo ima velike ugljenike u Sloveniji i Hrvatskoj, nadalje industriju cinka, cementa (Trbovlje), stakla (Zagorje), ciglane (u Trbovlju i Rajhenburgu) itd. — Utecaj je Jevreja u ovom preduzeću vrlo velik i to naročito od godine 1.924., kada je Banque des Pays d'Europe Centrale preuzela velik paket akcija i počela da vrši presudan utecaj na rad ove industrije.

Kranjska Industrijska Družba u Ljubljani, poseduje industriju željeza u Jesenicama, industriju lima u Javorniku, industrijsku železnicu, električna postrojenja itd. — Akcionarski kapital iznosi 4,500.000 dinara, a obrtni kapital preko 60 milijona dinara. — U Upravnom Odboru ima Jevreja.

Industrija Gvožda Akcionarsko Društvo u Zenici (obrtni kapital 50 milijona dinara) ima Jevreja u redovima direktora. — Akc. Društvo za Željeznu Industriju u Varešu, ima takoder nekoliko Jevreja za članove Upravnog Odbora i izgleda, da je finansijski naslonjeno na Wiener Bank Verein u Beču.

Od ostalih većih rudarskih preduzeća, u kojima su angažovani Jevreji, treba još napomenuti sledeća:

Srpsko Akcionarsko Društvo Ugljena u Beogradu (akcionarski kapital 1 milijon dinara); Doberlin, Ugljenokopno i Rudarsko Akc. Društvo u Zagrebu (akcionarski kapital 1 milijon dinara); Željezni Majdan i Talionica Akc. Društvo Zagreb—Topusko (akc. kapital 2 milijona dinara); Hrvatsko Rudarsko Akcionarsko Društvo u Zagrebu (isključivo Jevreji); »Mirna«, Ugljenokopno Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akcionarski kapital 2,500.000 dinara; Jevreji u većini); Pitomačko-Črešnjevački Ugljenici Akcionarsko Društvo (akc. kapital 1,500.000 dinara; isključivo Jevreji) itd.

Prva Jugoslavenska Fabrika Vagona, Strojeva i Mostova u Brodu na Savi, ima akcionarski kapital od 110 milijona dinara i prema tome je naše najveće preduzeće željezne industrije.

Ona je osnovana (1.921.) po Prvoj Hrvatskoj Štedionici i dvema jevrejskim firmama: Milan Kaufman i Dr., Brod na Savi i Mašinskoj Fabrici Kistarcsa kod Budimpešte. — Danas je njen glavni akcionar: Privilegierte Oesterreichisch-Ungarische Staats-Eisenbahngesellschaft, institucija jevrejske interesne sfere a doskora i jevrejski bankar Simon Krausz iz Pešte (koji je u maju 1.929. pao pod stečaj) sa sedištem u Beču. — Od ovog jugoslovenskog preduzeća u Brodu, većina članova Upravnog Odbora i polovina članova Nadzornog Odbora su Jevreji. — Godišnji kapacitet

iznosi: 1.500 teretnih vagona novih ili 5.000 opravljenih (ili 150 novih = 300 opravljenih osobnih vagona), 7.000 tona željezne ili mostovne konstrukcije i 800 tona levanog željeza. — Fabrika uposluje danas 125 činovnika i 1.400 radnika, te radi pored naše Države još i za Grčku.

U glavnim preduzećima naše mašinske industrije učestvovanje Jevreja izgleda ovako:

	Uprava		Direktori[237]	
Preduzeće:	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Prva Jug. Tvorn. Vagona, Brod	11	6	4	3
Osječka Ljevaon. Željeza, Osijek	10	3	2	1
A. D. za Saobr. Potrebe, Beograd	13	7	2	2
Srp. A. D. za Izradu Vag., Beograd	14	7	?	?
Srp. Akc. Rud. Top. Društvo, Beogr.	15	3	?	?
Jug. Brodogradilišta a. d., Sušak	14	3	3	1

Naš glavni bazen industrije željeza leži na terenu: Ljubija — Vareš — Zenica.

Rudnik željeza **Ljubija** nalazi se kod Prijedora i obuhvata brdo Jarovik u dužini od 1.300 metara i u širini od 500 metara, te u dubini od 160 metara sa 7 milijona 424.000 kubika odn. 30 milijona tona željezne rudače. Austro-ugarska vlast otpočela je sa većom eksploatacijom ovog rudnika za vreme svetskoga rata (1.916.) pa je godine 1.917. kapacitet dnevne produkcije iznosio 2.000 tona. Od juna 1.916. pa do sloma Austrijske Imperije rudnik je dao 381.372 tona željeza, od čega je jedna trećina od prilike izvezena za Austriju, a dve trećine za Madarsku. Posle toga rad je neko vreme mirovao i produžen je, kako se sećam tek 1.922. godine.

Pored Ljubije, kao što sam napomenuo veliki je rudnik željeza **u Varešu.** On se nalazi u bazenu Stavnje nedaleko od Vareša a količina se rude ceni na 120 milijona tona. S produkcijom se ovde otpočelo još god. 1.886., a glavni deo produkcije željezne rudače, koja se ranije izvozila, konzumira danas **Vareška Željezna Industrija** u Varešu. Ovo je akcionarsko društvo ostvareno pre trideset godina, 1.895. pod edigom jevrejske ustanove Wiener Bank Vereina i bečke Union Banke, s kapitalom od 3,200.000 kruna u zlatu, koji je docnije uvećan na 4,000.000 kruna u zlatu. — Društvo producira: sirovo željezo za ljevaonice, martinovo sirovo željezo i svetlo sirovo željezo. Pored sirovog željeza poduzeće proizvodi u svojoj ljevaonici i talionici, čiji godišnji kapacitet ide na 700 vagona, razne fabrikate, naročito: cevi, stupce za ograde, peći, razne ploče, delove štednjaka itd.

[237] Direktori i zastupnici direktora.

Gotovo celokupna produkcija sirovog vareškog željeza ide za Zenicu, gde postoji **Akcionarsko Društvo za Industriju Željeza,** poznato pod imenom Željezara Zenica. Društvo su osnovali Jevreji 1.892. godine s kapitalom od 2,600.000 kruna u zlatu koji je godine 1.900. povišen na 3½ milijona kruna i najzad 1.918. na 5 milijona kruna. Ono je bilo ranije u interesnoj sferi Niederoesterrechische Escompte-Gesellschaft, posle sloma Austrije bilo je sekvestrirano, a nakon desekvestracije preuzela je naša Država veći paket akcija. Društvo producira: sve vrste željeza, žicu i tračnice i po svome kapacitetu ova industrija predstavlja 60% celokupne produkcije u našoj Kraljevini.

Od velikih preduzeća mašinske industrije, u kojima su angažovani Jevreji, treba još napomenuti sledeća:

Akcionarsko Društvo za Saobraćajne i Željezničke Potrebe u Beogradu, osnovano 1.921., ima akcionarski kapital od 3 milijona dinara i nekolicinu stranih Jevreja u Upravnom Odboru.

Akcionarsko Društvo »Jasenica« za Opravku i Konstrukciju Željezničkih Vagona u Beogradu, s fabrikom u Smederevskoj Palanci; ima akcionarski kapital od 10 milijona dinara.

Osječka Ljevaonica Željeza i Fabrika Strojeva Akcionarsko Društvo u Osijeku, ima akcionarski kapital od 2,500.000 dinara; Jevreji zastupljeni u Upravnom i Nadzornom Odboru.

Jugoslovenska Fabrika Mašina i Potreba za Željeznice Uskog Koloseka Akcionarsko Društvo u Beogradu; akcionarski kapital 1 milijon dinara; Jevreji u većini.

Srpsko Akcionarsko Društvo za Izradu Mašina i Vagona u Beogradu s fabrikom u Kruševcu. — Akcionarski kapital 5 milijona, obrtna sredstva oko 50 milijona dinara. — Ima u Upravi bečkih Jevreja.

Srpsko Akcionarsko Rudarsko Topioničko Industrijsko Društvo u Beogradu. Ima akcionarski kapital od 50 milijona dinara, obrtna sredstva 90—100 milijona dinara. — U Upravnom Odboru ima bečkih Jevreja.

Čakovečka Industrija Željeza Akcionarsko Društvo u Čakovcu, ima akcionarski kapital od 1,250.000 dinara (obrtna sredstva 6—8 milijona dinara). Jevreji u većini.

»Kovina«, Prva Jugoslovenska Metalurgijska Industrija u Mariboru; akcionarski kapital 3,750.000 dinara, obrtna sredstva oko 15 milijona dinara; bečki i naši Jevreji u većini.

»Jadran«, Akcionarsko Društvo u Sarajevu, proizašlo iz fuzije jevrejskih radnja: Abraham Mayer Altarac, Braća Baruch & Finci

i Sumbul & Danon. Ima akcionarski kapital od 5 milijona dinara i nalazi se isključivo u rukama Jevreja.

»Ferum«, Akcionarsko Društvo u Subotici, ima akcionarski kapital od 4 milijona dinara; Jevreji u većini.

»Metallum«, Akcionarsko Društvo za Promet sa Željezom, Kovinama i Tehničkim Produktima u Zagrebu; akcionarski kapital 6 milijona dinara, obrtni kapital 20 milijona dinara. Jevreji u većini.

»Bačić« Akcionarsko Društvo za Centralno Grijanje i Zdravstvene Uredaje u Zagrebu; akcionarski kapital 1 milijon, obrtna sredstva preko 10 milijona dinara; Jevreji u većini.

Industrija Željeznog Nameštaja i Metala u Subotici; akcionarski kapital 2 milijona dinara, obrtna sredstva 7 milijona dinara; Jevreji u većini.

Od ostalih preduzeća mašinske i metalne industrije, Jevreji su zastupljeni još u sledećima: »Zmaj«, Industrija Željezne Robe u Zagrebu (akc. kapital 1,250.000 dinara; Jevreji u većini); Jugoslovensko Teudloff Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,000.000 dinara; Jevreji u većini); »Tegma« Industrijsko i Trgovačko Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,000.000 dinara; Jevreji u većini); »Sidro« Akcionarsko Društvo za Trgovinu Željezom u Zagrebu (akc. kapital 2,625.000 dinara; Jevreji u većini); Akcionarsko Društvo Orenstein & Koppel-Ferostaal u Zagrebu, (akc. kapital 2,000.000 dinara; Jevreji u većini); »Metalurgija« Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,500.000 dinara isključivo Jevreji); »Jugovoz« Prvo Jugoslovensko Akcionarsko Društvo za Posudivanje Željezničkih Vagona i Lokomotiva; akc. kapital 1,500.000 dinara; Jevreji u većini); Prva Hrvatska Fabrika Limenih i Bravarskih Proizvoda u Zagrebu (akc. kapital 1,500.000 dinara); i još druga veća i manja preduzeća u Vojvodini, Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Slavoniji.

U željeznoj je industriji Bugarske bilo prema poslednjoj državnoj statistici, zaposleno 463 Jevreja, od toga su bili Jevreji sopstvenici u pet subvencioniranih preduzeća željezne industrije.

U oblasti **elektrotehničke industrije,** Jevreji su zastupljeni u sledećim preduzećima: Električna Centrala «Fala« Akcionarsko Društvo u Beogradu (akc. kapital 5 milijona, obrtni kapital 100 milijona dinara); Energos, Akcionarsko Društvo za Elektrotehničku i Automobilsku Industriju u Osijeku, Jugoslovensko Akcionarsko Društvo za Plin i Munjaru u Osijeku (akc. kapital 3 milijona dinara), Društvo za Elektrotehniku i Fabrika Kabela Akcionarsko Društvo u Velikom Bečkereku (akc. kapital 1 milijon dinara; Jevreji u ve-

ćini), »Elin«, Jugoslovensko Društvo za Električnu Industriju u Zagrebu (akc. kapital 4,062.500 dinara, Jevreji u većini), Radio Zagreb, Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,000.000 dinara), nadalje AEG, Jugoslovensko Akcionarsko Društvo za Elektriku u Zagrebu, Jugoslavensko Siemens Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,500.000 dinara), Jugoslavensko Ganz Akcionarsko Društvo u Zagrebu i druga.

VII.

Tekstilna industrija.

U Kraljevini Jugoslaviji ima svega 213 preduzeća tekstilne i 26 preduzeća konfekcijske industrije.

Po pojedinim pokrajinama one su ovako raspoređene:

	Tekstil	Konfekcija
Srbija	53	3
Hrvatska i Slavonija	56	9
Vojvodina	58	3
Bosna i Hercegovina	19	2
Slovenija	19	9
Dalmacija	8	—
Cela Država:	213	26

Izuzevši dve velike srpske formacije: Koste Ilića Sinovi u Beogradu i Teokarović & Co. u Paraćinu, **važnija preduzeća tekstilne industrije imaju u rukama Jevreji** i — u Sloveniji — stranci (Tržić!)

Jevreji su angažovani u ovoj industriji: Beogradska Tekstilna Industrija Akcionarsko Društvo u Beogradu (akc. kapital 10 milijona, obrtni kapital 35 milijona dinara; naši i bečki Jevreji u većini); Fabrika Rublja i Odeće Akcionarsko Društvo u Beogradu (akc. kapital 3,750.000 dinara, naši i bečki Jevreji u većini); Mihelsova Fabrika Užeta i Močiona Kudelje Akc. Društvo u Bačkoj Palanci (akc. kapital 1,800.000 dinara); Tovarna Dežnikov Akcionarsko Društvo u Donjoj Lendavi (akc. kapital 500.000 dinara, naši i madžarski Jevreji); Tekstilna, Tovarna Sukna (Akcionarsko Društvo) u Kočevju (Slovenija), akc. kapital 6 milijona dinara, češki Jevreji; Prva Jugoslovenska Fabrika Šešira u Galdovu pri Sisku (akc. kapital 5 milijona dinara, strani Jevreji); Jugoslovensko-Češka Tvornica Bombažnih Tiskanin (Akcionarsko Društvo)

u Kranju (akc. kapital 10 milijona, obrtna sredstva 70 miiijona dinara; komercijalnu i tehničku upravu imaju Jevreji); Karlovačka Industrija Jorgana Akcionarsko Društvo u Karlovcu (akc. kapital 1 milijon dinara; većinu imaju naši i strani Jevreji); Jugoslovenske Tekstilne Fabrike Akc. Društvo Mautner u Ljubljani i Zagrebu (akcionarski kapital 10 milijona, obrtna sredstva oko 120 milijona dinara; naši i bečki Jevreji imaju odlučnu reč); »Metra« Združene Tvornice Trakov in Pramenov (Akc. Društvo) u Ljubljani (akcionarski kapital 5 milijona dinara, nalazi se u stečaju, a predstavlja interesnu sferu bečkih Jevreja); Lanena Industrija Akcionarsko Društvo pre Ivan Fiedler u Osijeku (akc. kaptal 10 milijona dinara); Tekstilna Industrija Akcionarsko Društvo u Varaždinu (akc. kapital 6 milijona, obrtna sredstva 60 milijona dinara, Jevreji u većini); Akcionarsko Društvo za izradu Vune u Velikom Bečkereku (Jevreji u većini); Sjedinjene Fabrike Konoplja i Užarske Robe u Zagrebu (akc. kapital 2,250.000 dinara, isključivo domaći Jevreji); »Hag« Trgovačko Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 10 milijona dinara); Domaća Fabrika Rublja Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,250.000 dinara, Jevreji u većini); Jugoslovensko Zerković Akcionarsko Društvo u Mariboru akc. kapital 7,500.000 dinara); »Konopjuta« Mehanička Fabrika Kanapa i Mreža Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 1 milijon dinara, u većini Jevreji); Krapinska Tekstilna Industrija Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 3,000.000 dinara, isključivo Jevreji); »Preslica«, Tekstilna Industrija Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 2,500.000 dinara, Jevreji u većini); Tvornica za Pamučnu Industriju Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 5,000.000 dinara), Textil Akc. Društvo u Zagrebu (akc. kapital 3,750.000 dinara), Akcionarsko Društvo Makso Wohlmuth u Zagrebu (akc. kapital 9,000.000 dinara, Jevreji u većini).

Takoder i u najvećem preduzeću tekstilne industrije: Akcionarskom Društvu **Domaće Tvornice Predenja i Tkanja** u Dugojresi kod Karlovca (akc. kapital 9,000.000 dinara, obrtni kapital preko 100 milijona dinara) Jevreji su zastupljeni u Upravnom Odboru i u poslovnoj direkciji društva.

U tekstilnoj industriji Bugarske ima 149 Jevreja, prema poslednjoj državnoj statistici. — I ako taj broj nije velik opet se zapaža jak utecaj Jevreja u tekstilnoj industriji Bugarske, pa tako su Jevreji sopstvenici jedne tkaonice, jedne predionice, šest fabrika trikotaže u osam fabrika posamentrije i tako dalje.

VIII.

Grafička i papirska industrija.

Grafičkih je preduzeća bilo u Kraljevini Jugoslaviji, početkom 1.927. svega 113, a industrije i konfekcije papira svega 70, zajedno 183. Na tom broju učestvuju sledeće pokrajine:

	Papir	Grafika
Srbija	10	8
Hrvatska i Slavonija	16	44
Vojvodina	18	16
Bosnai Hercegovina	5	21
Dalmacija	—	11
Slovenija	21	13
Cela Država:	70	113 preduzeća

Naša je industrija papira bila sve do sloma Austrijske Imperije isključivo u rukama stranaca i Jevreja. — Tu treba u prvom redu pomenuti Združene Papirnice Vevče, Goričane in Medvode sa sedištem u Ljubljani, Akcionarsko Društvo Smith & Meynier, sa sedištem na Sušaku, kao glavna preduzeća, pa posle i Zagrebačku Dioničku Tvornicu Papira sa sedištem u Zagrebu.

U Srbiji nije postojala samostalna industrija papira (hartije), pa je tek pred par godina Milan Vapa osnovao prvu Fabriku Hartije u Beogradu.

U glavnim preduzećima naše industrije papira i grafičke industrije Jevreji su zastupljeni ovako:

	Uprava		Direktori	
	Svega	Jevreji	Svega	Jevreji
Združene Pap. Vevče a. d., Ljubljana	13	5	2	1
Zag. Dion. Tvornica Papira, Zagreb	5	3	1	1
Hrv. Ind. Papira a. d., Zagreb	6	6	1	1
Smith & Meynier, a. d. Sušak	10	2	2	1
Tipografija a. d., Zagreb	8	4	3	1
Privedna Štampa a. d., Zagreb	8	4	2	1

Dok u glavnim beogradskim preduzećima grafičke industrije: u Akcionarskom Društvu »Politika« i »Vreme« nema Jevreja, a također ni u Fabrici Hartije Milan Vapa (koja je nakon razortačenja s Upravom Državnih Monopola lična svojina M. Vape). — Uprava i akcije Jugoslavenske Štampe a. d. u Zagrebu nalaze se u rukama Masonerije.

U oblasti industrije papira, bečki su Jevreji angažovani u našem najvećem preduzeću: **Združene Papirnice Vevče, Goričane in Medvode** (Akcionarsko Društvo) u Ljubljani; akc. kapital ovog preduzeća iznosi 20 milijona, a obrtna sredstva oko 60 milijona dinara (1.928.). — Potpredsednik je bečki Jevrej.

Zagrebačka Dionička Tvornica Papira, »Golub« Fabrika Cigaretnog Papira i »Lipa Mill«, Fabrika za Konfekcioniranje Papira, sva tri preduzeća u Zagrebu, predstavljaju koncern zagrebačkog Jevreja Matije Freunda. — Povodom dvadesetgodišnjice ovog koncerna zagrebački jevrejski list »Židov« piše (u broju od 15. aprila 1.927.) o ulozi Jevreja u privredi pored ostalog ovo: »Poznata je uloga, koju Židovi vrše u privredi čitavog sveta. Oni su uvek pioniri novih privrednih grana, koji upravo čeličnom svojom energijom stvaraju nove industrije onde, gde im se niko ne bi nadao. Kad se prihvate kojeg posla, onda mu posvećuju sve svoje sile i nije čudno, da su upravo Židovi često osnivači ili barem organizatori novih industrijskih grana ili koncerna«.

Takoder se i Hrvatska Industrija Papira, Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 3,750.000 dinara) nalazi potpuno u rukama Jevreja, a u Hromolitografskoj Fabrici Rožankovski i Drug, Akcionarsko društvo u Zagrebu (akc. kapital 1,500.000 dinara) oni imaju odlučan utecaj. — U Industriji Papira Smith & Meynier na Sušaku, Jevreji vode komercijalnu upravu.

O grafičkoj industriji, u koliko se odnosi na štamparski posao, ja sam već govorio u prednjem poglavlju (o zanatima) opširnije.

Ovde je dovoljno kazati da Jevreji imaju odlučnu reč u »Tipografiji«, Grafičkom Izdavačkom Zavodu (Akcionarsko Društvo) u Zagrebu koja je sopstvenik zagrebačke štampe: »Obzor«, »Jutarnji List«, »Večer«, »Svijet« itd. — U »Privrednoj Štampi« (Akcionarsko Društvo) u Zagrebu — koja je sopstvenik dnevnika »Morgenblatt« — Jevreji imaju većinu kapitala, a takoder se i Grafički Zavod »Makarije« Akcionarsko Društvo u Beogradu i Zemunu nalazi u glavno u rukama Jevreja.

IX.

Kožarska industrija zastupljena je u Kraljevini Jugoslaviji s 112 preduzeća, od toga najviše u Hrvatskoj i Slavoniji (36).

U ostalim pokrajinama Države, ova je industrija zastupljena kako sledi:

Srbija	19
Hrvatska i Slavonija	36
Vojvodina	23
Bosna i Hercegovina	5
Slovenija	27
Dalmacija	2
Cela Država:	112

U kožarskoj su industriji Jevreji zastupljeni u sledećim preduzećima:

Akcionarska Kožarska Zadruga u Beogradu (akc. kapital 2 milijona dinara), Akcionarsko Društvo[238] za Trgovinu Kožom u Beogradu (akc. kapital 3 milijona dinara; isključivo Jevreji); »Petovia«, Usnjarska Industrija D. D. u Ljubljani s fabrikom u Ptuju (akc. kapital 6 milijona dinara); Osječka Fabrika Koža Akcionarsko Društvo u Osijeku (akc. kapital 2 milijona dinara, Jevreji u većini); »Humanik«, Industrija i Trgovina Cipela Akc. Društvo u Sarajevu (akc. kapital 3 milijona dinara); »Siscia«, Fabrika za Izradbu Finih Koža u Sisku (akc. kapital 1,500.000 dinara); Subotička Industrija Koža Akc. Društvo (akc. kapital 1,250.000 dinara, isključivo Jevreji); Stoeger & Kolmar, Akcionarsko Društvo za Promet Kožom i Postolarskim Potrepštinama u Zagrebu (akc. kapital 2 milijona dinara, isključivo Jevreji); Hofer & Peller, Akcionarsko Društvo u Zemunu (akc. kapital 500.000 dinara, isključivo Jevreji) i mnoga manja preduzeća, naročito za trgovinu kožarskih produkata i kože.

Također se i najveće preduzeće kožarske industrije u Kraljevini Jugoslaviji — **Zagrebačka Fabrika Koža** u Zagrebu (akc. kapital 10 milijona, obrtni kapital preko 50 milijona dinara) nalazi isključivo u rukama zagrebačkih Jevreja. S njom je u neposrednoj vezi Zagrebačka Fabrika Cipela A. D. u Zagrebu (akc. kapital 2,500.000 dinara).

U kožarskoj industriji Bugarske ima 80 Jevreja, i oni drže u glavnom u rukama manje kožare.

Jevreja nema u velikoj nemačkoj fabrici koža Fr. Woschnagg & Söhne D. D. u Šoštanju (Slovenija) ni u Fabrici Koža i Cipela Andrea Jakil Akc. Društvo u Karlovcu (Hrvatska).

---

[238] Dok ovo pišem, društvo je palo pod stečaj. — Uostalom, ako i koje drugo preduzeće navedeno u ovoj knjizi medjutim likvidira, to ne slabi vrednost ovog materijala, koji se u pogledu statistike, odnosi u glavnom na period 1.924.—1.927.

X.

Od ostalih preduzeća akcionarskoga oblika, u kojima ima Jevreja evo još nekoliko:

Srpsko Akcionarsko Svilarsko Društvo u Beogradu (akc. kapital 2 milijona dinara); »Obnova« Akcionarsko Društvo za Iskorišćenje Sirovina u Beogradu (akc. kapital 2 milijona dinara), Industrija Srpsko-Bosanskih Šljiva Akcionarsko Društvo u Beogradu (akc. kapital 1,500.000 dinara); Izvozno Akcionarsko Društvo u Beogradu (akc. kapital 1 milijon dinara, Jevreji u većini); Penkala Fabrika, Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 10 milijona dinara); Akcionarsko Društvo za Ribogojstvo u Zagrebu (akc. kapital 450.000 dinara); »Podravina« Akcionarsko Društvo za Parcelaciju i Kolonizaciju u Donjem Miholjcu (akc. kapital 1 milijon dinara, isključivo Jevreji); Našičko Ribarstvo Akcionarsko Društvo u Osijeku (akc. kapital 2,500.000 dinara, Jeverji u većini); Sjemenar Akcionarsko Društvo u Osijeku (akc. kapital 2 milijona dinara); »Trgopromet« Akcionarsko Društvo u Požegi (akc. kapital 1 milijon dinara, Jevreji u većini); »Mare« Akcionarsko Društvo za Izvoz i Uvoz u Somboru (akc. kapital 1,250.000 dinara, isključivo Jevreji); Prva Hrvatska Fabrika Metala i Keša Akcionarsko Društvo na Sušaku (akc. kapital 1,250.000 dinara); Akcionarsko Društvo za Lekovito Bilje u Velikom Bečkereku, Zemljoradničko Akcionarsko Društvo u Velikom Bečkereku (akc. kapital 1 milijon dinara); Zagrebačka Ledana Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 2 milijona dinara, isključivo Jevreji); »Bosna« Akcionarsko Društvo za Filmsku Industriju u Zagrebu (akc. kapital 1,250.000 dinara); »Koncern«, Sjedinjena Industrijska Preduzeća Akcionarsko Društvo u Zagrebu (Jevreji u većini); »Veležitar«, Trgovačko Akcionarsko Društvo u Zagrebu (isključivo Jevreji); »Sava« Akcionarsko Društvo za Uvoz i Izvoz u Zagrebu (akc. kapital 5 milijona dinara, Jevreji u većini); Trgovačko-Prometno Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 9 milijona dinara, isključivo Jevreji), Poljoprivredno Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 500.000 dinara, Jevreji u većini); »Jugopolje« Akcionarsko Društvo za Kolonizaciju i Parcelaciju u Zagrebu (akc. kapital 1,500.000 dinara); »Decos« Medunarodno Trgovačko Akcionarsko Društvo u Zagrebu (akc. kapital 3,750.000 dinara, Jevreji u većini) i druga.

Učestvovanje je Jevreja u industrijskim i privrednim akcionarskim društvima na teritoriju Kraljevine Jugoslavije bilo ranije još veće, ali je kriza poslednjih pet godina utecala, te su se oni iz

mnogih društava povukli, dok su opet druga preduzeća doživela slom i pored toga što je bilo Jevreja u njihovim upravama.

Tu se ne može generalisati: da su preduzeća, u kojima su Jevreji bolje prošla od ostalih kroz ovaj kritični period naše privredne historije. — Padovi su u redovima jevrejskih preduzeća česti kao i u redovima ostale privrede. — Ali se jedno može kazati s izvesnošću: da se jevrejska preduzeća blagodareći svojim vezama i finansijskom zaleđu redovno duže održavaju iznad vode nego ostale nejevrejske institucije, a ako moraju da padnu, to znači, da ne predstavljaju objekte, koji bi zavredeli nove investicije i mogli opravdati napore eventualne sanacije.

Pored učestvovanja u industrijskim preduzećima Kraljevine Jugoslavije, naši su Jevreji aktivni i u radu klasnih industrijskih organizacija. — To su: Centrala Industrijskih Korporacija u Beogradu, Zemaljski Savez Industrijalaca u Zagrebu, Zveza Industrijalcev na slovenskem ozemlju u Ljubljani, Savez Velikih Industrija Dalmacije u Splitu, Savez Vojvodanskih Industrijalaca u Novom Sadu, Savez Banatskih Industrijalaca u Velikom Bečkereku, Savez Gornjobačkih Industrijalaca u Subotici, dalje čisto interne organizacije: Savez Fabrika Šećera u Beogradu, Savez Industrija Papira u Beogradu, Savez Industrijalaca za Preradu Mesa u Beogradu, Savez Pivarskih Industrija u Beogradu, Savez Tekstilnih Industrija u Beogradu, Udruženje Rudarskih Preduzetnika u Beogradu, Centralno Udruženje Fabrika Čokolade u Beogradu, Savez Fabrika Sapuna i Sveća u Beogradu i Savez Industrijalaca i Trgovaca Drva u Zagrebu.[239]

Predratna statistika zanimanja u Nemačkoj, Rusiji i Austriji pokazuje, da je industrija pored trgovine bila ona grana narodne privrede, u kojoj je bilo najviše Jevreja. — Tako se od deset hiljada Hrišćana odnosno Jevreja odnosilo na industriju: u Nemačkoj 3.587 Hrišćana i 2.151 Jevrej, u Austriji 2.668 Hrišćana i 2.867 Jevreja, u Rusiji 3 463 Jevreja i samo 1.144 Hrišćana.

Prema državnoj statistici od godine 1.907. bilo je u Nemačkoj od 566.999 Jevreja, njih 128.058 zaposleno u industriji i zanatima, dakle blizu dvadeset i tri od sto, dok je početkom ovoga veka u industriji Rumunije bilo samo 53,9% industrijalaca rumunjskoga nacionaliteta, a svi su ostali bili stranci,[240] od tih 19,5% rumunjski Jevreji.

---

[239] Iscrpnije o tome u poglavlju: Socijalni položaj Jevreja.
cijama.

[240] Rumunjsko zakonodavstvo smatra Jevreje za »strance«, sve ako su i rodjeni u Rumuniji i onde žive.

Iz ovoga se, što sam napred kazao vidi koliko je krupan i mnogostran utecaj Jevreja i u našoj industriji.

Sombart je pokušao pre svetskoga ra'a da izračuna učestvovanje Jevreja na direktorskim i upravnim položajima nemačke industrije pa je došao do zaključka, da se na Jevreje odnosi 13,3% sviju direktora i 24,4% članova upravnih odbora. — Sombart smatra, da je taj broj enormno velik, ako se uzme i čisto kvantitativno jer isti deo stanovništva, koji predstavlja jedva jedan od sto stanovništva Nemačkog Rajha, zauzima sedmi deo direktorskih položaja i četvrti deo svih upravnih položaja u industriji.[241]

Šta bi onda trebalo kazati za odnose u jugoslovenskoj privredi!?

XI.

Saobraćaj.

Jevreji su od uvek više putovali nego balkanski Sloveni.

To već proizlazi iz njihovog glavnog zanimanja: trgovine i industrije. — Pa i u poredenju s našim privrednicima jevrejski privrednici putuju više i češće.

Iz jednoga se registra koji je sačuvan u Državnom Arhivu u Beogradu vidi **kretanje putnika u Miloševoj Srbiji** u periodu od 13. juna 1.834. do 14. jula 1.836. — U tom je periodu od dve godine i jednoga meseca putovalo po Srbiji 4.650 putnika, medu tima oko 650 Jevreja.

Interesantno je, da je od Jevreja zabeleženih u tom putničkom Registru bilo pet stotina iz Beograda, koji su svi putovali »po trgovačkom poslu«: u Valjevo, Požarevac, Šabac, Smederevo, Pančevo, Paraćin, Čupriju, Jagodinu, Negotin, dalje »po predelima Knjaževstva«, u Bosnu i tako dalje.

Da bi se čitaoc upoznao s imenima tadanjih jevrejskih privrednika u Srbiji, navesću ovde jevrejske putnike za prvih pet meseci godine 1.835. i 1.836.

U periodu od 1. januara do 31. maja 1.835. pomenuti putnički Registar[242] sadržaje sledeće Jevreje:

---

[241] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben. (München 1.922. strana 134—135).

[242] Sačuvani je Registar deo jednog većeg putničkog Registra i počinje sa sudskim brojem 2.171, policijskim brojem 831 i datumom od 13. juna 1.834., a završava sa sudskim brojem 3.067, policijskim brojem 1.338 i datumom 14. jula 1.836. godine.

Juda Vutula iz Beograda u Požarevac, Israul Vais iz Beograda u Pančevo, Muse Gavril iz Jerusalima u Jerusalim, Solomon Levi iz Beograda u Jagodinu, Mai Baroh iz Beograda u Sofiju, Jakov Fermi iz Beograda u Smederevo, Jakov Debuli iz Beograda u Požarevac, Israil Vais iz Temišvara u Šabac, Solomon Jakovljević iz Beograda u Požarevac, Hajim David iz Beograda u Požarevac, Eli Alšeh iz Beograda u Naiju Valjevsku, Avram Buli iz Beograda u Pančevo, Israil Vais iz Beograda u Pančevo, Lezer Isah iz Beograda u Pančevo, Israil Vais iz Temišvara u Požarevac, Jakov Buli iz Beograda u Pančevo, Jakov Debuli iz Beograda u Pančevo, David Jakov iz Beograda po okrugu Valjevskom, Israil Vais iz Temišvara u Pančevo, Hajim Pinta iz Sarajeva u Vidin, Jakov Buli iz Beograda u Pančevo, Israil Vais iz Beograda u Pančevo, Israil Veniaminov iz Kraljeva u Kraljevo, Šar Geršon iz Sofije u Sofiju, Mojsej Jakovljević iz Beograda po predelu Knjaževstva, Išua Izrail iz Beograda po predelu Knjaževstva, Jozef Avram iz Beograda po predelu Knjaževstva, Nahman Ozer iz Beograda u Požarevac, Samoil Izrail iz Beograda u Pagodinu, Avram David iz Ruščuka u Ruščuk, Avram Jusuf iz Beograda po predelu Knjaževstva, Hajim Buton iz Sofije na vilaet, Jakov Hazan iz Beograda po predelu Knjaževstva, Anđel de Majo iz Beograda po predelu Knjaževstva, Avram Suzi iz Beograda po predelu Knjaževstva, Isah Adanja iz Beograda po predelu Knjaževstva, Samuel Mordehaj iz Beograda po predelu Knjaževstva, Isah Jakov iz Beograda po predelu Knjaževstva, Jakov Afer iz Beograda po predelu Knjaževstva, Mordenaj Pinta iz Beograda po predelu Knjaževstva, Mojsej Damajo iz Niša u Niš, Isah Hajimov iz Beograda po predelu Knjaževstva, Salamon Levi iz Beograda u Negotin, David Jakovljev iz Beograda u Baroševac, Sason Isahov iz Filibe na vilaet, Moše Ašer sa familijom iz Poljske u Vlašku, Ora Lezerović iz Sofije u K. Vlahije, Jakov Kazam iz Kosture u K. Vlahije.

U periodu od 1. januara do 31. maja 1.836. pomenuti putnički Registar pominje sledeće Jevreje:

Lezer Isah iz Beograda putuje po predelu Knjaževstva, Madohaj Ozmu iz Beograda u Smederevo, Isim Hajim iz Beograda po predelu Knjaževstva, Israil Vais iz Temišvara u Požarevac, Ehušur Israilov iz Beograda po predelu Knjaževstva, Isaah Ilijas iz Beograda po predelu Knjaževstva, Nisim Miokaz iz Beograda u Selo Boroševo, Jozef Avramov iz Beograda po predelu Knjaževstva, Jusuf Konfurti iz Beograda u Paleš, Mihail Aties iz Sarajeva u Sarajevo, Jakov Cinger iz Cesarije u Negotin, Jakov Mezner iz Pančeva u Paraćin, Samuel Demajo sa familijom iz Zemuna u

Filibe, Izrail Janovljev iz Beograda u Valjevo, Jozef Hajim iz Sofije u Sofiju, Mojsej Jakov iz Beograda po predelu Knjaževstva, Izahar Lici iz Beograda u Valjevo, David Halfon iz Beograda u Valjevo, Israil Tajtasić iz Beograda po predelu Knjaževstva, Hajim Muse iz Beograda u okrug Beogradski, Solomon Jakovljević iz Turske u Vidin, Čelebon Ozer iz Beograda u Kragujevac, Mošo Finc rod Bosne u Vidin, Nisim Miokas iz Beograda po predelu Knjaževstva, Mojsilo Almuzlino iz Beograda po predelu Knjaževstva, Solomon Izrainović iz Beograda u Kragujevac, Isah De Buton iz Beograda po predelu Knjaževstva, Mordehaj Pijade iz Beograda po predelu Knjaževstva, Jakov Afar iz Bograda po predelu Knjaževstva, David Hajim Koen iz Beograda po predelu Knjaževstva, Avram Konfino Lezer iz Beograda u Paraćin, Lebih Heršil iz Zemuna u Smederevo, Civa Koen, Ilija Alšeh, Samoel Mordehaj, Isah Alšev, Avram Samoilov, Jakov Hazan, Solomon Azrail i Josef Konforti svi iz Beograda putuju po »predelu Knjaževstva« i Samoel Jakovljević sa familijom, putuje iz Pakraca u Kragujevac.

Ovi su jevrejski putnici bili mahom trgovci i putovali su po Srbiji radi zaključivanja trgovačkih poslova.

Interesantno je, da se od svih Jevreja, koje pominje putnički Registar odnosi pet šestina na beogradske Jevreje, kojih je bilo za dvadesetipet meseci blizu pet stotina, ma da je celokupno jevrejsko stanovništvo u to vreme iznosilo oko 1.300 glava.

I ako Registar veoma često sadržaje pogrešno ispisana imena, opet se po pravcu putovanja može videti, koja su mesta u ono vreme bila u Srbiji od trgovačkoga značaja. — Zna se da su naročito dobro bili posećivani vašari (sajmovi) u Valjevu, koje je po svom dobrom geografskom položaju privuklo i beogradske i bosanske trgovce i kupce iz Stare Srbije, Bosne i Miloševe Kneževine. — Čini se, po nekim zabeleškama, da su na valjevskim vašarima Jevreji imali važnu ulogu, pa je i uspeh vašara u mnogome zavisio o njihovom učestvovanju. — Bilo je slučajeva kada Jevreji usled verskih praznika nisu mogli da dodu na po neki vašar, ali se o tome docnije vodilo računa i nastojalo, da vašari padnu u dane, u koje i Jevreji mogu učestvovati.

Na tim vašarima u prošlom veku, Jevreji nisu samo prodavali robu, već su istovremeno nastupali i kao kupci, nastojeći da nakupuju produkte koje su posle izvozili. — Tu je vrlo često bila u pitanju samo naturalna izmena dobara, pri kojoj je Jevrej seljaku prodavao zapadne industrijske i zanatske proizvode uzimajući od njega u naplatu kožu i ostalo. — Pri takovoj izmeni dobara Jevreji su bili dvostruko zainteresovani: i pri prodaji i pri kupnji a njihova dobit srazmerno uvečana.

XII.

U organizaciji saobraćaja u Srbiji i Bugarskoj, Jevreji su imali vidan udeo.

Kada je pred sto godina (1.834.) Dunavsko Brodarsko Društvo (Kaiserlich königliche privilegierte Donau-Dampfschiffahrt-gesellschaft) uvelo dunavsku plovidbu sa Srbijom i Bugarskom, došli su kao prvi njegovi predstavnici Jevreji. — Do tada se uopšte u Srbiji i nije znalo za parobrode, što dokazuje jedna objava u »Novinama Srpskim« (str. 140. od 1.834. godine) u kojoj se objašnjava stanovništvu da je »paroplov takova ladja koja pomoću pare s najvećim teretom ide uz vodu i niz vodu brže i ugodnije plovi nego ikakova druga ladja...«

I u ostalim našim pokrajinama, u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni, Dalmaciji i Vojvodini, Jevreji su učestvovali u izgradnji železničkoga saobraćaja. — Oni su gradili mnoge državne linije i glavne privatne **željezničke pruge (industrijskog karaktera).**

Dovoljno je napomenuti, da dužina industrijskoga koloseka samo jednoga jevrejskog preduzeća: Našičke Fabrike Tanina i Parne Pilane A. D. u Zagrebu, iznosi preko 500 kilometara, u jevrejskom društvu S. H. Guttmann u Belišću preko 150 kilometara, u preduzeću Eisler & Ortlieb u Zavidoviću (Bosna) 215 km. Industrijski je kolosek Bosanskog Akcionarskog Društva za Iskorišćenje Drveta u Banjaluci 100 km., dalje kod Društva Dobrljin—Drvar 738 km., kod Društva Ugar u Sarajevu 70 km., kod Akcionarskog Društva Bosna u Sarajevu 22 km. ili kod Gregersonove Šumske Industrije u Zavidoviću 70 km. — Izraženi u novcu, iznosili su troškovi izgradnje ovih industrijskih željeznica: kod jevrejske firme Eisler & Ortlieb 5,631.000 zlatnih kruna, kod Bosanskog Akcionarskog Društva za Izradivanje drveta u Tesliću 2,587.000 zlatnih kruna, u Štajnbajsovom preduzeću 11,678.000 zlatnih kruna, u Fišerovom preduzeću u Petrovom Selu 210.000 zlatnih kruna, u Liskinom preduzeću u Tuzli 224.000 zlatnih kruna, u Fincievom preduzeću na Palama 40.000 zlatnih kruna, u preduzeću »Una« u Kozari 1,059.000 zlatnih kruna i tako dalje.

Također su u izgradnji i organizaciji takozvanih »vicinalnih« željeznica Jevreji imali odlučnu ulogu.

Opseg ove knjige ne dopušta da prikažem ceo kompleks pitanja vicinalnih željeznica u našoj Državi i ja ću se zato ograničiti samo na suvoparnu konstataciju najkarakterističnijih slučajeva, u kojima uloga i utecaj Jevreja dolaze dovoljno do izražaja (pri čemu napominjem, da personalni sastav Upravnih Odbora, odgovara stanju kakovo je bilo u početku svetskoga rata).

Akcionarsko Društvo Zagorske Željeznice (Zagreb—Zabok—Budinšćina—Varaždin—Čakovec). Osnovano 1.885. god.; Osnovni kapital 4,960.000 kruna u zlatu, prioritetni kapital 7,440.000 kruna u zlatu. — Glavna linija 99.6 km, sporedne 16.2 km dužine. — Od osam članova Upravnoga Odbora, sedmorica su bili Jevreji.

Akcionarsko Društvo Dunavsko-Savske Željeznice: osnovano za vreme balkanskih ratova; akcionarski kapital 8,352.000 kruna u zlatu; glavna linija Vukovar—Šid—Rača, svega oko 52 km. — Od petnaest članova Upravnoga Odbora — osam Jevreja.

Akcionarsko Društvo Sjedinjene Dravsko-Posavske Vicinalne Željeznice: osnovano 1.906. godine, akcionarski kapital 10,883.000 kruna u zlatu; glavna linija: Vinkovci—Županja—Sava, Osijek—Djakovo—Vrpolje. — Od dvadesetčetiri člana Upravnoga Odbora bilo je deset Jevreja.

Akcionarsko Društvo Prve Južnozapadne Krajiške Vicinalne Željeznice: osnovano 1.902. godine, akcionarski kapital 21,230.600 kruna u zlatu; glavna linija: Sisak—Caprag—Vrginmost—Karlovac—Metlika, svega 132.5 km. — Predsednik društva i devet od šesnaest članova Upravnoga Odbora, Jevreji.

Akcionarsko Društvo Križevačko-Bjelovarske Vicinalne Željeznice: osnovano 1.893. godine, akcionarski kapital 25,416.800 kruna u zlatu. — Glavna linija: Križevci—Bjelovar—Virovitica, Bjelovar—Kloštar—Virje i Bjelovar—Velika Pisanica—Grubišnopolje. — Od dvadesetčetiri člana Upravnoga Odbora bila su desetorica Jevreji.

Akcionarsko Društvo Lonjske Željeznice: osnovano 1.896. godine, akcionarski kapital 9,940.000 kruna u zlatu. — Glavna linija: Dugoselo—Novska, Banovajaruga—Pakrac, svega 114.3 km. Od sedamnaest članova Upravnoga Odbora, devetorica Jevreji.

Akcionarsko Društvo Vicinalne Željeznice Petrovaradin—Beočin: osnovano 1.907. godine, akcionarski kapital 3,037.800 kruna u zlatu. — Glavna linija: Petrovaradin—Kamenica—Beočin. Predsednik društva i sedam od dvanaest članova Upravnoga Odbora bili su Jevreji.

Akcionarsko Društvo Vicinalne Željeznice Ruma—Klenak: osnovano 1.901. godine, akcionarski kapital 2,620.400 kruna u zlatu. Glavna linija: Ruma—Klenak—Sava (Šabac), svega 30.8 km. — Predsednik društva i tri od deset članova Upravnoga Odbora — Jevreji.

Akcionarsko Društvo Slavonsko-Podravske Željeznice: osnovano 1.899. godine, akcionarski kapital 11,972.600 kruna u zlatu. — Glavna linija: Osijek—Belišće—Noskovci, Belišće—Dunav, Donji

Miholjac — Dunav, Moslavina — Vočin — Rupnica, Orahovica — Humljani — Drenovac. — Predsednik društva i dvanaest od sedamnaest članova Upravnoga Odbora bili su Jevreji, od tih četvorica iz porodice barona Gutmann de »Gelse et Belišće.....«

Akcionarsko Društvo Vicinalne Željeznice Vinkovci—Brčko: osnovano 1.886., akcionarski kapital 4,958.800 kruna u zlatu. — Glavna linija: Vinkovci—Gunja—Brčko, svega 63.6 km. — Predsednik društva i pet od trinaest članova Upravnoga Odbora Jevreji.

Akcionarsko Društvo Vicinalne Željeznice Varaždin—Golubovac: osnovano 1.888. godine, akcionarski kapital 3,180.000 kruna u zlatu. — Glavna linija: Varaždin—Golubovec—Očura—Sv. Jakob, svega 36.5 km. — Od pet članova Upravnoga Odbora bila su dvojica Jevreji.

Akcionarsko Društvo Vicinalne Željeznice Zagreb—Samobor: osnovano 1.899. godine, akcionarski kapital 1,372.600 kruna u zlatu; glavna linija Zagreb—Samobor. — Od trinaest članova Upravnoga Odbora bilo je devet Jevreja.

Akcionarsko Društvo Željeznice Barč—Pakrac: osnovano 1.884. godine, akcionarski kapital 22,000.000 kruna u zlatu; glavna linija: Pakrac—Barč, Terezovac—Slatina i Bastaja—Zdenci, svega 123.1 km. — Od pet članova Upravnoga Odbora, jedan Jevrej.

Akcionarsko Društvo Sjedinjene Lokalne Željeznice Bač—Bodrog: osnovano 1.906. godine, akcionarski kapital 17,178.400 kruna u zlatu; glavna linija: Subotica—Stari Bečej—Senta—Horgoš—Novisad—Titel, svega 108.6 km. — Predsednik društva i šestorica od dvadesetidevet članova Upravnoga Odbora bili su Jevreji.

Akcionarsko Društvo Lokalne Željeznice Baja—Sombor—Apatin: osnovano 1.912. godine, akcionarski kapital 14,544.200 kruna u zlatu; glavna linija: Baja—Bezdan—Sombor—Apatin—Szondi, svega 110.3 km. — Upravni Odbor broji trideset članova, od toga polovina Jevreja.

Akcionarsko Društvo Lokalne Željeznice Pančevo—Petrovoselo: osnovano 1.896. godine, akcionarski kapital 2,396.800 kruna u zlatu; glavna linija: Pančevo—Petrovo Selo, svega 32.5 km. — Predsednik i trećina članova Upravnoga Odbora Jevreji.

Akcionarsko Društvo Sjedinjene Lokalne Željeznice Veliki Bečkerek—Velika Kikinda: osnovano 1.882. godine, akcionarski kapital 11,001.000 kruna u zlatu; glavna linija: Veliki Bečkerek—Velika Kikinda, svega 70.4 km. — Jevreji su imali polovinu članova u Upravnom Odboru.

Akcionarsko Društvo Južnodunavske Lokalne Željeznice: osnovano 1.907., akcionarski kapital 14,848.800 kruna u zlatu; glav-

na linija: Novi Sad—Sombor—Baja, Palanka—Dunav, svega 145 km. — Predsednik i jedna trećina članova Upravnoga Odbora Jevreji.

Akcionarsko Društvo Lokalne Željeznice Subotica—Gomboš—Palanka: osnovano 1.908. godine, akcionarski kapital 13,669.800 kruna u zlatu; glavna linija: Subotica—Crvenka—Gomboš—Bačka Palanka, svega 135.5 km. — Jevreji imaju trećinu članova Upravnoga Odbora.

Akcionarsko Društvo Torontalske Lokalne Željeznice: osnovano 1.887 godine. akcionarski kapital 11,381.200 kruna u zlatu; glavna linija: Veliki Bečkerek—drž. granica, svega 52.6 km. — Od četrnaest članova Upravnoga Odbora, Jevreji su bili zastupljeni s četvoricom.

Akcionarsko Društvo Lokalne Željeznice Vršac — Kovin: osnovano 1.894. godine, akcionarski kapital 6,935.000 kruna u zlatu; glavna linija: Vršac—Kovin, svega 84.6 km. — Predsednik i dvanaest članova Upravnoga Odbora (od svega dvadeset) bili su Jevreji.

Akcionarsko Društvo Lokalna Željeznica Sombor—Stari Bečej: osnovano 1.906. godine, akcionarski kapital 7,321.000 kruna u zlatu; glavna linija: Sombor—Stari Bečej, svega 90.4 km. Upravni Odbor broji dvadesetičetiri člana, od toga je bilo desetorica Jevreja.

Pored pomenutih društava, Jevreji su bili zastupljeni u slovenačkim i bosanskim železnicama. — Takoder i **u tramvajskim društvima** (Tramway) imali su oni presudan utecaj u koliko preduzeća nisu bila komunalnoga karaktera. — Sećam se tako, da su na primer u Osječkom Tramvaju (Akcionarsko Društvo Osječke Konjske Željeznice) direktor, svi članovi Upravnoga i Nadzornoga Odbora (izuzetno jednoga) bili su Jevreji.

Od **transportnih preduzeća,** koja rade u našoj Državi. Jevreji su zastupljeni u sledećima: Međunarodno Društvo za Vazdušnu Plovidbu A. D. (Compagnie Internationale de Navigation Aerinne) u Beogradu, Societe Anonyme Internationale de Transports Gondrand Frères u Baselu (Švajcarska), Caro & Jelinek, Međunarodno Otpremničko Akcionarsko Društvo u Beogradu, Zagrebu, Mariboru, Jesenicama i Subotici (Jevreji u većini), »Spedicija«, A. D. za Internacionalne Transporte u Sarajevu (Jevreji u većini), Schenker & Co., Prvo Jugoslovensko Transportno Akcionarsko Društvo u Zagrebu, Beogradu, Mariboru, Solunu, Subotici i Novom Sadu (Jevreji u većini), Ohrenstein & Spitzer, Transportno i Otpremničko Akc. Društvo u Zagrebu (Jevreji u većini), Trgovinsko i Transportno Akcionarsko Društvo u Sarajevu (polovina članova Upravnoga Odbora Jevreji), Bosansko-Hercegovačko Transportno

i Trgovačko Društvo u Sarajevu (isključivo Jevreji), »Transport«, Akc. Društvo u Subotici (Jevreji u većini), Prometno Akcionarsko Društvo u Pančevu i druga.

Kako u akcionarskim društvima gotovo svake godine dolazi do personalnih promena u Upravi i Upravnim Odborima, to konstatacije sadržane u ovoj knjizi nemaju pretenziju trajne vrednosti, već im je celj, da prikažu stanje kakovo je bilo u momentu kada je materijal prikupljan. — Ali i personalne izmene u koliko nastupaju nisu radikalne u onom smislu, da bi se Jevreji uopšte povlačili iz pojedinih oblasti narodne privrede već se radi jedino o ličnim promenama unutar izvesnih preduzeća. — Dok iz pojedinih društava Jevreji izlaze, ulaze oni u uprave drugih ustanova, tako da opšta snaga njihovoga učestvovanja u pojedinim granama privrede jedva ako se bitno menja u periodu od par godina. — S tim treba da računa i čitaoc i kritičar.

XIII.

Govoreći o Jevrejima u ovoj knjizi, ja se nisam ograničio samo na jugoslovenske Jevreje, već sam nastojao da prikažem uopšte utecaj Jevreja na privredu balkanskih Slovena, nezavisno od toga, da li su to Jevreji domaći, građani ove Države, ili strani Jevreji, iz Madarske, Austrije, Nemačke, Švajcarske, Francuske, Belgije, Italije, Engleske ili Amerike.

Ovu konstataciju činim zato, što želim ovde kazati nekoliko reči o utecaju stranaca **u privredi balkanskih Slovena.**

Naša je privreda upućena na inostranstvo već zato, što sama ne raspolaže s dovoljnim finansijskim sredstvima. — Dostaje da se napomene, da samo krediti koje je zaključila Državna Hipotekarna Banka u inostranstvu iznose krajem godine 1.928. sumu od 1.087,620.623 dinara. — Veći je deo ovih kredita zaključen u Švajcarskoj u ustanovama u kojima Jevreji imaju odlučnu reč, a sem toga banka je podigla i jedan kredit kod jevrejske banke J. & W. Seligman & Cie u Njujorku u visini od 2 milijona dolara.

Dinarska su potraživanja inostranstva kod domaćih novčanih ustanova u Jugoslaviji izgledala ovako:

Godina	Dinara	Godina	Dinara
1.923.	831,655.778	1.926.	596,823.730
1.924.	732,917.970	1.927.	549,183.593
1.925.	746,797.952	1.928.	525,231.431

dok privatni zajmovi zaključeni (realizovani) u inostranstvu u istom periodu pokazuju sledeće kretanje:

Godina	Dinara	Godina	Dinara
1.923.	174,405.400	1.926.	451,008.500
1.924.	345,791.800	1.927.	436,079.900
1.925.	466,050.500	1.928.	407,548.100

a da i ne pominjem ogromne pakete akcija koji se nalaze u posedu stranaca. — Računa se, da **više od polovine prihoda industrijskih preduzeća i više od četvrtine prihoda novčanih ustanova u Kraljevini Jugoslaviji, odlazi svake godine u inostranstvo, na ime udela stranaca u našoj privredi.**

Kada je reč o strancima, koji su zaiteresovani u privrednim i finansijskim institucijama Srba, Hrvata, Bugara i Slovenaca, onda treba kazati, da su to u glavnom strani Jevreji (pošto domaće Jevreje ne smatram za strance, za razliku od drugih,[243] koji ih smatraju za strance) i oni čine ogromnu većinu, veoma često sve strance u pojedinim granama privrede, s izuzetkom poljoprivrede (veleposeda), gde su Jevreji minimalno zastupljeni. — Kao veleposednici od stranaca, angažovani su u poljoprivredi naročito Nemci, Česi, Talijani, Mađari, pa čak negde i »Englezi«, bar na papiru.....

Phillip Price (autor knjige: Economic Problems of Europe) kaže za Jugoslaviju i Bugarsku: da se industrija i državni i komunalni zajmovi nalaze u rukama stranaca i stranoga kapitala.

Da Jevreji formišu većinu stranoga elementa u našoj privredi, to je činjenica, koju ne treba na ovome mestu posebno dokazivati, jer je ona dovoljno prikazana u ostalim delovima ove knjige.

Ipak, taj fakat treba čtaoc da ima u vidu, da bi mogao oceniti suštinu i važnost sledećih redaka, koji tretiraju položaj stranaca u našoj industriji i privredi uopšte.

Nas pri tome prvenstveno interesuje stanovište Vlade, jer lično gledište pojedinca nije od krupnijeg značenja. Kada se pažljivo pregledaju programi pojedinih kabineta u Bugarskoj i Kraljevini Jugoslaviji, bar ovih, koji su sledovali posle svetskoga rata, ne može se naći neraspoloženje prema strancima kao takovima. — Takav gest, uzgred rečeno, ne bi bio ni popularan (za inostranstvo!) ni promišljen i mogao bi samo da izazove neraspoloženje kod ostalih naroda. — O narodnim manjinama ima govora, ali to

[243] Milivoje M. Savić, zagovara na primer proterivanje stranaca uopšte, pri čemu pod strancima podrazumeva naročito Jevreje i uopšte sve, koji nisu Srbi, Hrvati ili Slovenci. To se lepo vidi iz ovog njegovog pasusa: »Strani nenacionalni elemenat u bankama potiskivati i to sve one, koji se ne osećaju da su Srbi, Hrvati i Slovenci« (»Naša Industrija, Zanati i Trgovina, VI. Deo, strana 133).

nisu stranci, bar ne s državno-pravnoga gledišta. — Naprotiv, ima veoma često, kako u deklaraciji pojedinih Vlada, tako i u izjavama pojedinih ministara privrednih resora obećanje, da će se posvetiti što veća pažnja izgradnji »privrednih veza s inostranstvom« i da će se nastojati, da se »strani kapital u što većoj meri zainteresuje« za privredna i prirodna bogatstva ovih krajeva.

Načelnik je Ministarstva Trgovine i Industrije, Milivoje M. Savić, u svojim raspravama o industriji, zanatima i trgovini Srba, Hrvata i Slovenaca, tretirao također i naš odnos naprama strancima i ulogu i utecaj stranaca u našoj privredi. — Izjave su, koje daje M. M. Savić, za nas ovde od naročitoga interesa obzirom na njegov položaj u Ministarstvu Trgovine i Industrije (u čiji resor upravo i spada celo ovo pitanje) i imajući u vidu da su te njegove rasprave izašle kao »izdanja Ministarstva Trgovine i Industrije«,[244] što dopušta predpostavku, da je Ministarstvo saglasno s njihovom sadržinom.

Savić kaže (strana 134, Deo VI.):

»U Industriji imaju stranci većinom: bosansku i hrvatsko-slavonsku drvenu industriju; mlinarsku industriju u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji; industriju šećera osim državnih fabrika; tekstilnu industriju osim industrije srbijanskih firmi; industriju cementa; industriju karbida; delom industriju špirita, kvasca i piva; rudarsku industriju kao: Bor, Mežicu, Trbovlje itd.; izradu gvožđa u Jesenicama, Guštanj-Ravne i Štore; Hemijsku industriju: Danica, Zorka i Hrasnik. U ovoj industriji je zaposlena masa stranaca, tako, da se u kancelarijama većinom stranim jezicima govori. Zbog rukovođa stranaca, u službu se uzimaju samo oni, koji imaju jezik i mentalitet stranaca; naši ljudi su samo onde gde se tekii, vuče, diže i zapinje, stranci i njima slični gde se nadgleda i komanduje« (strana 134, Deo VI.).

Na jednom drugom mestu, Savić kaže: »Industrija se sada podiže i to i od naših ljudi, većinom u Srbiji, ili u prečanskim krajevima većinom od strane stranaca. Prošle godine (1.926.) dobili smo masu fabrika za izradu čarapa, za pletenje i prepletenje (trikotažu) robe iz Češke, Poljske sa starim mašinama, stranim ljudima kao gazdama i stranim ljudima kao majstorima. Dalje smo dobili tkačnica, u Zagrebu, Kranju, Mariboru, Zagorju, Beogradu itd. opet sa starim mašinama i strancima. — Traži se da dobijemo strani kapital, i evo stranog kapitala, a uz njega dolaze stare mašine i stranci i to baš oni, koji se najmanje žele« (strana 129, VI. Deo).

[244] Milivoje M. Savić, Načelnik Ministarstva Trgovine i Industrije: Naša Industrija, Zanati i Trgovina, I., II., III., IV., V. i VI. Deo (Izdanja Ministarstva Trgovine i Industrije u Beogradu).

Interesantno je što Savić kaže o antagonizmu stranaca protiv naših školovanih ljudi: »Interes Zemaljske Odbrane je da imamo što veći broj praktično spremnih inžinjera i tehničara. Da se ovi naši inžinjeri spreme, treba ih prvenstveno zaposliti u našoj zemlji; ali to stranci ne žele. Za ove naše želje imaju gluve uši, pa ma ko im ih saopštavao. Nigde ne možete zaposliti naše mlade hemičare i inžinjere i gde ih prime uzmu ih sa mukom. Ni na koji način nije se uspelo zaposliti naše ljude u Boru, Beočinu, Velikom Bečkereku, Splitu, Šibeniku i drugim preduzećima. — Želeli smo da osnujemo mlinarsku školu u Vojvodini, da spremamo naše mlinare i teorijski, ali ni u jednom mlinu nismo našli ni jednoga mašinskog inžinjera ili velikog stručnjaka, koji bi naš jezik govorio, da bi mogao našim ljudima predavati. Ni jedan se mlin nije ponudio da takvog stručnjaka primi, i drži mesto stranaca kojih ima dosta« (strana 148, VI. Deo).

Na jednom drugom mestu (strana 139, VI. Deo) Savić govori o korumpiranju naše javne uprave sa strane stranaca i kaže pored ostaloga: »Interes je Zemaljske Odbrane, da se ne zatrovava naša javna uprava pomoću stranačkih novaca, plaćenih za dobijanje raznih olakšica za njihov račun...« Govoreći o tome, dali nam uopšte trebaju strani kapitali i stranci, Savić kaže: »Da bi mogli podići industriju, mnogi misle, da nam je potreban strani kapital za industriju i strani ljudi. Ovo mišlenje naročito dele naši sugradani iz novo oslobođenih krajeva. Dakle Srbijanci samo uslovno nalaze da treba tražiti za izvesne poslove, koje mi ne razumemo, strance i strani kapital, ali ne kao gospodare, nego kao pomagače. — Mi smo u novooslobođenim oblastima našli strance kao imaoce, rukovaoce i činovnike fabrika. — Postavlja se pitanje, da li su nam oni potrebni i treba li ih i kako sa našima zameniti. U Srbiji smo u toku svoga ekonomskog života došli do uverenja da za sve poslove koje smo razumevali, da smo i našli nuždan kapital. Za sve ono što smo naročito hteli pa i ako ispočetka nismo umeli, mi smo stvarali u Srbiji, kao na pr. klaničko preduzeće u Beogradu, Srpsko Brodarsko Društvo, Užičku Tkačku Radionicu, Izvoznu Banku što je podignuto zajedničkim potpomaganjem celoga naroda ili jednog kraja. — Da bi naučili da vodimo poslove sa razumevanjem, trebalo je spremati za to naše ljude. Ali to treba i hteti i izvesti. Hteti naše ljude teorijski i praktično školovati. — Razlika između nas i stranaca u pogledu kapitala je ta, da su stranci mnogo obazriviji i plašljiviji u plasiranju kapitala nego mi, dok mi više reskiramo i radimo na bat, sreću, a oni rade na račun. Stranci da bi radili po računu, imaju svoje stručne ljude koji znaju poslove iz osnova, pa za to nama izgledaju da više reskiraju nego mi. —

Naš kapital nije prikupljen u banke, nego se još nalazi u nakitnim dukatima, u čarapama, bocama, ćupovima i slično, prikriven. Kod nas oni koji imaju kapitala da bi sami mogli podići fabrike ne znaju sami ove poslove, pa se i ne usuduju da ih stvore. U njihovim krugovima nema ljudi koji te poslove razumeju. Učinimo mi da se naš narodni kapital steče u banke, i spremimo ljude da krugovi naših kapitalista dodu u dodir sa ovim ljudima i steču u njih poverenja, pa evo i ljudi i kapitala. Za sada se postavlja pitanje, koje mi poslove razumemo a koje ne razumemo. Mi imamo stranaca u poslovima koje razumemo i koje ne razumemo i u jednim i u drugim poslovima, a nude se i traže i za jedne i za druge poslove stranci. — Najveći deo stranaca je u našoj drvenoj, mlinarskoj, tekstilnoj i rudarskoj industriji.«

Nadalje kaže Savić: »Mlinske industrije u Vojvodini, koje su u krizi, treba pomoću naših zemljoradničkih zadruga preuzeti, i to one, koje su nam prema sadašnjim prilikama potrebne; imaoce iste treba shodnim sredstvima prinuditi na prodaju...« »U tekstilnoj industriji sada je velika navala stranaca, to treba pošto poto sprečiti, dok naši ne stignu i naši se ne raširе...« »U rudarskoj industriji su nam sada potrebni stranci što nemamo ni dovoljno spremnih ljudi i što država ne preduzima ispitivanje svoje zemlje...«[245]

Govoreći najzad o potrebi suzbijanja stranaca, Savić kaže, da treba nastojati da ih se sistematski uklanja, da ih se podržava jedino u formi ortakluka, ali uvek uz našu kontrolu i uz uslov uposlenja naše radne snage i trošenja (investiranja) prihoda u našoj Državi. Pored toga Savić misli da »pored zakona o imanju stranaca treba doneti i zakon da se strancima pedeset kilometara od granice ne dozvoljava bavljenje kao i bavljenje u mestu gde su utvrđenja, vojne fabrike, centralni magacini i slično. Ova zabrana bavljenja stranaca treba da bude apsolutna«. Pored toga on smatra, da strance treba proterati i da se pri tome »ne treba podavati strahu prečana, što ćemo bez stranaca, nego se vratiti u staro Srbinovo samopouzdanje, da ćemo s verom u Boga sve sami postići, kao što smo i postigli, ono što smo sebi u zadatak postavili«.

Bilo je potrebno da se ovde nešto iscrpnije čitaoc upozna s gledištem M. M. Savića, obzirom na njegov položaj (načelnika Ministarstva Trgovine i Industrije) i na fakat, da je ovo njegovo mišlenje objavljeno u izdanjima Ministarstva Trgovine i Industrije. Ova je opširnost bila i radi toga potrebna, što prednja argumen-

[245] Milivoje M. Savić: Naša industrija, zanati i trgovina (VI. Deo, strana 140—141, Sarajevo 1.928.).

tacija u glavnom obuhvata najvažnije zamerke upućene na račun stranaca. — Prednji izvodi izazivaju istovremeno i potrebu, da kažem o njima nekoliko reči:

1. Treba pre svega biti na čisto s time ko su stranci u Kraljevini Jugoslaviji. — Ovo je važno radi toga, što g. Savić smatra strancima sve one, koji nisu ili Srbi ili Hrvati ili Slovenci; pored toga i medu ovima on vrši dalju selekciju: na prečane i Srbijance. — Ja mislim, da je ta osnovna klasifikacija nedopustiva i da su već po pozitivnim zakonima Države »svi građani pred zakonom jednaki«. Prirodno, da taj fakat ne isključuje naše nastojanje u celji širenja nacionalizma i ostvarenja preimućstva Srba, Hrvata i Slovenaca na celokupnom državnom teritoriju i u svima područjima rada.

2. Kada je reč o strancima, ja smatram za takove sve one, koji nisu prirođeni (naturalizovani), dakle sve, koji nisu državljani Kraljevine Jugoslavije. — Medu strancima može biti takovih, koji nam odgovaraju i koji nam ne odgovaraju, onako od prilike kako to Sjedinjene Američke Države ocenjuju u svom iseljeničkom zakonadstvu (gde smo na pr. i mi »nepoželjni« stranci!). — Ali i u tom pogledu ne postoji kod nas saglasnost i istovetnost pogleda (na primer: zvaničan stav naprama Bugarima u Južnoj Srbiji!?)

3. Savić smatra, da nam strani kapital nije potreban i da bi sredstvom koncentracije nacionalnoga kapitala, naročito sredstvom koncentracije dosada tesauriranih narodnih uštedevina u nacionalnim novčanim zavodima, mogli da nadoknadimo strani kapital. — Ja sam lično o ovom pitanju mnogo pisao i mogu da kažem da je to danas neizvodivo a i u daljoj budućnosti kada bude izvodivo, neće nikako sve te uštedevine moći da se investiraju u industrijska preduzeća već zato, što su to kapitali vezani na kratkoročan otkaz, a industrijske investicije zahtevaju pre svega dugoročne kapitale.

4. Pominje se također pitanje nacionalizacije stranih preduzeća. U tom pogledu ja mogu da prikažem rezultate dosadanje »nacionalizacije« pa da oni posluže kao najbolji odgovor na takovu nameru.

5. Savić predlaže, da Država uzme u ruke izvesna preduzeća naročito celokupnu obranbenu industriju. — Ja mislim, oslanjajući se na iskustvo koje je postignuto u Americi i Nemačkoj, da Država nikako ne treba da se upušta u industrijska preduzeća, jer je birokratizam — kako je to Hoover jednom kazao — nespojiv sa zdravim privrednim poletom; najzad mi imamo dosta živih primera, da bi se mogao oceniti uspeh Države kao industrijalca.

6. M. Savić predlaže da se velika mlinska industrija u Vojvodini, sredstvom zakonodavstva oduzme od stranaca i preda našem

zadrugarstvu. — Smatram da je naše zadrugarstvo u povojima i da ono nije doraslo ni da vrši odredenu namenu u oblasti poljoprivrede, dakle na tom specifično svom terenu, pa kako onda da se poveruje, da bi ono moglo da pokaže uspeh u industrijskom radu, koji zahteva maksimum veštine u kapitalističkoj privredi. — Ja sam lično video u Nemačkoj, toj kolevci zadrugarstva, toliko neuspeha zadrugarstva u oblasti industrije i bankarstva, da mogu svima našim zadrugarima samo toplo preporučiti, da ostanu pri poljoprivrednim potrošačkim, produktivnim i kreditnim zadrugama, ne ulazeći u sfere kapitalističke privrede.

7. Ideja M. Savića o primeni radikalnih mera, o ograničenju kretanja i stanovanja stranaca, o njihovom izvlašćenju i proterivanju, neostvariva je u praksi, ma koliko verujem, da i ona kao i ostale njegove ideje proističe iz patriotskih pobuda. — Naš odnos sa strancima nije od danas ni od jučer; za strance u koliko žive i rade u našoj zemlji važi naše zakonodavstvo, a izmeniti to zakonodavstvo na način da se stranci oglase za bespravne onemogućilo bi našu poziciju u svetu. Jer ne zavise stranci o nama, nego na žalost mi o strancima i o inostranstvu, pa čak i Sovjetska Unija koja je pokušala da provede takovu izolaciju nije u tome uspela i morala je da se ortači s državama ne samo kapitalističkim, već i monarhističkim. — Tako dugo dok je naša država vezana okovima ogromnih državnih dugova, a to znači za ceo dvadeseti vek, radikalna je akcija protiv stranaca nemoguća.

8. U vezi je s time i pitanje, da li su nam uopšte potrebni stranci i strani kapitali. — Kad bi se mogao dobiti strani kapital bez stranaca, i onda bi nam stranci bili potrebni u onoj industriji, u kojoj ne raspolažemo sa sopstvenim stručnjacima. — Ulaskom stranoga kapitala u našu industriju opravdava se već (u izvesnoj meri) i ulaženje stranaca u upravne odbore i na direktorske položaje. — To se ne da izbeći i može se samo ograničavati, a što se tiče radne snage (mase), ona je i danas naša (domaća). Mi smo zemlja malog kapitala, pa kad ne mogu velike industrijske zemlje kao Nemačka, Italija i Čehoslovačka da organizuju industrijsku produkciju sa sopstvenim sredstvima i bez stranaca, kako da mi u tom uspemo, kao zemlja agrarna i kapitalom siromašna?

9. Primere koje M. M. Savić navodi za privredni uspeh u Srbiji bez stranaca, izuzetni su i neznatni, što se vidi i otuda, da su na primer najveća rudarska preduzeća u Srbiji, u rukama stranaca. — Međutim se ne može kazati, da u prečanskim krajevima nacionalan elemenat nije imao uspeha, jer to demantuje slučaj Prve Hrvatske Štedionice, slučaj Ljubljanske Kreditne Banke, slučaj Zadružne Zveze u Ljubljani, slučaj Srpske Banke u Za-

grebu, slučaj Gradske Štedionice u Zagrebu, slučaj Andreja Jakila, slučaj »Privrednika« i »Hrvatskog Radiše« i mnogih drugih, koji su i krupniji i značajniji za manifestaciju jugoslovenske rasne sposobnosti u privredi, nego li na primer Užičke Tkačke Radionice koje navodi g. Savić. — Ali, kako rekoh, za izvođenje velikih industrijskih radova mi nemamo ni kapitala, niti smo imali stručno spremnih ljudi u onom broju, koji bi bio potreban, jer se veći deo naših privrednih stručnjaka pojavio tek posle Ujedinjenja.

10. Savremena industrija, naročito velika industrija, zahteva velike kapitale i veliko iskustvo; mi nemamo ni jedno ni drugo i tako dugo dok to ne ostvarimo, naša borba sa strancima biće uvek borba s nejednakim sredstvima, u kojoj mi moramo da gubimo. Drugo je pitanje kako i na koji način treba puštati strance u zemlju. — Ja sam o tome pisao neposredno iza Ujedinjenja, dakle pola decenija ranije nego g. Savić ali je moj glas baš u njegovom Ministarstvu — u Ministarstvu Trgovine i Industrije — ostao »glas vapijućeg u pustinji«, ma da je upravo onda, kada se formisala nova državna zajednica bio najpodesniji momenat, da se u ovom pitanju zauzme određen stav. — Danas je situacija jedva popravljiva, naročito kad se zna, da su u našoj privredi zastupljeni stranci svih mogućih nacionaliteta: Englezi (u Bosni i Srbiji), Francuzi (u Srbiji i Dalmaciji), Švajcarci (u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni), Česi (u Srbiji, Hrvatskoj i Slavoniji i Slovenačkoj), Talijani (u Slovenačkoj, Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji), Madžari (u Vojvodini, Hrvatskoj, Bosni i Srbiji), Nemci (u Slovenačkoj, Vojvodini i Bosni) i Jevreji (strani) po celom teritoriju balkanskih Slovena.

Problem je stranaca i stranoga kapitala takove prirode kod nas, da će podizvesno još dugo vremena predstavljati jedan od najkrupnijih problema naše narodne privrede.

Hrvatski industrijalac Milan Prpić, piše tu skoro: »Lično mi je poznato, da vanjski najveći industrijski i finansijski centri živo tendiraju za plasmanom kapitala i za strukovnom participacijom na preduzećima oko podizanja drvne, željezne i tekstilne industrije u Jugoslaviji, kojoj se otvara eksportno područje prema Levantu, dok joj je rentabilnost osigurana lokalnom potrošnjom i državnom zaštitom. — Pitanje je naše čisto unutarnje, da izradimo uslove pod kojima se strani kapital i strana strukovana sila može da angažuje kod ovih poduzeća, da uzmognemo vanjsku pomoć dobiti, racionalno se njome koristiti, a da nas ona pri tome ne zarobljuje i našu industriju ne odnarođuje.[246]

[246] Milan Prpić: Stvaralačka organizacija naše privrede (»Hrv. Privredna Smotra«, Zagreb, broj 14 od 14. decembra 1.929., strana 2.).

Takodjer i Dr. M. Mišić priznaje da je naša zemlja u velikoj zavisnosti od inostranih kapitala, tako, da kod nas postoji jedan veliki problem stvoren učešćem ovih kapitala u domaćoj privredi. »Kakav stav treba da uzme država prema stranim kapitalima? — predstavlja jedno zamašno pitanje koje se u nekoliko mahova postavljalo kod nas. Jedan ekonomista može na to pitanje dati samo jedan odgovor: za našu zemlju siromašnu kapitalima strani kapitali predstavljaju jednu veliku blagodat i dužnost je države da svima pravnim sredstvima obezbedi povoljne uslove njihovog ulaska i prinosa u zemlji. Kapital ima veliku stvaralačku moć za zemlju obdarenu mnogobrojnim neiskorišćenim privrednim bogatstvima, kao što je slučaj sa našom. Da nije posle rata ulaz stranih kapitala u našu zemlju bio tako intenzivan, naša bi sveukupna domaća privreda bila na mnogo nižem stupnju svoga razvića. Pod dejstvom stranog kapitala omogućene su mnoge privredne delatnosti kod nas i na ova pomoćna inostrana finansijska sredstva pada jedan veliki deo zasluga za razvijanje proizvodjačke moći zemlje, naročito naše domaće industrije. U slučaju da je naša zemlja bila poštedjena velikih kriza, koje su u mnogome ne samo umanjile rentabilnost uloženog kapitala, već mu nanele i osetne gubitke, više je nego sigurno, da bi učešće stranog kapitala u podizanju domaće privrede bilo još osetnije. Sa postepenim konsolidovanjem privrednih prilika, a osobito posle sprovedene zakonske stabilizacije dinara, sigurno je da će se u našoj zemlji poboljšati uslovi za jači ulaz inostranih kapitala. Pogrešno je iz osnova davati stranom kapitalu nacionalnost. Kapital nema narodnosti i on je uvek dobrodošao tamo gdje u oskudici domaćeg kapitala ima povoljnih uslova za njegovo plasiranje. Glavno je da velike domaće industrije, koje stoje u tesnoj vezi sa nacionalnom odbranom budu u rukama bilo države bilo domaćih kapitala. Van tog ograničenja ne treba praviti nikakve smetnje plasiranju stranih kapitala u našoj zemlji.«[247]

XIV.

Naš svet toliko veruje u uspeh Jevreja, da za svakoga drugog stranca, za koga čuje da je postigao velik uspeh u oblasti narodne privrede, predpostavlja da je Jevrej. — A to ipak nije tačno.

Tako treba kazati, da Morgan i Stinnes nisu Jevreji. — Pokojni je **Hugo Stinnes** iz jedne stare protestanske nemačke porodice (iz Mülheima) i njegov je koncern (osnovan u periodu inflacije)

[247] Ing. N. Popović i Dr. D. Mišić: Naša Domaća Privreda (Beograd, 1.929., strana 59.).

obuhvatao 1.664 samostalna društva s 4.554 preduzeća. — Za nas je Stinnes bio od interesa po tome, što su u njegovom koncernu bila i 572 strana preduzeća, pa je tako kod nas **na Balkanu bio angažovan u 47 preduezeća,** u Madžarskoj u 29, u Čehoslovačkoj u 35, u Austriji u 90, u Italiji u 31 preduzeću. — Posle Stinnesove smrti njegov se koncern raspao, a znatan je deo došao u posed Jevreja.

Fakat da Hugo Stinnes nije bio Jevrej ne treba tako razumeti, kao da u njegovim preduzećima i u prometnom koncernu, koji je nosio njegovo ime nije bilo Jevreja. — Naprotiv! Hugo je Stinnes često saradivao s Jevrejima i u mnogim preduzećima njegovoga koncerna ostali su Jevreji na najvažnijim položajima. — Poznat je najzad i njegov ortakluk s bečkim (recte tršćanskim) Jevrejom Camilom Castiglioni, koji je Stinnesa zastupao u velikoj austrijskoj industriji: Alpine-Montan-Gesellschaft i u Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, jednoj od glavnih bankarskih ustanova Austrije.

Kada je **Castiglioni** propao, njegovo je nasledstvo preuzela Banca Commerciale Italiana, koja stoji pod upravom talijanskoga Jevreja Giuseppe Toeplitza. — Pored Castiglionia treba još pomenuti drugog popularnog bečkog Jevreja, Siegmunda **Bosel,** koji je dugo godina igrao važnu ulogu u industriji i bankarstvu. — Kao što se Castiglioni ortačio s nejevrejom Stinnesom, tako je i Bosel glavni oslon imao u nejevreju Rockeffeleru. — Pored ove dvojice još se je mogao zapaziti rumunjski **Jevrej Cyprut** koji je također saradivao sa Stinnesom, ali na sudbinu jugoslovenske privrede nije imao većega utecaja. — Od ove trojice (Jevreja), jedino je Castiglioni (za račun Stinnesa) ušao dublje u Balkan i uspeo da se ovde zainteresuje u desetak preduzeća.

John Pierpont Morgan jun. premijer Morganovog Trusta, nije Jevrej, a jednako ni ostali suvlasnici banke J. P. Morgan & Co. — Morganov je Trust obuhvato još pre svetskoga rata ogromna preduzeća, čija su sredstva — prema proceni United States Congress Committee of Banking and Currency — predstavljala 22,25 milijarde američkih dolara, dakle gotovo peti deo tadanje nacionalne imovine Sjedinjenih Američkih Država. — Za vreme svetskoga rata, Morgan je bio glavni bankar Antante i on nosi krupnu zaslugu za ishod rata u korist saveznika. — Nedavno je kazao jedan profesor nacionalne ekonomije na Berlinskom Univerzitetu, da je rat za Nemačku bio onoga dana izgubljen, kada je John Pierpont Morgan javno nastupio kao bankar Antante. — Danas Morganov Trust predstavlja najmoćniji industrijski i finansijski koncern u

svetu i stoji daleko ispred svih ostalih trustova, američkih i evropskih.

Tačan udeo Jevreja u industriji Kraljevine Jugoslavije i Bugarske, gotovo je nemoguće dati već zato, što ne stoji na raspolaganju potreban materijal, na osnovu koga bi mogli da se izvedu pouzdani zaključci.

Materijal se, koji sam na prednjim stranicama prikupio i razradio odnosi na industrijska preduzeća akcionarskoga oblika i od toga opet na važnije industrije. — Privatne (inokosne) firme, koje se nalaze u rukama Jevreja, nemogućno je obuhvatiti, već i po tome, što sama imena ne dostaju da bi se ustanovila nacionalnost: dali je neko Jevrej ili nije.

Treba imati u vidu, da se mnoge firme s čisto slavenskim imenima nalaze u rukama Jevreja, kao i obratno: da ima firmi i preduzeća s jevrejskim i stranim imenima, koje su u rukama Srba, Hrvata i Slovenaca. — Najzad se i ljudi s istim porodičnim prezimenom u jednom mestu javljaju kao Jevreji, u drugom kao Hrišćani.

Susrećemo Jevreje s čisto srpskim prezimenom: Marković, Daničić, Bošković, Maksimović ili s čisto hrvatskim prezimenom: Drašković, Matijević, Horvat, Milić, Božić, Slavić, Marić, Jakovljević, Ban, Mosković, Rodanić itd.

Prezime: Reiner, Sauerbrunn, Schmidt, Alexander, Schumacher (Schuhmacher) i Deutsch, susrećemo istovremeno kod naših Jevreja i kod vojvodanskih Nemaca. — I po čemu onda da se zna ko je od ovih Jevrej, a ko Nemac? Ili na primer prezime Horvat (Horvath), Hercog (Herzog) i Berkes (Berkeš) nailazimo u našoj Državi i kod Nemaca i kod Hrvata i kod Madžara (Hrišćana) i kod Jevreja!

Koliko malo nezainteresovanih zna i naslućuje, da je imenjak velikog Daničića i magnat naše kemijske industrije čistokrvan madžarski Jevrej ili da je Marić, jedan od matadora petrolejske industrije također Jevrej. — Ko naslućuje, da su Jevreji: Perić, Milić, Slavić, Perok i Jakovljević, ako ih nije lično video i ako nezna da su se još doskora zvali: Müller, Schwarz, Moses, Pick, Jakoby...

Ko će se danas prisetiti da su trgovci Miloševe Srbije: Avram Medina, Josif Avramović, Samojlo Solomonović, Rusić, Jakovljević, Licić, Josif Boton i Jakov Janović bili Beogradani i Jevreji!?

Ili ko će poverovati, da je Aron Ćolaković bankar srpskih vladika: Gavrila Mihajlovića, Serafima, Vasilija, Dionisija i Kalinika još u osamnaestom veku, — bio sarajevski Jevrej? Niko!

Ko će posumnjati da nije Švajcarac ili Nemac Julius Vall, jedan od predstavnika naše građevinske industrije? Pa ipak je on Jevrej! Ili koji Srbijanac nije već pomislio da je glavni direktor Jugoslavenske Udružene Banke Makso Antić Jevrej, i ako je čistokrvan Hrvat (iz Bakra u Hrvatskom Primorju, gde nema nijednog Jevreja!) Ili ko može da odrekne jevrejski tip Dru. Stanku Šverljugi (Švrljuga) Ministru Finansija Kraljevine Jugoslavije — nezavisno od toga dali ga je video lično, pod perom Milenka Gjurića ili na platnu Naste Rojc — ma da je i on rasni, primorski Hrvat...

Vidi se dakle već iz ovo nekoliko primera na kakove poteškoće nailazi proučavanje brojne snage Jevreja u našoj industriji i ostaloj privredi i pored svega, što sama konstatacija brojčanoga učestvovanja Jevreja na upravnim položajima još uvek ne daje dovoljno objašnjenje o njihovom utecaju u toj oblasti narodne privrede.

I zato se slažem sa Sombartom, kada kaže,[248] da **rezultati do koj'h dolazimo ovim proučavanjem ne predstavljaju maksimum već tek minimum jevrejskoga utecaja u industriji.**

[248] Sombart piše: »Jedenfalls stellen also die Ziffern, die man ermittelt, immer nur ein Minimum jüdischen Einflusses innerhalb der Industrie dar« (Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben. München 1.922., strana 134).

OSMI DEO.

JEVREJI U BANKARSTVU I OSIGURANJU.

I.

Jevreji su pioniri modernoga kapitalizma.

I čim su uspeli još prošloga veka da kapitalistički sistem nametnu i konzervativnoj Evropi i savremenoj Americi, oni su postali ravnopravni građani u zemljama, koje su nastavali.

Pre toga njihov položaj nije bio zavidan. — Smatrali su ih za strance, smatrali su ih za neprijatelje i progoni su bili na dnevnom redu. — Ima i danas takovih izuzetnih pojava (u Madžarskoj, Rumuniji i Rusiji) ali se zapaža, da same Vlade ustaju u obranu Jevreja, svesne njihove uloge u međunarodnim finansijama i njihovoga utecaja u svetu.

Novčane su i finansijske poslove Jevreji vršili od kad postoje i uvek su na daleko bili čuveni radi svoga bogatstva. — I Sombart kaže: »Es lässt sich mühelos feststellen, dass, solange es eine jüdische Geschichte gibt, die Anhäufung grosser Reichtümer bei einzelnen Juden abenso wie die durchschnittlich grössere Wohlhabenheit der jüdischen Bevölkerung nicht bezweifelt werden kann, und dass zu allen Zeiten und in allen Kulturen der jüdische Reichtuhm gleichsam sprichwörtlich gewesen ist«.[249]

Jedan od najboljih jevrejskih pravnika, Goldschmidt tvrdi, da su mletački Jevreji prvi uveli žiriranje menica. — U ranije se pomenutoj predstavci, koju su hrišćanski privrednici uputili mletačkom Senatu radi obustave progonjenja Jevreja nalazi sledeći pasus o meničnom poslu Jevreja:

»Il medeimo comertio tegniamo con loro etiam in materia de cambii, perchè ne rimetttano continuamnte i lor danari; ... vero mandano contanti, acciochè geli cambiamo per Lion Fiandra et altre parti del Mondo su questa piazza de Rialto o vero ge compriamo Panni de seda o altre mercantie secondo il commodo loro, guadagnando le nostre solite provisioni.

---

[249] Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben, München 1.922., strana 379.

Questo che dicemo delli habbitanti in Fiorenza succede anche per li altri mercadanti di simil nation Spagnuola et Portugeza che abita in Fiandra, Lion, Roma, Napoli, Sicilia et altri quali se estendono a negociar con noi' non solo in cambii ma in mandar qui mercantie de Fiandra, formenti di Sicilia per vender et comprar altre mencantie da condur in altri paesi«.

I bankarske institucije oblika credit mobilier, blagodare svoj postanak ideji i inicijativi dvojice portugiskih Jevreja: Isaca i Emila Pereire. — Interesantno je za nas, da su pri osnivanju pariškoga Credit Mobilier, učestvovali tadanji prvaci jevrejske privrede u Evropi: Fould-Oppenheim, Ben. Fould, Torlonia, Salomon Heine, Mallet Freres i drugi. — Osnivači sličnih ustanova u Nemačkoj: Darmstädter-National Bank, Deutsche Bank i Disconto Gesellschaft, takoder su Jevreji. — I u Austro-Ugarskoj, Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, osnovao je S. M. Rothschild.

Godine 1.592., kada je izgrađena splitska luka, **osnovali su splitski Jevreji i prvu banku** (na osnovu koncesije od 5. maja 1.592.) **na teritoriju balkanskih Slovena** uz uslov da interesna stopa nesme da pređe 15% godišnje. Interesantno je medutim, da je u Veneciji bila maksimirana kamatna stopa s 8% za kredite na podlozi zaloga i s 10% za lične kredite (bez zaloga)

Jevreji, koji se naseliše u Dalmaciji ubrzo se uvedoše u sve vrste trgovačkih poslova i pored sarafskih radnji njihov je glavni interes bio u trgovini s Bosnom i Hrvatskom.

U sedamnaestom su i osamnaestom veku Jevreji bili gotovo isključivi finansijeri austrijskoga i nemačkoga dvora i nema gotovo nijedne nemačke zemlje, čije finansije nisu u to vreme zavisile od Jevreja, od prilike onako, kao što danas većina evropskih država zavisi od Amerike.

Interesantno je pri tome, da su naročito **jugoslovenski Jevreji bili uplivni na bečkom dvoru u sedamnaestom veku** i kao najmoćniji medu njima pominju se Josef Pinkerle iz Gorice, Jakob Marburger iz Gradiške i Ventura Parente iz Trsta. — Sve su ovo bili »dvorski Jevreji« (Hofjuden) i Graetz misli, da su te dvorske sinekure ostvarili nemački carevi u nameri, kako bi sredstvom jevrejskih kapitala mogli uspešno da ratuju. — Graetz kaže: Der Wiener Hof ernannte jüdische Kapitalisten zu Hofjuden, räumte ihnen die ausgedehnteste Handelsfreiheit ein, befreite sie von den Beschlränkungen, denen andere Juden unterworfen waren«.

Još su bili poznati kao dvorski Jevreji: Gomperz i Joost Liebmann, Lippold, Veit, Efraim, Daniel Itzig, Moses Isaac, Wolf, Schlesinger i Oppenheimer, za koga državni kancelar Leopolda I.

kaže: »anno 1.690. illustre Oppenhemii Judaei nomen floruit inter mercatores et trapezitas non Europae tantum, verum coltioris orbis universi«. — Posle su, za vreme Marije Terezije bili na glasu Wertheimer, Eskeles, Arnsteiner i drugi.

I ne samo ovde u Nemačkoj, već jednako i u Holandiji, Engleskoj i Francuskoj, Jevreji zauzimaju dominantne pozicije u oblasti finansija. — Dovoljno je pomenuti krupnu figuru Jevreja Samuela Bernarda za vreme Luja XIV. i Luja XV., za koga Marquis de Dangeau kaže da je »najveći bankar Evrope«. — Za samoga imperatora Luja XIV. kažu, da je bio usko povezan s ovim jevrejskim bankarom »dont tout le mérite est d'avoir soutenu l'Etat comme la corde tient le pendur«...

I kod nas je na Balkanu, **sarafski posao** bio odlično razvijen kod slovenačkih Jevreja i postojale su cele porodice, koje su se isključivo bavile novčanim operacijama. — Bilo je to u glavnom pod utecajem Venecije, ali je interesantno da su u Mariboru i Celju Jevreji formisali i konzorcije za finansiranje većih trgovačkih i državnih preduzeća i potreba. — Pošto su Jevreji u glavnom finansirali potrebe katoličkoga klera i nemačkoga plemstva, bili su u pojedinim mestima pod ličnom zaštitom ovih interesenata.

Što se tiče interesne stope, to je ova dostigla neverovatnu visinu, jer su austrijske vojvode bile velikodušne u priznanju visoke interesne stope, nastojeći na taj način da naplate od Jevreja veći porez. — Tako je na primer, Fridrih II. u svom privilegiju od 1. jula 1.244. priznao Jevrejima pravo da naplaćuju na ime kamata osam feniga po nedelji i jednoj funti!

Posle susrećemo Jevreje gde se bave sarafskim poslom u Dalmaciji, pa onda u Bosni i Srbiji i u ostalim pokrajinama tadanje Turske Imperije. — Dobro finansijsko stanje i odlične veze s inostranstvom, omogućile su naročito sarajevskim Jevrejima, da razviju sarafski posao do zavidne visine. — Radili su i sa Srbima i s Muslimanima, a zna se i za vladike: Gavrila Mihajlovića, Serafima, Vasilija, Dionisija i Kalinika, da su stalno pozamljivali novac od Jevreja. — Čak se iz jedne sudske tužbe od 8. februara 1.778. vidi da su mujezin Abdulah iz mahale Hadži-Isa i sinovi Jevreja Arona Čolakovića, Isak i Sadik iz mahale Ferhadbeg, tužili sudu pet srpskih vladika i odbor sarajevske pravoslavne opštine radi duga od 22.145 groša. — Već je pomenuti mitropolit Gavrilo Mihajlović (1.740.—50.) bio tužen u Peć i Carigrad radi njegovoga drugovanja s Jevrejima i to je pored ostalih »krivica« koje su mu upisane u greh bio razlog, da je mitropolit maknut s toga položaja.

Pored čisto kreditnoga novčanog posla, sarajevski su Jevreji prodavali i robu na kredit, — na aladžak i pri naplaćivanju tih

robnih kredita služili su se, čini se, posredovanjem Muslimana. — Tako Riza ef. Muderizović pominje Avdiju Atluka, koji je godine 1.797. vršio dužnost aladžakčije (mi bi danas kazali: trgovačkoga inkasatora).

II.

Za ere Kneza Miloša Obrenovića, Jevreji su imali u Beogradu svoj sopstveni sitan novac!

To dokazuje pored ostaloga jedan akt iz predratne Državne Arhive u Beogradu (koji je za vreme rata upropašten) od 15. juna 1.834. (br. 1.641) u kome se Srpski Narodni Sud obraća Knezu Milošu sa sledećim:

»Sud okružija i varoši Beograda pismom svojim od 29. maja t. g. Nr. 496, izvestio nas je da u Beogradu u jevrejskoj avri od davni vremena običaj bi da su radi kusura i njinih prosjaka s pečatom tutorskim, kad od olova, a kad od voska, imali neke znakove, koje je znakove kasa avre jevrejske od nedelje do nedelje u dobrom novcu naplaćivala. No budući da su Jevreji videli da su im se u oba ova znaka zlupotreblenija činila, to je pre dva meseca o tom sudu beogradskom predstalo obštestvo jevrejsko s molbom da im se dopusti neke znakove od žute tenećke radi rečenih potreba od jedne pare i pet para ograditi za jedno 300 groša, dodavši i to da su na ovo i od čestitog vezira dozvolenije dobili. — Uvažavajući rečeni sud kako molbu rečenoga obštestva tako i dozvolenje vezirsko, i uzevši u prizrenje i predašnje njine običaje dopustio im rečene znakove njine do 300 groša načiniti i, samo u avri i među njinim prosjacima, upotrebljavati. No ovi znakovi upuste se nekako i u čaršiju, koje slučajno predsedatelj suda beogradskog, Todor Bojanić, poslavši da mu se salata kupi i dobivši u kusuru od jednog groša jednu žutu jevrejsku paru, doznakom odmah u sudu obznani i naredba se u sudu učini te se svi ovi **jevrejske avre znakovi** pokupe. — Na pitanje rečenoga suda zašto su ih u čaršiju upustili, odgovorilo je obštestvo jevrejsko da to sa znanjem njinim nije učinjeno, no da su prosjaci njini, ne imajući sitnih para, a kupujući u čaršiji leba i luka, prinudeni bili ove znakove u zalog ostaviti, dok dobre pare onom donesu, kome su ih založili. — Isti sud beogradski javio nam je da se rečeni znakovi jevrejske avre u tamošnjoj čaršiji našlo i pokupilo do 13 groša, a u kasi avre jevrejske 312 groša i 35 para zajedno s gornjih 13 groša i da je sve te znakove pokupio i uzaptio i priloživši nekoliko znakova rečenih komada, ište od nas nastavlenije kako mu u tome smotreniju postupiti valja. Na koje pitanje rečenoga suda, ne znajući mu Sud

Narodni dovoljnoga rešenja dati, usuduje se istu stvar Vašoj Svetlosti, radi visočajšega u tome prizreniju blagorazsmotrenija, s najdubljim strahopočitanijem predstaviti, pošiljući rečene znakove«.

Povodom ove predstavke Suda, Knez je Miloš odobrio svojim aktom od 6. jula 1.834. da »Jevreji imaju svojih znakova za potkusurivanje, ali s tim da se oni samo u avri upotrebljavaju, a nikako u čaršiji, i da će »koji više takovih para gradio bude nego što im je dozvoljeno i onaj črez koga se takove pare do čaršije provuku, bez svakog izjatija olovom zaliven biti.«

Iz jednoga se drugog akta, od 12. juna 1.835, koji je beogradska jevrejska firma Samuel Salamon Koen i Moreno Elijas Konortić uputila Knezu radi naplate svoga potraživanja u varoši, dobija uvid u odnos Turaka naprama Jevrejima.

Taj akt glasi: »Mi bi se po delu ovom i slavnom Sudu ovdašnjem otneli. Al smo tvrdo uvereni da nam slavni Sud ne bi mogao pomoći, da nam vojvoda obični resum na sto deset ne uzme. A kad bi to još platiti morali, onda bi ne samo procent, no i od kapitala veću čast izgubili. Šta više, kad se u prizrenije uzme od koga nam vremena novci pri Turcima leže.«

A kao dužnici firme S. S. Koen i M. E. Konortić, navedeni su sledeći beogradski Turci:

	groša	para
Mustafa Tabak, Useina sin	183	30
Đor Mustafa	2.611	10
Adži Sulejman, Terzija	50	18
Đenč Aga	205	—
Mula Ćerim	1.398	23
Ali Beg, Kaikdžija	24	20
Ovoga otac Herimli Memed	24	—
Ismail kod Alaj Bega	9	20
Kule Spaija	25	—
Mula Alija Kaikdžija	20	—
Deli Usein Telal	108	20
Amet, vojvodin momak	17	17
Kara Memed, arabadžin sin	14	10
Ibiš Reiz Erlija	77	—
Adži Zećir, Adži Ali i Tusun	1.821	—
Mula Sadik	411	—
Usta Šerif Kudža Usta	2.531	10
Šerif Alija	56	—

	groša	para
Sandžak, Barjaktarov sin	22	—
Ćatip Vidin Kapije	29	—
Šerif Kaduna	193	—
Tolbas, papudžija	557	—

iz čega se vidi, da su se razne klase beogradskih Turaka koristile u ono vreme kreditom kod Jevreja.

Za vladanja je Kneza Miloša Obrenovića naročito **markantna ličnost beogradskoga Jevreja Davida Hajima,** (Davičo), o kome sam već ranije govorio.

David Hajim je pravi »dvorski Jevrej« — Hofjude!

On s Knezom svršava najraznovrsnije poslove i čitajući pojedine dokumente, koji su sačuvani, čovek mora da ostane začuden nad umešnošću ne samo ovog Jevreja, već i samoga Kneza, koji je, tako bar izgleda, imao podosta talenta za trgovačke poslove. — To je moguće i nasleđen utecaj tradicije na Balkanu, gde su oduvek vlast i novac podelili polje rada. — Najzad je ja vreme Turaka i pod njihovim režimom bilo i potrebno da narodni prvaci budu umešni u trgovini, jer kako inače da imaju uspeha kod Porte koja je navikla na zveket zlata i srebra...

Godine je 1.822. (19. avugusta) Davičo nabavio za Kneza bisernu ogrlicu i dostavljajući je Knezu piše mu da »vredi hiljadu dukata« ali staje »samo 11.166 groša«. — Čini se, da Knez u to vreme baš nije bio pri novcu, kad ga nakon dva meseca, u oktobru, Davičo moli da mu pošalje novac za ogrlicu, pošto se približuje peštanski sajam. — U avgustu sledeće godine (1.823.) dobavlja Davičo kneževe menice iz Beča u sumi od 155.000 piaestara i piše Knezu da ih je doveo u red, da su izdane na »48 dana a dato« i objašnjava da ih treba regulisati za 48 dana u Carigradu i to počevši od 19. avgusta po »nemačkom stilu«. — U pismu od 10. oktobra piše Knjazu da su ga u Carigradu zadužili s dvestotine hiljada piastera i moli Kneza da »ne dopusti da se osramoti pred poslovnim prijateljima« i da mu ispošlje pedeset hiljada piaestera. Dva dana docnije javlja opet Knezu da su iz Beča stigle četiri trate u sumi od 100 000 piastera i tom prilikom moli Kneza — ovo je za prosudivanje medusobnoga odnosa karakteristično — da ne govori o stvarima koje su već svršene, već o onome što ga pita!

Po naređenju Kneza Davičo posreduje u Dukićevoj aferi i traži — u pismu od 12. januara 1.824. da mu Knez pošalje tri hiljade groša. U isto vreme savetuje Knezu da ne upotrebljava Dukića za inkasatora pri naplati nekoga potraživanja u Rabu, jer da nije

pouzdan. — Poklonio je tom prilikom Knezu deset aršina platna i piše da mu je čast služiti takovom Gospodaru.

26. februara 1.824. šalje Davičo Knezu Milošu dve menice na pedeset hiljada groša i moli Kneza da remitira tu sumu za Carigrad. — Jedan dan docnije potvrduje Knezu, da je primio pedeset hiljada groša. — S pismom od 3. aprila šalje Knezu dve trate na istu sumu za Carigrad. — 26. aprila javlja Davičo Knezu pored ostaloga i jedan svoj čisto privatan posao: da je u Zemunu po preporuci nekoga Gjurgja Kikoro uzajmio g. Topaloviću 25.000 groša, pa kako nema novaca moli Kneza, da on tu sumu isplati Topaloviću, pa kad iz Carigrada stigne doznaka, neka se Knez naplati, a dotle neka ga zaduži. — Dakle čisti kontokorentan odnos izmedu Kneza Miloša Obrenovića i njegovoga ličnog sarafa — Jevreja Davida Hajima Davičo...

Dva meseca docnije — 3. juna 1.824. čini se, da se je Davičo predomislio, pa piše Knezu da Topaloviću isplati samo osam hiljada groša, a za ostalo će mu javiti. — U isto vreme potvrduje, da je Knez isplatio za njegov račun D. Petroviću dvadeset hiljada i njemu (Daviču) da je poslao deset hiljada groša. — Tom prilikom blagodari Davičo Knezu i kaže da mu se neće moći nikada odužiti za predusretljivost koju mu ukazuje, ali će se — u kompenzaciju!! — moliti Bogu za knežev dug život...

Pismom od 23. jula 1.824. javlja Davičo Knezu Milošu da je pokušao da proda knežev pirinač, ali nije mogao da postigne bolju cenu od 71 groša za trampu robe. — Međutim dva meseca docnije uspeva ipak da proda za knežev račun 33 vreće pirinča po 75 groša. — Karakteristično je pismo od 29. septembra iste godine, gde Davičo piše Knezu Milošu, da je primio novac i da ga je izbrojao, te tom prilikom konstatovao manjak od 152 groša. — Da Knez ne posumnja da ga Davičo obmanjuje on mu naročito javlja, da je lično izvršio brojanje novca. — Čini se međutim po sledećem pismu, da je Knez priznao samo diferencu od 133 groša, jer je tu sumu uputio Daviču, pa kako je ta suma malena dopušta predpostavku da se odnosi na izmirenje pomenute razlike.

U jednom pismu od oktobra 1.824. Davičo blagodari Knezu što mu je »otvorio kredit« i što je za njegov račun izvršio isplatu Arsi Protiću u sumi od dve hiljade groša.

Već ovo par sačuvanih dokumenata nesumnjivo posvedočava intenzivnu saradnju između Kneza Miloša Obrenovića i njegovoga jevrejskog bankara i dokazuju, da je Knez Miloš svoje finansijske poslove svršavao preko Daviča. — Iz ovoga se odnosa vidi veliko međusobno poverenje, međusoban računski odnos i strogo poslovni karakter. — Kad god bi Knez pokušao da pretresa neko rešeno

pitanje, njegov ga jevrejski bankar potseća da je to pitanje rešeno i prema tome skinuto s dnevnoga reda; kad god bi Knez u prepisci izašao iz poslovnoga okvira, Davičo mu skreće pažnju na potrebu da se pretresaju samo poslovne stvari i to samo one koje su na redu.

Interesantna je sugestija u pojedinim izrekama i kratkoća ponekih saopštenja, koja Davičo upućuje Knezu Milošu. — On mu običaje pisati: da posao koji mu je poverio može smatrati svršenim. — Ili mu drugom jednom prilikom javlja: da o izvršenju naređenja ne vodi brigu, jer će biti svršeno najbolje. — Tako je bilo u poslovima, koji su se pravilno razvijali, međutim kod drugih, dolazi ponekad između Daviča i Kneza do temperamentnih objašnjenja. — Davičo, istina, ne zaboravi da susreće Kneza s potrebnom pažnjom, ali pri tome ne propušta a da mu jasno ne kaže svoje mišlenje i da odluku Kneževu unapred obezbedi u pravcu, koji njemu konvenuje.

Ja sam ga izneo ovde prvenstveno radi toga, pošto su ovo jedini dokumenti, koji su nam sačuvani o ulozi jednoga Jevreja u našim dvorskim finansijama, ma da ima osnovna predpostavka, da mu je pored čisto finansijskih poslova Knez poverovao i druge markantna ličnost iz okoline Miloša Obrenovića, pa nije isključeno, da mu je pored čisto finansijskih poslova Knez poverovao i druge misije privatne i informativne prirode. — Davičo, koji je imao u ono vreme odlične veze s Bečom, Leipzigom, Berlinom, Trstom, Peštom, Bukureštom i Carigradom mogao je i u tom pogledu, pod maskom trgovačkih poslova da svome Gospodaru bude na uslugu.

T. R. Đorđević kaže za njega: »S njime je Knez Miloš stajao u vrlo tesnim vezama: preko njega je menjao novce, preko njega ih je slao na stranu, preko njega je pravio porudžbine sa strane i za sebe i za narodne potrebe, i od njega je kupovao, kad bi mu što zatrebalo. I ako je bio u Turskoj službi kao liferant, on je bio pouzdan i Knezu Milošu, koji preko njega nabavlja sa strane čak i oružje, i to u velikoj količini. Zbog toga mu je Knez Miloš često dugovao veće sume i bio s njim gotovo u stalnoj prepisci. On je imao vrlo mnogo dužnika po celoj Srbiji i Knez Miloš mu je bio na ruci da veresiju naplati. Davičo je bio dobro poznat i na strani, bio je u vezi s mnogim trgovačkim kućama. Što je vrlo važno on je još u to vreme bio Evropejac i izraz evropske kulture u jednoj čisto orijentalnoj sredini«.[250]

---

[250] Dr. Tihomir Đorđević: Iz Srbije Kneza Miloša (Beograd, 1924. strana 158).

Veliki beogradski trgovac saraf, izvoznik i uvoznik, liferant turskoga Paše i srpskoga Knjaza, književnik, pesnik, izdavač, jednovremeno osoba poverenja turskoga Paše i srpskoga Knjaza Miloša Obrenovića, jednovremeno: podanik turski i austrijski, Haim Davičo predstavlja krupnu ličnost svoga vremena.

Njegova je aktivnost bila velika, mnogostrana i obrazovanost evropska. — Govorio je više jezika: hebrejski, srpski, turski, nemački, grčki, francuski i važio je u ono vreme kao beogradski poliglot. — On je prevodio poverljivu diplomatsku prepisku i za turskoga Vezira i za srpskoga Knjaza, najpripravnije, jednovremeno i poverljivo, tako da to nije naslućivala ni jedna ni druga strana. — Davičo je bio privredni diplomata svoga vremena i po svojoj koncepciji znatno iznad sredine u kojoj je živeo. — On je savetovao svakoga, počevši od šegrta u svojoj safarskoj radnji austrijskog (zemunskog) generala, jevrejskog rabinera, turskog vezira i srpskog knjaza, dakle sve s kojima je dolazio u doticaj, jer je svako od njih mnogo cenio prirodenu darovitost i pronicavost ovoga Jevreja.

Poznato je, da Jevreji najviše cene nauku (pored novca!) pa se tako ima razumeti i onaj nadgrobni napis u beogradskoj Paliluli:

»Ovde počiva telo Haima Davičo, autora raznih jevrejskih knjiga«, ma da bi moguće pristajao i ovaj engleski vers:

Stay, passenger, why goest thov by so fast,

Read, if thov canst.....

III.

Posle prve banke koju su Jevreji osnovali godine 1.592. u Splitu, dve najstarije novčane ustanove na teritoriju Jugoslavije i Bugarske: Ljubljansku Hranilnicu (1.820.) i Prvu Hrvatsku Štedionicu (1.846.) osnovali su predstavnici Masonerije, bez učestvovanja Jevreja.

Krajem sedamdesetih godina pojavljuje se akcija za osnivanje novčanih ustanova u provinciji i na tome poslu susrećemo gotovo svuda Jevreje u prvim redovima.

Od zavoda koji su naročito markantni za taj period, napominjem sledeće: Zemunsku Štedionicu u Zemunu (osnovanu 1.867.), Sisačku Štedionicu u Sisku (osnovanu 1.868.), Osječku Štedionicu u Osijeku (osnovanu 1.868.), Varaždinsku Štedionicu u Varaždinu (osnovanu 1.869.), Vukovarsku Štedionicu u Vukovaru (osnovanu 1.869.), Mitrovačku Štedionicu u Mitrovici (osnovanu 1.870.), Djakovačku Štedionicu u Djakovu (osnovanu 1.871.), Osječku Donjo-

gradsku Štedionicu u Osijeku (osnovanu 1.871.), Brodsku Štedionicu u Brodu na Savi (osnovanu 1.871.) i Bjelovarsku Štedionicu u Bjelovaru (osnovanu 1.872.), pa posle Dioničku Štedionicu u Koprivnici, Križevačku Štedionicu u Križevcima, Slavonsku Centralnu Štedionicu u Osijeku, Rumsku Štedionicu u Rumi, Slatinsku Štedionicu u Slatini, Novogradišku Štedionicu u Novoj Gradiški, Vinkovačku Štedionicu u Vinkovcima, Zagrebačku Štedionicu u Zagrebu, sve ustanove osnovane do godine 1.872. — U njihovom su osnivanju Jevreji imali vidno učešće i rukovodili su nekoliko decenija sudbinom ovih, osim nekoliko izuzetaka, solidnih i renomiranih novčanih ustanova.

Ako danas postavimo pitanje: u kojim su novčanim ustanovama Kraljevine Jugoslavije zainteresovani Jevreji, može čitaoca da izda strpljenje čitajući imena tih mnogobrojnih banaka i štedionica. — Toliko je velik njihov broj!

Dakle, mnogo je jednostavnije postaviti pitanje o onim institucijama, u kojima Jevreji nisu angažovani!

Njihov broj nije velik! Naprotiv, veoma je malen i kao što ćemo još videti, **na prste mogu da se izbroje one veće institucije u jugoslovenskoj kreditnoj formaciji, u kojima nema Jevreja.** — Ja ovde ne mislim na posed samih akcija (jer kod papira koji kotiraju na berzama može se predpostaviti, da od svake akcije u koliko je rentabilna, Jevreji imaju poveće partije) — već imam u vidu one ustanove u kojima se — po sastavu Upravnoga i Nadzornog Odbora i po ličnostima direktora — vidi zainteresovanost jevrejskih ličnosti, preduzeća i kapitala.

Dakle: **od dvadeset glavnih novčanih institucija Kraljevine Jugoslavije** — prema statistici od godine 1 927. — **nema Jevreja samo u odborima Srpske Banke i Ljubljanske Kreditne banke.** — Čak i kod ove poslednje nema ih u glavnom Upravnom Odboru (društva) ali ih ima u upravnim odborima pojedinih filijala.

U »Hrvatskoj Privrednoj Smotri« (broj 12 strana 3, godina 1.929.) nalazi se konstatacija da je od sviju važnijih novčanih zavoda u Hrvatskoj jedino Prva Hrvatska Štedionica, Srpska Banka i Hrvatska Poljodjelska Banka u »rukama isključivo našeg domaćeg kapitala, sve ostalo strani kapital«.

Medutim, Jevreji su zastupljeni u Upravnim i Nadzornim Odborima sledećih naših novčanih zavoda:

Narodne Banke Kraljevine Jugoslavije, Zanatske Banke Kraljevine Jugoslavije, Prve Hrvatske Štedionice, Opšteg Jugoslavenskog Bankarskog Društva, Jugoslovenske Udružene Banke, Francusko-Srpske Banke, Hrvatske Sveopće Kreditne Banke, Zemaljske Banke za Bosnu i Hercegovinu, Bosanske Trgovačke i Indu-

strijske Banke, Kreditnog Zavoda za Trgovinu i Industriju u Ljubljani, Opšte Privredne Banke, Trgovačke i Obrtne Banke, Opšte Kreditne Banke, Hrvatske Banke, Prve Hrvatske Obrtne Banke, Agrarne i Industrijske Banke i Srpsko-Švajcarske Banke i to u srazmeru i na način, koji ću još tačnije prikazati na stranicama, koje sleduju.

Već ova konstatacija dovoljno dokumentuje veliko značenje Jevreja i jevrejskoga kapitala u našoj kreditnoj organizaciji. — Iz redova koji sleduju, a naročito iz pojedinih uporednih pregleda, čitaoc će i sam moći da se još jače uveri o ovoj osnovnoj konstataciji.

U Narodnoj Banci Kraljevine Jugoslavije ima u Nadzornom Odboru sedam Srba, jedan Slovenac i jedan Jevrej.

U eskontnim odborima Narodne Banke, koji odlučuju pri podeljivanju kredita, Jevreji su zastupljeni kako sledi: Kod filijale Varaždin: od pet članova tri su Jevreja; kod filijale Bitolj: Od sedam članova tri Jevreja; kod filijale Osijek: od devet članova tri Jevreja; kod filijale Pančevo: od devet članova dva Jevreja; kod filijale Sarajevo: od deset članova dva Jevreja; kod filijale Skoplje: od devet članova dva Jevreja. — Nadalje, po jednog predstavnika imaju Jevreji u eskontnim odborima sledećih filijala Narodne Banke: Banja Luka, Veliki Bečkerek, Vršac, Zagreb, Maribor, Mostar, Niš, Novi Sad i Cetinje.

Krediti Narodne Banke, kod čije su podele odlučivali Jevreji premašuju godine 1.926. 1.300,000.000 dinara, od ukupnoga kontingenta, koji je iznosio 1.401,633.000 dinara. — Ti su krediti raspodeljeni po bančinim filijalama ovako:

Bančino sedište:	Firme (broj)	Krediti (Din)
Beograd	1.161	522,718.700.—
Banja Luka	106	17,925.000.—
Bitolj	89	4,217.000.—
Varaždin	41	21,617.000.—
Veliki Bečkerek	68	13,449.500.—
Vršac	85	17,976.500.—
Zagreb	98	236,707.000.—
Mostar	120	18,995.000.—
Niš	488	52,610.800.—
Novi Sad	50	32,620 500.—
Osijek	39	48,889.500.—
Pančevo	62	21.200.750.—
Sarajevo	171	89,590.500.—
Skoplje	672	55,928.900.—
Cetinje	308	15,184.500.—

kod čega treba kazati, da se radi u glavnom o velikim kreditima i da je 347 privrednih firmi imalo kredit veći od pola milijona pojedinačno, a 1.032 firme kredit od 100.000 do 500.000 dinara. U tim kreditima učestvuje industrija s 361 milijon, trgovina s 244 milijona, bankarstvo s 673 milijona dinara, a poljoprivreda, koja predstavlja 80% narodne privrede u Državi, učestvuje na kreditima Narodne Banke s manje od jedan odsto (zemljoradničke zadruge participiraju na kreditu Narodne Banke sa svega 8,590.000.— od 1.401,633.000.— dinara).

U Zanatskoj Banci Kraljevine Jugoslavije ima Jevreja u Upravnom Odboru, a također i u upravnim odborima filijala kao i među činovništvom.

U Državnoj je Hipotekarnoj Banci Kraljevine Jugoslavije zastupnik Upravnika i Glavni Sekretar Banke Jevrej.[251]

Prva je Hrvatska Štedionica, najveća novčana (privatnopravna) institucija Srba, Hrvata i Slovenaca u čijoj upravi dominiraju Hrvati i čije se akcije u pretežnoj većini nalaze u rukama Hrvata.

Utecaj Jevreja u Prvoj Hrvatskoj Štedionici nije onakav kao što je bio u Hrvatskoj Eskomptnoj Banci, gde su oni imali većinu ili u Centralnoj Banci za Trgovinu, Obrt i Industriju, koja se i pored patronata Prve Hrvatske Štedionice mogla smatrati isključivom domenom jevrejskih interesa. — Ali i ako kod Prve Hrvatske Štedionice utecaj Jevreja nije takav, kao u pomenuta dva slučaja, ipak treba kazati, da se njihov interes u ovom zavodu stalno uvećava. — Oni se u poslednje vreme javljaju u većem broju u Upravnom Odboru, susreće ih se u većem broju na položajima direktora i viših činovnika, susreće ih se kao akcionare i najzad oni predstavljaju naročito u većim gradovima znatan procenat zavodskih mušterija (u Zagrebu, Osijeku, Sušaku, Zemunu, Subotici, Splitu, Sarajevu, Skoplju itd.).

Moguće da razlog što Jevreji nisu u većem broju mogli da postanu akcionari Prve Hrvatske Štedionice leži u tome, što kod nje kao i kod Srpske Banke (zagrebačke) akcije glase na ime, a ne na donosioca i za prenos akcije s jednoga imaoca na drugog potrebno je odobrenje Upravnog Odbora, što znači, da Zavod ne mora da odobri prenos ako neće.

Još treba napomenuti i to, da se je Prva Hrvatska Štedionica angažovala u mnogim preduzećima, koja su bila u sferi jevrejskog kapitala, pa je već i to razlog, da se ona pomene ovde, gde name-

[251] Prema organizaciji Državne Hipotekarne Banke, Glavni Sekretar je posle Upravnika (Direktora) najviši bančin službenik.

ravam da prikažem ulogu i utecaj Jevreja u jugoslovenskoj privredi kao celokupnosti.

Da bi se videla saradnja Prve Hrvatske Štedionice s jevrejskom privredom (ili bar takovom, u kojoj su jevrejski angažmani znatni), ja ću ovde pomenuti samo nekoliko najvećih ustanova njene interesne sfere. — To su: bivša Centralna Banka za Trgovinu, Obrti Industriju u Zagrebu, »Sava« Osiguravajuće Društvo u Zagrebu, Našička Tvornica Tanina i Paropila u Zagrebu, »Slavonija« Industrija Drva u Zagrebu, Edmund Moster & Co. u Zagrebu, Narodna Mlinska Industrija u Zagrebu, Fabrika Šećera u Červenki, Bothe & Ehrman u Zagrebu, Prva Jugoslavenska Tvornica Vagona i Mostova u Brodu na Savi i Veliko Bečkerečka Fabrika Šećera u Velikom Bečkereku, da se zadovoljimo samo s ovih deset preduzeća, u kojima je Prva Hrvatska Štedionica bila angažovana s nekoliko stotina milijona dinara (godine 1.923./1.924.).

Posle je usled teške industrijske krize, Štedionica likvidirala svoje angažmane kod velikoga broja preduzeća, pa je u godini 1.929. njen koncern obuhvatao još ove ustanove:

Hrvatski opći vjeresijski zavod d. d., Zagreb, Bankarska radnja Braća Turković d. d., Zagreb, Prva indjijska kreditna banka d. d., Indjija, Kovinska banka d. d., Kovin, Hrv.-slav. banka za parcelaciju i kolonizaciju d. d., Zagreb, Zemljovjeresijska banka d. d., Zagreb, »Sava« opće osiguravajuće d. d., Zagreb, »Croatia« opća osiguravajuća zadruga, Zagreb, Našička tvornica tanina i paropila d. d., Zagreb, »Slavonija« d. n. d. za industriju drva, Zagreb, »Krndija« d. d., Zagreb, Drvorezbarska tvornica »Vrbovsko«, Zagreb, Penkala-Tvornice d. d., Zagreb, Kromolitografska tvornica Rožankovski i drug d. d., Zagreb, Benčina i drug, Maribor, Smith & Meynier tvornica papira d. d., Zagreb, »Narodna« mlinska i gospodarstvena industrija d. d., Zagreb, Zagrebački paromlin d. d., Zagreb, »Luna« ujedinjene bosanske etivaže i trgovačko d. d., Brčko, »Crvenka« fabrika šećera a. d., Crvenka, Veliko-Bečkerečka fabrika šećera a. d., D. d. Domaće tvornice predenja i tkanja pamuka, Dugaresa, Vukovarska kudeljara i prediona d. d., Vukovar, »Uljanik« petroleumsko d. d., Zagreb, »Bitumen« hrvatsko d. n. d. za iskorišćivanje zemnog plina i ulja, Zagreb, »Methan« d. d., Zagreb, Moster tvornica laka d. d., Zagreb, »Pionir« d. d. za tehnička preduzeća, Beograd, Splošna stavbena družba, Maribor, »Pilot« d. d. za gradevnu industriju, Zagreb, Bothe & Ehrman d. d., Zagreb, »Sana« d. d. za industriju gipsa i umjetnog gnojiva u Zagrebu, Trnjanska parna ciglana n. d., Zagreb, Tvornica opeka Prve hrvatske Štedionice, Brod na Savi, Cerje, Tužno, Sisak, Virovitica, Sarajevo, »Croatia« tvornica portland cementa d. d.,

Zagreb, »Ciklop« d. d. za građevnu industriju, Zagreb, Prva jugosl. tvornica vagona, strojeva i mostova d. d., Brod na Savi, Industrija čelika i turpija d. d., Zagreb, Elektra d. d., Sušak, Bačić d. d. za centralno grijanje i zdravstvene uređaje, Zagreb, Prva jugosl. tvornica metalnih predmeta i sprava d. d., Brod na Savi, Staklarsko i porculansko trgovačko d. d., Zagreb, Krapinsko ugljenokopno d. d., Zagreb, S. Šmidek i sinovi d. d., Nova Gradiška, D. d. za izgradnju svratišta i kupališta, Zagreb, »Quarnero« d. d., Fiume, Zagrebačka ledana d. d., Zagreb, Carinska javna skladišta d. d., Zagreb, Javna skladišta d. d., Koprivnica, Javno skladišče in prevozna družba d. d., Celje, Exportno i importno d. d., Zagreb, »Metallum« d. d., Zagreb, »Fala« d. d. Beograd, »Lux« d. d., Zagreb, »Piretrin« d. d. za kemijsku industriju Zagreb i Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode, Ljubljana.

Godine je 1.927. bilo u Upravnom Odboru Prve Hrvatske Štedionice šest Jevreja od dvadeset članova, koliko broji Upravni Odbor, a u Savetodavnom su Odboru bila četiri Jevreja. — Treba još kazati, da Prva Hrvatska Štedionica ima preko pedeset filijala, u čijim upravnim odborima ima dosta jevrejskih privrednika a Jevreje susrećemo takoder i na položajima upravnika (upravitelja) štedioničkih filijala.

Pre rata se je moglo u hrvatskim krajevima čuti mišlenje da je Prva Hrvatska Štedionica antisemitski raspoložena. — Razvoj je događaja pokazao međutim da takovo mišlenje nije osnovano. — Ono je moguće poteklo od posmatrača, koji su fakat, da u Upravi Prve Hrvatske Štedionice nije bilo Jevreja protumačili antijevrejskim raspoloženjem, a nije isključeno, da je takovo tumačenje poteklo i od samih Jevreja, kojima najzad nije bilo svejedno, dali imaju ili nemaju mogućnost interesmana u najvećoj novčanoj ustanovi Hrvata. — Kazao sam već: moguće je da su imenične akcije prečile, te Jevreji nisu mogli u većem broju da budu akcionari i posle članovi Upravnoga Odbora.

Međutim se je za vreme svetskoga rata situacija bitno izmenila i Prva je Hrvatska Štedionica bila pored ranijega uložnog i eskontnog posla upućena na trgovački kredit (a po njenom shvatanju i na industrijski posao) pa je tim faktom bila donekle i uvetovana njena saradnja s jevrejskim elementom. — Njen ulazak u Banku za Trgovinu, Obrt i Industriju, kao tipično jevrejsku instituciju zlobni kritici posmatraju kao definitivno izmirenje Prve Hrvatske Štedionice s hrvatskim Jevrejima...

Mađari su i mađarski Jevreji bili pre svetskoga rata u glavnom angažovani u dve zagrebačke ustanove: u Hrvatsko-slavon-

skoj zemaljskoj Hipotekarnoj Banci i u Hrvatskoj Sveopćoj Kreditnoj Banci.

Hrv. Hipotekarna Banka osnovana po Madarskoj Hipotekarnoj Banci uz učestvovanje Hrvatske Vlade i ona je docnije preuzela Hrvatsku Trgovinsku Banku. — U Austro-Ugarskoj je Monarhiji banka imala naročite povlastice za posao u hipotekarnim i komunalnim kreditima i važila kao »pupilarno siguran zavod«. — Odmah po osnutku, Jevreji su bili zastupljeni kako u upravi, tako i na višim činovničkim položajima. — Godine je 1.927. bilo u Upravnom Odboru od sedamnaest članova — sedam Jevreja. — Sjedinjenjem s Hrvatskom Eskomptnom Bankom u Jugoslovensku Eskomptnu i Hipotekarnu Banku i posle s Bosankom Bankom i Agrarnom i Komercijalnom Bankom u zajedničku instituciju — Jugoslavensku Udruženu Banku, upliv je i angažman Jevreja domaćih i stranih u ovoj ustanovi znatno porastao.

No pre, nego što o tome kažem nekoliko reči, potrebno je u najkrupnijim konturama prikazati glavne ustanove koje danas formišu Jugoslovensku Udruženu Banku.

Tu je pre svega Hrvatska Eskomptna Banka!

Ona je bez sumnje nekoliko decenija predstavljala glavni interes hrvatskih Jevreja, koji su u njoj jedino saradivali s Hrvatima. — **Hrvatska je Eskomptna Banka** osnovana godine 1.868., dakle pre šesdeset godina sa celju da posluži interesima gradske privrede, prvenstveno trgovini i zanatima (jer u ono vreme industrije ovde još nije bilo). — Kada je (1.923.) postavljen za glavnoga direktora jedan Jevrej (pok. Ivo Schwarz) on je uspeo da zainteresuje za Hrvatsku Eskomptnu Banku strani kapital, prvenstveno bečke Jevreje i grupu oko Anglo-Banke (docnije Anglo-International Bank Ltd, London) uz čije je učestvovanje akcionarski kapital zavoda uvečan na 140 milijona dinara, tako da je banka zauzela po veličini kapitala i vlastitih sredstava (koja su godine 1.923. premašivala 182 milijona dinara) prvo mesto u redu naših novčanih zavoda.

Pod utecajem dostatnih sredstava njen se je posao razvio svestrano, što najbolje svedoči sastav njenog koncerna, koji je godine 1.923. izgledao ovako:

U oblasti bankarstva: Agrarna i Komercijalna Banka za B. i H., Sarajevo, Eskontna i Pučka Banka, Subotica, Riječka Pučka Banka, Rijeka, Banka i Štedionica Gorskog Kotara, Ravnagora, Prva Pučka Dalmatinska Banka, Split, Bankkomanditgesellschaft Fr. Pollak, Wien, Centralna Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju, Zagreb i »Sava«, Sveopće Osiguravajuće Društvo, Zagreb.

U oblasti industrije: Petrinjska Paropila, Zagreb, Aluminij Rudarsko Ind. Društvo, Zagreb, Bos.-Hercegovačko Gradevno Dion. Društvo, Sarajevo, Prva Hrv. Tvor. Limenih i Bravarskih proizvoda, Zagreb, J. B. Ulrich, Zagreb, Dion. Društvo za Gradnju Kuća, Zagreb, Mlinsko Industrijsko Dion. Društvo, Sisak, Danica d. d. za Kemijsku Industriju, Zagreb, Dion. Društvo za Gradnju Svratišta i Kupališta, Zagreb, Goranin d. d., Bakar, Industrija Željeznog Nameštaja i Metala, Subotica, Industrija Žeste, Zagreb, Jugoslavenski Serum Zavod, Zagreb, Jugoslavenski Georg Schicht, Zagreb, Jugoslav. Tvornica Sanduka, Zagreb, Jugoslav. Siemens Dion. Društvo, Zagreb, Krapinska Tvornica Pokućtva i Parna Pilana, Zagreb, »Mirna« Ugljenokopno Dion. Društvo, Zagreb, »Obnova«, Središnjica za Gradevnu Industriju, Ljubljana, Prva Hrvatska Tvornica Salame M. Gavrilovića Sinovi, Petrinja, Prva Hrvatska Tvornica Ulja, Zagreb, Ogulin-Lika Dion. Društvo, Zagreb, »Split« Dion. Društvo za Portland-Cement, Split, »Titanit« Dion. Društvo za Kemijsku Industriju, Zagreb, »Tipografija« Dion. Društvo, Zagreb, Tvornica Parketa i Paropila, Zagreb, »Zagorka« Dion. Društvo za Gradevnu Industriju, Zagreb, Zagrebačka Dion. Pivovara i Tvornica Slada, Zagreb, Zagrebačka Tvornica Cipela, Zagreb, Zagrebačka Tvornica Koža, Zagreb, Tvornica Kola Keršić, Zagreb, Zagrebačko Gradevno Dion. Društvo, Zagreb, »Zlatarka« Tvornice Zlatnine i Srebrnine, Zagreb, G. Thoennies d. s. o. j., Ljubljana, Dion. Društvo za Proizvodnju Željezn. Pragova, Zagreb, S. H. Gutmann, Belišće, Baranjsko Šumsko Dion. Društvo Osijek i Prvi Osječki Mlin na Valjke, Osijek.

U oblasti trgovine: Trgovačko Prometno Dion. Društvo, Zagreb, Makso Wohlmuth, Zagreb, Dion. Društvo za Promet Papirom, Zagreb, Dion. Društvo za Promet Proizvodima SKF, Zagreb, »Textil« Dion. Društvo, Zagreb i »Sava« Promet sa Nekretninama, Zagreb.

U oblasti saobraćaja: Carinska i Javna Skladišta, Zagreb, Hrv. slav. zem. Javna Skladišta, Zagreb-Sisak, »Pruga« Društvo za Industr. Željeznice, Zagreb, Jadranska Plovidba, Sušak, Caro & Jelinek, Medunarodno Transportno Društvo, Zagreb, »Oceania« Parobrod. Društvo za Slobodnu Plovidbu, Trst, Ugarsko-Hrv. Parobr. Društvo za Slobodnu Plovidbu, Sušak i »Transatlantik« Parobrodarsko Dion. Društvo, Zagreb.

Medu ovim preduzećima, ima nekoliko odličnih i velikih formacija (»Danica«, »Sava«, »Split«, »Zagrebačka Tvornica Koža i Cipela« itd.) za koje ćemo još docnije videti da predstavljaju isključivu domenu jevrejskoga kapitala.

Većina se je akcija Hrvatske Eskomptne Banke nalazila u rukama Jevreja, domaćih i stranih. — Poslednje je godine njenoga opstanka bilo u Upravnom Odboru od trinaest članova šest Jevreja, a u Nadzornom Odboru, polovina Jevreja. — Od osam je direktora bilo (1.924.) šest Jevreja. — Glavna su klientela bili zagrebački Jevreji, zagrebačka Ilica. — Nakon ujedinjenja Hrvatske Eskomptne Banke s Hrvatsko-slavonskom Zemaljskom Hipotekarnom Bankom, novo formisana **institucija Jugoslavenske Udružene Banke** zadržala je samo jedan deo ranijih industrijskih angažmana tako, da njen koncern — godine 1.930. — obuhvata sledeća preduzeća: Čakovečko-Medimurska Štedionica u Čakovcu, Hrvatska Banka za Promet s Nekretninama u Zagrebu, Trgovačko-Industrijska Banka Vardar u Skoplju, »Danica« D. D. za Kemijske Proizvode u Zagrebu, Srpsko Akcionarsko Rudarsko Topioničko Industrijsko Društvo u Beogradu, »Pruga« D. D. za Gospodarske Željeznice u Zagrebu, Tvornica este i Pjenice prije Makso Mayer D. D. u Zagrebu, Carinska i Javna Skladišta D. D. u Zagrebu, M. Gavrilovića Sinovi u Petrinji, »Titanit« D. D. za Kemijsku Industriju u Zagrebu, Zagrebačka Tvornica Koža u Zagrebu, Jugoslavensko Siemens D. D. u Zagrebu, A. E. G. Union u Zagrebu, »Sava« Opće Osiguravajuće Društvo u Zagrebu, Rosija-Fonsier, Osiguravajuće Društvo u Beogradu, Jadranska Plovidba D. D. na Sušaku, Prekomorska Plovidba D. D. na Sušaku itd.

Pored Hrvatske Eskomptne Banke u Zagrebu, ušle su u formaciju Jugoslavenske Udružene Banke još dve markantne jevrejske ustanove: Bosanska Banka iz Beograda i Agrarna i Komercijalna Banka iz Sarajeva.

Agrarna je i Komercijalna Banka osnovana u Sarajevu po peštanskim Jevrejima, po Peštanskoj Madarskoj Komercijalnoj Banci, toj najvećoj madarskoj jevrejskoj instituciji, u kojoj se kroz dugo godina isticala ličnost sada već pokojnog predsednika Lancija (Leo Lanzy).

Osnovana s političkom tendencom, ona je zamišljena kao pandan već postojeće Zemaljske Banke (za račun Budimpešte) i s prvobitnom (formalnom) namenom da finansira sprovodenje agrarne reforme (otkup kmetova). — Sem toga je ona ušla u trgovačke poslove, kreditirajući sarajevsku trgovinu i industriju, koju su u glavnom predstavljali bosanski Jevreji. — Od preduzeća njenoga koncerna napominjem: Trgovačko i Transportno Društvo u Sarajevu, Gradevno Poduzeće Union u Sarajevu, Fabriku Špirita u Brčkom, Industriju Drva Jadrina u Petrovom Selu, Industrijsko Društvo »Šuma«, posle pecaru rakije, etivažu šljiva itd. — Poslednje godine pred fuzijom (1.928.) Agrarna je i Komercijalna

Banka radila s 150 milijona dinara. — Pre fuzije je u njenoj Upravi bilo od četrnaest članova sedam Jevreja; glavni su direktori i ostali, izuzetno jednog, bili Jevreji (mađarofili).

Bosanska je Banka osnovana za vreme balkanskih ratova (1.912.) od Boden-Credit-Anstalta i Union-Banke iz Beča, s kapitalom od četiri milijona kruna u zlatu i preuzela je tadanje privilegovano odelenje bečke Union-Banke u Sarajevu. — Posle Ujedinjenja uspela je Bosanska Banka da zainteresuje za svoje akcije i belgijsku Solvay-grupu (koja, kao što je poznato, ima fabriku u Lukavcu u Bosni) pa je ova preuzela poveći paket akcija (37.500 komada).

Bosanska se Banka može smatrati tipičnom institucijom bosanskih Jevreja (Sefarda), koji su u njoj imali glavnu ulogu (Bencion Buly). — Od šesnaest članova Upravnoga Odbora, Jevreji su imali šest i dva glavna (upravna) direktora. — Godine je 1.927. Banka radila s približno istim sredstvima kao i Agrarna i Komercijalna Banka (140—150 milijona dinara) i ušla je zajedno s Hrvatskom Eskomptnom Bankom, u formaciju Jugoslavenske Udružene Banke u Zagrebu. — Njeni su glavni angažmani u Industriji Drva »Ugar« i »Jela« u Sarajevu, u Bosansko-Herceg. Industriji Žižica u Dolcu, u Srpskom Rudarskom Društvu u Beogradu, u Banci za Trgovinu i Obrt u Banja Luci. — Čim je počela da se javlja ekonomska kriza u Bosni, Bosanska je Banka prešla s centralom u Beograd i tu je, pored nekih političkih operacija (potpomažući jednu veliku političku partiju), uspela da okupi dosta nove klientele, u većini beogradske Jevreje.

Jugoslavenska je Banka u Zagrebu osnovana u julu 1.909. pod patronatom Živnostenske Banke u Pragu (a pod imenom Hrvatske Zemaljske Banke), koja je opet proizašla iz jevrejske bankarske radnje Sorger, Weiszmayer & Cie (Osijek).

Za vreme svetskoga rata, a naročito nakon Ujedinjenja Jugoslavenska se Banka brzo razvila, tako da je već pred nekoliko godina imala uplaćen akcionarski kapital od 100 milijona dinara. — Za prvih je deset godina zavod stajao pod odlučnim uplivom Jevreja (Weiszmayer, Sorger), ali je taj utecaj postepeno smanjivan, tako je prvenstveno uklonjen Jevrej s položaja glavnoga direktora, a posle i s položaja predsednika banke.

Godine su 1.926. bili: predsednik i dva člana (od deset) Upravnoga Odbora Jevreji, a u Nadzornom Odboru bila je jevrejska većina. — No i ako su izvršene ove promene u Upravnom Odboru, ne treba misliti da je utecaj Jevreja na rad Jugoslavenske Banke nevažan. — Naprotiv još i danas, izuzetno glavnog direk-

tora od osam poslovnih direktora sedam su Jevreji, a također je i velik deo klientele rekrutiran iz redova Jevreja. — Kada je otpočela radom Zagrbačka Burza, više od trećine kotiranih efekata bili su papiri koncerna Jugoslavenske Banke. — Posle su odnosi izmenjeni, ali i pored radikalne redukcije kredita i dezinteresovanja u mnogim preduzećima, Jugoslavenska Banka ima i danas u svojoj interesnoj sferi lep broj preduzeća, naročito u Hrvatskoj.

Pored ostalih, koncern Jugoslavenske Banke sačinjavaju sledeća preduzeća: Pančevačka Komercijalna Banka i Štedionica (Pančevo), Lanena Industrija, prije Ivan Fiedler (Osijek), Temerinska Štedionica (Temerin), Hrvatsko-Slavonska Industrija Šećera (Osijek), »Triglav«, Osiguravajuće Društvo (Zagreb), Bosanska Industrija Šećera i Špirita (Usora), Jugoslovensko Zerković Akc. Društvo (Maribor), Transportno Društvo Schenker & Co. (Zagreb), »Union«, Parni Mlin (Osijek), Domaća Tvornica Predenja i Tkanja Akc. Društvo (Dugaresa), Osječka Ljevaonica Željeza i Tvornica Strojeva (Osijek), Novosadska Štedionica (Novi Sad), Isis, Akc. Društvo (Zagreb), Parni Mlin u Donjem Miholjcu itd.

Opšte Jugoslovensko Bankarsko Društvo u Zagrebu, ima akcionarski kapital od 100 milijona dinara i proizašlo je iz preuzeća dobro razvijenih poslova Wiener Bank Vereina u Zagrebu i Beogradu. — U Upravnom Odboru Društva Jevreji imaju odlučnu reč, a također su Jevreji glavni direktori i polovina administrativnih direktora i njihovih pomoćnika.

Od preduzeća koja se nalaze u bančinom koncernu treba naročito istaći: »Slavex«, Akc. Društvo za Šumsku Industriju u Zagrebu, Binder i Polgar, Akcionarsko Društvo u Zemunu, Združene Papirnice Vevče Goričane in Medvod Akc. Društvo u Ljubljani, »Elin«, Akc. Društvo za Električnu Industriju u Zagrebu i »Vardar«, Akc. Osiguravajuće Društvo u Beogradu.

Hrvatska je Sveopća Kreditna Banka, osnovana u Zagrebu za vreme balkanskih ratova (1.912.) pod egidom Magyar Altalanos Hitelbank, a preuzećem tadanje Hrv. slav. Zemaljske Centralne Štedionice. — U njoj je dugo godina bio isključivo zastupljen kapital Madžara, domaćih i madžarskih Jevreja, a posle Ujedinjenja zainteresovana je još L'Union Europeenne Industrielle et Financiere (Paris), Češka Eskomptna Banka (Prag) i Oestereichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe (Beč).

Hrvatska je Sveopća Kreditna Banka pre rata radila u glavnom sa zagrebačkim Jevrejima, a posle rata je otvaranjem nekoliko filijala okupila oko sebe i jedan deo privrednika iz hrvatske pokrajine. — Pored toga je ona preuzela na sebe »nacionalizaciju«

izvesnih madžarskih kreacija u Vojvodini i tako postala od čisto trgovačkog zavoda banka za finansiranje industrije.

Iako u tome nije imala uvek uspeha, ona je opet uspela da zadovolji interese madžarske grupe koja je u njoj zastupljena. — Njena je glavna odlika bila kroz dugo godina velika kasena gotovina. — Od trinaest članova Upravnoga Odbora bilo je — 1.926. — šest Jevreja, a u Nadzornom Odboru polovina Jevreja. — Upravno osoblje čine u većini domaći Jevreji.

Njen je koncern izgledao godine 1.926. ovako:

Agrarna i Industrijska Banka u Beogradu, Gradska Štedionica u Koprivnici, Opšta Kreditna Banka u Subotici, Trgovačka i Obrtna Banka u Novom Sadu, Veliko Bečkerečka Štedionica u Velikom Bečkereku, A. E. G. Union Jugoslavensko d. d. za elektriku, Zagreb, Berson Kaučuk d. d., Zagreb, Bosansko d. d. za iskorišćivanje drveta i pogon parnih pilana, Banjaluka, »Bosna« d. d. za filmsku industriju, Zagreb, »Croatia« d. d. za industriju drva, Zagreb, »Croatia« tvornica portlandcementa d. d. Zagreb, D. d. za eksploataciju drva, Zagreb, D. d. za električna poduzeća, Zagreb, D. d. za izgradnju svratišta i kupališta Zagreb, D. d. Zagrebačke parne uspinjače, Zagreb, Eksportno i importno d. d., Zagreb, Fabrika šećera a. d. »Bačka, Novi Vrbas, Fabrika kudelje a. d. »Bačka«, Novi Vrbas, Grand-Hotel d. d., Zagreb, »Hartija« trgovina papirom na veliko, Zagreb, »Higiea« Prva jugoslovenska tvornica čepova d. d., Zagreb, Industrijsko d. d. »Alat« tvornica strojeva i alata, Zagreb, Jugoslavenska nafta d. d., Zagreb, Jugoslavenska šumska industrija d. d., Zagreb, »Koloniale« hrvatsko trgovačko dioničko društvo, Zagreb, Kemički proizvodi dioničko društvo, Zagreb, »Konopjuta« dion. društvo za promet konopljenih proizvoda i vreća, Zagreb, Konopljena industrija d. d., Bogojevo, »Kolosek« a. d. za željezničke i industrijske potrebe, Beograd-Zagreb, Mehanička tvornica konopa i mreža d. d., Zagreb-Omiš, Michelsova močilana kudelje i tvornica užeta d. d. St. Palanka, »Patria« d. d. za industriju konjaka, Zagreb, »Pira« d. d. za promet ind. rud. i agrarnih potrepština, Zagreb, »Plumbum« d. d. za taljenje kovina i kem. industrija, Sušak, Prva jugoslavenska fabrika metalnih predmeta i sprava d. d., Brod n. S., Prva medimurska tvornica pletenih žica i željeznog pokućtva d. d., Čakovec, »Sindag« jugoslavenska slabostrujna industrija d. d., Zagreb, Slavonska tvornica konoplje i lana d. d., Osijek, Skladište za pretovarivanje d. d., Zemun, Tekstilna industrija d. d., Varaždin, »Thonet-Mundus« hrvatska tvornica pokućtva iz savijenog drva d. d., Varaždin, »Timor« trgovačko d. d., Zagreb, Veliko Bečkerečki izvozni mlin d. d., Veliki Bečkerek, te sledeća komanditna

društva: »Herkules« k. d. za promet mineralnih ulja i kemičkih proizvoda, Zagreb, Prva hrvatska veletrgovina željeza i željezne industrije Ferdo Hirschl k. d., Zagreb i Romberg-Blagojević k. d. za kino-kazalište, Zagreb.

Osim nekoliko izuzetaka, sva se ova preduzeća koncerna Hrvatske Sveopće Kreditne Banke nalaze u rukama Jevreja. — Kada je godine 1.929. izvršena reorganizacija banke, smanjen je tom prilikom i volumen njenih industrijskih angažmana.

Finansijsko se značenje glavnih novčanih zavoda u kojima su angažovani Jevreji vidi iz sledećega uporedenja:

Godina	Kapital	Rezerve	Ulozi	Poverioci
		Prva Hrvatska Štedionica		
1.925.	75.000 000	54,339.418	1.062,991.954	509,455.434
1.926.	75,000 000	55,969.392	1.357,822.182	469,188.788
1.927.	75,000.000	57,220.311	1.492,817.284	540,198.215
		Jugoslavenska Banka		
1.925.	100,000.000	25,106.004	285,775.402	419,128.939
1.926.	100.000.000	25,956 005	307,662.120	404.258.175
1.927.	100,000.000	26,806.005	369,565.842	459,712.095
		Hrv. slav. Hipotekarna Banka[252]		
1.925.	60,000 000	23,108.901	59,903.416	278,190.493
1.926.	60,000.000	24,159 124	60,952.420	267,806.757
1.927.	60,000.000	25,000.000	70,823.281	254,948.945
		Hrv. Eskomptna Banka[252]		
1.925.	140,000 000	46,406.861	461,176.702	374,900.275
1.926.	140,000.000	48,406.861	469,979.589	184,605.236
1.927.	?	?	?	?
		Hrv. Sveopća Kreditna Banka		
1.925.	37,500.000	3,801.203	105,415.214	230 399.714
1.926.	37,500.000	4,501.010	108,697.742	137,510.740
1.927.	37,500.000	5,000.952	?	217,468.608

Ovde još treba dodati Opšte Jugoslavensko Bankarsko Društvo u Zagrebu, čiji akcionarski kapital iznosi 100 milijona dinara.

Već same brojke dostaju, da bi se uvidelo krupno značenje ovih institucija u privredi Srba, Hrvata i Slovenaca.

---

[252] Danas u formaciji Jugoslavenske Udružene Banke.

Treba ovde pomenuti i **Centralnu Banku za Trgovinu, Obrt i Industriju** u Zagrebu.

Ona je, po mom mišlenju bila **najtipičnija ustanova naših Jevreja i jevrejskoga mentaliteta u našoj privredi,** nezavisno od njenog nezavidnoga svršetka. — Ovaj je Zavod nastao iz tri ustanove, od kojih je jedna bila čisto jevrejska: Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju, a u drugim dvema: Centralna Banka i Centralna Eskomptna i Mjenjačna Banka, Jevreji su imali odlučnu reč. — Nakon njene definitivne formacije (nakon izvršene fuzije) bilo je u Upravnom Odboru dvanaest Jevreja od svega 21 člana, glavni direktor i pet direktora centrale, bili su također Jevreji.

Centralna Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju, raspolagala je odmah u početku s akcionarskim kapitalom od 80 milijona dinara, koja su u glavnom bila imobilizovana u sledećim preduzećima njenoga koncerna: Dunavski Kreditni Zavod a. d., Beograd, Zemljovjeresijska Banka d. d., Zagreb, Štedionica i Zalagaonica d. d., Zagreb, Hrv. slav. Banka za Parcelaciju Kolonizaciju d. d., Zagreb, »Dunav« Osiguravajuće Dioničko Društvo, Zagreb, »Titanit« d. d. za Kem. Ind., Zagreb, »Nihag« d. d. za Šumsku Ind., Zagreb, »Kamendin« d. d. za Proizvodnju Seruma, Novi Sad, »Orlovac«, Tvornica Cemenca d. d., Orlovac, Krap. Tvornica Pokućtva i Parna Pilana d. d., Krapina, »Globus« d. d. Tvornica Konzerva Vrhnika, Zagrebački Paromlin d. d., Zagreb, Prvi hrv. Mlin na Čigre d. d., Karlovac, Suprema d. d., Zagreb, Moster, Tvornica Laka d. d., Zagreb, Prvi Osječki Mlin na Valjke d. d., Osijek, Baranjski Paromlin d. d., Darda, Drvorezbarska Tvornica Vrbovsko d. d., Zagreb, Jugoslavenski Serum d. d., Zagreb, Sremska Elektrana d. d., Mitrovica, Karlovačka Industrija Drva d. d., Zagreb, Dion. Društvo za Preradnju Kukuruza i Ind. Ulja, Vel. Bečkerek, Tvornica Kuverata i Konfekcija Papira d. d., Zagreb, »Pierote« Tvornica Čokolade d. d., Novi Sad, Destilacija Drva d. d., Zagreb, Dion. Društvo za Proizvodnju Cent. Grijanja prije Milan Bachrach, Zagreb, Narodna Mlinska i Gospodarstvena Industrija d. d., Zagreb, Prvo Jug. Dion. Društvo za Šumsko Gospodarstvo i Industriju, Zagreb, »Bitumen« d. d., Zagreb, »Jugoslavija« d. d. za Industriju Papira, Zagreb, Edmund Moster et Co. d. d., Zagreb, Zagrebačka Tvornica Sapuna i Kem. Produkata d. d., Zagreb, »Sana« Industrija Sadre d. d., Zagreb, »Transjugo« d. d., Zagreb, Zagrebačko Transportno d. d., Jacob & Valentin, Zagreb, »Jugovoz« d. d., Zagreb, »Sava« d. d. za Uvoz i Izvoz, Zagreb, »Metallum« d. d. za Promet Željeza, Kovina i Tehničkih Proizvoda Zagreb, »Orbis«, Sajam Uzorne Ind. Robe d. d., Zagreb i Dion. Društvo za Promet Papirom, Zagreb.

Izuzetno nekoliko stranih preduzeća, ono što je domaće nije bilo prvoklasno, pa je i u redovima samih Jevreja prevladalo mišljenje, da je Centralna Banka ustanova za poslove sekundarnoga i tercialnoga boniteta, uglavnom za one poslove (prvenstveno jevrejske klientele), koji nisu mogli da prodru u Hrvatskoj Eskomptnoj Banci, Jugoslavenskoj Banci i Hrvatskoj Sveopćoj Kreditnoj Banci. — No dogodaji su se razvijali tako, da su poremećeni pojmovi o »bonitetu« pa su posle osetno postradali i takovi angažmani, za koje se još 1.922. držalo da su »prvoklasni«, bar prvoklasni u našoj balkanskoj predodžbi...

Usled posvemašnje imobilizacije i truleža, koji je uglavnom nasleden od Banke za Trgovinu, Obrt i Industriju i Centralne Eskomptne i Mjenjačne Banke, — Centralna se Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju nije mogla održati, već je likvidirala. — Nijedan naš slom nije tako neopaženo skinut s dnevnoga reda, kao ovaj, pa moguće treba i to pripisati umešnosti zainteresovanih, pre svega Jevreja, koji su od uvek bili veliki majstori bankarske i finansijske veštine...

I Slavenska je Banka, čiji slom već nekoliko godina zanima našu javnost, bila ustanova, u kojoj su Jevreji bili znatno angažovani. — Još kada je osnovana, u periodu inflacije, oko Slavenske se je Banke okupilo nešto Jevreja ne toliko iz poverenja u ustanovu koliko iz spekulativnih namera, jer je u ono vreme svaka investicija u efekte donosila dobit. — Međutim glavni angažman Jevreja i to ne domaćih, već stranih pada u godinu 1.924. kada je Slavenska Banka uspela, da zainteresuje bečke (i nešto malo pariške) Jevreje okupljene oko Zentraleuropäische Länderbank (Beč) koja je te godine preuzela četvrtinu kapitala Slavenske Banke (25 milijona) od svega 100 milijona dinara, koliko je kapital iznosio.

Godine je 1.924. Slavenska Banka radila s pola milijarde dinara i oslanjajući se na Trbovljansku Premogokopnu Družbu u Ljubljani ona je uspela da se održi duže, nego što se moglo očekivati. — U njenom koncernu nije bilo većih preduzeća: Jugoslavenska Industrijska Banka u Splitu, Slovenska Banka u Ljubljani, Merkantilna Banka u Kočevju, Jugoslavensko-Amerikansko Trgovačko Društvo, Žitni Zavod u Ljubljani, Cinkarna u Celju i još neka manja preduzeća. — U njenom je Upravom Odboru od 25 člana bilo sedam Jevreja i dva u Nadzornom Odboru.

Medu firmama, koje je kreditovala Slavenska Banka, bila je trećina Jevreja i to naročito u Zagrebu, Novom Sadu, Subotici i Somboru. — Inače pri njoj domaći Jevreji nisu imali nikakav interes i čini se, da su upravo oni prvi ocenili njenu situaciju i bla-

govremeno obezbedili svoje interese. — Čak su i bečki Jevreji svoje interese bar formalno obezbedili sredstvom (transferacije u Beč) akcija Trbovljanskoga Ugljenokopnog Društva, a da su bili bliže dogodaja, oni bi bez sumnje svoje interese još bolje zaštitili.

IV.

I u beogradskom je bankarstvu utecaj Jevreja jak.

Od sedamdeset novčanih ustanova, koliko ih je bilo u Beogradu, krajem godine 1.927. Jevreji su angažovani i zastupljeni u dvadeset pet banaka.

Ima ustanova, u kojima su Jevreji isključivi članovi Upravnoga i Nadzornoga Odbora. — Takove su ustanove: Beogradska Trgovačka Štedionica, Generalna Banka za Trgovinu i Industriju, Kolonijalna Banka, Industrijska Banka i Banka »Metropol« za Međunarodnu Trgovinu.

Prema personalnom stanju (od godine 1.924.) Jevreji su bili uglavnom zastupljeni u sledećim beogradskim ustanovama:

	Uprava		Direktori	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Agrarna i Industr. Banka	7	3	3	2
Balkanska Kreditna Banka	8	2	1	—
Banka »Metropol«	9	8	1	1
Banka »Merkur«	9	5	1	1
Beogr. Produktna Banka	6	4	1	1
Beogr. Trg. Štedionica	9	9	1	1
Bosanska Banka	16	9	2	2
Franc. Srpska Banka	12	3	6	3
Generalna Banka	8	8	2	2
Dun. Kreditni Zavod	9	3	?	?
Industrijska Banka	4	3	1	1
Kolonijalna Banka	7	7	1	1
Lomb. i Kreditna Banka	7	4	1	1
Opšta Kreditna Banka	9	5	1	1
Opšta Privredna Banka	8	2	1	1
Opšta Trgovinska Banka	9	3	?	?
Rusko-Slovenska Banka	5	2	1	—
Srpsko-Švajcarska Banka	5	3	2	2
Centralna Banka	5	1	4	—

Pored toga su u Banci »Merkur« svi članovi Nadzornoga Odbora Jevreji. — Nadalje su Jevreji zastupljeni u Nadzornom

Odboru Balkanske Kreditne Banke s jednim članom, u Beogradskoj Trgovačkoj Banci s jednim članom, u bivšoj Bosanskoj Banci, s jednim članom, u Opštoj Privrednoj Banci, s jednim članom, u Opštoj Trgovinskoj Banci, s dva člana i tako dalje.

Finansijsko stanje glavnih beogradskih jevrejskih ustanova, krajem 1.927. pruža ovakovu sliku:

Zavod:	Kapital	Rezerve	Ulozi	Poverioci
Bosanska Banka[253]	30,000.000	4,360.000	4,998.000	103,240.000
Agrar. i Industr. Banka	10,000.000	1,212.000	6,256 000	184,647.000
Srpsko-Švajc. Banka	10,000.000	1,402.000	5,084.000	25,936.000
Opšta Kreditna Banka	10,000.000	755.000	2,911.000	2,476.000
Banka »Merkur«	6,000.000	1,317.000	4,776 000	6,122.000
Banka »Metropol«	5,000.000	729.000	5,082.000	5,137.000
Generalna Banka	5,000.000	1,601.000	7,821.000	13,305.000
Opšta Trgovin. Banka	5,000 000	1,582.000	6,146.000	5,114.000
Opšta Privredna Banka	3,000.000	1,091.000	2,647.000	7,949.000

V.

Na redu su srednji novčani zavodi, u kojima su angažovani Jevreji.

Od pet glavnih banaka, koje su godine 1.928. radile na teritoriju Bosne i Hercegovine, sve su izuzetno Srpske Centralne Privredne Banke bile u rukama Jevreja. — To su: Zemaljska Banka, Agrarna i Komercijalna Banka, Bosanska Trgovačka i Industrijska Banka. — Ako ništa drugo, to ova pojava dokazuje koliko su povoljne i primamljive bile privredne perspektive u toj najlepšoj pokrajini balkanskih Slovena.

O Bosanskoj je Banci i o Agrarnoj i Komercijalnoj Banci već bilo govora i ostaje ovde da se pomene Zemaljska Banka i Bosanska Trgovačka i Industrijska Banka.

Slučaj Zemaljske Banke u Sarajevu, — bivše — Privilegovane Zemaljske Banke za Bosnu i Hercegovinu naročito je interesantan. Ona je kreacija bečkih Jevreja, osnovana od Wiener Bank Vereina, te najveće jevrejske finansijske ustanove u Austriji.

Austrijska Vlada, koja je bosansku politiku vodila stalno u antislavenskom duhu, nastojeći da u nacionalni život Bosne unese što jaču pocepanost i podvojenost između Srba, Hrvata i Muslimana, nije mogla da mirno gleda učestvovanje bosanskih Srba pri osnivanju zagrebačke Srpske Banke (1.895.). — U celji, da to

[253] Ušla u formaciju Jugoslavenske Udružene Banke.

omete, daje preko Zemaljske Vlade u Sarajevu inicijativu Wiener-Bank Vereinu, da osnuje jednu veću novčanu ustanovu i tako je u augustu 1.895. osnovana **Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu.** — U njenoj su upravi tipični predstavnici austro-ugarskog režima: Stefan grof Tisza, Eugen grof Czernin, grof Teleki de Kolto, Freiherr Hengelmüller, grof Wurmbrad-Stuppach, grof Vetter von der Lilie i drugi, čija su imena u ono vreme smatrana kao potrebna dekoracija povlaštenih ustanova.

Oslanjajući se na vlast, Zemaljska je Banka uspela ubrzo da stvori odličnu poslovnu organizaciju i svojim brojnim filijalama i ekspoziturama da postane finansijski centar za Bosnu i Hercegovinu. — Da bi se videla njena veličina dovoljno je napomenuti, da je akcionarski kapital iznosio pre rata (1.913.) 14 milijona kruna u zlatu, dok je Prva Hrvatska Štedionica imala jedva 6 milijona, a Hrvatska Eskomptna Banka 8 milijona zlatnih kruna. — Odmah u početku Zemaljska je Banka zakupila duvanski monopol, a i pored toga je njeno trgovinsko odelenje imalo krupnu ulogu u izvoznoj trgovini Bosne; to se lepo vidi već godine 1.904. kada je Zemaljska Banka izvezla 3.550 vagona šljiva od 5.200 vagona, koliko je iznosio ceo prihod kampanje. — Izvršujući kreditnu organizaciju u Bosni i Hercegovini, Zemaljska je Banka favorizovala — prema intencama svojih osnivača — strance, među kojima su opet Jevreji zauzimali prvenstvo. — S domaćim Jevrejima, koje je zatekla u Sarajevu njene veze nisu bile tako srdačne, kao s ličnostima i preduzećima koje su dolazile s preporukom Wiener Bank Vereina. — Po dobro izvedenoj organizaciji i opsežnosti poslova Zemaljska je Banka zauzimala dva decenija jedno od prvih mesta u bankarstvu na teritoriju Srba, Hrvata i Slovenaca.

Nakon sloma Austrijske Imperije, izvršena je formalno njena nacionalizacija, koja međutim nije uspela, pa se i danas nalaze gotovo sve akcije u rukama Wiener Bank Vereina.

Bosanska Trgovačka i Industrijska Banka također je institucija osnovana po Jevrejima u kojoj učestvuje jedna finansijska grupa formirana od Niederösterreichische Escompte-Gesellschaft (Češka Eskomptna Banka, Banque de Bruxelles i Comptoir d'Escompte de Geneve). — Banka je osnovana mesec dana pre sloma Austrije (u septembru 1.918.) s kapitalom od 6 milijona kruna.

Radi s kapitalom od nekih 225 milijona dinara i finansira u glavnom veliku industriju i trgovačka preduzeća, u kojima stranci i strani Jevreji imaju odlučnu reč i majoritet kapitala. — Bosanska je Industrijska i Trgovačka Banka preuzela također i (1.923.) Židovsku Trgovačku i Obrtnu Banku u Tuzli. — Više od polovine članova Upravnoga Odbora i glavni direktor su Jevreji.

Francusko-Srpska Banka u Beogradu, koja je osnovana pre balkanskih ratova (1.910.) već se u samom početku afirmisala s jakom jevrejskom poentom. — Njen je akcionarski kapital 20 milijona franaka, a Jevreji su zastupljeni u Upravnom Odboru. — Glavni direktor u Beogradu bio je doskora Jevrej, a pored njega ima još nekoliko Jevreja na položajima direktora u Parizu, Beogradu, Solunu, Skoplju i Nišu. — Nakon njene reorganizacije i konsolidacije ušao je kao predsednik Upravnoga Odbora pariški Jevrej Raoul Malet, predsednik poznate bankarske radnje Malet Frères i Otomanske Banke.

Uz Francusko-Srpsku Banku treba pomenuti **Kreditni Zavod za Trgovinu i Industriju** u Ljubljani, afilaciju bečke velebanke: Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. — Podpredsednik Upravnoga Odbora i jedan direktor su Jevreji. — Kreditni Zavod radi s obrtnim kapitalom od pola milijarde dinara i predstavlja po tome jednu od naših najutecajnijih novčanih ustanova. U njegovom su koncernu: Pivovara »Union« u Ljubljani, Tvornica za Dušik u Rušama pri Mariboru, Akc. Društvo Julio Meinl u Zagrebu, Stavbna Družba Akc. Društvo u Ljubljani, Zemunska Fabrika Asfalta i Krovne Ljepenke u Zemunu, »Arbor«, Industrija Drva u Ljubljani, Kolinska Tovarna Hranil Akc. Društvo u Ljubljani, Jurija Grofa Thurnskega Jeklarna Akc. Društvo, Guštanj-Ravne (Slovenija) i još kod nekih zavoda i industrija.

Trgovačko-Industrijska Banka »Vardar« u Skoplju ide jedino po veličini akcionarskoga kapitala (15 milijona dinara) u red ovih institucija, a inače nema veći posao i radi svega s nekih 50—60 milijona dinara. — No i pored toga, ona, po svojoj formaciji kao srpsko-jevrejska ustanova zauzima važno mesto u privredi Skoplja i okoline. — I njena se uprava nalazi u rukama Jevreja te se oslanja na Jugoslavensku Udruženu Banku u Zagrebu.

Trgovačka i Obrtna Banka u Novom Sadu predstavlja interesnu sferu mađarskih Jevreja. — Ima dobro razvijen posao i okupila je oko sebe u glavnom novosadske Jevreje, koje kreditira sa sredstvima od 150 milijona dinara. — Većina članova njenoga Upravnog Odbora su Jevreji (jedanaest od petnaest članova), a također i direktori. — Ona je povezana s istom peštanskom grupom kao i Hrvatska Sveopća Kreditna Banka.

Opšta Privredna Banka u Subotici, i ako ima akcionarski kapital samo 10 milijona dinara, opet raspolaže sa sredstvima od preko 235 milijona dinara i zauzima po tome važnu ulogu u privrednom životu severne Vojvodine. — Godine je 1.925. preuzela banka renomiranu Somborsku Štedionicu tako, da nakon toga u lokalnom bankarstvu Subotice i Sombora tih važnih centara poljo-

privredne trgovine, zauzima dominantan položaj. — On devetnaest članova Upravnoga Odbora ima devet Jevreja, a također i u Nadzornom Odboru Jevreji čine trećinu članova.

Druga subotička ustanova s istim akcionarskim kapitalom ali mnogo manjim poslom — **Opšta Kreditna Banka,** također je jevrejska ustanova i proizašla je iz predašnje filijale Peštanske Madarske Komercijalne Banke (čije je poslove preuzela). — Od jedanaest članova Upravnoga Odbora bilo je preko polovine Jevreja. — Banka radi s 80 milijona dinara, ali se koristi prolazno i većim kreditom u Pešti. — I njenu klientelu formiraju Jevreji i Madari.

Pančevačka Pučka Banka ima zavidnu sumu uloga (110 milijona dinara na štednju i tekući račun) i uplivan položaj u finansiranju pančevačke privrede. — U njoj su okupljeni Nemci i Jevreji, pa je na njih raspodeljen i kreditni portfelj, a banka se također i sama bavi trgovačkim poslovima i ima sopstvene magacine.

Finansijska snaga srednjih novčanih ustanova, u kojima su Jevreji utecajni, daje ovakovu sliku:

Godina	Kapital	Rezerve	Ulozi	Poverioci
	Zemaljska Banka (Sarajevo)			
1.925.	20,000.000	13,329.083	156,041.460	—
1.926.	20,000 000	13,748.427	163,026.602	—
1.927.	20,000.000	12,956.172	202,472.562	—
	Bos. Trgovačka i Industr. Banka (Sarajevo)			
1.925.	20,000.000	5,674.160	17,864.441	195.484.818
1.926.	20,000.000	6,740.062	31,291.540	204,753.495
1.927.	20,000.000	6,500.000	47,672.118	162,708.788
	Agrarna i Komercijalna Banka (Sarajevo)			
1.925.	15,000.000	5,450 000	21,035.549	58.680.750
1.926.	15,000.000	6,000.000	31,307.184	82 050.029
1.927.	25,000.000	6,600.000	35,973.262	84,762.344
	Bosanska Banka (Beograd)			
1.925.	30,000 000	3,000 000	7,224.163	113,084.482
1.926.	30,000.000	3,400.000	11,982.641	105,492.403
1.927.	30,000 000	4,360.000	4,998.000	103,240.000
	Kreditni Zavod za Trg. i Ind. (Ljubljana)			
1.925.	12,500.000	8,432.000	33,358.487	291.531.407
1.926.	12,500.000	9,793.704	40,756.551	366,326.285
1.927.	12,500.000	11,149.000	54,819.219	379.595.702

Godina	Kapital	Rezerve	Ulozi	Poverioci
	Banka »Vardar« (Skoplje)			
1.925.	10,000.000	3,071 364	?	12,185.137
1.927.	15,000.000	1,332.000	7,532.000	27,841.000
1.928.	15,000.000	1,453.088	10,757.341	33,413.020
	Hrvatska Banka (Zagreb)			
1.925.	20,000.000	3,797.387	10,796.660	5,733.620
1.926.	20,000.000	2,805.641	12,284.011	1,201.632
1.927.	20,000.000	2,810.894	10,843.945	799.150
	Prva Hrv. Obrtna Banka (Zagreb)			
1.925.	20,000.000	2,200.000	25,384.854	23,870.509
1.926.	20,000.000	2,600.000	25,181.391	16,304.693
1.927.	15,000.000	2,300.000	12,497.596	20,207.656
	Hrv. Opći Vjeresijski Zavod (Zagreb)			
1.925.	10,000.000	2,403.985	18,683.582	9,094.614
1.926.	10,000.000	2,475.985	22,278.718	6,298.746
1.927.	10,000.000	2,552.485	20,184.070	8,984.829
	Trgov. i Obrtna Banka (Novi Sad)			
1.925.	6,000.000	2,150.000	61,058 691	2,020.000
1.926.	10,000.000	2,402.000	90,397.245	25,692.605
1.927.	12,000.000	2,700.000	99,549.546	34,415.771
	Opšta Privredna Banka (Subotica)			
1.925.	5,000.000	3,277.116	66,007.811	31,731.678
1.926.	5,000.000	3,400.000	156,326 061	28,469.849
1.927.	10,000.000	3,003.138	171,447.571	54,807.435
	Pančevačka Pučka Banka (Pančevo)			
1.925.	5,000 000	3,204.859	43,055.788	13,100.528
1.926.	5,000.000	3,082.593	76.268.314	19,026.840
1.927.	10,000.000	4,925.563	87,212.352	21,293.758
	Opšta Kreditna Banka (Subotica)			
1.925.	10.000.000	250.000	5,282.713	35,495.230
1.926.	10,000 000	300.000	8,591.500	35,619.842
1.927.	10,000.000	350.000	16,197.997	37,779.792

Ovoliko o samim zavodima!

Ne treba međutim izgubiti iz vida, da ove ustanove imaju daleko važnije značenje nego što se to može da prikaže u nekoliko

redaka i s nekoliko brojeva. — One su okupile oko sebe najveće trgovačke radnje, mnoga industrijska preduzeća i po svojoj finansijskoj poziciji imaju mogućnost da vrše odlučan utecaj ne samo na stanje lokalne privrede, već i na privredu celih pokrajina.

Ovo nikako nisu sve ustanove u kojima su angažovani Jevreji, već samo najmarkantnije među njima, koje su mi se činile naročito pogodne da se spomenu, kako bi se dobila impresija o opsegu i značenju jevrejskoga utecaja u kreditnoj organizaciji Srba, Hrvata i Slovenaca.

Broj je malih zavoda gotovo nepregledan; njih ima do tri stotine, u kojima su zainteresovani Jevreji i u kojima radi jevrejski kapital.

VI.

Jevreji se u pravilu ne angažuju u male ustanove, već ako kupuju akcije, preferišu takove, kod kojih je povoljan izgled za spekulaciju ili za visoko ukamaćenje uloženoga novca (velika dividenda). — U male ustanove oni ulaze samo onda, ako zato imaju naročiti interes, a taj je: ako mogu da postanu isključivi gospodari ili bar odlučni faktori u preduzeću. — Velik je broj takovih sitnih ustanova, mahom seoskih štedionica, koje su svojina jednoga ili drugoga jevrejskog trgovca i koje su po zlu glasu popularne po svojim zelenaškim poslovima i bezdušnom eksploatisanju seljaka. One su poznate u Hrvatskoj pod imenom »židovskih šparkasa«, a seljak ih često zove i »gulionica« želeći bar na taj način (kad ne može drugačije, jer ih ipak treba!) da se osveti njihovim gospodarima...

Od važnijih pokrajinskih novčanih zavoda u kojima su Jevreji znatni akcionari — izuzetno onih koji su već pomenuti — ja ću nabrojiti ovde nekoliko, da bi se videlo njihovo finansijsko stanje (krajem godine 1.927.):

Zavod:	Kapital	Rezerve	Ulozi	Poverioci
Privr. Banka, Vel. Kikinda	3,000.000	1,930.199	19,801.203	8,623.225
B. P. Kred. Banka, St. Bečej	3,000.000	514.333	12.876.435	1,719.290
Medimur. Štedion., Čakovac	1,500.000	1,035.000	15,531.348	1,979.696
Rumska Štedionica, Ruma	1,620.000	420.349	11,833.206	1,131.495
Apat. Banka i Šted., Apatin	1,250.000	140.000	19,060.047	1,104.265
Vršačka Zadruga, Vršac	3,000 000	853.591	13,746.384	?
Op. Pr. Banka, V. Bečkerek	1,000.000	690.865	22,547.566	1,200.566
Pučka Banka, V. Večkerek	1,000.000	416.786	12,012 392	3,561.234
Štedionica, Vel. Večkerek	1,000.000	267.796	23,456.563	?
Centr. Šted., Vel. Bečkerek	1,500.000	562.000	13,129.987	4,592.572

Zavod:	Kapital	Rezerve	Ulozi	Poverioci
Trg. Zan. Banka, B. Crkva	1,000.000	481.088	13,559.653	?
Trgovačka Banka, Zemun	3,000.000	1,668.969	8,826.744	1,068.716
Kred. Banka, St. Pazova	1,000.000	420.000	9,816.395	1,207.104
Posavska Štedionica, Sisak	2,000.000	700.000	10,056.184	?
Slav. Agrar. Šted., Osijek	5,000.000	3,849.599	8,141.986	406.334
I. Ind. Kred. Banka, Indija	4,000.000	668.092	8,670.486	248.369
Grad. Dion. Šted., Daruvar	1,000.000	48.000	14,619.660	?
Kolonijalna Banka, Beograd	1,000.000	1,648.000	11,501.000	5,118.000

Ove sam ustanove naročito istakao, da bi pokazao odnos izmedu štednih uloga i vlastitih sredstava.

Ako se pažljivo pregledaju pojedine pozicije, upašće u oči razmerno visoko stanje uloga, koji kod akcionarskoga kapitala od milijon dinara iznose 22½ i 23½ milijona dinara. — A da bi se postigao odlučan upliv u pojedinoj ustanovi, ne treba veoma često imati ni polovinu kapitala, naročito ne u našoj blaženoj Otadžbini, gde su društvene prilike toliko rastrovane, da postoji verovatnost, da se akcionari neće nikada sporazumeti, sve ni onda ako (što često puta i ne znaju) predstavljaju većinu kapitala! U prednjem slučaju — da se zadržimo na njemu kao primeru koji je naročito pogodan za ilustraciju odnosa u našoj pokrajini — sopstvenik od pola akcionarskoga kapitala (pola milijona dinara) dolazi u položaj, da preko zavoda, u kom vrši odlučan utecaj, raspolaže sa sredstvima koja trideset, četrdeset, pedeset i više puta prekoračuju sopstvenu investiciju.

U gornjem slučaju stoji angažman u odnosu sa sredstvima koja su na raspoloženju kao 1 : 50!

U nekim od pomenutih ustanova, Jevreji nisu zastupljeni u upravnom i nadzornom odboru, ponekad moguće i iz opreznosti, jer je nastalo vreme, gde biti član upravnoga odbora znači biti stalan garant na bianco-menici banke.....

U Čakovečko-Međimurskoj Štedionici, Jevreji imaju četrnaest članova Upravnoga Odbora od osamnaest, koliko ih svega ima, u Vršačkoj Zadruzi imaju sedam od svega trinaest, u Veliko Bečkerečkoj Pučkoj Banci, imaju tri od pet, u Trgovačkoj Banci u Zemunu imaju dva od pet, u Slavonskoj Agrarnoj Štedionici u Osijeku imaju četiri od šesnaest članova Upravnoga Odbora i tako dalje.

Još treba pomenuti Jevreje koji vrše sarafski posao.

Već sam konstatovao na prednjim stranicama, kako su Jevreji počeli rano da se bave sa sarafskim poslovima i danas jedva da ima koji veći grad u Jugoslaviji i Bugarskoj u kome nebi bio bar jedan jevrejski saraf.

Jedan od prvih bankara bio je zagrebački Jevrej Edmund Kolmar, iz čije je radnje proizašla Hrvatska Komercijalna Banka, koju je docnije preuzela Prva Hrvatska Štedionica. — Pored njega treba pomenuti dve velike jevrejske bankarske radnje: Sorger, Weiszmayer & Cie. u Osijeku i S. M. Salom u Sarajevu. — Iz prvopomenute je proizašla Hrvatska Zemaljska Banka, sadanja Jugoslavenska Banka, što dokazuje opseg njenih poslova, a također se i za bankarsku radnju Salom u Sarajevu može kazati, da je bila jedna od najvećih sarafskih firmi na Balkanu.

Danas više nema kod nas tako velikih radnja, ali je zato sarafluk dobro razvijen i održavan u glavnom opet od Jevreja.

Tako rade u Beogradu: Moris Alakalay, Avram Anaf, Marko Baruch, M. Eškenazi i Hajim Medina, u Zagrebu: Julije Glück, J. Kreutzer, Rein i Drug, Schön i Herzog (radnja »Merkur«), Sever i Gross; u Sarajevu: Salomon i Moise Salom, Isak Sumbulović: u Novom Sadu: Lajoš Lustig, Braća Berger, Josef Kraus & Co. Lang, Vigh i drugi; u Subotici: A Goldmann & Co i Braća Hercog: u Skoplju: Solomon Simha; u Somboru: Leo Lederer; u Karlovcu: Hugo Heinrich, Kramer i Blau, pa onda u raznim drugim gradovima: Pscherhof, Plachte, Lang, Dragoner, Schwarz, Svećinski, Mandl. Glück i kako se već zovu svi ti mali pregaoci s velikim ambicijama.

VII.

Još se lepo vidi utecaj Jevreja u jugoslovenskoj privredi iz kursnoga lista (berzanske tečajnice) pojedinih berza u Kraljevini Jugoslaviji.

U Zagrebu, na Zagrebačkoj Burzi za Robu i Vrednote:

od 20 notiranih akcija novčanih zavoda, 11 se odnosi na zavode u kojima su Jevreji zaiteresovani;

od 16 notiranih akcija industrijskih preduzeća, sve se odnose na industriju jevrejske interesne sfere;

od 3 notirane akcije trgovačkih preduzeća, dve se odnose na preduzeća jevrejske interesne sfere;

od 3 notirane akcije raznih preduzeća, jedna se odnosi na preduzeće jevrejske interesne sfere, — sve prema situaciji od 31. decembra 1.927.

U Beogradu, na Beogradskoj Berzi:

od 29 notiranih akcija beogradskih novčanih zavoda, 9 se odnosi na ustanove, u kojima su zainteresovani Jevreji;

od 14 notiranih akcija provincijalnih novčanih zavoda, 3 se odnose na ustanove, u kojima su zainteresovani Jevreji;

od 14 notiranih akcija industrijskih i raznih preduzeća, polovina, njih 7 odnosi se na preduzeća jevrejske interesne sfere, — sve prema stanju od 31. decembra 1.928.

U Ljubljani, na Ljubljanskoj Borzi za Blago in Vrednote:

od 4 notirane akcije novčanih zavoda, 2 se odnose na institucije u kojima su zainteresovani Jevreji;

od 9 notiranih akcija industrijskih, trgovačkih i prometnih preduzeća dve trećine (6) predstavljaju preduzeća jevrejske interesne sfere, — sve prema stanju od 31. decembra 1.928.

U Novom Sadu, na Novosadskoj Produktnoj i Efektnoj Berzi notirana je —31. decembra 1.928. — svega jedna akcija novčanih zavoda — Trgovačke i Obrtničke Banke A. D., Novi Sad — dakle jevrejske ustanove.

VIII.

Do Ujedinjenja je postojala veoma slaba veza izmedu novčanih ustanova u Srbiji, Crnoj Gori i u ostalim jugoslovenskim pokrajinama. Beogradske ustanove ograničile su se u svome radu samo na Beograd, u najboljem slučaju na teritorij Srbije, zagrebačke ustanove na Zagreb i, u glavnom na Hrvatsku, a isto tako i slovenačke ustanove bile su lokalizovane na Ljubljanu i na čisto slovenački teritorij. Sav se rad kroz decenije kretao u tim uzanim i neprirodnim granicama. — Izmedu Zagreba, Beograda i Ljubljane nije postojala nikakova ozbiljna veza. Jedini je izuzetak bila zagrebačka Srpska Banka, koja je uspela da se plasira u Beogradu (Podunavsko Trgovačko Akcionarsko Društvo) i da bilo neposredno bilo posredstvom po njoj osnovanih zemljoradničkih ustanova (Savez Srpskih Zemljoradničkih Zadruga) poveže interese Srba iz Hrvatske, Bosne, Dalmacije, Vojvodine i Srbije. No i ovaj pokret ma koliko da je uspeo, bio je oličen jakom plemenskom poentom.

Tek slom Austrije i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca unose nov duh u konstelaciju naše kreditne organizacije. — Taj novi period karakterističan je po tome, što se kida s tradicijama, prelazi se preko uzanih pokrajinskih granica, vrši se promena imena i oseća se u celoj zemlji gravitacija u državni centar. U momentu Ujedinjenja centar je naše kreditne organizacije (bar ustanova privatnog karaktera) bio Zagreb, a glavne kreditne ustanove u rukama Hrvata. To je neosporan fakat i da bi se mogao oceniti razvoj dogodaja, potrebno je, da se pre svega taj fakat ima pred očima.

Pre Ujedinjenja glavno su obeležje kreditne organizacije Hrvata davale sledeće ustanove: Prva Hrvatska Štedionica u Zagrebu,

Hrvatska Espomptna Banka u Zagrebu i Jadranska Banka u Trstu, koje su bile čisto nacionalne i onda Hrvatsko-Slavonska Zemaljska Hipotekarna Banka u Zagrebu u kojoj je bio u znatnoj meri zainteresovan madarski kapital. — Od ove četiri najmarkantnije ustanove, jedino je Prva Hrvatska Štedionica uspela da do danas sačuva svoje hrvatsko ime. No ne samo da se radi o promeni imena, već su još važnije promene u upravnoj strukturi pojedinih novčanih institucija. I sama Prva Hrvatska Štedionica, čiji je rad ranije bio ograničen isključivo na bansku Hrvatsku, prelazi posle Ujedinjenja u Beograd i postepeno se proširuje na sve oblasti Kraljevine, vezujući na taj način sa Zagrebom i Srbiju i Bosnu i Hercegovinu i Južnu Srbiju i Dalmaciju i Medimurje i Vojvodinu i Slovenačku.

Neposredno iza Ujedinjenja Hrvatska Zemaljska Banka menja svoje ime u Jugoslavenska Banka. Hrvatska Eskomptna Banka sjedinjuje se s Hrvatsko-Slavonskom Zemaljskom Hipotekarnom Bankom i obe zajedno napuštaju ranije hrvatsko ime da ga zamene sa zajedničkim imenom nove ustanove — Jugoslovenske Udružene Banke. — Još je markantniji slučaj Hrvatske Podružnice Wiener Bank Vereina, koja je u svoje vreme zamišljena i osnovana po bečkoj koncepciji hrvatskoga pitanja. I ova ustanova napušta svoje ime, ulazi u novu formaciju Jugoslovenskog Opšteg Bankarskog Društva, zamenjujući u isto vreme Zagreb s Beogradom. Karakterističan je slučaj Jadranske Banke, koja svojom fuzijom s Podunavskim Trgovačkim Akcionarskim Društvom u Beogradu, napušta samostalnost i ime, da bi u novom imenu Jadransko-Podunavske Banke simbolizirala novo doba i tesnu vezu našega Jadrana s Ponunavljem ostvarujući istodobno prvu saradnju većih dimenzija između Srba, Hrvata i Slovenaca iz naše zemlje i zagraničnih krajeva, u jednoj jedinstvenoj kreditnoj instituciji. — Već ovih par slučajeva dovoljni su dokazi za postojanje nove orijentacije u oblasti naše kreditne organizacije. To su upravo prvi simptomi nove epohe, koja nastaje Ujedinjenjem Srba, Hrvata i Slovenaca i prve posledice akcije i težnje u pravcu stvaranja integralne kreditne i privredne organizacije.

Grupisanje novčanih ustanova u celji formisanja interesnih zajednica nije pre rata kod nas postojalo. Moguće i zato, što je velik deo našega Naroda stenjao pod tudinom, a u takovim je prilikama i sam delokrug rada i opseg ekspanzije via facti ograničen.

Nakon Ujedinjenja zapaža se težnja u pravcu stvaranja užih veza između pojedinih ustanova i između raznih grupa, bilo neposredno, bilo posredstvom neke treće formacije i stecajem okolnosti **interesna grupacija u našem bankarstvu** sada, krajem prvog decenija, izgleda ovako:

1. Srpska Banka, Zagreb — Jadransko-Podunavska Banka, Beograd — Jugoslovenska Udružena Banka, Zagreb — Ljubljanska Kreditna Banka, Beograd; 2. Jugoslovensko Opšte Bankarsko Društvo, Beograd — Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo; 3. Hrvatska Sveopća Kreditna Banka, Zagreb — Kreditni Zavod za Trgovinu i Industriju, Ljubljana — Opšta Kreditna Banka, Subotica; 4. Izvozna Banka, Beograd — Prometna Banka, Beograd — Izvozna i Prometna Banka, Skoplje — Opšta Privredna Banka, Subotica — Srpsko-Amerikanska Banka, Beograd.

Kako se odatle vidi dve velike bankarske institucije: Prva Hrvatska Štedionica i Jugoslovenska Banka stoje momentano izvan postojećih interesnih zajednica.

Što se tiče prve grupacije, ona je stabilne strukture i najjača po sopstvenim kapitalima i po kapitalima s kojima raspolaže; nacionalni je kapital i kapital domaćih Jevreja pri tome dominantan a strani kapital zainteresovan s jednom četvrtinom (25%). Iza ovih pomenutih glavnih institucija koje formišu prvu interesnu zajednicu postoji još nekoliko posrednih veza, tako preko Jadransko-Podunavske Banke, tesna veza sa Srpskom Centralnom Privrednom Bankom u Sarajevu, a preko Jugoslovenske Udružene Banke tesna veza s Bankom »Vardar« u Skoplju. U ovoj su prvoj grupaciji zastupljeni istovremeno Srbi, Hrvati, Slovenci i Jevreji i ona se oslanja na četiri glavna uporišta: Beograd, Zagreb, Ljubljanu i Sarajevo i obuhvata sredstvom svoje filijalne mreže ceo državni teritorij (izuzetno Crne Gore). — U drugoj je grupaciji dominantan strani i jevrejski kapital i nacionalni kapital zauzima tek skromno i podredeno značenje. Po unutarnjoj je strukturi ova grupacija najstabilnija u toliko, što obe ustanove koje je sačinjavaju, raspolažu sa odličnom organizacijom i one će kroz kraće vreme da se spoje u jednu zajedničku ustanovu — Opšte Jugoslovensko Bankarsko Društvo. Ma da je centrala ovog društva u Beogradu glavni posao leži za sada u Zagrebu (i u Hrvatskoj) i u Sarajevu (i u Bosni). — U trećoj grupaciji takoder je dominantan strani i jevrejski kapital i ako u nešto slabijoj meri nego u napred pomenutoj drugoj interesnoj zajednici. Ova formacija raspolaže sa razvijenim poslom u Sloveniji (Ljubljani), Hrvatskoj (naročito u Zagrebu) i u Vojvodini i u njoj su angažovani pored stranaca Hrvati, Slovenci i Jevreji. — Četvrta grupacija predstavlja interesnu zajednicu srpskih ustanova, pri čemu je Prometna Banka angažovana u Izvoznoj Banci i u Srpsko-Amerikanskoj Banci u Beogradu, a obe zajedno (Izvozna s Prometnom Bankom) angažovane su u Skoplju na Izvoznoj i Prometnoj Banci i — bar formalno! — u Opštoj Privrednoj Banci u Subotici.

Iz svih se ovako formisanih interesnih zajednica vidi težnja, da se uspostave nove veze, koje bi u jačoj meri odgovarale državnoj konstelaciji. Vidi se nadalje zajedničko istupanje Srba, Hrvata i Slovenaca i isprepletene veze izmedu Beograda, Zagreba, Ljubljane i Sarajeva a preko ovih centara rad u celoj unutrašnjosti Kraljevine.

IX.

Interesantan je **oblik u kome se Jevreji javljaju u kreditnoj organizaciji balkanskih Slovena.**

Pojava je novčanih ustanova s jevrejskim imenom veoma retka i zasada ograničena na Bugarsku i Bosnu.

U Bugarskoj postoje dve ustanove: Zadružna Banka »Geula« i Bugarsko-Palestinska Banka, obe sa sedištem u Sofiji.

Banka »Geula«, Jevrejsko Narodno Kooperativno Društvo osnovana je još pre svetskoga rata u celji (član 5. statuta) da vrši sledeće poslove:

a) **извършва всѣкакви банкови и кредитни операции, набавя ефтинъ и леснодостѫпенъ кредитъ и развива спестовността;**

б) **доставя всѣкакъвъ видъ стоки за консумация;**

в) **открива заведения за производство и продажба на всѣкакви прѣдмети;**

г) **придобива неопходими недвижими имоти;**

д) **ивършва всѣкакви други здѣлки които управителния съвѣтъ намѣри за умѣстно.**[255]

Krajem je godine 1.928. Zadružna Banka »Geula« imala 1.582 člana-zadrugara, koji su zajedno uplatili kapital od preko četiri milijona leva, a zavod radi sa sredstvima od 35 milijona leva.

Druga je ustanova — Bugarsko-Palestinska Banka (Banque Bulgaro-Palestinienne), mladega datuma. — To je akcionarsko društvo s kapitalom od 9 milijona leva i rezervnim fondom od 1,200.000 leva. — Društveno je sedište u Sofiji i banka ima sopstvenu filijalu u Tel-Avivu (u Palestini). — Po opsegu poslova ona odgovara »Geuli« i radi s obrtnim kapitalom od preko 50 milijona leva.

Na čelu Uprave stoji sofijski Jevrej Farchy, bivši narodni poslanik i prvak cionističkoga pokreta u Bugarskoj. — Iz bančinoga

[255] Član 5. Ustava Jevrejskog Narodnog Kooperativnog Društva »Geula« u Sofiji (Sofija, 1.921., Pečatnica »Nadežda«, strana 4).

izveštaja za godinu 1.928. (od 2. juna 1.929.) proizlazi da Bugarsko-Palestinska Banka radi naročito u Palestini,[255] s lepim uspehom.

U Bosni i Hercegovini postojale su dve specifično jevrejske ustanove: Jevrejska Centralna Banka za Bosnu i Hercegovinu, koja sada likvidira i predašnja Židovska Trgovačka i Obrtna Banka u Tuzli, koja se 1. januara 1.924. fuzionisla s Bosanskom Industrijskom i Trgovačkom Bankom u Sarajevu.

Bosna su i Hercegovina bile uopšte teren pogodan za plemensku i konfesionalnu koncepciju, gde su se Srbi grupisali u specifično srpske ustanove (Srpska Centralna Banka i Srpska Privredna Banka u Sarajevu), Hrvati u specifično hrvatske ustanove (Hrvatska Centralna Banka za Bosnu i Hercegovinu, ušla u Ujedinjenu Centralnu Banku i preuzeta 1.927. po Prvoj Hrvatskoj Štedionici u Zagrebu), Muslimani u specifično muslimanske ustanove (Muslimanska Centralna Banka za Bosnu i Hercegovinu, ušla u Ujedinjenu Centralnu Banku i preuzeta 1.927. po Prvoj Hrvatskoj Štedionici u Zagrebu), pa nije nikakovo čudo, ako su i Jevreji, čiji je broj u Sarajevu naročito velik, došli na ideju, da i oni formišu jednu specifično jevrejsku maticu — Jevrejsku Centralnu Banku za Bosnu i Hercegovinu. — Medutim se usled opšte ekonomske krize u Bosni, ova ustanova nije mogla održati i stupila je pred tri godine u fazu likvidacije. — Na taj način, pada i taj pokušaj afirmacije jevrejstva u nomenklaturi novčanih ustanova.

Mnogo češći slučaj predstavljaju takove ustanove, koje se nalaze isključivo u rukama Jevreja, a da se iz samoga imena ne vidi jevrejski karakter ustanove. — Ovo je učinjeno sigurno iz privredno-tehničkih razloga, ne smatrajući potrebnim da se jevrejstvo eksponuje u imenu. — Takove su ustanove na primer: Depozitna Banka u Zagrebu, Medunarodna Banka u Zagrebu, Diskontna Banka u Zagrebu, Hrvatska Banka u Zagrebu, bivša Bosanska Depozitna Banka u Sarajevu, bivša Bosanska Banka u Beogradu, Banka Metropol u Beogradu, Beogradska Trgovačka Štedionica u Beogradu, Generalna Banka za Trgovinu i Industriju u Beogradu, Industrijska Banka u Beogradu, Kolonijalna Banka u Beogradu, Lombardna

[255] Banque Bulgaro-Palestinienne Rapport du Conseil d' Administration (Sofia 1.929., Štamparija »Hamichpath« strana 6). — Tu stoji sledeće: »En ce qui concerne la succursale de notre banque à Tel-Aviv (Palestine) nous avons le plaisir de porter à votre connaissance qu'elle a cloturé cette année son exercice aves un certain bénéfice Les affaires se doveloppent de telle manière qu'elles nous inspirent un grand espoir pour des résultats favorables pour l'avenir, d'autant plus que les conditions qui se créent rapidement en Palestine pour le developpement économique du pays nous font croire que notre espoir est bien fondé«.

i Kreditna Banka u Beogradu, Opšta Kreditna Banka u Beogradu, Srpsko-Švajcarska Banka u Beogradu, Trgovačko i Obrtna Banka u Novom Sadu, Čakovečko-Međimurska Štedionica u Čakovcu, Banka za Trgovinu i Obrt u Banja Luci i druge.

Pored toga ima dosta ustanova, u kojima su Jevreji apsolutni gospodari, većina se akcija nalazi u njihovim rukama, pa opet njihovo učešće u Upravnom Odboru i Nadzornom Odboru, nije takovo, da bi se otuda video ovaj odlučan fakat. — Tu se, što no kažu, igra »prikritim kartama«, veoma često iz čisto političkih i konfesionalnih razloga.

Verovatno da je ta okolnost dala povod M. M. Saviću, da ovako piše: »Posed stranaca u bankama je velik, ali je tako prikriven da se slabije vidi. Činovništvo u tim bankama ili je strano, ili ima mnogo prikupljenog činovništva kome je strani materinji jezik a ne državni, jer se od stranaca pretpostavljaju ljudi stranog jezika i stranih običaja. Šta da se radi? Novim strancima ulaz u naše banke ne dozvoljavati; stare postepeno reducirati u toku pet godina. Strani nenacionalni elemenat u bankama potiskivati i to sve one, koji se ne osećaju Srbi, Hrvati i Slovenci. — Narodna Banka treba da traži da banke kojima daje kredit reduciraju strana nam imena iz spiskova činovnika. Potiskivanje stranog kapitala iz naših banaka jedno je veliko pitanje naše privrede, koje se ne dade brzo rešiti. Kao sigurno sredstvo protiv ovoga stranog kapitala u bankama to je da mi treba da se odlučimo, da nove strane banke nepuštamo, a da se od starih svima sredstvima branimo«.[256]

Čudno, koliko je ovo gledište pogrešno, ma da dolazi iz Ministarstva Trgovine i Industrije, koje po praksi i položaju vrši kontrolu upravo nad prilivom stranoga kapitala u našu zemlju.

Interesantan je **ortakluk Jevreja u našoj kreditnoj organizaciji.** Za njihov ortakluk sa strancima (Madarima, Nemcima i prvenstveno stranim Jevrejima) naročito je karakteristična Bosna i Vojvodina. — I u Hrvatskoj se ta pojava susreće ali ne u tolikoj meri.

U Bosni su i u Hercegovini naši Jevreji zaortačeni sa strancima i sa stranim Jevrejima. — To naročito važi za glavne sarajevske ustanove, o čemu je već bilo govora, pošto je strani kapital u koliko je zastupljen u bosanskom bankarstvu, sav skoncentrisan u Sarajevu. — Ortakluk se Jevreja s Hrvatima i Muslimanima nailazi takoder, dok ortakluk Jevreja i Srba, van Sarajeva — bar koliko je meni poznato — ne postoji.

[256] Milivoje M. Savić: Naša Industrija, Zanati i Trgovina. VI. Deo, strana 133. (Izdanje Ministarstva Trgovine i Industrije. Sarajevo, 1.928.).

U Sarajevu su Srbi ušli, svojedobno u eri »nacionalizacije« u izvense ustanove, u kojima su Jevreji angažovani, ali to su mahom institucije stranoga kapitala, u kojima Srbi predstavljaju nedužne marionete ovisne o raspoloženju Beča i Pešte i zainteresovane na tantijemi i dividendi, pa se odatle za jevrejsko-srpske odnose ne može stvoriti nikakova predpostavka ni zaključak.

Karakteristično je dakle, da ne postoji u Bosni i Hercegovini ni u Sarajevu, ni u pokrajini ortakluk jevrejsko-srpski, ma da — i pored sve delikatne političke, partijske i konfesionalne psihoze u tim pokrajinama — postoji ortakluk Srba, Hrvata i Muslimana (ili tačnije: Pravoslavaca, Katolika i Muslimana) bez Jevreja, u sledećim ustanovama: Privredna i Kreditna Banka u Prijedoru, Kreditna Banka u Ljubuškom, Krajiška Banka u Bihaću, Privredna Banka u Gradačcu i Prometno Privredna Banka u Bileći.

Sećam se i jednoga izuzetka — moguće jedinoga — Privredne Banke u Jajcu, čije su akcije pri osnivanju (1.924.) supskribirali i Jevreji, pored Srba, Hrvata i Muslimana.

U Vojvodini postoji ortakluk Jevreja prvenstveno s Madarima, onda s Hrvatima, a tek izuzetno s Nemcima i Srbima.

Za srpsku nacionalnu ideologiju simptomatična je pojava, da se srpsko bankarstvo na teritoriju Hrvatske, Slavonije, Vojvodine, Bosne, Hercegovine i Dalmacije, redovno pojavljuje pod srpskim imenom. — Ima i nešto izuzetaka, gde se odstupalo od toga pravila pod pritiskom austro-ugarskoga režima (u Vojvodini, u Bosni i Boci), ali se inače može ta pojava označiti kao karakteristična za srpsku kreditnu organizaciju van granica Srbije i Crne Gore.

Ovo napominjem naročito zato, da bi mogao konstatovati, da mi nije poznat ni jedan jedini slučaj, gde bi u specifično srpskim bankama i štedionicama bili zastupljeni i Jevreji. — Tek su institucije karakteristične po tome, što su u njima zastupljeni isključivo Srbi.

Za Srbiju se međutim to ne može kazati!

Naročito u Beogradu, pa onda u Južnoj Srbiji, u Skoplju i Bitolju, veoma su česti slučajevi jevrejsko-srpskog ortakluka u novčanim ustanovama. — To dolazi pre svega otuda što su srbijanski Jevreji, nacionalno i društveno u tolikoj meri uplivisani od Srba, da među njima gotovo i nema većih razlika.

Njihove su zajednička stradanja i patnje povezale u tolikoj meri njihove interese, društvene, poslovne i političke, da srpsko-jevrejski ortakluk u tim krajevima izgleda normalna pojava.

Ja napominjem samo primera radi, takovu srpsko-jevrejsku saradnju u Trgovačko-Industrijskoj Banci »Vardar« u Skoplju, u

Opštoj Privrednoj Banci u Beogradu, u Opštoj Trgovinskoj Banci u Beogradu, u Dunavskom Kreditnom Zavodu u Beogradu, u Balkanskoj Kreditnoj Banci u Beogradu, najzad — i ako u manjoj meri — u Beogradskoj Trgovačkoj Banci.

Ortakluk je Jevreja s Hrvatima naročito česta pojava u hrvatskim pokrajinskim novčanim zavodima, pa se može kazati, da je broj čisto hrvatskih nacionalnih institucija veoma malen.

Ortakluk Slovenaca s Jevrejima ne postoji i tu se može kazati, da Slovenci iz nacionalnih, ali pre svega iz čisto religioznih motiva (katolicizma) osećaju antagonizam prema Jevrejima. — Jedina ustanova u Ljubljani, u kojoj su predstavljeni Jevreji, to je Kreditni Zavod za Trgovinu i Industriju, jedna bečka kreacija, pa su u upravnom odboru zastupljeni bečki Jevreji.

Nepostojanje srpsko-jevrejske saradnje u novčanim zavodima van granica Srbije, ne treba objašnjavati nekom netrpeljivošću ili antagonizmom Srba i Jevreja u tim krajevima, već čisto psihološkim raspoloženjem prečanskih Srba. Oni su, u ovim krajevima bili na udaru režima koji je rukovoden od Madara i Nemaca. — Pretežna je većina Jevreja u Hrvatskoj i Vojvodini došla iz severnih krajeva, iz Austrije i Madarske, pa kako je velik broj i do danas zadržao običaj da međusobno (veoma često) i u poslovnom saobraćaju opšte na nemačkom i madarskom jeziku, Srbi su imali opravdan razlog, da tu vide opasnost ne od Jevrejstva, već od germanizacije i madarizacije. — Iz tih razloga i da bi predusreli tom austrijskom i madarskom utecaju, Srbi su se izolovali u specifične nacionalne jedinice i tako je izbegavana saradnja ne samo s Jevrejima, već veoma često i s Hrvatima. — Najzad i političke celji, kojima su — u poslednjem redu — imale da posluže sve snage austro-ugarskih Srba, diktirale su ovima najveći oprez u ophodenju s drugim građanima, a pre svega i s Jevrejima, čiji je nacionalni osećaj u ovim krajevima još prošloga veka bio potpuno nerazvijen i koji pored toga i pred ratom i za vreme svetskoga rata, nisu imali istu nacionalno-političku koncepciju sa Srbima i Hrvatima.

Još ako se uvaže razgranjene prijateljske i porodične veze naših Jevreja s Jevrejima u Madarskoj i Austriji, može potpuno da se opravda ova izolacija Srba, koja, kao što sam kazao nije bila upućena naročito na Jevreje, ali koja je, dosledna svojoj celji konzekventno obuhvatila i Jevreje.

Mislim da je ovo objašnjenje dostatno!

Inače postoji još i jedno drugo tumačenje, prema kome se pokušava veći utecaj Jevreja na Hrvate nego na Srbe, objasniti privrednom supremacijom Jevreja nad Hrvatima i većom privrednom spremom kod Srba nego kod Hrvata.

Ja mislim, da ovakovo gledanje na stvari nema dovoljno ozbiljnosti, bar u koliko se odnosi na trgovački talenat Srba i Hrvata. — Ne može se naime generalisati: da su Srbi bolji trgovci od Hrvata ili obratno, da Hrvati imaju manji talenat za merkantilizam od Srba. — Jedino što može da se kaže to je: da su se Srbi u većoj meri od Hrvata posvećivali privredi i slobodnim privrednim zvanjima, a nacionalizam u privredi i društvu bio je inaugurisan i pojavom slobodne Srbije, koja je dejstvovala ne samo na intelektualni već i na socijalni i privredni razvoj Srba u svetu.

Sada je posle Ujedinjenja odjednom palo u oči da je broj Srba varoških privrednika znatan, ali to nije pojava od danas i jučer, već posledica razvoja događaja i opredelenja za privredna zvanja za poslednjih pet decenija.

Najzad su se, u stranom svetu, u Americi i Engleskoj, Hrvati pokazali kao privrednici odličnoga kvaliteta, pa je dostatno ako pomenem imena Miguela i Nikole Mihanovića, Paska Babburize, Lukinovića, Bože Banca i drugih, da bi se osvežilo sećanje na ove markantne predstavnike hrvatske radinosti i privredne aktivnosti.

Naročito je jaka i zamašna bila saradnja Jevreja s Hrvatima u bivšoj instituciji Hrvatske Eskomptne Banke (koja je prenesena na Jugoslovensku Udruženu Banku u Zagrebu). — Nadalje treba kao karakteristične u tom pravcu imenovati: Međunarodnu Banku, Bankarsko Društvo J. Kreutzer, bivšu Centralnu Eskomptnu i Mjenjačnu Banku u Zagrebu, Slavonsku Agrarnu Štedionicu u Osijeku i druge.

U provincijalnom su bankarstvu Jevreji jako angažovani u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini. — U novčanim zavodima Slovenije, Dalmacije i Gorskoga Kotara (Hrvatska) nema Jevreja u upravnim i nadzornim odborima. — U pokrajinskim ustanovama Bosne i Srbije susreću se tek izuzetno, u Južnoj Srbiji, skoncentrisani su u glavnom na Skoplje i Bitolj. — Ali zato, kao što sam već kazao, u Hrvatskoj je, Slavoniji i u Vojvodini njihovo učestvovanje naročito zapaženo i može se bez opasnosti demantovanja kazati, da su Jevreji odlučni u većini novčanih zavoda u tim krajevima. — Uopšte, ako se izdvoje srpske ustanove (sa srpskim imenom) i nemačke institucije u Vojvodini, ostaje veoma malo zavoda u Vojvodini i Hrvatskoj, u kojima nema Jevreja, bilo u upravnom i nadzornom odboru, bilo kao akcionara.

Važnu su ulogu igrali Jevreji već i pri samom osnivanju provincijalnih novčanih ustanova u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini. — Oni su bili prvi, koji su našega malog čoveka, trgovca, činovnika i poljoprivrednika zainteresovali za te institucije kapitalističke pri-

vrede, čija pojava u ovim krajevima znači novu epohu privredne evolucije.

I zato, ko god bude pisao privrednu historiju balkanskih Slovena, neće moći da ostavi nezapažen krupan utecaj Jevreja na formisanje kreditne i industrijske organizacije u ovom delu Evrope.

X.

Osiguravajući posao.

Već sam kazao, da su Jevreji bili pioniri modernoga kapitalizma.

I kao što su oni bili osnivači i organizatori velikih finansijskih kompanija i bankarskih institucija, tako ih susrećemo i kao avantgardu na poslu organizacije osiguravajućeg posla, i to prvenstveno životnoga osiguranja.

O prvim početcima osiguranja na teritoriju balkanskih Slovena, nema pouzdanih podataka, ma da se zna, da su ti prvi poslovi vršeni preko bečkih i peštanskih agenata. Posle, kada su u Trstu osnovana velika osiguravajuća društva (Assicurazioni Generali i Riunione Adriatica di Sicurtà) ona su i ako izrazito jevrejska kolorita, ubrzo uspela, da se plasiraju u našim krajevima.

Sredinom devetnaestoga veka, radili su Jevreji na teritoriju Bugarske, Srbije, Bosne i Hercegovine i u ostalim južnoslovenskim krajevima (tadanje Austro-Ugarske Monarhije) naročito preko sledećih ustanova: »Fonciere«, Prvo Mađarsko Opšte Osiguravajuće Društvo, »Franco-Hongroise« i »Tisza« (sva iz Pešte), Austrijski »Phönix«, »Anker«, »Donau« Bečko Osiguravajuće Društvo protiv nesreće (sva iz Beča), dalje »Gresham« (iz Londona) i još neka. nesreće (sva iz eča), dalje »Gresham« (iz Londona) i druga.

Pod kraj prošloga veka, pridošla su ovim društvima još neka, u glavnom engleska i američka: »North-British and Mercantile«, »Standard« i »Star« (iz Londona), »Equitable«, »Newyork Germania« i »New-York Mutual« (iz Njujorka), posle »Le Phenix« (iz Pariza), »Janus« (iz Beča), Erste Ungarische Allgemeine Versicherungsgesellschaft (iz Pešte) i još neka.

U ovim su društvima imali Jevreji odlučan utecaj, a i onde, gde su saradivali s ostalim (hrišćanskim) elementom, glavna i veća lokalna zastupstva bila su većinom u rukama Jevreja.

Ostala su strana društva, u kojima nije bilo Jevreja (na pr. bečko »Unio catholica«) radila vrlo malo i jedini izuzetak medu njima čini praška osiguravajuća banka »Slavija«, koja je još sredinom prošloga veka uspela da se odlično afirmiše kod Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara.

Osiguravajući posao u našoj Državi ide u red onih grana narodne privrede, čija nas organizacija ni s nacionalnog ni s privredno-tehničkoga gledišta ne može da zadovolji. — Do Ujedinjenja, glavni faktor u oblasti osiguranja u našim krajevima, bili su stranci. Stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca zaustavilo je za čas rad stranih društava i u tom periodu dolazi nacionalna ideja u osiguranju do jačeg izražaja. Ali i to tek za godinu-dve i samo prolazno, pa da se opet povrati strani utecaj ne samo u reosiguranju (gde nije ni prestao) već i u neposrednom osiguravajućem poslu. Pod zaštitom novih »nacionalnih« institucija i »nacionalizovanih« stranih ustanova, stranci produžuju pojačanom snagom onde, gde su bili zastali i danas zauzimaju dominantan položaj u osiguravajućem poslu kod nas, potiskivajući čisto nacionalne ustanove na nezavidno mesto u pozadini.

Domaće osiguravajuće institucije,[257] u periodu stvaranja nove državne formacije, bile su još mlade, materijalno slabe i što je najvažnije, s tehničko-organizatornog gledišta nespremne da preuzmu u svoje ruke ceo osiguravajući posao, na kome je do tada radilo nekoliko velikih stranih zavoda. Jedino Beogradska Zadruga u Beogradu (osnovana 1.882.), Osiguravajuća Zadruga »Croatia« u Zagrebu (osnovana 1.884.) i Vzajemna Zavarovalnica u Ljubljani (osnovana 1.900.) imale su iza sebe iskustvo od par decenija i to u jednom periodu isprekidanom čestim političkim i ekonomskim trzavicama i nekolikim ratovima, dakle u periodu, koji sam po sebi i nije bio pogodan za organizaciju ove veoma osetljive grane narodne privrede. Teška posleratna ekonomska situacija i materijalno slabo i nesredeno stanje pretežne većine stanovništva, te nestabilnost dinarske monete utecali su nepovoljno na osiguranje kao posao u našoj Otadžbini. Velika strana preduzeća, koja imaju mnogo iskustva i dovoljno rezerve i ono par naših ustanova, koje su od ranije imale solidan osnov, moglo je da se održi i da prebrodi ovaj kritičan period, za koji se još nemože kazati da je završen. Međutim upravo u redovima nacionalnih ustanova, ostaviće ovaj period nekoliko sigurnih žrtava, koje će morati da likvidiraju, ako im uspe da izbegnu slom; medu tima nalaze se i dve posve nove institucije, nedavno osnovane, koje gotovo i nisu uspele da ozbiljno prorade.

I dok se tako lomi nacionalna pozicija u oblasti osiguranja, strana akcija postaje sve intenzivnija i desetine hiljada naših ljudi svakog meseca javljaju se — svesno ili nesvesno — kao novi

[257] Vidi Lj. St. Kosier: Nacionalni interes i nacionalizacija osiguranja (Bankarstvo, Zagreb, Novembar, 1.928. strana 481/V.)

poverioci stranih osiguravajućih društava: u Trstu, Parizu, Pešti, Beču i drugde. — Treba na ovome mestu konstatovati, da samo dva talijanska društva, kojima upravljaju Jevreji, drže u svojim rukama više od polovine celokupnoga našeg osiguravajućeg posla (oko 60%) i ogromne sume — na stotine milijona dinara — odlaze godišnje preko granice u obliku premijskih uplata.

80% celokupnoga osiguravajućeg posla u Kraljevini Jugoslaviji drže u rukama Jevreji (strani i domaći) i stranci.

Njihov formalni utecaj u pojedinim društvima, predstavljen u ličnostima direktora i članova Upravnoga Odbora, izgleda ovako: VIII. dio Jevreji u Bankarstvu i osiguranju

Društvo:	Uprava		Direktori	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Adria, Osig. Društvo, Beograd	9	2	2	1
»Sava«, Osig. Društvo, Zagreb	14	4	5	2
»Dunav«, Osig. Društvo, Zagreb	10	6	2	1
»Herceg-Bosna«, Sarajevo	6	1	1	1
»Rosija-Fonsier«, Beograd	10	4	1	—
»Jugoslavija«, Beograd	9	2	1	—
»Vardar», Beograd	9	3	1	1
»Triglav«, Zagreb	12	2	3	?
Trgovački Fond, Beograd	10	1	1	—

Jevreja nema u sledećim osiguravajućim društvima: »Croatia«, Osiguravajuća Zadruga (Zagreb), »Srbija«, Osiguravajuće Društvo (Beograd), »Šumadija«, Prvo Srpsko Društvo za Osiguranje i Reosiguranje (Beograd), Vzajemna Zavarovalnica (Ljubljana) i Osiguravajuća Banka »Slavija« u Ljubljani. — U svima su drugim institucijama Jevreji zastupljeni posredno i neposredno.

Najveći posao u Državi ima »Sava«, Opće Osiguravajuće Dion. Društvo u Zagrebu. — Ona radi za račun Talijana i talijanskih Jevreja, kao afilacija Assicurazioni Generali, toga najvećega talijanskog osiguravajućeg zavoda. — Assicurazioni Generali se nalazi u rukama talijanskih Jevreja pod suverenim režimom Edgarda Morpurga (iz poznate tršćanske jevrejske porodice).

Pored Assicurazioni Generali, rade u našoj Državi s velikim uspehom: Jadransko Osiguravajuće Društvo (Riunione Adriatica di Sicurta) iz Trsta, Francusko Osiguravajuće Društvo »La Nationale« iz Pariza, Commercial-Union iz Londona i Baselsko Osiguravajuće Društvo iz Basela.

Po opsegu poslova, ranžira na drugom mestu, posle »Save« (Assicurazioni Generali) — Riunione Adriatica di Sicurta, opet

jedno veliko talijansko društvo, u rukama talijanskih, pešťanskih i bečkih Jevreja. — I kod Assicurazioni Generali jedan deo akcionara bečki su Jevreji. — Riunione Adriatica di Sicurta imade filijalnu direkciju za našu Državu u Zagrebu.

Osiguravajuće društvo »Dunav« afilacija je istoimene bečke kompanije (»Donau«), koja se nalazi u rukama bečkih Jevreja.

»Herceg-Bosna« je osnovana od bečkih Jevreja (grupa oko Wiener Bank Vereina) na osnovu koncesije od 7. juna 1.905. — Na osnovu ovoga rešenja jedan austro-mađarsko-jevrejski konzorcij, u kome se pored ostalih nalazila Mađarska Kreditna Banka, Austrijska Zemaljska Banka (Lenderbanka), Austrijski Bodenkreditanstalt, Prvo Mađarsko Osiguravajuće Društvo, Bečko Osiguravajuće Društvo, Bečko Životno i Rentovno Osiguravajuće Društvo i jevrejska firma Ig. Deutsch (Dajč) i sin, osnovali su 8. jula 1.910. »Herceg-Bosnu«, zemaljski osiguravajući zavod za Bosnu i Hercegovinu. — Slom je Austro-Ugarske Monarhije bio odlučan udarac i za ovu ustanovu. — Austrijsko-mađarski sistem eksploatacije bio je time završen, jednom za uvek i »Herceg-Bosna«, kao i ostala strana poduzeća, morala je da se podvrgne racionalizaciji, kako bi promenila kaput i u novom odelu pokušala da se afirmiše u ovoj novoj sredini koja je nastajala...

U Rosija-Fonsier (Rossija-Fonciere) Društvu za Osiguranje i Reosiguranje u Beogradu, zastupljeni su pored domaćih još i mađarski Jevreji (oko »Fonciere«, Budimpešta) i tršćanski Jevreji (od Riunione Adriatica di Sicurta). — Domaćih Jevreja ima još u društvima »Adria« (Beograd), »Dunav« (Zagreb), »Jugoslavija« (Beograd), »Trgovački Fond« (Beograd), »Triglav« (Zagreb) i »Vardar« (Beograd).

U poslovima reosiguranja, koje se u glavnom vrši u Italiji, Nemačkoj i Austriji strani Jevreji imaju odlučnu reč.

DEVETI DEO.

SOCIJALNI POLOŽAJ JEVREJA.

I.

Ima više faktora, koji su bili naročito odlučni u tome, da su se Jevreji uopšte, pa i naši jugoslovenski Jevreji, mogli s toliko mnogo uspeha da posvete radu u privredi.

Svakako je najodlučnije pri tome:

1. njihova porodična povezanost i međunarodna rasprostranjenost; 2. prečenje da ulaze u sva zanimanja, koja su bila pristupačna ostalim građanima; 3. njihovo (nasleđeno) materijalno bogatstvo i utecaj jevrejske religije na formaciju materijalnoga blagostanja.

Porodična je povezanost Jevreja dovoljno poznata i ima slučajeva, naročito u veoma bogatim evropskim i američkim porodicama, gde se već kroz deset generacija brakovi sklapaju u ograničenoj porodičnoj sredini.

Ta porodična povezanost doprinosi, da nastupa grupisanje i koncentrisanje kapitala i nepokretnosti na jednom mestu i na taj se način javlja materijalno blagostanje porodica. — One si međusobno pružaju najveću susretljivost i daju najveću zaštitu; njihovi članovi daju dobre trgovačke informacije, nastupaju kao žiranti po trgovačkim menicama; kredit, koji u privredi igra veoma krupnu ulogu, dobija se pod povoljnim uslovima, jeftin je i u pravilu nije ograničen.

Što se tiče teritorijalne rasprostranjenosti, o tome je i suvišno govoriti.

Danas već sam fakt, ako je neki trgovac Jevrej, već mu sam taj fakt obezbeđuje poslovne veze u svetu. — Jevreja ima u svetu od prilike koliko i nas balkanskih Slovena, samo s tom razlikom, što su oni razbacani po celome svetu, dok smo mi, bar u najvećem delu, grupisani ovde na Balkanu (u Americi živi svega oko 5% balkanskih Slovena).

Znatan broj velikih (svetskih) firma, koje su zastupljene na raznim kontinentima, — to su jevrejske firme.

Ova **međunarodna rasprostranjenost Jevreja,** omogućuje im da u privredi pojedinih naroda zauzmu via facti povlašten položaj, jer

imaju već samim tim faktom: svojim međunarodnim vezama u rukama jedan adut, koji u tolikoj meri ne poseduje nijedna druga nacija, pa ni sami Englezi. — Ta je okolnost naročito pogodna, da jevrejske privrednike favorizuje u dva pravca: a) kao izvoznike i uvoznike i b) kao bankare. — To su dve glavne oblasti privrednoga rada, koje se oslanjaju na inostranstvo, i u obe Jevreji zauzimaju vidan položaj u odnosu s ostalim privrednicima pojedinih zemalja.

Na drugom mestu treba pomenuti, da se Jevrejima kroz decenije i vekove prečilo gotovo u svima državama, da nadu uposlenja u zanimanjima, koja bi im moguće najviše odgovarala. — Oni dakle nisu mogli da postignu ono što su hteli, već samo ono što im se dopustilo. — Ta stvar nije od danas ni juče, ona je dovoljno stara i prema tome dovoljno poznata. — I baš taj fakat, što se Jevrejima prečilo, da budu što su hteli, oni su morali, sve svoje snage i sve svoje znanje da skoncentrišu na ono nekoliko zanimanja, koja su im bila pristupačna, a među kojima je, naročito za neškolovane Jevreje, privreda dolazila prvenstveno u obzir.

Tako su godine i vekovi iz Jevreja napravili trgovačku naciju, ma da su oni s isto toliko uspeha mogli da budu i vešti diplomati.[258]

Uostalom kod nas, u koliko su u pitanju narodni režimi, u Srbiji i Crnoj Gori, Jevrejima nije nikada bilo loše i oni su imali daleko manje neprijatnosti i neprilika nego njihovi sunarodnjaci u »kulturnoj sredini«, kao što je Austrija, koja je jevrejsko pitanje rešila tek 1.867., ili Nemačka, godine 1.869. ili Italija, godine 1.870...

U Srbiji je, naprotiv, još za ere Kneza Miloša jevrejski građanin bio potpuno ravnopravan svakom srpskom gradaninu i ako bi se moglo govoriti o nekom zapostavljanju, mogle bi jedino srpske zanatlije onog vremena da se žale na Kneza, koji je i lične i dvorske i vojničke potrebe u glavnom podmirivao preko jevrejskih zanatlija, ma da su ovi bili malobrojni prema domaćim zanatlijama Srbima.

Ali, moguće je i Miloš Obrenović hteo da vezuje uz svoje ime simpatije međunarodnoga Jevrejstva i da balkanskim Jevrejima da osetiti, što znači biti »u volji« jednoga slovenskoga suverena...

Nemajući dakle velik izbor u zvanjima i ograničeni jedino na slobodna zanimanja, Jevreji su izabrali prvenstveno privredu kao domenu svoga rada i, kao što smo već videli, tu su postigli zavidne rezultate u svim zemljama.

---

[258] I Sombart kaže: die Juden halfen, dank ihrer Zurücksetzung im Staate, die schliesslich dem Kapitalismus als solchem anhaftende Indifferenz gegenüber allen nicht dem Erwerbsinteresse dienenden Werten zur Entwicklung zu bringen, wurden also auch nach dieser Seite hin Förderer und Mehrer des kapitalistischen Geistes (Werner Sombart: Die Juden das Wirtschaftsleben, München, strana 212).

Najzad, treba pomenuti i jevrejsku religiju, o kojoj sam već kazao, da naročito uteče na stvaranje materijalnoga blagostanja i koja je veoma često i idejno vezana s idejama koje dominuju u savremenoj privredi.

Pored toga, treba imati u vidu, da religija nameće Jevrejima i mnoge dužnosti i obaveze, koje Hrišćani nemaju. — Ona sputava bračni život, pobija pijanstvo i rasipnost, ograničuje seksualno opštenje i već samim tim konzerviše znatne energije, koje Jevreji kao plus unose i ulažu u oblast svoga rada.

Jevrejska religija, kao što smo već videli, favorizuje stvaranje bogatstva, a bogatstvo čini predpostavku za privrednu akciju većih razmera. — To znači, da jevrejska religija — prema Sombartu — ide uporedo s kapitalističkom privredom i kad se sve to ima pred očima, onda nije ni čudno ni neobično, što su Jevreji postigli tako zamerne rezultate i što su u privredi zauzeli tako vidne pozicije.

Izgleda nam danas, da su Jevreji i kod nas, u privredi balkanskih Slovena postigli dinovske uspehe.

Da li je tome baš uvek tako, ja ne želim da se izjašnjavam, bar ne ovde, na ovom mestu. — Jedno je tačno: da je naš svet zatajio, da su naši radni napori veoma skromni i često puta ništavni baš u poredenju s rezultatima koje su postigli Jevreji.

Naš je svet, čini se, uopšte pogrešno ocenio značenje privrede za našu Državu i za naš Narod. — Kod nas važi još i danas kao pravilo, da se u privredu šalje samo omladina, koja inače nije za drugi posao i prema tome prevladava uverenje, da je kod Srba, Hrvata i Slovenaca privreda još uvek jedino utočište za sve one, koji nisu za ništa ili na drugim mestima nisu mogli da nađu hleba.

Mnogo su tome krivi i uspesi Jevreja! Jer naš prosečan čovek posmatrajući često puta veoma pohvalne rezultate jevrejskoga rada, nije uopšte dublje razmišljao o pogodbama pod kojima rade jevrejski privrednici i o elementima, koje Jevreji unose u privredu. — Naš čovek pre svega nije imao u vidu, da je privreda bila za Jevreje jedno od veoma malo zvanja, koje su uopšte mogli da izaberu i da su oni ušli u privredne poslove s mnogo energije i s nasledenim bistroumljem. — Upravo može da se kaže, bar za balkanske Jevreje, devetnaestoga i dvadesetoga veka, da je njihova elita u privredi i privrednim zvanjima, dok je kod balkanskih Slovena, sve evo do početka ovoga veka, gotovo isključivo porodični otpad i umno nerazvijen elemenat bacan u redove narodne privrede. — »Zanati su se najednom« — kaže M. Nedeljković — »obreli kao zanimanje siromašnijih ljudi, ljudi, koji nisu mogli izabrati sebi nikakav bolji poziv, nisu mogli doći ni do kakve bolje zarade, ni do kakvog boljeg

društvenog položaja. »Daću ja tebe na zanat«, postala je pretnja deci »iz boljih kuća«, kad nisu htela da uče u školi.[259]

I kad se to zna, onda i ne može da iznenadi razvoj događaja ni današnja situacija u narodnoj privredi Jugoslavije i Bugarske u koliko je u pitanju utecaj i omer snaga izmedu Jevreja i balkanskih Slovena.

I samo takovom naopakom radu i zapostavljanju privrede u predodžbi politika, državnika i porodice, treba pripisati sadanji nezavidan odnos, koji postoji izmedu naših Jevreja na jednoj strani i balkanskih Slovena na drugoj strani, u vodstvu naše kapitalističke privrede, pre svega u industriji, trgovini i bankarstvu.

Da su Jevreji postigli ove pozicije, velike zasluge imaju oni sami, ali je bar isto toliko doprinela i indiferentnost našega društva naprama privrednoj organizaciji i privrednim institucijama balkanskih Slovena.

Kao **primer jevrejske radne aktivnosti,** mogu da posluže ličnosti Adolfa Daničića i Šandora A. Aleksandra (koji su umrli u decembru 1.929. godine). — Daničić je bio poznat industrijalac i kao takav zauzimao je (i ako u sedamdesetoj godini) sledeće položaje: predsednik i glavni direktor Danice D. D. za Hemijske Proizvode u Zagrebu, predsednik Oesterreichische Kunstdünger und Schwefelsäure A. G. u Beču, predsednik Fosfat D. D. za Promet sa Umetnim Gnojivima u Zagrebu, podpredsednik Stabilimento Prodotti Chimici na Rijeci, podpredsednik Prve Jugoslavenske Tvornice Šarafa D. D. u Zagrebu, podpredsednik Slobodne Plovidbe Topić A. D. na Sušaku, član Upravnog Odbora Jugoslovenske Udružene Banke A. D. u Zagrebu, član Upravnog Odbora Kunstdünger Propaganda und Verwertung A. G. u Pešti i tako dalje.

To što je Adolf Daničić bio u privredi, bio je Šandor A. Alexander u humanitarnosti. — Ovaj bez sumnje najveći jevrejski filantrop na teritoriju balkanskih Slovena, vršio je u svojoj šesdesetčetvrtoj godini sledeće funkcije. — Bio je: predsednik »Prehrane«, predsednik Društva za pripomoć Gluhoneme Dece, predsednik Društva Svetog Vida (i ako Jevrej!), predsednik Društva za pomaganje i gradnju doma gradanskih i vojnih umirovljenika (penzionera), predsednik Finansijskog Odbora za podignuće spomenika Runjaninu i Mihanoviću, začasni doživotni predsednik Komore za Trgovinu, Obrt i Industriju u Zagrebu, začasni predsednik Saveza Trgovaca za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, počasni predsednik Društva za promet stranaca, počasni predsednik Zagrebačkog

[259] Dr. Milorad Nedeljković: O Zanatima u današnjoj narodnoj privredi (Beograd 1.929., strana 5).

Zbora, podpredsednik Društva Kućevlasnika, podpredsednik Jugoslovenske Matice, podpredsednik Jadranske Straže, podpredsednik Okružnog Ureda za Osiguranje Radnika u Zagrebu, podpredsednik Odbora Udruge Hrvatskih Učiteljica u Zagrebu, podpredsednik bivšeg Prosvetnog Saveza, podpredsednik Narodne Zaštite, podpredsednik Saveza karitativnih društava u Zagrebu, podpredsednik Hrvatske Akademske Menze u Zagrebu, podpredsednik Društva Čovečnosti u Zagrebu, podpredsednik Hrvatskog Radiša u Zagrebu, podpredsednik Lige za zaštitu dece u Zagrebu, podpredsednik zagrebačkog odbora Crvenog Krsta, podpredsednik Aero-Kluba, počasni član Saveza Hrvatskih Obrtnika u Zagrebu, počasni član Zanatlijskog i Pripomoćnog Društva u Zagrebu, počasni član Jugoslovensko-Čehoslovačke Lige u Zagrebu, počasni član Hrvatskog pevačkog društva »Podgorac« u Zagrebu, Ekonomsko-Komercijalne Visoke Škole u Zagrebu i tako dalje.

Rad Adolfa Daničića u privredi mogao bi se uporediti s radom Gjorgja Vajferta, ma da je ovaj kao veliki majstor jugoslovenske masonerije imao utrt put kojim je išao. — Medjutim slučaj filantropa Šandora Alexandra ostaće osamljen još za dugo godina...

II.

U ocenjivanju socijalnoga položaja Jevreja mnogo se preteruje i velik deo onih, koji su se bavili proučavanjem toga interesantnog pitanja zapada u krajnosti. — Dok jedni smatraju da je svaki drugi bogataš Jevrej, dotle drugi nastoje prikazati Jevreje kao ljude s posve prosečnim ambicijama i u materijalnoj situaciji, koja zaostaje za mnogim drugim narodima.

Da je oboje pogrešno to ovde, nakon onoga što je do sada kazano nije potrebno da naročito dokazujem.

Ne mogu da se složim sa Sombartom, kad kaže: Amerika je u svim svojim delovima čisto jevrejska zemlja; to je rezultat do koga dolazimo izučavanjem izvora[260] ali još manje mogu da primim ironiju Richarda Lewinsohna-Morusa, koji piše: Medu 16 milijona Jevreja na svetu moguće da ima (!?) danas 200 ili 300

---

[260] Sombart piše: Amerika in allen seinen Teilen ist ein Judenland: das ist da Ergebnis, zu dem ein Studium der Quelen unweigerlich führen muss. Und durch den überragenden Einfluss, den Amerika von dem Tage seiner Entdeckung an auf das europäische Wirtschaftsleben und die gesamte europäische Kultur gewonnen hat, ist natürlich die starke Beteiligung der Juden an dem Aufbau der amerikanischen Welt von ganz besonderer Bedeutung für dem Aufbau unserer Geschichte geworden. (Werner Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben. München 1.922. strana 31—32).

milionera, k tome još jedna klasa od desetak hiljada dobro i slabije situiranih građana, ali Jevrejima potpuno fali agrarna buržoazija, srednji i veliki agrarni posed, sa kojim raspolažu sve državno-samostalne nacije; pretežna većina Jevreja živi međutim kao i većina sviju naroda u siromaštvu (!?) i pri tome je, do skora usled političkog zapostavljanja pozicija Jevreja socijalno u mnogo težem položaju nego proletarijat ostalih nacija«.[261]

U ovu konstataciju Lewinsohn sam ne vereju, zato je on suviše dobar poznavalac jevrejskog pitanja. — Glavni proletarijat Jevreja može da se ograniči na Poljsku i Sovjetsku Uniju. Pa zar su tamo Jevreji u težem položaju nego Poljaci ili Rusi!? Zar je kod nas u Južnoj Srbiji i Makedoniji jevrejska sirotinja u težem položaju nego Arnauti, Turci, Bugari ili Srbi!?

Ne, nije! Nije već i zato, što se zna, da Jevreji uopšte nisu mogli da napreduju u privredno zaostalim krajevima, naročito ne onde, gde nema industrije, dobre kreditne organizacije i dobro razvijene trgovine. — Svega toga kod nas na Jugu nema, pored nezavidne opšte i političke situacije u onim krajevima.

I Ruppin priznaje i kaže: »... **dok su Jevreji svuda, gde je moderan kapitalizam zavladao u trgovini i industriji, postigli blagostanje i otresli sa sebe ranije siromaštvo,** dotle u zemljama privredno zaostalim njihov ekonomski položaj nije povoljan. — Nepostojanje velike industrije i velike trgovine u Galiciji i slab razvoj u Rusiji, Rumuniji i u Turskoj, onemogućili su Jevrejima u tim zemljama da iskoriste svoje sposobnosti«.[262]

Ali i u tim zemljama položaj Jevreja nije nikakav specifikum i on odgovara opštem socijalnom nivou stanovništva. — Međutim treba imati u vidu specijalno povoljan položaj Jevreja u zemljama privredno naprednim, gde se oni znatno ističu iznad sredine u kojoj žive. — Ruppin tvrdi, da su **u kapitalistički razvijenim zemljama Jevreji dostigli takav stepen blagostanja, da se ne može pronaći sirotinje** među urođenim Jevrejima (starosediocima) u Engleskoj, Italiji, Francuskoj i Nemačkoj.[263]

Ako proučavamo koju god epohu naše novije privredne historije, videćemo da su Jevreji uvek zauzimali ugledan položaj i da su važili kao **imućni privrednici.**

Kada su Turci zauzeli Drenopolje (1.361.) Jevreji su već podržavali odlične trgovačke veze između Sofije, Skoplja, Soluna i Carigrada. — Posle, kada su Turci prvi puta okupirali teritorij

---

[261] Richard Lewinsohn (Morus): Jüdische Weltfinanz? (Berlin, 1.925. strana 46).

[262] Dr. A. Ruppin: Die Juden der Gegenwart (Berlin, 1.920. str. 46).

[263] Dr. A. Ruppin: Die Juden der Gegenwart (Berlin, 1.920. str. 57).

Srbije, Jevreji su bili zakupci državnoga poreza i raznih monopola, što također dokazuje da su raspolagali s potrebnim sredstvima za organizaciju tih poslova.

Na glasu su bili skopski bogataši Jevreji: de Kalo, Pinto, Vidal i Abravanel, još odmah iza proterivanja iz Španije. — U isto vreme Jevreji osnivaju u Dalmaciji prvu banku u ovom delu Evrope što opet posvedočava da su raspolagali sa dosta novca, a krajem sedamnaestog veka konstatuju historici da Jevreji vrše u Splitu »velike trgovačke poslove«. — I Grgo Novak govoreći o Jevrejima šesnaestoga i sedamnaestoga veka kaže, da su oni »jedini od stanovnika Splita bili trgovci na veliko i imali velik upliv na trgovinu u samom gradu i postali najpozvaniji, da se mešaju u sve moguće gradske poslove, u koliko su se odnosili na trgovinu i promet, što je silno smetalo i nekim knezovima i nekim gradanima«.[264]

Zna se nadalje za bogatoga bitoljskog jevrejskog trgovca Mordehaja Kamhi, čiji potomci i danas žive u Bitolju, pa posle za čuvenoga sarajevskog sarafa, Jevreja Naftali ben Mandura, koji je bio bankir turskog guvernera Baltadži Mehmed-Paše, početkom sedamnaestoga veka. — U isto su vreme bili poznati po dobrom materijalnom stanju, splitski Jevreji: Penso, Sauraca, Rodriguez i Abraff.

Pod kraj se sedamnaestoga veka zna za blagostanje beogradskih jevrejskih privrednika: Almuzina, Ozera, Talmija, Koena, Adanje, pa posle za dalmatinske Jevreje: Venturu, Morpurga, Russa, Gentiloma, za bogatu dubrovačku porodicu Goduto i za mnoge druge.

U prvoj polovici osamnaestoga veka susrećemo u Sarajevu poveći broj imućnih trgovaca Jevreja, među kojima se pominju: Pinto, Pardo, Perec, Papo, Cevi, Ašer, Baruh, Salom, Atias, Altarac, Almuli, Alkalaj, Danon, Eškenazi, Finci, Franko, Farhi i drugi. — Pa posle, što bliže sadašnjici, socijalni se položaj Jevreja sve više ojačava i njihovo ekonomsko stanje napreduje iz generacije u generaciju.

Gjorgjević kaže, da su **u početku Ustanka jevrejski trgovci bili najbogatiji ljudi u Srbiji.**[265] — U osamnaestom veku treba pomenuti sarajevskog bankara Jevreja Čolakovića koji je finansirao celu seriju srpskih vladika. — Posle je na redu da se pomene Hajim Davičo, lični bankar Kneza Miloša Obrenovića.

---

[264] Dr. Grgo Novak: Split u jevrejskom prometu (Split, 1.923. str. 114).

[265] Dr. Tihomir Đorđević: Iz Srbije Kneza Miloša (Beograd, 1.924. strana 158).

Sve ovo dokazuje, da Jevreji na slovenskom teritoriju Balkana nisu samo »ratni bogataši«, već da su oni bili dobroga materijalnog stanja na rastojanju od pet stotina godina i da je među njima u svakoj generaciji bilo ljudi čuvenih po bogatstvu, čija su imena sačuvana sve do danas, ponegde i u samoj narodnoj predaji.

Prema državnoj statistici od 31. januara 1.921. bilo je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca svega 64.159 Jevreja, koji su po pojedinim pokrajinama bili ovako raspodeljeni:

Pokrajina	Površina	Domaćinstva	Stanovništvo[266]	Jevreji
Srbija	95.667	755.892	4,129.638	11.731
Crna Gora	9.668	41.418	199.857	17
Bosna i Hercegovina	51.199	336.295	1,889.929	12.028
Dalmacija	12.732	120.432	621.429	322
Hrvatska-Slavonija[267]	43.822	556.440	2,739.593	20.338
Slovenija-Prekomurje	16.197	215.761	1,056.464	946
Vojvodina[268]	19.702	329.900	1,380.413	18.777
Svega	248.987	2,356.138	12,017.323	64.159

što znači, da ih je bilo najviše u Hrvatskoj i Slavoniji (20.338), a najmanje u Crnoj Gori (17).

U isto je vreme (godine 1.920.) bilo u Bugarskoj 43.232 Jevreja pri stanovništvu, koje je brojalo 4,846.971 osobu.

Ja sam već ranije (u četvrtom delu ove knjige, govoreći o Statistici) kazao, da Jevreji žive u glavnom u većim gradovima. — Interesantno je na primer, da je od 43.232 bugarska Jevreja, koliko registruje državna statistika (od godine 1.920.) živelo samo 768 na selu, a ogromna većina (42.464) u gradovima, od toga u samoj Sofiji 17.038. — Danas prelazi broj sofijskih Jevreja dvadeset hiljada osoba.

Uostalom odnos se Jevreja naprama ostalom stanovništvu Bugarske za poslednja tri decenija vidi iz sledećeg uporednog pregleda:

---

[266] Uključivši Jevreje.

[267] Sa Medumurjem, ostrvom Krkom i opštinom Kastav.

[268] Vojvodina = Banat, Bačka, Baranja.

Godina 1.905.

	Bugarska	Muški Jevreji	Ženski	Svega[269]
U gradovima	789.689	17.821= 4.35%	18,276= 4.81%	36,097= 4.57%
U selima	3,245,886	932= 0.05%	627= 0,04%	1,559= 0.05%
Svega	4,035.575	18.753= 0.91%	18.903= 0.96%	37.656= 0.93%

Godina 1.910.

U gradovima	829,522	19,081= 4.45%	19,402= 4.84%	38,483= 4.63%
U selima	3,507,991	909= 0.05%	675= 0.04%	1,584= 0.05%
Svega	4,337.513	19.990= 0.90%	20.077= 0.94%	40.067= 0.92%

Godina 1.920.

U gradovima	966.375	20.705= 4.17%	21,759= 4.63%	42.464= 4.39%
U selima	3,880.596	412= 0.02%	356= 0.02%	768= 0.02%
Svega	4,846.971	21.117= 0.87%	22.115= 0.91%	43.232= 0.89%

Slično je i u Bosni i Hercegovini. — Od 11.868 Jevreja godine 1.910. u tim pokrajinama, živelo je 11.115 u gradovima. — Prema opštinskoj statistici bilo je godine 1.928. u samom Sarajevu 7.894 Jevreja ili 11.5% sarajevskog stanovništva. — U Sjedinjenim Američkim Državama nema Jevreja u gradovima ispod pedeset hiljada stanovnika!

Općenito se može kazati, da je socijalni položaj Jevreja u Jugoslaviji veoma dobar, a u Bugarskoj dobar; u obe zemlje znatno iznad nivoa ostaloga stanovništva.

Izuzetak predstavlja jedino Južna Srbija i bugarska Makedonija, gde živi socijalno najslabiji deo Jevreja. — Njihov broj i ako nije velik, ipak je ta pojava simptomatična tim više, što je ona inače nepoznata na ostalom teritoriju balkanskih Slovena.

Tako u Bitolju, pored zanatlija i trgovaca, ima nekoliko stotina jevrejskih radnika i nosača. — Ima i bogataša, ali ne u tom broju, kao u ostalim gradovima Kraljevine Jugoslavije. — Interesantno je, da iz Bitolja i iz Skoplja ima više stotina porodica koje su emigrirale u Ameriku. — Svakako, sama okolnost da ovi makedonski Jevreji emigriraju dokazuju, da opšti i ekonomski odnosi u tom krajnjem jugu Jugoslavije i Bugarske nisu zavidni. — Jevreji su istrajni i izdržljivi i odlučuju se na seobu tek u poslednjem redu i onda, ako inače ne mogu da nađu nikakovo rešenje ni mogućnost održanja tu gde žive. — Inače se ovo ne da objasniti, jer naše vlasti na jugu nemaju nikakav interes da nateruju Jevreje, da se iseljuju, već je to njihova slobodna odluka, kako rekoh,

[269] Svih Jevreja.

diktirana teškom ekonomskom i socijalnom situacijom u tim krajevima. — Ne treba zaboraviti da su gotovo deset godina ti krajevi bili ratni teren, a čini se da poslednja reč nije tamo još pala. — Moguće, da to Jevreji i predosećaju i zato sele...

Bitolj i danas čini impresiju Verdena od jučer! Rothmüller priča kako bitoljski Jevreji žive bedno: »Hodao sam sa nadrabinom pa i sam jevrejskim ulicama, — strahota; jevrejska je opština sagradila oko kvadratnoga dvorišta neku kuću sa šesnaest soba, u kojima živi osamnaest familija«.[270]

Slično izgleda da je i u Štipu! O štipskom jevrejskom getu daje Löwy ovakav prikaz: »Siromašne porušene turske kuće, uske neravne ulice. Izgleda da su stoleća prolazila kraj Jevreja Štipa, ne ostavivši traga. Njihov život ostao je onakav, kakav beše pre nekoliko stotina godina. Umesto hrama, koji je za vreme rata posvema razoren, diže se primitivna zgrada, koju nemogu svršiti, jer nema sredstava. A ipak počinju se i ovde vremena menjati. Dižu se škole, koje polaze i jevrejska deca. Ali u tim školama jevrejsko dete ne dobiva nikakovu jevrejsku naobrazbu. Bojazan pred otudivanjem dece tera Jevreje da se još jače zatvore od sveta. A ovaj reagira od vremena na vreme na to odeljivanje. Židovstvo Štipa je bespomoćno«.[271]

Taj je socijalno slabi položaj, upravo **izuzetno slab položaj Jevreja na Jugu,** dejstvovao pored političke nesredenosti u tamošnjim krajevima, da su Jevreji postali politički nezainteresovani, što ponekad, naročito tamo na Jugu, znači izvesnu opasnost za nacionalne interese. — Makedonski su Jevreji i u Bugarskoj i u Kraljevini Jugoslaviji bili povučeni i društveno gotovo izolovani. — Njih je tek počeo da provejava cionistički pokret i moguće će njemu uspeti, da ih oživi i privuće u javan rad, kako za pitanja Jevrejstva, tako još više za opšta pitanja.

Kazao sam već da **ekonomski najslabiji deo Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena živi u Južnoj Srbiji i u bugarskoj Makedoniji.** — Njihov broj, istina, nije velik, ali je ipak primetan i u njihovim redovima i u sredini u kojoj žive.

Poslednja dva decenija, od balkanskih ratova na ovamo, ovi se makedonski Jevreji nalaze u previranju i veći se deo siromašnih medu njima iselio u druge krajeve, u glavnom u Ameriku. — Koliko iznosi tačan broj tih jevrejskih emigranata ne može se tačno ustanoviti već zato, što za to manjka podloga, ali se kreće

---

[270] Dr. Cvi Rothmüller: S puta po Južnoj Srbiji (»Židov«, Zagreb, feljton u broju od 7. januara 1.927.).

[271] Dr. Salamon Löwy: Dojmovi iz Južne Srbije (»Židov«, Zagreb, broj 25 od 22. juna 1.928., strana 5).

oko deset hiljada osoba. — Zvanično se zna za dve hiljade emigranata. — Leon Kamhi piše u »Jevrejskom Almanahu« (za godinu 5.690., strana 221) da u Sjedinjenim Američkim Državama ima četiri hiljade, a u južnoameričkoj republici Chile oko dve hiljade jevrejskih iseljenika iz samoga Bitolja!

Za Jevreje, koji se iseliše iz Rusije i Galicije u Englesku i Sjedinjene Američke Države, kaže Ruppin, da su u svojoj novoj domovini uveli novo zanimanje: izradivanje odela, rublja, cipela, kapa, cigara, kutija i nameštaja u obliku kućne industrije. Veći je deo iseljenika uposlen u toj kućnoj industriji, čiji su centri u Engleskoj: London, Manchester i Leeds, u Americi: New-York, Filadelfija i Čikago. Položaj ovih jevrejskih radnika nije još za sada sjajan, ali je svakako nesravnjivo bolji i povoljniji nego u Rusiji i Galiciji.

To može da se kaže u glavnom i za jevrejsku emigraciju iz Južne Srbije i Makedonije. Ona je u pretežnoj većini skoncentrisana u Sjedinjenim Državama Amerike, a nešto malo u Južnoj Americi i Engleskoj. — Jacobs kaže (u »Jewish Encyclopedia«) da **»stanje ovih jevrejskih emigranata potpuno zadovoljava«**, naročito ako se uvaži da idu u red naroda, koji pri ulazu u Ameriku imaju najmanje novaca. — Kamhi tvrdi[272] za bitoljske Jevreje, koji se iseliše u Ameriku, da im je **materijalno stanje »svuda prilično dobro,** naročito onih u Republici Chile«.

U Sjedinjenim se Američkim Državama jevrejski emigranti naročito posvećuju krojačkom zanatu i ulaze u tekstilnu industriju. — George Cohen kaže s pravom: all Americans go about in Jews clothing. The vast majority of the workers are Jews and practically all manufacturers are members of the race.[273] — Utecaj je Jevreja u američkoj tekstilnoj industriji i krojačkom zanatu toliki, da uopšte sve u toj oblasti narodne privrede prolazi kroz jevrejske ruke.

III.

Prema poslednjem popisu stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (od godine 1.921.) imale su starešine domaćinstva sledeća zanimanja u oblasti narodne privrede:

---

[272] George Cohen: The Jews in the Making of Amerika. (Boston, 1.924., strana 54).

[273] Leon Kamhi: Bitolj (»Jevrejski Almanah« za godinu 5.690 (strana 221).

Pokrajina	Poljo-privreda	Industrija Zanati	Trgovina Bankarstvo	Saobraćaj	Rentijeri
Srbija	79.32%	7.45%	3.41%	1.14%	1.98%
a) Severna Srbija	82.03%	6.44%	2.97%	1.13%	1.90%
b) Južna Srbija	74.34%	9.31%	4.22%	1.17%	2.14%
Crna Gora	86.27%	4.25%	2.13%	0.38%	0.71%
Bosna i Hercegovina	80.86%	6.30%	2.79%	1.73%	1.09%
Dalmacija	75.37%	7.67%	3.67%	1.45%	2.46%
Hrvatska i Slavonija[274]	76.47%	11.21%	2.38%	2.24%	2.03%
Slovenija i Prekomurje	63.16%	16.45%	3.65%	4.73%	5.48%
Vojvodina[275]	69.39%	13.27%	4.03%	1.95%	3.07%
Jugoslavija	75.94%	9.82%	3.16%	1.94%	2.34%

Od ostalih zanimanja odnosilo se 3.49% na javnu službu i slobodne profesije, 2.47% na vojsku i mornaricu, 1.41% na nadničare u raznim poslovima i 1.43% na neiskazana zanimanja.

Prema jednoj predratnoj statistici — od godine 1.910. — privredna su zanimanja Jevreja u Hrvatskoj i Slavoniji izgledala ovako:

Županija:	Poljoprivreda[276] I.	Poljoprivreda[276] II.	Rudarstvo I.	Rudarstvo II.	Zanati I.	Zanati II	Trgovina[277] I	Trgovina[277] II.	Saobraćaj I.	Saobraćaj II.	Svih Jevreja[278] I.	Svih Jevreja[278] II.
Lička-krbavska . .	—	—	—	—	1	1	2	—	1	1	6	6
Modruško-riječka .	6	1	—	—	49	49	82	120	12	20	210	210
Zagrebačka . . —	15	7	1	2	118	211	327	443	55	80	856	851
Grad Zagreb . . .	9	8	6	15	427	558	787	1.059	106	216	1.863	2 370
Varaždinska . . .	37	23	1	2	53	74	170	303	12	12	290	432
Grad Varaždin . .	5	5	—	—	58	68	130	175	5	10	289	330
Bjelovar.-križevačka	47	34	1	1	270	359	569	797	21	33	1.026	1.380
Požeška	54	59	—	—	279	357	499	767	35	73	1.012	1.420
Virovitička	108	100	—	—	418	624	507	751	41	74	1.188	1.671
Grad Osijek . . .	11	21	—	—	289	373	434	708	36	66	980	1.360
Sremska	42	56	—	—	286	425	702	1 134	39	65	1.225	1.873
Grad Zemun . . .	—	1	—	—	62	82	119	263	4	9	225	426
Svega { Apsolutno	334	321	9	20	2.310	3.181	4.329	6.520	367	660	8.902	12.329
Svega { u %	3·75	2·60	0·10	0·16	25 95	25·85	48·64	52·88	4 12	5·35	100%	100%

[274] Sa Međumurjem i Krkom.

[275] Vojvodina = Banat, Bačka i Baranja.

[276] Prvotna produkcija.

[277] Trgovina i bankarstvo.

[278] U prvoj polovini pojedine rubrike (I.) označen je broj onih koji samostalno privređuju, a drugoj (desnoj) polovini (II.) broj članova porodice.

Ako se sad uvaži da gotovo polovina Jevreja ima trgovačka zanimanja, u kojima je naš svet zastupljen s jedva tri od sto, ako se nadalje uvaži da Jevreja u oblasti poljoprivrede gotovo i nema, dok ona inače zaposluje blizu 76% stanovništva u Jugoslaviji, vidi se već otuda posve jasno osnovna razlika u zanimanjima, pa se tim objašnjava i drugačiji socijalni položaj Jevreja u našoj Državi.

Dok tri četvrtine našega stanovništva živi na selu, dotle tri četvrtine Jevreja živi u većim gradovima!

Nemamo na žalost statistike zanimanja jugoslovenskih Jevreja, pa se u tom pogledu mogu vršiti samo procene koje su veoma često nepouzdane i nedovoljne.

Prema tome bila je u to vreme gotovo polovina Jevreja u trgovini (10.848), blizu 26% u zanatima (5.491).

U Nemačkoj — kaže Arthur Ruppin — može se blagostanje Jevreja i njihov bolji socijalni položaj u odnosu s ostalim stanovništvom dokazati na razne načine i raznim sredstvima, pre svega time, što su Jevreji u poljoprivredi, industriji i trgovini u mnogo većoj meri nego Hrišćani »samostalni« t. j. pripadaju socijalno najvišoj od tri kategorije koje obuhvata statistika zanimanja (samostalni, nameštenici, radnici).[279] — Prema državnom popisu stanovništva od godine 1.907. bilo je u Nemačkoj tri petine Jevreja, koji su samostalno privređivali (samostalni), dok je među Hrišćanima taj broj dosizao jedva jednu četvrtinu celokupnoga stanovništva.

Prema statistici zanimanja (od godine 1.920.) gotovo je polovina privredno-aktivnih bugarskih Jevreja privređivala samostalno. Od celokupnoga stanovništva Bugarske, koje je godine 1.920. iznosilo 4,846.971 osobu, bilo je 2,598.809 privredno aktivnih, a od 43.232 Jevreja bilo je u isto vreme 13.444 privredno aktivnih osoba. — U odnosu je s celokupnim stanovništvom Bugarske, učestvovanje Jevreja u glavnim granama narodne privrede izgledalo ovako:

Privredna oblast	Stanovništvo	Jevreji
Poljoprivreda	2,143.010	63
Industrija i zanati	204.604	4.929
Trgovina	70.842	8.373
Državni službenici	29.195	834
Posluga	17.249	213

pri čemu treba napomenuti, da se prednji podatci odnose samo na privredno aktivno stanovništvo.

---

[279] Dr. Arthur Ruppin: Die Juden der Gegenwart (Berlin, 1.920., strana 44).

Privredno je značenje Jevreja u privredi Bugarske i Jugoslavije tim značajnije, što su oni u glavnom skoncentrisani na veće gradove kao što se to videlo iz statistike, koju sam napred prikazao.

Dostaje konstatacija, da 96% svih bugarskih Jevreja živi u gradovima i da u samoj Sofiji ima danas (1.930.) oko 20.000 Jevreja, dakle najviše[280] od svih gradova na teritoriju balkanskih Slovena.

Iz prednjih podataka proizlazi, da je najviše bugarskih Jevreja uposleno u trgovini (8.373), u industriji i zanatima (4.929). — No nisu ni sve grane industrije podjednakoga interesa za Jevreje. Najviše ih ima u industriji željeza, u gradevinarstvu, u industriji duvana, u kožarskoj industriji i u grafičkoj industriji (u štamparijama). — Za čudo ima malo bugarskih Jevreja u industriji drva, a oni koji se javljaju, to su u glavnom strani Jevreji. — U zanatima su Jevreji zastupljeni u znatnom broju i bilo ih je 2.000 osoba samo na izradi odela i cipela (krojački i cipelarski zanati). — Kao u Bosni, tako je i u Bugarskoj naročito razvijena trgovina sa starim stvarima (staretinari), čiji su glavni nosioci Jevreji, pa ih je u toj oblasti privrede (u Bugarskoj) bilo 831, godine 1.929.

Privredno su aktivni Jevreji bili u Bugarskoj — prema statistici od godine 1.920. — ovako raspodeljeni:

Industrija i zanati	Muški	Žene	Svega
Samostalni	1.581	155	1.736
Nameštenici	410	64	674
Radnici	1.622	897	2.519
Trgovina	**Muški**	**Žene**	**Svega**
Samostalni	4.542	123	4.665
Nameštenici	1.540	207	1.747
Radnici	876	85	961
Slobodna zanimanja	**Muški**	**Žene**	**Svega**
Samostalni	181	23	204
Nameštenici	291	107	398
Radnici	218	14	232

U zanatima su Jevreji najjače zastupljeni u krojačkom, obučarskom, šeširdžijskom, krznarskom, kožarskom, stolarskom, juvelirskom, štamparskom, fotografskom, restauraterskom, frizerskom, konditorajskom, kinematografskom i zubotehničkom poslu.

---

[280] Prema popisu od godine 1.926. bilo je u Sofiji 19.330 Jevreja.

Ja sam već ranije kazao (u odseku: Jevreji u Zanatima), da su zanatlije socijalno najslabiji deo samostalnih jevrejskih privrednika, pri čemu treba kazati, da u Bosni i u Južnoj Srbiji prevladava sitan zanat i siromašna zanatska klasa, dok u ostalim krajevima Jugoslavije Jevreji imaju lepe radnje i predstavljaju materijalno obezbedenu klasu stanovništva.

Za vaspitanje jevrejske omladine u zanatima od važnosti je Jevrejsko-Kulturno i Potporno Društvo »Benevolencija« u Sarajevu, koje radi po ugledu na »Privrednik« i »Hrvatskog Radišu«. »Benevolencija« je iškolovala preko petstotina jevrejskih omladinaca u zanatstvu, od kojih je danas velik deo samostalni majstori.

Što se tiče materijalnoga stanja jevrejskih zanatlija u Kraljevini Jugoslaviji, teško je o tome dati pouzdanu ocenu. — Ipak se može jedno konstatovati s punom sigurnošću: 1. da je pretežna većina jevrejskih zanata osrednje veličine; 2. da sigurno jedna petina jevrejskih zanata ide u red velikih zanata, a broj sitnih zanatlija ne prelazi 15% svih Jevreja zanatske klase; 3. da je materijalno stanje jevrejskih zanatlija daleko bolje nego stanje ostalih zanatlija (naročito je za slučaj kreditnih potreba, njihov položaj nesravnjivo povoljniji).

Ako se dopusti pretpostavka, da na stotinu zanatskih majstora u Državi dolazi sedamdesetpet pomoćnika (kalfi) i stotinu šegrta, onda se mora dopustiti kao dalnja pretpostavka: da na stotinu jevrejskih zanatlija otpada u Vojvodini, Hrvatskoj i Severnoj Srbiji prosečno: tristotine pomoćnika i dvestotine šegrta, a u Bosni i Južnoj Srbiji, stotinupedeset pomoćnika i dve stotine šegrta. — Ja sam pokušao u tom pravcu da izvršim probnu anketu u Sarajevu, Osijeku i Zagrebu i došao sam do ovih rezultata.

Interesantno je takoder i pitanje imovinskoga stanja jevrejskih zanatlija uopšte. — Da bi se to moglo bar približno da okarakterizuje, treba prethodno dobiti predodžbu o materijalnom stanju zanatske klase u Državi uopšte.

Prema jednoj kalkulaciji beogradske Zanatske Komore (od godine 1.926. za godinu 1.914.) iznosi stalni i obrtni kapital (sa povučenim kreditom) jedne prosečne zanatske radionice oko dinara 30.000, od koje je sume dve trećine do tri četvrtine izraženo u sirovini i u gotovoj izradenoj robi. Ovaj se kapital od 30.000 dinara obrne tri i po puta za godinu dana, t. j. jedna prosečna zanatska radionica pravi godišnji obrt 110—120.000 dinara. Prosečna bruto zarada je 30% ili 36.000 dinara godišnje. Od ovoga su bruto prihoda od 36.000 dinara prosečni godišnji rashodi sledeći: izdatak na šegrta i sezonskoga radnika 7.000 dinara, za godišnju kiriju 5.000 dinara, za porez (sa svima prirezima samoupravnih tela) 1.000

dinara, za održavanje radnje 1.200 dinara, ili celokupni prosečni godišnji izdatak jedne prosečne zanatlijske radionice iznosi 14.200 dinara. Iz prednjega bi proizlazilo, da zanatlije u celoj našoj Državi rade s kapitalom od 6.000,000.000 dinara (200.000 zanatlija puta 30.000 dinara) ili pošto se taj kapital 3 i po puta obrne, to čini dinara 21.000,000.0000 obrta odnosno vrednosti proizvedene robe i učinjenih usluga.[281]

Ovaj proračun ja ne mogu da primim kao tačan, tim manje što je posve neverovatno, da bi »stalni i obrtni kapital (sa povučenim kreditom) jedne prosečne zanatske radionice iznosio oko trideset hiljada dinara«, pa prema tome otpada i druga pretpostavka, da bi se taj kapital »obrnuo tri i po puta za godinu dana«. Takova procena može da važi za Beograd, Zagreb, Novi Sad, Suboticu, Osijek, eventualno i Sarajevo, ali ne može da važi za onu masu od preko stosedamdeset hiljada zanatlija razasutih po malim varošicama i palankama Jugoslavije. — No o tome drugom prilikom!

Što se tiče jevrejskih zanatlija, za njih već znamo da su sopstvenici većih zanatskih radionica, da su mahom dobro upošleni i da rade s mnogo umešnosti u svojoj struci. — Za jevrejske zanatlije računam, da rade prosečno s obrtnim kapitalom od stohiljada dinara i da vrednost njihovih zanatskih proizvoda ne prelazi tristotine hiljada dinara godišnje. — Pored toga smatram, da u manjim gradovima svaki drugi jevrejski zanatlija, a u glavnim privrednim centrima svaki četvrti jevrejski zanatlija ima sopstvene kuće i radionice (u sopstvenim objektima).

Poznato je već iz prednjih stranica, da trgovina predstavlja glavno zanimanje Jevreja, pa i kod nas u Bugarskoj i Jugoslaviji, ma da su to izrazito agrarne zemlje. — U oblasti poljoprivrede, koja gotovo zaokuplja dve trećine stanovništva balkanskih Slovena, Jevreji se mogu izbrojiti na prste, ali su zato najbrojniji onde, gde je slovenski elemenat najslabije zastupljen.

U trgovini su Jevreji svojom marljivošću i umešnošću i svojim talentom za zaključivanje trgovačkih poslova postigli lepe rezultate i moglo bi se kazati da upravo ta **dobro situirana trgovačka klasa predstavlja kičmu celoga našeg Jevrejstva.** — Danas već ima poveći broj jevrejskih trgovaca, koji se kod nas u šestoj i sedmoj generaciji bave trgovačkim poslovima, pa i otuda izvesno preimućstvo nad ostalim privrednicima u varoškoj privredi.

Čak se čini, da je i Zakonodavac imao u vidu ovu važnu ulogu Jevreja u našoj varoškoj privredi. — U Naredbi Ministra

---

[281] Prema Izveštaju Zanatske Komore u Beogradu (Godina 1.926., strana 54).

Pravde (od 23. oktobra 1.929. Zl. 84.134. Službene Novine od 30. oktobra 1.929.) priznati su u varošima gde ima deset procenata jevrejskog stanovništva sledeći jevrejski praznici za zakonske praznike (u smislu meničnog i čekovnog zakona): Pasha (prva dva i poslednja dva dana), Roš Ašana (Roš-Hašonoh, dva dana), Jom Kipur (jedan i po dan) i Ševuot (dva dana). — Medutim kod Muslimana zakon traži, da bude trećina stanovništva islamske vere, pa da bi Ramasan-Bajram, Kurban-Bajram, Mevlud i Moharem bili priznati za zakonske praznike u smislu ustanova čekovnoga i meničnoga zakona.

Iz ovog je dopušteno izvesti zaključak, da je i Zakonodavac smatrao da su po svom položaju u privredi (i privrednom poslovanju) Jevreji tri puta značajniji od Muslimana, pa otuda i činjenica, da su Jevrejima ako predstavljaju samo deseti deo varoškog stanovništva priznata ista prava kao i Muslimanima, ako prezentuju trećinu stanovništva.

Prirodno, ima i medu Hrišćanima veštih trgovaca i ljudi, koji imaju odličnih sposobnosti za privredna zvanja. — Ali — kako dobro kaže jevrejski sociolog Arthur Ruppin — broj je takovih ljudi kod Jevreja znatno veći nego kod Hrišćana što dokazuje činjenica, da su Jevreji imali tako velikog udela u izgradnji moderne privrede. — U Nemačkoj je novi oblik trgovačkih radnja »Das Warenhaus« isključivo delo Jevreja, a također i najnovije ekonomske formacije: Trustova, Kartela i Sindikata, ako i nisu uvek stvarane od Jevreja, opet su Jevreji bili ti, koji su te institucije najbrže i najpraktičnije iskoristili.[282]

U industriji je dominantnost Jevreja apsolutna. To sam, držim, uspeo dokazati na prednjim stranicama, kada je o tome govoreno.

Ali to nije ni čudno ni neobjašnjivo, jer kako je lepo kazao Franz Oppenheimer: gde god kapitalizam procveta, onde se javljaju Jevreji. — Time bi se mogla objasniti pojava stranih Jevreja i stranaca u našoj privredi pre svega u industriji, dok se za domaće Jevreje može s pravom kazati, da su oni bili pioniri industrijalizacije ovoga dela Balkana. — Oni rade u toj oblasti narodne privrede intenzivno već punih pet decenija i njihova je dominantnost posledica pre svega njihovih napora pa posle i dugogodišnje indiferentnosti balkanskih Slovena za taj rad.

Jevreji, kako domaći, tako i strani angažovani u industrijama Jugoslavije i Bugarske idu u red vrlo dobro situiranih građana i predstavljaju favorite našega mladog kapitalizma. — **U redovima**

[282] Dr. A. Ruppin: Die Juden der Gegenwart (Berlin, 1.920., strana 41—42).

industrijalaca nalaze se naši najbogatiji Jevreji, čiji se kapitali penju na stotine milijona dinara. — Samo deset zagrebačkih jevrejskih industrijalaca, na čelu sa Žigom Šternom i S. D. Alexandrom raspolažu s imovinom od jedne milijarde dinara.

Medu osamdeset lica — veleporezovnika — koja su plaćala najveće poreze u Hrvatskoj i Slavoniji, pre svetskoga rata, bilo je jedanaest Jevreja (prema stanju od godine 1.913.). — Najveći su porezovnici u Hrvatskoj i Slavoniji bili u to vreme sledeći: Petar Grof Pejačević (veleposednik u Rumi) s godišnjim porezom od 118.700.93 kruna u zlatu; Ladislav Grof Mailath-Szekeljski (veleposednik u Donjem Miholjcu) s godišnje 74.593.63 kruna u zlatu; Rudolf Grof Norman-Ehrenfelski (veleposednik u Valpovu) s godišnje 58.041.59 kruna u zlatu; Dr. Ivan Krapac (rimokatolički biskup u Djakovu) s godišnje 50.503.62 kruna u zlatu; Dr. Teodor Grof Pejačević-Virovitički (veleposednik u Našicama) s godišnje 47.694.69 kruna u zlatu; Edmund Baron Guttmann de Gelse et Belišće (veleposednik u Orahovici-Vočinu) s godišnje 42.442.30 kruna u zlatu; Lukijan Bogdanović (arhiepiskop karlovački i mitropolita srpski u Sremskim Karlovcima) s godišnje 36.893.32 kruna u zlatu; Elemer pl. Janković (veleposednik u Suhopolju) s godišnje 26.038.49 kruna u zlatu; Antonije Janković (arhimandrit srpsko-pravoslavni u Krušedolu) s godišnje 24.616.60 kruna u zlatu i Gustav Grof Norman-Ehrenfelski (veleposednik u Bizovcu) s godišnje 24.735.55 kruna u zlatu (sve prema verificiranim spiskovima veleporezovnika objavljenim u »Narodnim Novinama« u Zagrebu, broj 57, 65, 67, 73, 80, 115, 121 i 134 od godine 1.913.).

Kako se odatle vidi, medu ovom desetoricom, bio je Jevrej Baron Guttmann »de Gelse et Belišće« na šestom mestu. — No ovi poreski spiskovi ne znače nikako, da je i stvarno bogatstvo pojedinaca imalo isti redosled, jer su tu obuhvaćena u glavnom nepokretna imanja i to samo na teritoriju Hrvatske i Slavonije, dakle pre svega veliki posednici. — Međutim je u to vreme bilo u ovim krajevima i bogatih jevrejskih industrijalaca i trgovaca, čiji su dohodci i imovina veoma često prevazilazili »nasledeno blago« vlastele.

Jake su pozicije stranaca u našoj industriji bile već često puta predmetom diskusije i u privrednim organizacijama i u štampi i u nadležnim Ministarstvima.

M. M. Savić (načelnik Ministarstva Trgovine i Industrije) radikalan je protivnik kako stranaca tako i stranog kapitala i po tom pitanju on je napisao sledeće:

»U Hrvatskoj i Slavoniji su stranci i rasni stranci, trgovci, industrijalci i zanatlije. — Rasni Hrvat je samo poljoprivrednik ili

radnik, a retko zanatlija i mali trgovac. Iz ovoga razloga su pravi Hrvati navikli na strance pa se ne bune protiv njih i čisto im izgleda nemoguće i zamisliti, da bi oni mogli biti industrijalci, veletrgovci, rukovode fabrike ili banaka, i da bi oni bili gazde i vode fabrika, banaka i veletrgovina. Hrvati niti su naučili poslove, niti imaju kapitala da ih preduzmu u svoje ruke, a kamo li da nove podižu. Oni nemaju ni samopouzdanja u sebe. Pohrvaćeni ili delom pohrvaćeni kolonisani austro-ugarski melanž — narodi koji čine većim delom zanatlije i malotrgovci u Hrvatskoj i Slavoniji ne buni se protiv stranaca, jer i on je sasvim ili delom stran hrvatskom narodu. — U Vojvodini je kolonisani stranac trgovac, zanatlija ili industrijalac, i on se ne buni protiv stranaca jer je i on od strane ruke tamo doveden. U Vojvodini Srbin Bunjevac, Slovak Šokac su ratari i ako su Srbi i Bunjevci imućni opet misle da oni nisu u stanju preduzeti poslove banke, veletrgovine i industrije, jer nema za to spremnih ljudi; jer ih nije niko spremao. U Bosni je kolonisani trgovac, moderni zanatlija i industrijalac, koje je austro-ugarska vlada povladivala. — Dok je Bosna strance povladivala, ona je od poslova silom otudivala domaći elemenat, a naročito za nove poslove najpouzdanije Srbe. U Bosni sve velike industrije su u rukama stranaca. Bošanci u koliko se bune (jer su većim delom fataliste pa se i ne bune), i suviše su siromašni i u novom poslu ne upućeni da bi ih mogli zameniti. U Sloveniji Nemci povladivani od austrijske vlade, a Slovenci u koliko se nisu ponemčili nisu puštani u posao. Sada Nemci imaju šume i ostale velike posede i velike fabrike. Slovenci su i suviše sada siromašni da preduzmu nemačke poslove i da stvaraju nove, i ako bi sa personalom bili u mogućnosti poslove da preduzmu.[283]

»Stranci imaju u našoj privredi bilo javno bilo više manje prikriveno veliki posed zemlje, šuma, banaka, trgovine i industrije. **Prihod godišnji od poseda stranaca koji se iz zemlje iznosi biće oko 1 milijarde, što čini $^1/_8$ našeg izvoza. Prihod od poseda stranaca, koji oni u zemlji pojedu i potroše biće najmanje 500,000.000 dinara,** što ide na uštrb naših ljudi.[284] — Veliki posed zemlje stranci imaju u još nepodeljenom posedu zemlje u Hrvatskoj i Slavoniji, Banatu, Bačkoj i Sloveniji.

»Naš je valutni interes da zarade, koje se u zemlji postignu, u zemlji i ostanu, i tu se troše i plode. Svi stranci za sada to nose u inostranstvo i to ide na štetu našeg novca i našeg trgovinskog bilansa. — Ovi **iznosi novca idu na preko jedne milijarde.**[285]

---

[283] M. M. Savić: Naša industrija i zanati (Sarajevo, strana 144).
[284] M. M. Savić: Naša industrija i zanati (Sarajevo, strana 132).
[285] M. M. Savić: Naša industrija i zanati (Sarajevo, strana 147).

Da bi se videlo, kakovi su odnosi izmedu jevrejskoga i hrišćanskoga utecaja u privredi ostalih naroda, ja ću ovde da prikažem stanje u Nemačkoj i to u oblasti industrije.

Na osnovu statistike, došao je Werner Sombart do sledećih rezultata u pogledu položaja koje zauzimaju Jevreji:

Industrija:	Upravni Odbor		Direktori	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Pivarska industrija	165	52	71	11
Metalna industrija	130	40	52	13
Cement (drvo) staklo	137	41	57	4
Kaliska industrija	156	46	36	4
Kožarska industrija	42	12	19	6
Električna industrija	339	91	95	22
Montanska industrija	640	153	183	23
Hemijska industrija	127	29	46	6
Mašinska industrija	215	48	90	11
Tekstilna industrija	141	19	59	8
Svega:	2.092	511	808	108

I na pitanje da li je prema ovom veliko učestvovanje Jevreja u nemačkoj industriji, Sombart odgovara: »da je enormno, i u čisto kvantitativnom pogledu, ako se uvaži da su Jevreji zauzeli sedmi deo direktorskih položaja i gotovo četvrtinu sviju mesta u upravnim odborima nemačke industrije, dok njihov broj u odnosu sa celokupnim stanovništvom Nemačke iznosi ravno tek jedan od sto«.

Tako je bilo pre svetskoga rata (1.911.), a sada, nakon dva decenija, iz onog što sam video za vreme moga višegodišnjeg boravka u Nemačkoj, mogu samo da kažem, da je utecaj Jevreja od pada monarhije, naglo porastao ne samo u oblasti privrede, već i inače u celoj kulturnoj sferi Rajha. — Utecaj u privredi, računam, da je uvećan najmanje za trećinu, a u mnogim područjima i udvostručen prema stanju od pre svetskoga rata.

Pojačan se utecaj Jevreja u nemačkoj industriji vidi iz sledećega uporedenja, u kome želim da prikažem u procentima njihov porast u periodu 1.895.—1.907. — Taj je porast Jevreja u nemačkoj industriji iznosio: 132.8% u mašinskoj i željeznoj industriji, 121.4% u ugljenicima i rudokopima, 68.5% u kožarskoj industriji, 62.5% u hemijskoj industriji, 55.9% u umetnim zanatima, 55.2% u gradevnoj industriji, 45.1% u šumarskoj industriji, 43.4% u poligrafskoj industriji, 40.2% u odevnoj industriji, 37.0% u industriji kamena, 36.6%

u tekstilnoj industriji, 33.8% u papirnoj industriji, 14.6% u industriji prerade drva, 6% u prehranbenoj industriji.[286]

U industriji balkanskih Slovena pozicije su Jevreja nesravnjivo veće i jače, nego što je to slučaj u Nemačkoj. — To uostalom smatram za dokazano na osnovu materijala i činjenica objavljenih na prednjim stranicama ove knjige.

Najzad su **u bankarstvu i osiguranju pozicije Jevreja od primarnoga značenja** kako u Jugoslaviji, tako i u Bugarskoj. — I o tome sam ja već iscrpno pisao, pa nije potrebno, da se to ovde ponavlja.

Stecajem okolnosti, pre svega tim što im je bio onemogućen pristup u druga zanimanja, Jevreji su — prema rečima Dostojevskoga — »postali gospodari na berzama, oni upravljaju kapitalima, oni mogu davati kredite, oni ravnaju celom internacijonalnom politikom, pa se može, na kraju, kazati za njih: približuje se njihovo carstvo, njihovo potpuno carstvo! Počinje trijumf ideja, pred kojima će se morati pokloniti i osećaji čovekoljublja, i težnja za istinom, i čuvstva hrišćanska i nacijonalna, dapače i osećanje nacijonalnog ponosa evropskih narodâ. Počinje, mesto toga, carstvo materijalizma, slepa, proždrljiva težnja za ličnim materijalnim osiguranjem, težnja za osobnim zgrtanjem novca nebirajući sredstva: eto, to se sve priznaje kao viša neka svrha, kao razumno, kao sloboda, namesto hrišćanske ideje spasenja putem što užeg moralnog i bratskog sjedinjenja ljudi. Nasmejaće se, možda, kogod na ovo, i odvratiti, da sve to nije došlo od Jevreja. Istina je, nije došlo jedino od njih; ali, ako su Jevreji konačno pobedili, i uspeli, u Evropi upravo otada otkada je trijumfovala ova nova nauka, tako da je podignuta čak na stepen moralnog principa, onda se ipak mora doći do zaključka, da su Jevreji na ovaj rezultat znatno utecali...[287]

IV.

Poslovni uspeh i utecaj Jevreja nije posvuda podjednako velik. — On je na primer mnogo manji u Grčkoj i Španiji ili medu Armencima i Makedoncima, a veći — uz izvesne pretpostavke — u agrarnim zemljama. — Pored toga je njihov uspeh eminentan u državama kapitalistički razvijenim, ako im je ostavljena puna sloboda u njihovoj akciji. — Primeri su zato: Sjedinjene Američke Države i Engleska. — Uostalom lepo je ono kazao Franz Oppenheimer: »gde god dobije maha kapitalizam, onamo odlaze Jevreji!«

[286] Vidi Dr. Jakob Segall: Die beruflichen und sozialen Verhältnisse der Juden in Deutschland (Berlin, 1.912., strana 37).

[287] F. M. Dostojevski: Iz Dnevnika 1.877.

Ali za Balkan bi se moglo kazati i ovako: u koliko izvesna društvena sredina pokazuje manje smisla i razumevanja za trgovački, industrijski i spekulativni posao uopšte, u toliko jači mah zadobija jevrejski elemenat ako inače postoje svi preduslovi za slobodan privredni rad. — I kod nas je balkanskih Slovena utecaj Jevreja najslabiji među Slovencima, a najjači među Hrvatima. — Slovenci su pokazali puno razumevanje za trgovinu i pored toga je njihova verska kompaktnost i solidarnost onemogućivala veći utecaj Jevreja. — Hrvati su međutim, naročito hrvatski intelektualci još u početku ovoga veka izbegavali privredna zanimanja i s izvesnim omalovažavanjem posmatrali ljude uposlene u varoškoj privredi. Umesto toga oni su bili odlični činovnici i vojnici, a seljak mahom poljoprivrednik, pa je već iz tih okolnosti jasno, da je trgovina i privreda uopšte ostala zanemarena od strane Hrvata i prepuštena ostalim narodima, među kojima su opet Jevreji imali najviše spreme i najviše razumevanja za trgovačke poslove.

I zato nije nikakovo čudo, što je osnivač prve novčane ustanove u Dalmaciji bio Jevrej i što su osnivači splitske luke i Trgovačke Komore bili Jevreji!

Osnivač najstarije i najveće hrvatske novčane ustanove, Prve Hrvatske Štedionice i njen prvi predsednik nije bio Hrvat, već Srbin (Anastazije Popović), posle također osnivač i prvi predsednik Trgovačko-Obrtničke Komore u Zagrebu.

Među osnivačima i članovima prvih odbora Trgovačkih Komora u Splitu, Zagrebu, Osijeku i Sarajevu susrećemo jevrejske privrednike.

U Splitu je postojala Trgovačka Komora još pod Napoleonom, ali je posle pod austrijskim režimom dokinuta. — Godine 1.816. preduzeli su splitski trgovci akciju kod carske vlade u Beču, da se ponovno uspostavi institucija Trgovačke i Obrtničke Komore i u toj akciji isticale su se naročito jevrejske firme: Samuel Gentilomo, Moise Morpurgo & Figli, Abram Jesurum, Isac Tedesco, Prospero Jona i Isac Penso, koje su (sa splitskim privrednicima) također i potpisale odnosnu peticiju upućenu u Beč.

Ne znam tačno, kada je Austrija uzpostavila Trgovačku i Obrtničku Komoru u Splitu, ali se u priručniku »Manuale Provinciale della Dalmazia« (Pokrajinski Priručnik za Dalmaciju) od godine 1.842. nalaze personalni podatci o komori u Dubrovniku uz napomenu »furono superiormente autorizzate altre due Camere di Commercio a Spalato e Cattaro ed e pendente la loro organizzazione« po čemu se vidi da se te godine radilo na organizaciji trgovačkih komora u Splitu i Kotoru. — Čini se, da je splitska

Komora osnovana godine 1.842. jer se u »Manuale Provinciale della Dalmazia« od godine 1.843. nalaze sledeća imena komorskih odbornika: Protasio Gilardi, Nicolo Radman, Gregorio Grisogono, Salvator Macchioro, Andrea Bassa, Niccolo Dimitrovich i sekretar: Vita Ventura.

Među ovima su Jevreji Salvator Macchioro i Vita Ventura, koji je bio sekretar komore ceo prvi decenij. — On poteče iz vrlo ugledne splitske porodice, koju Säul Mezan naziva velikom rabinskom dinastijom.[288]

Ugled je Jevreja Vite Venture u Splitu bio velik što pored ostaloga svedoči i činjenica da je kao Jevrej mogao biti član plemićskoga udruženja »Casino dei nobili«, u koje su imali pristup samo plemići i visoki državni činovnici (za njega kažu da je ličnim autoritetom spasao od linčovanja Hrvata, komandanta splitske austrijske garnizone). — Čini se, da je Ventura vršio sekretarsku funkciju u Komori besplatno i iz počasti, jer je u isto vreme bio i sopstvenik velike splitske trgovine, koju je godine 1.852. preselio u Trst (gde je postala jedna od najvećih tršćanskih trgovačkih radnja).

Još treba kazati, da je šesdesetih godina prošloga veka predsednik Trgovačke i Obrtničke Komore u Splitu bio Jevrej Giacomo Porlitz, čiji je sin Dr. Adolf Porlitz bio glavni direktor dalmatinskih željeznica (i na tom položaju umro u Splitu 1.887. godine). — Posle Porlitza, bio je Jevrej Vid Morpurgo[289] podpredsednik splitske Komore od godine 1.880., a od godine 1.900. do 1.911. bio je komorski predsednik. — Važnu ulogu u privredi Dalmacije zauzima ing. E. Stock, pionir industrije cementa, te najjače dalmatinske industrije, čiji je razvoj najuže povezan uz ime toga (sada) tršćanskog Jevreja.

---

[288] Mezan piše: En 1770 on trouve en qualité de rabbin de l'ancienne Serdica le nommé *Isakhár Abolafia*, fils du fondateur de la communauté juive de Tibériade. Quatorze années plus tard la famille *Ventura*, émidrée de Spalato (en Dalmatie), vient fonder une grande dynastie rabbinique dont les membres ont exercé un peu partout leurs fonctions de rabbins — à Vidin, Routstschouk, Philippople, Pazardjik etc. Le premier rabbin de cette famille fut *Šabetay ben Avraam Ventura*, qui exerca à Vidin de 1784 à 1806. Bien avant son établissement en Bulgarie il écrivit un livre intitulé »*Nehar Šalom*« qu'il publia à Amsterdam en 1775. (Dr. Seül Mezan: Les juifs espagnols en Bulgarie, Sofia 1.925., strana 17).

[289] Vid Morpurgo osnovao je 1. februara 1871. godine prvu modernu bankarsku ustanovu u Dalmaciji — Prvu Pučku Dalmatinsku Banku u Splitu, a godine 1854. i prvu knjižaru u Splitu. — Obe ove institucije postoje i danas.

1. Učestvovanje Jevreja u trgovačkim organizacijama.

Dominantan se položaj Jevreja u trgovini Hrvatske i Vojvodine vidi najbolje iz sastava klasnih organizacija — mesnih trgovačkih udruženja, čije uprave biraju trgovci pojedinih gradova. — U izabranim je predstavnicima redovno oličeno raspoloženje većine.

Evo kako izgledaju odnosi izmedu jevrejskih i hrvatskih trgovaca:

U Karlovcu je predsednik Trgovačkoga Udruženja Jevrej, a od dvadeest članova Uprave, Jevreji imaju polovicu;

U Bjelovaru je predsednik Trgovačkoga Udruženja Jevrej, a od devet članova Uprave ima sedam Jevreja;

U Sisku imaju Jevreji više od polovice članova u Upravi Trgovačkoga Udruženja;

U Virovitici imaju Jevreji više od polovice članova u Upravi Trgovačkoga Udruženja;

U Ogulinu imaju Jevreji polovicu članova Uprave u Trgovačkom Udruženju;

U Ludbregu je predsednik Trgovačkoga Udruženja Jevrej, a pored njega Jevreji imaju tri od četiri člana Uprave;

U Križevcima je predsednik Trgovačkoga Udruženja Jevrej, a od sedam ostalih članova Uprave ima pet Jevreja;

U Koprivnici je predsednik Trgovačkog Udruženja Jevrej, a također i polovina ostalih članova Uprave;

U Ivanić Gradu, Jevreji imaju tri od deset članova Uprave Trgovačkoga Udruženja;

U Goli, Jevreji imaju većinu u Trgovačkom Udruženju. — U Glini su i u Grubišnom polju predsednici Trgovačkih Udruženja Jevreji i t. d.

Najzad odlučan utecaj Jevreja u trgovini Hrvatske vidi se još jasnije iz kompozicije glavne Trgovačke organizacije — Saveza Trgovaca za Hrvatsku i Slavoniju. čije je sedište u Zagrebu.

Ta glavna klasna organizacija trgovaca na teritoriju Hrvatske i Slavonije, sastavljena je ovako: Predsednik i začasni predsednik su Jevreji. — Od trideset članova Središnjega Upravnog Odbora, Jevreji imaju apsolutnu većinu od dvadeset i jednoga člana, — također i u Nadzornom Odboru. Začasni su članovi Udruženja samo Jereji, a od trinaest članova utemeljača ima devet Jevreja, — sve prema najnovijem stanju od godine 1.928.

Još interesantniju sliku pružaju pojedine strukovne organizacije Saveza.

Organizacija Trgovaca Tekstilnom Robom na Veliko, ima za predesednika (pročelnika) i zamenika predsednika (pročelnika) — Jevreje;

Organizacija Trgovaca Gorivim Drvom i Ugljenom ima za predsednika Jevreja;

Organizacija Trgovaca Papirom i Pisaćim Priborom ima za predsednika i njegovoga zamenika, Jevreje;

Organizacija Trgovaca Željezom ima za predsednika i dvojicu podpredsednika — Jevreje;

Organizacija Trgovaca Vinom ima za predsednika Jevreja;

Organizacija Trgovaca Izvoznika ima za predsednika i oba podpredsednika Jevreje;

Organizacija Trgovaca Gradevnim Materijalom ima za predsednika i podpredsednika Jevreje;

Organizacija Trgovaca Pletene i Galanterijske Robe ima za predsednika i podpredsednika Jevreje;

Organizacija Trgovaca Obućom ima za predsednika i podpredsednika Jevreje;

Organizacija Filmskih Preduzeća ima za predsednika i podpredsednika Jevreje;

Organizacija Trgovaca s Radio-Aparatima ima za predsednika Jevreja.

Već iz ovoga proizlazi fakat, da Jevreji drže u svojim rukama glavne arterije trgovine u Hrvatskoj i Slavoniji, a napose u njenim centrima: u Zagrebu i Osijeku.

U Udruženju Trgovaca i Industrijalaca u Osijeku Jevreji zauzimaju tri (od četiri) mesta u Predsedništvu, a u upravnom odboru Udruženja čine Jevreji takoder apsolutnu većinu jer imaju petnaest od svega dvadeset članova.

U Udruženju Vojvodjanskih Veletrgovaca i Uvoznika Kolonijalne Robe u Somboru, Jevreji imaju polovinu članova u Predsedništvu. — Od trinaest trgovačkih firmi koje su zastupljene u Upravnom Odboru deset je jevrejskih.

U Udruženju Trgovaca i Industrijalaca u Subotici, Jevreji imaju podpredsednika i 28 članova Upravnoga Odbora od pedeset koliko broji Upravni Odbor. — Takoder i u Nadzornom Odboru Jevreji imaju apsolutnu većinu: tri od pet članova.

U Udruženju Trgovaca i Industrijalaca u velikom Bečkereku Jevreji imaju podpredsednika i tri člana u Upravnom Odboru (od svega osam članova).

U Trgovačkom Udruženju za Grad Sarajevo i Sarajevsku Oblast, Jevreji imaju prvoga podpredsednika (predsednik je Musliman) i jednu trećinu članova Upravnoga Odbora, dok su ostale dve trećine podeljene u jednakim delovima na Muslimane i Jugoslovene. — Kako ovi nisu nikada složni u odlukama, to su odlučni glasovi jevrejskih odbornika, jer na koju se stranu oni odluče, ta ima većinu. — U tome je položaj Sarajeva nezavidan! On connoît le bien quand on l'a perdu!

U Udruženju Trgovaca i Industrijalaca u Zemunu, Jevreji imaju podpredsednika, a zastupljeni su također i u Trgovačkim Udruženjima u Skoplju, Bitolju i Splitu.

U Udruženju Kožarskih Trgovaca u Beogradu, Jevreji imaju predsednika Nadzornoga Odbora i jednoga člana (od šest) u Upravnom Odboru.

U Trgovačkom Udruženju u Skoplju, Jevreji imaju tri od jedanaest članova Upravnog Odbora.

U Udruženju Trgovaca i Industrijalaca u Velikoj Kikindi, Jevreji imaju tri od dvanaest članova Upravnog Odbora, a u Udruženju Trgovaca i Industrijalaca u Somboru, sedam od dvadesetidva člana Upravnoga Odbora i pored toga podpredsednika Udruženja.

U Udruženju Trgovačkih Agenata i Komisionara u Zagrebu, Jevreji imaju predsednika i podpredsednika — i većinu članova Upravnoga Odbora. — Također i u Udruženju Trgovačkih Agenata i Komisionara u Srbiji, sa sedištem u Beogradu, Jevreji imaju podpredsednika i apsolutnu većinu u Upravnom Odboru (pet od devet članova) i u Nadzornom Odboru (dva od tri člana).

Nadam se, da je na taj način dovoljno obeležen njihov utecaj u klasnim organizacijama trgovaca u Kraljevini Jugoslaviji, bar u koliko se odnosi na veće gradove.

2. Učestvovanje Jevreja u zanatskim organizacijama.

Srpske zanatlije, pa s njima i Jevreji, organizovani su u esnafe (prinudne organizacije majstora esnafskih zanata) u svrhu ostvarenja klasnih ciljeva.

Takove sreske esnafske organizacije (sreski esnafi) postoje na teritoriju Srbije u Aleksandrovcu, Aleksincu, Arandelovcu, Arilju, Babušnici, Bajinoj Bašti, Beloj Palanci, Belom Polju, Beranu, Berovu, Bitolju, Bogatiću, Boljevcu, Brzoj Palanci, Brusu, Bujanovcu, Valjevu, Varvarinu, Vel. Gradištu, Vel. Orašju, Vlaso-

tincu, Vranji, Vučitrnu, Golupcu, Gor. Milanovcu, Gostivaru, Gnjilanu, Grockoj, Guči, Debru, Despotovcu, Donjem Dušniku, Donjem Milanovcu, Đakovici, Đevđeliji, Žabarima, Žagubici, Zaječaru, Zlotu, Ivanjici, Jagodini, Kavadarn, Kičevu, Kladovu, Kniću, Knjaževcu, Kosjeriću, Kočanu, Kosov. Mitrovici, Kragujevcu, Kraljevu, Kraljevom Selu, Kratovu, Krivoj Palanci, Krupnju, Kruševcu, Kumanovu, Kuršumliji, Kučevu, Lazarevcu, Lebanu, Leskovcu, Lešnici, Loznici, Ljigu, Ljuboviji, Mionici, Mladenovcu, Mrčajevcima, Negotinu, Negotinu (Vard.), Nišu, Novoj Varoši, Novom Pazaru, Obrenovcu, Ohridu, Palanci, Paraćinu, Petrovcu, Peći, Pirotu, Plevlju, Podujevu, Požarevcu, Požezi, Preševu, Priboju, Prizrenu, Prijepolju, Prilepu, Prištini, Prokuplju, Ražnju, Rači, Raškoj, Rekovcu, Resnu, Svetom Nikoli, Svilajncu, Svrljigu, Sjenici, Skoplju, Smederevu, Sokobanji, Stepojevcu, Strumici, Struzi, Surdulici, Tetovu, Trsteniku, Ćupriji, Ubu, Užici, Uroševcu, Carevom Selu, Caribrodu, Čačku, Šapcu, Štipu, Gusinju, Velesu i u Vladičinom Hanu.

U njima su organizovane i jevrejske zanatlije i njihova aktivnost, naročito u pogledu inicijative i zaštite interesa zanatske klase prelazi redovno njihovu brojnu snagu u odnosu s ostalim zanatlijama.

Jevrejske su zanatlije zastupljeni u zanatskim organizacijama srazmerno njihovom broju. — U Vojvodini je u Hrvatskoj i u Bosni njihovo učestvovanje u klasnom pokretu još i jače.

U Zanatskoj Komori u Beogradu, Jevreji imaju jednoga podpredsednika i jednoga člana Uprave.

U Komori za Trgovinu, Obrt i Industriju u Zagrebu, zastupani su Jevreji u zanatskoj sekciji s dva člana, a pored toga vrši nekoliko jevrejskih zanatlija dužnost obranika. — Za veštake (stručnjake) zagrebačke Komore u oblasti zanatstva, postavljeni su sledeći Jevreji: Za cipelarski zanat: 1 (od svega 2); za juvelirski i urarski zanat: 3 (od svega 7); za šešire: 1 (od svega 2); za staklarski zanat: 2 (od svega 4); za tapetarski i dekoraterski zanat 1 (od svega 2); za pisaće strojeve: 3 (od svega 3) i t. d.

Savez Hrvatskih Obrtnika u Zagrebu, ima Jevreja kao podpredsednika Središnjeg Upravnog Odbora. — Pored toga u svima hrvatskim gradovima, u lokalnim zanatskim organizacijama (koje su grupisane u Savezu Hrvatskih Obrtnika, toj glavnoj zanatskoj klasnoj instituciji) Jevreji zauzimaju važne položaje.

3. Učestvovanje Jevreja u industrijskim organizacijama.

U Zemaljskom Savezu Industrijalaca u Zagrebu, Jevreji imaju od kako je Savez osnovan, predsednika, nadalje imaju u Eksekutivnom Odboru devet članova od petnaest, koliko ih svega ima, a u Saveznom Veću takoder apsolutnu većinu od dvadeset članova naprama ukupnom broju od tridesetičetiri. — Pored toga Jevreji imaju i polovinu članova u Nadzornom Oodboru, sve ovo prema stanju od godine 1.928.

Pre svetskoga rata utecaj je Jevreja u Savezu Industrijalaca bio još jači nego danas. — Ja se sećam na primer situacije iz perioda pre balkanskih ratova. — Tada su (1.911.-1.912.) Jevreji imali u Savezu Industrijalaca: predsednika i tri podpredsednika, u ekzekutivnom odboru: šest od osam članova i većinu članova zamenika; u Saveznom Veću: trinaest od šesnaest članova, i sve članove u Nadzornom Odboru. — Delegat je Saveza u Zemaljskom Prometnom Veću u Pešti bio Jevrej (Vilim Reiner), a takoder i delegat u Zemaljskom Industrijskom Veću u Pešti (Samuel D. Alexander). — Glavni su sekretari Saveza onda i danas Jevreji.

Takova je situacija i u pojedinim sekcijama Saveza. — U sekciji za Pivarsku Industriju, predsednik (pročelnik) je Jevrej, u Sekciji za Gradevnu Industriju, predsednik je Jevrej, u sekciji za Električnu Industriju, predsednik je Jevrej i u sekciji za Rudarsku Industriju, predsednik je Jevrej (sve prema personalnom stanju od godine 1.925.-1.926.).

Ove **činjenice neosporno dokazuju apsolutnu supremaciju Jevreja u industriji** Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koja je organizovana u Zemaljskom Savezu Industrijalaca u Zagrebu.

U Udruženju Rudarskih Poduzetnika, koje ima svoje sedište u Beogradu i koje broji dvanaest članova u Upravnom i Nadzornom Odboru, jedna četvrtina pripada Jevrejima.

U Savezu Vojvodanskih Industrijalaca u Novom Sadu, Jevreji imaju podpredsednika i deset od osamnaest članova Upravnoga Odbora, dakle apsolutnu većinu.

U Savezu Tekstilnih Industrija sa sedištem u Beogradu, Jevreji su zastupljeni sa tri člana u Upravnom Odboru (svega ima 13 članova).

U Udruženju Industrijalaca i Trgovaca u Osijeku, Jevreji imaju apsolutnu većinu u predsedništvu (tri od četiri člana) i u Upravnom Odboru (petnaest od dvadeset članova). — Slično je u Udruženju Industrijalaca i Trgovaca u Subotici. I tu Jevreji imaju podpredsednika i 28 (od svega pedeset) članova Upravnoga Od-

bora. — U Udruženju Industrijalaca i Trgovaca u Velikom Bečkereku imaju podpredsednika i tri člana Upravnoga Odbora, a u Udruženju Industrijalaca i Trgovaca u Zemunu, takoder je podpredsednik Jevrej.

U Savezu Gornjobačkih Industrijalaca u Subotici, podpredsednik je Jevrej, pored toga Jevreji imaju deset od šesnaest članova Upravnoga Odbora i predsednika Nadzornoga Odbora. — U Udruženju Industrijalaca i Trgovaca u Somboru, Jevreji imaju podpredsednika i jednu trećinu članova Upravnoga Odbora (sedam od dvadesetdva), a u Upravnom Odboru Udruženja Industrijalaca i Trgovaca u Velikoj Kikindi, imaju četvrtinu — tri od dvanaest članova Uprave.

U Savezu Tekstilnih Industrija Kraljevine Jugoslavije, sa sedištem u Beogradu, Jevreji imaju tri od trinaest članova Upravnoga Odbora. — U Klubu Inžinjera Kemije u Zagrebu imaju Jevreji predsednika Upravnoga Odbora.

4. Učestvovanje Jevreja u privrednim komorama.

U Beogradskoj Trgovačkoj Komori, Jevreji imaju jednoga člana Upravnoga Odbora.

U Komori za Trgovinu, Obrt i i Industriju u Zagrebu, stvari izgledaju ovako: Doživotni začasni predesdnik Komore je Jevrej, nadalje su Jevreji: predsednik (pročelnik) i podpredsednik Trgovačke Sekcije i podpredsednik Industrijske Sekcije. — U revizionom Odboru Komore ima od šest članova jedan Jevrej; u Muzejskom Odboru, od dvanaest članova, tri Jevreja; u Gospodarskom Odboru od devet članova — tri Jevreja.

U trgovačkoj sekciji Komore ima pet Jevreja od svega dvadeset članova (od tih jedan Srbin!); u Obrtnoj sekciji od dvadesetidva člana tri su Jevreja i nijedan Srbin; u Industrijskoj sekciji ima sedam Jevreja od osamnaest članova, u finansijsko-prometnoj sekciji jedan Jevrej.

Simptomatično je za hrvatsko-srpske odnose, da u ovoj centralnoj ekonomskoj instituciji uže Hrvatske od stotinu članova raspodeljenih na pet raznih sekcija ima svega dva Srbina, dakle manje, nego pred sedamdesetipet godina, kada je zagrebački Srbin Anastas-Anastazije Popović osnovao Trgovačko-Obrtničku Komoru..

U redu dopisnih članova zagrebačke Komore, ima devet Jevreja, od svega 63 dopisna člana, a medu sudijama (obranicima) osamdeset Jevreja od 185 sudija (koliko ih svega ima). — Krajem decembra 1.929. izvršen je ponovan izbor i tom je prilikom po-

stavljeno 120 obraničkih sudija, od tih 45 Jevreja. — Komorski su eksperti rasporedeni ovako: za bačve: devet od tih tri Jevreja; za blagajne dva, od toga jedan Jevrej; za cerade: oba Jevreji; za cipele dva, od toga jedan Jevrej; za fabričke cipele: četiri, od toga dvojica Jevreji; za dlaku dva, od toga jedan Jevrej; za ogrevno drvo: pet, od toga tri Jevreja; za industrijsko drvo: pet, od toga trojica Jevreji; za gumenu robu — jedan i to Jevrej; za kolonijalno-delikatesnu robu: dvadesetidva, od toga trojica Jevreji; za konfekciju sva trojica Jevreji; za koru jedan Jevrej; za kožu: četiri, od toga dvojica Jevreji; za kožne produkte dva, oba Jevreji; za sirovu kožu: dva, oba Jevreji; za krzna tri, od toga jedan Jevrej; za linoleum: dva, od tih jedan Jevrej; za lekovito bilje: četiri, od tih tri Jevreja; za manufakturu: deset, od tih tri Jevreja; za ogledala: tri, od tih dva Jevreja; za parkete: dva, oba Jevreji; za pisaći pribor: dva, oba Jevreji; za pletenu robu: jedan Jevrej; za modnu robu: dva, oba Jevreji; za rogove: tri, svi Jevreji; za rublje dva, jedan Jevrej, za rum: tri, od tih dva Jevreja; za seme: dva, od tih jedan Jevrej; za staklo: četiri, od tih dvojica Jevreji; za svilu: dva, oba Jevreji; za rakiju: četiri ,od tih trojica Jevreji; za tekstilnu robu: dva, od tih jedan Jevrej; za kancelarijski nameštaj: tri, svi Jevreji; za vreće tri, od tih dva Jevreja; za vunu: dva, od tih jedan Jevrej; za vino: devet, od tih trećina Jevreja i tako dalje.

U Trgovačko-Industrijskoj i Zanatskoj Komori u Novom Sadu Jevreji su ovako zastupljeni (u Upravi Komore): u Trgovačkoj Sekciji s dva člana (od svega pet); u Industrijskoj Sekciji s dva člana (od svega pet), u Finansijskom Odboru s jednim članom (od svega dva), u Finansijsko-Poreskom Odboru s dva člana (od svega šest), u Saobraćajnom Odboru s dva člana (od svega šest), u Carinskom Odboru s dva člana (od svega šest). — Među redovnim članovima Komore, ima zanatska sekcija svega 16 članova, od toga dva Jevreja; Trgovačka sekcija 16, od toga šest Jevreja i industrijska sekcija 16, od toga šest Jevreja.

U Komori za Trgovinu, Obrt i Industriju u Splitu, nalazi se u upravnom odboru jedan Jevrej od svega 23 člana i tri Jevreja kao članovi Obraničkog Suda (sudije).

U Banatskoj Trgovačko-Industrijskoj i Zanatskoj Komori u Velikom Bečkereku, Jevreji imaju jednoga podpredsednika, dva člana Uprave (od devet) i tri člana finansijskog odseka (od svega devet). — U industrijskoj sekciji imaju Jevreji većinu; u trgovačkoj i u zanatskoj sekciji po jednoga člana. — Pored toga od ostalih redovnih članova Komore, petorica su Jevreji, od sedamnaest članova.

U Komori za Trgovinu, Obrt i Industriju u Sarajevu zastupana su u poslovnom odboru četiri Jevreja od dvadeset sarajevskih članova; u Finansijskom Odboru: tri Jevreja, od šesnaest članova; u pravnom odboru jedan Jevrej, od osam članova, u saobraćajnom odboru jedan Jevrej od osam članova, u disciplinarnom odboru jedan Jevrej od četiri člana, a također su revizor (kontrolor) blagajne i njegov zamenik Jevreji. — U trgovačkoj sekciji sede tri Jevreja, u zanatskoj sekciji jedan, a u industrijskoj također tri Jevreja.

U upravnom odboru Nacionalnoga Komiteta Srba, Hrvata i Slovenaca za Međunarodnu Trgovačku Komoru (koji broji trinaest članova), Jevreji su zastupljeni sa dvojicom predstavnika.

U Trgovačkoj su i Obrtničkoj Komori u Osijeku — prema stanju za godinu 1.925. i 1.927. — Jevreji imali predsednika Komore, počasnoga predsednika i oba komorska podpredsednika. — Pored toga u trgovačkoj sekciji Komore imaju Jevreji sedamnaest vanjskih članova (komorskih većnika) deset, a od petnaest unutrašnjih članova, šest. — U zanatskoj sekciji imaju šest unutrašnjih članova (od svega trinaest) i dva vanjska člana.

U svima odborima Komore, izuzetno jednoga, Jevreji imaju predsedništvo (pročelnika) u svojim rukama. — Predsednik je (pročelnik) Gospodarskog Odbora Jevrej, predsednik je Tarifskog i Sajamskog Odbora Jevrej, predsednik Finansijkog i Carinskog Odbora je Jevrej, predsednik Disciplinarskog Odbora i »Mirovinkog Poverenstva« također je Jevrej. — Pored toga postavljeno je i nekoliko dopisnih članova Komore iz redova Jevreja. — Sastav je osječke Komore merodavan za prosudivanje položaja Jevreja u slavonskoj privredi, a napose u privredi grada Osijeka.

Također su Jevreji zastupljeni u Upravi Apotekarske Komore za Kraljevinu Jugoslaviju i to u sekciji B, koju sačinjavaju apotekarski saradnici.

U Beogradskoj Radničkoj Komori u Beogradu, Jevreji imaju (1.927.) jednog predstavnika u Upravnom Odboru (od svega dvanaest članova) i tri člana Komore.

U plenumu Radničke Komore (Delavske Zbornice za Slovenijo) u Ljubljani, Jevreji imaju jednoga člana i jednoga člana zamenika.

U Radničkoj Komori za Vojvodinu u Novom Sadu, Jevreji imaju krajem 1.928. dva člana Upravnoga Odbora od svega dvanaest članova i jednoga delovodu Komore.

5. Učestvovanje Jevreja u berzama.

U Beogradskoj su Berzi Jevreji zastupljeni u Upravnom Odboru s jednim članom (od deset članova) Uprave. — Među sudijama Izbornog Suda ima trinaest Jevreja od svega šesdeset sudija. — U Zagrebačkoj su Burzi za Robu i Vrednote (ona se sama naziva »Bursa«!) Jevreji zastupani u velikom broju i imaju pored podpredsednika sedam članova (većnika) od dvadesetijednoga koliko ima sviju. — U Odboru za Tipiranje Brašna (valjda: tipiziranje!?) Jevreji su u većini, jer imaju osam od jedanaest članova; u Obraničkom Sudu imaju polovinu članova; u Upravnom Odboru Burzovnog Veća imaju tri od devet članova; u Veštačkom Poverenstvu imaju četiri od devet članova, a u Savetodavnom Odboru Obraničkoga Zavoda dva člana od sedam (koliko ih svega ima). — Polovina obranika (sudije Obraničkoga Suda) na Zagrebačkoj Burzi regrutirana je iz redova Jevreja, kojih je bilo četrdesetidva od osamdesetišest obranika, u godini 1.927. — Za utecaj Jevreja na Zagrebačkoj Burzi karakteristično je pored toga da su od četrnaest burzovnih senzala (mešetara) desetorica Jevreji.

U Novosadskoj Produktnoj i Efektnoj Berzi Jevreji su zastupljeni sa šest članova u Berzanskoj Upravi, od svega osamnaest članova Upravnoga Odbora, a u Berzanskom Sudu s polovinom, tako, da od četrdeset sedam berzanskih sudija ima 23 Jevreja. — Više od polovine ovlaštenih berzanskih senzala na Novosadskoj Produktnoj i Efektnoj Berzi jesu Jevreji. — Od deset berzanskih agenata, ima šest Jevreja.

U Ljubljanskoj Berzi (Ljubljanska Borza za Blago in Vrednote) nema Jevreja u Upravnom Odboru, već svega jedan kao berzanski sudija.

U Somborskoj Poljoprivrednoj Berzi u Somboru, Jevreji imaju tri člana u Upravi, od svega petnaest članova Upravnoga Odbora, nadalje dva člana u Finansijskom Odboru (od svega pet članova) i tri člana u Upravi Penzionog Fonda (od svega pet članova. — U izbornom sudu Somborske Poljoprivredne Berze, Jevreji imaju podpredsednika i dvadesetosam sudija od svega sedamdeset jednog (koliko sudija ima Izborni Sud u Somboru). — U Odboru za odredivanje tipova brašna, Jevreji imaju većinu od četiri člana (od svega sedam članova, koliko broji taj Odbor). — Izuzetno jednoga, svi su koncesionirani berzanski senzali kod Somborske Berze, Jevreji.

Treba ovom prilikom napomenuti, da Jevreji vrše preuzete dužnosti savesno i urednije nego drugi članovi pojedinih Odbora na našim Berzama. — To dokazuje poslovanje na zagrebačkoj i somborskoj berzi naročito jasno. — U Somboru je na primer, kao

sudije i eksperti učestvovalo svega tridesetiosam lica, od toga devetnaest Jevreja i ta je polovina Jevreja rešavala u 1.355 slučajeva, od 2.484 predmeta koji su iznošeni u svrhu rasprave i ekspertize. — Samo jedan somborski Jevrej (Aleksandar Kraus) učestvovao u jednoj godini 292 puta kao sudija, 121 puta kao predsednik ekspertize i 54 puta kao stručnjak!

U Zagrebačkom Zboru (to je institucija koja priređuje međunarodne sajmove uzoraka u Zagrebu), Jevreji su od uvek imali važne položaje, redovno podpredsednika društva, a ako se tačno sećam i predsednika. — I sada (1.928.) imaju predsednika i većinu članova Ekzekutivnog Odbora, — pet od sedam članova. — Pored toga u Upravnom Odboru Jevreji sačinjavaju jednu trećinu (deset od trideset) članova, a u Nadzornom Odboru imaju dva (od pet) predstavnika.

6. Učestvovanje Jevreja u ostalim organizacijama.

U Savezu Novčanih i Osiguravajućih Zavoda u Zagrebu, Jevreji su zastupljeni sa po jednim članom u Upravnom i Nadzornom Odboru. — Ranije je taj broj bio veći. — Među ličnim (osobnim) članovima Saveza, ima tridesetijedan Jevrej, od 130 članova.

U Udruženju Banaka u Beogradu, Jevreji su također zastupljeni s tri predstavnika u Upravnom Odboru i s jednim u Nadzornom Odboru. — Upravni Odbor ima svega osamnaest članova.

U Udruženju Vojvođanskih Banaka za Srem, Banat, Bačku i Baranju, Jevreji imaju trećinu članova Upravnoga Odbora (četiri od dvanaest).

U Internoj Organizaciji Novčanih Zavoda za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, Jevreji su zastupljeni u Upravnom Odboru s dva člana (od svega jedanaest članova).

U Jugoslovenskom Društvu za Zaštitu Verovnika (Poverioca) u Zagrebu, Jevreji imaju predsednika i podpredsednika.

U Središnjem Uredu za Osiguranje Radnika u Zagrebu, u toj najvećoj osiguravajućoj instituciji u Kraljevini Jugoslaviji[290] Jevreji imaju predsednika i prvog podpredsednika Središnjega Upravnoga Odbora (ravnateljstva). — Pored toga Jevreji imaju znatan broj funkcionara u Okružnim Uredima za osiguranje radnika, tako u Brodu na Savi (predsednika), u Bjelovaru (podpredsednika), u Osijeku (predsednika i podpredsednika), u Sarajevu (podpredsednika), u Subotici (podpredsednika), na Sušaku (pod-

[290] Sredstva Središnjeg Ureda za Osiguranje Radnika iznosila su već godine 1.926. više od 250 milijona dinara.

predsednika), u Varaždinu (podpredsednika) i u Zagrebu (podpredsednika).

U Privatnoj Bolesničkoj Blagajni »Merkur«, koja ima sedište u Zagrebu, a radi u Beogradu i u ostalim krajevima Države, Jevreji imaju začasnoga predsednika, nekoliko članova Upravnoga Odbora i direktora Društva, nadalje velik broj lekara, kako u Središnjem Uredu za Osiguranje Radnika, tako u Okružnim Uredima i u Bolesničkom Društvu »Merkur«.

Slično je i u raznim ostalim privrednim i klasnim organizacijama na teritoriju Kraljevine Jugoslavije.

Već ovi podatci (koji se odnose na najnoviji period 1.927.—1.929.) dostaju da pokažu učestvovanje Jevreja u raznim profesionalnim organizacijama i institucijama Jugoslavije i to veoma često na glavnim položajima, što dokazuje ne samo njihovu ravnopravnost u svakom pogledu, već veoma često i njihovu supremaciju nad ostalim stanovništvom.

Ne postoji kod nas statistika na osnovu koje bi se dao izraditi potpun pregled učestvovanja Jevreja u raznim privrednim i socijalnim organizacijama i njen je sastav (kao uopšte svaki javan rad u našoj društvenoj sredini!) otešćan i veoma često neizvediv. — Ipak ovo nekoliko karakterističnih podataka, koje sam prikazao o učestvovanju Jevreja u našim privrednim organizacijama posvedočavaju moju raniju tvrdnju i pružaju čitaocu instruktivan materijal, koji on i sam može da upotpuni i proširi prema svom opažanju i interesnoj sferi.

V.

U opštem socijalnom radu Jevreji su zapaženi gotovo u svim državama, gde žive u većem broju. — To važi i za Bugarsku i za Kraljevinu Jugoslaviju.

U glavnom materijalno obezbedeni i veoma često vrlo bogati Jevreji su kadagod je bila u pitanju humana i opšte-korisna akcija i sami osetili, da ih momenat zove i da treba da vrše svoju dužnost, da ih se na to naročito ne poziva. — Oni su to pokazali za vreme balkanskih ratova, u Bugarskoj i u Srbiji, organizujuć mnoge bolnice i prigodne institucije za negu i opskrbu bolesnika. Za vreme svetskoga rata Jevreji su naročito učestvovali u samaritanskoj akciji na celom jugoslovenskom teritoriju, ma da su bili pocepani na dva i tri fronta. — Za vreme nedavne katastrofe koja je usled potresa zadesila Bugarsku, bugarski su Jevreji bili među prvim priložnicima znatnih suma i među agilnim sakupljačima priloga za tu cilj.

Pored toga **postoje razne socijalne i dobrotvorne institucije Jevreja** u Beogradu, Sofiji, Ruščuku, Varni, Zagrebu, Subotici, Osijeku, Sarajevu, u Skoplju i još u nekim mestima. — Među tima ima ustanova, koje su specijalno namenjene Jevrejima i takovih, koje su namenjene interesima celoga stanovništva.

Na ovom mestu želim da istaknem primera radi najveću u redu tih humanih institucija — zagrebačku »Prehranu«, fondaciju pokojnoga hrvatskog Jevreja Šandora A. Alexandra, velikoga trgovca i začasnoga predsednika Komore za Trgovinu, Obrt i Industriju. Institucija »Prehrane« je zato od važnosti, što predstavlja vrednost od trideset milijona dinara i već je po toj impozantnoj sumi dovoljna da izazove pažnju i interes čitaoca. — Š. A. Alexader je osnovao »Prehranu« početkom svetskoga rata i to — kako on sam kaže[291] — uviđajući potrebu da se siromašnim porodicama mobilizovanih jugoslovenskih vojnika obezbedi dobra ali besplatna prehrana. — U toj je celji osnovana u prvom početku jedna velika kuhinja u prostorijama Umetničkog Paviljona (pred zagrebačkim Glavnim Kolodvorom) s kojom je upravljalo Društvo za Prehranu Siromašnih Porodica Mobilizovanih Vojnika. — Posle je rad ovoga društva proširen i na drugu sirotinju, a naročito na decu i na školsku omladinu, tako, da je godine 1.917. i 1.918. ova ustanova delila svakodnevno besplatnu hranu za preko šest hiljada osoba.

Videći, da je institucija »Prehrane« neophodna i da ju treba zadržati i u mirno doba, Š. A. Alexander se reši i kupi (1.917.) tada najveću stanbenu zgradu u Zagrebu, »Kukovićevu Kuću« (u Ulici Kraljice Marije) i zasnuje s njom »Zakladu Predsednika i Osnivača Prehrane, Šandora A. Alexandra u Zagrebu«. — Godine 1.923. uvećao je Alexander ovu fondaciju, prikupivši nove nepokretnosti — Gradansku Streljanu i uredivši u istima privremenu kuhinju Prehrane, koja i danas hrani besplatno oko hiljadu osoba, dnevno. — U zadužbinskom aktu, kojim je pokojni Š. A. Alexander osnovao ovu svoju fondaciju (čl. III.) ovako je precizirana svrha institucije: »Za sva vremena određujem sledeću namenu čistog prihoda zadužbinske imovine: 1. za besplatnu prehranu siromašne (zakonite ili nezakonite) siročadi ili roditelja ili udovica u ratu palih ili od bolesti, u ratu zadobivenih, umrlih vojnika, te za rad nesposobnih invalida i njihovih porodica, ako stalno borave u Zagrebu; 2. za besplatnu prehranu siromašne školske omladine, viših, srednjih i osnovnih škola u Zagrebu; 3. za besplatnu prehranu zagrebačkog siromašnog stanovništva; 4. za prehranu javnih i privatnih

[291] Podatke o »Prehrani«, koje ovde navodim dostavio mi je Š. A. Alexander, svojim pismom od 28. aprila 1.929.

činovnika i nameštenika, daka i radnika uz plaću, ali uz naročito pogodovne cene i bez cilja zarade«.

Kada se izvrši pregradnja glavne zgrade (Kukovićeve kuće), moći će moderno uređena kuhinja »Prehrane« da daje dnevno deset hiljada obroka jela, tako, da će moći da primi pod isti krov i Centralnu Akademsku Menzu i Hrvatsku Akademsku Menzu, te menze za javne i privatne činovnike, radnike, školsku omladinu i siromašno stanovništvo. — Ako se oceni velika važnost ove institucije, onda se mora odati priznanje njenom osnivaču i ona, i ako jevrejska fondacija, može da posluži kao primer na ugled i za ostale velike gradove balkanskih Slovena, u pogledu organizacije prehrane socijalno slabih i siromašnih građana.

VI.

Interesantno je **pitanje nacionalnog dohodka i nacionalne imovine Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena.**

Engleski je ekonomista Mulhall procenio 1.896. godine vrednost nacionalne imovine Kraljevine Srbije sa 211,000.000 funti šterlinga a nacionalni dohodak sa 28,000.000 funti odnosno sa 12.3 funte šterlinga po jednom stanovniku. — Srpski Centralni Komite (Comite Central Serbe: La Serbie Economique 1.914.—1.918.) koji je radio za vreme svetskoga rata u Ženevi procenio je prosečni nacionalni dohodak za jednog stanovnika Srbije sa 417 dinara i 30 para ili za celu Srbiju sa godišnje 1.210.000.000 dinara u zlatu. — Posle je Kosta Stojanović, Ministar Finansija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (u svom budžetskom ekspozeu za godinu 1.920.-21.) izračunao nacionalni dohodak Države (Jugoslavije) sa »više od 35 milijardi dinara«. — Ja sam medutim, baveći se tim pitanjem na Berlinskom Univerzitetu, proračunao prosečni dohodak pojedinog stanovnika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa 450 dinara u zlatu (godišnje).

Ako nakon ovoga postavimo pitanje o nacionalnom dohodku i imovini Jevreja, priznaće svako, ko je god imao priliku da upozna socijalni položaj Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, da je njihova pozicija nesravnjivo bolja i da njihovo materijalno stanje znatno odskače iznad nivoa ostalog stanovništva.

Ja sam proračunao godišnji nacionalni dohodak za 80.000 Jevreja u Jugoslaviji sa 338 milijona dinara u zlatu ili po jednoj osobi sa 4.225 dinara prosečno, a u Bugarskoj za 55.000 Jevreja sa 162,250.000 leva u zlatu ili po jednoj osobi sa 2.950 zlatnih leva godišnje. — Znači, da je prema ovom računu godišnji dohodak jednog Jevreja u Jugoslaviji gotovo devet i po puta veći, a u

Bugarskoj sedam puta veći od nacionalnog dohodka ostalog stanovništva.

Celokupnu nacionalnu imovinu južnoslovenskih Jevreja cenim na 1.3 milijardu zlatnih franaka; od toga se odnosi na Jugoslaviju 825 milijona franaka a na Bugarsku 480 milijona franaka u zlatu. — Ako se sad uvaži, da je Mulhall (1.896.) ustanovio nacionalno bogatstvo Kraljevine Srbije sa 211,000.000 funti šterlinga ili 5 milijardi 321,000.000 dinara u zlatu znači, da nacionalna imovina Jevreja na teritoriju balkanskih Slovena iznosi danas (1.930. godine) četvrti deo predratnoga nacionalnog bogatstva Kraljevine Srbije.

Ne može biti nikakove sumnje o tome, da je prosečno stanje Jevreja nesravnjivo povoljnije od stanovništva u čijoj sredini Jevreji žive. — To posvedočava i slučaj u Velikoj Britaniji, u Francuskoj, u Nemačkoj, u Čehoslovačkoj, u Austriji, u Italiji, u Mađarskoj, u Švajcarskoj i u mnogim drugim državama.

Svuda — kaže jevrejski sociolog A. Ruppin — gde nisu imali da se ogledaju s Armencima, Grcima i Indijcima i gde su geografske, ekonomske i političke prilike pružale slobodan razvoj njihovom trgovačkom talentu, Jevreji su postigli blagostanje. — I Sombart dokazuje (ib. strana 349.) da je jevrejska rasa po izvesnim svojim osobinama inkarnacija kapitalističko-trgovačkog duha. — To potvrđuju pored njega i Woltmann (Politische Antropologie), Webb (The Jews of East London), Roscher (Ansichten der Volkswirtschaft), Schäffle (Bau und Leben des sozialen Körpers), Russel-Lewis (The Jew in London) i drugi.

DESETI DEO.

JEVREJSKI UTECAJ U ODNOSIMA S INOSTRANSTVOM.

I.

Rasprostranjenost je Jevreja po celom svetu imala presudan utecaj na njihovu eminentnu ulogu u medunarodnoj trgovini, saobraćaju i finansijama.

Činjenica da se Jevreji već vrlo rano naseliše u važnijim evropskim i američkim gradovima i lukama omogućila im je da zauzmu utecajnu poziciju u ekonomskim i finansijskim odnosima s inostranstvom. — I ne samo da su oni kao članovi jedne nacionalne i verske zajednice stajali u najboljim medusobnim vezama, već se u isto vreme i članovi uglednijih privrednih porodica raseliše po raznim zemljama s namerom, da tako iz raznih privrednih centara sistematski vrše poslove jedne (porodične) firme.

Poznato je iz onoga što je objavio Manasseh ben Israel (u svom memorandumu na Cromwella) koliko su bile razgranate trgovačke veze pojedinih jevrejskih porodica. — Tako se na primer članovi porodice Carcares susreću u isto vreme u Nemačkoj, Engleskoj, Austriji, Indiji, Barbadosu i Surinamu; porodica Lopez imala je svoje sedište u Bordeauxu, a njena trgovačka kuća u isto vreme filijale u Španiji, Engleskoj, Holandiji i Francuskoj; Jevrejska je bankarska radnja Mendès (takoder iz Bordeauxa) imala filijale u Portugalu, Francuskoj, Flandriji, pa onda porodica frankfurtskih Rotschilda i druge.

Uostalom ne moramo ići tako daleko, jer ima i kod nas sličnih primera. — Tako članovi jevrejske porodice Baruh, rade jednovremeno u Beogradu, Sarajevu, Zagrebu, Parizu i Njujorku; članove splitske porodice Morpurgo susrećemo pored Splita u Trstu, Beču, Veneciji i Londonu; jevrejska porodica barona Gutmanna rasparčana je na Peštu, Beč, Graz i Belišće; članovi poznate splitske porodice Ventura, žive u Splitu, Trstu, Veneciji, Sofiji, Ruščuku, Filipopolu i Varni, a porodica je Drach takoder raseljena u Jugoslaviji (Sisak), Madarskoj (Pešta), Austriji (Beč) i tako dalje.

Ova je **rasprostranjenost članova iste porodice** po raznim gradovima i državama, omogućila izvođenje trgovačkih i finansijskih kombinacija najširih razmera i u raznim oblicima i ta je

činjenica doprinela u veliko docnijem poslovnom uspehu i materijalnom blagostanju mnogih jevrejskih porodica i privrednih firmi i kod nas na Balkanu i u našem susedstvu.

Gravitacija je Jevreja u velike varoši, naročito u privredne centre dokazana statistički i o tome je već bilo govora na prednjim stranicama. — Tako je na primer početkom ovoga veka živelo 46.13% Jevreja a samo 12.87% Hrišćana u velikim nemačkim gradovima (s više od dvesto hiljada stanovnika); u isto vreme živelo je u Rumuniji 72.27% Jevreja u tridesetidve oblasne varoši; u Italiji 86.4% Jevreja u glavnim gradovima provincije. — I Solun je do skora imao jevrejsku većinu, dok u Rumuniji imaju i danas jevrejsku većinu sledeće varoši: Herta (sa 66.2%), Mihaileni (sa 65.6%), Harlau sa 59.6%), Falticeni (sa 57%), Dorohoi (sa 53.6%), Botosani (sa 51.8%) i Jasy (sa 50.8%).

Naročito veliku koncentraciju jevrejskoga stanovništva pokazuje New-York, pa posle Waršava, Pešta, London, Beč, Odesa, Chicago, Philadelphia, Berlin i Paris, te je vredno napomenuti da u ovih deset gradova živi jedna petina svih Jevreja (u svetu).

Ova je rasprostranjenost po raznim državama utecala da su Jevreji naučili mnoge strane jezike, tako, da danas u masama govore one jezike, koji su od važnosti u međunarodnim privrednim odnosima. — Interesantno je pri tome napomenuti, da je početkom ovoga veka deklarisalo španjolski za materinji jezik: u Bugarskoj 96.7%, u Bosni i Hercegovini 69.7%, a u Srbiji 26.9% sviju naseljenih Jevreja, dok je u Rusiji — prema popisu od godine 1.897. — 96.9% Jevreja deklarisalo jevrejski jezik za materinji.

Najveću proširenost među Jevrejima ima nemački i engleski jezik i to prvi usled svoje sličnosti s jevrejskim (jidišom), a drugi usled velikih naselja Jevreja u zemljama englekoga jezika (pre svega u Sjedinjenim Državama Amerike). — Najveću su indiferentnost pokazali Jevreji prema slovenskim jezicima i iz jedne statistike — koju je objavio jevrejski sociolog A. Ruppin[292] — proizlazi da se od 6,225.000 Jevreja, koji su živeli u slovenskom jezičnom teritoriju jedva četiristo hiljada sporazumevalo u slovenskim jezicima, a svi ostali u stranim jezicima.

Pored nacionalne rasprostranjenosti po svima značajnijim zemljama, koncentracija Jevreja u velikim centrima svetske privrede i njihovo poznavanje stranih jezika, omogućilo im je da zauzmu u svetskoj privredi a naročito u međunarodnim privrednim odnosima izuzetno važan položaj, na kome se i danas nalaze. To je u glavnom bilo odlučno i za njihove pozicije u privredi balkanskih Slovena. — Ja sam već konstatovao da **više od polovine**

[292] Dr. A. Ruppin: Die Juden der Gegenwart (Berlin, 1.920., str. 43).

uvozne trgovine i dve trećine spoljne trgovine Bugarske drže u rukama Jevreji. — Isto tako i u privrednim odnosima Jugoslavije s inostranstvom Jevreji imaju primarnu i dominantnu ulogu i oni **su glavni disponenti u oblasti izvozne trgovine a s 70% učestvuju** (neposredno ili posredno) **u uvozu Kraljevine Jugoslavije.**

Uostalom da ponovim ono što sam već kazao (na strani 190.): uloga je Jevreja u trgovinskim odnosima s inostranstvom u toliko veća, što se i u Bugarskoj i u Kraljevini Jugoslaviji ne javljaju samo domaći Jevreji, nego pre svega strani, s velikim izvoznim i uvoznim radnjama u Beču, Pešti, Pragu, Hamburgu, Trstu, Milanu, Parizu, Berlinu, Bukureštu i Carigradu, koji će sredstvom svoje odlične poslovne organizacije i veza sa svetskim finansijskim centrima i prekomorskim krajevima još za dugo vršiti presudan utecaj na spoljnu trgovinu i trgovinsku politiku balkanskih Slovena.

Nas medutim na sledećim stranicama prvenstveno interesuje uloga Jevreja u finansijskim odnosima balkanskih Slovena s inostranstvom, pošto smatram, da je danas to pitanje najvažnije i najaktuelnije.

II.

Prema jednoj statistici, koju je postavio James Burnley, bili su godine 1.905. sledeća desetorica najbogatijih ljudi na svetu: J. Beit (Južna Afrika) s dve milijarde franaka, Li-Hung-Čang (Kina) s dve milijarde, J. B. Robinson (Južna Afrika) s 1.6 milijarde, I. D. Rockefeller (U.S.A.) s jednom milijardom, Adolf Astor (Engleska) s 800 milijona, Knez Demidov (Rusija) s 800 milijona, Andrew Carnegie (U.S.A.) s pola milijarde, W. K. Vanderbilt (U.S.A.) s 400 milijona, W. Rockefeller (U.S.A.) s 400 milijona i Jakob Astor (U.S.A.) s 300 milijona franaka u zlatu. — Medutim je u poslednje vreme »New-York Times« objavio jednu drugu procenu, prema kojoj najbogatiji ljudi na svetu ranžiraju ovim redom: Henry Ford (U.S.A.) s 550 milijona dolara, John D. Rockefeller (U.S.A.) s 500 milijona dolara, Duke of Westminster (Engleska) s 150 milijona dolara, De Gaekwar Barod (Indija) s 125 milijona, T. B. Walker (U.S.A.) s 100 milijona, George F. Baker (U.S.A.) s 100 milijona, I. B. Duke (U.S.A.) s 100 milijona, Percy Rockefeller (U.S.A.) s 100 milijona, Sir Basil Zaharoff (Engleska) s 100 milijona i baron H. Misumi (Japan) s 100 milijona dolara.

Obe su ove statistike nepotpune, jer je i priroda stvari takova da ne može pretendovati na tačnost. — Opet pada u oči, da medu tim najbogatijim ljudima nema J. P. Morgana i ako se zna, da on predstavlja najveći svetski finansijski koncern (i plaća lično milijon dolara godišnje na ime poreza na dohodak). — A koliki su me-

dutim njegovi prihodi, pre svega njegova lična imovina i konzorcijalni udeli (ortakluk) to će znati najbolje on sam...

Ovo je bilo potrebno da se napomene, da bi se demantovala jedna ironija koju je ubacio u javnost jevrejski publicista Richard Lewinsohn (Morus) u svom delu »Jüdische Weltfinanz?«[293] Lewisohn naime, oslanjajući se na pomenutu Burnleyovu statistiku pokušava iz činjenice da Burnley medu četrdesetoricom najbogatijih ljudi na svetu pominje samo jedno jevrejsko ime — Rotšild, pokušava da iz te činjenice izvede zaključak da Jevreji nisu srazmerno ništa bogatiji od drugih naroda (Lewinsohn piše: »als Nation betrachtet, schnitten die Juden finanziell kaum günstiger ab als andere Nationen!«)[294]

Medutim Lewinsohn gubi iz vida, da za medunarodne finansije i za finansijski utecaj u svetu nije nikako merodavno koliki ko imetak poseduje, već pre svega: iz čega se taj imetak sastoji i da li se i u kom se obliku javlja u oblasti privrede, te na koji način vrši utecaj u medunarodnim (i nacionalnim) finansijama. — Da je Lewinsohn tako postavio pitanje, on bi pre svega video, da se finansijska dinastija Rotšilda javlja i u Burnleyevoj statistici na pet mesta i s pet svojih predstavnika, koji zajedno predstavljaju 1,150 milijona zlatnih franaka, te već po tome stoje na četvrtom mestu u svetu, sve ako i predpostavimo, da je ta statistika verodostojna, što nije. — Ona ceni imovinu londonskih Rotšilda na 440 milijona zlatnih franaka, imovinu pariških Rotšilda na 435 milijona i imovinu bečkoga Rotšilda na 275 milijona franaka u zlatu.

Ali sama veličina imovine i nije ovde od presudne važnosti. Jer od kakove su važnosti u medunarodnoj privredi i finansijama južnoafrički bogataši J. Beit i J. B. Robinson ili Kinez Li-Hung-Čang i pored svega, što njihova zajednička imovina (prema mišljenju Burnleyevu) četiri puta premaša imovinu Rotšildove porodice!? Ili od kakovoga je značenja u svetskoj privredi bio ruski Knez Demidov, koga Burnley taksira na 800 milijona zlatnih franaka, a čija se imovina verovatno sastojala u nepreglednim ruskim latifundijama!?

Kod Rotšilda je bitno, da gotovo celokupan imetak te porodice cirkulira u prometu, investiran u spekulativnim hartijama i koristeći se velikim kreditima vrši finansijski upliv dinovskih razmera na celoj prostornosti evropskoga kontinenta: od Londona do Stambula i od Moskve do Lisabona.

Uostalom upravo činjenica rasprostranjenosti porodice Rotšild i njena uporišta u Londonu, Parizu i Beču u tim najvažnijim

---

[293] Richard Lewinsohn: Jüdische Weltfinanz? (Berlin, 1.925., str. 36).
[294] Richard Lewinsohn: Jüdische Weltfinanz? (Berlin, 1.925., str. 46).

centrima evropskih finansija (bar za nas na Balkanu!) potvrđuje njeno krupno značenje u oblasti međunarodnih finansija i u finansijskim odnosima pojedinih država. — »Mrtvi kapitali« jednog Beita i Robinsona ili nekadanje beskrajne ruske stepe Kneza Demidova ne mogu ovde nikako da imponuju ni da postanu predmet upoređenja.

Glavne finansijske veze balkanskih Slovena s inostranstvom prolaze kroz novčane ustanove i zato ću se na stranicama koje slede prvenstveno zadržati na ulozi Jevreja u međunarodnim vezama našega bankarstva.

Ograničen prostor ove knjige ne dopušta da se iscrpno prikažu sve veze naših glavnih novčanih ustanova s inostranstvom i ja ću zato navesti samo one podatke, koji mi stoje na raspoloženju, a koji se odnose na nekoliko naših velikih banaka.

Za **Državnu Hipotekarnu Banku** već sam u prednjem odseku napomenuo da je veći deo svojih transakcija u inostranstvu zaključila s ustanovama, u kojima je jevrejski utecaj dominantan, a njena je poslednja pozajmica zaključena s jevrejskom bankom J. & W. Seligmann & Cie. u Njujorku (12 milijona dolara).

Prva Hrvatska Štedionica u Zagrebu podržaje finansijske veze sa sledećim stranim ustanovama. — Amsterdam: Banque de Paris et des Pays Bas; Atena: Banque Commerciale de Grèce; Barcelona: Banco Central i Banco Aleman Transatlantico; Berlin: Berliner Handels-Gesellschaft, Reichs-Kredit-Gesellschaft i Deutsche Bank u. Disconto-Gesellschaft; Bruxelles: Banque de Paris et des Pays Bas; Bucurest: Banca Marmorosch, Blank & Co. S. A.; Pešta: Ungarische Escompte-und Wechslerbank, Pester Erster Vaterländischer Sparcassa-Verein i Vaterländische Bank; Buenos Aires: Banco Germanico de la America del Sud; Chicago: First National Bank of Chicago; Stambul: The American Express Company; Rijeka: Banca Popolare Fiumana; Genève: Banque de Paris et des Pays Bas; Helsingfors: Helsingfors Aktienbank; Kopenhagen: The American Express Company; Krakow: Powszechny Bank Zwiazkowy w Polsce S. A.; London: Midland Bank Ltd., Lloyds Bank Ltd.; Bankers Trust Co., Lodon & Eastern Trade Bank, Ltd., The American Express Company, Barclays Bank Ltd. i Westminster Bank; Madrid: Banco Central; Milano: Credito Italiano i Banca Nazionale di Credito; Montevideo: The National City Bank of New-York; New-York: The National City Bank of New-York, The Canadian Bank of Commerce, The American Exchange Irving Trust Company, The Guaranty Trust Company of New-York, Bankers Trust Company, The American Express Company i Sakser State Bank; Oslo: Christiania Bank of Kredit-

kasse; Paris: Banque de Paris et des Pays Bas i Banque Nationale de Crédit; Pittsburgh: First National Bank at Pittsburgh; Prag: Böhmische Industrial-Bank, Böhmische Union Bank, Böhmische Kommerzialbank; Deutsche Agrar-und Industriebank, Živnostenska banka i Anglo-Čehoslovačka Banka; Rotterdam: Niederlandsche Handel-Maatschappij; Solun: Banque d'Industrie; San Francisco: Bank of Italy National Trust and Savings Association; Santiago: The National City Bank of New-York; Sofia: Banque Générale de Bulgarie; Stockholm: Aktiebolaget Svenska Handels-banken; Trst: Banco di Sicilia, Credito Italiano, Banca d'America e d'Italia i Banca Commerciale Triestina; Valparaiso: Banco Yougoslavo de Chile; Warszawa: Bank Handlowy w Warszawie; Beč: Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Kux, Bloch & Co., Società Italiana di Credito, Italo-Wiener Creditbank, Wiener Bank Verein i Mercurbank; Zürich: Schweizerische Kreditanstalt, Schweizerische Bankgesellschaft, Schweizerischer Bankverein i Eidgenössische Bank.

Jugoslovenska Udružena Banka u Zagrebu i Beogradu podržava finansijske veze sa sledećim stranim ustanovama. — Amsterdam: Amsterdamsche Bank; Atèna: Banque d'Athènes S. A.; Berlin: Darmstädter & Nationalbank, Deutsche Bank u. Disconto-Gesellschaft; Bruxelles: Mutuelle Solvay S. A.; Bukarest: Banque Commerciale Roumaine; Budapest: Pester Ungarische Commercial-Bank; Stambul: Banque Ottomane; Copenhagen: Den Danske Landmandsbank, Hipothek og Vekselbank; London: Anglo-International Bank Ltd., Barclays Bank Ltd. i Midland Bank Ltd. Overseas Branch; Madrid: Banco Aleman Transatlantico; Milano: Banca Commerciale Triestina i Banca Commerciale Italiana; New-York: J. P. Morgan & Co., J.Henry Schroeder Banking Corporation; Oslo: Christiania Bank og Kreditkasse; Paris: Comptoir National d'Escompte de Paris, Banque de Paris et des Pays Bas; Prag: Böhmische Union Bank i Anglo-Čehoslovačka Banka; Sofia: Banque Générale de Bulgarie; Stockholm: Skandinaviska Kreditaktiebolaget; Zürich: Schweizerische Bankgesellschaft i Schweizerischer Bankverein.

Opšte Jugoslovensko Bankarsko Društvo u Beogradu i Zagrebu ima sledeće veze u inostranstvu. — Amsterdam: Amsterdamsche Bank i Rotterdamsche Bankvereeiniging; Atèna: Banque d'Athènes; Barcelona: Banco Aleman Transatlantico; Basel: Basler Handelsbank; Berlin: Dresdener Bank, Darmstädter und Nationalbank i Deutsche Bank u. Disconto-Gesellschaft; Bruxelles: Banque Belge pour l'Etranger S. A. i Société Générale de Belgique; Buca-

rest: Banque Belge pour l'Etranger S. A.; Budapest: Ungarische Filiale des Wiener Bank-Verein; Stambul: Banque Belge pour l'Etranger S. A.; Kopenhagen: Aktieselskabet Kjoebenshavns Handelsbank; London: Banque Belge pour l'Etranger S. A. i Westminster Bank Ltd. Foreign Branch Office; Lwow: Société Générale de Banque en Pologne; Milano: Banca d'America e d'Italia Sede di Milano i Banca Nazionale di Credito Sede di Milano; New-York: Banque Belge pour l'Etranger S. A. i American Express Company; Oslo: Den Norske Creditbank; Paris: Banque Belge pour l'Etranger S. A., Crédit Lyonnais i Banque des Pays de l'Europe Centrale; Prag: Allgemeiner Böhmischer Bank-Verein; Sofija: Banque Franco-Belge de Bulgarie i Banque Balkanique; Stockholm: Aktiebolaget Svenska Handelsbanken; Timisoara: Temesvarer Bank & Handels A. G.; Trst: Banca d'America e d'Italia Sede di Trieste i Banca Nazionale di Credito Sede di Trieste; Varšava: Société Générale de Banque en Pologne; Beč: Wiener Bank-Verein; Zürich: Basler Handelsbank, Schweizerischer Bankverein i Eidgenössische Bank A. G.

Srpska Banka u Zagrebu, radi sa sledećim stranim novčanim zavodima: Amsterdam: Rotterdamsche Bankvereeniging; Barcelona: Société Générale de Banque pour l'Etranger et les Colonies; Berlin: Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft. Bucarest: Banque Roumaine de Commerce et de Crédit de Prague; Budapest: Innerstädtische Sparkassa; Graz: Steiermärkische Escompte Bank i Oesterr. Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe; Kopenhagen: Kjöbenhavns Handelsbank; Oslo: Den Norske Handelsbank i Den Norske Creditbank; London: The British Overseas Bank; Milano: Credito Italiano; New-York: Frank Sakser State Bank i American Irving Trust Company; Pariz: Société Générale pour favoriser le developpement du Commerce et de l'Industrie en France; Prag: Živnostenska banka; Stockholm: Ak. bol. Sydsvenska Banken; Timisoara: »Timisiana«; Trst: Credito Italiano; Beč: Živnostenska banka; Varšava: The Anglo-Polish Bank; Zürich: Schweizerische Bankgesellschaft i Lombard Bank; Bruxelles: Banque de Bruxelles.

Jugoslavenska Banka u Zagrebu ima sledeće finansijske veze u inostranstvu: Amsterdam: Banque de Paris et des Pays Bas; Atena: Banque d'Athènes; Berlin: Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft; Bruxelles Banque de Bruxelles; Bucarest: Rumänische Kreditbank i Banque Commerciale Roumaine; Budapest: Landes Industriebank A. G., Ungarische Escompte-und Wechsler-Bank; Genéve: Schweizerischer Bankverein; Graz: Steiermärkische Escompte-Bank; London: Swiss Bank Corporation; Midland Bank Limited i

Barclays Bank Ltd.; Milano: Banca Commerciale Italiana i Credito Italiano; New-York: The Chaise National Bank i American Exchange Irving Trust Company; Paris: Crédit Commercial de France; Prag: Živnostenska banka; Solun: Banque d'Athènes, Sofia: Banque Bulgare de Commerce; Temišvar: Temesvarer Agrarsparkassa; Trst: Živnostenska banka; Zürich: Schweizerische Bankgesellschaft, Schweizerische Kreditanstalt i Lombardbank A. G., Varšava: Bank Handlowy, Beč: Živnostenska Banka.

Ljubljanska Kreditna Banka u Ljubljani vrši svoje transakcije u inostranstvu preko sledećeih institucija: Amsterdam: Hollandsche Bank voor Middellansche Zee: Antwerpen: Disconto Bank van Antwerpen; Barcelona: Banco Aleman Transatlantico; Berlin: Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft, Reichs-Credit-Gesellschaft; Bruxelles: Credit Lyonnais; Budapest: Pester Ungarische Commerzialbank, Landes Industriebank i Ungarische Escompte- und Wechsler-Bank; Bucaresti: Banque Roumaine de Commerce et de Crédit de Praque; Graz: Wiener Bank-Verein; Kopenhagen: Kjöbenhavns Handelsbank; Krakow: Bank gospodarstwa krajowego; London: Banque Franco-Serbe i The British Overseas Bank Ltd.; Lwow: Bank gospodarstwa krajowego, Milano: Credito Italiano, Banca Nazionale di Credito i Banca d'Amerika e d'Italia; New-York: Sakser State Bank, Banca Commerciale Italiana; Oslo: Den Norske Creditbank; Paris: Credit Lyonnais, Prag: Böhm. Kommerzialbank i Živnostenska banka; Sofija: Banque Balkanique; Stockholm: Skandinavska Kredit Akt. Bol.; Trst: Banca Nazionale di Credito, Banca Commerciale Italiana i Banca d'America e d'Italia; Varšava: Bank gospodarstwa krajowego; Beč: Wiener Bank-Verein i Oesterr. Credit-Anstalt, Zürich: Schweizerische Bankgesellschaft i Schweizerischer Bankverein.

Već ovo nekoliko primera dostaje obaveštenom čitaocu, da oceni situaciju. — Većina se tih veza ponavlja i kod ostalih ustanova i vezuje — posredno ili neposredno — našu kreditnu organizaciju uz svega nekoliko finansijskih arterija velikoga kapitala. — U više od polovine ovih institucija Jevreji su apsolutni gospodari i ima svega desetak ustanova izvan domašaja njihovoga utecaja.

Te se glavne arterije ispoljavaju i **u novčanom saobraćaju naše američke emigracije.**

U državama i u varošima, gde su naše naseobine jače i brojnije tu je naš svet već odabrao izvesne novčane ustanove, s kojima se služi. Jer naši iseljenici nisu finansijski stručnjaci i oni su daleko od toga, da ocenjuju bonitet i likviditet pojedinih institucija, već pri tome redovno odlučuje preporuka nekog zemljaka.

nagovaranje ponekog gostioničara, poslodavca ili konačno utecaj onih hiljada agenata, koji su kao mravi izmešani medu emigracijom i koji ju prate na svakom koraku.

Karakterističnu potvrdu o tome, nalazimo i u jednom zvaničnom izveštaju našega ranijeg poslanika u Washingtonu Tresić-Pavičića, Ministru Inostranih Dela, gde izmedu ostalog kaže: »Čim sam stupio nogom na kalifornijsko tlo, u Sakramentu, našao sam da je u odboru za doček i jedan od glavnih agenata »Banco d'Italia«. Ovaj čovek me je pratio na svakom koraku po Kaliforniji i mislim da je imao znatnog upliva za sastav svih odbora za doček. Gde god sam spomenuo reč o pitanju o osnivanju jedne naše nacionalne banke, našao se koji agent »Banco d'Italia« koji je počeo govoriti o nepoverenju našega naroda prema našim pokretačima banaka, jer su svi nesolidni, nespremni, nevešti i t. d. Opazio sam, da su skoro svi predsednici odbora za doček bili agenti ili činovnici »Banco d'Italia« i mnogi od njih bez sumnje odlične i iskrene patriote, ali uvereni, da je »Banco d'Italia« za naš narod koristan zavod, jer nema straha da će mu ulozi propasti slomom, pošto je to najmoćniji novčani zavod u Kaliforniji«.

I ne samo ovaj jedan slučaj. Svaka novčana ustanova u Americi, koja radi s našom emigracijom i s emigracijom ostalih naroda svaka od njih uposluje nekoliko agenata, a ima ustanova, kao primerice baš pomenuta Bank of Italy, koje imaju na stotine i stotine stalnih agenata i akvizitera. U Bank of Italy ima više Jevreja na položajima direktora. Ti ljudi redovno govore naš jezik, oni su i sami iseljenici, pa je i tim jači njihov utecaj na mase iseljenika. Pod njihovim uticajem i nagovorom iseljenici se odlučuju za ovu ili onu instituciju i onda dalje i sami nagovaraju svoje rodake i poznate da i oni rade sa tom ustanovom. Tako se na primer znade, da naš svet najviše radi sa stranim novčanim ustanovama u Čikagu, Klivlandu, Njujorku i Pitsburgu. Odatle dolazi da se tamo skoncentrisalo i najviše naših banaka i bankara.[295]

Od američkih institucija, koje imaju jak posao s emigracijom balkanskih Slovena napomenuti ću njih nekoliko: The Commercial Savings & Trust Company, (Akron, Ohio); The First National Bank of Aliquippa, (Aliquippa, Pa.); Ambridge Savings & Trust Company, (Ambridge, Pa.); Gosztonyi Savings & Trust Company, (Bethlehem (So. Pa.) State Bank of Braddock (Braddock, Pa.); The Dime Savings Bank (Canton, Ohio); Fekete & Son, Bankers, (Chicago, Ill.); Kaspar American State Bank (Chicago Ill);

[295] U Njujorku: The Century Bank, Frank Sakser State Bank, Emil Kiss, John Marsich, Inc.; u Čikagu: Lajevich & Klaric Co., John Zagar & Co. Bank, itd.

Kaufman State Bank, (Chicago Ill.); Skala State Bank, (Chicago Ill.); Central National Bank Savings & Trust Co., (Cleveland, Ohio); The Spira International Express Company, (Cleveland, Ohio); The Union Trust Company, (Cleveland, Ohio); The United Banking & Trust Co., (Cleveland, Ohio); The First National Bank of Connellsville, Pa., (Connellsville, Pa.); The First National Bank (Duquesne, Pa.); Highland Park State Bank (Highland Park. Mich.); Indiana Harbor National Bank (Indiana Harbor East Chicago Ind.); The United States Trust Company (Johnstown, Pa.); Packers State Bank (Kansas City, Kans.); The Citizens National Bank (Monessen, Pa.); American Express Company (New-York, N. Y.); Bankers Trust Company (New-York, N. Y.); Bank of Europe (New-York, N. Y.); The Equitable Trust Company of New-York (New-York, N. Y.); Guaranty Trust Company of New-York (New-York, N. Y.); Holland-America Line (New-York, N. Y.); Manufacturers Trust Company (New-York, N. Y.); The National City Bank of New-York (New-York, N. Y.); The New-York Trust Company (New-York, N. Y.); The Public National Bank of New-York (New-York, N. Y.); C. B. Richard & Co. (New-York, N. Y.); Straus & Company, Bankers (New-York, N. Y.); First Nantional Bank at Pittsburgh (Pittsburgh, Pa.); The Louis Moeser Company, Bankers (Pittsburgh, Pa.); The Union Savings Bank (Pittsburgh, Pa.); The Morelli State Bank (Steubenville, Ohio); The Dollar Savings & Trust Company (Youngstown, Ohio); First National Bank, Whiting Ind. (Witing Ind.); Woodlawn Trust Company (Woodlawn, Pa.).

Razume se, da i pored ovih, ima još na stotine i hiljade institucija, s kojima se služe balkanski Sloveni na američkom kontinentu i u kojima Jevreji zauzimaju utecajne položaje. — Opet treba napomenuti, da samo izvestan broj američkih banaka i depozitnih ustanova podržava stalnu vezu s našim nacionalnim institucijama. To su u glavnome one ustanove, kod kojih je jugoslovenski posao jače razvijen i koje su prema tome i imale interes i potrebu, da nadu stalnu vezu ovde u Evropi.

Dakle se još u samoj Americi vrši kanalizacija i koncentracija celoga iseljeničkog prometa i tek odande umesto hiljada kanala koji su isprepleteni preko celoga američkog kontinenta, od severa do juga i od istoka do zapada, izlazi napolje za Evropu, svega moguće stotinu veza, za naš jugoslovenski posao. Ti kanali i te veze američkog bankarstva nemaju sve neposrednu vezu s našom Otadžbinom, već se jedan deo njih služi još uvek posredovanjem inostranstva. — Tako je nekoć ta kanalizacija novčanog prometa naših emigranata bila skoncentrisana na Beč, Budimpeštu i Trst i

jedva ako je 10% novčanih doznaka dolazilo neposredno na naše nacionalne institucije. — Sada je posle rata, sistem rada promenjen, ali još uvek nije onako, kako bi trebalo da bude i kako bi to odgovaralo našem nacionalnom interesu. — Krivica zato leži donekle i na našim nacionalnim ustanovama, koje se nisu dovoljno starale, da organizuju potrebnu propagandu u Americi i da s velikim i solidnim američkim institucijama stvore neposredne finansijske

veze. Takove neposredne veze, ne samo što pojeftinjuju sam novčani promet, već one, što je veoma važno, ubrzavaju postupak i omogućuju izvršenje doznaka u daleko kraćem roku, nego ovako, ako doznaka mora da obide pola Evrope, pre, nego što dođe u Beograd, Zagreb, Ljubljanu ili Sarajevo.

Raspadom Austrijske Imperije, Budimpešta je izgubila gotovo svako značenje u finansijskom posredovanju između naše emigracije i starog kraja. — Ali zato je Beč zadržao još uvek dominantnu poziciju pored Praga, Milana, Pariza, Londona i Berlina, koji vrše posredničku ulogu između Amerike, Jugoslavije i Bugarske. — Međutim su naše neposredne veze s Londonom i Parizom, još veoma slabe, tako, da veliki deo njihovih transakcija i opet dolazi zaobilaznim putem, najviše preko Beča i tu je utecaj Jevreja vrlo krupan. — Ja računam, da još uvek polovina celokupnoga novčanog

saobraćaja između naše emigracije i starog kraja prolazi preko inostranstva, a jedva ona druga polovina, ako se služi neposrednom vezom.[296]

Može se dakle kazati, da i danas u pitanju iseljeničkih doznaka ima Beč sa svojim bankarskim institucijama i njihovim vezama glavnu ulogu u Jugoslaviji i Bugarskoj. — U Bugarskoj pored toga dolazi do izražaja i utecaj berlinske velebanke: Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft (preko njene sofijske filijale i afilacije).

Što se tiče samih jevrejskih emigranata, koji žive u Americi, to se oni — razume se — koriste isključivo s jevrejskim novčanim ustanovama.

To već doprinosi i sam način njihovoga života u Sjedinjenim Američkim Državama, gde, kao i po ostalim zemljama američkoga kontinenta žive u zatvorenim naseljima i nacionalnim grupama. — To naročito važi za velike američke gradove (New-York, Chicago itd.) gde jevrejska emigracija sačinjava posebne kvartove. — I tek pošto se priviknu na američki milieu, upoznaju tamošnje običaje i nauče jezik, mladi između njih odlaze i sele se u unutrašnjost ili u druge kvartove, koji im pružaju bolje izglede na zaradu i veći uspeh u poslovima.

III.

Od naročitoga je značenja **uloga Jevreja u međunarodnim finansijama,** a napose u finansijskim odnosima balkanskih Slovena s inostranstvom.

Ja ću odmah na ovom mestu da konstatujem, da **u 70% svih važnijih finansijskih veza s inostranstvom i stranim kapitalom, učestvuju Jevreji,** bilo neposredno bilo posredno. — Glavnu ulogu u našim finansijskim vezama i odnosima s inostranstvom ima Beč i sve ostalo inostranstvo ima bilo posredno, bilo neposredno kontinuitet s Bečom. — Tu su veze s Francuskom (Paris), Belgijom (Bruxelles), Mađarskom (Pešta), Italijom (Trst i Milano), Švajcarskom (Zürich i Basel), Čehoslovačkom (Prag), Engleskom (London), Holandijom (Amsterdam) i Sjed. Državama Amerike (New-York).

Interesantno je pri tome, da je i pored primarnoga značenja, koje ima Paris u oblasti naše spoljne politike, njegov utecaj na ekonomske i finansijske odnose Jugoslavije i Bugarske s inostranstvom veoma malen i gotovo se gubi pred krupnom ulogom, koju u tom pogledu zauzimaju Beč i Pešta. — Za Bugarsku se to još

---

[296] Vidi Kosier: Srbi, Hrvati i Slovenci u Americi (Beograd, strana 282—284).

može razumeti obzirom na njen vojno-politički savez s Nemačkom i Austro-Ugarskom za vreme svetskoga rata, ali iznenaduje u pitanju Jugoslavije.

I prema tome, ja ću se ograničiti ovde na to, da prikažem finansijski utecaj Beča i Budimpešte na narodnu privredu balkanskih Slovena, smatrajući da je to od najvećega interesa i važnosti.

Kada je reč o Beču nameće se pre svega pitanje: koje su to formacije čiji je utecaj za nas toliko presudan? Beč se, kao finansijski centar srednje Evrope, reprezentuje u četiri velika zavoda, koji tu imaju svoje sedište. — To su: Wiener Bank Verein, Oesterreichische Credit Anstalt für Handel und Gewerbe, Niederosterreichische Escompte-Gesellschaft i Mercurbanka.

Ove ustanove predstavljaju apsolutnu domenu jevrejskih interesa i jevrejskih kapitala, što dokazuje fakat, da od 120 članova Upravnoga Odbora u pomenute četiri velebanke ima 68 Jevreja, a od 129 direktora 74 Jevreja. — Ja mislim da je ovaj dokaz dovoljno efikasan!

Utecaj Jevreja u upravi pojedinog zavoda izgleda ovako:

	Upravni Odbor		Direktori	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
Wiener Bank Verein	20	12	36	21
Oest. Credit-Anstalt	28	14	27	16
Niederoest. Escompte-Gesell.	30	16	23	12
Boden-Credit Anstalt[297]	29	17	25	13
Mercurbank	13	9	18	14

pri čemu napominjem, da su svi podatci uzeti prema personalnom stanju od godine 1.928.

Nakon ove opšte konstatacije potrebno je, da se upoznamo s fizionomijom svake pojedine ustanove da bismo videli kakova je njena uloga u međunarodnim finansijama i koje su glavne veze u Jugoslaviji, Bugarskoj i na Balkanu uopšte.

Evo dakle po redu, kojim sam već počeo:

Wiener Bank Verein[298] je osnovan godine 1.869. po Oesterr. Boden-Credit-Anstalt, ima sedište u Beču. — Glavni akcionari ove ustanove i u isto vreme njene glavne finasijske veze u inostran-

[297] Sada u formaciji Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Industrie.

[298] Bečko Bankarsko Društvo.

stvu su sledeće: Dillon, Read & Co, New-York, Central-Union Trust Company of New-York, United States and Foreign Securities Corporation (New-York), Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft (Berlin), Société Générale de Belgique (Bruxelles), Banque Belge pour l'Etranger (Bruxelles) i Basler Handelsbank (Basel).

Glavne finansijske veze Wiener-Bank Vereina u Jugoslaviji predstavlja Opšte Jugoslovensko Bankarsko Društvo u Zagrebu i Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, obe njegove afiliacije. — Od ostalih finansijskih veza na Balkanu napominjem: Balkansku Banku (Banque Balcanique) u Sofiji i Tursku Generalnu Banku (Banque Générale de Turquie) u Stambulu. — Pored toga je Wiener Bank Verein imao jedno vreme (1.923.), prolazno, veći paket akcija Ljubljanske Kreditne Banke, te najveće kreditne institucije Slovenaca. — Preko ovih finansijskih veza, Wiener Bank Verein ima razgranat utecaj u svima sferama narodne privrede balkanskih Slovena, dakle posredno, dok je neposredno zainteresovan kod Trbovljanskoga Ugljenokopnoga Društva i u Združenim Papirnicama Vevče, Goričane in Medvode u Ljubljani. — Prvo je najveće rudarsko preduzeće, a drugo, najveća industrija papira na Balkanu. — Jevreji imaju 12 od 20 članova u Upravnom Odboru i 21 direktora od svega 36 direktorskih položaja u centrali banke.

Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe[299] (Société Autrichienne de Crédit pour le Commerce et l'Industrie), osnovano je 1.855. godine, ima sedište u Beču; njegove glavne akcionare i u isto vreme glavne finansijske veze u inostranstvu predstavljaju: Garanty Trust Company of New-York (New-York), Kuhn, Loeb & Co. (New-York), International Acceptance Bank (New-York), National Provincial & Union Bank of England (London), Lazard Brothers & Co Ltd. (London), Anglo-International Bank Ltd. (London), Goldman, Sachs & Co. (New-York), Prudential Insurance Company (London).

Glavni finansijski angažman u Jugoslaviji predstavlja: Kreditni Zavod za Trgovinu i Industriju u Ljubljani, Jugoslovenska Udružena Banka u Zagrebu i Trgovačka i Obrtna Banka u Novom Sadu. — Do godine 1.928. bila je u interesnoj sferi Credit-Anstalta Hrvatska Sveopća Kreditna Banka u Zagrebu i (do godine 1.929.) Agrarna i Industrijska Banka u Beogradu, a pre toga (do 1.919.) još i Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu i Osiguravajuće Društvo »Herceg-Bosna« u Sarajevu. — U ostalim državama na Balkanu, Zavod je angažovan u Balkanskoj Banci (Banque Balcanique) u Sofiji, u Rumunjskoj Kreditnoj Banci u Bukareštu, a nije

[299] Austrijski Kreditni Zavod za Trgovinu i Zanate.

bez interesa ako napomenem i to, da je imao odlučan utecaj pri istarskim ustanovama: Banca di Pirano u Piranu i Banca di Rocigno u Rovinu.

Od neposrednih privrednih angažmana na Balkanu ograničiti ću se da napomenem samo najpoznatije: Društvo Turske Dunavske Režije u Stambulu, Bugarsko Nacionalno Ugljenarsko Društvo u Sofiji, Bugarska Nacionalna Industrija Šećera u Sofiji, Rafinerija Ulja na Rijeci i Navigazione Libera Triestina u Trstu. — Jedan je od glavnih industrijskih angažmana u Jugoslaviji velika ljubljanska pivara »Union«, a od ostalih transakcija u kojima je učestvovao Credit-Anstalt napominjem elektrifikaciju Dalmacije (pre svetskoga rata) i preuzeće veće partije 4½%-tnih jugoslovenskih državnih bonova od godine 1.919. — Ovo je danas najveća austrijska banka i stoji pod stvarnim patronatom kuće Rotschild.

Godine 1.929. preuzeo je Oesterreichische Credit-Anstalt u svoj organizam (sredstvom fuzije) svoga dugogodišnjeg rivala na bečkom tržištu i u privredi balkanskih Slovena — **Allgemeine Oesterreichische Boden-Credit-Anstalt**[300] (Société Générale du Crédit Foncier d' Autriche).

Ova je institucija bila osnovana 1.863. godine, imala je sedište u Beču i glavne su joj veze J. P. Morgan (New-York) i J. Henry Schroeder & Co. u Londonu.

U našoj je Državi banka učestvovala u Jugoslovenskoj Udruženoj Banci u Zagrebu, a zajedno s ostalim bečkim bankama u Bugarskoj Generalnoj Banci (Banque Generale de Bulgarie) u Sofiji. — Za vreme balkanskih ratova učestvovala je pri osnivanju Austro-Bosanske Banke (zajedno sa bečkom Union-Bankom) iz koje je docnije proizašla Bosanska Banka (sada u formaciji Jug. Udružene Banke). — Od neposrednih je industrijskih angažmana u našoj Državi od važnosti Kranjska Industrijska Družba (Jasenice-Fužine), jedno od najvećih preduzeća ove vrste, a u ostalim državama Balkana, treba još napomenuti: Bugarsko Parobrodarsko Društvo »Dunav« u Sofiji, Parni Mlin »Sofia« u Sofiji, dalje učestvovanje u Industriji Željeza u Rešici (Rumunija) i — pre rata — u parobrodarskom društvu Marka U. Martinolića u Trstu. — Moguće nije bez interesa ako još kažem, da je ovaj Institut imao naročito značenje za Slovence u Štajerskoj i Koruškoj pošto je u tim krajevima sredstvom svoje razgranate finansijske mreže, potpomagao austrijske fašiste (Heimwehr), smernice germanizma i germanizacije. — Tu je imao i svoje dve afiliacije: Štajersku Banku (Bank für Steiermark) i Korušku Banku (Bank für Kärnten) koje su u tim krajevima naročito aktivne. — Posle preuzeća Boden-

[300] Opšti Austrijski Hipotekarni Kreditni Zavod.

Credit-Anstalta po instituciji Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, ova je ustanova zauzela dominantnu ulogu u bečkom bankarstvu i vrši preko razgranatih veza ujedinjenih zavoda krupan upliv na privredu balkanskih Slovena. — U Upravnom Odboru Boden Credit-Anstalta bilo je 1.929. godine 17 Jevreja (od 29 članova) i 13 (od 25) direktora banke.

Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft[301] (Société Autrichienne d'Escompte), osnovano je 1.853., ima sedište u Beču. Glavni su akcionari i finansijske veze: Lloyds Bank Ltd. (London), Hambros Bank Ltd. (London), W. A. Harriman & Co. Inc. (New-York), Union Europeenne Industrielle et Financière (Paris), Banque de Bruxelles (Bruxelles), Comptoir d' Escompte de Géneve (Généve) i International European Investing Corporation (afilacija) u New-Yorku.

U Jugoslaviji je ova ustanova predstavljena po Bosanskoj Industrijskoj i Trgovačkoj Banci u Sarajevu i, u manjem opsegu, kod Dunavskoga Kreditnog Zavoda u Beogradu. — U Rumuniji treba napomenuti njen angažman u Banci Chrissoveloni (Banque Chrissoveloni) u Bukareštu. — Na osnovu ugovora (1.923.) koji je zaključen između Escompte-Gesellschaft i Union Europeenne Industrielle et Financiere u Parizu, operišu ove dve ustanove zajednički u svima industrijskim angažmanima na Balkanu. — Još treba napomenuti učestvovanje u bugarskim državnim zajmovima, u Turskoj Generalnoj Banci (Banque Générale de Turquie), kod nas kod Bosanskoga Električnog Društva (Jajce) i Tvornici za Dušik (Ruše). U Upravnom Odboru Banke imaju Jevreji većinu i 14 od 18 direktora. — Ako dođe do toga, da Wiener Bank Verein preuzme instituciju Escompte-Gesellschafta, onda će time prvopomenuta velebanka znatno ojačati ne samo u bečkim finansijama, već i u privredi Jugoslavije, Bugarske, Rumunije i Turske.

Ostaje još kao poslednja u redu bečkih velikih ustanova: **Mercurbank.** — Ona je osnovana 1.887., ima sedište u Beču i finansijsku zajednicu sa Darmstädter und Nationalbank (Berlin), London and Eastren Trade-Bank (London), Hallgarten & Co. (New-York), E. F. Hutton & Co. (New-York), Inkassobank (Amsterdam) i Basler Handelsbank (Basel). — Na Balkanu, Mercurbanka nema za sada neposrednih ni velikih finansijskih angažmana, ma da se već bavila namerom da pređe u ove krajeve. — Svakako je od interesa, da je ona učestvovala (jedina od bečkih banaka) pri poslednjem ratnom povišenju kapitala Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu, te najveće depozitne institucije balkanskih Slovena. U Rumuniji je od važnosti

---

[301] Donjoaustrijsko Eskomptno Društvo.

njen angažman pri Banca Comerciala Nationala u Černovicama. U Upravnom Odboru Mercurbanke imaju Jevreji 9 (od 13) članova i 14 od 18 direktora banke.

To je u glavnom što treba da se zna o pojedinoj ustanovi da bi čitaoc mogao da razume i oceni formaciju i dimenziju pojedinih veza izmedu Beča i zapadnog kapitala (kao rezervoara) s jedne strane i Balkana (kao konzumenta tog kapitala) s druge strane.

Ako se resumira to, što sam do sada kazao o vezama Beča sa Zapadom, onda se dolazi do sledeće rekapitulacije.

Finansijske veze (rezervoari) Beča u zapadnim državama.

Veze u Londonu: National Provincial & Union Bank of England (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Lazard Brothers & Co. Ltd. (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Prudential Insurance Company (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Anglo-International Bank Ltd. (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstal für Handel und Gewerbe, Beč), Lloyds Bank Ltd. (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč), Hambros Bank Ltd. (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč), London and Eastern Trade-Bank (posredstvom Mercurbank, Beč) i J. Henry Schroeder & Co. (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč).

Veze u New-Yorku: Dillon, Read & Co. (posredstvom Wiener Bank Vereina, Beč), Central-Union Trust Company of New-York (posredstvom Wiener Bank Vereina, Beč), United States and Foreign Securities Corporation (posredstvom Wiener Bank Vereina, Beč), Kuhn, Loeb & Co. (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Industrie, Beč), Garanty Trust Company of New-York (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Industrie, Beč), International Acceptance Bank (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Goldmann, Sachs & Co. (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), W. A. Harriman & Co. Inc. (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč), Hallgarten & Co. (posredstvom Mercurbanke, Beč), E. F. Hutton & Co. (posredstvom Mercurbanke, Beč), J. P. Morgan (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Industrie, Beč).

Veze u Parizu: Union Europeennee Industrielle et Financiere (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč), Comptoir National d' Éscompte de Paris, Banque de Paris et des Pays-Bas, Crédit Lyonnais, Société Générale pour favoriser le developpement du Commerce et de l'Industrie en France i Banque des Pays de l'Europe Centrale.

Veze u Brislu: Société Générale de Belgique (posredstvom Wiener Bank Vereina, Beč), Banque Belge pour l'Étranger (posredstvom Wiener Bank Vereina, Beč), Banque de Bruxelles (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč) i Mutuelle Mobiliere et Immobiliere (posredstvom Allgemeine Oesterreichische Boden-Credit-Anstalt, Beč).

Veze u Švajcarskoj: Comptoir d'Éscompte de Géneve, Géneve (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč), Basler Handelsbank, Basel (posredstvom Wiener Bank Vereina, Beč i Mercurbanke, Beč), Schweizer Bankgesellschaft, Zürich (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Société Financière Danubien, Géneve (posredstvom Oesterrichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Effekten Trust-Gesellschaft, Zürich (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč) i »Thesaurus«, Continentale Effekten Gesellschaft, Zürich (posredstvom Oesterreichicshe Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč).

To su glavne finansijske veze Beča na Zapadu, upravo glavni rezervoari kapitala i kredita velikih bečkih novčanih ustanova.

No Beč, kao što znamo, sam i za svoje potrebe ne treba tolika sredstva već ih upotrebljuje u privredi srednje Evrope i Balkana. — Prema tome Beč zauzima posredničku ulogu izmedu ovoga dela Evrope i Zapada (evropskoga i američkoga) i on je, kao što smo videli, upravo prvi i najvažniji posrednik u oblasti medunarodnih finansija. — Biće zato od interesa, pošto smo se upoznali s rezervoarima kapitala, ako ispitamo i puteve (kanale) kojima ti strani kapitali ulaze u privredu pojedinih zemalja. — Pošto bi svestrano proučavanje toga pitanja zauzelo i suviše velik prostor i odvojilo nas najzad od same teme, koja nas ovde interesuje, to ću se ograničiti samo na konstataciju glavnih finansijskih veza, dakle najvažnijih novčanih ustanova u pojedinim državama, koje su zavisne od Beča.

Finansijska sfera Beča u Srednjoj Evropi.

U Poljskoj: Opšte Bankarsko Društvo, Varšava (afiliacija Wiener Bank Vereina, Beč), Varšavska Diskontna Banka, Varšava (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Bank Handlowy, Varšava (afiliacija Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, Beč) i Komercijalna Banka, Krakov (afiliacija Mercurbanke, Beč).

U Čehoslovačkoj: Opšte Češko Bankarsko Društvo, Prag (afiliacija Wiener Bank Vereina, Beč), Češka Eskomptna Banka i Kreditni Zavod, Prag (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, i Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč), Slovačka Opšta Kreditna Banka, Bratislava (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Češka Komercijalna Banka, Prag (afiliacija Mercurbanke, Beč), Živnostenska Banka, Prag (utecaj Oesterreichische Credit-Anstalt, Beč).

U Madžarskoj: Madžarska Opšta Kreditna Banka, Budimpešta (učestvovanje Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe i Niederoesterrechische Escompte Gesellschaft, Beč), Madžarska Eskomptna i Menjačna Banka, Budimpešta (učestvovanje Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč).

U Švajcarskoj: Société Financiere Danubien, Géneve (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Effekten Trust-Gesellschaft, Zürich (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), »Thesaurus«, Continentale Effekten-Gesellschaft, Zürich, Société Générale Financiere des Tabacs S. A., Basel (afiliacija Wiener Bank Vereina, Beč).

Finansijska sfera Beča na Balkanu.

U Jugoslaviji: Opšte Jugoslovensko Bankarsko Društvo, Zagreb—Beograd (afiliacija Wiener Bank Vereina, Beč), Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo (afiliacija Wiener Bank Vereina, Beč), Kreditni Zavod za Trgovinu i Industriju, Ljubljana (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Jugoslovenska Udružena Banka, Zagreb (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe), Trgovačka i Obrtna Banka, Novi Sad (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Bosanska Industrijska i Trgovačka Banka, Sarajevo (afiliacija Niederoesterreichische Eskompte-Gesellschaft, Beč), Dunavski Kreditni Zavod, Beograd (učestvovanje Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč) i Prva Hrvatska Štedionica, Zagreb (učestvovanje Mercurbanke, Beč).

U Bugarskoj: Balkanska Banka, Sofija (afiliacija Wiener Bank Vereina, Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Bugarska Generalna Banka, Sofija (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Industrie, Beč).

U Rumuniji: Rumunjska Kreditna Banka, Bukarest (afiliacija Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč), Banca Chrissoveloni SAR, Bukarest (afiliacija Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč) i Banca Comerciala Nationala, Černovice (afiliacija Mercurbanke, Beč).

U Turskoj: Turska Generalna Banka, Stambul (afiliacija Wiener Bank Vereina Beč) i tako dalje.

Kada se ima u vidu ova ekspanzivna aktivnost bečkih velebanaka i činjenica da u njihovim upravnim odborima ima 68 Jevreja od 120 članova i 74 (od 129) direktora i vicedirektora, kada se uvaži ta efikasna supremacija Jevreja u bečkim finansijama, kako onda da se shvate sledeće reči Richarda Lewinsohna:[302] Streng genommen müsste man auch von einer »Christianisierung« und »Arifizierung« des österreichischen Bankwesens sprechen, denn das hervorstechendste Merkmal der neusten Entwicklung ist der starke Einfluss, den die fast »judenreinen« englischen Grossbanken an den Wiener Bankinstituten genommen haben«!?

Tačno je, da su se posle svetskoga rata pojavile u bečkim finansijama velike zapadne institucije: J. P. Morgan, Société Générale de Belgique, Credito Italiano, Lloyds Bank i Union Europeenne Industrielle et Financiere u kojima je hrišćanski utecaj dominantan, ali ta činjenica nikako ne potvrđuje Lewinsohnovu tezu o arifikaciji bečkih finansija, već upravo protivno tome: ove su se u glavnom hrišćanske ustanove angažovale u bečkom bankarstvu, ne dirajući ni u čemu u pozicije Jevreja i ostavljajući kao i do tada Jevrejima odlučnu reč i punu slobodu rada. — Taj slučaj dokazuje dakle da utecaj Jevreja u bečkom bankarstvu ne samo da nije umanjen već je naprotiv uvećan i to upravo sredstvima koja su doprinele hrišćanske institucije zapadnih naroda, a koje su Jevreji umeli vrlo vešto da angažuju u službi svojih interesa, u službi bečkih finansija. — Jer nije važno s čijim kapitalima Beč vrši finansijsku dominaciju u srednjoj Evropi i na Balkanu, ali je od eminentne važnosti: ko ima odlučnu reč i glavnu ulogu u upravnim poslovima. — Oboje drže danas u rukama Jevreji i priliv hrišćanskih kapitala u njihove tresore posvedočava samo njihovu umešnost i najzad poverenje koje zapadni kapital ima u Jevreje i u povoljan ishod njihove ekonomske akcije u ovom delu Evrope.

Il n'y a point de règle sans exception!

---

[302] R. Lewinsohn (Morus): Jüdische Weltfinanz (Berlin, 1.925., str. 32).

IV.

Posle Beča u finansijskim odnosima balkanskih Slovena s inostranstvom, zauzima važno mesto **Budimpešta**.

Istina, posle raspada Austro-Ugarske Imperije, i našega nacionalnoga Ujedinjenja, značaj je Pešte osetno umanjen, ali je njena uloga još uvek od primarnoga uteçaja. — Značenje Pešte u narodnoj privredi Jugoslavije dolazi još naročito do izražaja i zato, što imamo s Madžarskom dosta veliku zajedničku granicu, što u Vojvodini žive stotine hiljada Madžara, mahom dobro materijalno situiranih i što je najvažnije: naši su Jevreji, naročito oni u Vojvodini, još uvek tesno povezani s Peštom i s madžarskom privredom uopšte.

Kao u Beču, tako i Budimpešti finansijski ključ leži u rukama od pet peštanskih velikih novčanih ustanova. — I ovde, kao i kod bečkih velikih banaka, Jevreji imaju odlučnu reč, što se lepo vidi iz sledećih brojaka:

Zavod	Upravni Odbor		Direktori	
	Svega	Jevreja	Svega	Jevreja
I. Peštanska Štedionica	15	8	18	8
Pešt. Komercijalna Banka	17	10	29	20
Madž. Kreditna Banka	23	12	59	30
Madž. Hipotekarna Banka	10	5	21	10
Madž. Esk.-Menj. Banka	15	8	28	18

Ovi brojevi pokazuju, da u Upravnom Odboru ima od 80 članova 43 Jevreja, u Nadzornom Odboru od 35 članova, 16 Jevreja i najzad od 156 direktora, 86 Jevreja što dokazuje, da su i ovde Jevreji u apsolutnoj većini.

U pogledu interesnih veza pojedinih banaka, treba kazati sledeće:

Pesti Hazai Elsö Takarékpénztár Egyesület[303] (Première Union de Caisse d'Épargne Nationale de Pest), najstarija je u redu velikih madažrskih kreditnih ustanova (osnovana 1.839.) i angažovana je u Jugoslaviji u Prvoj Hrvatskoj Štedionici u Zagrebu, u Bosanskoj Industrijskoj i Trgovačkoj Banci u Sarajevu i u Dunavskom Kreditnom Zavodu u Beogradu, a učestvovala je ranije i pri Centralnoj Banci za Trgovinu, Obrt i Industriju u Zagrebu. — Od njenih neposrednih angažmana u našoj privredi napominjem: Našićku Tvornicu Tanina i Paropilu, Zagreb—Našice (jedno od najvećih preduzeća u Jugoslaviji), »Narodnu«, Mlinsku i Gospodarsku Industriju u Za-

[303] Prvo Peštanska Nacionalno Štedioničko Društvo.

grebu, »Croatia«, akcionarsko Društvo za Industriju Drva u Zagrebu, zatim razni veliki vojvođanski mlinovi i t. d. — Za vreme balkanskih ratova Štedionica je učestvovala u finansiranju otkupa bosanskih kmetova, a za vreme svetskoga rata, eskontovala je bugarske državne bonove (i menice). — Jevreji su zastupljeni u Upravnom Odboru s osam (od 15 članova) u Nadzornom Odboru sa tri (od 9 članova) i imaju osam od osamnaest direktora (i pomoćnika).

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank[304] (Banque Commerciale Hongroise de Pest), bila je za vreme Košutove revolucije novčanična banka nacionalne madžarske vlade (1.848./9.) i važi kao favorit jevrejskoga kapitala madarske kolorature. — Njena je glavna kreacija u našoj Državi bila Agrarna i Komercijalna Banka (ranije privilegovana ustanova za Bosnu i Hercegovinu) u Sarajevu; pored toga je ona bila angažovana u Hrvatskoj Trgovinskoj Banci u Zagrebu i u Hrvatsko-slavonskoj zemaljskoj Hipotekarnoj Banci u Zagrebu. — Sve se tri pomenute ustanove danas nalaze u formaciji Jugoslovenske Udružene Banke u Zagrebu, kod koje peštanski zavod ima znatan udeo na kapitalu. — Ranije je Banka zajedno s peštanskom štedionicom učestvovala u finansiranju otkupa bosanskih kmetova, dala je zajam gradu Sarajevu i angažovana je u mnogim vicinalnim željeznicama.

Od njenih neposrednih angažmana u privredi Jugoslavije ističem: Akcionarsko Društvo S. H. Guttmann u Belišću, »Danica«, akcionarsko Društvo za Kemijsku Industriju u Zagrebu, dva preduzeća velikoga formata i važnosti. — Takoder i u ostalim balkanskim državama, Peštanska Komercijalna Banka ima dobre veze, pa je tako u Bugarskoj angažovana kod Bugarske Generalne Banke (Banque Générale de Bulgarie) u Sofiji, u Francusko-Bugarskoj Hipotekarnoj Banci u Sofiji, u Opštoj Bugarskoj Hipotekarnoj Banci (Banque Générale Hypothecaire de Bulgarie) u Sofiji, u Bugarskom Nacionalnom Rudarskom Društvu, u Akcionarskom Društvu za Trgovinu Duvanom, u Parnom Mlinu »Sofia«, u Bugarskoj Rudarskoj i Željeznoj Industriji, sve u Sofiji. — U Rumunjskoj predstavlja njen glavni interesman Banka Marmorosch, Blank & Co, jedna od najvećih rumunjskih novčanih ustanova. — U peštanskom Upravnom Odboru zastupljeni su Jevreji sa deset (od 17) članova, u Nadzornom Odboru s pet (od osam) članova i imaju 20 (od 29) direktora.

Magyar Általános Hitelbank[305] (Banque Générale de Crédit Hongrois) sa sedištem u Pešti, osnovana je 1.867. i ima posle rata

[304] Peštanska Madarska Komercijalna Banka.
[305] Madarska Opšta Kreditna Banka.

glavni finansijski oslon u Union Europeenne Industrielle et Financiere u Parizu. — Ona je zastupljena u našoj Državi preko Hrvatske Sveopće Kreditne Banke u Zagrebu i Opšte Kreditne Banke u Subotici, te ima u privredi Hrvatske i Vojvodine znatan udeo i utecaj — naročito u drvarskoj i mlinskoj industriji. — U Sofiji učestvuje u Balkanskoj Banci (Banque Balcanique) te u glavnom u istim industrijskim preduzećima u kojima i napred pomenuto Prvo Peštansko Nacijonalno Štedioničko Društvo. U Upravnom Odboru ima dvanaest Jevreja (od 23 člana), u Nadzornom Odboru četiri (od sedam) člana i više od polovice sviju direktora.

Magyar Jelzálog Hitelbank[306] (Société de Crédit Foncier du Royaume de Hongrie) osnovana je dve godine posle Madžarske Kreditne Banke, ima sedište u Pešti. — Njeni su glavni akcionari i u isto vreme glavne veze u zapadnoj Evropi: Société Générale, Heine & Co i Banque de Paris et des Pays Bas, sve u Parizu. — Kao specifično hipotekarna ustanova, ona je zajedno s hrvatskom Vladom osnovala Hrvatsko-slavonsku Hipotekarnu Banku u Zagrebu pa i danas ima udela u Jugoslovenskoj Udruženoj Banci (u Zagrebu). — Jevreji imaju polovinu članova u Upravnom Odboru, jednoga člana u Nadzornom Odboru i polovinu direktora.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank[307] (Banque Hongroise d'Éscompte et de Change) najmanja je u redu velikih madžarskih banaka. — Ona je još 1.905. osnovala Hrvatsko-Slavonsku Banku za Parcelaciju i Kolonizaciju u Zagrebu, a imala je dosta razvijen posao sa provincijalnim novčanim ustanovama u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini (naročito po računu reeskonta). — Učestvovala je takoder i u nekim našim privrednim preduzećima (n. pr. Fabrika Hartije Smith & Meynier, Sušak—Rijeka). — Ona je aliirana s Banque des Pays de l'Europe Centrale u Parizu (kod nas po zlu glasu poznata iz Slavenske Banke!) i predstavlja zajedno s Madžarskom Hipotekarnom Bankom i Madžarskom Agrarnom i Rentovnom Bankom (Magyar Agrar es Jaradekbank) domenu jevrejske porodice Madarassy-Beck.[308] — Jevreji imaju osam (od 15) članova u Upravnom Odboru, polovinu članova u Nadzornom Odboru i osamnaest (od 28) direktora.

Iz ovoga se, što je dosada kazano vidi, da je **madžarski kapital** angažovan javno u sledećim preduzećima balkanskih Slovena.

U Jugoslaviji: Jugoslavenska Udružena Banka u Zagrebu (afiliacija Peštanske Madžarske Komercijalne Banke i Madžarske

---

[306] Madarska Hipotekarna Banka.

[307] Madarska Eskomptna i Mjenjačna Banka.

[308] Predsednici i glavni direktori svih triju banaka jesu Jevreji: Dr. Julius baron Madarassy-Beck i Dr. Marcel baron Madarassy-Beck.

Hipotekarne Banke iz Pešte), Hrvatska Svopća Kreditna Banka u Zagrebu (afiliacija Madžarske Opšte Kreditne Banke iz Pešte), Prva Hrvatska Štdionica u Zagrebu (angažovano Prvo Peštansko Nacionalno Štedioničko Društvo iz Pešte), Bosanska Industrijska i Trgovačka Banka u Sarajevu (angažovano Prvo Peštansko Nacionalno Štedioničko Društvo iz Pešte), Opšta Kreditna Banka u Subotici (afiliacija Madžarske Opšte Kreditne Banke iz Pešte), Dunavski Kreditni Zavod u Beogradu (angažovano Prvo Peštansko Nacionalno Štedioničko Društvo iz Pešte) i t. d.

U Bugarskoj: Bugarska Generalna Banka u Sofiji (afiliacija Peštanske Madžarske Komercijalne Banke iz Pešte), Balkanska Banka u Sofiji (afiliacija Opšte Madžarske Kreditne Banke iz Pešte), Francusko-Bugarska Hipotekarna Banka u Sofiji (angažovana kod Peštanske Madžarske Komercijalne Banke iz Pešte), Opšta Bugarska Hipotekarna Banka u Sofiji (afiliacija Peštanske Madžarske Komercijalne Banke iz Pešte).

U industriji balkanskih Slovena, Madžari i madžarski Jevreji drže u rukama mlinsku industriju u Vojvodini, Hrvatskoj, Slavoniji i Bugarskoj veliku cementnu industriju u Hrvatskoj, Slavoniji i Srbiji, izvesna velika preduzeća drvarske industrije (Akcionarsko Društvo S. H. Gutmann u Belišću, »Croatia« Akc. Društvo za Industriju Drva u Zagrebu, Našićku Fabriku Tanina i Industriju Drva u Zagrebu), hemijske industrije (»Danicu«, Akc. Društvo za Hemijsku Industriju u Zagrebu), rudarske industrije (Bugarsko Nacionalno Rudarsko Društvo u Sofiji, Bugarsku Rudarsku i Željeznu Industriju u Sofiji) i tako dalje.

Osim nekoliko izuzetaka, javljaju se gotovo uvek kao predstavnici madžarskoga kapitala u privredi balkanskih Slovena — madžarski Jevreji.

Blagodareći utecaju Jevreja, madžarski je kapital u tesnoj saradnji s austrijskim i nemačkim kapitalom. — Gledajući kroz prizmu pojedine od pet velikih madžarskih banaka, ta se saradnja manifestuje u sledećoj interesnoj zajednici:

I. Peštansko Nacionalno Štedioničko Društvo — Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft, Beč — Wiener Bank Verein, Beč;

II. Peštanska Madžarska Komercijalna Banka — Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft, Berlin — Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč, — Wiener Bank Verein, Beč —Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč;

III. Madžarska Opšta Kreditna Banka — Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč — Wiener Bank Verein, Beč — Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft,

Beč — Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft, Berlin — Dresdner Bank, Berlin — Commerz- und Privatbank, Berlin;

IV. Madžarska Eskomptna i Menjačna Banka — Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Beč, — Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Beč — Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft, Berlin.

Postoji takoder i medu samim peštanskim velikim bankama saradnja i medusobna veza naročito za garantovanje novih emisija i za sindiciranje njihovih akcija. — Tako kooperira u tom smeru Prvo Peštansko Nacionalno Štedioničko Društvo s Madžarskom Opštom Kreditnom Bankom, Peštanska Madžarska Kreditna Banka s Madžarskom Eskomptnom i Menjačnom Bankom, Madžarska Eskomptna i Menjačna Banka s Madžarskom Hipotekarnom Bankom i t. d.

I nisu ove tesne veze izmedu pojedinih velikih banaka u Beču i Pešti i medusobno, od danas ili jučer, već mnoge od njih datiraju još iz perioda osnivanja tih ustanova.

Tako je na primer Wiener Bank Verein osnovan 1.869 od Oesterreichische Boden-Credit-Anstalt. — Mercurbanka je proizašla iz jedne male jevrejske sarafske radnje pod patronatom austrijske Zemaljske Banke (sada Banque des Pays de l'Europe Centrale u Parizu). — Madžarska Opšta Kreditna Banka proizašla je iz peštanske filijale Austrijskoga Kreditnog Zavoda za Trgovinu i Zanate, uz učestvovanje ovoga i Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft. — Kod proširenja Madžarske Hipotekarne Banke učestvuje Madžarska Eskomptna i Menjačna Banka i tako bi se moglo nabrojiti još nekoliko karika u tom finansijskom lancu.

U ovoj su ekspanziji bečkoga i peštanskoga bankarstva i kod veza, koje su stvorene izmedu Beča, Pešte, Praga, Varšave, Brisla, Züricha, Berlina, Pariza Londona i Amsterdama i balkanskih centara: Bukurešta, Stambula, Beograda i Sofije Jevreji imali glavnu zaslugu. Ja šta više tvrdim, da ove veze u obliku, u kojem postoje nebi bile nikad ostvarene, da nije bilo Jevreja, koji su u svakom pojedinom slučaju (javno ili prikriveno) bili inicijatori medunarodne saradnje, oslobodeni nacionalno-političkoga antagonizma i rukovodeni jedino svojim poslovnim interesima.

I rezultati koje su pri tome ostvarili bečki Jevreji imaće historijsko značenje u privredi srednje Evrope. — Oni su svojom umešnošću uspeli da izvrše najkomplikovanije kombinacije i da za izvoñenje svojih namera predobiju i Hrišćane (odlični su primeri: Société Générale de Belgique u Brislu i Union Europeenne Industrielle et Financiere u Parizu!) pa čak i blagonaklonost antisemitski raspoloženih državnih vlada (u Madžarskoj i Rumuniji!).

I tako je iz skromnih početaka i sitnih jedinica ostvarena jedna snažna zajednica koja danas vedri i oblači na celom terenu srednje Evrope. — Les petits ruisseaux font les grandes rivière!

V.

Kazao sam već, da Beč i Pešta imaju primaran utecaj na narodnu privredu balkanskih Slovena i da predstavljaju glavne finansijske veze Jugoslavije i Bugarske s inostranstvom. Na prednjim stranicama smatram da je to dovoljno dokazano.

Od ostalih finansijskih centara dolaze do izražaja: Bruxelles, New-York, Pariz, London, Prag, Zürich, Berlin i Milano.

Na prvome mestu stoji **Bruxelles.** To dolazi opet posredstvom Beča i preko pomenutih velikih bečkih banaka, a tek se u neznatnoj meri pojavljuje neposredno belgijski kapital u privredi balkanskih Slovena.

Od velikih belgijskih banaka treba pre svega pomenuti Sociéte Générale de Belgique (sedište Bruxelles) koje patronizuje više od stotine novčanih zavoda, među ostalima: Banque de l'Union Parisiene (Paris), Banque Belge pour l'Etranger (Bruxelles), Banque Italo-Belge, Banque de Congo Belge, Banque Commerciale du Congo, Caisse Générale de Reports et de depôts, Crédit Foncier de Belgique, Société Hypothecaire Belge-Americaine, Banque Hypothecaire Franco-Argentine, Banque d'Etat du Maroc, Wiener Bank Verein, Crédit Foncier d'Extreme-Orient, Banque Commerciale Africaine, dalje osiguravajuće ustanove: La Royale Belge i Compagnie Belge d'Assurance Générales sur la Vie i stotine velikih industrijskih i privrednih intitucija kako u Belgiji, tako i u inotranstvu.

Slično je i s drugom belgijskom velebankom: Banque de Bruxelles (Bruxelles), čiji kapital s rezervama iznosi krajem 1.928. godine 892,510.000 belg. franaka. — I ova ustanova ima velik broj afiliranih novčanih zavoda, od kojih treba naročito istaći: Banque Centrale Anversoise (kapital 100 milijona belg. franaka), Banque Liegeoise et Crédit Général Liegeois Reunis (kapital 60 milijona belgijskih franaka), Banque de Charleroi (kapital 21 milijon belg. franaka), Banque Gantoise de Crédit (kapital 20 milijona belg. franaka), dalje Crédit Général du Congo, Société Nationale de Crédit a l'Industrie, Compagnie Financière et Industrielle de Belgique (Finabel), Banque Internationale à Luxembourg, Banque Trasatlantique, International European Investing Corporation, Banque de Commerce á Varsovie, Société Financiere de Transports et d'Entreprises Industrielles (Sofina), pa onda Češka Eskomptna Banka i Kreditni Zavod (Banque d'Escompte de Boheme et Société de Crédit), Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft i druge.

Na Balkanu je Banque de Bruxelles angažovana u Banque Chrissoveloni u Bukarestu, posle u raznim industrijskim preduzećima: Tramways et Electricite de Constantinople (preko Société Financiere de Transports et d'Entreprises Industrielles, koje društvo pripada njenom koncernu), La Société Anonyme Ottomane de Tramways et d'Eclairage Electriques de Damas (preko Société Générale de Chemins de Fer Économiques, koje takoder pripada njenom koncernu), posle u tramvajskom društvu u Ateni, Pireju i Sofiji, u sofijskoj električnoj centrali, u rumunjskim fabrikama i rafinerijama šećera i tako dalje. — Pored toga je Banque de Bruxelles učestvovala kod raznih emisija na Balkanu, tako u Bugarskoj (u emisiji 4½%-tnog zajma grada Sofije od 1.910., 5%-tnog zajma grada Varne od 1.907., 4½%-tnog zajma Bugarske Narodne Banke od godine 1.909.), u Grčkoj (u emisijama društva Société Hellenique de Tramways u Ateni, Pireju i Solunu), u Rumuniji (u emisijama državnih zajmova od 1.889.—1.913., u 4%-tnom zajmu od godine 1.922. i pri emisijama banke Chrissoveloni) i u Turskoj (pri emisijama državnih zajmova od 1.870.—1.914., pri željezničkim zajmovima, u Društvu Bagdadske Željeznice, u Društvu Orijentalnih Željeznica i pri raznim komunalnim zajmovima).

Treća belgijska velebanka, koja je za nas od važnosti to je: Banque Belge pour l'Etranger (Bruxelles). Ona je u stvari filijala već pomenutoga društva Société Générale de Belgique i ima akcionarski kapital i rezerve u visini od 300 milijona belgijskih franaka (prema stanju od 31. decembra 1.928.). — U Société Générale de Belgique ima odlučnu reč veliki belgijski kapitalista Emile Francqui, koji nije Jevrej.

Banque Belge pour l'Etranger[309] angažovana je u glavnom kod sledećih novčanih zavoda: Banque Italo-Belge (Anvers), Banco Internacional de Industria y Commercio (Madrid), Wiener Bank Verein (Beč), Société Générale de Banque en Pologne (Varšava) i Allgemeiner Böhmischer Bank-Verein, (Prag). — Na teritoriju balkanskih Slovena, Banque Belge pour l'Etranger, ima sledeće afilacije — u Jugoslaviji: Opšte Jugoslovensko Bankarsko Društvo u Zagrebu i Beogradu i Zemaljsku Banku za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (s njenih sedamnaest filijala i agencija). — U Bugarskoj: Branque Franco-Belge de Bulgarie u Sofiji, sa filijalom u Ruščuku i sa sledeće tri samostalne afiliacije: Banque de Plovdiv (Plovdiv), Banque Bulgaro-Belge (Burgas) i Banque Bulgare du Nord (Sistov). Pored toga, Banque Belge pour l'Etranger, radi na Balkanu i samo-

[309] Njena potpuna firma glasi ovako: Banque Belge pour l'Étranger Société Anonyme, Filiale de la Société Générale de Belgique, anciennement: Banque Sino-Belge.

stalno, preko svojih filijala u Rumuniji (Bukarest, Braila, Galac) i Turskoj (Stambul i Galata), od kojih se sada neke nalaze u likvidaciji.

Na teritoriju balkanskih Slovena, ove belgijske velebanke ne vrše neposredne poslove i ne upuštaju se u izravne finansijske operacije, već to čine posredtvom ili bar u vezi s bečkim institucijama afiliacijama u Jugoslaviji i Bugarskoj. — Société Générale de Belgique i Banque Belge pour l'Etranger koristi se u Beču posredstvom Wiener Bank Vereina, a Banque de Bruxelles, posredstvom Niederoesterreichische Escompte Gesellschaft. — Uostalom ta je činjenica dovoljno poznata svima, koji su posvećeni u finansijske odnose u srednjoj Evropi. — U izveštajima pojedinih banaka to se pitanje ne tretira ,obzirom na delikatnost političke prirode, ma da se, na primer, u poslednjem izveštaju Banque de Bruxelles (za godinu 1.928.) može čitati i ovo: »... Comme l'année précédente, la Niederoesterrichische Escompte-Gesselschaft a principalement tourné son activité vers les affaires courantes et vers le développement de ses relations industrielles et bancaires. **C'est ainsi qu'elle a poursuivi l'élargissement de sa sphère d'influence dans l'Est de l'Europe,** et particulièrement en Roumanie. Dans ce pays, elle a participé notammen à l'augmentation du capital de la Banque Chrissoveloni, à Bucarest, en collaboration avec d'autres établissements et avec notr Banque; d'autre part, elle a été une des initiatrices de la mise sur pied de l'Hydrofina, Compagnie Financière d'Exploitations Hydro-electriques, créée en Belgique avec notre concours; enfin, elle a pris l'initiative et assume la gestion du consortium autrichien pour le placement de la tranche autrichienne de l'Emprunt Roumain de Stabilisation.[310]

New-York se pojavljuje u oblasti našeg finansiranja, tek u najnovije vreme (posle svetskoga rata) i zainteresovan je u glavnom na kreditiranju Države i opština. — Kod tih kreditnih operacija igraju glavnu ulogu Bank of Amerika Corporation (ancien Blair and Co. i Bank of Amerika; predsednik Elisha Walker) u kojoj je utecaj Jevreja velik, jevrejske banke I. W. Seligman & Co., Kuhn, Loeb & Co. i Dillon, Read & Co. u Njujorku.

Francuski je kapital angažovan kod nas u glavnom u nekoliko velikih industrija (u Srbiji i Dalmaciji), a u novčanim ustanovama tek u manjoj meri. — U bankama se pojavljuje u Francusko-Srpskoj Banci i u Francusko-Jugoslovenskom Zavodu za Industriju i Trgovinu u Beogradu. — Francusko-Srpska Banka ima sedište u Parizu i glavnu direkciju u Beogradu, a osnovana je od pariških

[310] Banque de Bruxelles: Exercice 1.928. (Bruxelles, 1.929. str. 23).

ustanova Société Générale, Banque Ottomane, Banque de l' Union Parisienne, Société Financiere de l'Orient i Banque Nationale de Crédit i u njoj je jevrejski utecaj odlučan. — U Upravnom Odboru Banque de l'Union Parisienne sedi devet Jevreja od šesnaest članova.

Od ostalih francuskih banaka treba pomenuti Union Europeenne Industrielle et Financiere, koja je svojina industrijskoga koncerna Schneider-Creuzot u kome gotovo i nema Jevreja. — Ova banka je od naročite važnosti za industrijska finansiranja pa je na tom terenu zainteresovana i kod nas na Balkanu. — Interesantno je pri tome, da ona i ako svojina Hrišćana vrši svoju akciju u srednjoj Evropi i na Balkanu preko Jevreja, pa je tako njen predstavnik u čuvenoj austrijskoj željeznoj industriji — Alpine Montan-Gesellschaft bio bečki (ranije tršćanski) Jevrej Camillo Castiglioni.

Ranije je imala znatnoga udela u Jugoslaviji Banque de Pays de l'Europe Centrale (ancien Länderbanka iz Beča) i to naročito u Trbovljanskom Ugljenokopnom Društvu i u Slavenskoj Banci. — U Upravnom Odboru sedi polovina Jevreja, a takoder su Jevreji i glavni direktori njenoga bečkog zavoda (preko koga su i vršeni svi poslovi u Jugoslaviji i Bugarskoj) bili Jevreji.

Engleki se kapital javlja tek u najnovije vreme i to u industrijskim preduzećima. — Oni tek oprobavaju teren i rezultati, koje postignu ovi prvi engleski interesenti, biće odlučni za orijentaciju engleskog kapitala. — To se jasno vidi po sledećim rečima predstavnika engleskog hemijskog koncerna (koji je preuzeo Destilaciju Drva d. d. u Tesliću): »Jugoslovenska je vlada neposredno zainteresovana u našim kemijskim fabrikama u Tesliću i naši su odnosi s jugoslovenskom vladom srdačnoga karaktera. Jugoslavija je zemlja velikih potencijalnosti i mi smo u tom preimućstvu što smo pioniri na industrijskom polju. Očigledno je u interesu jugoslovenske vlade da favorizuje ulazak engleskoga kapitala u zemlju, a to ulaženje engleskoga kapitala mora zavisiti u znatnoj meri od uspeha, koji mi budemo postigli u našem pothvatu. Zbog toga mi očekujemo s pouzdanjem da ćemo dobiti svaku potporu od strane vlade, kako bi prebrodili sve teškoće, sa kojima ćemo se možda sresti i da ćemo s tom potporom učvrstiti prosperitet društva.«

Od engleskih je banaka zainteresovana sada Anglo-International Bank Ltd. u Jugoslovenskoj Udruženoj Banci u Zagrebu. Ranije (pre njene sadanje formacije) ona je bila zaiteresovana u Hrvatskoj Eskomptnoj Banci u Zagrebu i u Engleskoj Trgovačkoj Banci u Beogradu. — U Upravnom Odboru Anglo-Internationalne Banke ima devet Jevreja (od 16 članova) i ona je, kao što je po-

znato također proizašla iz ranije bečke institucije — Anglo-Austrijske Banke (Anglo-Oesterreichische Bank) u Beču.

Češki se kapital u svojoj nacionalnoj formi javlja u jugoslovenskoj privredi u novčanim zavodima i u industriji. — Od industrijskih preduzeća zainteresovan je u glavnom u tekstilnoj i šećernoj industriji, te u sledećim kreditnim ustanovama: u Jugoslovenskoj Banci u Zagrebu angažovana je najveća češka institucija Živnostenska Banka iz Praga, a u Komercijalnoj Banci u Zagrebu — Legiobanka iz Praga. — U Prvoj Hrvatskoj Obrtnoj Banci u Zagrebu interesovana je Centralna Banka Čeških Štedionica iz Praga.

Pored ovoga češkog nacionalnog kapitala, javlja se u jugoslovenskoj privredi i češko-nemački i nemački kapital iz Praga, koji operiraju redovno u zajednici s bečkim ustanovama s kojima su u najužoj vezi i iz kojih su proizašle gotovo sve praške banke ove kategorije.

Tu treba istaći: Opšte Češko Bankarsko Društvo u Pragu (afiliacija Wiener Bank Vereina iz Beča), Češku Eskomptnu Banku i Kreditni Zavod u Pragu (afiliaciju Oesterreichische Credit Anstalt i Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft), Češku Komercijalnu Banku u Pragu (afiliaciju bečke Mercurbanke) i Slovačku Opštu Kreditnu Banku u Bratislavi (afiliaciju Oesterreichische Credit-Anstalt iz Beča). — Najzad i u samoj Živnostenskoj Banci u Pragu angažovan je Oesterreichische Credit-Anstalt.

Uloga i utecaj Jevreja u ovim ustanovama (izuzetno Živnostenske Banke) vrlo su veliki i to kako u upravnim odborima, tako još više u ličnostima direktora koji odlučuju, što se uostalom objašnjava i dominacijom Jevreja u bečkim institucijama, koje patroniziraju.

Švajcarski je kapital zainteresovan kod nas prvenstveno i s najvećim sumama u instituciji Državne Hipotekarne Banke, čiji je glavni kreditor jevrejsko-švajcarska institucija: Schweizerischer Bank Verein u Zürichu. — Ova je ustanova pored toga i za račun Narodne Banke izvršila nekoliko značajnih intervencija na zürišoj berzi u pogledu dinarskoga kursa. — Od ostalih švajcarskih banaka zainteresovana je kod nas Schweizer Bankgesellschaft iz Züricha (posredstvom Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe), Basler Handelsbank iz Basela (u Bosanskoj Trgovačkoj i Industrijskoj Banci) i posredstvom Wiener Bank Vereina iz Beča i Comptoir d' Escompte de Genévé u Ženevi (posredstvom Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft iz Beča). U svima ovim institucijama primetan je utecaj Jevreja.

Najzad što se tiče **talijanskoga kapitala,** treba kazati, da se ovaj pojavljuje u privredi balkanskih Slovena na dve strane: medu američkom emigracijom i onda u privredi Jugoslavije i Bugarske.

Glavni se kapitali južnoslovenske emigracije u Severnoj Americi nalaze u rukama Bank of Italy Corporation (u kojoj je odlučan predsednik Amadeo P. Giannini). — Kako ova ustanova ima presudan utecaj na Bank of Amerika Corporation jednog od glavnih poverioca Kraljevine Jugoslavije, vidi se u koliko je delikatnoj situaciji interes našega kapitala i kredita s one strane Okeana.

Od talijanskih je novčanih ustanova najekspanzivnija, najveća i najjevrejskija — Banca Commerciale Italiana sa sedištem u Milanu. — Ona ima kapital od 700 milijona i rezerve od 540 milijona lira (prema stanju od 31. decembra 1.928.), filijale u Carigradu, Smirni, Londonu i Njujorku, te sledeće značajne kreacije: Banca Commerciale Italiana Trust Company, Banca della Svizzera Italiana, Banca Ungaro-Italiana, Banca Francese e Italiana (u Južnoj Americi), Banca Commerciale Italiana-Francese i Banca Commerciale Italiana per l' Egitto. — Nadalje je angažovana u već pomenutim ustanovama: Allgemeiner Böhmischer Bank-Verein, Prag i Bank Handlowy u Varšavi, pa se iz ove dve poslednje veze vidi naročito lepo sistem jevrejskoga ortakluka (Banque de Bruxelles, Niederoesterreichische Escompte-Gesellschaft, Allgemeiner Böhmischer Bankverein, Banque Belge pour l'Etranger, Société Générale de Belgique, Wiener Bank Verein, Banca Commerciale Italiana itd.) čija je mreža isprepletena po celoj Evropi.

Na Balkanu, Banca Commerciale Italiana radi u Turskoj, Bugarskoj i Rumuniji. — Prošle godine organizovala je sa sedištem u Ateni novu instituciju: Banca Commerciale Italiana e Greca, sa filijalama u Solunu, Kavali i Pireju. — U Jugoslaviji Banca Commerciale Italiana zastupljena je u Hrvatskoj Banci u Zagrebu. — U poslednjem izveštaju (za godinu 1.928.) ona ovako prikazuje svoju organizaciju na Balkanu: Nell'Europa Orientale abbiamo organizzata la Banca Commerciale Italiana e Greca con sede in Atene e diramazioni a Salonicco, a Cavalla e al Pireo, ed accresciuta l'attività della nostra sede di Constantinopoli — i cui risultati si dimostrano sempre piu soddisfacenti — con l'apertura della succursale di Smirne; mentre le nostre filiazioni in Romania e in Bulgaria hanno consolidato la loro pozisione di prim'ordine ed il loro indiscusso prestigio. In Jugoslavia abbiamo rilevato la Hrvatska Banka con sede a Zagabria, che ha iniziata la sua nuova vita sotto promettenti auspici.[311]

[311] Banca Commerciale Italiana: Relazione del Consiglio d'Amministrazione — 1.928. (Milano, 1.929., strana 13).

Pored toga ona je preko Pešte zaiteresovana u Subotici i u Novom Sadu. — U decembru je godine 1.929. Banca Commerciale Italiana preuzela majoritet akcija najveće tršćanske novčane ustanove: Banca Commerciale Triestina, pa će ovu verovatno u najkraće vreme potpuno apsorbovati. — Banca Commerciale Triestina bila je institucija eminentno jevrejske sfere i vršila je nekoliko decenija važnu ulogu u parobrodarstvu severnoga Jadrana.

Pored bankarstva se talijanski kapital javlja u oblasti osiguranja i drži u rukama glavni osiguravajući posao u Jugoslaviji i Bugarskoj preko Assicurazioni Generali i Riunione Adriatica di Sicurtà te jedne nacionalne firme: »Sava«, Osiguravajuće Društvo u Zagrebu. — U oblasti industrije, talijanski je kapital u glavnom lokalizovan na Dalmaciju, Sloveniju i Bosnu. Najveću opasnost predstavlja u Dalmaciji, gde drži u rukama glavnu dalmatinsku industriju cementa i u Sloveniji, gde je angažovan uz samu državnu granicu.

Kako u bankarstvu, tako su i u osiguranju i industriji, **glavni akteri talijanske ekspanzije na Balkan, talijanski Jevreji.** — Tri krupna jevrejska imena simbolizuju celu talijansku ekonomsku politiku na ovoj strani Jadrana. To su: milanski Jevrej **Giuseppe Teplitz,** administrator Banca Commerciale Italiana, u oblasti bankarstva; tršćanski Jevrej **Edgardo Morpurgo,** administrator Assicurazioni Generali u oblasti osiguranja i drugi tršćanski Jevrej Ing. **Emilio Stock,** administrator akcionarskoga Društva »Spalato« u oblasti industrijske ekspanzije. — Uz ova tri imena vezano je talijansko ekonomsko prodiranje od Jadranskoga do Crnog Mora. — To treba da ima u vidu svaki član slovenske zajednice na Balkanu, koji se interesuje za ekonomsku sudbinu balkanskih Slovena.

Tri imena, tri simbola, tri mementa! Svi u službi jedne ideje, svi u službi iste akcije, svi vesnici krupne istine: **Italia ante portas!**

Jugosloveni, budite na oprezu! Chacun est artisan de sa propre fortune!

VI.

Ko je pažljivo pratio ovo što je kazano na prednjim stranicama, taj je već primetio koliko su mnogo isprepletene veze između pojedinih ustanova. — Ponekad izgleda upravo čudno i neobično da izvesne institucije postoje kao samostalne (i zasebne) jedinice, kad su inspirisane istim interesom i pod utecajem iste jevrejske grupe. — Svakako da njihovu samostalnost opravdavaju razni specifični interesi, koji se ne vide iz štampanih bilanaca ni po spoljašnosti luksusno nameštenih palata u Beču, Pešti, Pragu, Varšavi,

Londonu, Brislu, Zürichu i Berlinu, ali kad ne bi bilo državnih granica i kad bi nekim slučajem jednog dana Sjedinjene Evropske Države od utopije postale stvarnost, ja vjerujem, da bi barem polovina od ovde nabrojenih institucija već u prvom deceniju izvršila koncentraciju i sjedinjenje.

Ove finansijske veze, koje su u srednjoj Evropi u glavnom okupljene u Beču, nisu produkat nekih nacionalnih i političkih kombinacija ili moguće germanske ekspanzije, kako bi se to moglo predmevati; one čak nisu produkat ni državnopravne koncepcije, koja je postojala do pod jesen 1.918. godine, ma da je ona potpomagala ovu formaciju i bila jedan od konstruktivnih faktora u njenom ostvarenju. — Ove međunarodne veze koje se još i danas reprezentuju u Beču i preko velikih bečkih banaka, to je prvenstveno produkat jevrejske akcije, njihove inicijative i umešnosti.

I samo Jevrejima može Beč da zablagodari svoju važnu ulogu u oblasti međunarodnih finansija i danas nakon raspada Austrijske Imperije.

Beč je bio kao stvoren da bude posrednik između Zapada i Istoka. — Dali je to za nas korisno ili ne, to ovde ne ulazi u obzir i ja o tome govorim na drugom mestu, ali van sumnje je da Beč ima naročito povoljan geografski položaj za finansijsku ekspanziju u Srednjoj Evropi. — Beč je razmerno rano dobio vezu sa Zapadom i on je do pre rata bio gotovo poslednja tačka do koje su odlazili Englezi, Francuzi, Američani, Belgijanci, Švajcarci i ostali, koji su hteli nešto da preduzimaju na evropskom Istoku i na Balkanu.

Kad sam ovde nedavno razgovarao s jednim od najvećih američkih privrednika, on mi reče da je već bio »na Balkanu« i na moje pitanje u kom gradu on mi je odgovorio: u Budimpešti! Znači, da je u njegovoj perspektivi već i Pešta toliko daleko od Zapada, da ju ubraja u Balkan! Uostalom to nije jedini slučaj. — Pred nekoliko godina kada je poznati engleski ekonomista i moj uvaženi poznanik Sir George Paish putovao u jednoj važnoj ekonomskoj misiji Engleske Vlade, obišao je nekih trideset država u Evropi i Americi, ali Pešta je bila poslednja stanica do koje je došao putujući naprama našoj granici; dalje nije išao. — Znači, da se još i danas i pored svega što se za vreme svetskoga rata mislilo, da će stvari krenuti drugim smerom, da se još uvek posmatra Beč i Peštu kao centre ne samo za njihove nacionalne države, već i za veliki teritorij na Istoku i na Jugu Evrope.

Za nas ovo nije laskavo, ali je fakat potreban da se konstatuje. Prag je uspeo u izvesnoj meri da se emancipuje i blagodareći svom pogodnom geografskom (saobraćajnom) položaju velik deo stranaca koji putuju u Beč, Peštu ili za Poljsku i Rusiju zaustavljaju se u

Pragu. — No to nije jedino zasluga dobroga saobraćajnog položaja, već i posledica smišljene češke propagande u svetu.

Ja sam već ranije konstatovao, da su srednjeevropsko bankarstvo i privreda međusobno povezani preko Jevreja i da su Jevreji nosioci situacije i glavni posrednici između Balkana, srednje, i zapadne Evrope i Amerike, kao što su uostalom glavni faktori u međunarodnim finansijama kada je reč o Evropi.

Ako dopustimo predpostavku da svi Jevreji formiraju izvesnu zajednicu, izvesnu celinu i to ne samo po veri, već po jevrejskoj narodnosti i po drugim zajedničkim interesima koji ih vezuju i koji im daju jedinstveno obeležje, onda već sam taj fakt dovoljno govori o zajedničkim interesima svih onih ustanova, u kojima Jevreji imaju odlučnu reč, a to su, kao što smo videli, do par izuzetaka glavne finansijske institucije u srednjoj Evropi i veze, koje za balkanske Slovene dolaze u obzir.

Iz materijala koji je objavljen na prednjim stranicama čitaoc je mogao jasno da vidi i da upozna finansijske kanale između Jugoslavije, Bugarske i Beča s jedne strane i Beča i zapadne Evrope i Amerike s druge strane. — Veze koje stoje van domašaja bečkog utecaja nisu još danas — na žalost! — od većeg značenja za balkanske Slovene.

Prema tome Beč ima i može da ima upliv i na druge finansijske veze i kreditne rezervoare, u kojima je zastupljen jevrejski utecaj. — **Glavne evropske i izvestan deo američkih finansijskih ustanova na Balkanu stoje pod utecajem Jevreja.** — I sad bi bilo od interesa, kad bi se u oblasti jevrejskoga kapitalizma pokušalo sredstvom dedukcije da prokažu njegove glavne arterije i finansijski rezervoari i to bi ispitivanje u poslednjem redu moralo da dokaže apsolutno preimućstvo Jevreja u međunarodnom finansiranju Evrope.

Na osnovu onoga što sam već kazao mogu još jednom da naglasim, da je za Jugoslaviju i Bugarsku u odnosu s inostranstvom Beč kao finansijski centar i privredni posrednik od primarnoga značenja. — Ja sam držim uspeo da dokažem da glavne veze balkanskih Slovena s Londonom, Njujorkom, Parizom, Zürichom, Brislom, Peštom i Amsterdamom idu preko Beča čak i onda, kad formalno ne izgleda da je tako.

U finansijskom odnosu između Beča s jedne strane i Londona i Pariza s druge strane, ima krupnu ulogu jevrejska porodica Rotšild (Rotschild). — Ta je čuvena finansijska dinastija uspela da poveže sve centre koji dolaze za nas u obzir i jedna bi savesna analiza bez sumnje pokazala, da je kuća Rotšild jedna od glavnih arterija ne samo jevrejskoga, već i međunarodnoga kapitala.

Finansijska dinastija Rotšild poteče iz Frankfurta (u Nemačkoj) i o njoj već postoji cela literatura, na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku. — Ja želim ovde samo toliko da konstatujem, da je do godine 1.798. bio ceo njen posao skoncentrisan i voden iz Frankfurta i tek je te godine osnovana londonska kuća po jednom sinu Mayer Amschel Rotschilda, dok su ostala tri sina, početkom devetnaestoga veka osnovali bankarske radnje u Parizu (1.812.), u Beču (1.816.) i u Napulju (1.820.). — Na taj je način ova porodica izvršila neku vrstu »internacionalizacije«, tako da je stvoreno ubeđenje u zemljama gde su živeli njeni članovi: u Engleskoj, Francuskoj, Austro-Ugarskoj, Italiji i Nemačkoj, da se radi o nacionalnim institucijama pa je to bilo od naročite važnosti pri emisijama državnih i komunalnih zajmova i ostalih nacionalnih hartija od vrednosti. — I tako, kad bi austrijska vlada zatražila kredit od bečkoga Rotšilda, izgledalo je stanovništvu, da se zaduženje vrši u zemlji samoj, dok je u stvari to bio samo vanjski oblik jedne operacije, čiji krajnji ishod i poslednje namere nije mogla da dokući ni inače vešta diplomacija tih velikih evropskih vlasti...

Za sprovođenje izvesnih transakcija, za emitiranje i plasiranje državnih zajmova, Rotšild je formirao naročiti **konzorcij za srednju Evropu i Balkan** u kome, pored ostalih učestvuju sledeće ustanove. Iz Beča: Oesterreichische Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe, Niederoesterreichische Escomptegesellschaft, Wiener Bank Verein i bečka kuća Rotšild; iz Budimpešte: Pesti Hasai Elsö Takarekpenztar Egyesület, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank i Magyar Leszamitolo es Penzvalto-Bank; iz Berlina: Deutsche Bank und Disconto-Gesellschaft, Mendelsohn & Co. i S. Bleichröder; iz Pariza: Banque des Pays de l'Europe Centrale i pariška kuća Rotšild; iz Londona: Anglo-International Bank, londonska kuća Rotšild i drugi.

Za izvođenje celji cijonističkoga pokreta ostvarene su razne specifično jevrejske finansijske i ekonomske institucije, tako Jewish Colonial Trust Ltd, Keren Kajemet Lejisrael, Jewish Colonisation Association, Anglo Palestine Company, pored mnogobrojnih svetskih (Alliance Israélite Universelle, Joint Distribution Committee itd.) i lokalnih karitativnih ustanova i udruženja, koje postoje i kod nas u svakom većem gradu, u kom žive poveće skupine Jevreja.

Koliko velika može biti **neobaveštenost o utecaju Rotšilda** i njegovoga koncerna, svedoči jedan uvodnik beogradske »Politike« (»Naši predratni dugovi«, broj 7.508 od 26. marta 1.929.) u kome se pretresa pitanje regulisanja našega državnoga duga u Francuskoj i na kraju izvodi sledeći zaključak: »Mi smatramo za potrebno da skrenemo pažnju nadležnim faktorima da ličnosti direktno ili

indirektno zainteresovane, ne bi smele da učestvuju u rešavanju ovog pitanja. A zainteresovane su one ličnosti, koje su ranije bile ili su i sada predstavnici ili agenti zainteresovanih. Radi izuzeća tih ličnosti, gospodin ministar finansija trebao bi da dostavi Šefu Vlade spisak svih bivših i sadašnjih članova upravnih odbora, direktora ili agenata banaka, pozadi kojih stoji kapital zainteresovanih pariških banaka, kao i Blaira i Rotšilda.«

Da je Ministar Finansija zaista postupao po tome traženju moralo bi doći do demisije od dve trećine članova Kabineta i više od polovine članova Vrhovnoga Zakonodavnog Saveta. — Najzad i sam Ministar Finansija bio bi onemogućen na svom položaju, jer su i on (Dr. St. Šverljuga) i Ministar Trgovine i Industrije (Dr. Ž. Mažuranić) sve do jučer bili članovi glavne Rotšildove finansijske institucije u Jugoslaviji (Jugoslovenske Udružene Banke). — A da su njeni položaji stalniji i dugotrajniji od položaja kraljevskih ministara, svedoći činjenica, da je Gospodin Ministar Trgovine i Industrije, neposredno iza svoje demisije na ministarskom položaju, ponovno biran (kooptiran) na svoj raniji bezbrižniji i unosniji položaj u Upravnom Odboru Jugoslovenske Udružene Banke...

I s pravom je kazao Weil za devetnaesti vek: ima samo jedna vlast (velevlast) u Evropi, a ta je — Rotšild! Njegovi trabanti to je tuce banaka, njegovi vojnici to su čestiti privrednici i radnici, a njegov mač to je spekulacija. — I Sombart takoder priznaje, da ime Rotšild znači više od same firme koju predstavlja, ono inkorporira celo Jevrejstvo koje je radilo na berzi! (Der Name Rotschild bedeutet mehr als die Firma, die er deckt; er bedeutet die gesamte Judenschaft, soweit sie an der Börse tätig war).[312]

Ovo što je kazano za devetnaesti vek, može mirne duše da se kaže i za naš vek. — Rotšild u Evropi i Morgan u Americi to nisu samo dva popularna imena, to su dva finansijska suverena, dve finansijske velevlasti, koje su podelile ceo svet na dve interesne sfere: na Evropu u kojoj dominira Rotšild i na vanevropski teritorij u kojoj je Pierpont Morgan finansijski alfa i omega...

Medunarodne finansijske veze ovakovih razmera i kao što su danas ostvarene u Beču, mogli su da izvrše jedino Jevreji, kao elemenat i narod dezinteresovan u nacionalnoj borbi, koja se vekovima vršila u ovom delu Evrope. Razume se samo od sebe, da je formacija Austro-Ugarske Monarhije s Bečom kao glavnim centrom naročito pogodovala ovu jevrejsku akciju, koja je državnoj vlasti izgledala istovetna sa zvaničnom politikom inaugurisanom sa Balplatza.

---

[312] Werner Sombart: Die Juden und das Wirschaftsleben (München, 1.922., strana 115).

Ali kao mnogo puta, tako su i ovde računi austrijskih politika i diplomacije bili pogrešni što se najbolje videlo iz razvoja događaja. — Austro-Ugarska se Imperija raspala i Jevreji su bili oni koji su to sigurno najmanje požalili. — Nastale su nove granice, izmenjene su mnoge firme i izvršene su čudotvorne »nacionalizacije«, ali Jevreji su ostali i danas kao i pre faktori prvoga reda. — To je činjenica a sve ostalo nije od važnosti.

Raspad je Austro-Ugarske Monarhije upravo pogodovao Jevrejima i ojačao je njihove međusobne veze u međunarodnom smislu. — Prostrani teritorij nekadanje Podunavske Monarhije podeljen je sada između: Poljske, Čehoslovačke, Rumunije, Madarske, Austrije, Italije i Jugoslavije i u svim ovim državama došla je via facti do izražaja i jaka finansijski organizacija Beča i njegovih glavnih ustanova.

Priroden talenat i bistroumnost u stvarima poslovne a naročito finansijske prirode akvalifikovala je Jevreje odmah u početku kao nosioce situacije, tim pre, što su i tamo na drugoj strani, na drugom frontu, na zapadu, u Engleskoj, Americi, Belgiji, Francuskoj i Švajcarskoj, opet bili Jevreji ti, koji su se prvenstveno snašli i izrazili spremnost da učestvuju u finansijskoj sanaciji srednje Evrope i Balkana. — I samo se tako može razumeti inače neobična pojava da taj isti ozloglašeni »neprijateljski« Beč od jučer, danas već postaje saveznik i ortak u oblasti međunarodnih finansija za račun saveznika i u savezničkim teritorijima. — I tako je Jevrejstvo odstranilo preko noći na starom i novom kontinentu barieru, koju je podigao svetski rat i stvorilo iz Beča nov finansijski centar i polaznu tačku za srednju i jugo-istočnu Evropu. — U generalnom štabu međunarodnih finansija nisu bili toliko sentimentalni i nepristupačni i smatrali su i pored svega što je bilo, da je Beč i posle rata ostao dovoljno kvalifikovan da bude nosioc ekonomske situacije u ovom delu Evrope.

I nije samo Evropa i evropska privreda ta, na koju se ograničila jevrejska akcija. — Na novom kontinentu, u Americi, Jevreji su isto toliko aktivni. — I ja mislim da ne grešim ako kažem, da su baš Jevreji ti, koji su od Njujorka stvorili glavni centar međunarodne trgovine a mnogo su doprineli da se on razvio u najveću varoš Amerike.

Pa nije ni tamo njihov utecaj od jučer, on je star upravo toliko, koliko i sama Amerika! — Španski učenjak Don Celso Garcia de la Riega, jedan od najboljih poznavalaca Columbusa, tvrdi, da je otkrivač Amerike Christobal Colon, Španjolac i da je po majci bio Jevrej. — Međutim M. Kayserling dokazuje, da je u Columbusovoj ekspediciji bilo dosta Jevreja i prvi je Evropejac, koji je stupio na

američki kontinenat, Louis de Torres bio Jevrej (dakle nisu ipak Česi bili prvi!!!). — Najzad ima dokaza i zato, da su Jevreji finansirali prva dva Columbusova okeanska putovanja!

Ko god poznaje ekonomsku historiju Amerike, pri čemu su za nas od najvećega interesa Sjedinjene Američke Države, mora da prizna važnu ulogu, koju su Jevreji imali u izgradnji savremenoga američkog merkantilizma i oni nisu poslednji, kojima pripada zasluga za ovako povoljan razvoj i napredak Severne Amerike. — To su im najzad javno priznali mnogi predsednici Sjedinjenih Država,[313] tako Roosevelt (koji je kazao »teh Jews participated in the upbuilding of this country«) i Grover Cleveland, koji je priznao da su upravo Jevreji najviše doprinesli amerikanizaciji Amerike (»I believe that that in can be safely claimed that few, if any, of those contributing nationalities have directly and indirectly been more influential in giving shape and direction to the Americanism of to day«).

Pa kad je pravo njima, generalima i velikim majstorima međunarodnih finansija, što da se bunimo mi mali.....!?

VII.

I kad se resumira sadržina prednjih pet stotina stranica, smatram da sam uspeo dokazati da Jevreji imaju kod nas mnogo veće značenje nego što se to općenito misli a moguće i veće nego što oni sami drže. Ova knjiga neosporno dokazuje njihovu dominantnost u varoškoj privredi balkanskih Slovena i njihov odlučan veto u međunarodnim privrednim odnosima Bugarske i Jugoslavije. — I taj fakt govori da naši Jevreji nisu niti mogu da budu prosta narodna manjina, već da je njihov položaj izuzetan i kao takav treba da bude ocenjivan kako od državnih vlada, tako i od samih Jevreja.

Balkanski Jevreji treba da su svesni svoje povezanosti i nerazdvojivosti s balkanskim Slovenima i u tom pravcu treba da je upućen sav njihov rad i sve njihovo nastojanje. — Oni ne mogu da naše zemlje smatraju za prolazan teren za eksploataciju, zaradu i šićarenje već kao zajedničku otadžbinu, svoju i našu. — Oni treba da su svesni naših zajedničkih interesa i zajedničke opasnosti i prema tome potrebe zajedničke odbrane.

Balkanski Sloveni nemaju interes da traže od svojih Jevreja asimilaciju. Ne samo da to ne treba da traže, već treba da asimilacione pojave suzbiju priznavajući Jevrejima jevrejsku narodnost. Jer mi Srbi, Bugari, Hrvati i Slovenci, više nego drugi narodi na

[313] The 250-anniversary of the Settlement of the Jews in the U.S.A. (1.905.).

evropskom jugu znamo što znači ne priznavanje narodnosti i što znači »asimilacija«. — Nama je namenila nesretna sudbina da iskusimo politiku asimilacije i nacionalizacije i pod Turcima i pom Madarima i pod Nemcima i — u poslednje vreme — pod Talijanima.

Državnopravna situacija na Balkanu nije stabilna, kao što nije definitivna ni geopolitička formacija u ovom delu Evrope. — I bliža će budućnost pod izvesno tražiti nove žrtve i nove napore da bi se održalo to što postoji i izgradilo nešto bolje, potpunije što će više moći da odgovara vremenu i potrebama balkanskih naroda.

Imajući u vidu primarnu ulogu Jevreja u balkanskoj privredi, njihova uloga u emancipaciji Balkana neće i ne može biti sekundarna. — Nova formacija balkanskih država ići će bezuvetno u pravcu sjedinjenja balkanskih Slovena od Jadranskoga do Crnoga Mora u jednu i jedinstvenu državnu formaciju. — To može samo još da bude pitanje vremena. — **Sjedinjenjem balkanskih Slovena, pozicija Jevreja neće oslabiti,** ona će naprotiv porasti i po broju i po snazi, jer će biti i za njih ostvarena jedinstvena zajednica na istom terenu.

Balkanski Sloveni, a naročito Srbi, kao brojno najjači medu njima, pokazali su do sada naprama Jevrejima ne samo toleraciju, ne samo prijateljsko susretanje i razumevanje, već prostosrdačnost i jednakopravnost u svemu. — I ako bi to imalo da bude merilo čovečnosti i kulture jednoga Naroda, onda bi tome balkanski Sloveni, i ako seljaci po rodenju, trebali da budu postavljeni odmah do Francuza i Engleza. — I ispred ovih, jer mi nismo imali Dreyfusovu aferu, Drumonta ni Leona Daudet-a! Mi nismo imali G. K. Chesterton-a ni Hillair Belloc-a! Nijedan list balkanskih Slovena nije sledio pisanje »L' Action Française«, »L' Antisemitique«, »Libre Parole« ili »Daily Expressa«, »Morning Posta«, »Daily Maila« i sličnih.

To treba da imaju u vidu i naši Jevreji, uvek, kada je u pitanju sudbina balkanskih Slovena. — I oni treba u buduće u većoj meri nego do sada, da se interesuju za budućnost južnih Slovena i da u tretiranju ekonomsko-političkih i finansijsko-političkih problema uvaže specifične interese našega Naroda. — A balkanski Sloveni znajući što znači sloboda, nezavisnost i pravo samoopredelenja, potpomagaće jevrejske težnje u Palestini i akciju Cionizma uopšte, jer Cionizam je — prema rečima Chaima Weizmanna — dao jevrejstvu nov pojam vrednosti.

Najzad i iz čisto egoističnih motiva, balkanski Sloveni treba da potpomažu nacionalno-političku akciju Jevreja afirmisanu u Cionizmu, jer treba imati u vidu, da su se Jevreji uvek svojim saveznicima dostojno odužívali.

Zašto Velika Britanija ide i danas ruku o ruku sa Jevrejima!? Sigurno zato, što su i drugi državnici, pored Balfoura uvideli krupno značenje Jevrejstva u svetu i vrednost moralnoga i političkog utecaja buduće jevrejske Države. — U položaju u kome se nalaze balkanski Sloveni oni se ne rizikuju ništa, a semitofilskim držanjem mogu za svoje aspiracije da pridobiju punu moralnu potporu Jevreja u svetu, te velevlasti par excellence.

Priznavajući punu slobodu i ravnopravnost jevrejskoj veroispovesti i postavljajući Jevreja za svoga prvog konzula u Palestini, Vlada je Kraljevine Jugoslavije učinila dobar početak. — Bugarska treba u tom da ju sledi a obe da produže tim putem i da ne zastanu pri tom prvom koraku.

Treba oceniti situaciju i razumeti značenje Jevrejstva!

Treba otvoriti oči i videti — da završim rečima Martina Bubera — da **Jevrejstvo ne samo da ima prošlost, ono pored svega, što je do sad stvorilo ne samo da ima prošlost, ono ima budućnost.** Ja verujem: Jevrejstvo zaista još nije iskupilo svoju misiju i dinovske snage koje žive u toj Naciji, najtragičnijoj i najneshvatljivijoj, ne rekoše još svoju presudnu reč u historiji sveta...

INHALT

EINLEITUNG: FÜR DIE LESER (Seite XVII—XXI).

ERSTER TEIL: JÜDISCHE RELIGION UND ERWERB (Seite 1—13).

Was ist der Jude? (Seite 1) — Judentum und Religionsmistyzismus (Seite 2) — Materialistischer Kultus in der jüdischen Religion (Seite 2—8) — Konfessionelle Organisation des Judentums in Jugoslavien (Seite 8) — Der Jude und die Bestimmung (Seite 9) — Scharfsinnigkeit der Juden (Seite 10) — Individualismus und Objektivismus der Juden (Seite 11) — Vereinsamung der Juden (Seite 12) — Welterwerb als Affirmationsterrain jüdischen Geistes (Seite 13).

ZWEITER TEIL: JUDEN IN DER ERWERBSGESCHICHTE (Seite 15—56).

Der Balkan als Wiege des europäischen Judentums (Seite 15) — Die Juden im Altertum (Seite 16—17) — Die Juden am Hofe Zar Dušan's (Seite 18) — Einfluss des Judentums auf die Glagolitza (Seite 19) — Die jüdischen Kaufleute unter König Tomislav (Seite 19) — Die Jüdin Sarah, spätere bulgarische Zarin Theodora (Seite 20) — Die Juden als Pächter der türkischen Steuern und des Monopols in Serbien (Seite 21) — Die Juden als Sklavenhändler in Dalmatien (Seite 21) — Der kulturelle Einfluss Salonichi's und Konstantinopels (Seite 23) — Regierung des Sultans Bajesid II (Seite 25) — Beziehungen der Juden zum türkischen Imperium (Seite 25) — Jüdische Priester in Belgrad von 1540—1930 (Seite 26) — Die ältesten jüdischen Tempel in Jugoslavien (Seite 28) — Serbische Juden unter der österreichischen Okkupation (Seite 29) — Die Regierung Miloš Obrenović's und die Juden (Seite 30) — Fürst Michael Obrenović (Seite 32) — Die Kabbalisten Digo Peres und Sabetaj Zevi (Seite 33) — Eindrang der Juden in Bosnien und der Herzegowina (Seite 34) — Die Juden im bosnischen Erwerbsleben (Seite 37—39) — Die Juden in Dalmatien Seite 40) — Der Einfluss der Juden im Erwerbsleben der Republik von Dubrovnik (Raguza) (Seite 40—42) — Die Bedeutung der Juden für Spalato (Seite 43) — Die Juden in Kroatien vor der Ankunft der Kroaten (Seite 45) — Juden, als Minister am Hofe des kroatischen Königs Krešimir (Seite 45) — Neuansiedlung der Juden in Kroatien

(Seite 46—51) — Die Juden in Slavonien (Seite 51) — Die Juden in der Vojvodina (Seite 52) — Die Juden in Slovenien (Seite 52) — Einfluss des Slovenischen auf die jüdische Sprache (Seite 53—54) — Der Kongress von Berlin und die Juden am Balkan (Seite 55—56).

DRITTER TEIL: JÜDISCHE NATIONALITÄT UND ASSIMILATION (Seite 57—80).

Bedeutung des Judentums (Seite 57) — Jüdische Nationalität (Seite 58—60) — Jüdische Religion und ihre Fraktionen (Seite 61—62) — Uneinheitlichkeit des jugoslavischen Judentums (Seite 63—64) — Der Antisemismus in Mitteleuropa und am Balkan (Seite 64—65) — Das semitophile Jugoslavien (Seite 66) — Serbien erkennt die jüdische Nationalität und den Rechtsanspruch auf Palästina an (Seite 67—68) — Die Regierung der Karagjorgjević und die Juden (Seite 68—70) — Die Sympathien des Proletariats für den Zionismus (Seite 71—74) — Assimilationsfrage der jugoslavischen Juden (Seite 74—75) — Die Juden im politischen und gesellschaftlichen Leben der Balkanslawen (Seite 76—78).

VIERTER TEIL: STATISTIK DER JUDEN (Seite 81—130).

Die Zahl der Juden während der Ausweisung von der pyrenäischen Halbinsel (Seite 81) — Statistik der Juden am Balkan (Seite 81—82) — Weltstatistik der Juden (Seite 83) — Statistik des europäischen Judentums (Seite 84—85) — Die Juden im italienischen Teile des Balkans (Seite 86) — Statistik der Juden in den slovenischen Städten (Seite 87) — Statistik der Juden in Bosnien und der Herzegowina vor dem Weltkrieg (Seite 88) — Statistik der Juden in Kroatien und Slavonien vor dem Weltkrieg (Seite 89—90) — Statistik der Juden in Bulgarien (Seite 90—92) — Zwei Statistiker über das Judentum in Jugoslavien (Seite 93—94) — Statistik der Juden in Nordserbien (Seite 94) — Statistik der Juden in Südserbien (Seite 95) — Statistik der Juden in Montenegro (Seite 96) — Statistik der Juden in Kroatien und Slavonien (Seite 96—99) — Statistik der Juden in Bosnien und der Herzegowina (Seite 99—101) — Statistik der Juden in der Vojvodina (Seite 101—102) — Statistik der Juden in Slovenien (Seite 103—104) — Statistik der Juden in Dalmatien und Montenegro (Seite 104) — Statistik der Juden in Bulgarien (Seite 105—108) — Die Juden in den Städten Südserbien (Seite 109) — Die Juden in den Städten der Vojvodina (Seite 109—110) — Die Juden in den Städten Kroatiens und Slavoniens (Seite 110—111) — Die Juden in den

Städten Bosniens und der Herzegowina (Seite 111—112) — Die Juden in den Städten Sloveniens (Seite 113) — Die Juden in den Städten Dalmatiens und Montenegros (Seite 113—114) — Jüdische Emigration aus Jugoslavien und Bulgarien (Seite 115—117) — Statistik über die nationale und sprachliche Bestimmung der Juden (Seite 117—122) — Natalität und Mortalität der jugoslavischen Juden (Seite 122—125) — Statistik über die Erwerbsbeschäftigungen der Juden (Seite 125—129).

FÜNFTER TEIL: DIE JUDEN IM HANDEL
(Seite 131—190).

Einfluss der Juden auf den Progress des Erwerbslebens am Balkan (Seite 131) — Venezianische Juden organisieren den Aussenhandel Dalmatiens (Seite 133—134) — Juden als Gründer der ersten Bank am Balkan (Seite 134) — Juden bauen den Hafen von Spalato aus (Seite 135—137) — Erwerbskampf der dalmatinischen Juden und Christen (Seite 138) — Rolle der Juden im Semliner Handel (Seite 141) — Teilnahme der Juden an der Organisation des serbischen Handels (Seite 142—143) — Juden als reichste Leute in Serbien (Seite 144) — Favorisierung der Juden unter Miloš Obrenović (Seite 146—153) — Beziehungen zwischen Serben und Juden (Seite 153) — Juden als Schmuggler (Seite 154) — Juden als erste Kaufleute in Bosnien und der Herzegowina (Seite 154—159) — Juden als Heereslieferanten (Seite 160—162) — Juden als Organisatoren des Donauhandels (Seite 162—163) — Juden popularisieren die slavonische Eiche (Seite 163—164) — Die Lage der Juden im bulgarischen Handel (Seite 165—166) Der Handel als Hauptbeschäftigung der Juden (Seite 166—167) — Die Juden als Träger des Erwerbsschwunges (Seite 167) — Juden und Zinzaren (Seite 168—173) — Arbeitsmethoden jüdischer Kaufleute (Seite 174—177) — Geschäftsrivalität zvische Juden und Christen (Seite 177—180) — Jüdische City in den Städten der Balkanslaven (Seite 180) — Zeitungsreklame der Juden (Seite 180—181) — Juden im telephonischen und telegraphischen Verkehr (Seite 182—183) — Rolle der Juden im Informationsdienst (Seite 183—184) — Rolle der Juden in den Handelsbeziehungen zum Ausland (Seite 185—190).

SECHSTER TEIL: JUDEN IM GEWERBE
(Seite 191—213).

Juden als Gewerbetreibende (Seite 191) — Kampf zwischen Juden und christlichen Gemeinschaften (Seite 192—193) — Juden im »Tefter arački« (Register) der Stadt Belgrad (Seite 193) — Sympathien Miloš Obrenović's für die jüdischen Handwerker (Seite 194—197) — Gra-

vitation der Juden zu gewissen Handwerken (Seite 197) — Teilnahme der Juden am Erwerbsleben Bosniens und der Herzegowina (Seite 200—210) — Klassifikation der jüdischen Handwerker (Seite 202) — Grosse Bedeutung der Juden für die Gründung der Buchdruckereien in Jugoslavien und Bulgarien (Seite 105) — In Belgrad gedruckte jüdische Litteratur (Seite 206—209) — Rolle der Juden in der Einführung der Hausindustrie (Seite 212—213) — Vielfacher Anteil der Juden am Gewerbe (Seite 213).

SIEBENTER TEIL: JUDEN IN DER INDUSTRIE UND IM VERKEHRSWESEN (Seite 216—273).

Bestrebungen der Juden nach individueller Tätigkeit und Selbständigkeit (Seite 215) — Juden als Pioniere der Industrialisierung (Seite 216—217) — Juden in der Mühlenindustrie (Seite 218—221) — Juden in der Zuckerindustrie (Seite 221—222) — Juden in der Alkoholindustrie (Seite 223—224) — Juden in der Holzindustrie (Seite 225—227) — Teilnahme der Juden in grossen Holzindustrie-Unternehmungen (Seite 227—233) — Juden in der Bauindustrie (Seite 223—237) — Juden in der chemischen und Petroleum-Industrie (Seite 237—238) — Teilnahme der Juden an grossen chemischen Industrie-Unternehmungen (Seite 238—241) — Teilnahme der Juden an kleinen chemischen Industrie-Unternehmungen (Seite 242) — Juden in der Eisen- und Metallindustrie (Seit 243—247) — Juden in der elektrotechnischen Industrie Seite 248—249) — Juden in der graphischen und Papierindustrie (Seite 250—251) — Juden in der Lederindustrie (Seite 251—252) — Teilnahme der Juden an den übrigen Industrie-Unternehmungen (Seite 253—255) — Juden und Verkehrswesen (Seite 255—257) — Rolle der Juden in der Organisation des Verkehrswesens (Seite 258) — Juden und Vizinalbahnen (Seite 259—261) — Juden und Transportunternehmungen (Seite 261—262) — Ausländer und ausländische Juden im Erwerbsleben der Balkanslaven (Seite 262—270) — Stinnes, Castiglioni, Bosel, Morgan (Seite 271—272) — Schwierigkeiten in der Eruirung jüdischer Namen im Erwerbsleben (Seite 272—273).

ACHTER TEIL: JUDEN IM BANK- UND VERSICHERUNGSWESEN (Seite 275—319).

Juden als Pioniere des modernen Kapitalismus (Seite 275) — Juden als Gründer der ersten Bank am Balkan (Seite 276) — Einfluss jugoslavischer Juden am Wiener Hof im siebzehnten Jahrhundert (Seite 276) — Juden finanzieren serbische Bischöfe (Seite 277) — Jüdisches

Kleingeld während der Regierung Miloš Obrenović's (Seite 278) — Miloš's Hofbankier der Jude Davičo (Seite 280—283) — Teilnahme der Juden an der Gründung des Provinz-Bankwesens (Seite 283—284) — Rolle der Juden im jugoslavischen Bankwesen (Seite 284) — Juden und die Nationalbak des Königreiches Jugoslavien (Seite 285) Juden und die Erste Kroatische Sparkassa (Seite 286—288) — Juden im Jugoslavischen Bankverein (Seite 289—292) — Juden in der Jugoslavischen Bank (Seite 292—293) — Juden in der Allgemeinen Kroatischen Kreditbank (Seite 293—295) — Finanzielle Lage grosser Bankinstitute, wo Juden engagiert sind (Seite 295) — Juden und der Verfall der Central- und der Slavischen Bank (Seite 296—297) — Einflussnahme der Juden auf das Belgrader Bankwesen (Seite 298—299) — Juden in mittelgrossen Bankanstalten (Seite 299—304) — Juden in kleinen Geldinstituten (Seite 304—305) — Juden als Wechsler (Seite 305—306) — Erwerbstätiger Einfluss der Juden in der Perspektive der Börsenkursliste (Seite 306—307) — Interessengruppierungen der jugoslavischen Bankinstitute (Seite 307—310) — Die Form, unter welcher sich die Juden im Bankwessen kundgeben (Seite 311—315) — Juden als Pioniere des Versicherungswesens (Seite 316) — 80% jugoslavischen Versicherungen in jüdischen Händen (Seite 318—319).

NEUNTER TEIL: SOZIALE STELLUNG DER JUDEN (Seite 321—357).

Einflussreiche Faktoren auf den Progress der Juden (Seite 321) — Verwandtschaftliche Zugehörigkeit unter den Juden (Seite 321) — Internationale Verbreitung der Juden (Seite 321) — Berufsbegrenzungen bei den Juden (Seite 322) — Jüdische Religion und Schaffung von Reichtum (Seite 323) — Beispiele jüdischer Tätigkeitsaktivität (Seite 324—325) —Falsche Beurteilung der sozialen Stellung der Juden (Seite 325—326) — Reiche Juden (Seite 327) — Juden als ausschliessliche Stadtbewohner (Seite 328—329) — Ausnahmsweise schwache Lage der Juden in Mazedonien (Seite 329—330) — Jüdische Emigration (Seite 330—331) — Statistik über den Beruf der Juden (Seite 332—336) — Jüdische Kaufleute als Rückrat der Juden (Seite 336—337) — Jüdische Industriele als reichste Bürger (Seite 337—338) — Vorkriegsstatistik der Gross-Steuerträger in Kroatien (Seite 338) — Vergleich mit Deutschland (Seite 340—341) — Geschäftserfolg und Einfluss der Juden (Seite 341—343) — Anteilnahme der Juden an kaufmännischen Organisationen (Seite 334—346) — Anteilnahme der Juden an gewerblichen Organisationen (Seite 346—347) — Anteilnahme der Juden an industriellen Organisationen (Seite 348—349) — Anteilnahme der Juden an Wirtschafts-

kammern (Seite 349—351) — Anteilnahme der Juden an Börsen (Seite 352—343) — Juden in den übrigen Organisationen (Seite 353—354) — Humanitäre Tätigkeit der Juden (Seite 354—355) — Nationales Einkommen und nationales Vermögen der Juden (Seite 356—357).

ZEHNTER TEIL: EINFLUSS DER JUDEN AUF DIE ÖKONOMISCHEN BEZIEHUNGEN MIT DEM AUSLANDE (Seite 359—398).

Folgen der Verbreitung der Juden in der Welt (Seite 359) — Gravitation der Juden nach grossen Städten (Seite 360) — Juden und Statistik der reichsten Leute auf der Welt (Seite 361—362) — Ein Irrtum Lewinsohn—Morus — (Seite 362) — Rolle der Juden in finanziellen Verbindungen mit dem Auslande (Seite 363—366) — Juden und Geldverkehr der jugoslawischen Emigration in Amerika (Seite 366—370) — Rolle der Juden in den internationalen Finanzen (Seite 370) — Bedeutung Wien's für den Balkan und Juden im Wiener Bankwesen (Seite 371—375) — Finanzielle Verbindungen Wien's mit dem Westen (Seite 375—377) — Die finanzielle Sphäre Wien's am Balkan (Seite 377—378) — Die Rolle Budapest's in den finanziellen Beziehungen der Balkanslaven (Seite 379) — Juden im Budapester Bankwesen (Seite 379—382) — Einfluss der Juden auf die Kooperation des oesterreichischen, deutschen und ungarischen Kapitals (Seite 382—383) — Interesse des westländischen Kapitals für den Balkan (Seite 384—388) — Italienische Juden als Hauptakteurs der italienischen Expansion auf den Balkan (Seite 389—390) — Entscheidende Rolle der Juden im Schicksal Wien's (Seite 391) — Juden als Hauptrepräsentanten des fremden Kapitals am Balkan (Seite 392) — Die Finanz-Dynastie Rotschild und deren Rolle in Mitteleuropa (Seite 393—394) — Der Zerfall Oesterreich-Ungarns und die Juden (Seite 395) — Stellung des Judentums zur Vereinigung der Balkanslaven.

JEVREJSKI GLAS

KULTURNO-POLITIČKI TJEDNIK

IZLAZI U SARAJEVU SVAKOG PETKA

POŠTANSKI PRETINAC 370 - TELEFON 388

Proširen je u svim krajevima Jugoslavije
Po tome je „Jevrejski glas" najzgodniji list za oglase

Donosi redovito članke o kulturnim, političkim i ekonomskim pitanjima; vijesti iz Palestine i jevrejskog svijeta; dopisnici u svim centrima Jugoslavije

DS 135
Y8 K58

DS 135 Y8 K58
University of British Columbia Library
DUE DATE

FORM 310

35338 /

UNIVERSITY OF B.C. LIBRARY
3 9424 02228 1080